

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

ఊర్ధ్వనాగా శ్రీకరంజలచ రామకవీంద్రవిరచిత

లాస్యాశిక్యాఖ్యయా

అథోథ గా శ్రీ హయవదనపదకమలేందిందిరాయమాణ

మానస శ్రీమదమ్మాళ రామసూరివిరచిత

చమ్పూభారతటీకావ్యాఖ్యవ్యాఖ్యయా చ సహితే

శ్రీమదనంతభట్టాఖ్యకవివరవిరచితే

చమ్పూభారతాఖ్యగ్రంథే

ప్రథమాదిసప్తషట్కపూర్వార్ధమ్

శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న

సింహాసనారూఢ శ్రీకృష్ణరాజేంద్రాస్థానపండిత

నల్లూరు సన్నియ శ్రీనివాసాచార్యతనూజ

తిరుమల శ్రీనివాసతాతాచార్యసాహాయ్యకేన

యథామతి పరిశోధ్య పరిష్కృత్య

క్వపిట్రీనామపి విజయ్య తాదృశ మహారాజాశ్రితేన

శ్రీభర్తాపేకారవకౌర్వ ర్యయ్యంగార్యేణ

మహీశూరపురీమధ్యవిరాజమానాయాం

విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యస్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం

స్వాగంథలిపిభిస్సమ్ముద్రిత-విజయతేతమామ్

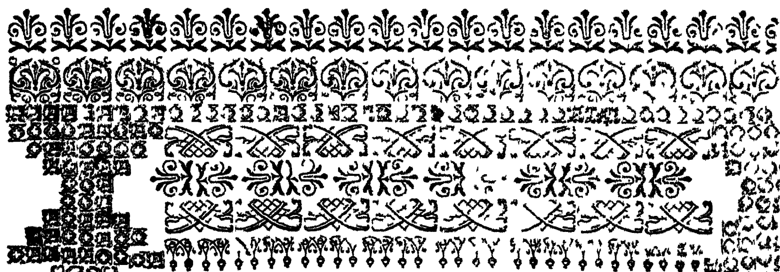
ఇదానీమేతస్మూల్యం సార్ధరూప్యద్వయమ్

సన ౧౮౯౭

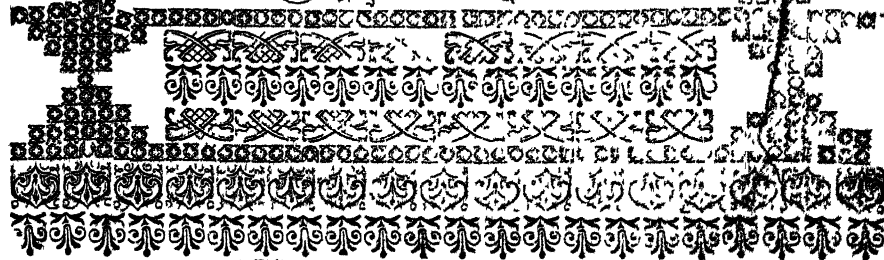

శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౩	౨౦	ముఖవత్సజ్ఞాతమిత్యా దినసమ్యక్ అర్థానసం గతేః కింతు ముఖరం కృతమితి లేఖనం న్యా య్యమ్		౨౮	౧౮	సమర్ధా	సమర్థా
					౩౦	మాంసం	మాంసలం
				౩౩	౧౮	శబ్ధం	శబ్దం
					౨౫	శబ్దాత	శబ్దాత్స
				౩౮	౩	ద్ధద్వాత్	ద్ధత్వాత్
౪	౧౫	శబ్ధా	శబ్దా		౧౦	సభూవ	బభూవ
౫	౨	శ్నభ్రా	శ్వభ్రా		౨౨	తత్కుర్వ	తత్కృతవ
౬	౨౦	తస్యేదం	తేననిర్వృత్తమ్		౨౭	వాజ	వాజి
				౪౦	౨౧	విశేష	శేష
౭	౧౪	హాస్తి	హాస్తి	౪౩	౮	నుతి	మతీ
		హాస్తి	హాస్త్రి		౨౨	త్వ్యవమాత్యుల్ప్రిక్షా	
౮	౩	నిషీథ్య	నిషిధ్య	౪౪	౧౬	ముధునం	మిథునం
౧౧	౧౪	నృధా	వృథా	౪౫	౨౭	ఖందన	ఖండన
	౨౨	సంరా	సంరావవిరా	౪౬	౧౮	నీప	నీవ
౧౨	౧౧	భ్రిమోత్తరం	భ్రిమోత్తర		౨౩	త్రిజతి	వ్రిజతి
౧౩	౪	అన్యధా	అన్యథా	౪౮	౪	తావుభౌపాండు కింద మాఇతివిలిఖ్య క్రిమో త్రినవివక్షితఇతిలెఖనం చింత్యం॥ తావుభౌకిం దమపాణ్డూఇతిలేఖ్యం కిందమస్యాభ్యహిత త్వాత్	
		సుపప	నుపప				
౧౭	౨	జనావాం	జనానాం				
	౧౩	క్షీప్త	క్షిప్త				
	౧౫	తీత్య	తీర్య				
౧౮	౪	వాచరం	వాచరం				
౨౦	౧౧	వషీ	వసీ				
	౧౪	యాం	యాంకిల	౪౯	౮	నిరసితుమి చ్ఛన్	నిరసిష్య న్
	౨౨	నీఙ్	ణీఙ్				
౨౧	౧౫	పథి	పథ	౫౦	౧	కర్తుమిచ్ఛన్ విధాస్యన్	
౨౩	౨౪	శబ్దం	శబ్దం	౫౧	౧౩	సహ్యతె	సహ్యతే
౨౪	౧౮	యజ్ఞో	యజ్ఞో		౨౨	జ్ఞానె	జానే
౨౫	౧౫	భ్యాపమను	భ్యామను	౫౨	౧౦	వర్తతే	వర్తతె
౨౬	౨౦	తధా	తథా		౨౧	దితిత్వేకె	దిత్యేకె

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౧౫౮	౫	బ్రిహ్మణా	బ్రాహ్మణా	౧౯౦	౨౧	పుంసే	పుంసి
౧౫౯	౧౩	క్షిజ్ఞాత్రిం	క్షి			దిష్వ	దిష్విత్యా
			జ్ఞాత్రిం	౧౯౧	౨౩	నా	సామ
౧౬౩	౫	నిదా	నిదాన	౧౯౨	౨౪	మర	మవ
౧౬౪	౬	ఆంహసాం।	అంహసాం	౧౯౪	౬	హరిణప్లుతా	హరి
౧౬౬	౨౧	చిద్ధయా	చిద్దయా		౧౬	మిణి	మణి
౧౬౯	౨	సబలీ	బలీ	౧౯౫	౨౪	సమృద్ధి	సమృద్ధి
౧౭౧	౧౬	శ్మఖర	శ్మిఖర	౧౯౬	౩	చన్ధ్రి	చన్ద్రి
౧౭౨	౩	యమనీ	యమినీ	౨౦౨	౧౧	శరప్యం	శరవ్యం
౧౭౩	౧౪	ఏష	ఏవ	౨౦౩	౧౦	నూంగల్యా	మాంగ
౧౭౫	౬	బంధనే	బంధనేన				ల్యా
౧౭౭	౧౧	ర్తారు	ర్తాతు	౨౦౬	౧౨	స్తరస్య	ష్టరస్య
౧౭౮	౯	మూర్థని	మూర్ధని	౨౦౮	౨౧	త్వపరిత్య	తల్పరిత్య
	౧౯	షత్వమ	షత్వాతు	౨౦౯	౯	యస్యత	యస్యస
౧౭౯	౧౪	పద్ధన్నితి	పద్దన్నితి	౨౧౦	౧౦	తథో	తథో
౧౮౦	౪	స్థాణో	కిమస్థా		౨౫	ద్రౌర్ణప	ద్రౌణప
	౫	కిమగ	గణో			వ్యాస్తు	ద్యాస్తుం
	౬	అభినవ	అభినవః	౨౧౧	౪	కిపదం	కింపదం
	౭	సుతాః	సుతా		౧౪	అన్యేద్యు	అన్యేద్యుః
౧౮౧	౨౫	ఘ్రివం	ద్రుతం	౨౧౨	౯	లప్స్యతె	లప్స్యసే
౧౮౩	౧౩	నీతాంత	నితాంత		౧౩	నామ	వామ
౧౮౬	౧౭	ప్రిథమం,	ప్రథమం		౨౫	సాథన	సాధన
౧౮౭	౧	వజాతి	పజాతి	౨౧౪	౫	భావః	ప్రసిద్ధిః
	౧౯	ధం	మం		౨౫	తతి	తీతి
	౨౧	క్ష్రృని	ధ్వని	౨౧౫	౨౪	ఏవ	ఇద
	౨౨	మ ష్ట	క్ర ష్ట	౨౧౬	౧౯	శబ్ద	శబ్ద
౧౮౮	౨	తే.స్త	తెస్తఅగ్రికృత	౨౨౧	౧౫	సంధ్యా	సంధ్యా
			వంతః	౨౨౮	౪	విధయె	విధయే
౧౮౯	౧౩	వాభీ	వాభి	౨౨౯	౫	ద్రౌపతీ	ద్రౌపదీ

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౨౨౯	౭	దిస్థిరా	దిస్థిరా	౨౬౧	౧౦	అర్థతాం	అర్థతాం
౨౩౦	౧౭	ముక్త	ముక్తం	౨౬౨	౧	పతీత్య	పతీఇత్య
౨౩౨	౨	పూజ్య	పూజ్య		౯	తిలోత్తయా	తిలోత్త
	౬	వస్త్యైవ	నస్త్యైవ				మా
		ప్రతిగృ	ప్రతిగ్ర		౧౦	ముకెకూః	ముకెకూ్ర
	౧౧	భవిష్ణుః	భవిష్ణుః		౧౧	భవెషో్ర	భవెషో
౨౩౩	౧౭	లక్షణం	స్వరూపం		౨౧	హస్తై	హస్తే
	౨౫	వాహ	వివాహ	౨౬౩	౫	విధ్వా	విద్ధ్వా
౨౩౭	౧౨	జిష్	జిష్	౨౬౫	౧౧	మలంబ్య	మవలంబ్య
౨౪౧	౬	ముఖే	సుఖె	౨౬౭	౨౦	లట్	లిట్
౨౪౨	౬	సమిరా	సమగా	౨౭౩	౬	రాజన్వతీం	రాజన్వతీం
	౭	నిర్వత్యా	నివత్యా	౨౭౫	౧	కాగ	కాచి
	౧౬	స్వచ్ఛన్ద	స్వచ్ఛన్ద		౨౪	మన్మథెవ	మన్మథేన
౨౪౩	౧౫	హస్తినా	హాస్తిన	౨౭౭	౪	దిత్యర్థాః	రిత్యర్థాః
౨౪౪	౧౦	శిన్యః	శింజిన్యః		౧౭	అన్యోన్యాలంకారః।౦	
	౧౮	సగరం	నగరం		౨౪	భయమన్యోన్య।	భయ
౨౪౬	౨౩	స్థానాన్నరదా	స్థినాన్న	౨౭౮	౧౨	దధః	దధః
			దరా		౧౮	ఆంత	అంత
		క్రోశ	క్రోంశ	౨౭౯	౧౯	ఉలూచీ	ఉలూపీ
౨౪౭	౧౮	పృద్ధ	వృద్ధ	౨౮౨	౭	దేవదా	దెవదా
౨౪౮	౧౬	మహి	మేహీ	౨౮౩	౧	ప్రాపితాం	ప్రాపితా
౨౫౧	౧	ణాన్నైః	ణానానాం				మాశ్రితాంచ
	౨	వాక్యార్థా	వాక్యా	౨౮౪	౧౪	వివిథాః	వివిధాః
		నా౧	ర్థాప్రతి		౨౫	ఇప్రతి	ఇతిప్రతీ
౨౫౧	౧౧	ఘుడుపః	ఘుడవః	౨౮౬	౧	అగస్త్య	అగస్త్య
౨౫౫	౧౧	గ్రంథ	గ్రంథ		౬	జరిత	జారిత
౨౫౮	౧౫	విధృతైః	విధృతైః	౨౮౬	౧౧	హవ్యం	హవ్యం
౨౬౦	౧౧	పంశః	వంశః		౧౯	త్యదాదీతి	త్యదాదీని
	౧౩	పాపనః	పావనః	౨౮౮	౩	వివిథః	వివధః

౪౩౭	౧౫	లింతా	లింగి		౭	త్యాదినా	త్యాదినాజ్ఞ
	౨౬	సమత్	సముత్				స్ అత్రిలో
౪౪౦	౧౦	గ్రంధా	గ్రంథా				పఇశ్యా
౪౪౬	౨౫	శాషా	శేషా			తా	తాం
౪౪౭	౭	సూర్యో	సూర్యోద	౪౭౧	౧౩	తద్ధిద్ప	తద్ధిద్ప
		యః	యశోయన	౪౭౪	౧౧	శయక్తె	శయిక్తె
			దోషః	౪౭౭	౩	దంసతీ	దంపతీ
	౮	తదస్తమ	తదస్తశయ	౪౭౮	౧౪	మభీ	మభి
		యః	నదోషః	౪౮౨	౨౩	తథా	తథావిభజ్య
		నిముక్త	నిముక్తి	౪౮౫	౨౫	స్త్రైవ	స్త్రైవ
౪౪౯	౧	ముద్ధిశ్య	ముద్దిశ్య	౪౮౮	౨౬	శబ్దాప్రి	శబ్దాత్ప్రి
౪౫౦	౧౨	మధ	మధ	౪౯౫	౨౩	పత్రికాళ	పత్రికా
౪౫౨	౩	పరిథానా	పరిధానా	౫౦౩	౨౧	స్మయమా	విస్మయమా
౪౫౬	౧౪	హ్యన్య	హన్య	౫౦౭	౩	లిద్ధరైః	లద్వారిభిః
	౨౫	పాండనే	పాండవే		౧౩	రుదిత్రయ	రుదీయ
౪౫౮	౧౧	త్వరిభీః	త్వరీభిః		౨౪	ఘ్నచెతి	ఘ్నచేతి
౪౬౦	౧౩	అశోకాగ	అశోకాగ	౫౦౮	౪	పించ	పింఛ
౪౬౧	౧౬	పరితిత్యాదిమూలామి			౧౪	ఘశోచ్ఛవా	చాచ్ఛాః
		త్వంలంచింత్యం		౫౦౯	౧	కిశ	కిర
౪౬౨	౧౭	స్తేష్వపి	స్తేష్వపి	౫౧౦	౫	యాపత్	యావత్
౪౬౪	౨౧	అదంతో	అదంతోత్త		౧౬	భావృత్తి	భ్యావృత్తి
			పదో		౨౨	ష్ఠాల	ష్టాల
౪౬౫	౧౨	స్థిన్నతి	స్ఫుతి	౫౧౧	౮	సంజంధి	సంబంధి
౪౬౬	౯	ష్వత్య	ష్వత్య		౧౩	మవంగ	మనంగ
౪౬౯	౧	కృచి	కృజి	౫౧౪	౧౨	రుహ్య	రుహ్య
	౮	యస్య	యస్వ		౧౪	త్వనం	త్వనంత
	౧౧	జ్జవిత	జ్జీవిత	౫౧౫	౧౧	దివం	దివం
౪౭౧	౨	దెవ్యాం	దేవ్యాః	౫౧౯	౨	భావా	భాసా
	౬	దెశ	దేశః		౫	గ్రంధిః	గ్రంథిః

	౧౭	కెనాప్య	కేనాప్య		౧౮	పసుభ్యః	వస్తుభ్యః
౫౨౧	౭	[illegible]	అధీత	౫౪౯	౧౯	రాష్టైః	రాష్ట్రైః
	౧	[illegible]	దుర్వశి				
	౨౩	[illegible]	తను	౫౫౦	౯	సకంధం	స్కంధం
౫౨౧	౭	[illegible]ర్వశి	ఉర్వశీ	౫౫౧	౨౧	పదానర్వ	స్వరూపా
౫౨౪	౭	ప్రత్య యః	త్త్రాదేశః			ణత్యాద్య	త్వాత్క్షేతి
						సంగతం	యుక్తం
	౯	క్షిప్రం	క్షిప్రం	౫౫౨	౭	జటాసురోఘో	ఇత్యా దిచింత్యం
౫౨౫	౭	కృజంతా	కృజతా				
౫౨౭	౧౩	వసం	వనం	౫౫౩	౧౫	శాలే	అహాని
౫౨౯	౪	సమ్యక్	సమ్యక్			నీత్వేత్యాదిపద్యాన్వ	
౫౩	౨	చాచరి	చాచలి			యక్రమః ఏవకారపా	
౫౩౨	౮	క్షిపం	క్షిప్రం			రశ్చచింత్యః	
	౫	ణస్య	ణస్యప త్తనస్య	౫౫౮	౧౬	తెనః	తేన
	౧౧	బిసంపాష	తిఃపా	౫౫౬	౧౬	ఉపాజ్వ	ఉపాన్వ
		చశ్విఃమః+అ	పదాద	౫౫౭	౭	నాన్యేన	నాన్యేవ
			శ్వి-భిమః+అ	౫౬౧	౧౯	వీణయోవ	వీణావాద
౫౩౩	౧	యిధా	యథా			గాయంతీ	నంశిల్పమ
	౨౮	ఉదితరోగాం	ఉద్యత			త్యర్థరేరక్	స్యేత్యర్థే
		ఉద్యోగదా	గదా				శిల్పమితిరక్
		[illegible]గాం	యుధాం	౫౬౨	౫	తరక్షు	తరంక్షు
			ఉదితరోగాం	౫౬౫	౧౫	రప	రవ
౫౩౪	౧౭	సక్ష్యత్రో	సక్ష్యక్షైరా	౫౬౬	౧౬	భావం	భావం
౫౩౬	౨	భాషిత	భాషిః	౫౬౭	౨౨	హాశా	హాశ
౫౩౭	౧	సయనయో	నయోః	౫౬౯	౨౩	కర్మణాం	కర్మణాం
			యోః	౫౭౩	౨౫	హాక్త	హార్ద్ర
౫౪౨	౧౨	దధి	దధిక	౫౭౪	౨౦	కూలస్థా	కూలస్థా
౫౪౫	౬	తతా	తదా	౫౭౬	౨౩	పర	పర
౫౪౬	౧	ప్రహంతి	ప్రవహంతి	౫౭౭	౨౪	ఉశావ	ఉష్ట్రావ

	౫౭	రోపనే	రోదనే	౭౧౦	౧౦	[illegible]ణపం	పర్యణనః
	౨౩	పద	పపద		[illegible]	[illegible]వద	[illegible]
	౨౪	వృద్ధస్య	వృద్ధస్య		[illegible]	పమూ[illegible]	[illegible]
౬౯౨	౩	క్రోధేన	క్రోధేన	౭౧౧	[illegible]	పస్యహా	[illegible]
	౧	గ్రంధి	గ్రంథి	౭౧౨	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	౨౦	స్తవి	స్రటి		–	పథా	[illegible]
౬౯౪	౧౦	పృషై	స్వపై	౭౧౩	౧౬	[illegible]	[illegible]
	౧౭	పార	పాక		౨౬	[illegible]ద్యాది	[illegible]
	౨౩	సక్థో	సక్టో		౨౩	- మప్రియో	[illegible]
		దథీ	దధీ			గేత్యాదిచిం	సేఠివిప
	౨౪	ౌజసాం	తెజసాం			త్యం	క్రిప్రతి
౬౯౧	౧౪	జ్యేష	జ్యేష్ఠ				రూపకము[illegible]
౬౯౬	౧	ర్ధణి	ర్ధణః				యమితిసమ్య[illegible]
	౩	త్యుత్పేక్ష	త్యుపవ	౭౧౪	౫	వాఆదిత్య	వావాది[illegible]
౬౯౭	౧	నిష్పందా	నిస్పందా		౧౭	[illegible]గ	[illegible]గ
	౧౪	ష్పంద	స్పంద		౨౧	హాత్మ	[illegible]
	౨౨	నిష్పంద	నిస్పంద	౭౧౫	౧[illegible]	న్యజన[illegible]	[illegible]
౬౯౯	౫	పంతః	వంతః	౭౧౬	౧[illegible]	బ[illegible]	బ[illegible]
	౭	త	తద	౭౨౦	౧౩	బ[illegible]	[illegible]
	౨౧	ఏతేనేత్యాద్యర్ధవర్ణ		౭౨౧	౨౮	ణాలంకా	ణామాలం
		నంచింత్యంఅజ్ఞాతవా					కా
		సస్యాతీతత్వాత్		౭౨౨	౬	స[illegible]క్య	[illegible]
౭౦౨	౨౫	ష్వపి	స్వపి		౭	యోగ్ని	యోగి
౭౦౬	౧౧	జ్యాకా	జ్యారా		౮	[illegible]	[illegible]
౭౦౭	౬	కంరా	కందరా	౭౨౩	౩	సంస్థం	సంస్టం
	౧౯	నద్వ్ర	నద్యృ		౪	డయిః	పయిః
		ఉద్థామ	ఉద్దామ	౭౨౪	[illegible]	[illegible]బ్బి	[illegible]బ్బి
	౨౪	ణాయ	ణాయ		౮	ఇత	ఇతి
౭౦౫	౫	చతుర్ధీ	చతుర్థీ				

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

సవ్యాఖ్య-చంపుభారతప్రారమ్భః.

శుక్లాంబరధరంవిష్ణుంశశివర్ణంచతుర్భుజం । ప్రసన్నవదనంధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే ॥ శారదాశారదాంభోజ వదనావదనాంబుజే । సర్వదాసర్వదాస్మాకం సన్నిధింసన్నిధింక్రియాత్ ॥ * ॥ మంగళశ్లోకః ॥ * ॥ భావాద్రిణన్యోన్యాలోకనదానంగరససారసర్వస్వమ్ । తేజఃపరంశివాఖ్యంచిరమవతాన్నాంపురాణదాంపత్యం ॥ కావ్యప్రకాశికాదిమలక్షణశాస్త్రార్థభావనోదారః । కురుతేలాస్యంచంపూభారతమధికురవిరామకవిః ॥ నిందతునందతువాసన్నసూయ రసనూయురత్రకింతేన । యత్సస్మానసగమనాయైవేదంమమతుపాథేయం అదూషయత్కావ్యమిదంనృసింహః కశ్చిన్నిజాఖ్యానుగుణైః స్వవాదైః ॥ సింహోన్మృషశ్వాహిసునిర్మలానాం స్వర్ణాద్యతోదూషణమాతనోతి ॥ అపమూలమనన్వితమతిదురహంయభిరత్రకల్పితాపారాః । అపివిదుషోమోహయితుంవ్యాచఖ్యేబతసపండితమ్మన్యః ॥ తేచస్ఫుటీకరిష్యంతేతత్రతత్రమయాధునా । విదాంకుర్వంతుసుధియోవినామత్సరముత్సుకాః ॥ * ॥ .. ..

కల్యాణం(నో)(వో)విధత్తాంకరటమదధునీలోలకల్లోలమాలా
ఖేలల్లోలంబకోలాహలముఖరిత దిక్చక్రవాళాంతరాళం।
ప్రత్నంవేతండరత్నం సతతపరిచలత్కర్ణతాళప్రరోహ
వ్యాప్తాంకూరాజిహీర్షాదరవివృతఘనశృంగభూషాభుజంగం॥

—శ్రీమదంబాళ రామాచార్యకృతవ్యాఖ్యాప్రారమ్భః—

వందామహేరవిందాక్షం బృందావనవిహారిణమ్।నందాదిహృదయానంద మందారంయదునందనమ్॥ నత్వాశ్రీహయవదనంవిద్యానగరాధినాథపార్షద్యః। భారతిచంపూటీకాంవితనోత్యంబాళరామార్యః

(క)అవతరణికా ॥ అథ తత్రభవాన్ మహాకవిరనన్తభట్టః। కావ్యం యశసేఽర్థకృత ఇత్యాద్యాలంకారికవచన ప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్యానేక శ్రేయస్సాధనతాం కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితి నిషేధస్యాఽసత్కావ్య విషయతాంచ పశ్యన్ చమ్పూభారతాఖ్యం కావ్యంచికీర్షుః। ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమిత్యుక్త దిశా ప్రబన్ధముఖలక్షణం చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తిసాధనమిష్టదేవతా ప్రార్థనాత్మకం మంగళమాదౌ నిబధ్నాతి॥౧॥ కల్యాణమితి॥ కటయోః కుంభయోస్సంబన్ధిన్యాం మదఘున్యాం దానజలనద్యాం లోలానాం కల్లోలానాం పృథుతరంగాణాం మాలాసు పఙ్క్తిషు వేలతాం క్రీడతాం లోలంబానామళీనాం కోలాహలైః ఝుంకారకలకలైః ముఖరితం శబ్దాయమానం దిశాం దశానాంచక్రవాళస్య మండలస్య అంతరాళం మధ్యదేశో యస్య తథోక్తం ॥౨॥ కాకేభగండౌ కరటౌ ॥*॥ మహత్సూల్లోలకల్లోలౌ)

(అం)అథతత్రభవాననన్తభట్టాఖ్యః కవిః॥ కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ ఇత్యాలంకారిక వచనప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితి నిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయతాంచ పశ్యన్ చంపుభారతాఖ్యం॥గద్యపద్యాత్మకంకావ్యం చంపురిత్యభిధీయతఇతి లక్షణవిశిష్టంకావ్యం చికీర్షుః చికీర్షితార్థావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనత్వాత్, ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖమిత్యాశిషః ప్రాథమ్యాత్కావ్యముఖలక్షణత్వాచ్చ ప్రథమం తామేవ ప్రక్రమతే ॥—॥ కల్యాణమితి ॥ తత్రాదౌ కల్యాణశబ్దప్రయోగాద్వర్ణగణశుద్ధిః, తదుక్తం, దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః। తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోఽపి వేతి ॥ కించ చతుర్భ్యః కాదివర్ణేభ్యో లక్ష్మీరితి ॥ మోభూమిస్త్రిగురుర్మదంవితనుతఇత్యుక్తత్వాచ్చ ఆదౌకవ

ష)॥*॥ లోలంబాడంబరశ్చ సః ॥*॥ అభ్యన్తరం త్వన్తరాళం చక్రవాళం తు మణ్డలమితి చ సర్వత్ర క్రమేణామరః ॥ సతతం పరిచలద్భ్యాం తాభ్యాం తాడ్యే లవీజ్యతే ఇతి తాలౌ- దలయోగభేదః కర్ణౌ తాలావ్యజనే ఇవ తాభ్యాం ప్రరోహతాం జాయమానానాం వాతానాం హారాణాం మందమారుతానాం ఆహర్తుం భోక్తుమిచ్ఛా ఆజిహీర్షా+ఆజుహూర్షార్వాద్ధ రతే సన్నన్తాదప్రత్యయః ॥ని॥ అంకూరస్త్వంకురస్త్ర్యావితి ద్విరూపకోశః- తయా ఆదరం ఈషత్, వివృతాని వికాసితాని ఫణానాం శృంగాణి అగ్రాణి యైస్తాదృశాః భూషాభుజంగాః ఆభరణసర్పాః యస్య తథోక్తః- భూషాయాం భుజంగా ఇతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా అశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః, ప్రత్నం పురాతనం ॥ని॥ పురాణప్రతనప్రత్నపురాతనచిరంతనా ఇత్యమరః, వేతండరత్నం గజశ్రేష్ఠః విఘ్నరాజ ఇతి యావత్ ॥ని॥ వేతండః కరటీ గజ ఇతి త్రికాండశేషః, నః యుష్మాకం క

కర్ణాన్న గణ్డాచ్చ వర్ణగణపద్ధిష్పుటేన, కరటయోః గణ్డయోర్యా మదధునీ-మదోదకప్రవాహః॥ని॥ కాకేభగండౌ కరటావితి తటినీ హ్రదినీ సునీతి చామరః ॥ తస్యాం లోలాశ్చలాః లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః ॥ యాః కల్లోలమాలాః-మహాతరంగపఙ్క్తయః, ॥ని॥ మహత్సూల్లోలకల్లోలావిత్యమరః ॥ తాసు ఖేలంతః-క్రీడంతః, యే రోలంబాః-భ్రమరాః, రలయోరభేదాల్లోలంబా ఇత్యపి తేషాం కోలాహలేన-కలకలేన, ॥ని॥ కోలాహలః కలకల ఇత్యమరః ॥ ముఖరితం-ప్రతిధ్వనినా నానాస్మఖరం ముఖవత్సంజాతమస్య+ముఖశబ్దాత్ ఖముఖరం జేభ్య ఉపసంఖ్యానమితి మత్వర్థీయే ర ప్రత్యయే తదస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇతచ్ ఇతి తచ్ ॥ దిశాం చక్రవాళం మండలం ॥ని॥ చక్రవాళం తు మండలమిత్యమరః ॥ అంతరాళమభ్యంతరం చ యస్య తత్ ॥ని॥ అభ్యంతరం త్వంతరాళమిత్యమరః ॥ సతతం పరిచలంతౌ కర్ణౌ తాలావివ తయోః ప్రరోహతా వాతాః హారస్య ఆజిహీర్షయా ఆజిఘత్సయా + ఆజుహూ

(కు)ల్యాణంశుభంవిధత్తాంకరోత్విత్యాశీః విఘ్నరాడ్విధాతె రాశీరర్థే లోట్, విఘ్నరాజస్యఆకారం పురుషత్వేపి, సర్వస్యగాత్రస్యశిరః ప్రధానమితి। ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశాభవంతీతిచ న్యాయాభ్యాం తత్త్వేన నిర్దేశః, అత్రలాలేత్యాదౌ వ్యంజనావృత్తేః వృత్త్యనుప్రాసోనామ శబ్దాలంకారః, విఘ్నరాజాశ్రితానాం మధుపవ్యాళానామపిక్రమేణ దిక్చక్రవ్యాపికోలాహలతత్కర్ణతాళానిలక్ష్మతాహారవర్ణనేనతదాశ్రితానాం సతామఖిలదిగ్వ్యాపివిఖ్యాతిమత్త్వా న్యానపేక్షకాంక్షితార్థ సిద్ధిమత్త్వాదికం కైముతికన్యాయసిద్ధమిత్యర్థాపత్త్యలంకార ప్రతీతేః వస్తునాలంకారధ్వనిః। అత్రాదౌ హ్రస్వస్యకారస్య కల్యాణమితిత్రిగురుకస్యమగణస్యచ ప్రయోగాత్ వర్ణగణశుద్ధిరభ్యహితతమా। తదుక్తం కవికంఠపాశే ॥శ్లో॥అకచటతపయశాఅమృతావిషాణిదీర్ఘాణీతి॥ మస్త్రిగురుర్భూమిర్దైవత్యాదివ్యాన్నరసదాయకఇతిచ

(అం)ర్వాత్ హృధాతోస్సనిఅప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయఃదరంవివృతానిఫణానాంశృంగాణిప్రాంతాయైస్తైర్భూషాభూతాభుజంగాయస్యతత్ ప్రత్నంపురాణం+నఙ్ప్రపురాణే ప్రాదిత్యత్రచకారేణ ప్రశబ్దాత్నప్ప్రత్యయః ॥ని॥ పురాణప్రతనప్రత్నపురాతనచిరంతనాఇత్యమరః ॥ ఏతెనదేవతాత్వంద్యోత్యతే ॥ వేతండరత్నంగజశ్రేష్ఠః ॥ని॥ రత్నంస్వజాతిశ్రేష్ఠేపీత్యమరః, రత్నంశ్రేష్ఠేమణావపీతివిశ్వశ్చ ॥ వినాయకఇతియావత్, యద్యపి వేతండరత్నశబ్దేన వినాయకప్రతీతిర్నజాయతే। తథాపి కర్ణతాళప్రరోహాదిత్యాదివిశేషణాద్దైవతాత్వద్యోతకప్రత్నశబ్దవిశేషణాచ్చ। ఉచ్చస్థేగ్రహపంచకే॥ తారకధ్వాంతవిధ్వంసీత్యాదౌ మహాశ్శబ్దేనెవ లక్షణయా తత్ప్రతీతిర్జాయతఏవ। ఏతాదృశోవిఘ్నరాజః నః అస్మాకం కల్యాణం శుభం। అథవా కల్యాణమక్షయం స్వర్ణంవా ॥ని॥ కల్యాణమక్షయేస్వర్ణే కల్యాణంశనకెపిచేతివిశ్వః ॥ విధత్తాంకరోతు, కెచిత్తునోవిధత్తామితిపాఠేర్నుడితి

(స) నస్తుతస్తవత్రికల్యాణమితి భద్రవాచక ప్రయోగాదవిచార్యైవ సా ॥ తదుక్తం ॥ దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేచభద్రాదివాచకాః । తే సర్వేనైవ నింద్యాస్స్యుః లిపితోగణతోపి వేతి ॥ స్రగ్ధరావృత్తమేతత్, మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణత్రిమునియతియుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్, యత్తుగ్రంథసమాప్త్యర్థంవిఘ్నరాజప్రార్థనంకృతమిత్యర్థఇతి నృసింహః, తదేవాస్యవ్యాఖ్యానకరణకౌశలమపహనతి, వాచ్యేర్థేలక్ష్యార్థతా సూచకస్య ఇత్యర్థ ఇతి లేఖనస్యవ్యాఖ్యాతృసంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదితి ॥ ... ...

అ ॥ ఇష్టదేవతాప్రార్థనానంతరం కథాంప్రారభమాణః ॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవర్ణనమిత్యాదినా- పరిగణితానాం మహాకావ్యతాప్రసాధకానాం అష్టాదశానామభ్యర్హితత్వేనఆదిమంనగరవర్ణనంతావత్ప్రస్తౌతి ॥౨॥ తుహినేతి ॥ 'తుహినకిరణస్య

తుహినకిరణవంశస్థాలముక్తాఫలానాంవిపులభుజవిరా
జద్వీరలక్ష్మీవిభూమ్నామ్।హసితసురపుర[illegible]రస్తినాహా
స్తినాఖ్యారిపుజనదురవాపా రాజధానీకురూణామ్॥౨

(అం) నిషేధప్రతీతిర్జాయత ఇతి నో విధత్తామితిపఠిత్వావకఃయుష్మాకం। అథవావఃఅస్మాకంయుష్మాకంచ+త్యాదాదీనామ్మిథస్సహోక్తాయత్పరంతచ్ఛిష్యత ఇతి పరశేషప్రాప్తేపిపూర్వశేషోపి దృశ్యత ఇతి భాష్యాద్యుష్మచ్ఛబ్దస్యానైమిత్తకత్వేన విభక్తేఃపూర్వం శేషే విభక్త్యుత్పత్తౌ షష్ఠ్యంతస్యవాచతుర్థ్యంతస్యవాయుష్మదస్మదోష్షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోరితి వసాదేశ ఇత్యాహుః॥ విపూర్వాద్ధాఞో ఞిత్త్వాత్స్వరితఞిత ఇత్యాత్మనేపదం ॥ ఆశిషిప్రార్థనేవాలోట్ ॥ స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణత్రిమునియతియుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్॥

తుహినేతి ॥ తుహినకిరణస్య చంద్రస్య వంశోన్వయఏవ వంశః వేణుః ॥ ద్వి॥ వంశౌవేణౌకులేవర్గేపృష్ఠస్యావయవేపిచేతివిశ్వః॥ ఏకస్మిన్

(కు)చంద్రస్య వంశ ఏవ వంశః వేణురితి శ్లిష్టరూపకం - తస్య స్థూలముక్తాఫ
లానామితి పరంపరితరూపకం ॥ని॥ వంశో వేణౌ కులే వర్గే ఇతి విశ్వః.
వేణుషు ముక్తోత్పత్తిః లోకప్రసిద్ధా । విపులయోః దీర్ఘయోః భు
జయోః విరాజన్త్యాః పీనలక్ష్మ్యాః పద్మాయా అతిశయః యేషాం తేషాం
కురూణాం నామ రాజ్ఞాం సంబన్ధినీ, హసితా నిర్జితా సురనగరస్య
స్వర్గస్య శ్రీః శోభా యయా సా, రిపుజనేన ప్రాప్తుమశక్యానులవా
హాహస్తినేత్యాఖ్యా యస్యాస్సా - రాజధానీ ప్రధాననగరీ అస్తి ॥ని॥ ప్ర
ధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యతే ఇతి శబ్దార్ణవే ॥ మాలినీ వృత్తం
ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ .... ॥౨॥

(అం)ఏవంశశబ్దస్య తంత్రేణ విద్వన్మానసహంసేతి వదుభయపక్షేఽన్వయ
ప్రత్యాయకత్వం తస్య స్థూలముక్తాఫలానాం తజ్జన్యముక్తాఫలసన్తానా
మిత్యర్థః విపులయోర్భుజయోర్విరాజన్ పీనలక్ష్మ్యాశ్శోభ్యలక్ష్మ్యాః పద్మా
మా విశేషేణ బహుళత్వం యేషాం తేషాం + బహుళశబ్దాత్పృథ్వాదిత్వాది
మనిచి బహోర్లోపో భూ చ బహోరితి ప్రత్యయే కాంస్యలోపే ప్రకృతే
ర్భూ ఇత్యాదేశే చ భూమేతి రూపం । యద్వా విపూర్వాభ్యాంలా
రన్యేష్వపి దృశ్యంత ఇతి మనిన్ప్రత్యయే వా భూమ్యః సురాణాం పూ
స్సురపురం + ఋఖ్పూరితి సమాసాంతోప్రత్యయః ॥ లింగస్య లో
కాశ్రయత్వాన్నపుంసకలింగతా । తస్య శ్రీర్హసితా యయా సా రిపుజనై
ర్దుర్వాహా అవాప్తుమశక్యా కురూణాం కురువంశోత్పన్నానాం రాజ్ఞాం

హాస్తీ నామ కురూణాం పూర్వః కశ్చిద్రాజన్యో నామతస్తస్యేదం హాస్తినం,
తదిత్యాఖ్యా యస్యాస్సా ॥ శ్లో ॥ గోత్రే కదీయమహతి ప్రశస్తే బ
భూవ హస్తీ బహుమాన్యసత్త్వః । యస్మాత్ప్రసిద్ధాం తవఘూముఖాముత
మాంప్రత్రాపచయం విధేనె ॥ వస్వౌకసారామమరావతీం చ శ్రీచారు
తాభ్యామతివర్తమానమ్ । యస్సామరేశాభ్యధికేన యేన చక్రే పురం హా
స్తిననామధేయమిత్యభియుక్తోక్తిః ॥

(కు.) తామేవ నవభిర్వసంతతిలకాభిః గద్యేనచైకేన విశినష్టి। యస్యామితి॥ యస్యాం హస్తినగర్యాం ఉదగ్రాయాః ఉన్నతాయాః నృపమందిరాణాం రాజగృహాణాం చంద్రశాలాయాః శిరోగృహస్య వాతాయనే గవాక్షే ॥ని॥ చంద్రశాలా శిరోగృహం॥ వాతాయనం గవాక్షస్స్యాదిత్యుభయత్రాప్యమరః- కలేః మనస్యవశాత్ [?] అధీనత్వాత్ హేతోః ॥ని॥ వశః ప్రభుస్పృహాయత్తేష్వాయత్తత్వప్రభుత్వయోరితి విశ్వః, వపుషి శరీరే మన్యాత్తకే ప్రకర్షేణ సక్తాం లగ్నాం దీపాగ్రసంబంధినో ధూమస్య మషికాం మషీం దృష్ట్వేతి శేషః ముగ్ధాః మూఢాః జనాః మోహాదజ్ఞానాత్ శిశిరాంశోః చంద్రస్య బింబే సరంగః హరిణః అస్తీతి వదంతి

యస్యాముదగ్రనృపమందిరచంద్రశాలావాతాయనేక
లివశాద్వపుషి ప్రసక్తామ్ । దీపాగ్రధూమమషికాం
శిశిరాంశుబింబే మోహాత్కురంగ ఇతి ముగ్ధజనా వదంతి।

(అ.) + హస్తినాదిభ్యో వ్యాహతిణ్యా ప్రత్యయస్య తద్రాజస్య బహుషు తేనైవాస్త్రియామితి లుక్। హస్తినాఖ్యా హస్తినాభిధా పురీ అస్తి+ అస్యాం విలస్య, అద్యాపి తస్యాస్సత్త్వాద్వర్తమానలకారః ॥౧॥ యస్యామితి॥ యస్యాం పురి ఉదగ్రాణామున్నతానాం ॥ని॥ ఉచ్చప్రాంశూన్నతోదగ్రేత్యమరః॥ నృపమందిరాణాం రాజవేశ్మసమ్బంధినాం చంద్రశాలానాం శిరోగృహాణాం ॥ని॥ చంద్రశాలా శిరోగృహమిత్యమరః ॥ వాతాయనే గవాక్షే ॥ని॥ వాతాయనం గవాక్ష ఇత్యమరః ॥ కలివశాత్ వపుషి ప్రసక్తాం సంబద్ధాం దీపాగ్రధూమమషికాం దీపాగ్ర

నాత్ర ముగ్ధమోహశబ్దయోరన్యతరవైయర్థ్యమాశంకనీయం। మోహపదం విహాయ ముగ్ధజనా వదంతీత్యేతావదుక్తౌ ముగ్ధానామపి కాదాచిత్కబుద్ధివైశద్యదర్శనాత్తాదృశ సమయే దీపాగ్రధూమమషీతి వదేయుః। జనా మోహాద్వదంతీత్యుక్తావపి మోహాభావదశాయాం తథైవ వదేయురేవ। అతో నాన్యతరవైయర్థ్యం॥

(వ్య)అత్ర చంద్రస్య తాదృశమష్యసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తదనుప్రాణితశ్చ నాయం కురంగః కింతు తాదృశమష్యేవేతి కురంగకరం గత్వం నిషిధ్య మషీత్వారోపరూపాపహ్నవాలంకారః- తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥శ్లో॥ శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యారోపార్థో ధర్మనిహ్నవ ఇతి లక్షణాత్- వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ శ్లో॥ఉక్తా వసంతతిలకా తభజా జగౌగ ఇతి లక్షణాత్ ... ... ॥ ౩ ॥

గ్రీష్మేష్వితి ॥ శీతకరకాంతైః చంద్రకాంతరత్నైః కృతం నిర్మితం ఉదరం మధ్యదేశః యాసు తాసు, యస్యా హస్తినపుర్యాః గోపురస్య

గ్రీష్మేషు శీతకరకాంతకృతోదరాసు యద్గోపురాగ్రిమ
దరీషు పథాగతస్య । విశ్రామ్యతో రవిహయస్య విలంబ
నేషు చిహ్నం తదీయదినసంతతిదీర్ఘభావః ॥ ౪ ॥

(అం)ధూమసంబంధినీం మషీం ముగ్ధజనా మూఢజనాః ॥ని॥ముగ్ధస్సున్దరమూఢయోరితి విశ్వః ॥ శిశిరాంశుబింబే-చంద్రమండలే, కురంగ ఇతి మోహాత్ వైచిత్ర్యాద్వదంతి, అత్ర కేచిద్వపుషి చంద్రబింబే ఇత్యనయోః పౌనరుక్త్యమితి వదంతి । నీరాత్రిరముపాగతా శ్రవణయోస్సీమ్ని స్ఫురన్నేత్రయోశ్శ్రోత్రే లగ్నమిత్యాదావివాన్వయభేదాన్న పౌనరుక్త్యం, అన్యేతు పౌనరుక్త్యపరిహారాయ వం అమృతం పుష్ణాతీతి వపుడితి విగృహ్య శిశిరాంశుబింబే ఇత్యస్య విశేషణం కుర్వంతి, వశబ్దస్యామృతవాచిత్వం కోశాంతరే మృగ్యం॥ .... ॥ ౩ ॥

గ్రీష్మేష్వితి ॥ శీతకరకాంతైశ్చంద్రకాంతమణిభిః కృతోదరాసు కృతమధ్యభాగాసు యద్గోపురాగ్రిమదరీషు యస్యాః పురః గోపురాణాం పురద్వారాణాం అగ్రిమాసు అగ్రభవాసు+అగ్రాదిపశ్చాడ్డిమజితిభవార్థే డిమచ్ ।దరీషు కందరాసు ॥ ని ॥ దరీతు కందరో వా స్త్రీత్యమరః ॥ పథా మార్గేణ ఆగతస్య అత ఏవ విశ్రామ్యతః విశ్రమం కుర్వతః రవిహయస్య సూర్యాశ్వస్య విలంబనేషు విలంబనవిషయే గ్రై

(కు)పురద్వారస్య అగ్రిమదరీషు ఊర్ధ్వద్వారేషుయః పంథాః ని
జనిర్గమమార్గః తైస, గ్రీష్మేషు నిదాఘవాసరేషు ఆగతస్య అత
ఏవవిశ్రామ్యతః విశ్రమంకుర్వతః రవిహయస్య సూర్యాశ్వస్య।తస్యఏ
కస్యైవ సప్తత్వేన వ్యవహారః* ఏకోఽశ్వోవహతి సప్తనామేతిశ్రు
తేః। విలంబనేషు కాలక్షేపేషుతదీయాయాః గ్రీష్మసంబంధిన్యాఃదిన
సంతతేః దివససమూహస్యదీర్ఘభావః దీర్ఘత్వంచిహ్నం జ్ఞాపకం
భవతి- అత్రనిదాఘదినదైర్ఘ్యస్య నైసర్గికస్య సూర్యాశ్వకాలక్షే
పహేతుకత్వోక్తేః, హేతూత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - త
థాతాదృశదినదైర్ఘ్యేణ రవ్యశ్వవిశ్రామానుమానాదనుమానాలంకార
శ్చ- తయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ కృతోదరీష్విత్యన్యే ॥౩॥
యత్రేతి ॥ యత్రహాస్తినపుర్యాంఅంగనానాంవదనైనైవ యామవతీశే
న చంద్రేణహృష్యద్భ్యఃద్రవద్భ్యఃచంద్రాశ్మనాంచంద్రకాంతానాం
సౌధేభ్యః రాజగృహేభ్యఃగళితః-నిర్గళితః, సలిలప్రవాహఃజలపూరః
బృందారకేంద్రనగర్యాః స్వర్గస్య తత్రత్యజనస్యేతియావత్ -బృహ

యత్రాంగనావదనయామవతీశహృష్యచ్చన్ద్రాశ్మసౌధ
గళితస్సలిలప్రవాహః। బృన్దారకేంద్రనగరీబృహ
దుత్సవాయమన్దాకినీతిలభతేమహతీమభిఖ్యామ్ ॥౫॥

(అం)షయికసప్తమీతదీయాయాఃగ్రీష్మసంబంధిన్యాః+తస్యేదమిత్యద్వై
త్యదాదీనిచేతివృద్ధసంజ్ఞాయాం వృద్ధాచ్ఛఇతిఛప్రత్యయః ॥ దినసం
తతేరహర్గణస్య దీర్ఘభావః ఆయామశ్చిహ్నంలక్షణం ॥ ౪ ॥...

యత్రేతి ॥ యత్రపురి అంగనానాం వదనైరేవ యామవతీశై
శ్చంద్రైర్హృష్యద్భ్యః+హృషతుష్టావిత్యస్మాచ్ఛతృప్రత్యయః చం
ద్రాశ్మనాం చంద్రకాంతానాం సౌధేభ్యఃగళితఃప్రసృతః సలిలప్రవా
హః ఉదకప్రవాహః బృందారకేంద్రస్య దేవేంద్రస్య నగర్యా అమ
రావత్యాఃబృహతేఉత్సవాయ ఉత్సవందాతుంక్రియార్థోపపదస్యేతి

తేఉత్సవాయసలిలక్రీడాదిరూపాయేతితాదర్థ్యేచతుర్థీ- మందాకినీతి కాశిగంగేతి మహతీం శ్లాఘ్యామభిఖ్యాం నామలభతే ॥ ని ॥ అభిఖ్యానామశోభయోరితివిశ్వః, అత్ర మందాకిన్యాం మందాకినీత్వం నిషిధ్యతాదృశసలిలప్రవాహత్వారోపాదపహ్నవః।సచవదనయామవతీశేతి రూపకానుప్రాణితఇతితయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥౫॥ దీప్రైరితి ॥ యత్ర నగర్యాం యువానఃతరుణ్యః తరుణాశ్చ+పుమాం స్త్రియేత్యేకశేషః- బాలానాం వృద్ధానాంచ రాత్రౌ ప్రయోజనాభావాద్యువానఇత్యుక్తం, దీప్రైః-విరాజమానైః, అగారమణిభిః గృహఖచితరత్నప్రభాభిః- దివసమివాచరంతీం దివసాయమానాం- నిస్తమస్కామితియావత్. నిశాంరాత్రింకృతాంతంజ్యోతిషసిద్ధాంతప్రతిపాదకగ్రంథం విదుఃఇతి కార్తాంతికైః జ్యోతిశ్శాస్త్రవిద్భిః+ తదధీతఇత్యధికారేవేదిత్రర్థే ఉక్థాదిత్వాట్ఠక్ ॥ ని ॥ స్వయమాం

దీప్రైరగారమణిభిర్దినసాయమానాం నిశ్చిన్వతేమన
సియత్ర నిశాంయువానః। కార్తాన్తికైరఖిలకాలనివేద
నాయఘంటామణౌరభిహతస్యఘ(నా(ణా)రవేణ॥౬॥

చతుర్థీ మందాకినీతి ॥ ని ॥ మందాకినీవియద్గంగేత్యమరః॥ మహతీమభిఖ్యాంనామ ॥ ని ॥ అభిఖ్యానామశోభయోరిత్యమరః ॥ లభతె ప్రాప్నోతి + డులభష్ప్రాప్తౌలట్ ॥ ౫ ॥ ....

దీప్రైరితి ॥ యత్రపురియువతయశ్చయువానశ్చయువానఃతరుణాః +పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః॥దీప్రైఃప్రకాశమానైః+నమికంపిస్మ్యజసకమిహింసదీపోరఇతిదీపేఃరప్రత్యయః ॥ అగారమణిభిర్గృహసమ్బంధిమణిభిః మణిభిరేవనిర్మితైరగారైరితియావత్ దివసాయమానాం అహరివాచరంతీం + ఆచారార్థే కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙంతాచ్ఛానచ్, నిశాం-రాత్రిం, కార్తాంతికైశ్శాకునికైః కృతాంతేన సిద్ధాంతేన జీవంతీత్యర్థే వేతనాదిభ్యోజీవతీతిఠక్, ॥ ని ॥

పౌర్వాహ్ణికమాధ్యాహ్ణికజ్ఞానికార్తాంతికా అపీత్యమరః, అఖిలస్య అహోరాత్రరూపస్య కాలస్య నివేదనాయ విజ్ఞాపనాయ- అభిహితస్య- ప్రమాణీకృతస్య- ఘంటామణేః కాంస్యయంత్రస్య, ఘనేన దీర్ఘేణ ఆరవేణ ధ్వనినా నిశ్చిన్వతే- ఇదానీం రాత్రిరితి విశేష్య జానంతీత్యర్థః- రాత్రావేవ ఘంటానినాదాదీనాం మహత్త్వేన శ్రూయమాణత్వాదితి భావః- అత్ర గృహమణీనాం దివసకరణాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తదనుప్రాణితశ్చాయం ఘంటారవేణ రాత్రేరనుమానాదనుమానాలంకారఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః, యత్తు అభిహతస్యేతి పాఠమాశ్రిత్య తాడితస్యేతి వ్యాఖ్యాయ, యామచతుష్టయద్యోతనాయ ఘంటామణౌ తాడితే సతి తదానీం రాత్రిరితి నిశ్చిన్వత ఇతి నృసింహః, తన్న- తథాపి గతయామచతుష్టయద్యోతకఘంటామణితాడనానాం రాత్రిసంబంధితా సందేహో బాధకాభావేన పునర్దివసభ్రమస్య దుర్వారత్వాత్, ఏవంసిద్ధాంతినాం ఘంటాధికారస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్ వృథాకరత్వాచ్చ, ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాశ్లీలాఖ్యదోషద్వయాపత్తేశ్చేతి. ॥ ౬ ॥—॥ వక్త్రమితి ॥ య.

వక్త్రం విలాసమణిదర్పణధార్యమాణం వామాహిమాం
శురయమిత్యవధార్య యస్యామ్ । ఆదర్శబిమ్బభృతిరశ్రి
తదృష్టపూర్వాత స్యేతి తాదృశధియం వినివర్తయన్తి ॥ ౭ ॥

కార్తాంతికశ్శాకునికఇత్యమరః ॥ అఖిలకాలస్య ప్రాతస్సంగవాదికాలస్య నివేదనాయ. అభిహతస్య-తాడితస్య, ఘంటామణ్యాః ఘణారవేణ ఘణత్యనుకరణధ్వనినా హేతునా హేతౌ తృతీయా ఘనారవేణేతి పాఠేతు ఘనేన సాంద్రేణ. ॥ ని. ॥ ఆరవారావసంరావా ఇత్యమరః ॥ మనసి నిశ్చిన్వతే రత్యౌత్సుక్యాంత్యాదియం రాత్రిరితి నిశ్చయం కుర్వంతీత్యర్థః + నిస్పూర్వాచ్చినోతేర్లట్, ఇత్యాత్వత్సవరితత్వాత్తత్వాత్తనేపదమ్. ॥ ౬ ॥ —వక్త్రమితి ॥ యస్యాం పురి వామాస్స్త్రియం.

(కు)స్యాం నగర్యాంవామాః సుందర్యః, విలాసః ప్రకాశః తద్యుక్తేనమ
ణిదర్పణేన ధార్యమాణం, ప్రతిబింబతయేతిభావః, వక్త్రంనిజము
ఖంద్రుష్ట్వేతి శేషః, అయంపురోవర్తీ-విశేష్యాపేక్షీపుంస్త్వనిర్దేశః
హిమాంశుః చంద్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ అవధార్య భ్రమిత్వేత్యర్థః-
తస్యహిమాంశోః ఆదర్శేదర్పణే బింబస్య ధృతిః ధారణం ఆదర్శంఅ
మావాస్యాపర్యంతం బింబధృతిరితిచ అశ్రుతపూర్వాఅదృష్టపూర్వా
చేతి ఆలోచ్యేతి శేషః, ఉభయత్ర గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః
తత్ప్రయోగేపునః పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః, తాదృశీంధియందర
ర్పణమాగతోయం చంద్రఇత్యాకారక జ్ఞానంవినివర్తయంతి త్యజం
తి। నాయంచంద్రః కింతు నిజముఖప్రతిబిమ్బఏవేతి నిశ్చిన్వతఇతి
యావత్ - విశేషదర్శనజన్యభ్రమోత్తరం ప్రత్యక్షాలంకారః ॥౭॥

(అం)దర్యః॥ని॥ వామంసవ్యేప్రతీపేచద్రవిణేచాతిసుందరే। యమే
ధర్మేహరేణామే విద్యావామాపిచస్త్రియామితివిశ్వః ॥ విలాసమ
ణిదర్పణేన విలాసముకురేణధార్యమాణం తత్రప్రతిబింబితమిత్యర్థః
వక్త్రంస్వముఖం అయం పరిదృశ్యమానః హిమాంశురిత్యవధార్య ని
శ్చిత్య ఉద్దేశ్యప్రతినిర్దేశ్యయోరైక్యమాపాదయత సర్వనామపర్యా
యేణ తత్తల్లింగభాగిత్వయమితిపుల్లింగనిర్దేశః తస్య చంద్రస్య ఆద
ర్శబింబధృతిః ఆదర్శందర్శమభివ్యాప్య ॥ ని ॥ దర్శసూర్యేందుసంగ
మఇత్యమరః ॥ + ఆజ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యభివిధావవ్యయీభావః।
ఆదర్శంబిమ్బధృతిః ఆదర్శబింబధృతిః సుప్సుపేతిసమాసః ॥ అమా
వాస్యామభివ్యాప్య బింబధారణం ముకురే బింబధృతిరితితు స్ఫుటా
ర్థః శ్రుతాచసాదృష్టాచశ్రుతదృష్టా+పూర్వకాలైకేతిసమాసః, పూర్వం
శ్రుతదృష్టాశ్రుతదృష్టపూర్వాసుప్సుపేతిసమాసః నశ్రుతదృష్టపూర్వా
అశ్రుతదృష్టపూర్వానఇతిసమాసః, నలోపోనఞఇతినలోపః ఇతిహే
తోస్తాదృశధియం చంద్రఇతి బుద్ధిం వినివర్తయంతి త్యజంతీత్యర్థః

ఆలాపేతి ॥ యత్ర నగర్యాం ఆలాపస్య భాషణస్య రాగవిస్తారీకరణస్వరసందోహస్యసంగీతశాస్త్రప్రసిద్ధస్య వాయః కాలః తేనసమంతతాలపివేత్యర్థః- పల్లవితాయాః కుసుమితాయాఇతియావత్, అన్యథాసౌరభ్యానుపపత్తేరితిభావః- అంకేఉత్సంగేవీణాయాఃసౌరభ్యేణపాతినాం ప్రవిశతాం మధుపానాం భృంగాణాం ఆరవేణసంకులస్య మిశ్రస్యేత్యుభయత్ర విశేషణం తంత్రీణాంస్వరస్య తరుణీనాంస్వనస్య గానాత్మకస్యచద్వయోఃసమితౌ సామ్యేసత్యామ్ ॥ ని ॥ సమితిస్సంగరే సామ్యేసభాయామపీతివిశ్వః- తారతమ్యంన్యూనాధికత్వం చతురః నిపుణోపినజానాతి అత్ర అళిరవసంవలనమాధుర్యేద్వయస్య తంత్రీ తరుణీస్వనతారతమ్యాజ్ఞాన హేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ శ్లో ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదా

ఆలాపకాలసమపల్లవితాంకవీణాసౌరభ్యపాతిమధుపా

రవసంకులస్య । తన్త్రీస్వరస్యసమితౌతరుణీస్వనస్య

జానాతియత్ర చతురోపి న తారతమ్యమ్ ॥ ౮ ॥

వినీత్యుపసర్గద్వయయుక్తాద్వృతువర్తనేఇత్యస్మాణ్ణిజంతాల్లట్ ॥౭॥

ఆలాపేతి ॥ యత్ర పురి సమితౌ-సభాయాం ॥ ని ॥ సభాసమితిసంసదఇత్యమరః ॥ ఆలాపకాలేనసమం పల్లవితాయాస్సంజాతపల్లవాయాః ॥ ని ॥ స్యాదాభాషణమాలాపఇత్యమరః ॥ ఆలాపోత్ర గానవిశేషః తేన స్థాణవఃపల్లవితాభవంతీతిసంగీతశాస్త్రే ప్రసిద్ధం । అంకవీణాయాఉత్సంగస్థితవీణాయాః ॥ ని ॥ ఉత్సంగచిహ్నయోరంకఇత్యమరః ॥ సౌరభ్యపాతినాం సౌగంధ్యాదాగతానాం మధుపానాం-భ్రమరాణాం, ఆరవేణ సంకులస్య మిశ్రస్య తంత్ర్యాస్స్వనస్య ॥ని॥తంత్రీర్వీణా గుణే తనోః। సిరాయామమృతాయాంచేతివిశ్వః ॥ తరుణీస్వనస్య స్త్రీధ్వనేరపి ॥ ని ॥ ధ్వనిధ్వానరవస్వనాఇత్యమరః ॥ చతురోపి నిపుణోపి ॥ ని ॥ దక్షేతుచతురపేశలపటవస్సూత్థానఉష్ణ

హ్వారమితి లక్షణాత్ ॥ ౮ ॥—। శాలీనతామితి ॥ యస్యాంముగ్ధాః
నవోఢాః- ప్రణయేన ప్రేమ్ణా యః ప్రకోపః తస్మాత్ సఖీనాంసమా
జే సభాయాం తత్సమక్షమితి కోపస్య దుస్సహత్వోక్తిః- శాలీనతాం
అధార్ష్ట్యం- లజ్జాద్యుచితమార్దవమితియావత్ ॥ ౧ ॥ స్యాదధృష్టే
తుశాలీనఇత్యమరః, అవిగణయ్య అనాదృత్య-పశ్చాత్కృతస్యపరాఙ్ము
ఖీకృతస్య నతుయాతస్యేత్యనేన త్యక్త్వాగమనాసహతయా ప్రేమాతిశ
యో ధ్వన్యతే, కమితుః ప్రియస్యచ్ఛాయాం ప్రతిబిమ్బం, ముకురః
దర్పణంతదివాచరంత్యాం ముకురాయితాయాంతద్వత్ బిమ్బగ్రాహి
ణ్యామితియావత్ రత్నమయ్యాంభిత్తౌకుడ్యేసమీక్ష్యక్షణం అనుతప

శాలీనతామవిగణయ్యసఖీసమాజే పశ్చాత్కృతస్య కమితుః
ప్రణయప్రకోపాత్ । ముగ్ధాస్సమీక్ష్యముకురాయితర
త్నభిత్తౌ ఛాయాంక్షణానుతపనం శమయన్తియస్యామ్ ॥ ౯ ॥

శ్చేత్యమరః ॥ తారతమ్యంభేదంనజానాతి నవేత్తి + జ్ఞాఅవబోధనేల
ట్ ॥జ్ఞాజనోర్జా ఇతిజాదేశః॥ ౮ ॥—శాలీనతామితి ॥ యస్యాంపురి
ముగ్ధాః-నవోఢస్త్రియః శాలీనతాం అధృష్టతాం శాలాప్రవేశమర్హతీ
త్యర్థే + శాలాశబ్దాత్తత్ప్రవేశలాక్షణికాచ్ఛాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్య
యోరితినిపాతనాత్ఖః ॥ ౧ ॥ స్యాదధృష్టేతుశాలీనఇత్యమరః ॥ అవిగ
ణయ్య అసంఖ్యాయ అనాలోచ్యేత్యర్థః + విపూర్వాద్గణసంఖ్యానఇ
తిధాతోర్ణ్యంతాత్సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలఇతి క్త్వాప్రత్య
యేసమాసేఽనఞ్పూర్వఇతిక్త్వోల్యబాదేశేల్యపిలఘుపూర్వాదితిణేర
యాదేశః, సఖీనాం సమాజే సంఘే + సంపూర్వాదజేర్ఘఞ్ అజే
ర్వ్యఘఞపోరితివీభావాభావః, ॥ ౧ ॥ పశూనాంసమజోన్యేషాం స
మాజోథసధర్మిణామిత్యమరః, ప్రణయప్రకోపాత్ ప్రేమకలహా
త్ ॥౧॥ ప్రణయాస్త్వమీ। విస్రమ్భయాచ్ఞాప్రేమాణ ఇత్యమరః, ప
శ్చాత్కృతస్య పృష్ఠతఃకృతస్య కమితుఃప్రియస్య॥౧॥ కామకః కమితా

ఎంపశ్చాత్తాపంశమయంతినివారయంతి- తత్రాభిముఖ్యేన దృశ్యమా
నత్వాదితిభావః॥అత్ర ప్రతిబిమ్బదర్శనస్య పశ్చాత్తాపవారణహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం॥ ఏవంపశ్చాత్తాపస్య విషాదా
ఖ్యసంచారిభావస్యనివృత్తివర్ణనాత్ భావశాంతిరలంకారః తయో
శ్చాంగాంగిభావేన సంకరః తేనచ నవోఢానాంపత్యుః పరాఙ్ముఖత్వ
మాత్రా సహత్వప్రతీతే రలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౯ ॥—॥ చిత్ర
మితి ॥ చిత్రమాశ్చర్యం దర్శయితుమిచ్ఛునాదిదర్శయిషుణా + ణ్యం
తాత్ దృశేస్సన్నన్తాదు ప్రత్యయః- అతఏవవిధినా విధాత్రా య
స్యాం మధ్యంవినైవ జనితస్య మహిళాజనస్య(స్త్రీ)లోకస్య నితంబః
కటిపశ్చాద్భాగః జఘనంతత్పురోభాగః తేఆదీయస్యతథోక్తమ్ ॥ని॥

చిత్రందిదర్శయిషుణాజనితస్యయస్యాం మధ్యంవినై
వవిధినామహిళాజనస్య। అంగంనితమ్బజఘనాదియ
తోయతోధస్తుఙ్గకుచాద్యుపరియాతితతోనుకూలమ్

నుకఇత్యమరః, ఛాయాం ప్రతిబిమ్బం ॥ ని ॥ ఛాయాసూర్యప్రి
యాకాంతిః ప్రతిబిమ్బమనాతపఇత్యమరః, ముకురాయితాయాం
దర్పణవదాచరితాయాం + క్యజంతాత్క్తః ఇట్ రత్నఖచితాయాం
భిత్తౌ పురోవర్తిన్యామిత్యర్థః ।ని॥ భిత్తి(స్త్రీ)కుడ్యమేడూకమి
త్యమరః ॥ క్షణానుతపనం క్షణమాత్రతాపం, శమయంతి + శముఉ
పశమేణిజంతాల్లట్ అమంతత్వాన్మిత్వం ణౌమితాంహ్రస్వఇతిహ్రస్వః॥
నాయికాచముగ్ధాకలహాంతరితా* కోపాత్కాంతంపరాభూయపశ్చా
త్తాపసమన్వితా।కలహాంతరితానామకలావిద్భిః ప్రకీర్తితేతిలక్షణాత్
॥౯॥— చిత్రమితి ॥ యస్యాంపురివిచిత్రమాశ్చర్యం ॥ ని ॥ విస్మ
యోద్భుతమాశ్చర్యం చిత్రమిత్యమరః, దిదర్శయిషుణాదర్శయితు
మిచ్ఛునా +దృశేస్సన్నంతాత్సనాశంసభిక్షఉరిత్యుప్రత్యయః నలో
కేతి షష్ఠీ ప్రతిషేధః । విధినా బ్రహ్మణామధ్యంవినైవ అవలగ్నంనా

పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్లీ బే తు జఘనం పురఇత్యమరః - అంగం అ
ధః యతో యతః యత్ర యత్ర యాతిగచ్ఛతి తతః తత్ర తత్ర ఉపరి
ఊర్ధ్వం కుచావాదీయస్య తథోక్తం తుంగమంగం ఊర్ధ్వకాయః అ
నుకూలం అధః కాయానుగుణం యాతి- విధివైభవాదితిభావః అత్ర
విధే రాశ్చర్యది దర్శయిష్యాయాః మధ్యం వినాకృతస్త్రీజనన హేతు
త్వాత్ పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం - తదను ప్రాణితా చేయం
స్త్రీణాం మధ్యం వినాజననానంబంధేపి తత్సంబన్ధోక్తిరూపాతి శయో
క్తిః- తయోరంగాంగిభావేన సంకరః, తేనచ తాసాం లోకోత్తరసౌ
న్దర్య ప్రతీతేర్గలజ్కారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౧౦ ॥ —— ॥ పఙ్కేరుహాణీతి॥
యస్యాం పంకేరుహాణి కమలాని పరిఖాజా తానికత్వాంణి ఆత్తభా

పంకేరుహాణిపరిఖామవతీర్యయస్యాం ప్రాకారభిత్తిమ
భితఃపరివేష్టయన్తి । అన్తస్స్థితిం విదధతామబలాజనా
నామాస్యాని జేతు మఖిలాని కిలాత్తభాసా ॥ ౧౧ ॥

మకమవయివంత్యక్త్వైవ + పృథగ్వినా నానాభిస్తృతీయాన్యతరస్యా
మితి తృతీయావికల్పాద్ద్వితీయా।జనితస్యోత్పాదితస్య+ జనీప్రాదుర్భా
వేఇత్యస్మాణ్ణిజంతాత్కర్తరి క్తఃఇట్ నిష్ఠాయాం సేటీతిణిలోపః।జనీ జ్వా
ష్. క్నస్వతిమిత్వాద్ధ్రస్వః । మహిళాజనస్య॥ ని॥ మహిళావనితా త
థేత్యమరః, నితంబజఘనే ఆదీయస్యతత్ ॥ని॥ పశ్చాన్నితమ్బస్త్రీక
ట్యాః క్లీబేతుజఘనంపురఇత్యమరః । అంగం ॥ని॥ అంగం ప్రతీకోవ
యవ ఇత్యమరః, యతోయతః యత్రయత్రసార్వవిభక్తికస్తసిః అ
ధః అధః ప్రదేశే యాతిగచ్ఛతి । తతః తత్ర తుంగమున్నతం కుచా
దికుచౌఆదీయస్య తదంగంఅనుకూలం సదుపరియాతిఉపరిష్టాద్గచ్ఛతి
నిరాలమ్బనస్యోపరిష్టాదంగస్య పతనాదికం వినా అధోంగస్యనమనేన
మనమున్నమనేచోన్న మనమిత్యాదిమహద్విచిత్రమిత్యర్థః ॥ ఏతే
న స్త్రీణాం మధ్యస్యాభావ కార్యందోత్యతే॥౧౦॥——॥పంకేరుహాణీతి ॥

సానిజసౌన్దర్యేణ కరణేన, అన్తస్స్థితిం ప్రాకారాన్తర్వాసం, విదధతాం కుర్వతాం తత్ర వర్తమానానాం అబలాజనానాం-స్త్రీజనానాం అఖిలాన్యాస్యాని ముఖాని జేతుం కిలేతి సమ్భావనాయాం, పరిఖాం వలయీభూత జలదుర్గం అవతీర్య తీర్త్వా ప్రాకారభిత్తిమభితః సాలస్య సర్వప్రదేశేషు + అభితః పరితఇత్యాదినాద్వితీయా, పరివేష్టయన్తి వ్యాప్నువన్తి అత్ర పంకజకృత ప్రాకారపరివేష్టనస్య అన్తః స్థితాంగనావదనజయఫలకత్వోత్ప్రేక్షణాత్ఫలోత్ప్రేక్షా ॥౧౧॥— యేతి ॥ యాపురీపురాపూర్వం కురుధరాధిపస్య దుర్యోధనస్య అపరాధేన నిజపుత్రీహరణరూపం బబంధనాత్మకేన సమేధితః ప్రవృద్ధః క్రోధః యస్య తేన హలధరేణ బలరామేణ కర్త్రా నిజాయుధేన హలేన

గ॥ యాఖలుపురాకురుధరాధిపాపరాధసమేధితక్రో
ధేనహలధరేణనిజాయుధేనహరాత్కర్షణశిక్షయాక్ష
ణేనసముత్క్షిప్తదక్షిణక్షితిభాగాతదీయ భువనభూష
ణాయమానాంభోగవతీమాత్మనావిజేతుం కిలభాగీరథీ
పాథః పథేనావతీర్యకృతప్రస్థానేవావ్యాపిపరిదృశ్యతే॥ ౧౨

యస్యాంపురి పంకేరుహాణి తామరసాని + హలదన్తాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్, అంతస్స్థితిమంతరవస్థానంవిదధతాం కుర్వతామబలాజనానాం ॥ ని ॥ స్త్రీయోషిదబలాయోషిత్యమరః॥ ఆస్యాని-ముఖాని ॥ ని ॥ వక్త్రాస్యేవదనంతుండమిత్యమరః ॥ ఆత్మభాసా-నిజకాన్త్యా జేతుంకిల ॥ కిలేతివార్తాయామలీకేచ।పరిఖామ్ ॥ ని ॥ ఖేయంతుపరిఖేత్యమరః ॥ అవతీర్య ప్రాకారభిత్తిమ్ ॥ ని ॥ ప్రాకారోవరణస్సాలఇత్యమరః ॥ అభితః + అభితఃపరితఇతిద్వితీయా పరివేష్టయంతి ఆవృణ్వంతి ణ్యన్తాల్లట్ ॥ ౧౧ ॥—॥ యాఖల్వితి ॥ యా ఖలు యా పూఃఖల్వితినిషేధే వాక్యాలఙ్కారేనిశ్చయేచ ॥ ని ॥ నిషేధవాక్యాలఙ్కారజిజ్ఞాసానునయేఖల్విత్యమరః ॥ పురా ॥ ని ॥ స్యాత్ప్రబంధే

శరణేన హరాత్ బలాత్, కర్షణాత్మికయా శిక్షయా సముత్క్షిప్తః ఉద్ధృతః దక్షిణఃకుక్షితేఃభూమేః భాగః యస్యాః తథోక్తా సతీ, అత ఏవ తస్య బలరామస్య ఇదం తదీయం భువనం పాతాళలోకః - తస్య శేషావతారత్వాదితి భావః- తస్య భూషణమివాచరంతీం భూషాయమాణాం భోగవతీం నామ పురీం ఆత్మనా నిజస్వరూపేణ విజేతుం కిల - జేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః, భాగీరథ్యా గంగాయాః ఉత్తరభాగస్థితాయాః పాథః పథేన జలమార్గేణ అవతీర్య కృతప్రస్థానా స్వీకృతప్రయాణా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- అద్యాపి పరిదృశ్యతే ఖలు లోకైరితి శేషః - అత్ర బలరామపరిభూతాయాః తం జేతుమశక్తాయాః తత్పక్షజయోద్యోగకథనాత్ ప్రత్యనీకాలంకారః ॥ శ్లో॥ ప్రత్యనీకం బలవతశ్శత్రోః పక్షే పరాక్రమ ఇతి లక్షణాత్ - తస్య చ అంగాంగిభావేన సజీవనాభ్యాముత్ప్రేక్షాభ్యాం సంసృష్టిః - తస్యాశ్చ వృత్త్యనుప్రాసేనైకవాచకానుప్రవేశసంకర ఇతి ॥ ౧౭ ॥ —— ॥

చిరాతీతే నికటాగామికే పురేత్యమరః ॥ కురుధరాధిపస్య-దుర్యోధనస్య, అపరాధేనాగసా ॥ ని ॥ ఆగోపరాధో మంతుశ్చేత్యమరః ॥ సమేధితః అభివృద్ధః + ఏధవృద్ధావిత్యస్మాత్ క్తః ఇట్ క్రోధః కోపో యస్య తేన ॥ ని ॥ కోపక్రోధామర్షరోషేత్యమరః ॥ హలధరేణ-బలరామేణ, కర్తరి+ధరతీతి ధరః పచాద్యచ్ హలస్య ధర ఇతి కర్మషష్ఠ్యా కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి సమాసః హలం ధరతీతి విగ్రహే తు కర్మణ్యణి హలధార ఇతి స్యాత్ నిజాయుధేన-స్వాయుధేన, హలేనేత్యర్థః ॥ ని ॥ స్వకే నిత్యే నిజం త్రిష్విత్యమరః ॥ హరాత్-బలాత్కారాత్, ॥ని॥ ప్రసభస్తు బలాత్కారో హఠ ఇత్యమరః॥ క్షణేన క్షిప్తః-నున్నః, దక్షిణస్యాః కుక్షేర్భాగో యస్యాస్తథోక్తా, తదీయస్య బలరామసంబంధినః భువనస్య-పాతాళస్య, తస్య శేషావతారత్వాత్తద్భువనమితి వ్యపదేశః భూషాయమాణాం భూషణవదాచరంతీం + క్యజన్తాచ్ఛానచ్ ని

ఉపేత్యేతి ॥ తాం ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాం హస్తినపురీం ఉదారః మ
హాన్ విక్రమః యస్య తథోక్తః పాండుర్నామ రాజా కురువంశ్యః ఉ
పేత్య ప్రాప్య ప్రజానాం మనః ప్రశాసనాత్ ప్రకృష్ట పరిపాలనా
ద్ధేతోః పల్లవయన్ రంజయన్నిత్యర్థః - యమునాసఖ్యాః గంగా
యాః సఖాయః సదృశాః తైః- రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్, తద్వద్ధ
వళైరితియావత్, యశసఃకీర్తేః ప్రకాశైః లోకం నిజస్య నామ్నః
పాండురితిశబ్దస్య వాచ్యతాం అర్థవత్త్వం ధావళ్యమితియావత్ నినా

ఉపేత్యతాంపాండురుదారవిక్రమఃప్రజామనఃపల్ల
వయన్ప్రశాసనాత్ । యశఃప్రకాశైర్యమునాసఖీస
ఖైర్నినాయలోకంనిజనామ వాచ్యతామ్ ॥ ౧౩ ॥

మిత్తానధికరణనిమిత్తమత్పుచాన్యత్తిత్వరూపసమానపదత్వస్య సత్త్వా
దత్యుర్ప్వాసితిణత్వం భోగవతీమ్॥ని॥నదీనగర్యోర్నాగానాంభోగవ
త్యేత్యేత్యర్థః ॥ ఆత్మనావిజేతుం అభిభవితుం భాగీరథ్యాః- గంగా
యాః, పాథఃపథేన ఉదకమార్గేణ+ ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాం
తోప్రత్యయః ॥ అవతీర్య కృతప్రస్థానేవ కృతప్రయాణేవాద్యా
పి అస్మిన్నహన్యపి ॥ ని ॥ అద్యాత్రాహ్న్యర్థపూర్వోహ్నేత్యమరః
పరిదృశ్యతే-విలోక్యతే, జనైరితిశేషః + దృశేఃకర్మణిలట్, భావక
ర్మణోరిత్యాత్మనేపదం సార్వధాతుకేయగితియక్ ॥ ౧౨ ॥ —ఉపే
త్యతామితి ॥ తాం పూర్వోక్తాంపురీం కర్మ ఉదారవిక్రమః-మహాశ
క్తిః ॥ ని ॥ ఉదారోదాతృమహతోరిత్యమరః ॥విక్రమః శాంతిమా
త్రేస్యాద్విక్రమస్త్వక్తిసమ్పుజీతివిశ్వః ॥ పాండుః-పాండునామా రా
జా కర్తా ఉపేత్య-ప్రాప్య + ఉపపూర్వాదిణ్గతౌక్త్వాల్యపిహ్ర
స్వస్యపితికితిక్, ప్రశాసనాత్ప్రకృష్టనిదేశాత్ ॥ ని ॥ నిదేశశ్శాస
నంచతదిత్యమరః। ప్రజామనః-జనచేతః ॥ ని ॥ ప్రజాస్యాత్సంతతౌ
జనఇత్యమరః॥పల్లవయన్-పల్లవశబ్దాదగ్నఆద్యజంతాత్తత్కరోతీతిణిచి

యప్రాపితవాన్+దుహాదిత్వాన్నయతిద్వికర్మకః । శ్లేషసంకీర్ణ స్తద్గుణాలఙ్కారః ॥ శ్లో ॥తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్ ॥ వంశస్థవృత్తం ॥శ్లో॥జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్ ॥ ౧౩ ॥—॥ యమితి ॥ ఇతరేషామాశ్చర్యకారిణ్యాం తపశ్చర్యాయాం అనుష్ఠానే అలంకర్మీణాః సమర్థాః ॥ని॥ కర్మక్షమోలంకర్మీణ ఇత్యమరః- పరాశరసుతః వ్యాసః నిఖిలానామశేషాణాం అవన్యాంభువి దేశానాం విషయాణాం అవనాయపాలనార్థం,మనాక్ స్వల్పంనిజజనన్యాఃసత్యవత్యాఃనిదేశేన ప్రేరణయా అవనమ్రం నియోజితకార్యకరణాభిముఖం మనోయస్యతథోక్తస్సన్ అత్ర జననీనిదేశే మనాక్త్వోక్త్యా అత్యంతాకరణీయేపి ప్రవృత్తేః మ

గ ॥ యంపరాశరసుతః నిఖిలావనీదేశావనాయనిజజ
ననీనిదేశావనమ్రమనాః మనాగితరాశ్చర్యతపశ్చర్యా
లంకర్మీణః సమానోదర్యస్య విచిత్రవీర్యస్యకు
టుంబిన్యామమ్బాలికాయాంసంపాదయామాస ॥౧౪॥

శతృప్రత్యయః, అభివర్ధయన్నిత్యర్థః। అఙ్కురయన్ పల్లవయన్నిత్యాదయోగౌణప్రయోగాః యమునాసఖ్యా-గంగాయాస్సఖిభిర్మిత్రైః+ షష్ఠీసమాసద్వయం రాజాహస్సఖిభ్యఇత్యంత్యస్య టచ్, లింగవిశిష్టపరిభాషాయాఅనిత్యత్వాత్పూర్వస్యన।యశః ప్రకాశైః-కీర్తిద్యోతైః ॥ ని ॥ యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాచ। ప్రకాశోద్యోతఆతపఇతిచామరః ॥కరణైర్లోకం భువనం కర్తృ। నిజనామవాచ్యతాం-నిజనామ్నఃపాండురితిస్వనామ్నఃవాచ్యమభిధేయం శుక్లగుణవత్ తత్తాంశౌక్ల్యంనినాయ ప్రాపితవాన్ + నీఞ్ప్రాపణేలిట్, అకథితంచేతి సూత్రే తథాస్యాన్నీహృకృషవహామితి పరిగణనాద్ద్వికర్మకతా ॥ ౧౩ ॥—యమితి ॥ పరాశరసుతోవ్యాసః నిఖిలానాం-సమస్తానాం, అవన్యాం-భూమ్యాం, విద్యమానానాం దేశానాం-విషయాణాం॥ ని ॥ నీవృజ్జనపదా

హత్యస్య మాతృభక్తిరితిసూచ్యతే, సమానోదర్యస్య సహజస్య ॥ని॥ సమానోదర్యసోదర్యేత్యమరః, విచిత్రవీర్యస్య శాన్తనవస్య రాజ్ఞః కుటుమ్బిన్యాం భార్యాయాం అంబాలికాయాం యంపాండుంజనయామాస; కిలేతి వార్తాయాం సపాండురితిపూర్వేణ సంబన్ధః ॥౧౪॥—॥ చిత్రమితి ॥ చిత్రమాశ్చర్యకరం అస్యపాండోః చరిత్రం జగతీతలే

చిత్రంచరిత్రంజగతీతితస్య నశ్లాఘయామాస నరో
హుకో వా । సయత్నవ్యయంపాండురపి స్వకేనగుణౌ
నరక్షానకరోత్సమస్తాః ॥ ॥౧౫॥

దేశవిషయావిత్యమరః ॥ శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీసమాసః అవనాయ రక్షణాయ నిజజనన్యాస్స్వమాతుర్నిదేశే అవనమ్రం మనోయస్యతథోక్తస్సః మనాగీషదితరేషామాశ్చర్యాయామద్భుతాయాం యద్వా మనాగితరస్యాం అధికాయాం ॥ ని ॥ విస్మయోద్భుతమాశ్చర్యమిత్యమరః ॥ ఉత్తరత్రామిత్రిషిత్వత్యుక్తత్వాత్తిత్రిలింగతా +ఆశ్చర్యమనిత్యఇతిసుట్ తపశ్చర్యాయాం తపశ్చరణే ॥ ని ॥ చర్యాత్వీర్యాపథిస్థితిరిత్యమరః ॥ అలంకర్మీణస్య-కర్మక్షమస్య ॥ ని॥ కర్మక్షమోలంకర్మీణఇత్యమరః ॥ సమానోదర్యస్యసహజస్యసమానే ఉదరేశయితఇత్యర్థే సమానోదరేశయిత ఓచోదాత్తఇతియత్ప్రత్యయేవివక్షితే విభాషోదరఇతిసాదేశవికల్పః ॥ ని ॥ సమానోదర్యసోదర్యసగర్భ్యసహజాస్సమాఇత్యమరః ॥ విచిత్రవీర్యస్య-ఆశ్చర్యశౌర్యస్య ॥ ని ॥ శౌర్యాణిస్థేమశుష్మవీర్యంచేత్యమరః ॥ విచిత్రవీర్యస్య తన్నామ్నోరాజ్ఞః కుటుమ్బిన్యాం పత్న్యామమ్బాలికాయాంసమ్పాదయామాస-ఉత్పాదయామాస,+ సమ్పద్యతేర్ణ్యన్తాల్లిట్, కాస్ప్రత్యయాదిత్యామ్ ఆమఇతిలేర్లుకా్ కృఞ్చానుప్రయుజ్యతఇత్యస్తేరనుప్రయోగః అనుప్రయోగసామర్థ్యాదస్తేర్భూభావోన ॥౧౪ ॥ చిత్రమితి॥ జగతి-లోకే,తస్యపాండోశ్చరిత్రంచిత్రమితినరేషుకో

లోకేన శేషః కోఽపి నరః న శ్లాఘయామాస న స్తుతవాన్ - సర్వోఽపి శ్లాఘయామాసైవేత్యర్థః- యద్యస్మాత్ స రాజా స్వయం పాండుః ధవళోఽపి తన్నామకోఽపి తిచ - స్వకేన స్వీయేన గుణేన ధావళ్యేన ప్రకృతిరంజనాత్మకేనచ- సమస్తాన్ జనాన్ రక్తాన్ అరుణాన్ అనురక్తాంశ్చ అకరోత్- అత్ర శ్లేషమూల ప్రాణిత విరోధాభాసః - తదనుప్రాణితస్తద్గుణ ఇతి శ్లేషవిరోధాభాస సంకర తద్గుణయో రంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ఉపజాతివృత్తం, ఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్రణాత్ ॥ లక్షణం తు ॥ శ్లో ॥ స్యాదింద్రవజ్రా యదితౌజగౌగ ఇతి - ఉపేంద్రవజ్రాజతజాస్తగౌగ ఇతిచ ॥ ౧౪ ॥——॥ అంతరితి ॥ అన్తః మధ్యేభవన్ వర్తమానః కృష్ణమృగస్య సంబన్ధి అజినం పాపం తద్వధజన్యం తదేవ అంకః

అంతర్భవత్కృష్ణమృగాజినాఙ్కై స్సునిర్మలైస్సో
డశదానకీర్తేః । ఖండైరముష్యేందురకారి ధాత్రా
మృషా మమష్టేరజనీతి వార్తా ॥౧౫॥

వానశ్లాఘయామాస । సర్వోఽపిశ్లాఘయామాసైవేత్యర్థః + శ్లాఘ్య కత్థనే న్యాస్తాత్మనే ఇతరత్పూర్వవత్ యద్యస్మాత్కారణాత్ స రాజా స్వయం పాండురపి - శుభ్రోఽపి, స్వకేన - స్వీయేన ॥ ని ॥ స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వోఽస్త్రీ మాం ధన ఇత్యమరః॥ అప్యయనస్వనామ్నామిత్యకచ్ గుణేన త్యాదినా॥ని॥మౌర్వ్యాంద్రవ్యాశ్రితే సత్త్వశుక్లసంధ్యాదికే గుణ ఇత్యమరః ॥ సమస్తాన్ సర్వజనాన్ రక్తాన్ లోహితాన్ అకరోదితి చిత్రం అనురాగిణో కరోదితి నిశ్చితోఽర్థః॥ని॥రక్తం స్యాత్కుంకుమే తామ్రే ప్రాచీనే మత్సరే సృజి । అనురాగిణి నీల్యాదిరంజితే లోహితేన్యవదితి విశ్వః + పుష్పేష్ కరణేలజ్ ॥౧౪॥——॥అంతర్భవదితి ॥ ధాత్రా బ్రహ్మణా అంతర్భవత్ అంతర్విద్యమానం కృష్ణమృగస్యాజినం॥ని॥అజినం చర్మ కృత్తి స్త్రీత్యమరః అంకశ్చిహ్నం యేషాం తైః ఉత్సంగచిహ్నయోరంక ఇత్యమరః, సునిర్మలైరత్యంతస్వచ్ఛైరము

కళంకః యేషాంతైః ॥ని॥ అజినంపాపముచ్యతఇతి త్రికాండశేషః. అజినం వధచర్మణోరితి హైమశ్చ వధశబ్దస్తజ్జన్యపాపపరః సునిర్మలైః అముష్యపాండోః సమ్బన్ధిన్యాః షోడశదానేభ్యః యా కీర్తిః తస్యాఃఖండైః- ప్రత్యేకమేకైకశః ఆహృత్యషోడశభిః కరణైః- ధాత్రా కర్త్రా ఇందుశ్చన్ద్రః అకారినిర్మితః+ కరోతేఃకర్మణి లుఙ్- అయంచన్ద్రః అబ్ధేఃసముద్రాత్ అజనిజాతఃఇతివార్తాప్రవాదః, మృషామిథ్యైవ + జనేఃకర్తరిలుఙ్, అత్రేందుర్నసముద్రాజ్జాతః- కింతుపాండోఃకీర్తిఖండేభ్యఇతి చన్ద్రేసముద్రజన్యత్వం నిషిధ్యకీర్తిఖండజన్యత్వారోపాదపహ్నవభేదః - యత్త్వత్రతిలాస్త్రీణకృష్ణాజినేన సహదానకరణాదన్తర్భవదిత్యాదివిశేషణం. చన్ద్రస్యకళంకాభావమితినృసింహః, తత్తుచ్ఛం - కృష్ణాజినదానకీర్తేఃకృష్ణత్వేపితి హరితసువర్ణగారుత్మతాదిదానకీర్తిఖండానాం తత్తద్వర్ణతాపత్త్యామహతీప్రకృతహానిస్స్యాదితి - పురాకిలపాండుర్మృగయాం గచ్ఛన్వనే క్రీడతోః మృగరూపయోర్మునిదంపత్యోః పుమాంసం నిఘ్నన్నర్థమవిందతేతి భారతీకథాత్రానుసంధేయా ॥ ౧౬ ॥ — ॥

ష్యరాజ్ఞః షోడశదానానాం కీర్తేఃతజ్జన్యయశసః ఖండైశ్శకలైః। ని॥ భిత్తంశకలఖండేవేత్యమరః- హేతౌతృతీయా ఇందురకారికృతః ॥ని॥ ఇందుఃకుముదబాంధవ ఇత్యమరః। అయం చన్ద్రః అబ్ధేస్సముద్రాత్

(చ)అంతర్భవదిత్యత్ర అజినశబ్దస్య చర్మపరత్వేనవ్యాఖ్యానం ప్రామాదికం।చర్మణఃకీర్తిఖండేష్వనంతర్భావాత్ అతోలాస్యోక్తయుక్తమ్॥జగ్రాహేత్యాదిశ్లోకేసముద్రకాంచీంవేతిపఠిత్వా వశబ్దస్యసాదృశ్యార్థకత్వేకోశంవిలిఖ్య సముద్రకాంచీమివేత్యర్థవర్ణనంమండం। రమాం సముద్రకాంచీంచ శకుంతీశరథోయథేత్యనేనైవేష్టసిద్ధేః అనావశ్యక వశబ్దంపఠిత్వా ఆవశ్యక చశబ్దపారత్యాగోనుచితః॥ కుంతీంమద్రకన్యకాంచేత్యత్రాపి చశబ్దస్యావశ్యకత్వాచ్చ.

జగ్రాహేతి ॥ కరైః రాజగ్రాహ్యధనైః పరశ్రియాం శత్రుసంపదాం నిగ్రాహః నితరాం స్వీకారః తస్మిన్ పరః ఆసక్తః కరేణోః గజస్యేవ చంక్రమః గమనం యస్య తథోక్తః మత్తగజమన్దగామీత్యర్థః, స పాండుః కున్తీం మద్రకన్యకాం మాద్రీం చ ఉభే శకుంతానాం పక్షిణామీశః గరుడః రథో యస్య తథోక్తః విష్ణుః రమాం లక్ష్మీం సముద్రకాంచీం భువం చ యథా తే ఉభే ఇవ - కరాగ్రేణ జగ్రాహ ఉపయేమ ఇత్యర్థః + గృహ్ణాతేః కర్తరి లిట్ - ఉపమాలఙ్కారః - తస్య చ వృత్త్యనుప్రా

జగ్రాహ నిగ్రాహపరః పరశ్రియాం కరైః కరాగ్రేణ క
రేణుచంక్రమః । కుంతీం శకుంతీశరథో యథా రమాం
సముద్రకాంచీం చ సమద్రకన్యకామ్ ॥ ౧౮ ॥

జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యపాదానత్వాత్పఞ్చమీ అజని జాతః + జనీ ప్రాదుర్భావే లుఙ్, దీపజనేతి చిణ్ జనివధ్యోశ్చేతి వృద్ధిప్రతిషేధః చిణో లుగితి తప్రత్యయస్య లుక్ ఇతీత్థం వార్తా వృత్తాన్తః మృషా మిథ్యా ॥ ౧౭ ॥—॥ జగ్రాహేతి ॥ పరశ్రియాం శత్రుసంపదాం ॥౨॥ పరస్స్యాదుత్తమానాప్తవైరిదూరేషు కేవలే ఇతి విశ్వః కరెస్వదెయద్రవ్యవిషయే ॥౨॥ బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః నిగ్రాహపరః బాధాసక్తః + ఆక్రోశే వన్యోర్గ్రహ ఇతి ఘఞ్ కరేణుచంక్రమః క్రము పాదవిక్షేపే ఇత్యస్మాద్వ్యఞ్జనాన్తాన్నన్దిగ్రహీత్యచి యఙో విచేతి లుక్ గజగామీ స పాండుః శకుంతీశరథః గరుడవాహనో విష్ణుః ॥౨॥ శకుంతిపక్షిశకుని శకుంత శకున ద్విజా ఇత్యమరః రమాం యథా లక్ష్మీమివ యథాశబ్దస్య సాదృశ్యార్థకత్వాద్యథా సాదృశ్య ఇతి నియమాదవ్యయీభావాభావః కుంతీం భోజపుత్రీం సముద్రకాంచీం వసుధామివ ॥౨॥ వం ప్రచేతసి జానీయాదివార్థే తు తదవ్యయమితి విశ్వః మద్రకన్యకాం మాద్రీం చ కరాగ్రేణ జగ్రాహ ఉపయేమే + గ్రహ ఉపాదానే లిట్ ॥ ౧౮ ॥—॥

సేన సహ వీకవాచకానుప్రవేశ సంకరః ॥ ౧౭ ॥—॥ అథేతి ॥ అథకుంతీమాద్రీపరిణయానంతరంక దాచనజాతుచిత్, అయంనరాణామీశ్వరః పాండుః మృగయయాఉపలాళితమనురంజితంహృదయంయస్యాతథోక్తస్సన్ ॥ని॥ఆచ్ఛోటనంమృగవ్యంస్యాదాఖేటోమృగయాస్త్రియామిత్యమరః-విశ్వంసమస్తవస్తుజాతంఅతిశేతఇతివిశ్వాతిశాయిని తాచ్ఛీలికోణినిః విజితః మాతరిశ్వావాయుః యేనతస్మిన్ వేగే నేతిభావః శశిసకీవంద్రస్యేవశ్వేతం తెజఃరోచిః కాంతిర్యస్య తస్మిన్ అశ్వేకృతఃఅధిరోహః ఆరోహణం యేనతథోక్తస్సన్, పాశ్వయోః సవ్యదక్షిణయోః విధృతాఃగృహీతాః విశ్వకద్రవః శునకాద్యైస్తైః అనేకానివా

గ॥ అథకదాచనమృగయోపలాలితహృదయో నరేశ్వ
రోయమశ్వేశశిశ్వేతతెజసివిశ్వాతిశాయిని జవవిజిత
మాతరిశ్వనికృతాధిరోహః పాశ్వవిధృతవిశ్వకద్రు
భిః అనేకవాగురాద్యుపకరణానురోద్రై రోర్కైదైరను
ద్రుతఃమృదుభద్రవినయాభ్యాం యదుమద్రతనయా
భ్యాఘనువి(వి)రుద్ధః సిద్ధగణగణనీయమహిమవతోహి
మవతోవజగాహె మహతీమటవీతటవీధికామ్॥౧౮॥

అథేతి ॥ అథానంతరం కదాచనకస్మింశ్చిత్సమయే మృగయోపలాలితహృదయః ఆఖేటాసక్తమనాఅయంనరేశ్వరః, పాండుః శశివచ్ఛ్వేతం తేజోయస్యతస్మిన్ విశ్వమతిశేతఇతి విశ్వాతిశాయీలోకోత్తరఃతస్మిన్+సుష్యజాతావితిణినిః విజితః మాతరిశ్వాయేనతస్మిన్॥ని॥మాతరిశ్వాసదాగతి రిత్యమరః, అతిజవన ఇత్యర్థః అశ్వేకృతాధిరోహః సన్ పాశ్వయోర్విధృతావిశ్వకద్రవోమృగయాకుశలశ్వానోయైస్తైః ॥ని॥ శ్వావిశ్వకద్రుర్మృగయాకుశలఇత్యమరః అనేకేషాంవాగురికాణాంజాలికానాం॥ని॥ ద్వౌవాగురికజాలికావిత్యమరః ఉపకరణానాం మృగపక్షిబంధనానాంఅనురోధోనువర్తనం యేషాంతైఃవాగురికోపకర

గురా మృగబంధనజాలం ఆదిర్యేషాంతాన్యుపకరణాని మృగయాసాధనాని యేషాంతైః యోధైః ఆటవికైః అనుద్రుతః పరివృతశ్చసన్, మృదుఃభద్రో మంగళకరశ్చవినయోయయోస్తాభ్యాం యదోర్మద్రిస్యచ తనయాభ్యాం కుంతీమాద్రీభ్యాం అనురుద్ధః అన్వితస్సన్ - సిద్ధానాం-యోగినాం గణేన గణనీయః మహిమా ప్రభావోస్యాస్తీతి తద్వతః హిమవతో హిమగిరేః మహతీంవిస్తీర్ణాం అటవీతటస్య వీధికాం జగాహే ప్రవిష్టవాన్, అత్ర గద్యేషు ప్రాయశఏవం వృత్త్యనుప్రాసాదయః(ఇతినేతిశంకితా ఇతి)॥౧౮॥——॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హి

గ ॥ తత్ర సతావదతిఫుల్లకవనమల్లికామతల్లికోద్వెల్లిత
ధమ్మిల్లఃఅవలగ్నదృఢలగ్నకచ్ఛపుటవిచ్ఛురితచ్ఛురికఃని
షంగానుషంగమాంసలితతమాంసలలితః పరనిరాసనపరం
శరాసనవరంకరేకుర్వాణః గీర్వాణచక్రవర్తిసమవిక్ర
మఃక్రమేణవివిధమృగచక్రవధంవిధాతుముపచక్రమే॥౧౯॥

ణానురోధైరితి పాఠేవా గురాణాముపకరణానాంచేతిద్వంద్వః అథవా కర్మధారయః ॥ని॥ వాగురామృగబంధనీత్యమరః యోధైర్భటైరనుద్రుతః అనుగతః మృదుర్భద్రశ్చవినయోయయోస్తాభ్యాం యదుమద్రయోస్తనయాభ్యాం కుంతీమాద్రీభ్యాం అనువిద్ధఃయుక్తః సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాంగణైస్సంఘైర్గణనీయస్తుత్యః మహిమా అస్యాస్తీతి తాదృశస్య+తదస్యాస్త్యస్మిన్నితిమతుప్ మాదుపధాయా ఇతివత్వం। యద్యపి న కర్మధారయాన్మత్వర్థీయఇతినిషేధోస్తి।తథాపి కృష్ణశబ్దోనీలరూపవత్పరఇతి మనోరమాయాముక్తత్వాత్, కోకప్రీతి చకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీఇతి మురారిణా ప్రయుక్తత్వాచ్చ క్వచిదనిత్యతా॥అథవాసిద్ధగణగణనీయః ౹మహిమవాంశ్చేతి విశేషణసమాసోవా।హిమవతోగిరేర్మహతీం అటవీతటవీధికాం వీధీశబ్దాత్స్వార్థికే కేకేణఇతి హ్రస్వఃఅవజగాహే ప్రవివేశగాహూలెవిఽట్

మశైలారణ్యాతావదితివాక్యాలంకారె - అతిక్షుల్లకాభిః స్వల్పాభిః మృదులాభిరితి యావత్ వనమల్లీమతల్లికాభిః ప్రశస్తారణ్యమల్లికాలతాభిః ॥ ని ॥ మతల్లికామచర్చికేతి ప్రశస్తవాచకేష్వమరః, ఉద్వెల్లితః ఊర్ధ్వంబద్ధః ధమ్మిల్లః కచభారోయస్యసః ॥ ని ॥ ధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచాఇత్యమరః। అవలగ్నేమధ్యదెశె దృఢంలగ్నె బద్ధేకచ్ఛపుటె మధ్యబంధనపట్టాంతరే విచ్ఛురితా ప్రవేశితాఛురికాస్వల్పఖడ్గవిశేషాయెనతథోక్తః ॥ ని॥ కచ్ఛోజలప్రాయదేశమధ్యబంధనపట్టయోరితివిశ్వః నిషంగయోః తూణీరయోః అనుషంగెణసంయోగనధారణేనేతి యావత్ మాంసలితతమాభ్యాం నితాంతపూరితాభ్యాం అంసాభ్యాం భుజాగ్రాభ్యాం లలితః రమణీయః, గీర్వాణానాం దేవానాం చక్రవర్తినా ఇంద్రేణసమః విక్రమః యస్యతథోక్తఃస పాండుః పరెషాం శత్రూణాం నిరాసనెపరం ప్రవణం శరాసనవరం శ్రేష్ఠధనుః కరెకుర్వాణః దధానస్సన్ - క్రమేణవివిధానాం నానాజాతీయానాం మృగాణాంవధంహింసాంవిధాతుం కర్తుం ఉపచ

॥గా॥—॥ తత్రేతి ॥ తత్రవనె గీర్వాణానాం దేవానాంచక్రవర్తీ ఇంద్రః॥ని॥చక్రవర్తీసార్వభౌమఇత్యమరః తద్వద్విక్రమోయస్యసఃఅతిక్షుల్లకాభిరత్యల్పాభిః॥ని॥స్తోకాల్పక్షుల్లకాఇత్యమరఃవనమల్లికామతల్లికాభిః ప్రశస్తకుటజకుసుమైః ॥ని॥ అథకుటజశ్శక్రోవత్సకోగిరిమల్లికేతి ॥ని॥ మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ఘతల్లజౌ। ప్రశస్తవాచకాన్యమూనీతిచామరః +వనమల్లికాశబ్దాదుత్పన్నస్య ప్రత్యయస్య పుష్పమూలెషు బహుళమితిలుపి లుపియుక్తవదితి ప్రకృతివల్లింగవచనతా ప్రశంసావచనైశ్చేతి సమాసః ఉద్వేల్లితఃవెష్టితఃధమ్మిల్లోయస్య॥ని॥ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచాఇత్యమరఃఅవలగ్నేమధ్యే॥ని॥మధ్యమంచావలగ్నంచేత్యమరః దృఢంయథా తథాలగ్నెబద్ధేకచ్ఛపుటే కటిబంధనవస్త్రప్రదేశే॥ని॥అభిముఖ్యేథకచ్ఛస్సాన్ద్రదనూ

క్రమే ఆరబ్ధవాన్ ॥ ౧౯ ॥——॥ భూభుజ ఇతి ॥ మృగాణాం యూథా

ప॥ భూభుజోఽస్య సవిధే విచరన్తో వైరిభూజమదభ్రి సుత
యోర్ద్విఃశశోభామ్ । జేతుకామమివ సర్వసమష్ట్యా
ప్రాదురాసపురతో మృగయూథమ్ ॥ ౨౦ ॥

షేతున్నకద్రుమే । నాకాంగపరిధానస్య పశ్చాదంచలపల్లవే ఇతివి
శ్వః। విచ్ఛురితా ప్రవేశితా ఛురికా యేన సః ॥ ని ॥ ఛురికాచాసిధేనుకేత్య
మరః। నిషంగస్యేషుధేః ॥ ని ॥ తూణోపాసంగతూణీరనిషంగా ఇషుధిర్ద్వ
యోరిత్యమరః, అనుషంగేణ సంబంధేన మాంసలిత తమేన సంజాత
బలవత్తమేన + మాంసశబ్దాత్సిధ్మాదిత్వాల్లచి తస్మాత్తారకాదిత్వాదితచిత
స్మాత్ అతిశాయనే తమబిష్ఠనావితి తమప్ ॥ ని ॥ బలవాన్ మాంసలోంసల ఇ
త్యమరః అంసేన భుజశిరసా లలితః హృద్యః ॥ ని ॥ స్కంధో భుజశిరోంసో
స్త్రీత్యమరః సతావత్ పాండుః పునః పరేషాం శత్రూణాం నిరాసనేతి
రస్కారే పరం శ్రేష్ఠం శరాసనధరం ధనుశ్శ్రేష్ఠం ॥ ని ॥ వరోఽభీష్టే దేవతాదే
ర్వరో జామాతృషిద్గయోః । శ్రేష్ఠేన్యవదితి విశ్వః కరేషుర్వాణః అధి
జ్యధన్వా పన్నిత్యర్థః క్రమేణ పర్యాయేణ వివిధమృగచక్రాణా
మనేకవిధమృగసమూహానాం । ని ॥ చక్రం గణే చ క్రవాకే చ క్రం సైన్య
రథాంగయోర్మిత్రివిశ్వః వధం నాశం విధాతుం కర్తుం ఉపచక్రమే ప్రా
రేభే + క్రముపాదవిక్షేపే లిట్ ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామిత్యాత్మనే
పదమ్ ॥ ౧౯ ॥ భూభుజ ఇతి ॥ అస్య భూభుజః పాండోః సవిధే సమీపే విచరం

(చ) మాంసలితతమేత్యత్ర సిధ్మాదిత్వాల్లచి మాంసం బలిష్ఠమిత్యుక్తిః
న్యాయ్యా । తదస్య సంజాతమితి ఇతచ్ప్రత్యయాంతత్వ కల్పనమను
చితమ్ । అంసస్యైవ బలిష్ఠత్వం వివక్షితమ్ । మాంసలమస్య సంజాత
మిత్యుక్తౌ తు తాదృగ్వస్తు అంసస్య కిమపి నాస్తీత్యర్థాన్న స్వారస్యమ్ ।
అతః మాంసలః కృతో మాంసలిత ఇతి తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి క్త
ఇత్యే వ్యాఖ్యానముచితమ్ । ఏవమాధ్యపద్యేముఖరితేత్యత్రాపి బోధ్యమ్ ॥

ఘంకురంగకులం అస్య భూభుజః పాండోః సవిధే-సమీపే విచరంత్యోః భోజమద్రసుతయోః కుంతీమాద్ర్యోః దృశి చక్షుషి యా శోభా వై పుల్యనైల్యచాంచల్యకృత సౌందర్యం తాం సర్వేషాం సమష్ట్యా మేళనేన సర్వేపి సంభూయేత్యర్థః, జేతుం కామః యస్య తథోక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా ప్రత్యేకం తాదృశస్య కామస్య గగనకుసుమప్రాయత్వాత్ * బహూనామప్యసారాణాం సంయోగః కార్యసాధక ఇతి న్యాయాచ్చేతి భావః- పురతః అగ్రే ప్రాదురాస ఆవిర్బభూవ అత్ర సర్వసమష్ట్యా జేతుకామమివేత్యుత్ప్రేక్షయా కుంతీమాద్రీనయన సౌందర్యం లోకోత్తరమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౨౦ ॥——

క్షోణీతి ॥ క్షోణీపతౌ భూనాయకే అస్మిన్ పాండౌ- మదకలం మదోత్కటం కృష్ణసారం ప్రతికృష్ణమృగముద్దిశ్యేత్యర్థః, యత్తు మదేనక

ప॥ క్షోణీపతౌ మదకలం ప్రతికృష్ణసారం తూణీముఖేవ
తితపాణినఖాంకురేస్మిన్ । ఏణీకులానితరళైర్యమునా
జలానాం వేణీమివాక్షివలనైర్వ్యపి నేవితేనుః ॥ ౨౧ ॥

తయోర్భోజమద్రసుతయోః కుంతీమాద్ర్యోః దృశి దృష్టౌ విద్యమానాం శోభాం కాంతిం సర్వసమష్ట్యా సర్వవ్యాప్త్యా జేతుం కామో యస్య తదివేత్యుత్ప్రేక్షా+తుంకామమనసోరపీతి మలోపః మృగయూథం కురంగసమూహః॥ని॥ మృగేకురంగవాతాయుహరిణాతి।సజాతీయైరేకః కులం యూథం తిరశ్చామితి చామరః పురతః అగ్రతః ॥ని॥ స్యాత్పురః పురతో అగ్రతః ఇత్యమరః ప్రాదురాస ప్రాదుర్బభూవ+ఆసేతి విభక్తి ప్రతిరూపకమవ్యయమితి గణరత్నకారః। ఆసేతి బభూవార్థ ఇతి మనోరమా చ। అసధాతోస్తు లిట్యార్ధధాతుకత్వాదస్తేర్భూరితి భూభావస్స్యాత్ ॥ ౨౦॥——॥ క్షోణీపతావితి॥ అస్మిన్ క్షోణీపతౌ పాండౌ మదకలం గర్వవ్యాప్తం ॥ని॥ మదో రేతసి కస్తూర్యాం గర్వే హర్షేభదానయోః త్యోరితి విశ్వః। కలః కామధేనురితి కవయః కృష్ణసారం ప్రతి మృగవిశేషం

లం అవ్యక్తమధురమితినృసింహః తత్ మదోత్కటామదకలఇతికో శాభిజ్ఞతావిలసితం। తూణ్యాః ముఖే అగ్రపతితాః లగ్నాఃపాణేఃహస్తస్యనఖాః అంకురాఇవయస్యతస్మిన్ తథోక్తేసతి బాణానాదాతుమితిశేషః ఏణీకులానిమృగీబృందానితరళైః చకితచకితైః అక్షివలనైః కటాక్షైఃవిపినే అరణ్యే యమునాజలానాం వేణీంప్రవాహంవితేనుః విస్తారయామాసురిత్యుత్ప్రేక్షా- చకితచకితం ప్రతిదిశమవాలోకయన్నిత్యర్థః, అతినైల్యాత్కటాక్షాణాం యామునజలపూరత్వోత్ప్రేక్షా ॥ ౨౧ ॥—॥ కురంగేతి ॥ ఏషాంకురంగయూనాం సమానాఅభిన్నాజాతిః కురంగత్వం యస్యసజాతిః, ఏతజ్జాతీయఇతియావత్ + సమానస్యేతి సూత్రేయోగవిభాగాత్సమానశబ్దస్యసభావః కశ్చిన్నృ

కురంగయూనాంకురుతేస్మభీతింగురోః కులస్యామృత
దీధితేర్నః । సజాతిరేషాంతనుతేకళంకమితీవరోషా
దిహభిస్సపాండుః ॥ ॥ ౨౨ ॥

ప్రతి॥ని॥కృష్ణసారరురున్యంక్విత్యమరః+అభితఃపరితఇతి ద్వితీయా।తూణీముఖే నిషంగవివరే పతితాః పాణేర్నఖాంకురాయస్య తస్మిన్ సతి ఏణీనాం కురంగీణాం కులానిసమూహాఃతరళైశ్చంచలైః రక్షివలనైర్నేత్రసంచారైఃవిపినే అరణ్యేయమునాజలానాం యమునోదకానాం వేణీం ప్రవాహం॥ని॥ వేణీనదీవాహేకచౌఘయఇత్యమరఃవితేనురిత్యుత్ప్రేక్షా+తనువిస్తారేలిట్ అతఏకహల్మధ్య॥ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౨౧ ॥—॥ కురంగయూనామితి॥సపాండుః రాజాకర్తాఏషాంకురంగాణాం సజాతిః సమానాజాతిర్యస్య తథోక్తః+సమానస్యేతియోగవిభాగాత్సాధర్మ్యమిత్యాదౌ సభావఇతికాశికాయాముక్తత్వాత్సదృశార్థక సహశబ్దేనాస్వపదబహువ్రీహిరితి దీక్షితైరుక్తత్వాచ్చ సమానస్య సహస్యవాసభావః సహస్యతువోపసర్జనస్యేత్యనేన। ఏవంచతజ్జాతీయః కురంగఇతియావత్ । నః అస్మాకం కులస్యవంశస్య గురోః

గః నః అస్మాకం సంబంధినః కులస్య గురోః అమృతదీధితేః చంద్రస్య
కళంకం తనుతే కరోతి ఇతి ఉక్తప్రకారాద్రోషాత్ క్రోధాదివేత్యు
త్ప్రేక్షా, సపాండుః ఇషుభిః కురంగయూనాం తరుణమృగాణాం భీ
తిం వధకృతాం కురుతే స్మ చక్రే+లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ ॥౨౨॥
ప్రజవమితి ॥ ప్రకృష్టో జవో వేగో యస్య తం గమనక్రియావిశేషణం వా
హయమశ్వం గమయతే యాపయతే నృపాయపాండవే తతస్తతః తత్రత
త్రేతి సార్వవిభక్తికస్తసిః- పతితాః శలల్యః శలాకికా ఇవ శలలీశలాకి
కాః శల్యమృగరోమాణి ॥ని॥ శ్వావిత్తు శల్యస్తల్లోమ్ని శలలీ శలలం శల
మిత్యమరః- గహనే దురవగాహే విపినే- వరాహాణాం కులస్య యూథ
స్య యాః వర్తనీభువః- మార్గదేశాస్తాసాం, గ్రహణే విజ్ఞానే విష

ప॥ (సరయం) ప్రజవం) హయం గమయతే తతస్తతః పతి
తాన్నృపాయశలలీశలాకికాః । గహనే వనే పిపిశునత్వ
మాచరన్ గ్రహణే వరాహకులవర్తనీభువామ్ ॥౨౩॥

కూటస్థస్యామృతదీధితేశ్చంద్రస్య కళంకం అంకం అపవాదం వా ॥ని॥ క
ళంకోంకాపవాదయోరిత్యమరః తనుతే +తను విస్తారే లట్ స్వరితేత్వా
దుభయపదీ, ఇతి రోషాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా కురంగయూనాం త
రుణకురంగాణాం కురంగశబ్దస్య జాతివాచిత్వాద్యువశబ్దస్య గుణవా
చిత్వాద్గుణగుణినోర్మధ్యే గుణస్యైవ పూర్వనిపాతస్స్యాత్ తథాపి బ
హుళగ్రహణాత్క్వచిద్గుణినోపి, అథవా కురంగేషు యువాన ఇతి సప్త
మీసమాసో వా ఇషుభిః కరణైః ॥ని॥ పత్రీరోప ఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః భీ
తిం ॥ని॥ భీతిభీస్సాధ్వసం భయమిత్యమరః కురుతే స్మ చకార+డుకృఞ్క
రణే ఇతి ధాతోర్లట్ స్మే ఇతి లిడపవాదో లట్ ॥౨౨॥ ప్రజవమితి ॥ ప్ర
జవం ప్రకృష్టవేగం హయం అశ్వం ॥ని॥ హయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః
గమయతే+ గమేర్ణ్యంతాచ్ఛతృప్రత్యయః నృపాయపాండవే తతస్త
తః త్రత త్ర+సార్వవిభక్తికస్తసిః పతితాః శలల్యశ్శల్యలోమాని శలాకి

యో పిశునత్వం సూచకత్వంఆచరన్ చక్రుః+ఆఙ్పూర్వాచ్చరతేః క
ర్తరి లఙ్ - అత్రైషాం వరాహకులవర్తన్యాః శలలీమత్త్వాదితి శలలీభిన్న
రాహమార్గానుమానాదనుమానాలంకారః నృపాయేత్యత్ర క్రియా
గ్రహణం కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వం, మఞ్జుభాషిణీవృత్తమ్॥ శ్లో॥
సజసాజగౌ భవతి మఞ్జుభాషిణీతి లక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥ —॥ వేశంతేతి ॥
భూదారాః యస్యస ఏష పాణ్డుః హయస్యధ్వనిషు హేషారవేషు
మత్సరిణాం ద్వేషిణాం అత ఏవ సద్యః హేషారవశ్రవణక్షణ ఏవ వేశ
న్తానాం పల్వలానాం పంకవిహారైః క్రీడాతః వినివృత్త్య, తాంత్యక్త్వే
త్యర్థః+ జుగుప్సావిరామేత్యాదినా అపాదానత్వం ప్రత్యుద్యతాం
అభిముఖమాగచ్ఛతాం వనేప్రోత్రవతాం వరాహాణాం, భువం దారయ

వేశంతపంకవిహారైర్వినివృత్త్యసద్యః ప్రత్యుద్యతాం
ధ్వనిషు మత్సరిణాం హయస్య । భూదారఏష వనప్రో
త్రవతాం మతానిష్ఠ్యదారశబ్దమసహిష్ణురివాన్తమేషామ్॥ ౨౪

శాన్తేత్యుపమితసమాసః ॥ ని ॥ శ్వావిత్తుశల్యస్తల్లోమ్ని శలలీశల
అంశలమిత్యమరః గహనే అరణ్యే ॥ ని ॥ గహనంగహ్వరేదుర్గే
విపినే కలిలేపిచేతి విశ్వః, వనేపల్వలాద్యుదకేపి వరాహకులా
నాం సూకరసమూహానాం వర్తనీషువాం మార్గభూమీనాం
॥ ని ॥ వర్తన్యేకపదీతి చేత్యమరః (గ్ర)హణాజ్ఞానే పిశునత్వం సూ
చకత్వం ॥ని॥ పిశునౌ ఖలసూచకావిత్యమరః ఆచరన్ అథవా గహనే
దుఃఖే వనేపీత్యర్థో వా గహ్వరే ఇత్యర్థోపి వా పూర్వస్మిన్నర్థేపి
శబ్దాదన్యార్థోపి ప్రతీయతే। యథా పతితజనాః జనపదే వరాహకుల
వర్తనీభువాం వరాహ ఇతి ముద్రాంకితసువర్ణఖండానాం (గ్రా)మ్య
వ్యవహారః తేషాం స్వీకారే। పిశునత్వమాచరంతి తద్వద్దుఃఖవనేపీత్యపి
శబ్దసావరస్యం +ఆఙ్పూర్వాచ్చరగతిభక్షణయోరిత్యస్మాల్లఙ్॥ ౨౩॥ — —
వేశంతేతి ॥ ఏష భూదార భూదారాః యస్య తథోక్తః పాండుః హ

తీతి భూదారః। భూదారఇతిశబ్దం సంజ్ఞాంఅసహిష్ణుఃఅసహమాన ఇ
వేత్యుత్ప్రేక్షా + అలంకృఞిత్యాదినాఇష్ణుచ్, ఏషాంవనవరాహా
ణాం అంతంనాశం అతానీత్ కృతవాన్ + తనోతేః కర్తరిలుఙ్
మానినఃస్వసామ్యంనామమాత్రేణాపి నసహంతఇతిభావః అత్రాస
హనోత్ప్రేక్షాయాః భూదారశబ్దశ్లేషోత్థాపితత్వాత్ ద్వయోరంగాం
గిభావేన సంకరః ॥ ౨౮ ॥—॥ తూర్ణమితి ॥ అసౌపాండుః స్వ
యంతురగంఅశ్వంఅన్యతఃఅన్యస్మిన్దేశేతూర్ణంపరిధావ్యధావయిత్వా
అగ్రే ముఖభాగే విశాలస్య దీర్ఘస్యకరస్య శుండాయాఃధూననేనచా
లనేన దుర్విధత్వాద్దరిద్రత్వాత్, శుండాశూన్యత్వాద్ద్వేతోరితియావత్
॥ని॥నిస్వస్తుదుర్విధోదీనోదరిద్ర ఇత్యమరః-సత్యాపితఃయాథార్థ్యేన
జ్ఞాపితః ద్విరదభావస్యగజత్వస్యవిపర్యయఃవైపరీత్యంయేషాంతేషాం-

తూర్ణంప్రధావ్యతురగం స్వయమన్యతోఽసౌపాండుఃకులం
పరివారలులాయయూనామ్ । అగ్రేవిశాలకరధూననదుర్విధ
త్వాత్సత్యాపితద్విరదభావవిపర్యయాణామ్ ॥ ౨౯॥

యస్యధ్వనిషుమత్సరిణాంద్వేషిణాంఅతఏవవేశంతపంకవిహృతైఃపల్వ
లకర్దమవిహారాత్, ॥ ని ॥ వేశంతఃపల్వలంచాల్పసరఇత్యమరః స
ద్యః వినివృత్యప్రత్యుద్యతాంఅభిముఖమాపతతాంహుంకుర్వతాంవన
పోత్రవతాం వనవరాహాణాం భూదారశబ్దం భూదారఇతిశబ్దః భు
వందారయతీతి భూదారః + తం అసహమానఇవ ఏషాంఅంతంనాశం
అతానీత్ తనువిస్తారేలుఙ్ ॥ ౨౮ ॥—॥ తూర్ణమితి ॥ అసౌపాం
డుః అన్యతః అన్యస్మాత్ప్రదేశాత్ తురగంతూర్ణంప్రధావ్య+ప్ర
పూర్వాద్ధావుగతిశుద్ధ్యోరిత్యస్మాణ్ణ్యంతాల్ల్యప్ అగ్రేపురతఃవిశాలస్య
కరస్యహస్తస్యశుండాయాశ్చ ధూననస్య+కంపస్యధూఞ్కంపనేణ్యంతా
ల్ల్యుట్ ధూఞ్ప్రీఞోరితి నుగాగమః దుర్విధత్వాద్దుష్ప్రకారత్వాద్దు
స్సాధత్వాదిత్యర్థఃసత్యాపితఃయథార్థతాంప్రాపితః+సత్యశబ్దాత

లులాయయూనాం తరుణమహిషాణాం ॥ ని ॥ లులాయో మహిషో వా హద్విషదిత్యమరః తేషాం కులం సమూహం పరివవార రురోధ, వృఞో లేః కర్తరి లిట్ ॥ ౨౫ ॥—॥ ఆకర్ణ్యేతి ॥ అసహ్యాన్ సోఢుమశక్యాన్ ప్రకృతివైరాదితి భావః- క్షితిపస్య పాండోః హయస్య ఆరవానాకర్ణ్య- కుపితాధీర్యేషాం తే వనమహిషాః విషాణం శృంగమితి జాత్యేకవచనం, తిరః తిర్యక్ వ్యాధూయ అంతికే సమీపే యే తరవః తేషు ఆమూలం శృంగాదిభాగపర్యంతం క్షణాన్నిచఖ్నుః, నిఖాతవంతః + నిపూర్వాత్ ఖనతేః కర్తరి లిట్, అథ తన్నిఖాతం విషాణం పునః వ్యాక్రష్టుముద్ధర్తుం చిరాదపి న శేకుః న శక్తవంతః + శక్నోతేః కర్తరి లిట్ * నైవాత్మనీనమథవా క్రియా తే మదాంధైరితి న్యాయాదితి భావః। ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥ శ్లో ॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రప ॥

ఆకర్ణ్య క్షితిపహయారవానసహ్యానామూలం కు
పితధియస్తిరో విషాణమ్ । వ్యాధూయాంతికతరుషు
క్షణాన్నిచఖ్నుర్వ్యాక్రష్టుం పునరథతచ్చిరాన్న శేకుః ॥ ౨౬ ॥

త్యాపహా శేతి ణిచ్ ఆపుగాగమః శ్చద్విరదభావస్య గజత్వస్య విపర్యయో వ్యత్యాసో యేషాం వ్యత్యస్తద్విరదభావానామిత్యర్థః లులాయయూనాం యువమహిషాణాం ॥ ని ॥ లులాయో మహిషో వాహద్విషదిత్యమరః- కులం సమూహం పరివవార + వృఞ్ వరణే లిట్ ॥ ౨౫ ॥—॥ ఆకర్ణ్యేతి ॥ అసహ్యాన్ సోఢుమశక్యాన్ క్షితిపస్య హయారవాన్ అశ్వధ్వనీన్ ఆకర్ణ్య నిశమ్య కుపితాధీర్యేషాం తే లులాయాః నిత్యవైరత్వాదితి భావః విషాణం శృంగం తిరస్తిర్యక్ వ్యాధూయ ప్రకంప్య అంతికతరుషు సమీపవృక్షేషు ఆమూలం మూలమభివ్యాప్య + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః క్షణాన్నిజఘ్నుః + హంతేర్లిట్ ప్రహృతవంతః అథ ప్రహరణానంతరం తద్విషాణం చిరాద్వ్యాక్రష్టుమాహర్తుం న శేకుః న శక్తాః శక్నోతేర్లిట్ ॥ ౨౬ ॥—॥ పరుతేతి ॥ తతః అనం

హాషిణీయమితిలక్షణాత్ ॥ ౨౬ ॥—॥ కురుతేతి ॥ తతః హే వనమహిషాః యూయం కులే యుష్మద్వంశే కూటస్థేన ఆదిమేన కృతాన్తవాహనేన యమమహిషేణ సహైవ వాసం కురుత విదధ్వం ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, ఆజ్ఞాప్యేవేతి శేషః- అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా, మదేన ధూతం కంపితం విషాణమణ్డలస్యాగ్రం యస్య తస్మిన్, మహిషాణామోఘే సమూహే, మణ్డలాగ్రం కరవాళం నిచఖాన, మహిషానవధీదిత్యర్థః వృత్తం వైతాళీయభేదశ్చౌపచ్ఛన్దసికమ్ ॥ శ్లో ॥ పర్యన్తే ర్యౌ తథైవ శేషమౌపచ్ఛన్దసికం సుధీభిరుక్తమితి లక్షణం, శేషం ఉక్తాదన్యల్లక్షణం తథా వైతాళీయవదేవేత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥—॥ తదితి ॥ అవనీపతేః పాం

కురుతేతి తతస్సహైవ వాసం కులకూటస్థకృతాన్తవా
హనేన । మదధూతవిషాణమణ్డలాగ్రే మహిషౌఘే ని
చఖాన మణ్డలాగ్రమ్॥ ... ... ॥౨౮॥

తరంగపలస్య కూటస్థేన మూలభూతేన ॥ని॥ కాలవ్యాపీ సకూటస్థ ఇత్యమరః, కృతాన్తస్య యమస్య ॥ని॥ కృతాన్తౌ యమసిద్ధాన్తావిత్యమరః వాహనేన వాహనభూతేన మహిషేణ సహైవ అవిచ్ఛేదేనైవ వాసం స్థితిం కురుత యూయమితి శేషః +డుకృఞ్ కరణే లోట్ మధ్యమపురుష బహువచనం। ఇతీత్థం మదేన ధూతం విషాణయోర్మణ్డలస్యాగ్రం యేన తస్మిన్ మహిషాణామోఘే బృన్దే ॥ని॥ స్తోమౌఘనికరవ్రాతా ఇత్యమరః, మణ్డలాగ్రం ఖడ్గం ॥ని॥ కౌక్షేయకో మణ్డలాగ్ర ఇత్యమరః నిజఘాన నిపూ

(చ) ఆకర్ణ్యేతి ॥ కురుతేతి పద్యయోః నిచఖ్నుః నిచఖానేతి లాక్ష్యాక్షపాఠ ఏవ యుక్తః । అత్ర నిజఘ్నుః నిజఘానేతి పరిత్యాగే హం తెలిఙ్గిత్యాది ప్రక్రియాప్రదర్శనమయుక్తమ్ । వ్యాక్రష్టుమిత్యాదినా తత్ర పూర్వం కీలనస్యైవ ప్రతీతేః । నిజఘాన మణ్డలాగ్రమిత్యత్ర మణ్డలాగ్రస్య హననే కర్మత్వాసంభవాత్ కీలనే కర్మత్వేన తత్ ఘర్షక నిపూర్వక ఖనధాతుప్రయోగస్యైవ యుక్తత్వాచ్చ॥

టీ॥ చంద్రహాసస్యఖడ్గస్య పతనం ప్రవేశఃకర్తృక, చంద్రస్యహా
సః చంద్రికా తత్పతనమితిచ- వనస్య అరణ్యస్యజలస్యచ మధ్యేచర్య
యాజీవనేనపోషితేషు వర్ధితేషు, పుండరీకానాం- వ్యాఘ్రాణాం,
శ్వేతాంబుజానాంచ నివహేషు సమూహేషు ॥ ని ॥ వ్యాఘ్రేపిపుం
డరీకోనాసితచ్ఛత్రేసితాంబుజఇత్యమరః, మీలనంమృతింముకుళనంచ॥
॥ని॥ మృతిస్సంస్థానిమీలనమిత్యమరః, చకారేతియత్ తన్నచిత్రం
సర్వస్య స్వాభావికం చేష్టితం న చిత్రాయేతిభావః అత్ర చంద్ర
హాసవనపుండరీకమీలన శబ్దవాచ్యానాం ఖడ్గారణ్యవ్యాఘ్ర మృతీ
నాం చంద్రికాజలకమలముకుళనానాం శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్త్యా రాజ్ఞోవ్యాఘ్రవధస్యాప్యకించిత్కరత్వేన లోకో
త్తరమస్య శౌర్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః।రథోద్ధతావృత్తం
॥ శ్లో ॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితి లక్షణాత్ ॥ ౩౮ ॥—॥

తన్నచిత్రమవనీపతేస్తతశ్చంద్రహాసపతనం చకార
యత్ । పోషితేషువనమధ్యచర్యయా పుండరీకనివ
హేషుమీలనమ్ ॥... ... . ॥౩౯॥

వ్యాఖ్యం తేలిటీ ॥౩౯॥—॥తన్నచిత్రమితి ॥ అవనీపతేః షాండోకః
చంద్రహాసస్యఖడ్గస్యపతనంప్రాతఃప్రహారఇతియావత్॥ని॥చంద్రహాసా
సిరిష్టయఇత్యమరః అన్యత్రచంద్రహాసస్య చంద్రసంబంధి ప్రకా
శస్య పతనంప్రసరణం వనమధ్యే-అరణ్యమధ్యే,చర్యయాపర్యటనేన॥
ని॥ప్రజ్యాటాట్యాపర్యటనంచర్యేత్యమరః,అన్యత్ర జలమధ్యేచర్యయా
స్థిత్యా ॥ని॥ వనేసలిలకాననేఇత్యమరః పోషితేషు+పుష్టిన్యంతాత్
క్తః।పుండరీకనివహేషువ్యాఘ్రసమూహేషు ॥ని॥వ్యాఘ్రేపిపుండరీకో
న్నేత్యమరఃఅన్యత్రసితాంభోజసమూహేషు॥ని॥పుండరీకంసితాంభోజ
మిత్యమరః- మీలనంనాశం అన్యత్రసంకోచంచకారేతియత్- తచ్చి
త్రమాశ్చర్యం న ॥ ౩౯ ॥—॥

(చ)తదను ॥ తతో౽నన్తరం । అవనీపతేః పాండోశ్చన్ద్రహాసపతనం ఖడ్గప్రసారః ॥ ని ॥ చన్ద్రహాసో౽రావణాసావసి మాత్రే౽పి చక్రవదిదితిశాశ్వతః ॥ వనమధ్యచర్యయా అరణ్యమధ్యసఞ్చారేణ పోషితేషు పుష్టింప్రాపితేషు పుండరీకనివహేషు వ్యాఘ్రసమూహేషు మీలనం మృతించకారేతియత్ । తన్నచిత్రమిత్యేకో౽ర్థః ॥ కించ । అవనీపతేః పాండోః । చన్ద్రహాసపతనం । చన్ద్రికాప్రసారః । పోషితేషు వనమధ్యచర్యయేతి సమస్తంపదమ్ ॥ పోషితాః పుష్టింప్రాపితాః ఇషుభిర్బాణైర్యా వనమధ్యేచర్యా సఞ్చారస్తయా హేతునా । పుండరీకనివహేషార్కస్నథస్య మీలనం సంకోచం చకారేతియత్ । మృగయాశీలస్య తస్య చన్ద్రికాప్రసారో మన్మథోద్దీపకో౽పి తత్సంకోచమతనోదితియత్తదపి న చిత్రమిత్యన్యో౽ర్థః । అపిచ ॥ అవనీపతేః పాండోః చన్ద్రసదృశోయోహాసస్తస్య పతనం । కర్తృ । వనమధ్యచర్యయా జలమధ్యస్థిత్యా పోషితేషు పుండరీకనివహేషు సితాంభోజషండేషు ॥ ని ॥ వ్యాఘ్రేపి పుండరీకో౽నా సితచ్ఛత్రే సితాంబుజ ఇత్యమరః ॥ మీలనం ముకుళనం చకారేతి యత్తదపి న చిత్రమ్ ॥ భావశ్యాతిశయాచ్చన్ద్రసదృశస్య తద్ధాసస్య చన్ద్రకార్యకారిత్వం నాద్భుతమిత్యపరో౽ర్థః ॥ శ్లో ॥ యత్రాఙ్గనావదనయామవతీశహృష్యచ్ఛన్ద్రాశ్మసౌధగళితస్సలిలప్రవాహః ఇత్యత్ర యథాఙ్గనావదనేషు చన్ద్రబుద్ధ్యా చన్ద్రాశ్మసౌధేభ్యస్సలిలప్రవాహపతనవర్ణనం తథాత్రాపి తద్ధాసస్య పద్మనిమీలనహేతుత్వవర్ణనమితి బోధ్యం । తన్న చిత్రమిత్యనేన తర్హి కిం చిత్రమిత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ అవనీపశ్చన్ద్రః । శ్లో ॥ నవనీమాఘువనీ వినోదహేతురిత్యభియుక్తోక్తేః । ఓషధీశో౽నిశాపతి రితికోశాచ్చ । సనభవతీత్య వనీపస్సూర్యః ॥ తస్య సంబుద్ధిః హే౽అవనీప । హేసూర్య । తేతవ అస్తతః అస్తత్వేసతి ॥ చన్ద్రహాసపతనం । చన్ద్రికాప్రసారః । వనమధ్యచర్యయా జలమధ్య

(చ)స్థిత్యా ప్రోషితేషు పుండరీకనివహేషు సితాంభోజషండేషు మీలనం ముకుళనం నచకారేతియత్తచ్చిత్రం । సూర్యాస్తమయానంతరం చన్ద్రికాప్రసారే సతి పద్మనిమీలనాభావస్య విరుద్ధత్వాత్ । కించ । హేఅవనీప । హే సూర్య । తేతవ నాస్తతిః అనస్తమితస్య సతః । చన్ద్రహాసపతనం చన్ద్రికాప్రసారః । వనమధ్యచర్యయా ప్రోషితేషు । పుండరీకనివహేషు । మీలనంచ కారేతియత్తదపి చిత్రమిత్యన్యోర్థః ॥ శ్లో॥ చిత్రంచిత్రంజృమ్భితే కృష్ణమేఘే కంసంప్రాప్తా ప్రావలోఘంసవృద్ధిః ॥ శ్లో॥ అభీష్టఘటకక్షితావతులదీప్తికోదండభాగితిక్షమమిదంపునఃపరమమద్భుతంబ్రూమహే । విధూతపరమార్తికావిఘటితాతిచక్రస్స్వయంసకుంభజనకం ప్రభుర్నకలయాం సభూవభ్రిధా । ఇత్యాదిష్వివశ్లేషమాత్రేణాత్రసిద్ధిరితిభావ్యమ్ ॥ ౨౮ ॥

॥ గహనమితి ॥ గహనమరణ్యం అస్తాః నిరస్తాః శరారూణాంఘాతుకానాం మృగాణాం వ్యాఘ్రాదీనాం వ్రజాః సమూహాః యస్మిన్ తథోక్తంకృతవతాపి, జవేనయుక్తోవాజీహయః యస్య తేనఅమునా మనుజపేనపాండునాగిరీశస్య హిమవతః దరీషుశేరతఇతి తథోక్తాః, మదశాలినఃహరయఃసింహాః మృగ్యంతే అన్విష్టాః + మృగేఃకర్మణిలిట్, అత్ర దరీశయాః

గహనమస్తశరారుమృగవ్రజం కృతవతాప్యమునాజ
వవాజినా । మమృగిరేహరయో మదశాలినో మను
జపేన గిరీశదరీశయాః ॥ ... . ॥ ౨౯

(అం) గహనమితి ॥ గహనంకాననంశరారూణాంఘాతుకానాం ॥ని॥ శరారుఘాతుకోహింస్ర ఇత్యమరః మృగాణాంవ్రజః అస్తానిరస్తాయస్మిన్ తత్కృతవతాపిజవః జవయుక్తః ॥ని॥ ప్రజవీజవనోజవ ఇత్యమరః - వాజీఅశ్వశ్శరోవాయస్యతేన ॥ ని ॥ వాజనౌశ్వేషు పక్షిణఇత్యమరః, అమునామనుజపేన కర్త్రాగిరీశస్య పర్వతశ్రేష్ఠస్యదరీషుకందరాసు॥ని॥దరీతుకందరోవాస్త్రీత్యమరః శయాసు

ముమృగిరఇత్యుక్త్యాసింహా అభ్యస్తాద్భుతాః క్వచిల్లీనాఇతిశౌర్యోత్క-
ర్షః, † అత్ర జవవాజీవ జవవాజీతివివేకః తేన - గహనమివగహనం
కామాదిభిర్దుర్గమం అంతఃకరణంకృతవతాఅమునాపిమనోమృగం
త్రిస్య యోగాత్మకస్య జపేన అభ్యాసేనదర్యాందహరాకాశేశయోః
హరయః అంశవఃసిలపీతాదయః మమృగిరఇత్యర్థాన్తరప్రతీతేస్తు
అభిధాయాః ప్రకృతార్థమాత్రనియంత్రణాత్ లక్షణాయాఃప్రి
సక్త్యభావాత్ ధ్వనిరేవనార్థశ్లేషః, ద్రుతవిలంబితవృత్తమ్ ।శ్లో॥
ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌభరావితి లక్షణాత్ ॥ ౨౯ ।—॥

ష్టాః మదశాలినః గర్వశాలినః హరయస్సింహాః ॥ని॥ హర్యక్షః కేసరి
హరిరిత్యమరః కర్మమమృగిరే అన్విష్టాః + మృగఅన్వేషణేకర్త
ణిలిట్ హరిగిరీశమనుజపశబ్దేభ్యః అన్యోన్యపృథగ్ధ్వన్యలేగహనంకలి
లం దేహం ॥ని॥ గహనంగహ్వరేదుఃఖేవిపినేకలిలేపిచేతివిశ్వః శరీరా
ణాంమృగయంతేవిషయానితిమృగాఃఇంద్రియాణి+పచాదిత్వాదచ్ అ
దంతత్వాల్లఘూపధగుణోన। తేషాంవ్రజఃఅధ్వాఇచ్ఛాప్రవృత్తిః॥ని॥
గోష్ఠాధ్వనివహావ్రజాఇత్యమరః, సోస్త్యేనిఃస్త్రాయస్మిన్తత్ కృతవతా
అమునాజవేవాజినా శైఘ్ర్యపక్షిబాణతుల్యేన మనసాకర్త్రా అథవా
తద్వతాఅమునాజీవేనేతివా మనుజపేన అష్టాక్షర్యాదిమంత్రజపేన
కరణేనగిరిశదరీశయాఃగిరిశఈశ్వరః॥ని।గిరీశోగిరిశోమృడఇత్యమరః, గి
రస్సరస్వత్యాఃఈశోవిరించిఃగిరాంవాచాంఈశఃపతిర్బృహస్పతిః॥యు
క్త్యపిగిరఈశఃగిరామీశఇతిసమాసద్వయేర్వోరుపధాయాఇతిదీర్ఘేగి
రీశఇతిస్యాత్।తథాపిసంజ్ఞాపూర్వకవిధేరనిత్యత్వాన్నదీర్ఘః। సప్తమీ
తత్పురుషోవా ॥ని॥ గిరీశోవాక్పతౌరుద్రేగిరీశోద్రిపతావపీతివిశ్వకో

---

† ఇదమసమంజసం। అనుపదమేవజ్యాఘోషశ్రవణేన విజృమ్భ
మాణానాంగుహాభ్యోవినిష్క్రమ్యహుంకుర్వతాంమృగేంద్రాణాంభ
యత్రయుక్తవిలీనత్వవర్ణనస్యానుచితత్వాత్ ॥

విస్ఫారేతి॥విస్ఫారఘోషం ధనుష్టంకారం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా అతఏవగు
హాభ్యః వినిర్గతానాం హుంనామకశబ్దం కుర్వతాం తరుణానాం కేసరి
ణాం సింహానాం- యాపంచతా విశాలతా ప్రవృత్తిశ్చ కేవలం ప్రాధాన్యే
న ప్రథమం పూర్వం ఆననే ముఖ ఏవ ఆసీత్, తాం పంచతాం సకలేపి
దేహే భర్తుః బాణవిశేషైః సహాం చుర్విదధే చ కార - సింహానవధీదిత్య
ర్థః, దధాతేః కర్తరి లిట్ ॥ ని ॥ సంఖ్యాభేదే విశాలత్వే పంచ
తా మరణేపి చేతి విశ్వః, అత్ర శ్లేషభిత్తికయా ఏకస్యైవ పంచతా

విస్ఫారఘోషమవకర్ణ్య వినిర్గతానాం హుంకుర్వ
తాం తరుణకేసరిణాం గుహాభ్యః । యా కేవలం ప్రథమ
మానన ఏవ భర్తుస్తాం పంచతాం స విదధే సకలేపి దేహే॥

శ్లో త్తైస్సంజ్ఞాత్వాత్ హలదంతాత్సప్తమ్యా ఇత్యలుక్ ఏషామేకశేషః
తేషాం దరీషు హృద్గుహాసు సర్వాంతర్యామిత్వేపి బృహస్పత్యాదీనా
మానందే తారతమ్యస్య విద్యమానత్వాత్ప్రధానతయా ఉపలక్షణత్వే
న గ్రహణం। శయాస్తేషామజ్ఞానలేశాభావాత్తేషు సత్త్వం మదశాలి
నః పరమానందవిశిష్టాః॥ని॥ మదో రేతసి కస్తూర్యాం గర్వే హర్షేభదాన
యోరితి విశ్వః హరయః నారాయణాః ఏకస్యాప్యాధేయస్య నారా
యణస్య ఆధారబహుత్వే నారోపితబహుత్వాద్బహువచనోపపత్తిః అథ
వా హరిసిష్ఠనిత్యకల్యాణగుణా వా మమృగీ రేగవేషితాః ॥ ౪౯ ॥—॥
విస్ఫారేతి॥విస్ఫారఘోషం ధనుర్ధ్వనిం॥ని॥ విస్ఫారో ధనుషాం స్వాన
ఇత్యమరః విస్ఫారశబ్దేన ధనుర్ధ్వనౌ వాచ్యే పునర్ఘోషపదోపాదా
నాద్విశిష్టవాచకానాం పదానాం పృథగ్విశేషణవాచకపదసమభివ్యా
హారే విశేష్యమాత్రపరత్వమితి నియమాత్సకేచకైర్గారుతపూర్ణారంధ్రై
రిత్యాదావివ విస్ఫారశబ్దస్య ధనుర్మాత్రపరతా అవకర్ణ్య నిశమ్య గు
హాభ్యః॥ని॥ దేవఖాతబిలే గుహేత్యమరః వినిర్గతానాం హుంకుర్వతాం
హుంకారం కుర్వతాం తరుణకేసరిణాం యువసింహానాం యాపంచతా

యాః అనేకాశ్రయకథనాదతిశయోక్త్యనుప్రాణితః పర్యాయాలం
కారభేదః ॥ ౩౦ ॥—॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారేణ అశ్రాంత
యానిరంతరయా మృగయయా మృగయావ్యసనేన పరిశ్రాంతమధికశ్ర
మయుక్తం, అతఏవ అపరిమితానాం స్వేదస్య శీకరాణాం బిందూనాం
నికరైస్సమూహైః కోరకితం వ్యాప్తం + తారకాదిత్వాదితచ్, ఫాల
మూలంనిటిలభాగః యస్య తథోక్తం తంపాండుం, తుహినగిరేః హిమ
వతః దేశభవాః దేశ్యాః + తత్రభవ ఇత్యర్థే యత్ నందనీయాః శ్లాఘనీ
యాః మందిమా మాంద్యం యేషాంతే + పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్, మా
నసాఖ్యసరసి యాన్యరవిందాని కమలాని తేషాం మకరందసౌరభస్యపా
రం అంతందృష్టవంతః పారదృశ్వానః మాతరిశ్వానః వాయవః ఆశ్వా
సంనిద్రాణం నిరస్తశ్రమజలమితియావత్ - ఆతేనిరే కృతవంతః + త
నోతేః కర్తరిలిట్ - యత్తు తుహినగిరిదేశ్యైః హిమవద్వాసిభిః ఆ
నందనీయాః మందిమాయేషాంత ఇతి నృసింహః - తత్తుతదబోధాత్,
పాండోరతుహినగిరిదేశ్యత్వాత్తేనతన్మాంద్యస్యనందనీయత్వానాపత్తేః

X॥ ఏవమశ్రాంతమృగయాపరిశ్రాంతమపరిమిత
స్వేదశీకరనికరకోరకితఫాలమూలమాతేనిరేతమాశ్వా
సంతుహినగిరిదేశ్యాః నందనీయమందిమానో మానస
సరోరవిందమకరందసౌరభీపారదృశ్వానో మాతరిశ్వానః ౩౧

విస్తారవత్త్వం + పచివిస్తారవచన ఇతి ధాతోస్స్వార్థేణ్యంతాదేరచ్ ప్ర
థమంపూర్వంఆననమేవవదనమేవస్థితేతి శేషః తాం పంచతాం నాశం ॥ ని ॥ స్యా
త్పంచతా కాలధర్మః ఇత్యమరః సపాండుర్భర్గ్యైః బాణైః కరణైస్తృతీ
యాసకలె దేహేఽపి విదధేచకార తాం గాహితవానిత్యర్థః + విపూర్వా
ద్దాఞ్ఞోలిట్ శిత్త్వాదాత్మనేపదం ॥ ౩౦ ॥ — ॥ ఏవమితి ॥ ఏవ
మేవం ప్రకారేణ అశ్రాంతం సతతం ॥ ని ॥ సతతానారతాశ్రాంతే
త్యమరః మృగయయా ఆఖేటేన పరిశ్రాంతం ఖిన్నం అపరిమితైస్స్వే

విశేషణద్వయేన మాంద్యసౌరభ్యయోరేవ ప్రతీత్యా శైత్యద్యోతక విశేషణాభావప్రయుక్త న్యూనపదత్వాఖ్య దోషాపత్తేశ్చేతి వివేకః॥౩౧

॥తదితి॥ తదనన్తరం తస్మాత్ శ్రమాపనోదాదనన్తరం - పరంశత్రుం తపతీతి పరన్తపః + ద్విషత్పరయోస్తాపేరితి ఖశిత్వాన్ముమ్ - అసౌ పాండుః- శకున్తానాం పక్షిణాం రవైః నిరన్తరాణి సాన్ద్రాణి దిశామన్తరాణి యస్మిన్ తస్మాత్ ॥ని॥ శకున్తపక్షిశకునేత్యమరః, అఖిలానాం మృగాణాం శరణ్యాత్ నివాసజీవనదానాదినారక్షకాత్ + తత్రసాధురితియత్ - అరణ్యాత్ హిమవద్వనాత్ ఉత్ప్లవమానస్య ఉత్ప్లుత్యధా

అనన్తరమసౌపరం తపస్సమన్తతశ్శకున్తరవనిరన్త
రదిగన్తరాదఖిలమృగ(కుల) శరణ్యాదరణ్యాదుత్ప్ల
వమానస్యకస్యచిదనుప్లవనమ(దిభూ)ది)తజవచమూ
రోశ్చమూరోస్సరణిమనుసరమాణఃతదీయతనూరుహ
చిత్రబిన్దునికరైరివగగన ముత్పతద్భిఃఖురరజోభిరను
మీయమానతురగగతిస్సుహూరమతిపపాత ॥ ౩౨ ॥

దనికరైః కోరకితం సంజాతకోరకం ॥ని॥ కలికాకోరకః పుమానిత్యమరః+తదస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇతచ్ ఇతీతచ్ప్రత్యయః ఫాలమూలం యస్య తథోక్తం తం పాండుం తుహినగిరేర్దేశేభవాదేశ్యాః+దిగాదిత్వాద్యత్ నందనీయస్సంతోష్టవ్యః మందిమా మాంద్యం యేషాం తే+ పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ మానససరసః అరవిందానాం కమలానాం సౌరభ్యైః సౌగంధ్యస్య+సురభిశబ్దాత్ష్యఞ్ంతాన్ఙీష్+ హలస్తద్ధితస్యేతియలోపః పారదృశ్వానః పారద్రష్టారః + దృశేః క్వనిబితి క్వనిప్ మాతరిశ్వానః వాయవః తం పాండుం ఆశ్యానం శీతాత్సంకుచితం ఆతేనిరే చక్రిరే ఆఙ్పూర్వాత్తనోతేర్లిట్ ॥ ౩౧ ॥ —॥అనన్తరమితి ॥ అనన్తరం పరాన్ తాపయతీతి పరన్తపః +ద్విషత్పరయోస్తాపేరితి ఖచ్ ఖచిహ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః అరుర్ద్విషదితి ముమ్ అసౌ పాండుః సమన్తతః

వతః అనుప్లవనేన అనుధావన క్రమేణేత్యర్థః- మందీభూతౌ స్తంభి తౌ జవచమ్వాః సేనాయాః ఊరూ యస్య తస్య - కస్యచిత్ చమూరోః హరిణవిశేషస్య సరణిం మార్గం అనుసరమాణస్య - తస్యేమానితదీ యానియానితనూరుహాణిలోమానితత్సంబంధినాం చిత్రబిందూనాం శబలవర్ణలోమసంస్థానవిశేషాణాంనికరైః పుంజైరివస్థితైః గగనము త్పతద్భిః - ఖురాణాం శఫానాం సంబంధిభిః రజోభిః పర్వతీయదా తుధూళిభిః- అనుమీయమానాత్వర్యమాణాతురగస్య గతిగమనం యస్యతథోక్తస్య- సుదూరమతిపపాతఅతిక్రాంతవాన్ + అతిపూ ర్వాత్పతతేఃకర్తరిలిట్ ॥ 3౭ ॥——॥ తత్రేతి ॥ తత్రసుదూరేతావ దితి వాక్యాలఙ్కారే - కస్మింశ్చిత్ - లతాగుల్మస్య పరిసరేసమీపే

తత్రతావత్(క్వచనల)కస్మింశ్చిల్ల)తాగుల్మపరిసరేసనర

నాథఃపరిక(లి)ధి)తతరుణిమప్రథిమ(త)క ఢైబరంఅశి

థిలరతిసుఖసనాథంహరిణమిథునంనయనపథప్యాతిథీచకార ॥

సమంతాత్ శకుంతరవనిరంతరాత్ పక్షిస్వననిరవకాశాత్ అఖిలా నాంమృగాణాం శరణ్యాద్రక్షకాత్ శరణశబ్దాచ్ఛాఖాదిత్వాద్యః అ రణ్యాదుత్ప్లవమానస్య ఉత్ప్లుత్యధావతఃఅనుప్లవనేన పశ్చాద్ధావనేన మందితఃజవోయేషాం తేచమ్వాస్సేనాయాఊరవస్సక్థీనియస్యతస్య॥ని॥ సక్థిక్లీబేపుమానూరురిత్యమరః చమూరోహరిణస్యసరణింమార్గం ॥ని॥సరణిఃపద్ధతిఃపద్యేత్యమరః అనుసరమాణః తదీయానాం మృగసం బంధినాం + తస్యేదమిత్యర్థేత్యవాదీని చేతివృద్ధత్వాచ్ఛః తనూరు హాణాం రోమ్ణాం ॥ ని ॥ తనూరుహంరోమలోమేత్యమరః చిత్రబిం దూనాం నికరైరివ సమూహైరివేత్యుపమా।గగనముత్పతద్భిరారోహ ద్భిః ఖురాణాంరజోభిర్ధూళిభిః అనుమీయమానాతురగస్య గతిర్య స్యసః జనైరితిశేషః సుదూరమతిపపాతఅతిచక్రామ॥3౭।——॥తత్రే తి ॥ తత్రవనేతావత్ క్వచనకుత్రచిత్ లతాగుల్మస్యపరిసరే సమీపే

సః సనాథః పాండుః పరికలితేన పరిదృశ్యమానేన తరుణిమ్నా యౌవనేనైవ ప్రథితం ప్రసిద్ధం కళేబరం శరీరం యస్య తథోక్తం లలితేన సాంద్రేణ రతిసుఖేన సనాథం సంగతం హరిణ్యా చ హరిణస్య చ మిథునం ద్వంద్వం నయనపథస్య నేత్రమార్గస్య అతిథీకారం విషయీకృతవాన్ హరిణద్వంద్వం దృష్టవానిత్యర్థః ॥ 33 ॥ తిగ్మేనేతి ॥ నరాణామధిపః పాండుః తస్మిన్ యుగ్మే హరిణీమిథునే పుమాంసం మృగం తిగ్మేన తీక్ష్ణేన బాణేన జఘాన హతవాన్, అసౌ బాణనిహతః వాతాయుః మృగః ॥ని॥ మృగే కురంగవాతాయుహరిణేత్యమరః- జాతః ఆయుషః పరిణతి కాలస్య అంతస్సమాప్తిర్యస్య తథోక్తస్సన్ - మహాన్ కిందమనామధేయస్య ఆకారం స్వరూపం సహసా తత్క్షణమేవ ఆలలంబే స్వ

॥ప॥ తిగ్మేన బాణేన జఘాన తస్మిన్ యుగ్మే నరాణామధిపః పు

మాంసమ్ । వాతాయురాకారమసౌ మహర్షేర్జా

తాయురంతస్సహసాలలమ్బే ॥ ॥ 34 ॥

సనసనాథః పాండుః పరికలితస్తరుణిమా తారుణ్యం యస్య తత్కళేబరం యస్య తత్ బహువ్రీహిగర్భబహువ్రీహిః లలితేన రతిసుఖేన సనాథం యుక్తం హరిణయోర్మిథునం ద్వంద్వం ॥ని॥ స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వంద్వమిత్యమరః నయనపథస్య నేత్రయోర్మార్గస్య + ఋక్పూరబ్ధూః పథామానక్షే ఇతి సమాసాంతో ప్రత్యయః అతిథీవకార । అనతిథిరతిథిస్సంపద్యతే తం కరోతి + అతిథిశబ్దాదభూతతద్భావే విపక్షాయాం కృభ్వస్తియోగే సంపద్యకర్తరి చ్విరితి చ్విప్రత్యయః అవ్యయత్వాత్సుపో లుక్ చ్వౌ చేతి పూర్వపదస్య దీర్ఘః కరోతేర్లిట్ ॥33॥ తిగ్మేనేతి । నరాణామధిపః। పాండుః కర్తా తిగ్మేన తీక్ష్ణేన ॥ని॥ తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం తద్వదిత్యమరః । బాణేన కరణేన తస్మిన్ యుగ్మే ద్వంద్వే ॥ని॥ యుగ్మం చ యుగళం యుగమిత్యమరః పుమాంసం పురుషహరిణం జఘాన హతవాన్ + హన్తేర్లిట్ అసౌ వాతాయుర్హరిణః ॥ని॥ మృగే కురంగవాతాయుహరిణేత్యమరః

కృతవాన్ యత్తుజాతాదురన్తమితి పాఠాన్తరం తనూలక్ష్మదభినత
లాటానుప్రాసాలంకారభంగాదుపేక్ష్యమ్ ॥ ౩౪ ॥—॥ తత ఇతి ॥ త
తః ఋష్యాకారస్వీకరణానన్తరం - కిందమ ఇతి నామధేయం యస్య సః
ఋషిః కృపయా కారుణ్యేన మందం శూన్యం మనో యస్య తథోక్తస్సన్
సమ్యక్ దారితాయాః బాణవిపాటితాయాః తనోః శరీరాత్ స్యన్ద
మానరుధిరరక్తంయస్సిక్తేన - మహతా అరుషా వ్రణేన ॥ని॥ వ్ర
ణోఽస్త్రియామీర్మమరురిత్యమరః - కల్పాంతరవికల్పం ప్రళయార్క
తుల్యం మహః తేజో యస్య తథోక్తస్సన్ రుషా కోపేన తస్మిన్ మ
హీభృతి పాండౌ పర్వతే చ అంభోజదృశాం స్త్రీణాం సంభోగస్య
సురతస్య సమ్యగ్భోగస్య సుఖస్య చ సంభేదకం నాశకం శాపం
సహసా క్షిప్రం దమ్భోళిం వజ్రమివ ఉదసాక్షీత్ పాతితవాన్ + సృ
జ త్యాగే కర్తరి లుఙ్ - యథా మిథునీభూయ క్రీడన్ త్వయా మారితో హం-
తథా త్వమపి నిధువనాయ వధూముపగచ్ఛన్ మరిష్యసీతి శశాపేత్యర్థః॥

౪॥ తతః కృపామందమనాః కిందమనామధేయః సం(దా
రి(ని)త తనుస్యన్దమాన రుధిరేణ మహారుషా కల్పాంతరవిక
ల్ప మహారుషా తస్మిన్ మహీభృతి సంభోగసంభేదకమం
భోజదృశాం దంభోళిమివ సహసా క్షిప్రం శాపముదసాక్షీత్ । ౩౫

జాతః ఆయుషః జీవితకాలస్య ॥ ని ॥ ఆయుర్జీవితకాలో నేత్యమరః+
అన్తో నాశో యస్య తథోక్తస్సన్ మహర్షేరాకారమాకృతిం సహ
సా ఆలలమ్బే అశిశ్రియత్ + లబి అవస్రంసనే లిట్ ॥౩౪॥—॥తత ఇతి॥
తతః మహర్షిరూపధారణానన్తరం కృపయా దయయా ॥ని॥ కృపా దయా
నుకంపా స్యాదిత్యమరః మందం మూఢం ॥ని॥ మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యా
మన్దా ఇత్యమరః, మనో యస్య సః కిందమ నామధేయః కిందమాఖ్యో ము
నిః సంధానితయా సమ్యక్ఛేదితయా ॥ని॥ ద్యానఖండన ఇత్యస్మాత్క్తః ఇ
ట్ తన్వాః శరీరేణ స్యన్దమానం రుధిరం యస్మాత్తేన మహతా గురుణా అర్ష

౩౮॥——॥ తదన్వితి ॥ తదను అనన్తరం - తాపసస్య కిందమస్య శాపేన విరచితః మనసి తాపః యస్య తేన తథా పేన పాణ్డునా - చత్వారి అంగాని హస్త్యశ్వరథపాదాతరూపాణి యస్య తథోక్తం - బలమివ సప్తఅంగాని స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గబలరూపాణి యస్య తథోక్తం - రాజ్యమపి వ్యసృజ్యత - ఉభయమపి తత్యాజేత్యర్థః + సృజతేః కర్మణి లఙ్ - భోగమూలం రాజ్యం రాజ్యమూలం బలం భోగప్రతిబన్ధే తాభ్యాం ప్రయోజనాభావాదితి భావః - అత్ర బలరాజ్యయోః కేవల ప్రకృతయోః త్యాగరూపైక క్రియాన్వయిత్వేన కేవలప్రకృతాస్పదతుల్యయోగితాభేదః ॥ శ్లో ॥ వర్ణ్యానామితరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితేతి లక్షణాత్ - ఏవముత్తరత్రాపి ప్రాయేణాత్రాయమలం

తదను తాపసశాపేన విరచితమనస్తాపేన తేన భూపేన చ
తురంగం బలమివ సప్తాంగం రాజ్యమపి వ్యసృజ్యత ॥ ౩౮

షావిణ్ణానహేతునా ॥ ని ॥ వ్రీణో (స్త్రీ) యామీర్మ మరురిత్యమరః కల్పరవేః ప్రళయకాలసూర్యస్య ॥ని॥ సంవర్తః ప్రళయః కల్ప ఇత్యమరః, కల్ప్యయాపమతా వృత్తిస్సుకిందిహానః కల్పరవిః కల్పసవికల్పేతి ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ప్రత్యయః మహోరుహా మహాతాకోధేన ॥ని॥ రుట్కుధౌ (స్త్రీ) యామిత్యమరః + ఆన్మహత ఇతి మహచ్ఛబ్దస్యాత్వం తస్మిన్ మహీం బిభర్తీతి తస్మిన్ రాజ్ఞి అంఘ్రిరాజానీ పద్మశో యాసాం తాసాం (స్త్రీ) ణాం సంభోగస్య రతేః సంభేదకం విఘాతకం శాపం మహీభృతి పర్వతే సహస్రాక్షః దంభోళిమశనిమివ ॥ని॥ దంభోళిరశనిర్ద్వయోరిత్యమరః - ఉదస్రాక్షీత్ ఉత్ససర్జ + సృజవిసర్గే లుఙ్ సృజేస్సిచి అనుదాత్తత్వాదిణ్నిషేధే సృజదృశోర్ఝల్యమగకితి అమాగమే వదవ్రజేతి వృద్ధావపి శ్చేతి షత్వే షఢోః కస్సీతి కత్వే షత్వే అస్తిసిచ ఇతీటి వరూపం ॥౩౮॥——

తదన్వితి ॥ తదను తాపసస్య శాపేన కర్త్రా విరచితః మనసస్తాపో యస్య తేన ధరణీపతినా పాణ్డునా చత్వార్యంగాని ఇభాశ్వరథపదాతి రూపాణి

కారః ॥౩౬॥ —— ॥ అష్టేతి ॥ అష్టౌ అఙ్గైరంశైః కరణాదిభిర్యే యోగాః తత్సాధ్యాః యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధ్యానధారణ సమాధయో యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః తానవతః అష్టస్యేతిః - అస్యరాజ్ఞః పాండోః మృదుకోమలం కందమూలం మృష్టం షడ్రసోపేతం అన్నమాసీత్ - వనస్య గర్భః మధ్యదేశః కేళిసౌధః అజని జాతః జనేః కర్తరి లుఙ్ - దర్భోపి సింహాసనతాం జగాహ ప్రాప సింహాసనమభూదిత్యర్థః-గాహూ తేంకర్తరి లిట్-దుర్లభసంసారసారేణ కిం రాజ్యేనేతి జుగుప్సయా తాపసత్వం స్వీకృతవానిత్యర్థః ॥౩౭॥—— ॥ అహో ఇతి ॥

అష్టాంగయోగానవతోస్య రాజ్ఞో మృష్టాన్నమాసీన్మృ
దుకందమూలమ్ । గిరోర్భవనస్యాజని కేళిసౌధో దర్భో
పి సింహాసనతాం జగాహ ॥౩౭॥ X॥ అహో నరపతి తా
పసయోస్సమానరూపం ఫలమిదమాచరితమ్ ॥ ౩౮ ॥

అంగాని యస్య తద్బలం సైన్యమివ సప్తాంగం ॥ ని ॥ స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశ రాష్ట్రదుర్గబలాని చ । రాజ్యాంగానీత్యమరః రాజ్యమపి వ్యసృజత్ త్యజత్ + సృజెః కర్మణి లఙ్ ॥౩౬॥——॥ అష్టాంగేతి ॥ అష్టావంగాని యమనియమాసన ప్రాణాయామాదీన్యంగాని యేషాం తాన్ యోగాన్ రాజయోగాదీన్ ॥ ని ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః, అవతః అవలేస్తృప్రత్యయః అస్యరాజ్ఞః పాండోః మృదు,కందాశ్చ మూలాని చ। జాతిరప్రాణినామిత్యేకవద్భావః మృష్టాన్నమాసీత్ + అసభువిలఙ్ అస్తిసిచ ఇతీట్। వనస్య గర్భః కుక్షిః ॥ని॥ కుక్షిభ్రూణౌ గర్భకా గర్భా ఇత్యమరః కేళియే *సౌధః రాజసదనం॥ని॥సౌధో స్త్రీ రాజసదనమిత్యమరఃఅజని జాతః+ జనీప్రాదుర్భావే కర్తరి లుఙ్ దీపజనేతి చిణ్-దర్భోపి సింహాసనతాం సింహాసనభావం జగాహ ప్రవిష్టః గాహూ తేర్లిట్ ॥౩౭॥——॥ అహో

* ప్రకృతివికృతిభావాభావాదత్ర షష్ఠీ సమానాదుచితః ॥

నరపతితాపసయోః పాండుకిందమయోః ఫలం బాణశాపప్రయోగజ
న్యం సమానరూపం అవిభిన్నాకృతి సత్ ఆచరితం ఆవిర్భూతం - భా
వేక్తః (౧) అహో ఇత్యాశ్చర్యే ఇదముత్తరేణైకవాక్యం॥౩౭॥ తథాహి॥
బాణేతి ॥ తథాహి తౌ పృథాపాండుకిందమౌ బాణప్రయోగేణ శాపప్ర
యోగేణ చ తాభ్యాం క్రమేణ విపక్షితః బాధితావపి భిన్నదుఃఖకా
రణావపీత్యర్థః - యతః కారణాత్ సద్యః తత్క్షణ ఏవ తాదృశీం రాజ్య
మృగరూపత్యాగపూర్వికాం తపస్వితాం మునిభావం శోచ్యత్వం చ ॥ని॥
తపస్వితాపసేశోచ్యత్వమితి విశ్వః ఉపజగ్మతుః ప్రాప్తవంతౌ - అత
ఆశ్చర్యమితి పూర్వేణాన్వయః కారణభేదేపి కార్యైక్యాదాశ్చర్యమి
తి భావః - వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం వృత్తమనుష్టుప్ ఛందః ॥

॥తథాహి॥ ప॥ బాణశాపప్రయోగాభ్యాం బాధితౌ తౌ
పృథావపి। తపస్వితాం యతస్సద్యస్తాదృశీముపజగ్మతుః ॥౩౮॥

ఇతి ॥ నరపతితాపసయోః పాండుకిందమయోస్సమానరూపం ప్రశస్త
సమానం ప్రశంసాయాం రూప ఇతి సమానశబ్దాద్రూపప్ రూపశబ్దేన బ
హువ్రీహౌ సతాం తు జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సరూపమిత్యేవ స్యాత్ తత్ర
తు జ్యోతిరాదిపూర్వోత్తరసాహచర్యాత్ ప్రశబ్దస్యైవ గ్రహణం న తు
ప్రత్యయస్య ఫలమాచరితే, అహో ఆశ్చర్యం ॥౩౭॥—॥ తథాహీతి ॥
ఆశ్చర్యం స్ఫుటయతి ॥ బాణేతి ॥ బాణశాపయోః ప్రయోగాభ్యాం బా
ధితౌ తౌ పృథావపి పాండుకిందమావపి యతః యస్మాత్కారణాత్ తాదృశీం
తాదృగ్విధాం త్యదాదిష్వితి దృశేః కఞ్ టిడ్ఢాణఞితి ఙీప్ ఆ సర్వనామ్న
ఇతి పూర్వపదస్యాకారోంతాదేశః తపస్వితాం తాపసతాం వాతాయు
రాకాండమితి అష్టాంగయోగానితి చ పూర్వం ప్రక్రాంతత్వాదితి భావః
అనుకంపోపహతాం వా॥ తపస్వీ తాపసే చానుకంప్యే చ తపస్వినీతి వి
శ్వః ఉపజగ్మతుః ప్రాపతుః గమేర్లిట్ ॥౩౮॥—॥

(౧) ఫలమిత్యాదిభావేక్తః ఇత్యంతమసత్। సమానరూపఫలమితి సుపఠం॥

౩౯॥—॥ క్రమాదితి ॥ కించేతిచార్థః - అవరోధవధూజనస్య అం
తఃపురస్త్రీజనస్య అనురోధోనుసరణం సఏవగుణఃతస్యదాత్రేశస్త్ర
భేదేలవిత్రాఖ్యే ॥ని॥ దాత్రంలవిత్రమిత్యమరః-సంభోగరహితఇతి
యావత్-గణరాత్రేరాత్రిసమూహేక్రమాదతిపతితే - అతిక్రాం
తేసతీత్యుత్తరేణైకంవాక్యమ్ ॥ని॥ గణరాత్రంనిశాబహ్వ్యఇత్యమ
రః ॥ ౪౦ ॥—అపాకరిష్యన్నితి ॥ జాతు-కదాచిత్, ఊహే ఉహా
యచింతనే దక్షః సమర్థః సపాండుఃనవిద్యతేఅపత్యం యస్యసోనప
త్యః తస్యభావః తంఅపుత్రత్వం అపాకరిష్యన్ నిరసితుమిచ్ఛన్ సన్
ఆత్మనఇతి శేషః, భువనం మర్త్యలోకంచనవిద్యతేపత్యభావః యస్య

గ॥క్రమాదతిపతితేచావరోధ వధూజనానురోధ గుణ
దాత్రేగణరాత్రే ॥౪౦॥ప॥ అపాకరిష్యన్నపత్యభా
వమపత్యభావంభువనంకరిష్యన్ । ఉవాచదేవీముచి
తంసపాండురుపహ్వరేజాతుచిదూహదక్షః ॥ ౪౦ ॥

క్రమాదితి॥అవరోధజనస్యఅంతఃపురజనస్య॥ని॥శుద్ధాన్తశ్చావరోధశ్చే
త్యమరః॥అనురోధగుణస్యానువర్తనగుణస్య॥ని॥అనురోధోనువర్తన
మిత్యమరః॥దాత్రేలవిత్రే॥ని॥దాత్రంలవిత్రమాబంధఇత్యమరః, గణ
రాత్రేబహ్వీషునిశాసు॥ని॥గణరాత్రంనిశాబహ్వ్యఇత్యమరః క్రమా
దతిపతితేతిక్రాంతేసతి ॥౪౦॥ అపాకరిష్యన్నితి॥నవిద్యతేఅపత్యంయ
స్యతస్యభావస్తం అపాకరిష్యన్ భువనంలోకం పత్యురభావః నవి
ద్యతేపత్యభావోయస్యతత్కరిష్యన్ ఊహేఅస్యాస్సమీపే కిమపివ
ర్తతేతి తర్కేదక్షః సపాండుఃజాతుచిత్కదాచిదుపహ్వరేరహః॥ని॥
ఉపహ్వరం సమీపేస్యా దేకాంతేచాప్యుపహ్వరమితివిశ్వః॥దేవీంకుం
తీం ॥ని॥ దేవీకృతాభిషేకాయామిత్యమరః, ఉచితంయోగ్యం వచఇ
తి శేషః ఉవాచ+వచేర్లిట్ లిట్యభ్యాసస్యేతి సంప్రసారణందుహ్యజి
తి పరిగణనస్యార్థనిబంధనత్వాదకథితంచేతిద్వికర్మకతా ॥ ౪౦ ॥

తథోక్తం, కరిష్యన్ సపతికం కర్తుమిచ్ఛన్ సన్నిత్యర్థః, ఉప
హ్వరె ఏకాంతె దేవీం కుంతీంఉచితమువాచ, పుత్రసంపాదనాయదే
వ్యాసహ ఆలోచితవానిత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥—అ ॥ సప్తభిః శ్లోకైరుక్త
ప్రకారమేవాహ—పరిపాలయత ఇతి ॥ మహీం పరిపాలయతోఽపి
మే మమ తనూజదుర్గతేః పుత్రదారిద్ర్యద్ధేతోః, పరిపూర్తిః మ
నోరథపరిపూర్ణత్వం నాస్తి, హి యస్మాత్కారణాత్ మనుష్యః ప్ర
జయా-సంతత్యా పూర్ణోఽహి, ఇతిఉక్తార్థకా అసౌ శ్రుతివర్ణానాం
వేదాక్షరాణాం పద్ధతిః-పఙ్క్తిః, ప్రజయాహిమనుష్యఃపూర్ణఃఇ
త్యేవంరూపా ప్రథతే-ప్రసిద్ధత్వేనవర్తతే, నిరపత్యస్య నిష్ఫలంస
ర్వమితిభావః, వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ వృత్తం వైతాళీ
యమ్ ॥ శ్లో ॥ షడ్విషమేఽష్టౌసమేకలాస్తాశ్చ సమేస్యుర్నో నిరంత
రాః । నసమాత్రపరాశ్రితాకలా వైతాళీయేంతేరలౌగురురితిలక్షణాత్
॥ ౪౨ ॥—గాత్రమితి ॥ తత్రభవతః పూజ్యస్య కుముదైకబంధో

పరిపాలయతోఽపి మేమహీంపరిపూర్తిర్నతనూజదుర్గ
తేః । ప్రజయాహిమనుష్యఇత్యసౌప్రథతేహిశ్రుతివర్ణ
పద్ధతిః ॥ ౪౨ ॥ ప ॥ గాత్రంనకేవలమశేషబుధోపలాల్యం
గోత్రంచతత్రభవతఃకుముదైకబంధోః । అపాండువర్త
తఇతిస్ఫుటమద్యమన్యేయస్మాత్ప్రజాంనలభసేయదువీరకన్యే ॥

పరిపాలయతఇతి ॥ మహీంభూమింపరిపాలయతోఽవతోఽపిమే తనూజా
నాం పుత్రాణాందుర్గతేః దారిద్ర్యాత్ పరిపూర్తిః పర్యాప్తిర్న ।
హియస్మాత్ ప్రజయాహిమనుష్యఇతి ప్రజయాహిమనుష్యః పూర్ణ
ఇత్యానుపూర్వీవిశిష్టాశ్రుతి వర్ణానాం వేదాక్షరాణాం పద్ధతిస్సరణిః
ప్రథతేప్రసిద్ధా ॥ ౪౨ ॥—॥ గాత్రమితి ॥ హేయదువీరకన్యే కుం
తియస్మాత్కారణాత్ ప్రజాంసంతానం ॥ ని ॥ ప్రజాస్యాత్సంతతౌజనఇత్య
మరః । నలభసే న ప్రాప్నోషిడులభష్ప్రాప్తౌలట్ తదితిశేషః । త

శ్చంద్రస్య సంబంధి అశేషైఃబుధైః దేవైర్విద్వద్భిశ్చ ఉపలాల్యం శ్లాఘనీయం, ఏకపుత్రస్యాప్యద్యత్వేన అన్యత్రపావనత్వేనచేతి భావః, గాత్రంకేవలం-శరీరమేకమేవ, ఆసమంతాత్పాండుశ్వేతం వర్తతఇతి నమన్యే, కింతు గోత్రంచ వంశోపిఆపాండు - పాండురాజపర్యంతం, వర్తతఇతి అద్యస్ఫుటంమన్యే. కుతఏతదతఆహ ॥ యస్మాదితి ॥ యస్మాత్కారణాత్ హేయదువీరకన్యే కుంతి త్వం ప్రజాం - సంతతిం, నలభసే-నప్రాప్నోషి, అత్ర చంద్రవంశస్య పాండురాజపర్యంతస్థితిరూపవాక్యార్థంప్రతి పుత్రాలాభరూపోత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౪౩ ॥—నహీతి ॥ విధిఃకర్మశ్రౌతస్మార్తాత్మకం ॥ ౨ ॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః ॥ అసుతానామపుత్రాణాం ఫలం స్వర్గాదిరూపం అతీవ భృశం ననహ్యతె నఘటయతి ఇతి ఏవంశ్రుతౌవేదే సిద్ధైః ప్రసిద్ధైహే

నహ్యతీవవిధిరప్యసుతానాంసిహ్యశేషఫలమితి శ్రుతిసిద్ధైః । జీవతోమమయథాహనసాధ్వీమీలతోపినత

థాపరలోకః॥ ॥౪౪॥

శ్రీభవతః పూజ్యస్య కుముదానామేకబంధోర్ముఖ్యబన్ధోశ్చంద్రస్య అశేషైః బుధైర్జ్ఞానిభిర్దేవైశ్చ ఉపలాల్యంస్పృహణీయం ఉభయాన్వయిగాత్రంశరీరంకేవలంఆపాండుసమంతాచ్ఛుభ్రంనన్నవర్తతేకింతుగోత్రమపికులమపి ॥౨॥ సంతతిగోత్రజననకులాన్యభిజనాన్వయావిత్యమరః ॥ ఆపాండుపాండుమభివ్యాప్య + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావఃవర్తతే వృతువర్తనేలట్ ఇతీత్థంస్ఫుటంయథాతథాఅద్య అస్మిన్నహ్నిమన్యేజ్ఞానేమనజ్ఞానెలట్ ॥౪౩॥—నహ్యతీతి ॥ అసుతానాంఅవిద్యమానపుత్రాణాంఅతీవ అత్యంతంవిధిరపియాగాదివిధానమపి నహికుతఇత్యుక్తేజాతపుత్రః కృష్ణకేశోగ్నీనాదధీతేతిజాతపుత్రస్యైవయాగాదివిధేరవశ్యకర్తృత్వోక్తేః॥ఆయష్టోమా

తోః జీవతో మమ పరలోకః శత్రుజనః ఆహవేనయుద్ధేన సాధ్యః యథాభవతి తథా మీలతః మ్రియమాణస్యాపి మమపరలోకః స్వర్గాదిః శత్రుజనశ్చ, ఆహవేన జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞేన యుద్ధేనచ సాధ్యోనభవతి(౧) జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదినా సపుత్రస్యైవ వైతానకర్మణ్యప్యధికారశ్రవణాదితి భావః ॥ ని ॥ ఆహవస్సంగరేయ

దిక్రితౌ చపుత్రవతః పుత్రాదినా మోచ్చారణంభవతి అన్యథాయాజ్ఞశర్త జౌ పుత్రాయేత్యూహః కార్యోభవతి అతీవ నేత్యుక్తం కేవలనిషేధో నాస్తీతి తాత్పర్యేణైవశబ్దః ప్రయుక్తః నహ్యతే ఫలమితి శ్రుతీనాం బహుత్వాత్ కస్యాంచిచ్ఛ్రుతౌ ఫలం బధ్యతే విధినా అపుత్రస్యేతి తాత్పర్యవత్యానుపూర్వీవర్తతే ఇతిశ్రుతౌసిద్ధే సతి ఏతాదృశ్యానుపూర్వ్యాస్తాభిరదృష్టేతి చేత్ పున్నామ్నో నరకాత్త్రాతా పుత్ర ఇత్యభిధీయత ఇతి స్మృత్యా నాపుత్రస్యలోకోఽస్తీతి శ్రుత్యా పుత్రవతః పితృఋణవిమోచనస్యోక్తత్వాచ్చ అపుత్రేణయాగాదౌ కృతేఽపి తత్ఫలభూతస్వర్గాది ప్రతిబంధో భవతీతి నహ్యతే ఫలమిత్యర్థానువాదోఽస్తు జీవతో మమ పరలోకః శత్రులోకః యథా ఆహవసాధ్యః యుద్ధసాధ్యః తథాపరలోకః స్వర్గలోకః మీలతోఽపి మృతస్యాపి అపిశబ్దాజ్జీవతోఽపీత్య

---

(౧) చ॥ అపుత్రస్య శత్రుజయనైరపేక్ష్యాజ్జీవద్దశాయాం శత్రుజనో యథా యుద్ధసాధ్యో నభవతి । తథా మీలద్దశాయామపి స్వర్గాదిపుణ్యలోకోఽనుష్ఠితహవసాధ్యో నభవతి। అపుత్రస్య గతిర్నాస్తీత్యుక్తేః । ఏవమర్థవర్ణనే వాక్యద్వయస్యైకరూప్యం అపిశబ్దస్వారస్యంచ స్యాదితి త్యేకే ॥—॥ జీవతః ప్రాణతో మమ పరలోకశ్శత్రుసంఘః యథా ఆహవసాధ్యః యుద్ధసాధ్యః అభూదితి శేషః ॥ మీలతో మృతస్య మమ పరలోకః స్వర్గాదిః ఆహవసాధ్యః యాగప్రాప్యో నాపి నభవిష్యతీతి సంభావయామీత్యర్థః । అపిశబ్దః సంభావనాయామ్ ॥ ని॥ ఆహవస్సంగరే యజ్ఞేతి విశ్వః శంకాసంభావనాస్వపీత్యమరః ఇత్యపరే॥

ఙ్గ ఆహ్వే నేపీతి విశ్వః ॥ అత్రాపి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ స్వాగతావృత్తమ్ ॥ శ్లో॥ స్వాగతేతి రనభాగురుయుగ్మ మితి లక్షణాత్ ॥ ౮౪ ॥ —అహమితి ॥ హే అర్భక తవ అభీష్టతాయాః ప్రేష్ఠః పదే స్థానే అహం కిం ఉత అంబా మాతా కిం, త్వత్ప్రియపాత్రం అహం వా మాతా వేత్యర్థః, ఇతి ఉక్తప్రకారయా మాతుః ధురి అగ్రే తాతస్య పృచ్ఛయా ప్రశ్నేన, ప్రలోభ్యతే అనేనేతి ప్రలోభనకరగతేన ఫలాదినా తుల్యం తత్తారతమ్యానుగుణం యథాతథేత్యర్థః ప్రవదంతం త్వమేవాభీష్టతాపదం మాత్రైవేత్యన్యతరద్భాషమాణం అర్భకం శిశుం ముదా హర్షేణ హసన్ సన్ పుణ్యభాక్ భాగ్యవాన్పురుషః మూర్ధ్ని జిఘ్రతి అభాగ్యానాం పుత్రమూర్ధాఘ్రాణస్య అతిదుర్లభత్వా

అహం కిమంబా కిమభీష్టతా పదే తవేతి మాతు ర్ధురి తాత
పృచ్ఛయా । ప్రలో(భ(భ్య)తుల్యం ప్రవదంత మర్భ
కం ముదా హసన్ జిఘ్రతి మూర్ధ్ని పుణ్యభాక్ ॥౮౫॥

ర్థః వతథా ఆహవేన యుద్ధేన హవేన యజ్ఞేన వా ॥ని॥ ఆహవస్సంగరే యాగే ఇతి విశ్వః। సాధ్యో నేత్యర్థః జీవతా యజ్ఞకరణమీలతా స్వర్గస్సాధ్యో భవతీత్యర్థః తస్మాన్మమ హ్యాలోకావపి న స్త ఇతి భావః ॥౮౪॥ అహం కిమితి ॥ తవ అభీష్టతాయాః పదే స్థానే అహం కిం ఉత అంబా త్వజ్జననీ కిం ఇతీత్థం మాతు ర్జనన్యాః ధురి అగ్రే తాతస్య జనకస్య పృచ్ఛయా ॥ని॥ ప్రశ్నో నుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః ప్రలోభేనాకాంక్షయా తుల్యం యథాతథా ప్రవదంతం భాషమాణం అర్భకం శిశుం పుణ్యం భజతీ పుణ్యభాక్ +భజో ణ్విరితి ణ్విః జనః ముదా ప్రీత్యా హసన్ సన్ మూర్ధ్ని మస్తకే +జిఘ్రతి ఘ్రా గంధోపాదానే లట్ పా ఘ్రా ధ్మా ఇతి జిఘ్రాదేశః

(౧) చ । ప్రలోభ్యతుల్యమితి పాఠేతు ప్రలోభ్యం ప్రకర్షేణ లోభార్హం వస్తు, తస్య తుల్యమనుకూలమిత్యాదిసమానమ్ । ప్రలోభ్యవస్తు ప్రణయప్రసారితో విభాతి జాలగ్రథితాంగులిః కరః ఇతి శాకుంతలే

దితిభావః ॥ వంశస్థవృత్తమ్ ॥ ౪౫ ॥—నిన్ద్యతఇతి ॥ నిర్గతం అపత్యమేవ ధనంయస్యసౌపుత్రః పుమాన్ తస్మైః లుప్తపిండోదకక్రియతయా దుఃఖితైః పితృభిః పూర్వైః అవకేశీనిష్ఫలః పాదపః వృక్షః అతిశ్రాంతైరధ్వనీనైః పథికైరివనిన్ద్యతే + నింద కెఁపకర్మణిలట్, ఏషవా అన్వృణోఽయః పుత్రిణిశ్రుతెః అపుత్రస్య పితృఋణాపాకరణాయోగాదితిభావః, యుగ్మవిపులానామానుష్టుభంవృత్తమ్ ॥శ్లో॥ యస్యాంలస్సప్తమోయుగ్మేసాయుగ్మవిపులామతేతిలక్షణం ॥ అస్యచవక్త్రవిశేషత్వాత్ వక్త్రంనాద్యాన్నసౌస్యాతామబ్ధేర్యోనుష్టుభిఖ్యాతమితీతరత్ర తల్లక్షణంబోధ్యం ॥ ౪౬ ॥—కదేతి ॥ నరవాహనేనకుబేరేణ సన్నిభః తుల్యః అహం తాతేతిశబ్దస్య జనకవాచకస్య కల్పభూమిరుహాం కల్పవృక్షాణామివ అర్థీ-భవితుం వాచ్యీభవితుం అర్థీయాచకోఽభవితుంచ కదాపి నార్హామి నోచితః, ధనాధ్యక్షస్యయాచ్ఛాయాఇవ అపుత్రస్య తాతేతి వ్యవహారస్యాప్యయోగాదిత్యర్థః,

నిన్ద్యతేపితృభిస్తస్మైర్నిరపత్యధనఃపుమాన్ ।అధ్వనీనైరతిశ్రాం
తైరవకేశీవపాదపః ॥౪౫॥ కదాపితాతశబ్దస్యకల్పభూమిరుహా
మివ । నార్థీభవితుమర్హామినరవాహనసన్నిభః ॥ ౪౬॥

॥ ౪౫ ॥— ॥ నిన్ద్యతఇతి ॥ తస్మైఃసంతప్తైఃఉదకాద్యర్థిత్వాదితిభావః పితృభిః కర్తృభిః నిర్గతమపత్యరూపంధనం యస్యసపుమాన్ పురుషః అతిశ్రాంతైరత్యంతఖిన్నైరధ్వనీనైరధ్వగైః + అధ్వనోయత్ఖావితిఖః ఆత్మాధ్వానౌఖేఇతి ప్రకృతిభావః అవకేశీవంధ్యః ॥ని॥ వంధ్యోఫలోఽవకేశీచెత్యమరః పాదపః వృక్షఇవ నిన్ద్యతే గర్హ్యతే ణిదికుత్సాయామ్కర్మణిలట్ ॥ ౪౬ ॥— ॥ కదాపీతి॥నరవాహనసన్నిభః నరవాహనేనకుబేరేణవైశ్రవణేన వా(౧)సన్నిభస్సదృశః అహంకల్పభూమిరుహామివకల్పవృక్షాణామివతాతఇతిశబ్దస్య అర్థీయాచకః అ

(౧) ఘ॥ షణ్మోగాదిసుఖానుభవాభావాన్న్యూనత్వం ప్రాప్య ఇతిభావః

యత్తు అపుత్రస్య స్వర్గాభావేన తత్రత్యకల్పవృక్షప్రార్థనా దుర్లభేతి, యదపి కుబేరవద్విద్యమానమైశ్వర్యం పుత్రాభావాన్నిష్ఫలమితి నృసింహః తదుభయమప్యనాదరణీయం, నరవాహనసన్నిభ ఇతి సాదృశ్యోపయోగినో విశేషణస్య వైయర్థ్యాపత్తేః, ఉత్తరశ్లోకేన పౌనరుక్త్యాపత్తేశ్చేతి ॥ ౪౭ ॥—కిమితి ॥ భోగః-స్రక్చన్దనవనితాద్యనుభవః, వైభవం-ఐశ్వర్యం, యశః-దానపాలనత్రాణజన్యా కీర్తిః, క్షితిర్భూః రాజ్యమితియావత్, జీవితం ప్రాణధారణం ఏతాన్యాద్యాని యేషాం తైరర్థైః శాపస్య కిందమదత్తస్య అతిరేకః అతిశయః స ఏవ దవపావకః-దావాగ్నిః, తస్మిన్ శేత ఇతి తచ్ఛాయినః, తాచ్ఛీలికో ణినిః, మే మమ కిం కార్యమితి శేషః, తాదృగ్విధస్య మే తాప

కింభోగవైభవయశఃక్షితిజీవితాద్యైరంభోరుహాక్షి నియమైరనఘైస్త్వయైవ । శాపాతిరేకదవపావకశాయి నో మే తాపనోదవిధయే తనయం ప్రసూష్వ ॥౪౮॥

ర్థవాంశ్చ భవితుం నార్హామి యథా కుబేరః నిధీనాం స్వవశత్వాత్కల్పవృక్షాణాం యాచకో న భవతి ఏవమహమపి పుత్రాభావాత్తాతశబ్దవాన్న భవామీతి భావః + అర్హ పూజాయాం లట్ ॥౪౭॥— ॥ కిమితి ॥ భోగస్సుఖం వైభవం విభుత్వం యశః కీర్తిః క్షితిర్భూమిః జీవితమసుధారణం ఏతాన్యేవ ఆద్యాని యేషాం తైస్సువర్ణరత్నకోశసుహృదాదిభిశ్చ కిం ప్రయోజనమ్ । తస్మాదితి శేషః, హే అంభోరుహాక్షి అంభోరుహే ఇవ అక్షిణీ యస్యాః ఇతి బహువ్రీహౌ + బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గాత్ షచ్ ఇతి షచ్ షిత్త్వాన్ఙీష్ త్వయైవ న విద్యతే అఘం యేషు తైః + నఞో ఽస్త్యర్థానామితి సమాసః నియమైర్వ్రతైః ॥ని॥ నియమో వ్రతమస్త్రీ తచ్చోపవాసాదిపుణ్యకమిత్యమరః, శాపస్యాతిరేక ఏవ దవపావకస్తస్మిన్ శేత ఇతి తచ్ఛాయీ + సుప్యజాతౌ ణినిః తస్య మే తాపస్యాపనోదో వారణం తస్య విధయే విధానాయ ॥ని॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః ॥

స్య అపనోదవిధయే-నిర్గాసాయ, హేఅమ్భోరుహాక్షి త్వమేవ అన ఘైః భర్త్రాఽనుజ్ఞాతత్వేన నిర్దోషైః నియమైః తనయం ప్రసూష్వ జనయేః+ సూఙ్ప్రేరణే ప్రార్థనాయాంలోట్, పుత్రసంపాదకభాగ్య స్య శాపేనాపేతత్వాదితిభావః ॥ ౮౭ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకా రేణ అసంకోచం-నిర్లజ్జంయథాతథా శోచతః దుఃఖాయమానస్య ప త్యుః అగ్రభువి సమగ్రేణ మహతా మందాక్షేణ లజ్జయా రమణీయాని మనోజ్ఞాః మందాః పరిమితాః అక్షరాణి మణ్య ఇవ తైర్యంత్రితం సంఘటితం ఇదం వక్ష్యమాణంవచనం పృథా కుంత్యపి కథయామాస ఉక్తవతీ + కథయతేర్లిటి ఆమ్ప్రత్యయేఅస్తేరనుప్రయోగః ॥౮౮॥ పురేతి ॥ పురాఖలు హేరాజన్ ॥ ని ॥ నిషేధవాక్యాలంకారానున

> య ॥ ఇత్యసంకోచతశ్శోచతః పత్యురగ్రభువిసమగ్ర
>
> మందాక్షరమణీయమమందాక్షర మణియంత్రితమి
>
> దంవచనంపృథాపికథయామాస ॥౮౮॥ రాజన్పురా
>
> ఖలు పితామమపితామహసమానస్య నిశాంతమధివస

తనయంపుత్రంప్రసూష్వ + షూఙ్ప్రాణిప్రసవేలోట్ ప్రార్థనా యాంసవాభ్యాంవామా ॥౮౭॥——॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం అసంకోచతస్సం కోచ.వి హీనయశోచతఃపత్యుఃప్రియస్య అగ్రభువిపురఃప్రదేశేసమగ్రేణ మందాక్షేణహ్రియా ॥ని॥మందాక్షంహ్రీస్త్రపావ్రీడేత్యమరః,రమణీ యంరమ్యంఅమందైరనల్పైస్స్ఫుటైరక్షరైరేవమణిభిః యంత్రితం ప్రోతంమణిశబ్దఈకారాన్తోపికవిభిఃప్రయుక్తః॥ని॥రత్నంమణిర్ద్వ యోరశ్మజాతౌముక్తాదికేపిచేత్యమరః, స్త్రియాంకృదికారాదితిఙీష్॥ ఇదంవక్ష్యమాణంవచనంపృథాపికుంత్యపికథయామాస+కథవాక్యప్ర బన్ధేణిజంతాత్కాస్ప్రత్యయాదిత్యామ్ఆమఇతిలేర్లుక్కృఞ్చానుప్ర యుజ్యతఇత్యస్తేరనుప్రయోగః అనుప్రయోగసామర్థ్యాదస్తేర్భూ భావోన ॥౮౮॥—॥ రాజన్నితి॥ హేరాజన్ పురాఖలుపూర్వం అత్రి

యామం త్ర శాఖల్విత్యమరః ॥ పురా కన్యాత్వదశాయాం మమపితా కుంతిభోజః నిశాంతమధివసతః స్వగృహేవర్తమానస్య + ఉపాన్వ ధ్యాత్య్వస ఇతికర్మత్వం, పితామహేన-బ్రహ్మణా, సమానస్య తపసా కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదినా కృశాంతనుర్లతైవ తాంవహతోపి తపః కృశస్యాప్యతీక్ష్ణర్థః, దిశాం-ప్రాచ్యాదీనాం, తతౌసమూహేనిశాంత రవేర్బాలసూర్యస్య, కాంతీనాం భృశమంతరంగాణాం ఆప్తానాం త త్తుల్యానామిత్యర్థః, అంగరుచాం-దేహ ప్రభ ణాం, తరంగపరంప రాం తరళయితుః ప్రసారకస్య అశాంతంక్రుద్ధంమనోయస్య తస్య మునేఃదుర్వాససఃఉపాంతే-సన్నిధౌ,పరిచరణాయ,శుశ్రూషణాయఅ నుశాసితం- పాలితం, శైశవం-బాల్యమేవ, రాజ్యం యయాతాంతథో

తఃకృశాంతనులతాంతపసా వహతోపిదిశాంతతిషు ని
శాంతరవికాంత భృశాంతరంగాంగరుచాంతరంగ ప
రంపరాంతరళయితురశాంతమనసోమునే రుపాంతప
రిచరణాయ మామనుశాసిత శైశవరాజ్యమపినియో
జ్యామకరోత్ ॥ ॥౫౦॥

ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే ॥ని॥ నిషేధవాక్యాలఙ్కారజిజ్ఞాసానునయే ఖల్విత్యమరః, మమపితాపితామహేనబ్రహ్మణానమానస్యసదృశస్య ॥ ని॥ సమోనాస్పృత్సమైకెస్యురిత్యమరః నిశాన్తంగృహే అధివసతః+ఉ పాన్వధ్యాఙ్వస ఇత్యాధారస్యకర్మత్వంతపసా హేతౌతృతీయాకృశాం తనుర్లతైవేత్యుపమితసమానః తాం వహతోపి బిభ్రతోపిదిశాంతతిషు సమూహేషు నిశాంతస్య ప్రభాతస్య సంబన్ధినామ్ ॥ ని ॥నిశాంతం సదనోషసోరితివిశ్వః రవికాన్తానాం సూర్యకాన్తమణీనాం భృశా నామంతరంగరుచామంతస్థితకాంతీనాంతరంగాణాంమూర్తీనాం పరంప రాంతరళయితుః అతితీక్ష్ణతెజసఇతిభావః + తరళశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యన్తాత్తృచ్ అశాన్తంకోపయుక్తం మనోయస్యతస్యమునేర్దుర్వాస

క్తాం బాల్యాత్పరిచరణాశక్తామపీత్యర్థః, మాం నియోజ్యాం పరిచారికామకరోత్, మహతాం సేవాయా దుర్లభత్వాదవిచార్య కులవయశ్శీలాదికమవశ్యం తేషాం సేవనీయత్వాదితి భావః ॥ ౫౦ ॥—తత ఇతి॥ తతః సమయేషు-స్నానాద్యవసరేషు, నియోగాన్ జలానయనాద్యాజ్ఞాప్యాన్, లబ్ధుం-ప్రాప్తుం, మహాన్తం యత్నం జుషత ఇతి తథోక్తయా మయా ఆరామవల్లీః-పుష్పలతాః, విహాయ తస్య మహర్షేః దుర్వాససః భూరి రేవ వల్లిం తాం ప్రతిపాల్య-నిరీక్ష్య(౧)తస్థే-స్థితం+ తిష్ఠతేర్భావే లిట్, బాల్యోచితపుష్పాపచయం విహాయ తన్నియోగానుదపాదయమిత్యర్థః, యత్తు నియోగాదితి పంచమ్యంతపాఠభ్రమేణ నియోగాదనుజ్ఞావాక్యాదితి నృసింహః, తత్తుచ్ఛం, లబ్ధుమితి తుమున్నంతస్య కర్మాకాంక్షయా సాకాంక్షత్వదోషాపత్తేః ॥ ౫౧ ॥—

ప॥ తతో నియోగాంత్సమయేషు లబ్ధుం మయా మహాయ
త్నజుషా మహర్షేః। ఆరామవల్లీరపహాయ తస్య భూరి
వల్లిమేవ ప్రతిపాల్య తస్థే॥ ॥౫౧॥

సః ఉపాంతే సమీపే పరిచరణాయ పరిచర్యాయై మాం అనుశాసితం శిక్షితం శైశవం శిశుత్వమేవ ॥ని॥ శిశుత్వం శైశవం బాల్యమిత్యమరః రాజ్యం యయాతామపి బాలామపీతి భావః నియోజ్యాం కింకరీమకరోత్ ॥ని॥ నియోజ్యకింకరప్రైష్యభుజిష్యపరిచారకా ఇత్యమరః, + కరోతేర్లఙ్ ॥౫౦॥—॥తత ఇతి ॥ తతః అనంతరం సమయేషు కాలేషు మహర్షేర్నిదేశాన్ శాసనాని ॥ని॥ నిదేశశ్శాసనం చ తదిత్యమరః లబ్ధుం ప్రాప్తుం మహాన్తం యత్నం జుషత ఇతి జుట్ తయా + జుష తేః క్విప్ మయా ఆరామస్యోపవనస్య ॥ని॥ ఆరామస్స్యాదుపవనం కృత్రిమం వనమేవ యదిత్యమరః, వల్లీర్లతాః ॥ని॥ వల్లీ తు వ్రతతిర్లతేత్యమరః అపహాయ త్యక్త్వా తస్య మునేః భూరిర్వల్లిరివేత్యుపమా తాం ప్రతిపాల్య సంరక్ష్య తస్థే స్థితం

(౧) చ ॥ భూరిసంజ్ఞయా నాదాకేమాజ్ఞావశేదితి అత్రివాక్షనిక్షిప్య

యథేతి ॥ మమ అంగమేవాంగకం శరీరం సేవనయత్నాత్ మునిసేవానుకూలవ్యాపారాత్ జన్మ యస్య తేన నిదాఘతోయేన-శ్రమజలేన యథా యథాసిక్తం అభిషిక్తం తథాతథా మహావికాసః వృద్ధిర్యస్యాస్సా మమ భక్తిరేవ వల్లరీ పుష్పలతా, తాపసస్య దుర్వాససః అంతికే-సన్నిధౌ. అవర్ధత ప్రవృద్ధాభూత్ (౧)రూపకాలఙ్కారః॥౫౨

తపస్విన ఇతి ॥ తపసా కృశస్య తపస్వినో దుర్వాససః సరూపతాం-సారూప్యం, ఆప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, ఆశ్రయద్భిః-సేవమానైః, దయనీయం-కారుణ్యాస్పదం, రూపం ఆకృతిర్యేషాం తైః, కృశీభూతైరితి

యథాయథా సేవనయత్నజన్మనా నిదాఘతోయేన నిషిక్తమంగకమ్ । తథాతథావర్ధత తాపసాంతికే మహావికాసా మమ భక్తివల్లరీ ॥౫౨॥ తపస్వినస్తస్య తపఃకృశస్య సరూపతామాప్తుమివాశ్రయద్భిః । దినేదినే మే దయనీయరూపైరంగైరశేషైరతి కార్శ్యమాపే ॥౫౩॥

+ష్ఠాగతినివృత్తౌ భావే లిట్ ॥౫౦॥——॥ యథాయథేతి ॥ సేవనే సేవావిషయే యత్నాజ్జన్మ యస్య తేన నిదాఘతోయేన స్వేదోదకేన మమాంగకం యథాయథా నిషిక్తం సమున్నం+సించతేః క్తః అనుదాత్తత్వాదిట్ప్రతిషేధః ఉపసర్గాత్సునోతీతి షత్వం తథాతథా తాపసస్యాంతికే సమీపే భక్తిరేవ వల్లరీ మంజరీ. ॥ని। వల్లరీ మంజరీ (స్త్రి)యామిత్యమరః మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః ఉపమితసమాసస్తు సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుక్తత్వాన్న భవతి మహావికాసా సతీ అవర్ధత + వృధు వృద్ధౌ లఙ్ ॥ ౫౨॥——తపస్విన ఇతి ॥ తపసా కృశస్య తస్య తపస్వినః సరూపతాం సమానరూపతాం + జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమానస్య సః ఆప్తుం ప్రాప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా ఆశ్రయద్భిః (౧)వక్ష్యమాణం కార్శ్యమితి

(౧) వ॥ భక్తౌ లతాత్వరూపణాత్తాపసస్యోపఘ్నత్వం వ్యజ్యతే.

(౧) చ॥ సర్వాత్మనా తమేవ సేవమానైరిత్యర్థ ఉచితః.

యావత్, అశేషైరఙ్గైరవయవైరితి కార్త్స్న్యం ఆపే-ప్రాప్తం + ఆప్నోతేర్భావే లిట్ ॥ ౫౩ ॥—ఆపాదనేనేతి ॥ తాపసేన్ద్రో దుర్వాసాః సమిధామిన్ధనానాం అభిషేకస్య వారాంజలానాం అభ్యర్చనాసుమనసాం దేవపూజాకుసుమానామపి త్రయాణామాపాదనేన-సంపాదనేన హేతునా, అమితామనేకాం(౧)శిష్యజనతాం-శిష్యభావం మయ్యేవ వితన్వన్-విస్తారయన్ సన్, ఏకస్యైవ శిష్యస్య త్రయకృత్యస్య సమ్పాదనాదితి భావః, అన్తే-సమీపే, మనసీతి యావత్, వసన్తం వర్తమానమపి శిష్యప్రీతిచ కోపం అపాచకార-దూరీకృతవాన్, ప్రసన్నోభూదిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఛాత్రాన్తేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః ॥

ఆపాదనేనసమిధామభిషేకవారా మభ్యర్చనాసుమ
నసామపితాపసేన్ద్రః । మయ్యేవశిష్యజనతామమ
తాంవితన్వన్నన్తేవసన్తమపికోపమపాచకార।౫౪॥

భావః దయనీయాని అనుకమ్పనీయాని రూపాణి సౌన్దర్యాణి యేషాం తైః ॥ని॥ రూపం స్వభావే సౌన్దర్య ఇతి విశ్వః అశేషైరఙ్గైరవయవైః అతికార్శ్యం + కృశశబ్దాద్భావే ష్యఞ్ ఆపే ప్రాప్తం + ఆప్ల వ్యాప్తౌ కర్తరి లిట్ ॥౫౩॥—॥ఆపాదనేనేతి ॥ సమిధామిద్ధానాం అభిషేకసంబన్ధినాం వారాముదకానాం అభ్యర్చనాయా ఆరాధనాయాస్సంబన్ధినీనాం సుమనసాం పుష్పాణామపి ఆపాదనేన ప్రతిపాదనేన తాపసేన్ద్రః మయ్యేవ శిష్యజనతాయాః శిష్యజనసమూహస్య + గ్రామజనబన్ధుభ్యస్తల్ ఇతి తల్ప్రత్యయః । మమతాం ప్రీతిం శిష్యసమూహే యావతీ ప్రీతిస్తావతీ ఏకస్యామేవేత్యర్థః వితన్వన్ కుర్వన్ అన్తేవసన్తం శిష్యం ॥ని॥ ఛాత్రాన్తేవాసినౌ శిష్యే ఇత్యమరః। అన్తే సమీపే వసన్తమపి నిరన్తరమవినాభూతమపీత్యర్థః కోపం క్రోధం ఆపాచకా

(౧) ద॥ మమభావో మమతా। మమేతి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం మదీయమిత్యర్థః ॥ తస్మాద్భావే తల్ప్రత్యయ ఇత్యర్థః ॥

౫౪ ॥—తతఃకిమత ఆహ—ఏకామితి ॥ సతపోధనేంద్రః - దుర్వాసాః, తత్ర గృహారామే ఏకాం సమాం వత్సరం ॥ ని ॥ హాయనో (స్త్రీ) శరత్సమా ఇత్యమరః ॥ వసన్ సన్ కదాచిత్ పార్శ్వగతాం-నికటస్థితాం, ఏకాం పరిజనరహితాం మాం సమీక్ష్య, సమాధేర్యోగస్య వృత్త్యా అభ్యాసేన సహ మౌనముద్రాం వాచం యమత్వవ్రతం సమాపయామాస-అవసితవాన్, ద్వయమపి త్యక్త్వా మామువాచేత్యర్థః॥ ౫౫

ఏకాంసమాంతత్రవసన్కదాచిదేకాంసమాంపార్శ్వ
గతామవేక్ష్య । సమాధివృత్త్యాసహ మౌనముద్రాం
సమాపయామాసతపోధనేంద్రః ॥ ౫౫ ॥

తమారీచక్రే తత్యాజేత్యర్థః + కరోతేర్లిట్ ॥ ౫౪॥ —॥ ఏకాం, సమామితి ॥ సప్రసిద్ధః తపః ధనంయేషాంతే తపోధనా ఋషయః తేషామింద్రఇవేంద్రశ్శ్రేష్ఠః తత్రమత్పితృగృహే ఏకాంసమాం ఏకస్మిన్ సంవత్సరే॥ని॥సంవత్సరో వత్సరోబ్దో హాయనో (స్త్రీ) శరత్సమా ఇత్యమ, రః + కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగ ఇత్యాధారే ద్వితీయా వసన్ కదాచిత్సమయే పార్శ్వగతాం పార్శ్వవర్తినీం +ద్వితీయాశ్రితేత్యాదినా సమాసః ఏకామద్వితీయాంమామవేక్ష్య దృష్ట్వా + అవపూర్వాదీక్షతేర్ల్యప్ సమాధేశ్చిత్తవృత్తినిరోధస్య వృత్త్యా వర్తనేన సహమౌనముద్రాంసమాపయామాస + సంపూర్వాదాపేర్ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౫౫

(౧) హాయనో (స్త్రీ) శరత్సమా ఇతి నిత్యబహువచనాంతతయోక్తే తత్రైకవచనాంతప్రయోగః కథమితి చేత్ । ఉచ్యతే॥ సమాంసమాంవిజాయతే ఇతిసూత్రకారాద్యుక్తేః లాజాక్షతాసూనాం బహుత్వం చేతి చకారేణైకవచనాంతతాప్యస్తీత్యుక్తేశ్చ నిత్యబహువచనాంతానాం క్వచిదేకవచనాంతత్వమపీతిబోధ్యమ్ । అతఏవ హేమాన్నామాప్సరసం ప్రాహిణోత్ । ఏకాప్సరః ప్రార్థితయోర్వివాదః ఇత్యాది భోజరాజకాళిదాసాదిప్రయోగాస్సంగచ్ఛంతే ।

వత్సే ఇతి ॥ హే వత్సే-పుత్రి, కుంతి భవత్యాః సేవాసంప్రదాయేన సశుశ్రూషావిధినా సంప్రతీదానీం భృశం ప్రసీదామి-ప్రసన్నోఽస్మి, ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాహృత్య-ఉక్త్వా, అనుకంపితం కృపాన్వితం చేతః మనో యస్య తదోక్తస్సమునిర్దుర్వాసాః మహ్యం అత్యర్థం భృశం అభీప్సితస్య-కామితార్థస్య ఆపాదనే సంఘటనే పరతంత్రం ఆయత్తం, సమర్థమితి యావత్, కమపి అనిర్వాచ్యం నతు మంత్రం ప్రకాశయేదితి మంత్రవాచా ప్రకాశనస్మరణాత్, మంత్రముపాదిక్షత్-ఉపదిష్టవాన్ । దిశ అతిసర్జనే లుఙ్ ॥ ౫౬ ॥—

శ్లో॥ వత్సే భవత్యేవాసమ్ప్రదాయేన సంప్రతి భృశం
ప్రసీదామీతి వ్యాహృత్య సమునిరనుకంపితచేతాః మ
హ్యమత్యర్థమభీప్సితార్థసమర్థాపన పరతంత్రం క
మపి మంత్రముపాదిక్షత్ ॥ ॥ ౫౬ ॥

వత్సే ఇతి ॥ హే వత్సే భవత్యాస్సేవాయాస్సంప్రదాయేన + యద్యపి తస్యాస్సేవితా కేన రత్యస్యోరేవ పుంవద్భావో భవతిశబ్దస్యోక్తః తథాపి భాష్యే సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావమాశ్రిత్య ఏకతద్ధితే చేతి సూత్రస్య పూర్వోక్తవార్తికస్య చాకించిత్కరత్వోక్తేః పుంవద్భావః సంప్రతి భృశం కేవలం ప్రసీదామి ప్రసన్నోఽస్మి + ష ద్లుప్రవిశరణగత్యవసాదనేషు లట్ ఉత్తమపురుషైకవచనం పాఘ్రాధ్మాస్థేతి సీదాదేశః ఇతి వ్యాహృత్య ఉక్త్వా అనుకంపయా దయాయుతం + యస్మిన్ సృజ సేతిరక్ చేతో యస్య సముని ర్మహ్యం అభీప్సితస్యార్థ స్యప్రయోజనస్య సమర్థాపనే పరతన్త్రం పరాధీనమ్ ॥ ని ॥ పరతన్త్రః పరాధీన ఇత్యమరః + సంపూర్వస్యార్థయతేస్స్వార్థణ్యన్తా ద్ధేను ర్మణ్ణిచి కథాదిత్వాత్పుకిల్యుటి ణిలోప కమపి మంత్రముపాదిక్షత్ ఉపదిదేశ + దిశ అతిసర్జనే లుఙ్ శలఇగుపధాదితి క్సః ॥

అపీతి ॥ క్రుధాం-కోపానాం, ఆవసతేః-నివాసభూతాదపి అముష్మాద్దు ర్వాససః వరభూతస్య మన్త్రస్య లాభేసతి, గురుత్వమాచార్యత్వం మత్వా-జ్ఞాత్వా, క్రోధస్యగురుత్వాస్మరణాత్, క్రుద్ధేపి శుశ్రూషాతిశ యేన ప్రసాదసంపాదనాత్, ఆత్మని గురుత్వం శ్రైష్ఠ్యంవా మత్వా మే మమ అపుష్పవత్యాం పుష్పరహితాయామపి అరజోవత్యామ పీతిచ దశాయామవస్థాయాం బాల్యేచ, అతఏవ విరోధాభాసాలంకా రః, ఆమోదభారః-పరిమళాతిశయః,సంతోషాతిశయశ్చ(౧)అధికం ఆ విరాసీత్ ॥ ని ॥ ఆమోదో గంధహర్షయోరితివిశ్వః ॥ ౫౭ ॥— అ ధునేతి ॥ అధునా-ఇదానీం, శతమఖః ఇంద్రః, ముఖం ఆదిర్యాసాం తాసు అఖిలాసు నిఖిలాసు లేఖానాం-దేవానాంలేఖాసుపఙ్క్తిషుయేయే

ప ॥ అపి క్రుధామావసతేరముష్మాన్మత్వాగురుత్వంవర
మంత్రలాభే ।అపుష్పవత్యామపి మేదశాయామామో
దభారోధికమావిరాసీత్ ॥౫౭॥ X ॥ అధునాతస్యప్ర
భావేనశతమఖముఖాసునిఖిలాసు లేఖలేఖాసుయేయె

౫౭॥—॥అపీతి ॥ క్రుధాంకోపానాం ॥ని॥ రుట్క్రుధౌ స్త్రియామిత్య మరః ఆవసతేరపి స్థానాదపి అముష్మాన్మునేర్వరస్య శ్రేష్ఠస్య అథవా వరరూపస్య మంత్రస్య ॥ ని ॥ వరోభీష్టే దేవతాదేర్వరో జామాతృషిడ్గ యోః ॥ శ్రేష్ఠేన్యవదితివిశ్వః లాభేసతిప్రాప్తేసత్యాం గురుత్వం గౌర వంమత్వా అపుష్పవత్యామపి అనార్తవవత్యామపి అకుసుమవత్యా మపి ॥ ని ॥పుష్పంవికాసేకుసుమే స్త్రీణాంరజసిచస్మృతమితివిశ్వః॥ మే దశాయామవస్థాయాం ఆమోదభారః గంధాతిశయః హర్షాతి శయశ్చ ॥ ని ॥ ఆమోదౌగంధహర్షయోరితివిశ్వః ॥ అధికమావిరా సీత్ ప్రాదుర్బభూవ + అసభువిలజ్ అస్తిసిచఇతీట్ ॥ ౫౭ ॥— అధునేతి ॥ అధునా తస్యమంత్రస్య ప్రభావేన మహిమ్నా శతంమ

(౧) చ॥సూర్యసన్నిధానాన్మన్త్రప్రభావః ప్రత్యక్షీకృతఇతి గూఢమ్.

పరార్ధ్యాః గుణవత్తరాః తే వక్ష్యమాణా ఇంద్రాదయః తస్య ము న్యుపదిష్టమంత్రస్య ప్రభావేన సామర్థ్యేన రహసికృతం కారితం సాన్నిధ్యం సమీపస్థితిర్యేషాం తే తథోక్తాః ధ్యానమాత్రకృతసాన్నిధ్యా ఇతి పాఠాంతరం, వికసంతీ అనుకంపా యేషాం తే తథోక్తాశ్చ సంతః స్వ స్య ప్రత్యేకమాత్మనః అనుగుణః అనురూపః, గుణానాం శౌర్యస్థై ర్యాదీనాం గణస్య సమూహస్య విభవస్సమృద్ధిర్యేషాం తానాత్మభవాన్ పుత్రాన్ మయి సమ్పాదయిష్యంతి-జనయిష్యంతి ॥ ౫౭ ॥ —ఇ తీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ కృపయా ఆయతం సాంద్రం చేతః యస్య త స్య మునీనాం నేతుర్నాయకస్య దుర్వాససః అనుగ్రహం వరమంత్ర

పరార్ధ్యాస్తే రహసి ధ్యానమాత్రసాధ్యసాన్నిధ్యాః
స్వస్వానురూపగుణవిభవానాత్మభవాన్మయి వికసదను
కమ్పాస్సమ్పాదయిష్యంతి ॥ ౫౭ ॥ వ ॥ ఇతి నృపాయకృపా
యతచేతసా యదుసుతా మునినేతురనుగ్రహమ్ । అదశన
వ్రణపీడమహార్పతే రభిదఘరతిసంగమనం వినా ॥ ౫౮

ఖాయస్యసణ్ఁద్రః ముఖం ప్రారంభోపాయాసాంతాసు ॥ ని ॥ ముఖర నిస్సరణ వక్త్ర ప్రారంభోపాయయోరపీతి విశ్వః ॥ లేఖానాం దేవా నాం లేఖాసు రాజిమధ్య ॥ ని ॥ లేఖో లేఖ్యసురే లేఖా లిపిరాజిక యోర్మతేతి విశ్వః ॥ యేయే పరార్ధ్యాశ్శ్రేష్ఠా దేవా ఇత్యర్థః తే తే రహసి-ఏకాంతే ధ్యానమేవ ధ్యానమాత్రం మయూరవ్యంసకాదిత్వా దస్వపదవిగ్రహస్సమాసః తేన కృతం సాన్నిధ్యం యేషాం తేనంతః స్వస్య స్వస్య అనురూపః గుణానాం విభవ ఆద్యోపలబ్ధిస్థానం యేషాం తాన్ ॥ ని ॥ ఆద్యోపలబ్ధయేస్థానే విభవా నిర్వృతౌ ధనే ఇతి విశ్వః ॥ ఆత్మభ వాన్ తనయాన్ వికసంతీ అనుకంపా దయా యేషాం తాదృశాస్సంతః మయి సంపాదయిష్యంతి + సంపూర్వాత్పద్యతేర్ణ్యంతాల్లృట్ ఛషే చేతి ఖవిష్యతి ల్లృట్, స్యతాసీ ఇతి స్యః ॥ ౫౮ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం యహ

దానరూపం ప్రసాదం యదుసుతా కుంతీనృపాయ-పాండవే,అహ
ర్పతేస్సూర్యస్యసమ్బంధి,నవిద్యతే దశనవ్రణానాం-దంతక్షతానాం,
పీడా-దుఃఖంయస్మిన్ తత్ చౌర్యరతత్వాదితిభావః, రతేః సురతస్య
సంగమనం ప్రాపణంవినా, అభిదధే కథయామాస, తదితరత్సర్వ
మువాచేత్యర్థః, తస్య లోకత్రయనింద్యత్వాదితిభావః, కుంతీమం
త్రపరీక్షణాయ సూర్యమావాహ్య బాల్యే తేనోపభుక్తేతి భారతకథా
త్రానుసంధేయా ॥ ద్రుతవిలంబితంవృత్తమ్ ॥ ౫౯ ॥— ఇతీతి ॥ ఇ
తి ఉక్తప్రకారాం వచనమయీం వాగ్రూపాం సుధామమృతం కి
రంతీం సించంతీం యదునృపతేస్తనయాం కుంతీం ప్రశంసమానః శ్లా
ఘమానః పౌరవాణాంపతిః పాండుః ప్రకృతస్య మహోత్సవస్య వ
రమంత్రలాభరూపస్య యత్పారమంతః పుత్రసంపాదనరూపః త

ఇతివచనమయీం సుధాంకిరంతీం యదునృపతేస్తన
యాంప్రశంసమానః। పతిరనుమనుతేస్మ పౌరవాణాం
ప్రకృతమహోత్సవపారదర్శనాయ॥౬౦॥తదనంతరమ్॥

దుసుతా కుంతీ కృపయా ఆయతం దీర్ఘంచేతో యస్య తస్మై నృపా
య పాండవే అహ్నాంపత్యుస్సూర్యస్య+అహరాదీనాంపత్యాదిషు వేతి
వికల్పేన రేఫః పతిస్సమాసఏవేతిఘిసంజ్ఞా, దశనైర్దంతైర్హేతుభి
ర్యేవ్రణాః +తృతీయాతత్పురుషేతిసమాసః సఏవపీడానవిద్యతేయస్మిన్
తత్ నఞో స్త్యర్థానామితిసమాసః దక్షక్రతౌ ప్రమథగణైస్సూ
ర్యస్య దంతాభగ్నాఇతి పురాణకథామనుసంధాయ కవేఃకౌటిల్యం
రతిసంగమణం రతిసంగతింవినా మునీనాం నేతురీశ్వరస్య ॥ ని ॥ అధి
భూర్నాయకో నేతేత్యమరః ॥ అనుగ్రహం ప్రసాదం అభిదధేజగా
ద + దధాతేర్లిట్ ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౫౯ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతి
ఏవంప్రకారేణ వచనమయీం వచనరూపాం + మయడ్వైతయోరితి
మయట్ టిత్వాన్ఙీప్ సుధామమృతం కిరంతీం విక్షిపంతీంయదునృప

స్య దర్శనాయ అనుమనుతే స్మ పుత్రానుత్పాదయ దేవేభ్య ఇత్యను
జ్ఞాతవానిత్యర్థః ॥ పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ అయుజి నయుగరేఫతో
యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥ ౬౦ ॥—
తదనంతరమిత్యుత్తరేణ సంబధ్యతే ॥ ధర్మాదితి ॥ తదనంతరం పాండ్వ
నుమత్యనంతరం అనఘా భర్త్రనుజ్ఞానాన్నిర్దోషా కుంతీ మునేర్వి
ద్యయా తదుపదిష్టమంత్రప్రభావేనేత్యర్థః, ధర్మాత్ యమాత్ యు
ధిష్ఠిరం ధర్మరాజం ప్రాప జనయామాసేత్యర్థః, పవనతః వా
యోః ద్విషాం శత్రూణాం భీమం భయంకరం భీమం ప్రాప, జిష్ణోరి
న్ద్రాత్ అతివధృష్ణుం అత్యంతధీరం జిష్ణుమర్జునం ప్రాప ॥ ని ॥ జిష్ణు
రింద్రేఽర్జునే జైత్ర ఇతి విశ్వః ॥ అన్యా సా ద్వితీయా మాద్రీ పితయా

ధర్మాత్ప్రాప యుధిష్ఠిరం పవనతో భీమం చ భీమం ద్విషాం
జిష్ణోర్జిష్ణుమతీవధృష్ణుమనఘా కుంతీ మునేర్విద్యయా
అన్యా సా పితయైవ తత్ర నకులం రూపాస్పదం గీష్పతేస్స
చ్ఛాత్రం సహదేవమప్యజనయన్నాసత్యయోరంతికాత్ ॥ ౬౧ ॥

తేస్తనయాం కుంతీం ప్రశంసమానస్సుర్వన్ పౌరవాణాం పూరుసం
బంధినాం జనానాం + తస్యేదమిత్యణ్ జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదితి
ప్రకరణే పూరోర్గణ్వక్తవ్య ఇత్యణితు తద్రాజస్యేతి బహుత్వే లుక్ స్యా
త్ పతిః స్వామీ పాండుః ప్రకృతస్య ప్రస్తుతస్య మహత ఉత్సవస్య
పుత్రోత్సవస్య పారదర్శనాయ పారం ద్రష్టుమిత్యర్థః, అనుమనుతే
స్మ సమ్మతించకారేతి భావః + మను అవబోధనే స్మయోగాద్భూతే ల
ట్ ॥ ౬౦ ॥ —ధర్మాదితి ॥ అనఘా అపాపా కుంతీ మునేర్విద్యయా
మున్యుపదిష్టమంత్రేణ ధర్మాత్ యమాత్ ॥ ని ॥ ధర్మః పుణ్యయ
మే న్యాయ ఇతి విశ్వః ॥ యుధిష్ఠిరం యుధిష్ఠిరాఖ్యం + హలదంతాదితి
సప్తమ్యా అలుక్ గవియుధిభ్యాం స్థిర ఇతి షత్వం ప్రాప + ఆప్నోతేర్లి
ట్ పవనతః వాయోః ఆద్యాదిత్వాత్ సార్వవిభక్తికస్తసిః ద్విషాం శ

కుంత్యుపదిష్టమునివిద్యయైవ తత్ర తస్మిన్నేవకాలే కాకాక్షిన్యాయేన ఏవకారస్యాత్రాపి సంబంధః, నాసత్యయోరశ్వినోః ॥ ని ॥ నాసత్యా వశ్వినౌదస్రావిత్యమరః ॥ అంతికాత్ సమీపాత్ తత్సాంగత్యాదితి యావత్, రూపస్య సౌందర్యస్య ఆస్పదం స్థానం నకులం, గీష్పతేః బృహస్పతేః సచ్ఛాత్రం తుల్యం బుద్ధ్యేతి శేషః, సహదేవమపి అజనయత్,యత్తు మునేః కుంతీమంత్ర చతుష్టయంలేభే,తత్ర మంత్రత్రయేణ స్వయం పుత్రత్రయం ప్రాప, మాద్రీచ తదుపదిష్టేన చతుర్థేన పుత్రద్వయం ప్రాపేతినృసింహః, తద్దుష్పాండిత్యవిజృంభితమేవ మహాభారతవిరుద్ధత్వాత్, మునేర్విద్యయా ఽమైవేతి మూలాసంగతేః వరరూపస్య మంత్రస్యేతి స్వలేఖనవిరోధాచ్చ, కించబాల్యే ఏకేన కర్ణోత్పాదనాత్ప్రక్రుతన్యూనతాయాదుర్వారతాపత్తేశ్చేతి॥ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ సూర్యాత్తైవమర్ణసజా స్సతాస్సగురవ

తాఃశార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ భీమం భయంకరం భీమంభీమసేనమ్॥ని॥భీమోంబువేతసేశమ్భౌ ఘోరే చాపివృకోదరెఇతివిశ్వః ॥ పూర్వక్రియయైవాన్వయస్సర్వత్ర। జిష్ణోరింద్రాత్ అతీవ జిష్ణుం జయశీలం + గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నుః ధృష్ణుమితిపాఠే ధృష్ణుం ప్రగల్భం త్రసిధృధిధృషిక్షిపేఃక్నుః ॥ ని॥ ధృష్టేధృష్ణుర్వియాతశ్చేత్యమరః ॥ జిష్ణుమర్జునం ॥ని ॥ జిష్ణుశ్శక్రే ధనంజయే । జిత్వరేచేతివిశ్వః ॥ పూర్వవత్ అన్యా ఇతరా సాపి మాద్ర్యపి తద్విద్యయైవ రూపాస్పదం సౌందర్యాస్పదం ॥ ని ॥ రూపం స్వభావేసౌందర్యఇతివిశ్వః ॥ + ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితిసుట్ గీష్పతేర్బృహస్పతేః అహరాదిత్వాద్రేఫాభావపక్షే విసర్గస్య ఇణషఇతిషః సచ్ఛాత్రం సమీచీనశిష్యం ॥ ని ॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్యెఇత్యమరః ॥ సన్మహదితిసమాసః సహదేవమపి నాసత్యయోరశ్వినోః ॥ ని ॥ నాసత్యావశ్వినౌదస్రావిత్యమరః ॥ అంతికాత్ సమీపాత్ అజనయత్ + జనేర్ణ్యంతాల్లజ్ జనీజౄష్నసురంజోఽమంతాశ్చేతిమిత్వాద్ధ్రస్వః॥

శ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ ౬౧ ॥—తదన్వితి ॥ తదను యు ధిష్ఠిరాదిజన్మానంతరం వాసవస్య ఇంద్రస్య నందనే హర్షణవిషయే నందనవనేచ సంభృతాః నియుక్తాః సంపాదితాశ్చ, పటుగీతిరవైః మ నోహరగానేన సహితానాం ప్రమదానామప్సరసాంఆళయః పఙ్క్త యః యేషాంతే పటుగీతిసదృశఝుంకారసహితప్రకృష్టమదభృంగా శ్చ, సుమనసః దేవాః పుష్పాణిచ, యథోచితం స్వస్వార్హం క్ర మేణ దివి స్వర్గేతు నృత్యవిధిం నాట్యమాచరన్ కృతవంతః భువి తు నిపతనమాచరన్ ॥ ని ॥ సుమనామాలతీపుష్పపండితేషు సురేపి చేతివిశ్వః ॥ స్త్రియస్సుమనసఃపుష్పమితిపుష్పవాచిత్వే స్త్రీలింగ తా, అత్ర కేవలప్రకృతాస్పదః శ్లేషాలంకారః పాఠక్రమానుసరణే యథాసంఖ్యాలంకారశ్చద్వయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౨ ॥—

తదనువాసవనందనసంభృతాస్సపటుగీతిరవప్రమదాళయః॥సు

మనసస్తుయథోచితమాచరన్నిపతనంభువినృత్తవిధిందివి॥౬౨

౬౧ ॥ —తదన్వితి ॥ తదను పశ్చాత్ వాసవస్యనందనేన వనేనసం భృతాః సమ్యగ్భృతాః అన్యత్ర వాసవనందనేన పుత్రోత్పత్త్యా సం భృతాః సంభ్రమవంతః గీతైఃరవః గానధ్వనిః పటునాతేనసహవర్తంం తఇతి సపటుగీతిరవాః ప్రమదాఉత్కృష్టమదాఅళయోభృంగాయా సుతాః ॥ ని ॥ షట్పదభ్రమరాళయఇత్యమరః ॥ అన్యత్ర సపటుగీ తిరవాః ప్రమదానామప్సరసామాళియఃపఙ్క్తయోయేషుతే ॥ ని ॥ వీ థ్యాళి రావళిఃపఙ్క్తిరిత్యమరః ॥ సుమనసః పుష్పాణి దేవాశ్చ ॥ని॥ స్త్రియస్సుమనసఃపుష్పం । సుపర్వాణస్సుమనసఇతిచామరః ॥ ఉ చితమనతిక్రమ్యయథోచితం యథాయోగ్యం + పదార్థానతివృత్తై ర్యథార్థేత్వనావ్యయం విభక్తీత్యాదినావ్యయీభావః భువి నిపతనం దివి ఆకాశే నృత్తవిధిం నర్తనకరణం ఆచరన్ పుష్పాణి భువిపేతుః దేవా దివిననృతురిత్యర్థః + చరతేర్లఙ్ ॥ ౬౨॥

జహ్నోత్సవ ఇతి॥ ఏషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం మహాన్ జహ్నోత్సవః జలమత్య చ్ఛమావహన్ కుర్వంత్సన్ అన్యేషామసామాన్యాం అసాధారణీమనన్య సామాన్యాం కుంభభువో౽గస్త్యస్య విద్యాం స్వోదయేన జలనిర్మలీ కరణాత్మికాం వ్రీళాం లజ్జామనయత్ గమయామాస, అనన్యసాధా రణ్యభంగాదితి భావః + నయతేః దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వమ్ ॥ ౬౪॥

స్వస్యేతి ॥ యజ్వనాం యాగవతాం పావకాః త్రేతాగ్నయః స్వస్య సఖ్యుః వాయోః చక్రగతిం వర్తులగమనం స్వయమపి ఆశ్రితా ఇవే త్యుత్ప్రేక్షా, జవాత్ వేగాత్ ప్రదక్షిణజ్వాలాః అపసవ్యశిఖాస్స న్తః జజ్వలుః జ్వలంతిస్మ + జ్వలతేః కర్తరి లిట్ ॥ ౬౮ ॥—

జహ్నోత్సవో మహానేషాం జలమత్యచ్ఛమావహన్ ।వి
ద్యామనన్యసామాన్యాం వ్రీళాం కుంభభువో౽నయత్॥
॥ ౬౩ ॥ స్వస్య చక్రగతిం సఖ్యుస్స్వయమప్యాశ్రి
తా ఇవ । జవాత్ప్రదక్షిణజ్వాలా జజ్వలుర్యజ్వపావకాః

జహ్నోత్సవ ఇతి॥ఏషాంశిష్యాణాంమహానుత్కృష్టః జహ్నోత్సవః జలం అత్య చ్ఛం అతినిర్మలం ఆవహన్ ప్రాపయన్ కుంభాద్భవతీతి కుంభభువః అగస్త్య స్య అన్యేషాంసామాన్యా న భవతీత్యేతాదృశీం విద్యాం ప్రససాదోదయా దంభః కుంభయోనేర్మహౌజస ఇతి కాళిదాసోక్తాం స్వోదయే జలస్వచ్ఛీక రణవిద్యాం వ్రీళాం త్రపాం అనయత్ ప్రాపయామాస + నయ తేర్లఙ్ అకథితం చేతి ద్వికర్మకత్వమ్ ॥ ౬౩ ॥—స్వస్యేతి ॥ స్వస్యా త్మనః ॥ ౯ ॥ స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వో౽స్త్రియాం ధనే ఇత్యమరః ॥ సఖ్యుర్మిత్రస్య ॥ ని ॥ అథ మిత్రం సఖా సుహృత్ ఇత్య మరః ॥ వాయోరిత్యర్థః ॥ చక్రవద్గతిం చక్రవద్భ్రమణం స్వయమప్యా శ్రితా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా యజ్వనాం పావకా గార్హపత్యాహవనీయ దక్షిణాగ్నయః ॥ ని ॥ యజ్వాతు విధినేష్టవానిత్యమరః ॥ ప్రదక్షిణా జ్వాలా యేషాం తే సంతః జవాత్ వేగాత్ జజ్వలుః+జ్వలతేర్లిట్॥

సామోదఇతి॥ సౌ ... గస్సగంధశ్చ, సమీరః ... ఖః
పుత్రస్య సంభ ... త్పత్త్యా సంభృతంజాతమాశౌచం అస్తీతి తద్వాన్ తస్యభావస్తత్తా తయాహేతునా సంస్పర్శే పరేషాం స్పర్శనేవిషయె సంకుచన్ లజ్జమానఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, మందంశనైః ఆవవౌ వాతిస్మ + వాతేఃకర్తరిలిట్ ॥ ౬౫ ॥—కన్యకాత్వఇతి ॥ ఏషా కుంతీ కన్యకాత్వే అనూఢత్వదశాయామపి మయివిషయే కాముకీ అభూత్, ఇతి ఉక్తప్రకారస్య వృత్తాన్తస్యేతిశేషః, స్మరన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా, అహస్కరస్సూర్యః కుంత్యాః ప్రసూతిదివసం ప్రకర్షేణ అదిద్యుతత్ ప్రకాశయామాస, రవిరపి ప్రకృష్టప్రకాశోభూదిత్యర్థః + ణ్యంతాల్ద్యుతేలుఙి, ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యఃకర్తరి చఙితి చఙ్, చఙీతిద్విత్వే, ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్యసం
॥ ౬౪ ॥ సామోదో భీమసంభూతిసంభృతాశౌచవత్త
యా । సంకుచన్నివసంస్పర్శేసమీరో మందమావవౌ॥
కన్యకాత్వేపిమయ్యేషాకాముకీతిస్మరన్నివ । ప్రసూ
తిదివసంకుంత్యాఃప్రాదిద్యుతదహస్కరః ॥ ౬౬ ॥

॥ ౬౪ ॥ —— సామోదఇతి ॥ భీమస్య సంభూత్యా ఉత్పత్త్యా సంభృతం ప్రాప్తమాశౌచం తద్వతో భావస్తయా సంస్పర్శే జనస్పర్శే సంకుచన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా సమీరో వాయుః మందమావవౌ + వాగతిగంధనయోర్లిట్, ఇదమపి లక్షణమితిభావః ॥ ౬౫ ॥—కన్యకేతి ॥ ఏషా కుంతీ కన్యకాత్వేపి కన్యావస్థాయామపి మయి కాముకీసంభోగేచ్ఛావతీ + జానపదేత్యాదినాకాముకశబ్దాన్మైథునేచ్ఛాయాం ఙీష్, ఇతిస్మరన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా అహస్కరః సూర్యః కుంత్యాః ప్రసూతిదివసం ప్రసవదినం ప్రాదిద్యుతత్ + ద్యుతదీప్తౌ ణ్యంతాల్లుఙి ణిశ్రీతిచ్లేశ్చఙి చఙీతిద్విత్వం ద్యుతిస్వాప్యోరిత్యభ్యాసస్యసంప్రసారణమ్ ॥ ౬౬ ॥ ——

ప్రసారణమ్ ॥ ౬౬ ॥—పుష్పాదితి । ఏషా కుంతీ పుష్పాత్ ఋతోః కుసుమాచ్చ ప్రాక్ పూర్వమేవ పుత్రం కర్ణం సుషువే జనయామాస ఇతిమత్వేతిశేషః అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా, పృథాయాః వనే కుంత్యాః వాసారణ్యే, వీరుధః లతాః ప్రసూనాత్ప్రాక్ పుష్పోత్పత్తేః పూర్వమేవ పుష్పపృష్ఠభాగఏవేతిచ ఫలెగ్రహయః ఫలధారిణ్యః ఆసన్, ఫలానామగ్రతః పుష్పంధృత్వా జాయమానత్వాదితి భావః । ని ॥ స్యాద్రజఃపుష్పమార్తవం, స్యాదవంధ్యఃఫలేగ్రహిరితు ఉభయత్రాప్యమరః ॥ జన్మోత్సవఇత్యాదిభిః పంచభిశ్శ్లోకైర్జ్వలనిర్గలీభవనాదివస్తునా తేషాం లోకోత్తరమాహాత్మ్యప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః ॥ ౬౭ ॥—తదన్వితి ॥ తదను గుణగణైశ్చంద్రతారాబలాది

పుష్పాత్ప్రాగేవసుషువే పుత్రమేషేతివీరుధః । ఫలె
గ్రహయఏవాసన్ప్రసూనాత్ప్రాక్పృథావనే ॥ ౬౭॥
గ ॥ తదను గుణగణైరభంగురశుభం యథా వికాస

పుష్పాదితి ॥ ఏషా కుంతీ పుష్పాత్ రజసః ॥ ని ॥ స్యాద్రజఃపుష్పమార్తవమిత్యమరః ॥ అన్యారాదితి పంచమీ ప్రాక్పూర్వం పుత్రం తనయం కర్ణమితియావత్ సుషువే జనయామాస + షూఙ్ ప్రాణిప్రసవేలిట్ ఇతి హేతోః వీరుధః ॥ ని ॥ లతాప్రతానినీవీరుదిత్యమరః ॥ పృథాయాః కుంత్యా వనే ప్రసూనాత్ కుసుమాత్ ॥ ని ॥ ప్రసూనంకుసుమంసుమమిత్యమరః॥ ప్రాక్పూర్వభాగే ఫలేగ్రహయఏవ అవంధ్యాఏవ ॥ ని ॥ స్యాదవంధ్యఃఫలెగ్రహిరిత్యమరః ॥ ఫలె గ్రహిరాత్మంభరిశ్చేతినిపాతితః ఆసన్ + అసభువిలఙ్ యథా కుంతీ ఆర్తవంవినా ప్రసూతవతీ ఏవం లతాఅపి పుష్పంవినా ఫలవత్య ఇతిభావః అథవా లతానాం కేవలపుష్పాణి ఫలోపరిపుష్పాణిచ భవంతి అత్రతు పూర్వంఫలం తదుత్తరంపుష్పం జాతం నతు కేవలపుష్పంజాతమితి ॥ ౬౭ ॥— తదన్వితి ॥ తదను గుణానాం ల

భిః అభంగురాయాః అక్షీణాయాః శుభంయుతాయాః శుభయోగస్య వికాసనసమయే వృద్ధిజనకకాలాభిన్నే సమయే లగ్నవిశేషే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః, ఘటోనీలఘటఇత్యాదివదవిధేయకోటావనధికావగాహితాయాం నపౌనరుక్త్యమితిసాంప్రదాయికాః(౧) ॥ని॥ శుభంయుస్తు శుభాన్వితఇత్యమరః ॥౬౭॥— ప్రజేతి ॥ అసౌ ప్రజాధిపః పాండుః తేజస్విషు తేషు పంచసుసుతేషు తన్మధ్యఇత్యర్థః, ఉన్నతే మహతి యుధిష్ఠిరే పంచతపాః పంచాగ్నిమధ్యేతపస్వీ ప్రభాకరేసూర్యఇవ సూర్యస్య అగ్నీనాం పంచసంఖ్యాపూరకత్వ స్మరణాదితిభావః, విలోచనద్వయం ప్రథమం ప్రపాతయామాస ప్రవేశితవాన్ । జ్యేష్ఠస్యైవ పుత్రాణామభ్యర్హితత్వాదితిభావః ॥ ౬౮ ॥—

మయేసమయే ॥౬౭॥ ప॥ ప్రజాధిపోసౌ ప్రథమంయుధి
ష్ఠిరేసుతేషు తేజస్విషు తేషుపంచసు। ప్రభాకరేపంచ
తపా ఇవోన్నతేప్రపాతయామాసవిలోచనద్వయమ్॥౬౮

గ్న్యాదిగుణానాం గణైరభంగురాయా అన్యూనాయా + భంజభాసమిదోఘురజితిఘురచ్ప్రత్యయః చజోఃకుఘిణ్ణ్యతోరితికుత్వం శుభంయుతాయాశ్శుభాన్వితతాయాః + శుభమితిమాంతావ్యయాదహంశుభమోర్యుసితిమత్వర్థీయోయుస్ ॥ని॥ శుభంయుస్తుశుభాన్వితఇత్యమరః॥ వికాసః ప్రకృతోస్యతస్మిన్వికాసమయే + తత్ప్రకృతవచనేమయడితి మయట్ సమయేకాలేఉపరితనక్రియాన్వయాత్సప్తమీ ॥ ౬౮ ॥— ప్రజాధిపఇతి ॥ అసౌప్రజాధిపః పాండుః తేజస్విషు కాంతిమత్సు అస్మాయేతివినిః పంచసు తేషు సుతేషుమధ్యే యుధిష్ఠిరే పంచతపాంసి యస్య అథవా పంచసుమధ్యే తపోయస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిః ఉన్నతే ప్రభాకరేఇవ ప్రథమం పూర్వం విలోచనద్వయం నేత్ర

(౧) చ॥ అశాస్త్రోక్తన్యాయానవతారాద్వికాసమయేఇతిహరిత్వా ప్రకాశప్రచురేఇత్యర్థవర్ణనం యుక్తమితిభాతి ॥

తపస్వినీనామితి॥ తే వసుధేంద్రపుత్రాః యుధిష్ఠిరాదయః వనే తపస్వినీనాం ఋషిపత్నీనాం స్తనపాయినః స్తన్యరసం పిబంతస్సంతః, దరమీషత్ క్వణత్సు శబ్దాయమానేషు కీచకేషు వేణువిశేషేషు దత్తాః ఆసక్తాః కర్ణాః యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః ॥ ని ॥ వేణవః కీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః ॥ దినాంతే సాయంకాలే వల్కేషు వల్కలేషు ॥ ని ॥ వల్కం వల్కలమస్త్రియామిత్యమరః ॥ నిద్రాసుఖమన్వభూవన్ అనుభూతవంతః, వనే ధాత్రీస్తన్యతల్పానదోలానామసంభవాదితిభావః ॥ ౭౦ ॥— క్షుదితి ॥ కుంతీశిశూనాం క్షుత్పీడయా బుభుక్షాదుఃఖేన హేతునా స్తనరసే పిపాసయా కలహం శమయితుం

> తపస్వినీనాం స్తనపాయినస్తే దరక్వణత్కీచకదత్తకర్ణాః । వనే దినాంతే వసుధేంద్రపుత్రా వల్కేషు నిద్రాసుఖమన్వభూవన్ ॥ ౭౦ ॥ క్షుత్పీడయా స్తనరసే కలహం శిశూనాం కుంతీ తదా శమయితుం కుచకుంభయుగ్మం

యుగ్మం ప్రాపాతయామాస ప్రథమం యుధిష్ఠిరం దదర్శ యథా పంచాగ్నిమధ్యే తపస్వినీ చతసృషు దిక్షు చతుర్ష్వగ్నిషు స్థితేషు సూర్యమేవ పశ్యతి తద్వదితిభావః ॥ ౬౯ ॥— తపస్వినీనామితి ॥ తపస్వినీనామృషిపత్నీనాం +ఋన్నేభ్య ఇతి జీప్ స్తనం పిబంతీతి స్తనపాయినః+ సుప్యజాతావితి పిబతేర్ణినిః, ఆతో యుగితి యుక్, తే వసుధేంద్రస్య పాండోః పుత్రాః వనే అరణ్యే దినాంతే సాయం సమయే దరం అల్పం యథా తథా అథవా దరైరంధ్రైః క్వణత్సు స్వనత్సు ॥ని॥ దరస్స్యాద్భయగర్తయోః । కందరే తు దరీ మా హరిషదర్థే ఇతి విశ్వః॥ కీచకేషు ॥ ని ॥ వేణవః కీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః దత్తాః కర్ణాః యైస్తే సంతః వల్కేషు శణవస్త్రేషు నిద్రాయాః సుఖమన్వభూవన్ననుబభూవుః, + భవతేర్లుఙ్ భువో వుగితి వుక్ ॥ ౭౦ ॥ క్షుత్పీడయేతి ॥ క్షుధః బుభుక్షాయాః ॥ ని ॥ అశనాయా బుభుక్షా

వారయితుం తదా కుచౌ కుంభావివ తయోర్యుగ్మే ఏకం కుచకుంభం యుధిష్ఠిరధనంజయయోశ్చ భాగం ఏకం సమీరణసుతస్య భీమస్యచభాగం సంవిభేజే విభాగమకరోత్ + సంవిపూర్వాద్భజతేః కర్తరి లిట్ (౧) భీమస్య బహ్వశిత్వాదితి భావః ॥ ౭౦ ॥—నిశాచరైరితి॥ మారుతస్యాపత్యం మారుతిర్భీమః + అతఇఞితీఞ్, బాల్యఏవ నిశాచరైస్సమం రాక్షసైస్సహ, నియోద్ధుం బాహుయుద్ధంకర్తుం, కౌతుకీ కుతూహలవానివేత్యల్పార్థః, ఉత్తానే ఊర్ధ్వముఖేశయనేనిద్రాయాం తదవసర ఇతియావత్ ॥ ని ॥ స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాప ఇత్యమరః ॥

గ్మే । ఏకంయుధిష్ఠిరధనంజయయోశ్చభాగమేకంసమీర
ణసుతస్యచసంవిభేజే ॥ ౭౦ ॥నిశాచరైస్సమంబాల్యే
నియోద్ధుమివకౌతుకీ । ఉత్తానశయనేముష్టిముదగ్రాం

క్షుదిత్యమరః ॥ పీడయా బాధయా స్తనయోరంసే స్తన్యవిషయే శిశూనాం కలహంయుద్ధం శమయితుం తదా తస్మిన్కాలే కుంతీ కుచౌకుమ్భావివ తయోర్యుగ్మే ద్వంద్వే అతి స్తన్యవత్త్వాద్వ్యాతనార్థం కుంభౌ వమ్యం ఏకం కుచకుమ్భం యుధిష్ఠిరధనంజయయోర్భాగమేకం సమీరణసుతస్య భీమస్యచభాగం సంవిభేజే సమ్యగ్విభాగంకృతవతీ + భజ సేవాయాం లిట్, స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం త్ర్యంఫలభజత్రపశ్చేత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౭౦ ॥—నిశాచరైరితి ॥ బాల్యే శైశవేపి॥ని॥ శిశుత్వం శైశవం బాల్యమిత్యమరః ॥ నిశాచరైస్సమం రాక్షసైస్సహ నియోద్ధుం బాహుభ్యాంయోద్ధుం ॥ ని ॥ నియుద్ధం బాహుయుద్ధంస్యాదిత్యమరః ॥ కౌతుకీవ మారుతిర్భీమః ఉత్తానశయనే ॥ ని ॥ ఉత్తానం స్యాదగంభీరే శయానప్రోన్ముఖేపి చేతి విశ్వః ॥ ఉదగ్రాం ఉద్ధతామ్ ॥ ని॥ ఉచ్చప్రాంశూన్నతోదగ్రా ఇత్యమరః ॥ ముష్టిందధౌ ఉత్తానశయనే

(౧) తపస్తేపే ఇతివత్ భాగం సంవిభేజే ఇత్యత్రాపి భజధాతోః క్రియాసామాన్యార్థకత్వం బోధ్యమ్.

ఉదగ్రాముద్యతాం ముష్టిం ముకుళితాఙ్గుళికరవిన్యాసం దధౌ ధృతవాన్ ॥ ౨౨ ॥—తత ఇతి ॥ తతః క్రమేణ కతిపయేషు కేషుచిద్దినేషు గతేషు సత్స్విత్యుత్తరేణైకవాక్యమ్ ॥ ౨౩ ॥— పద్భిరితి ॥ ఏతే బాలాః యుధిష్ఠిరాదయః ఆత్మనాం పితుః పాణ్డోః యోషితి భార్యాయాం- మాతృస్థానీయాయామితి యావత్- భూమౌ పద్భిః పాదైః స్పర్శనం స్పర్శం పరిహరన్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - కరాః సరోజే కమలే ఇవ తాః సహాయా యేషాం తైర్జానుభిః చంక్రమం గమనం చమదకుర్వత చమత్కృతవన్తః జానుచారం చక్రురిత్యర్థః- స్వాగతావృత్తమ్ ॥౨౪॥—॥ఆదాయేతి ॥ ఆక్రమాణాం మంతే సమీపే జానుభ్యాం కృతః చంక్రమః యేన తం అతిమాంసలం బహుబలమ్ ॥ని॥ బలవాన్మాంసలో మాంసల ఇత్యమరః - భీ

మారుతిర్దధౌ ॥ ౨౨ ॥ గ ॥ తతః క్రమేణ గతేషు కతి
పయేషు దివసేషు ॥౨౩ ॥ప ॥ పద్భిరాత్మపితృయోషితి
భూమౌ స్పర్శనం పరిహరన్త ఇవైతే। జానుభిః కరసరో
జసహాయైశ్చంక్రమం చమదకుర్వత బాలాః ॥ ౨౪ ॥ ఆ
దాయ భీమమతిమాంసలముత్తమాంగే వ్యాఘ్రియజా
నుకృతచంక్రమమాక్రమాంతే । బాహోలతైవ షహనా

ఘూనాం ముష్టిబన్ధః స్వభావః + దధౌ లేలిహ్, ఆతపో ణల ఇత్యాత్వమ్ ॥౨౨॥౨౩॥—పద్భిరితి ॥ ఆత్మనాం పితుః పాండోర్యోషితి స్త్రియాం భూమౌ మాతృతుల్యాయామితి భావః పద్భిః పాదైః +పద్దన్నితిపాదస్య పదాదేశః, స్పర్శనం స్పర్శం పరిహరన్త ఇవ త్యజన్త ఇవ ఏతే బాలాః కరాః సరోజానీవ తాని సహాయా యేషాం తైర్జానుభిః చంక్రమం గమనం చమదకుర్వత చమత్కారేణాకార్షుః + చమదిత్యవ్యయమేకరోతేర్లఙ్ ॥ ౨౪ ॥—ఆదాయేతి ॥ ఆక్రమాణాం మంతే సమీపే జానుభిః కృతశ్చంక్రమో యేన తం అతిమాంసలమత్యన్తబలవన్తమ్ ॥ ని ॥ బలవాన్మాంసలో మాంసల ఇత్యమరః ॥ భీమమాదాయ ఉ

మమాదాయ గృహీత్వా ఉత్తమాంగే శిరసి - ఆఘ్రాయాపి తాపసీనాం మునిపత్నీనాం బాహాలతా భుజలతైవ (౧) వహనాత్ ధారణాత్ విరరామ విశ్రాంతాభూదిత్యర్థః + విపూర్వాద్రమతేః కర్తరి లిట్ తాపసీనాం శశ్వత్ పునఃపునః కౌతూహలం తద్వహనకౌతుకం తు - కదాచన న విరరామ అతిరమణీయత్వాదితి భావః- అత్ర పూర్వవాక్యార్థే వహన విరమణస్య అతిమాంసలతాహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౭౫ ॥ వృద్ధేతి ॥ స పవనభూర్భీమః శైశవే బాల్యే వృద్ధేన స్థవిరేణ తాపసేన పురః అగ్రే ప్రసారితం వేణుదండం అవలంబ్య - భావినం భవిష్యంతం గదాయాః పరిగ్రహం స్వీకారం భావయన్ - అభ్యస్యన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా

ద్విరరామ శశ్వత్కౌతూహలం న తు కదాచన తాపసీ
నామ్ ॥ ౭౫ ॥ వృద్ధతాపసపురఃప్రసారితం వేణుదండ
మవలంబ్య శైశవే । భావయన్నివ గదాపరిగ్రహం భా
వినం పవనభూశ్చచార సః ॥ ॥ ౭౬ ॥

త్తమాంగే శిరస్యాఘ్రాయాపి అపిస్సముచ్చయే తాపసీనాం బాహాలతేవ సైవ వహనాద్భీష వహనాత్ శశ్వదభీక్ష్ణం విరరామ కౌతూహలం వోఢుమౌత్సుక్యం తు కదాచన కదాపి న విరరామ + రమ క్రీడాయాం లిట్, వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదమ్ ॥ ౭౫ ॥—వృద్ధేతి॥ వృద్ధైః స్థవిరైః ॥ ని ॥ ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధ ఇత్యమరః ॥ తాపసైః పురోగ్రప్రసారితం వేణుదండమవలంబ్యాశ్రిత్య ప్రగృహ్యేత్యర్థః, స పవనభూర్భీమః భావినం భవిష్యంతం గదాయాః పరిగ్రహం శైశవే భావయన్నభినయన్నివ చచార + చర గతిభక్షణయోః లిట్ ॥ ౭౬ ॥ —

(౧) బాహృప్రయత్నే ఇతి ధాతోః స్త్రియామప్రత్యయే టాపి బాహేతి రూపమ్ । అత ఏవ ద్వాపరౌ ద్వయోః భుజబాహూ ఇత్యమర స్త్రీత్వాపక్షాభిధానవ్యాఖ్యానే స్త్రీత్వే బాహాత్యాకారాన్తేత్యుక్తం.

చచారఅగచ్ఛత్ + చరతేఃకర్తరిలిట్ ॥౭౬॥—॥ మునిసుతైరితి॥అ
మీయుధిష్ఠిరాదయః మునీనాంసుతైర్బాలకైః అవిశేషంతారతమ్యరా
హిత్యం జుషంతఇతితథోక్తాః తత్తుల్యాస్సంతః - నవాసు శైశవ కేళిషు
బాల్యోచిత క్రీడాసు- వనే మదకలాఃమదోత్కటాః- కలభాఃగజశా
బకాఇవ- ధూళిభిఃపాంసుభిః కళేబరంశరీరం మలినతాంమాలిన్యంము
హుః అనయంతప్రాపితవంతః - పాంసుక్రీడమేతిభావః- నయతిర్ద్వు
హాదిత్వాద్ద్వికర్మకఃఉపమాలంకారః ॥౭౭॥ — ॥ తత్రేతి ॥ ఆశ్రమ
భూమిః మృదవఃపాంసవఃసూక్ష్మరజాంసియేషు తేషు తత్ర తత్ర ప్రదే
శేషు- పాండోఃపుత్రాణాం పాదయోస్తలానాంఅధఃప్రదేశానాం
విన్యసనేన క్షేపణేన హేతునాస్ఫుటాః రేఖాఃరేఖాకారాః యేషాం

మునిసుతైరవిశేషజుషో నవే ముహురమీ నవశైశవకేళి
షు । మలినతామనయంత కళేబరం మదకలాఃకలభాఇ
వధూళిభిః ॥ ౭౭ ॥ తత్రతత్ర మృదుపాంసుషుపాం
డోః పుత్రపాదతలవిన్యసనేన । ఛత్రకేతుకలశైఃస్ఫు
టరేఖైశ్చిత్రవత్యభవదాశ్రమభూమిః ॥ ॥ ౭౮ ॥

మునిసుతైరితి ॥ వనే మునిసుతైః ఋషిపుత్రైరవిశేషజుషః విశేషర
హితాః(౧)అమీపాండుపుత్రాఃమదకలాఃమదోద్రిక్తాః కలభాః గజా
ఇవ ॥ ని ॥ త్రింశద్వర్షస్తుకలభఇత్యమరః ॥ నవశైశవకేళిషు నూత
నబాల్యక్రీడాసు ధూళిభిః పాంసుభిః కళేబరంశరీరం ముహురభీక్ష్ణం
మలినతాం మాలిన్యం అనయంత + నయతేర్లఙ్ ద్వికర్మకత్వమ్॥౭౭॥
తత్రతత్రేతి ॥ తత్ర తత్ర ప్రదేశే మృదుషు పాంసుషు ధూళిషు
పాండోః పుత్రాణాం పాదతలానాం విన్యసనేనార్పణేన స్ఫుటా
వ్యక్తా రేఖాయేషాంతైః ఛత్రైః కేతుభిఃకలశైశ్చ మహాపురుషలక్షణ
భూతఛత్రాదిరేఖాభిరితిభావః, ఆశ్రమాణాంభూమిఃచిత్రవత్యాసీ

(౧) చ ॥ అలంకారాదిరాహిత్యాత్తత్తుల్యాఇతిభావః ॥

తైః ధతశ్రీకైః కుకలశైః చిత్రవతీ ఆలేఖ్యవతీ వా భవదితి గమ్యోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాత్ ॥౭౫॥—లీలేతి ॥ తే బాలాః లీలాయుక్తం స్మితం యేషు తైః(౧)సృక్విణోః ఓష్ఠప్రాంతయోః ర్యుగాత్ గళద్భిః బృహద్భిః స్థూలైః లాలాజాలానాం పృషతైః బిందుభిః ॥ని॥ సృణీకాస్యందినీలాలా- పృషంతిబిందుపృషతా ఇత్యుభయత్రాప్యమరః - ధుతాని త్యక్తాని ఉల్లేఖనం ఉత్తేజనం రంధ్రం సూత్రం చ తాని యాసాం తాః- మౌక్తికానాం మాలాః హృది వక్షసి దధురివేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా ॥౭౬॥—॥ అత్యంతేతి అత్యంతబాల్యాద్ధేతోః అమృతవదాచరంతీభిరమృతాయితాభిః- తదవ

లీలాస్మితైః సృక్వియుగాద్గళద్భిర్లాలాజలానాం లలితైః పృ
షద్భిః। బాలా దధుస్తే హృది మౌక్తికానాం మాలా ధుతోల్లే
ఖనరంధ్రసూత్రాః॥౭౬॥ అత్యంతబాల్యాదమృతాయితా
భిరన్యోన్యముగ్ధోక్తిభిరాహ్వయత్సు। స భీమసేనాఽజ

ఖ్యవతీ అభవత్ + భవతేర్లఙ్ ॥౭౭॥ —లీలాస్మితైరితి ॥ తే బాలాః లీలయా హేలయా స్మితైరీషద్ధసనైః ॥ ని॥ హేలా లీలేత్యమీ ॥ స్మాత్స్విపస్స్మ నాక్ స్మితమితి చామరః ॥ హేతుభిః సృక్విణోర్యుగాద్ద్వస్మాత్ ॥ ని ॥ ప్రాంతావోష్ఠస్య సృక్విణీ ఇత్యమరః॥ గళద్భిః స్రవద్భిర్లాలాలాజలానాం ॥ ని. ॥ సృణీకాస్యందినీలాలా ఇత్యమరః ॥ లలితైః రమ్యైః పృషద్భిర్బిందుభిః ॥ ని ॥ పృషంతిబిందుపృషతా ఇత్యమరః ॥ హృది హృదయే ఉల్లేఖనాని తేజనాని రంధ్రాణి సూత్రాణి చ ధుతాని ఉత్సృష్టాని యాసాం తా మౌక్తికానాం మాలాః స్రజః ॥ ని ॥ మాల్యం మాలాస్రజౌ మూర్ధ్ని ఇత్యమరః॥ దధుః + దధాతేర్లిట్ (౨)॥౭౮॥ అత్యంతబాల్యాదితి ॥ పాండోః సూనుషు అత్యంతబాల్యాత్ శైశవాదమృ

---

(౧) లీలాస్మితైరితి లాలాబిందుగళనే హేతుః । లాస్యకృతో బిందువిశేషణత్వేన యోజనం భావానవబోధనిబంధనమ్.

(౨) చ. ఏతేన ఏషా ఏతద్వ్యతిరిక్తా మౌక్తికహారా నాసన్నితి వ్యజ్యతే

స్థభిరాభిరితియావత్ , అర్థోక్తిభిః - యుధి-భీమ- అర్జున-ఇత్యాదిభిరర్ధభాగైః(౧)పాండుపుత్రేషుమధ్యే అన్యోన్యమాహ్వయత్సుసత్సు సః ప్రసిద్ధో భీమసేనః - అర్ధముక్తం నామయస్యతథోక్తోపి పూర్ణం సంపూర్ణముక్తం నామయస్యతథోక్తః- అజనిఅభూత్ - వినాపిప్రత్యయంపూర్వోత్తరపదయోర్లోపో వాచ్యఇతి సేనపదస్యలోపేన తస్య సర్వార్థబోధకత్వాదితిభావః ॥౨౦॥——॥ తదానీమితి ॥ తదా

నిపాండుసూనుష్వర్ధోక్తనామాపిచపూర్ణనామా ॥౨౦

౪ ॥ తదానీమమమమ్బాలికాసూనురవిలంబితం స

తాయితాభిరమృతివదాచరంతీభిః + కర్తుఃక్యజ్సలోపశ్చేతిక్యజంతాత్తుల్ఇట్, అర్ధోక్తిభిరర్ధవచనైఃఅపాటవాదితిభావః। అన్యోన్యం + పరస్పరంకర్మవ్యతీహారే సర్వనామ్నో ద్వేవాచ్యే ఇత్యన్యశబ్దస్యద్విత్వం సమాసవచ్చబహులమిత్యత్ర బహులగ్రహణాదన్యపరయోర్నసమాసవత్త్వం। అసమాసవద్భావే పూర్వపదస్థస్య సుపస్సుర్వక్తవ్యఇత్యేమస్సుః +ససజుషోరితిరుత్వేఅతోరోరిత్యుత్వేఆద్గుణె ఏజ ఇతిపరరూపేచ రూపం అహ్వయత్సుసత్సు సభీమసేనః అర్ధముక్తం నామయస్యతథాభూతోపి పూర్ణంనామయస్యతాదృశః భీమఇతి నామ్నఃసత్త్వాదితిభావః, అజని జాతః + జనేఃకర్తరిలుఙ్ దీపజనేతిచిణ్ జనివధ్యోరితివృద్ధినిషేధః ॥ ౨౦ ॥ —తదానీమితి ॥ తదా

---

(౧)చ ॥ అత్రసమాంశవాచిత్వాభావాన్నపుంసకత్వమ్ । కింతు అర్ధాశ్చతా ఉక్తయశ్చేతి స్త్రీలింగేన కర్మధారయః । భిత్తంశకల ఖండేవాపుంస్యర్ధో ర్ధంసమేంశకే ఇత్యత్రఅమరవ్యాఖ్యా కృతాసు భూతిచంద్రేణవాపుంసీత్యస్యశాకాక్షిన్యాయే నోభయత్రాన్వయం కృత్వా అర్ధాశాటీఅర్ధంవస్త్రంఅర్ధఃకంబళః ఇత్యుదాహృతమ్ । అతఏవకలామివార్ధామకరోరర్ధామ్నః । దృష్టైర్ధయాధావతేశ్రిత్యాదయః నిగమాంతదేశికకేశవదైవజ్ఞాదిప్రయోగాస్సంగచ్ఛంతే

నీ॰అంబాలికాయాస్సూనుః పుత్రః అయం పాండుః సంక్రందనః ఇంద్ర ఇవ- పంచానాం నందనానాం పుత్రాణామాగమ సంపదా లాభైశ్వర్యేణ- పంచానాం నందనే వనే అగమానాం వృక్షాణాం పారిజాతాదీనాం సంపదేతిచ అమితంపచాం అనల్పాం+ మితనఖా పచేతి మితేఉపపదే పచేఃఖశ్- అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమ్-ముదమానందం బభారధృతవాన్ బిభర్తేఃకర్తరిలిట్- యత్తు అమితంఅధికంపచాంబభారపక్వంబభార ప్రాప్తవానిత్యర్థ ఇతినృసింహః- తత్తస్య నాలంకారో నశబ్దస్య వ్రీహిగోత్రవిలిఖ్యత ఇతి పూరితం వ్యాకరణమాధ్యం విశదయతి- యతః పచేరేకాచ్కత్వాదామః - కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీత్యత్ర అనుప్రయోగేభృఞ ఇత్యప్రసక్త్యభావాదితి ॥౮౧॥—॥ పుత్రేష్వితి ॥ క్రమాత్పోషితేషు తేషు పుత్రేషు పంచసు విహరత్సు సత్సు క్రీడత్సు సత్సు - వి

జృంభిందనఇవ పంచనందనాగమసంపదా తయా
ముదమమితంపచాం బభార ॥ ౮౧ ॥ పుత్రేషు తేషు
క్రమపోషితేషు విలోకయన్త్యౌ విహరత్సు తన్వ్యౌః ।
అప్యాయయామాసతురంతరంగం ప్రాప్యాపిమాద్రీత

నీ॰ తస్మిన్ కాలే అయమంబాలికాసూనుః పాండుః సంక్రందన ఇంద్ర ఇవ అవిలమ్బితం శీఘ్రం పంచానాం నందనానాం సూనూనామాగమః ప్రాప్తిరేవసంపత్ తయా అన్యత్ర పంచానాం నందనస్య నందనాఖ్యవనస్య అగమానాం మందారాదివృక్షాణాం ॥ ని ॥ పంచైతేదేవతరవ ఇత్యమరః ॥ పలాశిద్రుద్రుమాగమా ఇతిచ సంపదా సంపత్త్యా అమితంపచాః క్షుద్రామధికామితియావత్ ॥ ని ॥ కదర్యేకృపణక్షుద్రకింపచానమితంపచా ఇత్యమరః + మితనఖాచేపిపచఃఖశ్, అరుర్ద్విషదితిముమ్ ముదం ప్రీతిం + డుభృఞ్ ధారణపోషణయోర్లిట్ ॥ ౮౧ ॥—పుత్రేష్వితి ॥ క్రమేణ పోషితేషు + పుష్యతేర్ణ్యన్తాత్తః తేషుపుత్రేషు విహరత్సు విలోకయన్త్యౌ తన్వ్యౌ అంత

లోకయన్త్యాః తాః పశ్యన్త్యాః కున్త్యాః, అన్తరంగం మనః - మాద్రీసపత్న్యాః తనయా నకులసహదేవౌ యమత్వం అన్తకత్వం యుగ్మజాతత్వంచ ప్రాప్యాపి ఆప్యాయయామాసతుః ఆనందయేతాం అత్రాన్తకత్వేపి సంతోషజనకత్వమిత్యేకో విరోధః, సపత్నీపుత్రత్వేపి తదిత్యపరః యుగ్మత్వేన స్వోపదిష్టవిద్యాద్వారా స్వపుత్రత్వేనచ జననాదవిరోధఇతి శ్లేషప్రతిభోత్థాపితో విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౮౨ ॥—తైరితి ॥ తైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః ఋషిపుత్రైస్సహ దృఢీకృతాసు త్రిచతురాదిమేళనేన దార్ఢ్యం ప్రాపితాసు వనలతాసు ఆదరాత్ పరిచితస్య ఆరబ్ధస్య దోలావిధేః దోలాయన్త్రస్య పర్యాయలబ్ధం క్రమప్రాప్తం పవమానసూనోర్భీమస్య ఆరోహణం అవసానభూమిః సమాప్తిస్థానం ద్రుతం అసకృదభూత్, అతిమాంసలతయా భీమస్య వనలతాబహుళస్త్రుటితాబభూవురిత్యర్థః ॥ ౮౩ ॥

నయాయమత్వమ్ ॥ ౮౨ ॥ తైరాదరాద్వనలతాసుదృ
ఢీకృతాసుదోలావిధేఃపరిచితస్యసహర్షిపుత్రైః ।
పర్యాయ లబ్ధమసకృత్పవమానసూనోరారోహణం

రంగం మనః మాద్రీతనయౌ + భర్గాదిత్వాదతశ్చేతి స్త్రియాం తద్రాజాకారస్య నలుక్ యమత్వందండధరత్వం ప్రాప్యాపీతి విరోధః యుగ్మజత్వమితి పరిహారః ॥ ని ॥ యమోదండధరే ధ్వాంక్షే సంయమే యుగ్మజేపి చేతి విశ్వః ॥ ఆప్యాయయామాసతుః వర్ధయామాసతుః + స్ఫాయీ ఓప్యాయీ వృద్ధౌ ణ్యన్తాల్లిట్, కాస్ప్రత్యయాదిత్యామ్ ॥ ౮౨ ॥ తైరితి ॥ తైః కుమారైరాదరాద్ధేతోర్దృఢీకృతాసు వనలతాసు ఋషిపుత్రైస్సహ పరిచితస్యాభ్యస్తస్య పర్యాయేణానుక్రమేణలబ్ధం ॥ ని ॥ పరిపాటిరనుక్రమః । పర్యాయశ్చేత్యమరః ॥ పవమానసూనోరారోహణం ద్రుతం శీఘ్రం అసకృదవసానభూమిర్నాశస్థానమభూత్ + భవతేర్లుఙ్, ఆరోహణోత్తరకాలఏవ లతాభగ్నా ఇత్యర్థః ॥ ౮౩ ॥—

భీమేనేతి ॥ అన్యేసగర్భ్యాః సోదరాః యుధిష్ఠిరనకులసహదేవాః భీమేన దన్తయుగళే విధృతం స్తంభితం అద్రినిభం పర్వతతుల్యం అత్యున్నతమితియావత్, వనేభం వన్యం ఇభం గజం యమారురుహుః ఆరూఢవన్తః॥ తం వన్యేభం మానీ విజయోర్జునః స్వయమాత్మనైవలీలయా అనాయాసేన శుణ్డాం ప్రగృహ్య రదపథేన దన్తమార్గేణ ఆరురోహ, మానినామన్యోపజీవిత్వాన్నకించిద్వ్రీడాకరమితిభావః అత్ర మానస్య స్వయం ప్రగృహ్యారోహణం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౮౨ ॥—తదన్వితి ॥ తదనువిధివద్యథాశాస్త్రం ఉపనీతానాం ఉపనయనసంస్కృతానాం క్రమేణ మధు

ద్రుతమభూదవసానభూమిః ॥ ౮౩ ॥ భీమేన దన్త
యుగళేవిధృతంయమన్యేవన్యేభమారురుహురద్రినిభం
సగర్భ్యాః । శుణ్డాంప్రగృహ్యవిజయః స్వయమేవ
మానీతంలీలయారదపథేనసమారురోహ ॥ ॥ ౮౪ ॥

X ॥ తదను విధివదుపనీతానాం క్రమేణమధురేణవ

భీమేనేతి ॥ భీమేనదన్తయోర్యుగళేయుగ్మే విధృతేసతి అద్రిణాసదృశం అద్రినిభంయంవన్యేభం అన్యేసగర్భ్యాభ్రాతరః సమానేగర్భేభవ ఇత్యర్థేసమానస్య ఛన్దసీతి సభావవిధేశ్ఛాన్దసత్వేపి సమానస్యేతియోగవిభాగాల్లోకేపి క్వచిత్ప్రవృత్తేః సపక్షఇత్యాదావివ సమానస్య సభావః । సగర్భసయూథసనుతాద్యదితిభవార్థేయత్ సగర్భసయూథేతి నిర్దేశాద్వాసమానస్య సభావః ॥ ని ॥ సమానోదర్యసోదర్య సగర్భ్యసహజాస్సమాఇత్యమరః, ఆరురుహుః +రుహేర్లిట్ మానీవిజయః అర్జునస్తుస్వయమేవ శుణ్డాంహస్తం ప్రగృహ్యతం పూర్వోక్తంగజం లీలయారదయోఃపథారదపథేనబుభూర్వేరితిసమాసాన్తః సమారురోహ ॥ ౮౪ ॥— తదన్వితి ॥ తదనువిధివత్ విధ్యుక్తప్రకారేణ ఉపనీతానాం గర్భైకాదశే జన్మైకాదశేవా ఉపన

రేణ సుమనోహరేణ వయసా యౌవనేనవిధృతం పూర్ణాంవపుర్యే షాంతేషాం శిరసా వినయస్య గౌరవం పుష్టంతీతితథోక్తానాం సక లాసు చతుష్షష్టికలాసువిద్యాసు కౌశలం నైపుణ్యమున్మీలయతాంప్ర కటయతాం తెషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం యశాంసి విద్యా వినయవివే కాదిజన్యాః కీర్తయః వలభేదనమదావళస్య ఐరావతస్యధామ్నోకి రశ్మేః నివాసస్యచ క్షీరాబ్ధేః ఆకాశగంగాయావా యుగళం ద్వయ మపి యుగపదెకదా ఉల్లంఘయామాసుః అతిచక్రముః ॥ ని ॥ ధా

యసాశిరసాచ విధృతవపుషాం వినయగౌరవపుషాంస

కలాసుకలాసు కౌశలమున్మీలయతాం తేషాంయశాం

సి వలభేదనమదావళస్యధామ్నోర్యుగళమపియుగప

యౌనవతాం క్రమేణ మధురేణరమ్యేణ ॥ని॥ స్వాదు ప్రియాతుమధు రావిత్యమరః, వయసాతారుణ్యేన వయశ్శబ్దస్యబాల్యాదిసాధారణ్యే పి వయస్థస్తరుణోయువేత్యత్రతారుణ్యవాచకత్వాదత్రాపి తథైవ॥ ని॥ వయఃపక్షిణిబాల్యాదౌ వయోయౌవనమాత్రకె ఇతివిశ్వశ్చ । శిర సాచమూర్ధ్నాచవిధృతాని వపూంషియెషాంతెషాంవినయస్య గౌర వంపుష్ణంతీతి తేషాం+పుష్టాతేఃక్విప్ క్రమేణోభ్యుక్తత్వాద్వయసావి ధృతవపుషాం శిరసావినయగౌరవపుషామిత్యర్థః॥సకలాసునమస్తాసు కలాసుచతుష్షష్టికలాసుకౌశలంకౌశల్యం + కుశలశబ్దస్య యువాదౌ బ్రాహ్మణాదౌచపారాదణ్ ష్యఞౌఉన్మీలయతాం ప్రకాశయతాం తె షాంపాండుపుత్రాణాం యశాంసికీర్తయః వలభేదనస్యేంద్రస్య మ దావళస్యగజస్యైరావతస్య ధామ్నోగృహకాంత్యోః॥ని॥గృహదె హత్విట్ప్రభావాధామానీత్యమరః, యుగళంయుగ్మమపి యుగపదేక దాఉల్లంఘయామాసుః + లఘోణ్యంతాల్లిట్ కీర్తయస్సర్వకాం త్యాతస్యశుక్లకాంతింవ్యాప్యాతద్గృహం దిశశ్చాతిచక్రమురిత్యర్థః॥

ఘరశ్మనివాసయోరితివిశ్వః ॥ ౭౫ ॥ —నవేతి ॥ మునీనాం తతిః స
మూహః నవస్యతరుణిమ్నః యౌవనస్య లక్ష్మ్యా సంపదానందనీయం
మనోహరం కురువృషభస్య పాండోః సుతానాం శరీరం నేత్రయోః
పాత్రం విషయంకుర్వతీ పశ్యంతీసతీతియావత్, త్రిలోక్యాః భువన
త్రయస్య మోహనాయ సః ప్రసిద్ధః కామః మన్మథోపి స్వస్య విశి
ఖః బాణఇవ పంచధా పంచప్రకారః అభూత్కిం, కిమితివితర్కః
ఇత్యుక్తప్రకారం మేనే తర్కయామాస ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౭౬ ॥— ॥
అథేతి ॥ అథ అనంతరం కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే అఖిలానాం షా

మల్లంఘయామాసుః ॥ ౭౫ ॥ ప ॥ నవతరుణిమల
క్ష్మీనందనీయంశరీరం కురువృషభసుతానాం కుర్వతీనే
త్రపాత్రమ్ । మునితతిరితి మేనే మోహనాయ త్రిలో
క్యాః స్వవిశిఖఇవకామఃసోపికింపంచధాభూత్ ॥౭౬॥
౫ ॥ అథకదాచిదఖిలహరిదంతరనిరంతరవలమానమల

౭౫॥—నవేతి ॥ కురువృషభస్య కురుశ్రేష్ఠస్య॥ని॥స్యురుత్తరపదేవ్యా
ఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః। సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రే
ష్ఠార్థగోచరా ఇత్యమరః। సుతానాం నవస్య నూతనస్యతరుణిమ్న
స్తారుణ్యస్యపృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ లక్ష్మ్యా-సంపత్త్యా॥ని॥సంపత్తిః శ్రీ
శ్చ లక్ష్మీశ్చేత్యమరః । నందనీయం శరీరం దేహం నేత్రయోః పాత్రం
భాజనం ॥ని॥ పాత్రంతుభాజనేయోగ్యేపాత్రంతీరద్వయాంతరే ఇతివి
శ్వః । కుర్వతీపశ్యంతీతియావత్ మునీనాంతతిః సందోహః త్రిలోక్యా
స్త్రయాణాం లోకానాంసమాహారస్య + తద్ధితార్థేతి సమాసః అ
కారాంతోత్తరపదో ద్విగుస్త్రియామితి స్త్రీత్వం ద్విగోరితి ఙీప్ మో
హనాయ మోహంకర్తుం స్వవిశిఖఇవస్వీయబాణఇవసకామోపి పం
చధా పంచవిధః + సంఖ్యాయావిధార్థేధా ఇతి ధాప్రత్యయః అభూ
త్కిం ఇతి మేనే + మను అవబోధనే లిట్ అత ఏకహల్మధ్య ఇత్యేత్వాభ్యా
సలోపౌ ॥౭౬॥ —అథకదాచిదితి ॥ అథానంతరం కదాచిత్కాలే

లితాం దిశాం అంతరేషు మధ్యభాగేషు నిరంతరం సాంద్రం యథాతథా చలమానైః వ్యాప్నువద్భిః మలయపవనైర్దక్షిణవాయుభిః కంపితైశ్చమ్పకైశ్చాంపేయకుసుమైః సమ్పాదితస్య సౌరభస్యసమ్పదా సమృద్ధ్యా అనుకమ్పితః పరిమళితఇత్యర్థః, నిలిమ్పానాం దేవానాం పన్థాః ఆకాశవీథ్యోయేషుతే తాదృశనిలిమ్పపథాః + ఋక్పూరిత్యాదినాఅ ప్రత్యయః, కేసరకుసుమానాం వకుళపుష్పాణాం కేసరశిఖరేషు కింజల్కాగ్రేషు భాసురాభిర్ధూళిభిః పుష్పరజోభిః ధూసరాః మలినాః దశదిశోయేషుతే తథోక్తాః మనసిజస్య మన్మథస్యవిజయేవిషయే సహకారః సాహాయ్యకరణం తస్మిన్ చతురాణాం సమర్థానాం సహకారాణాం చూతవిశేషాణాం యేపల్లవతల్లజాః శ్రేష్ఠపల్లవాః ॥ ని ॥ ప్రకాండముద్ఘతల్లజావితి ప్రశస్తవాచకేష్వమరః॥ తె.

యపవమానకంపితచంపకసంపాదితసౌరభసంపదనుక
మ్పితనిఖిలనిలిమ్పపథాః కేసరకుసుమకేసరశిఖరభాసు
రధూళీధూసరదశదిశఃమనసిజవిజయసహకారచతురస.

అఖిలేషు హరిదంతరేషు దిఙ్మధ్యేషు ॥ ని॥ ఆశాశ్చహరితశ్చతాః॥ అంతరమవకాశావధిపరిధానాం తద్భిన్నభేదతాదర్థ్యే । ఛిద్రాత్మీయవినాబహిరవసరమధ్యేంతరాత్మనిచేతిచామరః। నిరంతరేణానవకాశేన ఆస్కందితేన గత్యావలమానైస్సంచరద్భిఃమలయస్యపవమానైః కంపితైశ్చంపకైశ్చంపకకుసుమైః + పుష్పమూలేషు బహుళమితి లుప్ సంపాదితయా సౌరభస్య సౌరభ్యస్య సంపదానుకమ్పితః చలితః అథవానుకంపాశబ్దాత్తారకాదిత్వాదితచ్ నిఖిల నిలింపానాం దేవానాం(౧)పంథాఆకాశయేస్తే కేసరకుసుమానాంచాంపేయపుష్పాణామ్ ॥ని॥ చాంపేయఃకేసరోనాగకేసరః కాంచనాహ్వయఇత్యమరః కేసరాణాం కింజల్కానాం శిఖరేషు అగ్రేషు భాసురాభిర్ధూళిభిః పరాగైః ధూసరితాః ఈషత్పాండురితాః ॥ని॥ ఈషత్పాండుస్తు

---

(౧) ని ॥ నిలిమ్పాస్సుపర్వాణో దేవాఇతిపదర్థచూడామణిః ॥

షాం పరితశ్చర్వణేన భక్షణేన గర్వాయమాణానాం దృప్యతాం కలకం ఠయూనాం తరుణకోకిలానాం కంఠేన కుహూరవేణేత్యర్థః, ఉక్తః పథికసందోహస్య పాంథసమూహస్య జీవితసందేహః ఏతే జీవంతి వా న వేతి సంశయః యేషు తే తథోక్తాః, వనదేవతానాం వదనే ముఖే తిలక వదాచరంతీభిస్తిలకాయమానాభిః తిలకా వృక్షవిశేషాః తదావళ్యాః కలికాభిః కుట్మలైః పలితం భావుకాః ధవళాయమానా ఇత్యర్థః, న భోవిభాగా ఆకాశప్రదేశాః యేషు తే తథోక్తాః మదన ఏవ హుతభు గగ్నిస్తస్య అంగారైరలాతైః సదృశాని కమలాని రక్తాబ్జాని తాన్యేవ భృంగారకాః సూక్ష్మముఖపాత్రవిశేషాః ॥ ని ॥ భృంగారుః కనకాలు

హూకారపల్లవతల్లజపరిచర్వణగర్వాయమాణ కలకంఠ
యువకంఠరోక్తపథికజనసందోహజీవితసన్దేహాఃవనదే
వతావదనతిలకాయమానతిలకావళీకలికాపలితంభావు
కనభోవిభాగాఃమదనహుతభుగంగారసదృశకమలభృ

భూసర ఇత్యమరః, దిశో యైస్తే మనసిజస్య మన్మథస్య విజయే సహకా రే సహాయత్వే చతురాణాం దక్షాణాం సహకారాణాం మామ్రాణాం పల్లవతల్లజానాం ప్రశస్తపల్లవానాం ప్రశంసావచనైశ్చేతి సమాసః ॥ని॥ మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండముద్ధతల్లజౌ । ప్రశస్తవాచకాన్య మూనీత్యమరః, పరిచర్వణేన భక్షణేన గర్వాయమాణానాం + గర్వ ధాతోస్స్వార్థణ్యం తాదాత్మనేపదినశ్చానచ్ కలకంఠయూనాం పికశ్రేష్ఠానాం ॥ని॥ యువా స్యాత్తరుణే శ్రేష్ఠే నిసర్గబలశాలినీతి వి శ్వః । కంఠైర్గళైః ఉక్తాః పథికానాం పంథానం గచ్ఛతాం జనానాం పథష్ఠన్నితిష్ఠణ్ ప్రత్యయః సందోహస్య సమూహస్య జీవితసందే హః ప్రాణసందేహో యేషు తే వనదేవతానాం వదనానాం ముఖానాం తిలకాయమానానాం తిలకవదాచరంతీనాం + ఉపమానాదాచార ఇతిక్యఙంతాచ్ఛానచ్ తిలకావళీనాం తిలకవృక్షపఙ్క్తీనాం ॥ని॥ తిల

కేత్యమరః ॥ భృంగారేతిచపర్యతేయఃశబ్దః తేషు యో మధురసఃమ
కరందః తస్యసంగేన పానేనేత్యర్థః,ఆరచితః జనితః మదఃయేషాం
తేషాం భృంగాణాం ఆరవవిభవేన ఝఙ్కారసమృద్ధ్యా హేతునాతు
ఙ్గః అధికః అరహితానాం అవియుక్తానాం మిథునానాం స్త్రీపుం
సానాం శృంగారరసః సమ్భోగసుఖంయేషుతేతథోక్తాః, వసన్తస్య
ఋతోరుదయః ఆవిర్భావః యేషుతేచ తేవాసరాః దినాని సీమన్తినీ
భిః స్త్రీభిస్సహ రతేస్సురతస్యసమ్బన్ధినం ఉదన్తం వృత్తాన్తమపి దు
రన్తం దుఃఖావసానకంవిచిన్త్య ఆలోచ్య మునిశాపాదితిభావః, అహ
సి వసన్తం వాస న్తికవైభవావలోకనాశక్త్యేతిభావః, తంనృపం పాం
డుంసమున్మిషన్త్యాః వాసన్తికాయాః మాధవీకుసుమస్య మిషేణవ్యా

ఙ్గారమదుర్ధరసఙ్గారచితమదభృంగారవ విభవతుం
గారహితమిథునశృంగారరసాః సమున్మిషద్వాసంతి
కామిషేణసీమంతినీరతేరుదంతందురంతం విచింత్య ర

కంచిత్ప్రకేహాప్రహుర్లలామేతిలకాలకే। రోగాశ్వద్రుమభేదేచ క్లోమ్ని
సౌవర్చలేపిచేతివిశ్వః- కలికాభిః కోరకైః అపలితాఃపలితాభవంత్య
పలితంభావుకాః తస్మాదర్శఆద్యజంతాత్ +కర్తరిభువఃఖిష్ణచ్ఖుకఞావి
తిఖుకఞ్ప్రత్యయః అచోఞ్ణితీతి వృద్ధావావాదేశః అరుర్ద్విషదితి
పూర్వపదస్య ముమ్నభసావిభాగాయేషుతే మదనస్యైవ హుతభుజో
గ్నె రంగారేణ సదృశానాం కమలానామేవ భృంగారాణాంసువర్ణ
కలశానాం ॥ని॥ భృంగారఃకనకాలుకేత్యమరః- మధురస్యాస్వాదో మ
ధురసస్య మకరందరసస్య ॥ని॥ మధుమద్యేపుష్పరసేక్షౌద్రేపీత్యమ
రః। సంగేనసంబంధేన ఆరచితః మదోయేషాంతేషాంభృంగాణాం
భ్రమరాణాం ఆరవస్యధ్వనేర్విభవేన సమృద్ధ్యాతుంగంయథాతథా
అరహితోత్యక్తః మిథునానాం స్త్రీపుంసానాంశృంగారాఖ్యోరసోయే
షుతేసమున్మిషంత్యః వికసంత్యావాసంత్యామాధవ్యాః పుష్పమా

శైనహసన్తః పరిహాసంపర్యస్తవత్యుత్ప్రేక్షా, అరణ్యమజ్ఞాః చిహ్నాం యస్యాంతస్యాం ధరణ్యాం భువి కమపి అనిర్వాచ్యం వికాసం ప్రకాశం మన్దంమన్దం శనైశ్శనైరాపాదయామాసుః వపుః, ఉపమోత్ప్రేక్షారూపకానుప్రాసానాంసంసృష్టిః ॥ ౮౭ ॥—కిం శుకస్యేతి ॥ శుకస్యవదనే చుఞ్చ్వారుచిరత్వం సౌన్దర్యం కిమితిపత్న్యాయాం- శుకస్య వ్యాసపుత్రస్య హృదయే వశిత్వం జితేన్ద్రియత్వమపి కిం న భవత్యేవేత్యర్థః, మదనలోకనే పలాయతఏవేతి భావః, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ మధుపాళిః భృంగపఙ్క్తిః కిం శుకస్య పలాశవృక్షస్య కుసుమేషునదన్తీ ఝంకుర్వతీసతీ శంసతిస్మ జ్ఞాపయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా, శుకత్రోటికుటిలారుణాని పలాశముకుళానిమునీనామపి మోహనాన్యాసన్నిత్య

హసి వసన్తం నృపం తమివహసన్తో వసన్తోదయవా
సరాః మందంమందమగణ్యాం కణధరణ్యాం కమపివి
కాసమాపాదయామాసుః ॥ ౮౭ ॥

ప ॥ కిం శుకస్యవదనేరుచిరత్వం కిం శుకస్యహృదయేపి
వశిత్వమ్ । కిం శుకస్యకుసుమేషునదంతీశంసతిస్మ మ

లేషు బహుళమితిలుప్ । మిషేణవ్యాజేన సీమంతినీనాం రతేస్స్మరతస్య దురంతం ఉదంతం వృత్తాంతం । విచింత్యాలోచ్య రహస్యేకాంతేవనంతం తంనృపం పాండుం హసంతఇవస్థితాః వసంతోదయస్య వాసరాదివసాః ॥౫॥ వాతుక్లిబేవివసవా సరావిత్యమరః అరణ్యాంగణస్యవనాజిరస్యధరణ్యాం భూమ్యాంమందంమందం శనైశ్శనైః కమపి అనిర్వచనీయం వికాసమాపాదయామాసుః + పద్యతేన్యాంతాల్లిట్ ॥౮౭॥—కింశుకస్యేతి ॥ శుకస్యశుకాఖ్య పక్షిణఃవదనేముఖేరుచిరత్వం సౌందర్యంకిం । శుకస్య వ్యాసపుత్రస్య హృదయేపి వశిత్వం ఇంద్రియనిగ్రహశాలిత్వంకిం । ఇతీవఇత్థమివకింశుకస్య పలాశస్య ॥౫॥ పలాశేకింశుకకిపర్ణాఇత్యమరః, కుసుమేషుపుష్పేషు నదంతీ ధ్వనం

ర్థాః, స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౭౮ ॥—కురవక ఇతి ॥ పవనేనవాయునా ఈరితాః కమ్పితాః పాదపాః వృక్షాః యస్మింస్తస్మిన్ నృపస్య వనే పాండురాజాశ్రమారణ్యే కురవకే కుసుమే జాత్యేకవచనం, రవాన్ ఝంకారాన్ కేళీః ఇచ్ఛావిహారాంశ్చ బిభ్రతీతి భృతః షట్పదాఃభృఙ్గాః సుధయా అమృతేన సమాధుర్యః ధారః యస్య తథోక్తం, అతఏవ మధురం మధు మకరందం పపుః పిబంతిస్మ, అతఏవ అవార్యం నిరంకుశం స్మయమపి మదంచ అవాపుః ప్రాప్తవంతః అత్ర స్మయావాప్తౌ కురవకమధుపానవాక్యార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య యమకే నసహైకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ ద్రుతవిలమ్బితంవృత్తమ్ ॥ ౭౯ ॥ —అథేతి ॥ అథ వసంతప్రాదుర్భావానంతరం పటీరగిరేశ్చం

ధుపాళిరితీవ ॥ ౭౮ ॥ కురవకేరవకేళిభృతస్సుధా స
మధురంమధురంమధుషట్పదాః । పపురవాపురవార్య
మపిస్మయం నృపవనేపవనేరితపాదపే ॥ ౭౯ ॥

౫ ॥ అథాస్మిన్నమునాతపోవనకుటీరపరిసరే పటీరగిరి

తీ+ఆచ్ఛినదోర్యరితినుమ్మధుపానాంభృంగాణామాళిః పంక్తిః శంసతిస్మ + శంసుస్తుతౌలట్స్మేఇతిభూతేలట్ ॥ ౭౮ ॥—॥ కురువక ఇతి॥ పవనేనవాయునాఈరితాః కంపితాః పాదపాయస్మిన్ నృపస్యపాండోర్వనేరవకేళిం బిభ్రతీతి తథాభూతాః షట్పదాభృంగాః కురవకేకురవకావయవకుసుమే ॥ ని ॥ తత్రశోణేకురవక ఇత్యమరః । పుష్పమూలేషుబహులమితిలుప్। సుధాయాస్సమాధుర్యస్యతత్+బుహువ్రీర్బధూరితిసమాసాంతో ప్రత్యయః మధురంస్వాదు ॥ని॥ స్వాదుప్రియౌతుమధురావిత్యమరః॥ మధుమకరందంపపుః పాపానేలిట్ ।అవార్యం అవారణీయం స్మయమపి గర్వమపి అవాపుఃప్రాపుః ఆప్నోతేర్లిట్ ॥౭౯॥— తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ తపోవనస్యసంబంధినఃకుటీరస్యప్రస్వశాలాయాః పరిసరేసమీపే+హ్రస్వార్థేకుటీశమీశుండా

దనాచలస్య బన్ధునా తదీయసౌరభభరితేనేత్యర్థః, అమునా గన్ధవ-
హస్తనన్ధయేన బాలమారుతేన అస్మిన్ తపోవనస్య పాణ్డ్వాశ్రమస్య
పరిసరే సమీపే సన్నిధిం స్వసాన్నిధ్యం నీయమానః ప్రాప్యమాణః
మమ రజసః పరాగస్య పరిగ్రహః సమ్బన్ధః తపస్యన్తం నిగృహీతే-
న్ద్రియం తపశ్చర్యాణమపి కం పురుషం అన్తర్మనసి పరితాపస్య స-
మ్పదా సమృద్ధ్యా నలిమ్పేత్ నఘటయేత్, ఇత్యుక్తమర్థమేకం
అర్థాన్తరమపి అన్యమర్థం చ అలిగిరా భృఙ్గారవవ్యాజేనేత్యర్థః

బన్ధునా గన్ధవహస్తనన్ధయేన సన్నిధిం నీయమానో
మద్రజః పరిగ్రహస్తపస్యన్తమపి మనస్యన్తః కం
పరితాపసమ్పదా నలిమ్పేదిత్యర్థాన్తరమప్యలిగి

భ్యోరఇతిరః క్వచిత్సావధికాః ప్రత్యయాః ప్రకృతితో లింగవచనా-
న్యతివర్తన్త ఇతి పుంస్త్వం పటీరగిరేః మలయపర్వతస్య బన్ధునా
స్వజనేన॥ని॥ బన్ధుస్వస్వజనాస్సమాః ఇత్యమరః। అమునా గన్ధవహస్తనం-
ధయేన వాయుశిశునా కర్మధారయః + నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేటోరితి
ఖశ్ శిత్వాదాదేచ ఇత్యాత్వం నఅరుర్ద్విషదితి ముమ్॥ని॥ స్తనపాస్తు స్తనం-
ధయ ఇత్యమరః। మన్దమారుతేనేతి భావః సన్నిధిం సమీపం నీయ-
మానః ప్రాప్యమాణః నయతేః ప్రధానకర్మణి వాచ్యే క్తః మమరజ-
సాం పరాగాణాం ॥ ని ॥ రజస్స్యాదార్తవే గుణే । రజః పరాగరే-
ణౌత్వితి విశ్వః పరిగ్రహః ఆదానం అన్తస్తపస్యన్తం తపశ్చరన్తమపి
కం జనమితి శేషః మనసి పరితాపస్య సమ్పదాఽభివృద్ధ్యా నలిమ్పేత్
సర్వం లిమ్పేదేవ లిపఉపదేహే లిప్ శేముచాదీనామితి నుమ్ ఇతి ఇ-
త్థం అర్థాన్తరమపి అన్యమర్థమపి శాకపార్థివాదిత్వాదస్వపద-
విగ్రహస్సమాసః అస్యార్థప్రకారస్తు మద్రజాయత ఇతి మద్రజః స-
ప్తమ్యాం జనేర్డ ఇతి డః మాద్రీత్యర్థః పరిగ్రహః పత్నీ ॥ని॥ పత్నీ-
పరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహాః ఇత్యమరః ఇతరత్పూర్వవత్ అ-

బోధయన్త్యాం సూచయన్త్యామివస్థితాయాం వనవాసన్త్యాం మాధవీ కుసుమే జాత్యేకవచనమ్, సమున్మిషన్త్యాం వికసన్త్యాంసత్యాం అయంక్షితిపతిః పాణ్డుః క్షణాదేవ ఇక్షుధన్వనః మన్మథస్య లక్ష్యతాం ఘ్రాణవిషయత్వం అధ్యరుక్షత్ ప్రాప్తవాన్ +రుహేఃకర్తరిలుఙ్, అర్థాన్తరంతు నీయమానఇత్యన్తముభయత్ర సమం, అంతః అంతవో తుః మద్రాజ్ఞాతః మద్రజః పరిగ్రహః భార్యా ॥ ని ॥ పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాఃపరిగ్రహాఇత్యమరః ॥ తం తపస్యంతం పాణ్డుమపి కం సురతసుఖం ప్రతి తద్వద్వైశేనేతియావత్ ॥ ని. ॥ మూర్ధ్నిఃసుఖే పుష్పకమిత్యమరశేషః ॥ పరితాపసమ్పదా నలిస్యేదితియోజ్యం మద్రజాపరిగ్రహాఇతి పాఠస్తు ప్రామాదికః, ఉభయథార్థానుకూల్యాభావాదితి ॥ ౯౧ ॥—పరిహృత్యేతి ॥ యత్ యస్మాత్కారణాత్ కామఃమన్మథః తనుం పాణ్డోశ్శరీరంపరిహృత్య విహాయ చిత్తే బాణముమో

రా బోధయన్త్యామివ వనవాసన్త్యాం సమున్మిష
న్త్యామయం క్షితిపతిః క్షణాదేవేక్షుధన్వనో లక్ష్య
తామధ్యరుక్షత్ ॥ ౯౦ ॥ ప ॥ పరిహృత్య తనుం
చిత్తేబాణంకామోముమోచయత్ । అంతరేవాతిరక్తౌ

ళీనాం భ్రమరాణాం గిరావనవాసన్త్యాం బోధయంత్యామివస్థితాయాం అయంక్షితిపతిః పాణ్డుః క్షణాదేవక్షణమాత్రాదేవ ఇక్షుర్ధనుర్యస్యతస్య+ ధనుషశ్చేతి సమాసాంతోనఙ్ మన్మథస్య లక్ష్యతాంశరవ్యతాం ॥ని॥ లక్షంలక్ష్యంశరవ్యంచేత్యమరః । అధ్యరుక్షత్ శరవ్యమభూదిత్యర్థః + రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావేచలుఙ్ శలఇగుపధాదితిక్సః లశక్వతద్ధితఇతి కలోపఃహోఢఃషఢోఃకస్సిఇణ్కోరితిషఃకషయోర్క్షః ॥౯౦॥—పరిహృత్యేతి ॥ యద్యస్మాత్కారణాత్ కామో మన్మథః తనుంశరీరం పరిహృత్యత్యక్త్వాచిత్తేమనసిబాణం ముమోచతత్తస్మాత్కారణాత్ నృపః పాణ్డుః అంతరేవ ఏవకారాద్బాహ్యవ్య

చ ప్రయుక్తవాన్ + ముచేఃకర్తరిలిట్, తత్తస్మాత్ నృపః పాం డుః బహిశ్శరీరే అవ్రణః క్షతరహితస్సన్ అంతరేవ అంతశ్శ్చ త్తఏవ అ తిరక్తః భృశశోణితః అత్యనురాగాన్వితశ్చాభూత్ ॥ శ్లేషమూలాతిశ యోక్తిః కావ్యలింగొజ్జీవితేతిసఙ్కరః ॥ ౯౦ ॥— కమితి ॥ అథ సా కేళిదేశం క్రీడాస్థానం కం ఉపయామి గచ్ఛామి ఇతి చింతయ న్నితిశేషః, అసౌపాండుః మాద్ర్యాసాకం తయాసహ కరేణ్వా గ జస్త్రియా సాకం కరేణుగజఇవ ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాంస్త్రీనేభఇ త్యమరః ॥ కంకేళేః వృక్షవిశేషస్య సంవలనేన మేళనేన కల్పితా కృ తా చిత్రా చ శోభాయస్యతం కురవకద్రుః కురవకవృక్షః సఏవ లతా ని కుంజఃలతాగృహం తం ప్రతిగూఢంయథాతథా యయా అగచ్ఛత్

భూదవ్రణ స్తద్బహిర్నృపః ॥ ౯౦ ॥ కంకేళిదేశము
పయామ్యథునేతితావత్కంకేళిసంవలనకల్పితచిత్రశో
భమ్ । మాద్ర్యకరేణురివసాకమసౌకరేణ్వా గూ

వచ్ఛేదః అతిరక్తః అతిశయశోణితవాన్ అత్యంతానురాగీచ॥ని॥ రక్తం స్యాత్కుంకుమేతామ్రే ప్రాచీనామలకేస్రజి । అనురాగిణి నీల్యాది రంజితే లోహితేన్యవదితివిశ్వః అథూత్ బహిరవ్రణోభూత్ ॥౯౦॥ కంకేళిదేశమితి ॥ అసౌపాండుః అధునాకం, కేళేః క్రీడాయాదేశం క్రీడాయోగ్యః కఇతిభావః +వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వేతి యాలెర్భవిష్యతి లట్ ఇతిత్థంకంకేళీనామశోకానాం సంవలనేనమి శ్రణేన కల్పితాచిత్రా అద్భుతాశోభాకాంతిర్యస్మిన్ తంకురవకద్రూ ణాంలతాలాంచనికుంజంమాద్ర్యాసాకంమాద్ర్యాసహ+ సహాయుక్తే ప్రధానఇతి తృతీయాకరేణుగజఃకరేణ్వాకరిణ్యాసాకమివ॥ని॥కరేణు రిభ్యాం స్త్రీనేభేఇత్యమరః । గూఢంయథాతథా + గుహూసంవరణ ఇత్యస్మాత్క్తయస్య విధాషేతిణ్ణిషేధే హోఢఇతిఢత్వే ఝషస్తథోరి తిధత్వేష్టుత్వేఢలోపేచ ఢ్రలోపఇతి దీర్ఘః యయాయాతెలిట్॥

+ యాతేః లిటి ధాతోరితి ద్విత్వే అభ్యాసహ్రస్వే ఆతఔణలిత్యౌత్వే- ఆతోలోపఇటిచేతి లోపే నిష్పన్నే యంక్రియా॥ ౯౨ ॥—శాపమితి॥ అగ్రజాతేః బ్రాహ్మణస్య కిం దమస్యసమ్బన్ధినం మృత్యుప్రదం శాపం పూర్వోక్తరూపంచ స్మరాజ్జాతంస్మరజం పత్యుః పాణ్డోః తాపంచ సమీక్ష్య ద్వయమపి దుర్నివారమిత్యాలోచ్యేత్యర్థః- తదా సురలతే దూరేతరస్మిన్ సన్నిహితేసత్యపి ఏకాన్తసంగతత్వాదితిభావః. దేవ్యాఃమాద్ర్యాః హృదయందోలాయమానమనంతచిన్తాక్రాంతం ఆసీదభూత్ ॥ ౯౩ ॥—చాటుప్రయోగఇతి ॥ చాటూనాం ప్రియవాక్యానాం ప్రయోగే భాషణే చతురః నిపుణః అతఏవ సపాణ్డుః ప్రసూనతల్పే కుసుమశయ్యాయాం ప్రతివేశితాయాః శాయితాయాః

> ధంయయాకురవకద్రులతానికుంజమ్ ॥ ౯౨ ॥ శాపం
> చమృత్యుప్రదమగ్రజాతేస్తాపంచపత్యుస్స్మరజంనిరీ
> క్ష్య । దూరేతరస్మిన్సురలతేపిదేవ్యా దోలాయమా
> నంహృదయంతదాసీత్ ॥ ౯౩ ॥ చాటుప్రయోగేచ
> తురస్సపాణ్డుః ప్రసూనతల్పే ప్రతివేశితాయాః ।

౯౨—శాపమితి॥పత్యుఃప్రియస్యమృత్యోర్మరణస్యప్రదం॥ని॥అంతోనాశోద్వయోర్మృత్యురిత్యమరః । + కృద్యోగాచ షష్ఠీసమస్యత ఇతి సమాసః అగ్రజాతేర్బ్రాహ్మణస్య శాపంతథాస్మరాజ్జాయతఇతితథాభూతం పంచమ్యామజాతావితి జనేర్డః పత్యుఃప్రియస్యతాపం చసమీక్ష్యదృష్ట్వాదూరాదితరస్మిన్నికటేసురలతేపితదాతస్మిన్కాలే + నత్వైవకాన్యకింయత్తదఃకాలేదాఇతి దాప్రత్యయః దేవ్యామాద్ర్యాహృదయం దోలాయమానం దోలేవాచరితంఆసీత్ అసభువిలఙ్ అస్తిసిచఇతీట్ ॥౯౩॥— చాటుప్రయోగఇతి ॥ చాటూనాంప్రియవచనానాం॥ని॥ చటుచాటుప్రియంవాక్యమితి హేమచంద్రః ప్రయోగేచతురఃదక్షస్సపాణ్డుఃప్రసూనతల్పేకుసుమశయ్యాయాం॥ని॥తల్పం

తస్యా మాద్ర్యాస్సంబన్ధి స్మరరాజధాన్యాః మన్మథమహానగర్యాః
క్షౌమం ప్రాకారం క్షౌమం దుకూలం ॥ ని ॥ క్షౌమం దుకూలే ప్రా
కారఇతివిశ్వః ॥ కరః అమ్భోజమివ తస్య దళేన అగ్రేణ బిభిద శిథి
లయామాస ॥ ౯౮ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర ప్రసూనతల్పే తౌ రాజ్ఞీ
చ రాజాచ రాజానౌ తౌచ తౌ దమ్పతీచ మాద్రీ పాండూ మునేః కిం,
దమస్యసంబంధినశ్శాపస్య పరీక్షితుమిచ్ఛాపరీచిక్షిషా తయేవేత్యుత్ప్రే
క్షా + పరిపూర్వాదీక్షతేస్సన్నన్తాదప్రత్యయః- అభంగురేణాతిదృఢే
న ఆలింగనమంగళేన పరిరమ్భసుఖేన తరంగితయోః ప్రవృద్ధయోఃకు,

క్షౌమంబిభేద స్మరరాజధానీ క్షౌమం కరాంభోజదళే
న తస్యాః ॥ ౯౮ ॥ X ॥ తత్రైతౌ రాజదమ్పతీ మునిశా
పబలపరీచిక్షిషయేవ ముహుర్ముహురభంగురాలింగన,

శయ్యాత్ప్రదారేష్విత్యమరః విన్నిపతితా యా ఉపవేశితాయా స్తస్యామా
ద్ర్యాస్సంబన్ధి స్మరరాజధాన్యామన్మథపత్తనస్య క్షౌమమట్టం ॥ ని ॥
స్యాదట్టః క్షౌమమస్త్రియామిత్యమరః క్షౌమందుకూలం క్షౌమం దుకూ
లంస్యాద్ద్వేత్విత్యమరః । కరాంభోజదళేన బిభేదహస్తేన నీవీం ముమో,
చేత్యర్థః + భిదిర్ విదారణే లిట్ ॥ ౯౮ ॥— తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మిన్
శమయే (౧) + సప్తమ్యాస్త్రల్ ప్రాగ్దిశ ఇతి విభక్తిత్వాత్త్య
దాదీనామః తౌ పూర్వోక్తౌ రాజ్ఞీచ రాజా చ రాజానౌ పుమాన్ స్త్రి
యేత్యేకశేషః జాయాచపతిశ్చ దంపతీ + జాయాయా దంభావో జం
భావశ్చ నిపాత్యత ఇతి దంభావః రాజానౌ చతౌ దంపతీ చేతి కర్మధారయః
మునిశాపస్య సంబంధినో బలస్య సామర్థ్యస్య ॥ని॥ స్థామ్యస్సామర్థ్య స్సై
న్యేషుబలం నా కాకసీరిణోరిత్యమరః పరిచిచీషయా ఏవ పరిచేతుమిచ్ఛ
యైవ + పరిపూర్వాచ్చినో తేస్సన్నన్తాద ప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యే

(౧) చ॥ తత్రేత్యస్య కాలార్థకత్వం చిన్త్యమ్ । కాలేదా ప్రత్య
యవిధానాత్ ॥

చకుమ్భయోః సమ్భృతేన పూర్ణేన ఘర్మజలేన నిర్మితః మదనస్య యౌవరాజ్యాభిషేకః యస్మిం స్తథోక్తం- అధరితః తుచ్ఛీకృతః మధురసస్య మధురిమా మాధుర్యం యేన తేన అధరేణ బిమ్బేనేవ విడమ్బితం అనుకృతం అమ్బరచరకుటుమ్బినాం దేవానాం జీవనం అమృతం యస్మిం స్తథోక్తం- అతిజవేనాతివేగేన సమ్ఫుల్ల్యమానాత్ శిథిలాయమానాత్ ధమ్మిల్లాత్సంయతకచభారాద్విగళద్భిర్వకుళముకుళైః అశోకపుష్పైః పునరుక్తం ద్విగుణీకృతం పుష్పతల్పం యస్మిం స్తథోక్తం- అ

మఙ్గళతరఙ్గితకుచకుమ్భసమ్భృతఘర్మజలనిర్మి
తమదనయౌవరాజ్యాభిషేకం అధరితమధురసమధురి
మాధరబిమ్బచుమ్బనాడమ్బరవిడమ్బితామ్బరచర
కుటుమ్బిజీవనం అతిజవసంఫుల్ల్యమానధమ్మిల్లవిగ
ళదవిరళవకుళముకుళపునరుక్తపుష్పతల్పం అవగణి

యః ముహుర్ముహుః పునఃపునః అభఙ్గురమనశ్వరం + భఞ్జభాస మిదోఘురజితికర్కతర్కరి ఘురచ్ ఆలిఙ్గనమేవ మఙ్గళం శుభం తేన తరఙ్గితేన సంజాతతరఙ్గేణ కుచౌ కుమ్భావివ తాభ్యాం సమ్యక్ భృతేన ఘర్మజలేన స్వేదోదకేన నిర్మిత ఉత్పాదితః మదనస్య యౌవరాజ్యాభిషేకః యేన తం అధరితః ధిక్కృతః మధురసస్య క్షౌద్రరసస్య మధురిమా మాధుర్యం యేన తస్య అధరః బిమ్బః బిమ్బఫలమివ తస్య చుమ్బనస్య ఆడమ్బరేణ సమారమ్భేణ + ఆడమ్బరస్సమారమ్భే గజగర్జితతూర్యయోరితి విశ్వః । విడమ్బితం సమీకృతం అమ్బరచరాణాం దేవానాం కుటుమ్బస్య జీవనమమృతం యేన తం అతిజవేన అతివేగేన సంఫుల్ల్యమానైర్వికసద్భిః + ఫలవిశరణ ఇత్యస్మాద్యఙన్తాచ్ఛానచ్ చ కసలాశ్చేత్యభ్యాసస్య నుక్ ఉత్పరస్యాత ఇత్యుత్వం ధమ్మిల్లాత్సంయతకచేభ్యః ॥ని॥ ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచా ఇత్యమరః । విగళద్భిః క్షరద్భిః అవిరళైః వకుళముకుళైః అశోకకుట్మలైః ॥ని॥ వకుళో వఞ్జులోఽశోకః

వగణితతంతుచ్ఛీకృతం వీణాయాఃగుణక్వణితతంత్రీనాదః యైస్తైర్మణితైః రతికూజితైః మసృణితం నిబిడితం అతిచిరం మునిశాపప్రభృత్యతీతక్షణపర్యంతం ప్రముషితం విస్మృతం అసమశరస్య పంచబాణస్య సమరం యుద్ధం సురతమితియావత్ - ఉన్మీలయామాసతుః అనుబభూవతురిత్యర్థః ॥ ౯౫ ॥ ఆయుష ఇతి ॥ పార్థివః పాండుః ఆయుషః ఆయురాఖ్యమకస్య రాజ్ఞః జీవితకాలస్యచసంతతిం వంశం సమూహంచ దీర్ఘాం పుత్రసమ్పత్త్యా విస్తృతాం ఆవహన్ బిభ్రదపి సన్నిత్యర్థః ఆయుషః జీవితకాలస్య సంతతేస్సమూహస్య రతేరివ అంతం సమాప్తిమాజగామ ప్రాప్తవాన్ - రత్యంతసమకాలం తస్య జీవితాంతో

తవీణాగుణక్వణితమణితమసృణితం అతిచిరప్రముషి
తమసమశరసమరమున్మీలయామాసతుః ॥ ౯౫ ॥

ప ॥ ఆయుషస్సంతతిం దీర్ఘామావహన్నపి పౌరవః ।
ఆయుషస్సంతతేరంతమారురోహ రతేరివ ॥ ౯౬ ॥

ఉన్మీలో ముకులో ప్రస్త్రియామితి చామరః । పునరుక్తం ద్విగుణితం పుష్పతల్పం కుసుమశయ్యాయ స్మితం అవిగణితం వీణాయాగుణానాంతంత్రీణాంక్వణితంధ్వనితంయేనతేన మణితేనరతికూజితేన మసృణం స్నిగ్ధంకృతం మసృణితం ॥ని॥ చిక్కణం మసృణంస్నిగ్ధమిత్యమరః। అతిచిరాత్ప్రముషితం అత్యంతకాలలుప్తం అసమశరస్యమన్మథస్య సమరసమయం యుద్ధకాలం శపథమాచరణంవా ॥ని॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః । ఉన్మీలయామాసతుః వికాసయామాసతుః మీలతేణ్యన్తాల్లిట్ ॥౯౫॥—ఆయుష ఇతి ॥ ఆయుషః ఆయురాఖ్యక్షత్రియస్య దీర్ఘాంసంతతింఅన్వయం ॥ని॥ సంతతిఃపఙ్క్తివిస్తారగోత్రపుత్రకవిభిః స్మృతేత్యుభయత్రాపి విశ్వః । ఆవహన్నపి పౌరవః పాండుః + పూరోరణ్ వక్తవ్య ఇత్యణ్ ఆయుషః జీవితకాలస్య ॥ని॥ ఆయుర్జీవితకాలో నేత్యమరః । సంతతేస్సమూహస్య అంతం

భావాదిత్యర్థః- శ్లేషానుప్రాణితోవిరోధాభాసోలంకారః ॥ ౯౬॥— నృపస్యేతి ॥ దూరీకృతః నిరాసితః పాశస్య సంసారబన్ధస్య సంగమః సమ్బన్ధోయేనతం ఏకంయమం ఇన్ద్రియనిగ్రహరూపం యోగవిశేషం విహాయత్యక్త్వా- లతాగృహే వధూం మాద్రీముపేయుషస్సంగతస్య నృపస్య పాణ్డోః అజస్రం సర్వదా ఊరీకృతః పాశస్య ఆయుధవిశేషస్య సంగమోయేనతథోక్తః- పాశాయుధధారీ అపరోన్యఃయమః అంతకః సన్నిదధే సన్నిహితోభూత్- అత్రేష్టార్థోద్యమాదనిష్టావాప్తిరూపోవిషమాలఙ్కారభేదః ॥ వంశస్థవృత్తమ్ ॥౯౭॥— ఆలింగనేనేతి ॥సర్వఏవకురవః సర్వేపికౌరవాః సర్వోపి కురుపకవక్ష్య

నృపస్యదూరీకృతపాశసంగమం యమంవిహాయైకము
పేయుషోవధూమ్ । అజస్రమూరీకృతపాశసంగమో
యమోఽపరస్సన్నిదధేలతాగృహే ॥ ౯౭ ॥ఆలింగనే

నాశం ॥ని॥ అంతఃక్రాంతాంతికేనాశే స్వరూపేతిమనోహరే ఇతివిశ్వః ॥ రతేస్సురతస్యాంతంపారమివ ఆరురోహరుహేర్లిట్ । రతిసమాప్త్యవ్యవహితైవాయుస్సమాప్తిరితిభావః ॥౯౬॥ — నృపస్యేతి ॥ దూరీకృతఃపాశస్య మనుజబంధనస్యమోహస్యసంగమోయేనతం॥ని॥ పాశఃకచాంతేసంఘాతేకర్ణాంతే శోభనార్థకః । ఛాత్రాద్యంతే చ నిందార్థఃపాశఃపక్ష్యాదిబంధనేఇతివిశ్వఃఏకంయమంయుగ్మంనకులసహదేవావితియావత్ (౧)॥ని॥యమోదండధరేధ్వాంక్షేసంయమేయుగ్మేపిచ । శరీరసాధనాపేక్షేనిత్యకర్మణిచోచ్యతే ఇతివిశ్వః అథవాశరీరసాధనం నిత్యకర్మవావిహాయత్యక్త్వా వధూంజాయాం వధూర్జాయాస్నుషా(స్త్రీ)చేత్యమరః, ఉపేయుషఃప్రాప్తస్య + ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి నిపాతితః నృపస్య అజస్రంనిరంతరం ఊరీకృతః అంగీకృతః పాశస్య సంగమోయేనతథోక్తఃఅపరోయమః దండధరః లతాగృహే- లతామండపే సన్నిదధే సన్నిహితోభూత్ దధాతేర్లిట్ ॥౯౭॥— ఆలింగనేనేతి ॥ భువిభూమావసర్వేకురవఃకు

(౧)యమశబ్దస్యనకులసహదేవార్థకథనమయుక్తమ్ । అప్రకృతత్వాత్

శ్చ- భువి హరిణాక్షీణాం స్త్రీణామాలింగనేన ఆమోదస్య సంతో
షస్య పరిమళస్యచ గౌరవం అతిశయం బిభ్రతీతితథోక్తాః అభవన్నితి
శేషః- అన్యత్ర గౌరవేణభృతః పూర్ణాఃభవతీత్యర్థః, తేషాం కురూ
ణాం తస్య కురవకవృక్షసామాన్యస్య మధ్యంభజతీతితథోక్తోపి ।సపాం
డుః రాజా శ్వేతపుష్పః కురవకవృక్షశ్చ, మద్రరాజతనయాం మాద్రీ
మాలింగ్య తదాలింగనేనేత్యర్థః,తథాఅవధింతాదృశంమరణం కథన్నిష్
త్యాశ్చర్యే ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్- కురవక స్తరుణ్యాలింగనేనపుష్ప్య
తీతిప్రసిద్ధిః- అత్రాపి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదః- అ
ర్థాన్తరప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిరేవాభిధాయాః ప్రకరణేన నియన్త్రితాల్ల
క్షణాయాశ్చబీజాభావాదితి ॥ ౯౭ ॥—నిద్రయేతి ॥ సామద్రరాజత
నయా నిద్రయా కిలేతిసమ్భావనాయాం- నిద్రయేవ స్థితయా మృతే

నకురవో హరిణాక్షణా నామామోదగౌరవభృతో భువిస
ర్వేపి। తన్మధ్యభాగపితథాసకథన్ను పాండురాలింగ్య
మద్రతనయామవధింప్రపేదే ॥౯౭॥ నిద్రయాకిలని
మీలితంమృతైర్మద్రయానిజముదీక్ష్యవల్లభమ్।ఉద్రవా
కరముదన్యవిహ్వలా మద్రరాజతనయారురోదసా॥౯౮

కువంశోత్పన్నాః సర్వేస్సమస్తాః కురవఃకురవాఖ్యావృక్షశ్చహరిణవదీ
క్షణానియాసాంతాసాంస్త్రీణాం హరిణశబ్దో హరిణనేత్రసదృశే గౌ
ణః ఆలింగనేన ఆమోదస్య సంతోషస్య సౌరభస్యచ గౌరవంబిభ్రతీ
తిభృతః భృఞఃక్విప్ అన్యత్రక్షః కురవవృక్షాః స్త్రీణామాలింగనేన పు
ష్పితాభవంతీతి ప్రాంచః తేషాంకురూణాం కురవాణాంచమధ్య
భాగపిభజోణ్విః సపాండుఃమద్రతనయాం మాద్రీమాలింగ్యఅవధిం
సీమానం కాలంవా॥ని॥అవధిస్త్వవసానేస్యాత్సీమ్ని కాలేబిలేపి చేతి వి
శ్వః కథంను ప్రపేదే పద్యతేర్లిట్ ॥౯౭॥— నిద్రయేతి ॥ నిద్ర
యాకిలనిద్రయేవ॥ని॥వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః మృతైర్మరణస్య

మ్పోరణస్య ముద్రయా నిమీలితం ముకుళితాక్షం నిజంవల్లభం పాండు ముదీక్ష్య విహ్వలా సంభ్రాన్తచిత్తా సతీ కరముదస్య హ స్తముద్ధృత్య ఉద్రవా ఉచ్చైశ్శబ్దాయమానా సతీ రురోద ॥ రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౯౯ ॥

తదితి ॥ తత్ మాద్రీరోదనం నిశమ్య శ్రుత్వా కుమారైర్యుధిష్ఠిరాదిభిస్సమం ఏత్య ఆగత్య తాదృశం మృతం పతిముదీక్ష్య రుదత్యాః భోజపుంగవభువః కున్త్యాః అశ్రునిపాతైర్బాష్పవర్షైః భూరపి స్వయం బాష్పం నేత్రజలమూష్మాణం చ అముంచత ముక్తవతీ, రాజభార్యాత్వాదితి భావః, తప్తాయాం భువి వర్షే ధూమాకృతిరూష్మా భవతీతి తత్త్వం + ముచ్లృ మోక్షణే లజ్ ॥ ని॥ బాష్పం నేత్రజలోష్మణోరితి విశ్వః ॥ శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః ॥ స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౧౦౦ ॥—మాద్ర్యేతి ॥ తయా స్వసంగమేన మృత్యుదాయిన్యా అనుమృతయా అగ్నింప్ర

తన్నిశమ్య సమమేత్య కుమారైస్తాదృశం పతిముదీక్ష్య రు
దత్యాః । భోజపుంగవభువో౽శ్రునిపాతైర్భూరపి స్వ
యమముంచత బాష్పమ్ ॥ ౧౦౦ ॥ మాద్ర్యేతతాను

ముద్రయా దృశోర్దృష్ట్యోర్నిమీలితం నిజం వల్లభం ప్రియం ఉదీక్ష్య విహ్వలా వ్యాకులా సా మద్రరాజతనయా మాద్రీ కరం హస్తం ఉదస్య ఉత్క్షిప్య ఉద్రవా ఉన్నతధ్వనిస్సతీ రురోద విలలాప + రుదిర్ అశ్రువిమోచనే లిట్ ॥ ౯౯ ॥—తన్నిశమ్యేతి ॥ తద్రోదనం నిశమ్య శ్రుత్వా కుమారైః పుత్రైస్సమం ఏత్య తాదృశం తాదృక్షం పతిం ఉదీక్ష్య రుదత్యాః రుదంత్యా ఇత్యపహారః అవర్ణాత్పరత్వాభావాన్నుమో(ప్రా)ప్తైః భోజపుఙ్గవభువః కుంత్యాః అశ్రూణాం బాష్పాణాం నిపాతైః పాతుభిర్యాః భూమిః స్వయమపి బాష్పం ॥ని॥ బాష్పో నేత్రజలోష్మణోరితి విశ్వః। అముంచత ముచ్ మోచనే + ముచ్ల మోక్షణే లజ్ శేముచాదీనామితి నుమ్ స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం వ్యంజకాపప్రయోగాచ్చ మోహ్యాత్పే క్షా ॥౧౦౦॥—మాద్ర్యేతి ॥ తతః అనుగతయా అనుగమనం కృతవత్యా మాద్ర్యా

విష్టమిత్యర్థః, మాద్ర్యామపి హితస్య సంతుష్టస్య రాజ్ఞః సకలాసు క్రియాసు ఔర్ధ్వదైహికీషు తనయైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః నిర్వర్తితాసు అనుష్ఠితాసు సతీషు తౌ జాయాపతీ మాద్రీపాండూ ప్రకాశముజ్జ్వలం మరణభీత్యభావాదితి భావః- సురతోత్సవం సంభోగం దేవత్వప్రాప్తిరూపముత్సవంచ భూయః పునరపి సుమనసాం దేవానాం పురతస్తు అగ్రత ఏవేత్యర్థః, అన్వభూతామనుభూతవంతౌ॥ ని ॥ సురతం మైథునేపిస్యాద్దేవత్వే సురతా స్త్రియామితి విశ్వః ॥ ౧౦౦ ॥—తదన్వితి॥ తదను పాండునంసారానన్తరం నవ్యేన నూతనేన వైధవ్యేన భర్త్రరాహిత్యేన బహూన్ వ్యథా దుఃఖానియస్యాః తస్యాః పృథాయాః

మృతయామహితస్య రాజ్ఞో నిర్వర్తితాసుతనయైర్నిఖిలక్రియాసు । భూయోపితౌసుమనసాం పురతః ప్రకాశంజాయాపతీతుసురతోత్సవమన్వభూతాం ॥౧౦౦॥

గ॥ తదను నవ్యవైధవ్యబహువిధవ్యథాయాః పృథాయాః పురతో నిర్గత్యాదపి పితృశోకవిదార్యమాణధైర్యస్సోదర్య

వినాపితత్యాగం తృతీయమితి సహార్థః తృతీయామహితస్య పూజ్యస్య రాజ్ఞః పాండోః తనయైః పుత్రైః యుధిష్ఠిరాదిభిః నిఖిలాసుక్రియాసు ఔర్ధ్వదైహికకర్మసునిర్వర్తితాసుసమాపితాసు సతీషు తౌ జాయాపతీతుపాండుమాద్ర్యౌతు భూయోపి పునరపి సుమనసాం దేవానాం పురతః అగ్రతః । ప్రకాశం సురతస్య ఉత్సవమితి విరోధః సురాణాం భావస్సురతా దేవత్వం తస్యోత్సవస్తమితి పరిహారః అన్వభూతాం దేవభూయంగతావిత్యర్థః భవతెల్యుఙ్ ॥౧౦౦॥— తదన్వితి ॥ తదను నవ్యేనమూతనేన వైధవ్యేన బహువిధానానాప్రకారావ్యథాపీడా యస్యాస్తస్యాః పృథాయాః కుంత్యాః పురతః నిర్గత్యాదేవ నిస్సీమేన పితృజనకస్య శోకేనవిదార్యమాణం ధైర్యం యేషాంతైః సోదర్యజనైః భ్రాతృభిస్సహ — సమానేచోదరేశయిత ఇతి సమానోదర్యః సమా

కస్యాః పురతః అగ్రే నిర్మర్యాదేన అపారేణ పితృశోకేన విదార్యమాణం భిద్యమానం ధైర్యం యస్య తేన సోదర్యజనేన భ్రాతృలోకేన పరివార్యమాణాయ హృది మనసి విదితం జ్ఞాతం నిఖిలానాం ధర్మాణాం ఆపత్కాలికానాం జాతం సమూహో యేన తస్మై ధర్మాత్ యమాత్ జాతాయ యుధిష్ఠిరాయ మహత్యాం దుష్పారాయామపి విపత్యాం ఆపది వైయాత్యేన ధైర్యేణ భవితవ్యం ధీరో భవేదిత్యర్థః ॥ ని ॥ ధృష్టే ధృష్ణుర్వియాతస్స్యాదిత్యమరః ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం రాజ్ఞాం నయ

జనపరివార్యమాణాయ హృది విదితనిఖిలధర్మజాతాయ
ధర్మజాతాయ మహత్యామపి విపత్యాం సత్యాం వైయా
త్యేన భవితవ్యమితి రాజనయనిగమాంకు (శం)రం) ప్ర
కాశ్య కాశ్యపాదయోదయోపేతాశ్శతశృంగమునిపుం
గవాః తుంగమణిసౌధశృంగం కులక్రమాగతం కురున

గరస్య సః సోదరాద్య ఇతి యప్రత్యయః పరివార్యమాణాయ హృది మనసి విదితాని నిఖిలాని సకలాని ధర్మాణాం పుణ్యానామాచారాణాం వా ॥ని॥ ధర్మాః పుణ్యయమన్యాయస్వభావాచారసోమపా ఇత్యమరః జాతాని సమూహో యేన తస్మై ॥ని॥ జాతం జాత్యోఘజన్మస్వితి విశ్వః ధర్మజాతాయ యుధిష్ఠిరాయ మహత్యాం విపత్యాం మహావిపది సత్యామపి వైయాత్యేన ధార్ష్ట్యేన ప్రాగల్భ్యేన ॥ని॥ ధృష్టే ధృష్ణుర్వియాతశ్చేత్యమరః భవితవ్యం భావే తవ్యప్రత్యయః ఇతీత్థం రాజ్ఞాం నయనిగమః నీతిశాస్త్రం ॥ని॥ వణిక్పథః పురం వేదో నిగమా ఇత్యమరః తదేవాంకుశం సృణిం ప్రకాశ్య కాశతేర్ణ్యన్తాత్ క్త్వో ల్యప్ దయయా కృపయా ఉపేతాయుక్తాః కాశ్యప ఆదిర్యేషాం తే శతశృంగస్య శతశృంగాఖ్యపర్వతస్య సంబన్ధినః మునిపుఙ్గవాః మునిశ్రేష్ఠాః తత్ర వాస్తవ్యా ఇతి భావః తుంగమున్నతం మణిసౌధానాం శృంగం శిఖరం యస్మిన్ తత్ ॥ని॥ క్రీడాంబుయంత్రే శృంగోఽస్త్రీ పర్వతాగ్రప్రభుత్వయోరితి మేదినీ ।కులక్రమో వంశపరిపాట్యా ॥ని॥ క్రమశ్చ

నిగమస్య నీతిశాస్త్రస్య అంకురం అర్థబోధంప్రకాశ్య ఉపదిశ్య కాశ్యపఆదిర్యేషాంతథోక్తాః శతశృంగనామపర్వతే యేముఖ్యాః మునిపుంగవాః ఋషిశ్రేష్ఠాఃతె దయయా ఉపేతాస్సంతః తుంగాని మణిమయసౌధానాం శృంగాణి యస్మింస్తథోక్తం- కులక్రమేణవంశానుపూర్వ్యా ఆగతం ప్రాప్తం కురునగరం హాస్తినపురం ఏతాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ అవతారయామాసుః ప్రాపయామాసుః + తరతేర్ణ్యన్తస్య గతిబుద్ధీత్యాదినాద్వికర్మకత్వమ్ ॥ ౧౦౨ ॥—మందమితి ॥ తత్ర హాస్తినపురె సప్రసిద్ధః కౌరవః ధృతరాష్ట్రః సదసః ఆస్థానమండపాత్ మందంమందం శనైశ్శనైః ఉపేత్యాగత్య అంధత్వాదానందపారవశ్యాద్వేతిభావః, మమ పాండోఃపుత్రాః అంకురాఇవ తె క్వ కుత్రేతి వదన్నితి శేషః, ప్రేమ్ణా పురఃప్రసారితౌకరౌయేనతథోక్త

గరమేతానవతారయామాసుః ॥ ౧౦౨ ॥ ప ॥ మన్దం
మన్దముపేత్యతత్ర సద(సా)యో) మత్పాండుపుత్రాం
కురాః క్వేతిప్రేమపురఃప్రసారితకరఃకుర్వన్దృఢా
లింగనమ్ । స్పర్శంస్పర్శమిమాన్నిజాఙ్కగమితాన్

క్త్వాపనీపాట్యామితివిశ్వః ఆగతంప్రాప్తంకురునగరం-హాస్తినాపురం ఏతాన్ధర్మాదీనవతారయామాసుః ప్రాపయామాసుః అవపూర్వాత్త్ర్వాప్లవనతరణయోరిత్యస్మాణ్ణ్యంతాల్లిట్ గత్యుపసర్జనత్వాద్గతిబుద్ధీతిద్వికర్మకత్వమ్ ॥౧౦౨॥—మన్దంమన్దమితి ॥ తత్రనగరే సదసస్సభాయాః మన్దంమన్దం శనైశ్శనైరుపేత్యఆగత్యఅంధత్వాదితిభావః మమపాండోః పుత్రాఏవఅంకురాఅభినవోద్భిదః॥ని॥అంకురోభినవోద్భిదిత్యమరః క్వకుత్ర+కిమోఽత్ ఇతిసప్తమ్యంతాత్కిమః అత్ప్రత్యయః క్వాతీతి క్వాదేశః సంతీత్యధ్యాహారః అధ్యాహృతాస్తిక్రియాయా ఆధారత్వాదధికరణేసప్తమీ।ఇతిప్రేమ్ణా॥ని॥ ప్రేమానాప్రియతాహార్దమిత్యమరః పురః ప్రసారితౌకరౌయేన తథోక్తః దృఢాలిఙ్గనం గా

స్సన్ దృఢంయథాతథా ఆలింగనంకుర్వంశ్చసన్ అథ ఆలింగనానంత
రం నిజమఙ్కఙ్గమితాన్ ప్రాపితానియాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ స్పర్శంస్ప
ర్శం స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వా ఆదరాత్పునః పునరుక్తిః ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్
ద్విర్భావః-భ్రాతుఃపాండుమిత్యర్థః+అధీగర్థేత్యాదినాకర్మణిషష్ఠీ,
స్మరన్సన్ ఏకసంబంధిజ్ఞానస్యాపరసంబంధిస్మారకత్వాదితి భావః,
చ్యోతద్భిర్ధారాయమాణైర్నయనాంబుభిర్బాష్పైః శోకంపాండు
సంబంధినం నదీమాతావర్ధయిత్రీయస్యతథోక్తం- నదీమాతృకం విద
ధే చకార ॥ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౧౦౩ ॥—పాండవేష్వి
తి ॥ దృశా అంధః అక్ష్ణా కాణః సఃధృతరాష్ట్రః పాండవేషు యాదృఢ
తా అంగదార్ఢ్యంపరిణాహః ఊర్ధ్వాధస్తిర్యగ్విస్తారః ప్రాయః వ

భ్రాతుఃస్మరన్కరవశ్చ్యోతద్భిర్నయనామ్బుభి స్సవిద
ధే(లో)శో)కంనదీమాతృకమ్ ॥ ౧౦౩ ॥ పాండవేషు
దృఢతాపరిణాహప్రాయరూపబలసమ్పదియత్తామ్ ।

ధాలింగనంకుర్వన్సఃకౌరవః ధృతరాష్ట్రఃనిజంస్వీయం అంకంఉత్సఙ్గం
గమితాన్ ప్రాపితాన్గమేర్ణ్యన్తాత్క్తఃణ్యన్తేకర్తుశ్చకర్మ
ణఇతికర్తృభూతకర్మణోవాచ్యతాఇమాన్ధర్మాదీన్స్పర్శంస్పర్శం
స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వా ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్చేతిణముల్ ణముఃనిత్యవీప్సయోరి
తిద్విత్వం భ్రాతుస్స్మరన్ భ్రాతరంస్మరన్నిత్యర్థః అధీగర్థదయే
శాంకర్మణీతిషష్ఠీఅతఏవచ్యోతద్భిః క్షరద్భిః నయనాంబుభిర్నేత్రోద
కైఃలోకం నదీమాతాయస్య తం నదీమాతృకంనద్యృతశ్చేతికప్॥ని॥ దే
శోనద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నవ్రీహిపాలితః । ని ॥ స్యాన్నదీమాతృ
కోదేవ మాతృకశ్చయథాక్రమమిత్యమరః విదధేచకార దధాతేర్లి
ట్ ॥౧౦౩॥—పాండవేష్వితి ॥ దృశాదృష్ట్యాఅంధః+యేనాంగవికార
ఇతి తృతీయాధృతరాష్ట్రః పాండవేషు ధర్మాదిషుదృఢతాయా దా
ర్ఢ్యస్య పరిణాహస్యవిశాలతాయాః ॥ ని ॥ పరిణాహోవిశాలతేత్య

యః రూపం ఆకృతిః తనుశ్శరీరంచ తేషాం సమ్పదః సమృద్ధేః ఇయ త్తామిదమేతావదితి పరిమాణవిశేషం స్పర్శనం పాండవస్పర్శం విదధతా కుర్వతా పాణినా స్వహస్తేనైవ పరిమమౌ మానంకృతవాన్ + మాంతేఃకర్తరిలిట్- అత్ర అంధత్వస్య పాణికరణకమానని ర్ధారణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ స్వాగతావృత్తమ్ ॥

౧౦౪ ॥—దత్త్వేతి ॥ అంబికాసూనుః ధృతరాష్ట్రః అహన్యహని ప్రత్యహం దినేదినే యద్యద్వస్తు పాండవానామిష్టం కాంక్షితంభవతి తత్తద్దత్త్వా తేభ్య ఇతిభావః- స్వేషాం స్వీయానాం ఆత్మజానాంశతేపి-

స్పర్శనంవిదధతైపద్యశాంధగపాణినా పరిమమౌ ధృత
రాష్ట్రః ॥ ౧౦౪ ॥ దత్త్వాత త్తత్ప్రత్యహంయద్యదిష్టం
యావత్స్వేషామాత్మజానాంశతేపి । పాండోఃపుత్రే
ష్వమ్బికాసూనురేతేష్వేకైకస్మిన్ప్రీమతావద్బబం

ధ॥ పాణిర్యన్యభూమ్నః(౧)ని॥ ప్రాయోభూమ్న్యంతగమనఇత్యమరః॥రూపస్యసౌందర్యస్య స్వభావస్యవా॥ని॥రూపంస్వభావసౌందర్యే ఇతి విశ్వః బలస్యసామర్థ్యస్య ॥ని॥స్థౌల్యసామర్థ్యసైన్యేషు బలంనాకాకసీరిణోరిత్యమరః, ఏతదంతో ద్వంద్వః ఏతేషాంసంపదస్సంపత్తేః ఇయత్తాం ఇదంపరిమాణతాం ఇదంపరిమాణమస్యేత్యర్థే ఇదంశబ్దాద్వతుపి కిమిదంభ్యాంవో ఘఇతిఘాదేశే ఇదంకిమోరీశ్కీ ఇతిఈశాదేశేయస్యేతి లోపేఇయదితి రూపంక ర్మస్పర్శనం విదధతాపాణినైవ హస్తేనైవపరిమమౌ పరిమితవాన్ మాఙ్మానేలిట్ ।౧౦౪॥ —॥ దత్త్వేతి ॥ అమ్బికాసూనుః ధృతరాష్ట్రః ప్రత్యహం అహన్యహని + వీప్సాయామవ్యయీభావః అనశ్చేతిటచ్ అహ్నష్టఖోరేవేతిటిలో

(౧) చ ॥ ప్రాయస్యభూమ్న ఇత్యాదిన సమ్యక్ ॥ ప్రాయస్య వయస ఇత్యుచితం । ప్రాయోవయసిబాహుల్యేతుల్యానశనమృత్యుష్వితి నైజయంతీ ॥

పుత్రశతేపి యావత్ప్రేమ అస్తి తావత్ప్రేమ పాండోః పుత్రేషు ఏకైక స్మిన్ యుధిష్ఠిరాదౌ బబంధ ఘటితవాన్ భ్రాతృవాత్సల్యాదితి భావః ॥ శాలినీవృత్తమ్ ॥ శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోఽబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౧౦౫ ॥—ఏవమితి ॥ వత్సభావేపి బాల్యేపి భక్తిమత్సు స్వస్మిన్నితి భావః- తేషు పాండవేషు ఏవముక్తవిధాం నిజస్య పితుః ధృతరాష్ట్రస్య వత్సలతాం ప్రేమ దృష్ట్వా జ్ఞాత్వా దుర్మనాయమానః ఖిద్యన్ అతఏవ సుయోధనః దుర్యోధనః మత్సరేణ అన్యశుభద్వేషేణ హేతునా ॥ ని ॥ మత్సరోఽన్యశుభద్వేషే తద్వత్కృపణయోరపీతి విశ్వః ॥ రాధేయః కర్ణః ప్రధానః ముఖ్యః యేషాం కర్ణశకునిదుశ్శాసనానాం

థ ॥ ౧౦౫ ॥ X ॥ ఏవంవత్సభావేపి భక్తిమత్సు తేషు
నిజపితృవత్సలతామసకృత్ సమీక్ష్య మత్సరేణ దు
ర్మనాయమా(నహృదయో)నో)హృదయాలవాలే సు
యోధనో రాధేయప్రధానదుర్వ్య(క)వ)మేధోత్సే

కః నావ్యయీభావాదిత్యమ్ యద్యద్వస్తు ఇష్టంఇచ్ఛావిషయః తత్తద త్వాహాత్మజానాం స్వపుత్రాణాం శతేపి యావత్ప్రేమ పాండోః పుత్రేషు సు తేషు మధ్యే ఏకైకస్మిన్ సర్వనామత్వాద్ద్విత్వ-సమాసవద్భావశ్చ తావత్ప్రేమ ॥ని॥ ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహ ఇత్యమరః।బబంధ బధ్నాతేర్లిట్ ॥౧౦౫॥ ఏవమితి॥ ఏవం వత్సభావేపి బాల్యేపి ॥ని॥ వత్సస్తర్ణకపుత్రాదితర్షే వత్సాంతు వక్షసీతి విశ్వః భక్తిమత్సు తేషు పాండవేషు నిజపితురాత్మజనకస్య ధృతరాష్ట్రస్య॥సి॥ స్వకే నిత్యే నిజం త్రిషు ఇత్యమరః । వత్సలతాం వాత్సల్యం + వత్సాంసాభ్యామితి మత్వర్థే యోలచ్ + తస్య భావస్త్వతలావితి తల్ అసకృదభీక్ష్ణంఅభీక్ష్ణమసకృత్స్యాదిత్యమరః సమీక్ష్య మత్సరేణ ద్వేషేణ ॥సి॥ మత్సరోఽన్యశుభద్వేషే తద్వత్కృపణయోస్త్రిష్విత్యమరః । దుర్మనాయమానః విమనా ఇవాచరన్ కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతి క్యఙ్సలోపౌ సుయోధనో-

మష్టంబోధనం ప్రేరణం యస్యాస్తాదృశీ మేధా స్వబుద్ధిరేవ (౧) ఉ
త్సేధసవిధధరణీరుహః ఉన్నతాంతికవృక్షః తమధిరూఢాం తస్మిన్నారూఢా
మిత్యర్థః- అసతోనిరోధాం నిరంకుశాం విరోధః పాండవేషు వై
రం స ఏవ విషవీరుత్ వత్సనాభిలతా తాం హృదయమేవ ఆలవాలం
వృక్షమూలవర్తులసేతుః తస్మిన్ ఏధాంచ క్రే వర్ధయామాస- అత్ర
పాండవేషు ధృతరాష్ట్రప్రేమదర్శనస్య దుర్యోధనఖేదం ప్రతి తస్య
మత్సరం ప్రతి తస్య విషవీరుద్వర్ధనం ప్రతిచ హేతుత్వాదంగాంగి
భావసంకీర్ణం సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౧౦౬ ॥ —॥
తీవ్రేతి ॥ తీవ్రః దారుణః ఉదయః ఆవిర్భావః యేషాం తాన్ అవినయాన్

ధసవిధధరణీరుహమధిరూఢా మసతోరోధాం విరో
ధవిషవీరుధమేధాంచక్రే ॥౧౦౬॥ ప ॥ తీవ్రోదయాన
వినయాన్ దధతాం క్రమేణ దుర్యోధనాద్య సుహృ

దుర్యోధనః హృదయ ఏవాలవాలే ॥ని॥ స్యాదాలవాలమావాలమిత్యమరః
రాధేయః కర్ణః ప్రధానం ముఖ్యో యేషాం తేషాం దుర్బోధకా
నాం మేధాయాం బుద్ధౌ ॥ని॥ ధీర్ధారణావతీ మేధేత్యమరః । ఉత్సేధ
ఉచ్ఛ్రయో యస్య ॥ని॥ నగాద్యారోహ ఉచ్ఛ్రాయ ఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయ
శ్చస ఇత్యమరః సవిధధరణీరుహం సమీపవృక్షం ॥ని॥ సదేశాభ్యాశసవిధే
త్యమరః అధిరూఢాం నాస్తి రుత్తరోధో నిరోధో యస్యాస్తాం శాకపా
ర్థివాదిత్వాత్సమాసః విరోధ ఏవ విషవీరుత్ తం విషలతాం ॥ని॥ లతా ప్రతా
ని నీవీరుదిత్యమరః ఏధాంచక్రే వర్ధయతి స్మ + ఏధవృద్ధౌ ఇజాదేశ్చ గు
రుమతోనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ఇతరత్పూర్వమేవోక్తమ్ । కర్ణాదీనాం దౌర్మ
త్ర్యాతిశయేన మనసి వైరం విస్తారయామాసేత్యర్థః ॥౧౦౬ తీవ్రేతి ॥ తీవ్ర ఉ
దయ ఆవిర్భావో యేషాం తాన్ అవినయాన్ దుర్నయాన్ క్రమేణ ద
ధతాం దురహంకృతీనాం దురహంకారిణాం దుర్యోధన ఆదిః ప్రథమో

(౧) చ॥ ఉత్సేధశబ్దో శర్ణ ఆద్యజ న్యతిభావః ॥

దష్టచేష్టితాని దధతాం కుర్వతామిత్యర్థః, దురహంకృతీనాం నిష్ప లాహఙ్కారాణాం దుర్యోధనః ఆదిర్యేషాం తేషాం అసుహృదాం శత్రూణాం సంబంధిని పట్టాభిషేకమభిలషతి కామయమానే ఫాలదేశే లలాటే కుట్టాకభావే ముష్టికుట్టనే కర్మణి కుతుకం కౌతూహలం భీమః కురుతే స్మ ॥ని॥ కుట్టాకఃపాణికుట్టకః ఇతిశబ్దార్ణవే ॥(౧) భీమోనమృష్యతీతి దుర్యోధనాదయో యావద్రాజ్యాయనిరాశాబభూవురిత్యర్థః ॥ ౧౦౭ ॥—పంచధేతి ॥ స ప్రసిద్ధఃపవనాత్మజః భీమఏవ పంచధా పంచప్రకారం ప్రవహంతీనాం కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాం క్రోధాఏవ సింధవః నద్యః తాసాం క్రమాత్ ప్రాయేణస

దాందురహంకృతీనామ్ । పట్టాభిషేమభిలషతిఫా
లదేశే కుట్టాకభావకుతుకందురుతే స్మభీమః ॥ ౧౦౭ ॥

ప॥ పంచధా ప్రవహంతీనాంపవనాత్మజఏవసః । క్రా

యేషాంతేషాంఅసుహృదాంశత్రూణాం+సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితినిపాతితః తతో నఞ్సమాసః పట్టాభిషేకంరాజ్యాభిషేకం అభిలష్యతీచ్ఛతిఫాలదేశే నిటలప్రదేశే కుట్టాకభావస్య ఛేదకభావస్య +కుట్టచ్ఛేదనే।జల్పభిక్ష కుట్టబుంటవృఞ్షాకన్నితి షాకన్ప్రత్యయః కుతుకంకుతూహలం ॥ని। కుతుకంచకుతూహలమిత్యమరః ॥ కురుతేస్మచకారలట్ స్మేఇతి భూతేలట్ ॥౧౦౭॥—పంచధేతి ॥ పంచధాపంచప్రకారేణ+సంఖ్యాయావిధార్థేధాఇతి ధాప్రత్యయః ప్రవహంతీనాం క్రమాత్ కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాం క్రోధానామేవసింధూనాం నదీనాం॥ని॥ దేశేనదవిశేషేబ్ధౌ సింధుర్నాసరితిస్త్రియామిత్యమరః । సపవనాత్మజఏవసంగమభూస్సంగమస్థాన మభూ

(౧) చ ॥ దైర్ఘ్యంనిధేహి హృదయే హంతఏవపావకః కింవాస్యకదాచిదపి కేనచిదన్యభావి । సాపంగ సంహృతివిధావిభకుంభ కూట కుట్టాకపాణి పలికస్య హరేః ప్రమాదః । ఇతిమహకవిప్రయోగశ్చ।

జ్జమభూన్మేళనదేశః అభూత్ యుధిష్ఠిరాదీనాం భీమబలవ్యాపాశ్రయ త్వాత్తద్విషయక్రోధానామపి భీమ ఏవ పర్యవసానమభూదిత్యర్థః ॥౧౧౭॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకన్దళితానన్దసాన్ద్రస్య
కరవికులచన్ద్రస్య రామకవీన్ద్రస్య కృతౌ చమ్పూభారతవ్యాఖ్యానే
లాస్యాభిఖ్యానే ప్రథమస్తబకః.

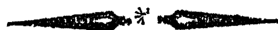
రవక్రోధసింధూనాం క్రమాత్సంగమభూరభూత్ ॥౧౦౭

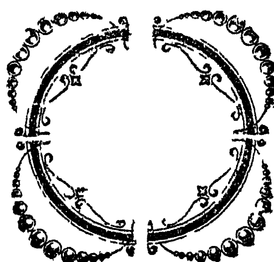
ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతిచంపుభారతే
ప్రథమస్తబకః.

త్ యథా అనేకాసాం నదీనామేకత్ర సంగమో భవతి తథా కౌరవాణాం పం
చశతక్రోధా ఏకస్మిన్ భీమే సంగతా ఇతి సర్వం శుభం భవతు ల జ్ ॥౧౦౭

ఇతి శ్రీమదమ్బాళ రామసూరి విరచితాయాం చమ్పూభారతో
జ్జీవన్యాం ప్రథమస్తబకః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

చమ్పూభారతే సవ్యాఖ్యానే ద్వితీయస్తబకప్రారమ్భః

అవతరణికా ॥ శ్రీవాగ్విదయానవినయానిత్యత్ర పూర్వస్తబకే దుర్యోధనాద్యవినయానాం సామాన్యతః ప్రక్రాన్తత్వాత్తాన్విశేషతోऽస్మిన్ ప్రపంచయతి ॥ ఏకదేతి ॥ ఏకదా కదాచిత్ - తుశబ్దో వాక్యాలంకారే - తే సర్వే రాజకుమారాః ధార్తరాష్ట్రాః పాండవాశ్చ సుపర్వణాం దేవానాం సరితో గంగాయాః సలిలేషు విహృత్య జలక్రీడాం కృత్వా సముత్తీర్ణాస్తీరం ప్రాప్తాస్సన్తః అనీచీభిరున్నతాభిః వీచీభిస్తరంగైః ఉత్కూలితేషు తీరం ప్రాపితేషు ఫేనానాం డిండీరాణాం కూటేషు రాశిషు స్వవస్థితేష్వివేత్యుత్ప్రేక్షా- పటగృహాణాం వాటేషు కక్ష్యాన్తరేషు పరితః సర్వత్ర గృహీతాః మనోహరాశ్చ అం-

గ ॥ ఏకదా తు తే సర్వే సుపర్వసరితస్సలిలేషు విహృ
త్య సముత్తీర్ణాః వీచీభిరనీచీభిరుత్కూలితఫేనకూ
టేష్వివ పటగృహవాటేషు పరిగృహీత మనోహ

ఏకదాత్వితి ॥ ఏకదా తు ఏకస్మిన్ కాలే తే సర్వేऽపి కౌరవపాండవాః సుపర్వణాం దేవానాం సరితో గఙ్గాయాస్సలిలేషూదకేషు విహృత్య క్రీడిత్వా సముత్తీర్ణాః అనీచీభిః దీర్ఘాభిః ॥ ని ॥ న్యఙ్నీచఖర్వహ్రస్వాస్స్యురిత్యమరః + నమీణ ఇత్యత్ర బాహులకాన్నిపూర్వాదిణా ఉణాదికశ్చేట్ టిత్వాన్ఙీప్ వీచీభిస్తరఙ్గైః ॥ ని ॥ భఙ్గస్తరఙ్గ ఊర్మిర్వా స్త్రియాం వీచిరిత్యమరః + కృదికారాదితి ఙీష్ ఉత్కూలితేషు కూలం ప్రాపితేషు ఫేనకూటేషు ఫేనరాశిష్వివ ॥ ని ॥ డిండీరోऽబ్ధికఫః ఫేనః మాయానిశ్చలయంత్రేషు కైతవానృతరాశిషు । అయోఘనే శైలశృంగే సీరాంగే కూటమస్త్రియామితి చామరః । పటగృహవాటేషు పట్టసద్మప్రదేశేషు పరిగృహీతాస్స్వీకృతాః మనోహరాః రమ్యాః అం-

ఒరాణి వస్త్రాణి పటీరాశ్చన్దనాః హారాః మణిసరాః అభ్యవహారాః భోజనానిచ యైస్తథోక్తాస్సంతః-కుశలానాం శిక్షాభ్యాసాభ్యాంనిపుణానాం కుశీలవాః గాయకాః ॥ ని ॥ గాయకాస్తుకుశీలవాఇత్యమరః తేషాం కులేన బృందేన కుశీలవబాలకేతిపాఠాంతరం, పరిశీలితానాం తాడితానాం విచిత్రాణాంచ వాదిత్రాణాంచతుర్విధవాద్యానాంచవీణావేణుమృదంగతాళానాం కలశీనాం ఘటవాద్యానాం చర్మవైమర్దధురశబ్దైర్వివశీకృతం పరవశీకృతంమనోయేషాంతథోక్తాస్సంతఃసుఖంయథాతథాఆసామాసుః అవర్ణ్ణ + దయామాసశ్చేతికర్తరి లిట్యామస్త్రావాస తేరస్తేరనుప్రయోగః ॥ ౧ ॥—రహసీతి॥స,సురయోధనాదికోశపాత్రం భీమః తాదృశైః మనోజ్ఞైరిత్యర్థః -కుసుమా

రాంబరపటీరహారాభ్యవహారాః కుమారాఃకుశలకు
శీలవబాలకకులపరిశీలిత విచిత్రవాదిత్రకలశీరవవివ
శీకృతమనసస్సుఖమాసామాసుః ॥౧॥ ప॥ రహసినళిన
తల్పేగత్న పర్యంకకల్పె దినవిరతిసమీరైస్సేవ్యమాన

ఖరాణి వస్త్రాణిపటీరాశ్చందనలేపాః హారాః ముక్తావళ్యాదయః అభ్యవహారాః భక్షణానిచఅంబరాద్యభ్యవహారాంతోద్వంద్వఃఅనంతరం త్రిపద బహువ్రీహిః కుమారాఃకుశలానాం కుశీలవబాలకానాంగాయకకుమారాణాంకులేన సమూహేనశీలితైరభ్యస్తైః విచిత్రైః వాదిత్రాణాంవాద్యానాం ॥ని॥చతుర్విధమిదంవాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమిత్యమరః। కలశీనాం ఘటానాం ॥ని॥ పిరరస్థాల్యఖాకుండకలశస్తుత్రిష్విత్యమరః జాతిత్వాన్ద్దీష్ రవైర్ధ్వనిభిఃవివశీకృతానిమనాంసియేషాంతే సంతః సుఖంయథాతథా ఆసామాసురుపవివిశుః+ఆసఉపవేశనేలిట్ దయామాసశ్చేత్యామ్౧॥—రహసీతి ॥ రహసిఏకాన్తే రత్నపర్యంకకల్పే రత్నమంచసదృశే ॥ని॥శయనంమంచపర్యంకపల్యంకాః ఖట్వయాసమా ఇత్యమరః- నళినతల్పేకమలశయ్యాయాం దినవి

నాంగన్ధపూరైః పరిమళపరమ్పరాభిః కరణైః అలసతాయాః శ్రమస్య(౧)
అధికంయథాతథాహానిం క్షతిం దృష్టిఖండయంతీతి హానిదా శ్రద్ధా వృక్షా
యస్యాం తస్యాం, తటభువి గంగాతీరే దినవిరతిసమీరైః సాయంతనవా
యుభిః సేవ్యమానస్సన్ - రహసిరత్నపర్యంక కల్పే మణిమంచకు
ల్యే + సాదృశ్యైకకల్పప్రత్యయః - నళినతల్పేవ ద్రౌపద్యాయాం నిద
ద్రాసు ప్రవాణ + నిద్రా తెళ్ళకర్తరి లిట్ - మాలినీవృత్తమ్ ॥౨॥—
అథేతి ॥ అథస్నానానంతరంతథాభూతస్య సుఖసుప్తస్య తస్య భీమస్య
జిఘాంసయా హంతుమిచ్ఛయా కురునరేంద్రనందనేన దుర్యోధనేన

స్సభీమః । తటభువికుసుమానాం ఆద్యైః గన్ధపూ
రైరధికమలసతాయా హానిదదౌ నిదదౌ॥౨।౫॥ అ
థనిశీథేతథాభూతస్య తస్య జిఘాంసయా కురునరేంద్ర

రతేస్సాయంకాలస్య సమీరైర్వాయుభిః సేవ్యమానః + కర్మణిశాన
చ్ సభీమః తాద్యైః గన్ధపూరైః గన్ధప్రవాహైః అలసతాయామాం
ద్యస్య॥ని॥ మందె కుతుందపరిమృజ ఆలస్యశ్శీతకోలసోమృష్టః ఇత్యమరః
హానిదా ద్రవా వృక్షా యస్యాం తస్యాం॥ని॥ పలాశిమ్ర ద్రుమాగమా ఇత్య
మరః - తటభువితిసంభూమా అధికంక్రియావిశేషణత్వాత్ కర్మణి ద్వితీ
యా నిదదౌ నిద్రాతిస్మ + ద్రాకుత్సాయాం గితౌ లిట్ అతఔణలఇత్యౌ
త్వమ్ ॥౨॥—అథేతి ॥ అథానంతరం నిశీథేర్ధరాత్రే తథాభూతస్య
నిద్రాళో స్తస్య భీమస్య జిఘాంసయా హంతుమిచ్ఛయా కురునరేంద్రస్య
ధృతరాష్ట్రస్య నందనేన దుర్యోధనేనచోదితైః ప్రేరితైర్నరేంద్రైర్వి
షవైద్యైః ॥ని॥ నరేంద్రో వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యే చకథ్యతే ఇతి విశ్వః ఉ
పేత్యాగత్య యుగపదేకదైవ॥ని॥ తదాంక చానీంయుగపదేకదేత్యమరః-

(౧) చ॥ అలసతాయా ఇత్యారభ్య హానిదా ఇత్యంతాప ఙ్క్తిః స్వవచ్ఛా। హానింద్యంతి ఖండయంతీతి లేఖా వాదలసతాద్యాపకత్వ ప్రతీతి రూపవిరుద్ధార్థబోధకత్వాత్ । కింతు హానిందదతీతి లేఖన మేవయుక్తమితిభాతి॥

చోదితైః ప్రేరితైః నరేన్ద్రైర్విషవైద్యైః ॥ ని ॥ నరేన్ద్రో విషవై
ద్యేపీతి విశ్వః, నిభృతం గూఢం యథాయథా - ఉపేత్య నియన్త్రణపే
టకేషు సర్పబంధనమ జూపాసు ర్ఘుడితి శీఘ్రం సముద్ఘాటితేషు వి
వృతేషు సత్స్వి త్యుత్తరేణైక వాక్యమ్ ॥౩॥——॥ సుత ఇతి ॥ శ్వసనో
వాయుః అశన మన్నం యేషాం తేషామిన్ద్రాస్సర్ప శ్రేష్ఠాః సుతే వా
యుపుత్రే భీమే పితుర్వాయోస్సంబంధీయ స్స్వాదిమా అన్నమాధుర్యం
తస్య యస్సంప్రదాయః - పారంపర్యేణ సంక్రమణం తస్య శోధ
యితుం పరీక్షితుమిచ్ఛా శుశుత్సా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా- కారణగుణాస్య
కార్యే సంక్రమణ పరీక్షణేచ్ఛయేవేతి యావత్, సమీరసూనుం భీమం స
మ్యగుపేత్య జిహ్వానాం బహిః ప్రసారాణ బహుశః అధికం విలేసుః
చకుః, ఉపజాతివృత్తమ్ ॥౪॥ ——

నందనేన చోదితైర్నరేంద్రైః రుపేత్యాయుగప దేవర్ఘు
డితి నిభృతం సముద్ఘాటితేషు నియాన్త్రణపేటకేషు ॥౩
పాసుతే పిత్రస్స్వాదిమసంప్రదాయ శుశుత్సయేవశ్వ
సనాశనేన్ద్రాః । సమీరసూనుం సముపేత్య జిహ్వా బ
హిః ప్రసారాన్బహుశో విలేసుః ॥౪॥

ఝుడితి నిభృతం కేవలం శీఘ్రం ॥ ని ॥ ప్రాగ్ఝుడిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః-
నియన్త్రణపేటకేషు బంధనమ జూపాసు ఉద్ఘాటితేషు విఘటితేషు స
త్సు ॥౩॥——సుతే ఇతి ॥ సుతే పుత్రే పితుర్జనకస్య స్వాదిమ్న స్స్వాదు
త్వస్య + పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ టేరితి టిలోపః సంప్రదాయస్య బుభు
త్సయేవ బోద్ధుమిచ్ఛయేవ బుధ్యతేస న్నంతాద ప్రత్యయాదిత్యకా
రం ప్రత్యయః । శుశుత్సయేతి పాఠే శుధేస్సన్నంతా ద ప్రత్యయః ॥ శ్వసనః
అశనం యేషాం తేషాం ఇంద్రాశ్శ్రేష్ఠాః సమీరసూనుం వాయుపుత్రం
భీమం సముపేత్య ప్రాప్య జిహ్వానాం రసనానాం బహిః ప్రసారాణ బ
హిః ప్రసరణాని బహుశః బహుప్రకారేణ విలేసుః సువిస్తారేలిట్ ॥౪

॥ సుప్తస్యేతి ॥ సుయోధనస్య భృత్యైర్ముక్తాః ప్రయోజితాః వాతాశనాస్సర్పాశ్చ - సకలావనదేవతాశ్చ సుప్తస్య తస్యభీమస్య - తుశబ్దః క్రమార్థకః వపుషిశరీరేఆయుషిచ-,ఆశిషోః దంష్ట్రియోః శుభప్రార్థనాయాశ్చ ద్వయం వితేనుః ప్రత్యేకం నివేశయామాసురిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆశీస్స్యాదాశంసాహిదంష్ట్రయోరిత్యమరః - తత్ర ఆశీర్ద్వయస్య మధ్యే పూర్వాప్రథమాసర్పదంష్ట్రా- వీర్యం మారణసామర్థ్యం నవుపోష నరక్షితవతీ- కింతుచరమాద్వితీయావనదేవతాశుభప్రార్థనైవ వీర్యంచిరజీవిత్వకరణాత్మకం పుపోష ఖలజనవిపన్నాంత్సతోదేవా ఏవరక్షంతీతిభావః వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౫ ॥——మర్త్యేతి ॥ భుజంగమాస్సర్పాః పూర్వోక్తాః మారుతస్యాపత్యం పుమాన్ మారుతిః భీమఃతస్యవపుషిశరీరే-మ

సుప్తస్యతస్యతుసుయోధనభృత్యముక్తావాతాశనాశ్చ
సకలావనదేవతాశ్చ।ఆశీర్ద్వయం వపుషిచాయుషిచ
ప్రతేనుఃపూర్వానతత్రచరమైవపుపోషవీర్యమ్ ॥ ౫ ॥
మర్త్యదత్తదశనాభుజంగమా మారుతేర్వపుషిసుప్తిభూ

॥ సుప్తస్యేతి ॥ సుయోధనస్య భృత్యైర్ముక్తాః వాతాశనాశ్చ సకలానిఖిలాః వనదేవతాశ్చ సుప్తస్య నిద్రాణస్య తస్యభీమస్య వపుషిశరీరేచ ఆయుషిచజీవితకాలేచ ఆశిషాఃదంష్ట్రాహితాశంసయోర్ద్వయం ॥ ని ॥ ఆశీరుక్తాహితాశంసాపవనాశనదంష్ట్రయోరితివిశ్వః క్రమేణ వితేనుఃతత్ర తయోర్మధ్యేపూర్వాఅహిదంష్ట్రావీర్యంశక్తిం నపుపోషచరమైవ హితాశంసైవ వీర్యం పుపోషపుష్యతేర్లిట్ ॥ ౫ ॥ మర్త్యేతి ॥ మారుతేర్భీమస్య వపుషిశరీరే మర్త్యసుమర్త్యస్తానేవమదత్తాదశనాదంతాయైస్తేభుజంగమాస్సర్పాః +గమశ్చేతిఖచ్ ముమ్ ॥ ని ॥ భుజంగోహిర్భుజంగమఇత్యమరః - సుప్తిరేవభూరుట్ కేతకీవృక్షస్తస్య ॥ ని ॥ కేతకీసుప్తిభూరుట్స్యాదితి కథయంతి । అథవా

మర్మసు ఆయుస్థానేషు దత్తాః నిహితాః దశనాః దంష్ట్రాః యైస్తథో
క్తాస్సంతః - బహిర్భూమేరూర్ధ్వం వినిర్గతాః ముష్టినామాతుం
యోగ్యాప్రమేయాతనుర్యాసాంతాః సుప్తిభూరుహాః శయనవృక్షస్య
మూలికాః మూలానీవవిరేజిరే - ఉత్ప్రేక్షా - రథోద్ధతావృత్తమ్॥౬
అన్యేద్యురితి ॥ ముగ్ధామూఢాధీఃబుద్ధిర్యస్యతథోక్తః- సః దుర్యోధనః
సాక్షాత్సర్పదంశనేష్యమృతస్య విషదాపనేన పునస్తచ్చింతనాదితిభా
వః- స్నిగ్ధఇవసుహృదివకపటమిత్రమితియావత్ అన్యేద్యుఃపరస్మిన్
దినేపునఃసర్పదంశనేపీత్యర్థః- ఆజీవంతంప్రాణాన్ ధారయంతంని
ద్రయాఅరుణనయనేరాజీవేకమలేఇవయస్యతం ॥ని॥ ఓసప్రసూనరా
జీవేతి పద్మపర్యాయేష్వమరః, సజగ్ధికెళికాయాంసహభోజనక్రీడా
యాం ఆరాళికైస్సూదైః ॥ని॥ ఆరాళికాఆంధసికాఇతి పాచకపర్యా

రుహాః॥ముష్టిమేయతనవో విరేజిరేమూలికాఇవబహి
ర్వినిర్గతాః॥౬॥౫॥ అపరేద్యురపిపునరాజీవంతంనిద్రా
రుణనయనరాజీవంతంసముగ్ధధీస్స్నిగ్ధఇవసజగ్ధికేళికా
యామారాళిక(కర)దాపితకబళనిచోళితకరాళగరళ
విహ్వలంప్రహ్వాలంబి(త)శిరసంరజ్జుభిఃపరిణాహ్యపరి

సుప్తిభువినిద్రాస్థానే రోహంతీతిరుహః క్విప్ ముష్టిమేయతనవఃము
ష్టిగ్రాహ్యశరీరాః బహిర్వినిర్గతాః మూలికాఇవ విరేజిరే + రాజృ
దీప్తౌ లిట్ ఫణాంచసప్తానామిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥౬॥—అపరే
ద్యురితి ॥ అపరేద్యురపరస్మిన్ దివసేపి పునరాజీవంతం నిద్రయారు
ణనయనరాజీవేయస్యతం తంభీమం ముగ్ధధీమూఢబుద్ధిః॥ని॥ముగ్ధస్సు
న్దరమూఢయోరితివిశ్వః ।సదుర్యోధనః స్నిగ్ధోవయస్యఇవ॥ని॥స్నిగ్ధోవ
యస్య స్సవయాఇత్యమరః సగ్ధికెళికాయాం సహభోజనలీలాయాం
ఘస్లఅదనే క్తిన్ తితుత్రేతిడభావః ఘసిభసోర్హలిచేత్యుపధాలోపః
ఝలోఝలీతి సలోపః ఝషస్తథోరితి ధత్వం ఝలాంజశ్ ఝశీతి

యేష ప్యమరః, దాపితైః కబళైఃగ్రాసైర్నిచోళితేన అంతర్హితేనక
రాళేన భీషణేనగరళేనవిషేణ - తద్భక్షణేనేతియావత్ - విహ్వలం
విభ్రాంతం - ప్రహ్వాలంబితఙశిరః యస్యతథోక్తం - అసుహృదాం
శత్రూణాం హృదయేవక్షసిమూలం తద్వద్దుఃఖజనకమిత్యర్థః- తఙ భీ
మంపరిణాహినీభిః ఆయతాభిః రజ్జుభిః పరిణాహ్యబంధయిత్వా, మూ
లై రాయుధవిశేషైఃకీలితే-అధోబంధితేనిర్జరసరితోగంగాయాః అంత
ర్జలేజలమధ్యేవిసర్జయామాసపాతితవాన్ - భృత్యైరితి శేషః ॥ ౭ ॥
తేషామితి ॥ తదానీంతేషాం ధృతరాష్ట్రజానాం దుర్యోధనాదీనాం

ణాహినీభిరసుహృదాం హృదయమూలం మూలకీలితేనిర్జర

సరిదంతర్జలే విసర్జయామాస ॥ ౭ ॥ తేషాంతదానీంధృ

జస్త్వంజస్త్వేకర్త వ్యేనపదాంతేతిస్తానివద్భావాభావఃసహగ్ధిఃసగ్ధిః
సహాస్యసఇతిసః ॥ని॥సగ్ధి(స్త్రీ)సహభోజనమిత్యమరః। ఆరాళికానాం
సూదానాం కరైరర్హాస్తైర్దాపితస్య కబళేనగ్రాసేన నిచోళితేన
చ్ఛాదితేన కరాళేన భీషణేన ॥ని॥కరాళంభీషణాన్యవదితివిశ్వః గరళే
నవిషేణవిహ్వలంవివశం॥ని॥విక్లబోవిహ్వలస్స్యాత్తువివశోరిష్టదుష్ట
ధీరిత్యమరః ॥ ప్రహ్వఙనమ్రంలఙబిఅధః పతత్ శిరోయస్యతంఅసు
హృదాంశత్రూణాం హృదయస్య మూలంమృత్యుంరోగఙవా ।ని॥ మూ
లంప్రహరణమృత్యో కేతనేరోగయోగయోః మూలాదుష్టవధార్థా
యకీలకేవణ్యగ్రామోషితితివిశ్వః తమితి పూర్వేణాన్వయః పరిణాహినీభి
ర్విశాలాభిః రజ్జుభిః పాశైఃపరిణాహ్యబంధయిత్వాభృత్యైరిత శేషః
మూలేన వధార్థకకీలేన కీలితేబద్ధే ॥ని॥ బద్ధేకీలితసంయతా విత్యమ
రః నిర్జరసరితః గంగాయాః అంతర్జలే జలమధ్యేవిసర్జయామాస
త్యాజయామాస+త్యజవిసర్గేణ్యంతాల్లిట్ ॥౭॥—॥ తేషామితి॥తదా
నీంతస్మిన్కాలే+తదోదాచ॥దానీంచేతిదానీంప్రత్యయః తేషాంధృత
రాష్ట్రజానాం దుర్యోధనాదీనాం దివిషదాం దేవానాంతటిన్యాః

దివిషత్తటిన్యాః గంగాయాఃతీరేతటే, నీరేజలేచప్రవీరం మరుత్సుతం భీమం మారయితుం- క్రమాత్ సారాః- దృఢాఃగుణాఃసూదాః ఏకత్ర అన్యత్ర రజ్జవశ్చ - సాధనతాంకరణత్వమవాపుః ప్రాప్తవంతః- కారణాన్యభూవన్నిత్యర్థః, సూదైస్తీరేవిషం ప్రదాప్య నీరేరజ్జుభిర్బంధయిత్వా పాతితత్వాదితిభావః ॥ని॥ గుణో ప్రధానేరూపాదౌ మౌర్వ్యాంసూదేవృకోదరఇతి విశ్వః- సారాః శ్రేష్ఠాః గుణాః శౌర్యధైర్యాదయః తంమారయితుం సాధనతామవాపుః - తస్యతాదృగ్గుణరాహిత్యే తస్మిన్నపి ధార్తరాష్ట్రాణాం తథాప్రారావస్త్రసక్తేరితిభావః- అత్రార్థేగుణానాం దోషీకరణాల్లేశాలంకారః * లేశస్స్యాద్దోషగుణయోర్గుణదోషత్వ కల్పనమితిలక్షణాత్- పూర్వత్రచసూదరజ్జ్వోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిః- ద్వయోరప్యేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః అభిన్నపదబోధ్యనానాలంకారఘటితత్వం తల్లక్షణంప్రపంచో మదీయమకరందరుఖ్యాంద్రష్టవ్యః-సారాః విషదాః ॥ని॥సారస్తుగరదేదృఢఇతివిశ్వఇత్యపి కేచిత్ ఉపజాతివృత్తం

తరాష్ట్రజానాంతీరేచనీరేదివిషత్తటిన్యాః॥మరుత్సుతం

మారయితుంప్రవీరంసారాగుణాస్సాధనతామవాపుః॥ా

జ్ఞాయాః॥ని॥తటినీహ్రదినీనదీత్యమరః। తీరేకూలేధనినీరేఉదకేచప్రవీరంమరుత్సుతం భీమంమారయితుం నాశయితుం + మ్యజ్ప్రాణత్యాగే హేతుమణ్ణ్యంతాత్తుమున్ అరీణాంభావ ఆరంతేన సహవర్తన్త ఇతి సారాః గుణాః సూదాః సారాఃదృఢాః గుణాఃరజ్జవశ్చ॥ని॥ మౌర్వ్యాంసూదవృకోదరతంతొవృత్రించిర్వయోను రూపాదౌ ॥ సత్వాదౌ సంధ్యాదౌ శౌర్యాదావప్రధానకేచగుణః ఇత్యమరశేషః।సారోబలేమజ్జనిచ స్థిరాంశేన్యాయ్యేచ నీరేఎఘనేచ సారమ్ । వరేణ్యవత్సారముఖాహారంతీతివిశ్వశ్చసాధనతాంకరణత్వం అవాపుః అన్యాదోఽపి భర్తన్యతేమారయితుం మన్థంకతుర్ణ +తతుర్గోతి తదాచష్టే ఇతిణి

॥౮॥—తతఇతి ॥ తతఃపాతనానంతరం ధృతిఃధైర్యమస్యాస్తీతి ధృతిమాన్ - సప్రభంజనఘూర్వాయుపుత్రః పాతాళభువితస్య భీమస్యాగమనేన కౌతుకం కుతూహలమస్యాస్తీతి కౌతుకినా వాసుకినా సర్పరాజేన- సమ్మానితః అమృతకలశప్రదానాదినా బహుమానితస్సన్ అ

X ॥ తతఃపాతాళభువితదాగమనకౌతుకినా వాసుకి
నా సమ్మానితస్సధృతిమానితస్తతోఽష్టాసుదిశాసు తద
నుగుణపరిగణనదినగణమత్యయశంకిభిరిత్థైరపత్యైః
స్సహావిచిత్య వత్సరిపుభర్తృసభీమక్ష్వానిషీదసీతి వి

చ్ అమృతనిషేవణేన సుందరంకర్తుమిత్యర్థః అథవామరుతం దేవం కర్తుంతద్వద్దీర్ఘాయుషంకర్తుంఅత్రాపిపూర్వవణ్ణిచ్ ఇష్ఠవద్భావా ట్టిలోపఃవృద్ధిః వృద్ధాకర్తర్వ్యాయాంఅచఃపరస్మిన్నితిస్థానివద్భావో నాత్రాచఏవాదేశస్యస్థానివద్భావాత్ అయంనకేవలాజ్ఞాత్రస్థానికః అథవామరుత్సుతం మారయితుంమరుతంవాయుమాఖ్యాతు మిత్యర్థో వా అత్రాపిపూర్వవన్నామాసీతి శ్రుతేః సారాః న్యాయ్యాః గుణాశ్శౌర్యాదయః ॥ని॥సూదాదౌదనికాగుణాఃమౌర్వ్యాంద్రవ్యాశ్రయేసత్వ శుక్లసంధ్యాదికెగుణఇతిచామరఃసాధనతాంహేతుతామవాపుః ఆప్నోతెర్లిట్ (౧)॥౮॥—తతఇతి॥తతఃతదనంతరంపాతాళభువిపాతాళప్రదేశే ॥ని॥ భూఃపృథివ్యాంస్థానమాత్రే ఇతివిశ్వః।తస్యభీమస్యాగమనేనకౌతుకినా కుతూహలవతావాసుకినావాసుకిస్తుసర్పరాజఇత్యమరః మానితఃపూజితః+మానపూజాయామిత్యస్మాత్ కఃధృతిమాన్ధైర్యవాన్।

---

(౧) చ ॥ప్రవీరత్వమేవ మార్గణోద్యమహేతురితి బోధ్యమ్ । పునరాగమనపర్యంతం మరణసంభావనయైవము క్తః । యుద్ధ్వా॥మా॥ ఆయుష్మితిచ్ఛేదః । ఆజ్ఞాప్రార్థనయోర్హింసాయామితి ధాతోస్స్వదే స్తుమునిగుణౌయాదేశౌ ఆరయితుం నాశయితుం సాధనతాం మావాపుః నాప్నువన్నిత్యర్థః । నాయంమాఙ్ । నఞర్థకోమాశబ్దః ॥

త్యయోఃస్వమరణం శంకంతే మన్యన్త ఇతి శంకిభిః ఇతరైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః
అపత్యైః పుత్రైస్సహ అష్టాసు దిశాసు దిక్షు - ఆపంచైవ హాలంతానామి
త్యనుశాసనాచాకారాంతత్వం - తాసామష్టదిశామనుగుణముచితం పరిగ
ణనమష్టత్వసంఖ్యా యస్య తం దినానాం గణం అష్టౌ దినానీత్యర్థః - ఇతస్త
తో వివిత్య అన్విష్య - హా శిఖ దేహే వత్సే హారిప్రాణాం భర్త్సన తర్జన హే
భీమ హా ఇతి సర్వత్ర యోజ్యం - క్వకుత్ర వా నిషీదసి తిష్ఠసీతి ఉక్త్వా ఇతి శే
షః - విషీదంత్యాః శోచంత్యాః కుంత్యాః నవమం నవసంఖ్యామపి (౧) వా

షీదంత్యాః కుంత్యాః నవమమపి వాసర మనవమమేవ
సంజనయన్ ప్రభంజనభూరమ్యతాం జనైరివ దృశౌ రం

సభీమః ఇతస్తతః అష్టాసు + అష్టన ఆ విభక్తావిత్యాత్వం దిశాసు కాష్ఠా
సు ఆపంచైవ హాలంతానాం యథా వాచా నిశా దిశా ఇతి టాబంతః
తాసాం దిశామనుగుణా పరిగణనా యస్య తం దినగణం దివససమూహం
అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా ॥ అత్యయం నాశం శంకంత ఇత్యత్యయశంకిభిః
ఇతరైరపత్యైః పుత్రైస్సహ విచిత్య మృగయిత్వా రిపూన్ భర్త్సయతీ
తి రిపుభర్త్సనః నంద్యాదిత్వాల్ల్యుః హా రిపుభర్త్సన భీమ క్వ వా నిషీ
దసి తిష్ఠసి ఇతి విషీదంత్యాః విషణ్ణాయాః + సదేశ్శతృప్రత్యయః సీదాదే
శః సదిరప్రతేరితి షత్వం కుంత్యాః నవమం నవానాం పూరణం తస్య
పూరణే డట్ ఇతి డట్ నాంతాదసంఖ్యాదేర్మట్ ఇతి మడాగమే నలోపే
చ రూపం వాసరమపి దివసమపి అనవమమేవ నవమభిన్నమితి విరో
ధః అకుత్సితమేవేతి పరిహారః ॥ ని ॥ నికృష్టప్రతికృష్టార్వరేఫయాప్యావమా

---

(౧) చ ॥ నవమం నవసంఖ్యామపి అనవమం నవసంఖ్యారహిత
మితి లేఖనం (ప్రా)మాదికమ్ । నవశబ్దాత్ తస్య పూరణే డట్ ఇతి డటి నాం
తాదసంఖ్యాదేర్మట్ ఇతి మడాగమే చ నవమమితి రూపం । నవసంఖ్యా
పూరకమిత్యర్థో లభ్యతే । అతో నవమం నవసంఖ్యాపూరకమపి అ
నవమం తద్భిన్నమితి లేఖనం యుక్తమ్ ॥

సరందినం - అనవమంనవసంఖ్యారహితం అవమఖ్యాన్యః నభవతీతిత థోక్తంచ - ఉర్వ్యాం సన్ అతఏవవిరోధాభాసః- అమృతమయైరంజ నైరివదృశౌ మాతుర్నేత్రేరంజయామాస ఆనందయామాస - తయా దృష్టోభూదిత్యర్థః ॥౯॥—ఆగతస్యేతి ॥ ఆగతస్యహాతాశాదితిశే షః - తస్యభీమస్య సంబంధి- మదావళానామయుతస్య - దశసహ స్రమదగజానామిత్యర్థః- బలంయత్తస్యావహానాం సంపాదకానాం వృదాకుపరిషదాసర్వసమాజేన ఉపదాపితానాముపాయనీకృతానాం దశకలశానాం, తత్పరిమితానామిత్యర్థః - పీయూషాణామమృతా నాం నిషేవణేన పానేనవిశేషితాతిశయితః పరిపోషోవృద్ధిః యస్య తథోక్తంగాత్రంశరీరం కర్తృ - సవిత్య్రాఃజనన్యాఃభుజాంతరఇవ వ

జయామాస ॥ ౯॥గ॥ఆగతస్యతస్యమదావళాయుత
బలావహానాం వృదాకుపరిషదుపదాపిత దశకలశ పీ
యూషాణాం నిషేవణేన విశేషితపరిపోషంగాత్రం
సవిత్రీభుజాంతరఇవ సోదరకౌరవహృదయేపి మోద

థమాఇత్యమరః సంజనయన్నుత్పాదయన్ ప్రభంజనభూర్భీమః అ మృతాంజనైరివ దృశౌరంజయామాస+రంజగాగెణ్యంతాల్లిట్ అంజ యామాసేతి పారస్పమీచీనః అమృతాంజనైరిత్యుక్తత్వాత్ అంజూవ్య క్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు ॥౯॥—ఆగతస్యేతి ॥ ఆగతస్యభీమస్య మదా వళానాం గజానాం అన్యేభ్యో పిదృశ్యతఇతి మత్వర్థీయోవలచ్ప్ర త్యయః వలెఇతిదీర్ఘః అయుతస్య దశసహస్రమాతంగానాం య ద్బలంతస్యావహానాం సామర్థ్యకారిణాంవృదాకూనాం సర్వాణాం ॥ని॥ సర్వఃవృదాకుర్భుజగఇత్యమరః।పరిషదాసభయా॥ని॥సమజ్యాపరి షద్గోష్ఠీత్యమరః । ఉపదాపితానాం దశకలశానాం సంబంధినాం పీ యూషాణాం అమృతానాం ॥ని॥ పీయూషమమృతంసుధేత్యమరః । నిషేవణేనపానేన విశేషితః పరిపోషః పుష్టిర్యస్యతత్ గాత్రంశరీరం

క్షసీవ సోదరాణాంచ యుధిష్ఠిరాదీనాం కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాంచ హృదయేమనస్యపి - క్రమాన్మోదసంపత్ సంతోషసమృద్ధిః విషాదసంపత్ - దుఃఖసమృద్ధిశ్చ తేనమమతుః నమిళతస్తన - కుంతి తమాలోక్యాలిలింగ యుధిష్ఠిరాదయోజహృషుః - దుర్యోధనాదయశ్చ ఖిదురిత్యర్థః ॥౧౦॥—తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వేతి ॥ కాష్ఠామితి ॥ తదనంతరం- ప్రజ్ఞాబుద్ధిరేవచక్షుః నయనంయస్యసః అంధఃధృతరాష్ట్రః తాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ దుర్యోధనాదీంశ్చ కార్ముకకౌశలస్య ధనుర్విద్యా నైపుణ్యస్య పరాం కాష్ఠాం నిరవధికోత్కర్షం ఆరోపయితుం ప్రాపయితుం తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం దుర్యోధనాదీనాంచ యశః కీర్తింపరాం ఉత్కర్షభిన్నాః కాష్ఠాః దశాపిదిశః ఆరోపయితుమపి ॥ని॥ కాష్ఠోత్కర్షేస్థితౌ దిశీత్యమరః, విద్యావద్భ్యః గఙ్గాయాః తనూజం భీష్మం వ్యజ్ఞాపయత్ విజ్ఞాపితవాన్, యత్తుపరాః అన్యాః కాష్ఠాః పరరాష్ట్రాణీత్యర్థ ఇతి నృసింహః - తన్న తత్కృతే

విషాదసంపదౌ నమమతుః ॥ తదనంతరమ్ ॥౧౦॥ వ॥

కాష్ఠాంపరాం కార్ముకకౌశలస్య కాష్ఠాః పరాస్తాన

పి తద్యశోపి । ప్రజ్ఞాదృగారోపయితుం ప్రవృత్తోవ్య

సవిత్ర్యాః మాతుర్భుజాంతరే బాహూ మధ్యే ఇవసోదర్యకౌరవాణాం ధర్మాదిదుర్యోధనాదీనాం హృదయేచిత్తేపి ద్వంద్వగర్భషష్ఠీతత్పురుషః మోదవిషాదయోః హర్షఖేదయోస్సంపదౌ పూర్వవత్సమాసః నమమతుః నపర్యాప్తె మామానెలిట్ ॥౧౦॥— తదనంతరమితి ॥ స్పష్టమేవ॥ కాష్ఠామితి । ప్రజ్ఞైవదృగ్యస్యసః ధృతరాష్ట్రః కార్ముకస్య ధనుషః కౌశలస్య కౌశల్యస్య కుశలశబ్దస్య యువాదేర్బ్రాహ్మణాదేశ్చ పారాదణ్ష్యఞౌ పరాం ఉత్తమాం కాష్ఠాం ఉత్కర్షం॥ ని ॥ పరస్స్యాదుత్తమానాప్తవైరిమారేషు కేవలే ॥ పరమవ్యయమిచ్ఛంతీతి విశ్వః కాష్ఠోత్కర్షేస్థితౌ దిశీత్యమరః। పరాఃఇతరాఃకా

స్స వరాష్ట్రవ్యాపనాప్రసక్త్యా పత్త్యాపతత్ప్రకర్షత్వ దోషప్రసం
గాత్- అత్రానేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చయాలఙ్కారః॥ శ్లో
గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయఇతిలక్షణాత్ । ఇన్ద్రవజ్రావృ
త్తం ॥ లక్షణంతూక్తమ్ ॥౧౧॥—స ఇతి ॥ కృత్యవిదాంకర్తవ్యనిపు
ణానామగ్రణీః శ్రేష్ఠః సభీష్మోఽపి అపరేణద్వితీయేన శరేదర్భవిశే
షేబాణేచ జన్మయస్య తేనస్కన్దేనేవస్థితే నేత్యుత్ప్రేక్షా, కృపస్య
బాణజన్మత్వం మహాభారతే ప్రసిద్ధం - బహ్వీకృపాయస్య తేనకృపే
ణ నామధనురాచార్యేణ పౌత్రాణాం నృపపుత్రాణాం పూర్వో
క్తానాంగణం నిరవద్యస్యానిన్ద్యస్యవీరాణాంయశసః ఇమే ఘోరాఇ
తికీర్తేః నిషద్యాం ఆపణీభూతామ్ ॥ని॥ ఆపణస్తునిషద్యాయామి

జ్ఞాపయద్విష్ణుపదీతనూజమ్ ॥ ౧౧ ॥ గ ॥ సోఽపి కృ
త్యవిదామగ్రణీరపరేణైవ శరజన్మనాకృపేణ బహు
కృపేణ నిరవద్యవీరయశోనిషద్యాంచాపవిద్యా మా
పాద్యాపితాం పునరుక్తయితుందిశిదిశిజైత్ర గుణం
పౌత్రగణం మహతాధనవివహేన సహవివిధధను

ష్మాదిశః॥ని॥ పరన్దూరాన్యముఖ్యేష్విత్యమరఃతానపితేషాంయశోఽపి కీ
ర్తిమపిక్రమేణాన్వయః ఆరోపయితుం+రుహోణ్యన్తాత్తుమున్ రు
హః పోన్యతరస్యామితిపఃప్రవృత్తస్సన్ విష్ణుపద్యాగఙ్గాయాస్తనూ
జం భీష్మం వ్యజ్ఞాపయత్ ణ్యన్తాల్లఙ్ ॥౧౧॥— సోఽపీతి ॥ కృత్యవి
దాం కార్యజ్ఞానాంమధ్యే అగ్రణీశ్శ్రేష్ఠః సోఽపిభీష్మోఽపిఅపరేణఇతరే
ణ శరజన్మనైవ షణ్ముఖేనైవ బహ్వీకృపాయస్య తేన+స్త్రియాఃపుంవది
తి పుంవద్భావః కృపేణకృపాచార్యేణనిరవద్యస్యఅకుత్సితస్య ॥ని॥ కు
ప్యాయకుత్సితావద్యేత్యమరః వీరయశసః నిషద్యాం॥ని॥ఆపణస్తునిష
ద్యాయామిత్యమరః । చాపవిద్యాం ధనుర్విద్యామాపాద్యాపి సం
పాద్యాపి+ణ్యన్తాత్ క్త్వోల్యప్ తాంవిద్యాంపునరుక్తయితుం ద్విగుణీ

త్యమరః- చాపవిద్యామాపాద్య అధ్యాప్యతాం చాపవిద్యాం పున రుక్తయితుం ద్విరావర్తయితుం - దిశిదిశిప్రతిదిశం జైత్రాః జయశీలాః గుణాశ్శౌర్యాదయః యస్యతత్పౌత్రగణం - వివిధస్యబహుప్రకారస్య ధనురాగమస్య అస్త్రవేదస్య ప్రాణస్య జీవభూతస్య ఉపదేశపారంపర్యేణవర్ధకస్యేతియావత్ - ద్రోణస్యనామాచార్యస్య చరణయోః మహతాఅసంఖ్యేన ధనస్య నివహేనరాశినాసహ ఉపదీచకార-ఉపాయనంచకే-కృత్వా స్త్రీత్యాదినాచ్వావిత్వందీర్ఘశ్చ॥౧౨॥

సింధ్వితి ॥ తత్రహాస్తినపురేపౌరాణాం నికరస్సంఘః తయోః సింధుజాతస్య గంగాసుతస్య సముద్రనివహస్యచ కలశీభువో ద్రోణస్యఅగస్త్యస్యచద్వయోర్భీష్మద్రోణయోః సముద్రాగస్త్యయోశ్చేతియావ

రాగమప్రాణస్య ద్రోణస్య చరణయోరుప హారీ

చకార ॥౧౨॥ ప॥సింధుజాతకలశీభువౌ స్తయోర్ధు(ంబ

(స్నేహ)స్నిగ్ధ)భావమవలోక్యతాదృశమ్ । తత్రపౌ

కతుర్ణందిశిదిశిజైత్రాఃగుణాయస్యతం॥ని॥ జైత్రస్తుజేతాయోగచ్ఛత్యలం విద్విషతః ప్రతీత్యమరః పౌత్రాణాం పుత్రాపత్యానాం+ అన్యష్యాసంతత్యైబిదాదిభ్యో ఇతి అనంతరాపత్యేఅణ్ గణం సమూహం ॥ని॥సమవాయశ్చయోగణఇత్యమరః।మహతాఅధికేనధననివహేనసహ వసుగణేనసాకం॥ని॥రిక్థమృక్థంధనంవస్విత్యమరఃవివిధస్యనానావిధస్య ధనురాగమస్య ధనుర్వేదస్య ఆయుర్వేదోధనుర్వేదఇతి స్మృతిషూక్తత్వాత్ ప్రాణస్య జీవితస్యద్రోణస్యద్రోణాచార్యస్య చరణయోఃపాదయోరుపహారీచకార॥ని॥ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమరః,చ్వీఃకరోతేలిట్॥౧౨॥ సింధుజాతేతి॥తయోఃపూర్వోక్తయోః సింధౌ గంగాయాం జాతస్యఉత్పన్నస్య భీష్మస్య కలశ్యాంకుమ్భేభవతీతి తథాభూతస్య ద్రోణస్యచ॥ఆశ్చర్యబీజంతు సింధు జాతస్యసముద్ర సామాన్యస్య ॥ని॥ జాతిర్జాతంచసామాన్యమిత్యమరః, కలశీభువః కుంభసంభవస్యాగస్త్యస్యచ తాదృశం తాదృగ్విధంత్యదాదిష్వితి

త్ ॥ని॥ దేశేనదవిశేషేఽబ్ధౌసింధుర్నాసరితి స్త్రియామిత్యమరః-తా
దృశం ఉక్తవిధం స్నిగ్ధయోస్సుహృదోర్భావం స్నేహమవలోక్య -
చిత్రపూరస్య ఆశ్చర్యంసప్రవాహస్య జఠరేమధ్యే నిమజ్జనం సమాచ
రత్ చక్రే అత్రాశ్చర్యాన్వితోఽభూదిత్యర్థః - అత్ర సముద్రభీష్మ
యోరగస్త్యద్రోణయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశ
యోక్త్యుజ్జీవితేన నిసర్గవిరుద్ధయోస్సముద్రాగస్త్యయోః స్నేహావ
లోకనాత్మకవిభావనాలఙ్కారభేదేన పౌరాణాం చిత్రపూరనిమజ్జ
నసమర్థనాత్మకం కావ్యలింగమంగాంగిభావేన సంకీర్ణమతిశయో
క్తిశ్చవిభావనాసంకీర్ణా॥అతిశయోక్తివిభావనాసంకరస్య విభావనా
కావ్యలింగ సంకరస్యచద్వయోఃపునరంగాంగిభావేనసంకరశ్చేతి సూ
క్ష్మదృశా కలనీయమ్- రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥౧౩॥— కుమారా ఇతి ॥ గు
ణినశ్శౌర్యాదిగుణవంతః తేపూర్వోక్తాః కుమారాయుధిష్ఠిరాదయః
కుంభయోనేర్ద్రోణస్యానుగ్రహాత్ప్రసాదాత్ - కోదండసారస్యధ
నుర్విద్యానైపుణ్యస్య కోటిముత్కర్షం కోదండసారస్య శ్రేష్ఠచాప

రనికరస్సమాచరచ్చిత్రపూరజఠరేనిమజ్జనమ్ ॥౧౩ ।వ॥

కుమారాస్తూర్ణమారుక్షన్కుంభయోనేరనుగ్రహా

దృశేః కఞ్క్విన్స్వాఆసర్వనామ్న ఇత్యాత్వం కేవలం ॥ని॥ నిర్ణీతేకే
కేవలఃక్లీబం త్రిలింగంత్వేకకృత్స్నయోరితి ॥ దేశేనదవిశేషేఽబ్ధౌ
సింధుర్నాసరితి స్త్రియామితిచామరః, స్నేహభావంప్రేమసత్త్వాం
॥ని॥భావస్సత్త్వాస్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మస్విత్యమరః। అవలోక్య
పౌరాణాం నికరః సమూహః తత్రత్యస్మిన్ విషయే చిత్రమాశ్చర్య
మేవ పూరః ప్రవాహస్తస్య జఠరే ఉదరే నిమజ్జనం సమాచరత్ +
చరగతిభక్షణయోర్లఙ్ ॥౧౩॥—కుమారా ఇతి ॥ గుణినః గుణవంతః
తేకుమారాః గుణా ఇవజ్యా ఇవ ॥ని॥ మౌర్వ్యాంద్రవ్యాశ్రితేసత్త్వశౌ
క్లసంధ్యాదికేగుణఇత్యమరఃకోదండసారస్యధనుశ్శ్రేష్ఠస్య॥ని॥ధనుశ్చా

స్య కోటిం అగ్రదేశం, గుణాశ్శింజిన్య ఇవ తూర్ణం సత్వరమారురుక్షన్ ప్రాప్తవంతః + రుహేరాఙ్పూర్వాత్కర్తరి లుఙ్ ॥ని॥ స్యాత్కోటిరశ్రిచాపాగ్రే సంఖ్యాభేద ప్రకర్షయోరితి విశ్వః - శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా, అతఏవగుణేనః మౌర్వీవతీతి ధనుష్యపియోజ్యమ్ ॥౧౪॥—కూలేతి ॥ కదాచిత్ స్నాతుం జలానాం మధ్యే చిరంకృతావసతిరవస్థానం యేనతస్య*శీఘ్రభోజే చిరస్నాయీత్యాగమాదితిభావః- కుంభయోనేర్ద్రోణస్య సంబంధినా స్ఫుటంకమలస్యేవరుక్ కాంతిర్యయోస్తౌపాదౌ, ఆదౌప్రథమం నిపీడ్య ప్రణమ్య పీడయిత్వాచ అంతేవసత్త్వం సమీపస్థితించ బిభ్రత్ సింధుభువాభీష్మేణ నదీదేశేనచవర్ధమానః అతఏవకూలస్థస్యతీరేవర్తమానస్య కురుసుతసదసః యుధిష్ఠిరాదీనాం సమాజంఅనుకుర్వన్విడంబయన్ + సంబంధసామాన్యేత్ । కోటింకోదండసారస్యగుణేనస్తైగుణా ఇవ ॥౧౪ ॥

కూలస్థస్యానుకుర్వన్ కురుసుతసదసఃకుంభయోనేఃక
దావిత్స్నాతుంమధ్యేజలానాంచిరకృతవసతేః సింధు
భూర్వర్ధమానః । ఆదౌపాదౌనిపీడ్యస్ఫుటకమలరు

పేధన్వశరాసనకోదండకార్ముకం॥సారోబలేస్థిరాంశేచన్యాయ్యేక్లీబంవరేత్రిష్వితిచామరః,కోటిముత్కర్షంధనురగ్రంచ॥ని॥స్యాత్కోటిరశ్రిచాపాగ్రే సంఖ్యాభేదప్రకర్షయోరితివిశ్వః, తూర్ణంసత్వరం ఆరురుక్షన్ ఆరురుహుః రుహేర్లుఙిక్సః ॥౧౪॥—కూలస్థస్యేతి॥ కూలస్థస్య తీరస్థస్య॥ని॥కూలంరోధశ్చతీరంచేత్యమరః, కురుకులస్యకురువంశస్యసదసస్సభాయాః॥ని॥స్త్రీనపుంసకయోస్సదఇత్యమరః+కర్మణస్సంబంధసామాన్యేషష్ఠీకర్తృకర్మణోః కృతీతి షష్ఠీతున । నలోకేతి నిషేధాత్ అనుకుర్వన్ సమీకుర్వన్ ॥ని॥ పశ్చాత్సాదృశ్యయోరన్విత్యమరః+అనుపరాభ్యాం కృఞ ఇతి పరస్మైపదం సింధుభువినదీప్రదేశే ॥ని॥ భూఃపృథివ్యాంస్థానమాత్రేఇతివిశ్వః, అన్యత్రసింధు

షష్ఠీ, కశ్చిద్గ్రాహః మకరఃస్వయమపి విశేషేణజయోయస్మాత్తస్యఅ
స్త్రాగమస్య ధనుర్వేదస్యాంతం పారంవిజయస్యార్జునస్య సంబంధి
నాఅస్త్రాగమేన బాణప్రాప్త్యాఅంతంనాశంచజగ్రాహ-ప్రాప్తవాన్
కదాచిద్ద్రోణస్యస్నాతుంకృతగంగావతరణస్యచరణగ్రహణంకుర్వన్
కశ్చనమకరోర్జునేన బాణేననిహతఇతి పౌరాణికీకథాత్రానుసన్ధే
యా, స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥౧౫॥—తతఇతి ॥ తతః అనంతరం సర్వే
షాంధనుర్ధరాణాముత్తరాః ఉదీచ్యాఅపి శ్రేష్ఠాశ్చేతిచ- శరాసనే

చాపవిభ్రమం తేవసత్త్వం గ్రాహోజగ్రాహకశ్చిత్స్వయ
మపివిజయాస్త్రాగమాంతంమహాన్తమ్ ॥౧౫॥ ౫ ॥తత
స్తేసర్వోత్తరాఅపి శరాసనేషు దక్షిణాః గురుదక్షి

ణవాభీష్టేణవర్ధమానః ఏధమానఃఅంతేనాశేవసన్నంతేవసీ+భవిష్య
తి గమ్యాదయఇతిణిః తస్యభావం భిన్నపదం అన్యత్ర అంతేసమీపే
వసిత్వఃశిష్యత్వం॥ని॥అంతఃకాంతేంతికేనాశేస్వరూపేతిమనోహరే
ఇతి విశ్వః ఏకపదం + హలదంతాదితి సప్తమ్యాఅలుక్ కశ్చిద్గ్రా
హః॥ని॥గ్రాహోవహారఇత్యమరః,కదాచిత్సమయేస్నాతుంజలానాంమ
ధ్యే + మహావిభాషయా వ్యయీభావతత్పురుషౌ న చిరంకృతావసతి
ర్యేన తస్యకుంభయోనేర్ద్రోణస్య స్ఫుటయోర్వికసితయోః కమల
యోరుకాంతిరివరుగ్యయోస్తౌపాదౌ ఆదౌప్రథమంనిపీడ్య పరి
గృహ్యస్వయమపి మహాంతం గురుంవిజయస్యార్జునస్యాస్త్రస్య ప్ర
హరణస్య ॥ని॥ ఆయుధంతుప్రహరణం శస్త్రమస్త్రమథాస్త్రియా
మిత్యమరః, బాణస్యేతిభావః ఆగమేన ప్రాప్త్యాఅంతంనాశం అ
న్యత్రవిజయస్య జయసాధనస్య ॥ని॥ విజయస్తుజయేపార్థఇతి విశ్వః
అస్త్రాగమస్యఆయుధశాస్త్రస్య ॥ని ॥ ఆగమశ్శాస్త్రఆయాతేఇతి వి
శ్వః అంతంపారంజగ్రాహ గ్రహేలిట్ శ్లేషమూలాఅర్థీఉపమా ॥
౧౫॥ —తతస్తఇతి॥ తతస్తదనంతరంతేసర్వేపుడ ఉత్తరాఅపిఉదీచ్యాఅ

షు, చాపనైపుణ్యేషు విషయేదక్షిణాః దాక్షిణాత్యాః సరళాశ్చ అతఏవ విరోధాభాసః ॥ని॥ ఉపర్యుదీచ్యశ్రేష్ఠేష్వప్యుత్తరఇత్యమరః ॥ని॥ త్రిష్వవామసరళా రామ పరచ్ఛందానువర్తిషు । దక్షిణఇతివిశ్వః, మహ్యంద్రుహ్యతః మమద్రోహంబాల్యే ప్రతిజ్ఞాతార్ధరాజ్యప్రదానరూపం కుర్వతః+క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వం - అతఏవయుధియుద్ధేబలాద్గృహీతస్య సజీవమానీతస్యద్రుపదస్య రాజ్ఞః సమర్పణమేవ గురుదక్షిణాం కురుతేతి- గురుణాద్రోణేన చోదితా ఆజ్ఞాపితాస్సంతః అథ కయాప్యనిర్వాచ్యయా అహంపూర్వికయా అహంపూర్వమహంపూర్వమితిజ్ఞానేన ॥ని॥ అహంపూర్వమహంపూర్వమిత్యహంపూర్వికాస్త్రియామిత్యమరః -విమతేషుశత్రుషు విషయేకృతావజ్ఞావచిత తిరస్కారాస్సేనాయస్త్రీతత్ యజ్ఞసేనస్య ద్రుపదస్యేదం

ణాం కుర్వతమహ్యం ద్రుహ్యతో ద్రుపదస్యయుధిబలా
ద్గృహీతస్యసమర్పణమితిగురుణాచోదితాస్సర్వేపిక
యాప్యహంపూర్వికయా విమతేషు కృతావజ్ఞసేనం
యాజ్ఞసేనం పురంనిరుధ్యచిరమయుధ్యన్త ॥౧౬॥ ప ॥

క్షితివిరోధః శ్లిష్టా అపీతిపరిహారః ॥ని॥ ఉపర్యుదీచ్యశ్రేష్ఠేష్వప్యుత్తరస్స్యాదిత్యమరః, శరాసేషు ధనుష్షు దక్షిణాః దాక్షిణాత్యాఃకుశలాశ్చ మహ్యంద్రుహ్యతఃఅపకుర్వతః+ క్రుధద్రుహేర్ష్యాసూయార్థానామితిసంప్రదానసంజ్ఞాయుధియుద్ధేబలాత్ ప్రసభంగృహీతస్యద్రుపదస్య సమర్పణం సమర్పణరూపాం గురుదక్షిణాం కురుతఇతీత్థం గురుణాద్రోణేన చోదితాః ప్రేరితాస్సర్వేపి అహంపూర్వికయా అహంపూర్వమహం పూర్వమిత్యహం పూర్వికాస్త్రియాఇత్యమరః, విమతేషు కృతాఅవజ్ఞా అవమాననం యయాసా ॥ని॥ రీఢావమాననావజ్ఞావహేళనమసూర్క్షణమిత్యమరః, సేనాయస్త్రీతత్ యాజ్ఞసేనస్య ద్రుపదస్యపురంనగరంనిరుధ్యచిరమయుధ్యంతయుధసంప్రహారేలఙ్ ॥౧౬

యాజ్ఞసేనం పురం పత్తనం నిరుధ్య చిరమయుధ్యంత యుద్ధమకుర్వన్ ॥

౮౬॥——కృత్తైరితి ॥ సః జలమధ్యగ్రాహమారకత్వేన ప్రసిద్ధః సవ్యసాచీ-అర్జునః గురవేద్రుహ్యతీతి ద్రోహిణః తస్య ద్రుపదస్య జీవగ్రాహే జీవత ఏవ గ్రహణే విషయే సుబలదుహితుర్గాంధార్యాః పుత్రాణాం దుర్యోధనాదీనాం ఆవళ్యాం పఙ్క్త్యాం పూర్వపక్షీభవంత్యాం సత్యాం అసమర్థాయాం సత్యాం - ద్రుపదేన పరాభూతాయామితియావత్ - భల్లైః ద్రుపదస్య బాణవిశేషైః ధనుషి నిజచాపే కృత్తైః ఛిన్నైః సతి బాహాయాః భుజస్య అంచలే అగ్రకరే ఇతియావత్ - పరిచలంతీ కంపమానా ఖడ్గః వల్లీవ సైవ సహాయః యస్య తథోక్తస్సన్ - దివి స్వర్గే బుధైః దేవైః భువి బుధైః పండితైశ్చ ॥ ని : జ్ఞాత్వాచాంద్రిసురాబుధా ఇతి విశ్వః- శ్లాఘితః సంస్తుతః సిద్ధాన్తః కృతకార్యః అభూత్ అత్ర జీవస్య చిత్ప్రతిబింబస్య గ్రాహే బిమ్బభూతచిదభిన్నత్వేన జ్ఞానే విషయే సౌబలేయశతే పూర్వపక్షీభవతిసతి- దేహాత్మవాదిని సతి అర్జునః ఇహాముత్రచ బుధైః బ్రహ్మవిద్భిః శ్లాఘితః అభినందితః సిద్ధాంతః అద్వితీయబ్రహ్మభావాత్మకః అభూత్ ఇత్యర్థాంతరం తుధ్వనిరేవ నశ్లేషః- అభిధాయాః ప్రకృతే నియంత్రణాదిత్యాదేరుక్త

కృత్తైర్భల్లైర్ధనుషి సగురుద్రోహిణస్తస్య జీవగ్రాహే
బాహాంచలపరిచలత్ఖడ్గవల్లీసహాయః।పుత్రావళ్యాం సు
బలదుహితుఃపూర్వపక్షీభవంత్యాం సిద్ధాంతోఽభూద్దివి

కృత్తైర్భల్లైరితి ॥ భల్లైః బాణవిశేషైః ధనుషి కృత్తైశ్ఛిన్నైః సతి గురవేద్రుహ్యతీతి గురుద్రోహీ + సుప్యజాతావితి ణినిః తస్య ద్రుపదస్య జీవేన గ్రాహే బాహాంచలే బాహుశిఖరే పరిచలంతీ ఖడ్గవల్లీవ ఖడ్గలతైవ సహాయో యస్య సః దివి స్వర్గే భువి భూమౌ విబుధైర్దేవైః పండితైశ్చ ॥ ని ॥ విబుధః పండితే దేవే ఇతి విశ్వః, శ్లాఘితః స్తుతస్సవ్యసాచీ అర్జునః సుబలదుహితుర్గాంధార్యాః పుత్రావళ్యాం పుత్రప

త్వాదితి - మందాక్రాంతావృత్తమ్ ॥శ్లో॥ మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌతాద్గురూ చేదితి లక్షణాత్ ॥౧౭॥—పార్థమితి ॥ తదను ద్రుపదగ్రహణానంతరం కుమారాః పార్థమర్జునమేవ పురతో నిధాయ గురోర్ద్రోణస్య సన్నిధౌ నిజంశిరః భక్తిభిర్వ్యనమయన్ - ప్రణేమురిత్యర్థః, పార్షదః ద్రుపదస్తు పరిభూత్యా తిరస్కారేణ యా లజ్జా తయా నిజంశిరః వ్యనమయత్ అవనతవదనోభూదిత్యర్థః + నమతేర్ణ్యంతాత్కర్తరి లఙ్ - అత్ర కురుకుమారాణాం ద్రుపదస్యచ ప్రకృతానామేవ శిరోనమనధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః - రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥౧౮॥—అథో ఇతి ॥ అథో అనంతరం గురుః ద్రోణః అధిజ్యమారోపితగుణం ధన్వచాపః యస్య తేన- పురుహూతస్యేంద్రస్య సూనునా అ

భువి బుద్ధైశ్లాఘితస్సవ్యసాచీ ।౧౭॥ప॥ పార్థమేవపుర
తోనిధాయ కౌరవాస్తదనుసన్నిధౌగురోః । భక్తి
భిర్వ్యనమయన్నిజంశిరః పార్షదస్తుపరిభూతిలజ్జయా
॥౧౮॥ప॥ అథో గురుర్నితమధిజ్యధన్వనా పురఃప్రదేశం

కార్యం పూర్వపక్షీభవత్యాం సత్యాం సిద్ధాంతః రాద్ధాంతః అభూత్ భవతేర్లుఙ్ ॥౧౭॥—పార్థమేవేతి ॥ తదను తదనంతరం కౌరవాః పార్థమేవ అర్జునమేవ పురతః పురస్తాత్ నిధాయ గురోర్ద్రోణస్య సన్నిధౌ భక్తిభిర్నిజం స్వీయం శిరః మూర్ధానం వ్యనమయన్ + ణమప్రహ్వత్వే శబ్దేర్ణ్యంతాల్లఙ్ అమంతత్వాన్మిత్త్వం జ్ఞామితామితి హ్రస్వః పార్షతస్తు ద్రుపదస్తు పరిభూత్యా పరాభవేన యా లజ్జా తయా నిజంశిరో వ్యనమయత్ ॥౧౮॥—అథో గురురితి ॥ అథో అనంతరం॥ని॥ మంగళానంతరారంభ ప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథాత్యమరః, గురుః ద్రోణః అధిగతా జ్యా యస్య తత్ + అధిజ్యం ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్యేతి సమాసః అధిజ్యం ధనుర్యస్య తేన ధనుషశ్చేత్యనఙ్ పుర

జ్జునేనపురః ప్రదేశంనీతం (ప్రాపితం) - తరంగితేచకితచకితే అక్షిణీ యస్యతథోక్తమ్, విద్విషం శత్రుం తం ద్రుపదం అవేక్ష్య- గభీరం గూఢార్థంవచః వక్ష్యమాణంసస్మితంయథాతథావదతి స్మ -వంశస్థవృత్తమ్॥౧౯॥— అయేఇతి॥అయేక్షత్రియసత్తమవిపరీతలక్షణయాక్షత్రియాధమేత్యర్థః-పురాధనుర్వేదాభ్యాసకాలే- మహత్తరమతిశయపూజ్యంఅగ్నిదేశ్యమగ్నికల్పం+ ఈషదసమాప్తౌకల్పబ్దేశ్యదేశీయరఇతి దేశ్యప్రత్యయః-అగ్నివేశ్యంనామమునిం అస్త్రస్యధనుర్విద్యాయాః పరిశ్రమాయ అభ్యాసంకర్తుమితి, క్రియార్థేత్యాదినా సంప్రదానత్వం, ప్రశ్రయేణ సహవినయేనసాకం ॥ని॥ సాకంసత్రా సమంసహేత్యమరః, శుశ్రూషమాణస్సేవాంకుర్వన్, త్వం, మత్కృతే మదర్థం మమేత్యర్థః, పితురనంతరంలోకాంతరగతేపితరి మమమత్స

పురుహూతసూనునా।తరంగితాక్షంతమవేక్ష్యవిద్విషం
వచోగభీరంవదతిస్మసస్మితః॥౧౯॥క॥ అయేక్షత్రియ
సత్తమపురామహత్తరమగ్నిదేశ్యమగ్నివేశ్యం ముని
మస్త్రపరిశ్రమాయప్రశ్రయేణ సహశుశ్రూషమాణ
స్త్వంమత్కృతేపితురనంతరం మమాధిరాజ్యపదస్య

హూతస్య ఇంద్రస్య సూనునా అర్జునేన పురః ప్రదేశంఅగ్రతఃప్రదేశంనీతం తరంగితే అక్షిణీయస్యతం+బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోరితిషచ్ తంవిద్విషం శత్రుంద్రుపదమితి యావత్ అవేక్ష్యసస్మితస్సన్ ఈషద్ధసితసహితస్సన్ గభీరంవచః వదతి స్మ ఉవాచ + వదవ్యక్తాయాంవాచిలట్ ॥ ౧౯ ॥ — అయెఇతి ॥ అయె క్షత్రియ సత్తమ క్షత్రియశ్రేష్ఠ ॥ ని ॥ శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కలస్స్యాత్సత్తమశ్చాతిశోభనే ఇత్యమరః పురాపూర్వం మహత్తరం అతిశయేన మహాన్ మహత్తరః+ద్వివచనవిభజ్యోపపదేతరబీయసునావితి తరప్ అగ్నిదేశ్యం అగ్నిసదృశం +ఈషదసమాప్తావితి దేశ్యప్రత్యయఃకల్పబాది

మ్బంధినః అధిరాజ్యపదస్య ప్రథమం పూర్వతనం అర్ధం అర్ధరాజ్యమితియావత్ - అధీతిపూర్వభాగం చ వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయేన మానసవ్యథామిత్యర్థః ॥ని॥ పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః, ఏవం తేన స్వం పిత్రే దత్వా పరం ద్వితీయమర్థం అర్ధరాజ్యమితి పరం అనంతరం రాజ్యమితి చ అహమనుభవిష్యామీతి - యద్వస్తు యథార్థేన ప్రకారేణ ప్రత్యశృణోః ప్రతిజ్ఞామకరోః తత్ ప్రతిజ్ఞాతం వస్తు, విప్రర్షభ ఇతి ఉక్త ప్రకారేణ అతఏవ క్షురప్రాయేణ క్షురకల్పేన విప్రియవచనేన - ప్రధీయసీం మానసీం వ్యథాం వితీర్ణవత్యాదత్తవతా, కించ, మహార్ణవస్సముద్రః పరిధానమధోవస్త్రం యస్యాస్తాం అస్త్రీతి తద్వతీం, సముద్రపర్యన్తామితియావత్ వసుమతీం భూమిమపి దత్తవతా భవతా త్వయా, నను హేద్రుపద తథా ప్రతిజ్ఞానురూపం నిర్వర్తితం ఆచరితం ఖలు, ఖలుశబ్దః కాకౌ, అద్యైవ కించిదపి మహ్యమనుభూతం త్వయైవ సర్వమిత్యర్థః, అత్రాఽఽర్కితమాసవ్య

ప్రథమమర్థం భవతే వితీర్య లక్షః పరమర్ధమహమ
నుభవిష్యామీతి యద్యథా ప్రత్యశృణోస్తత్తథా నిర్వ
ర్తితం ఖలు ధిగ్విప్రమితి క్షురప్రవరం ప్రాయేణ విప్రి

నాం సాదృశ్యార్థకత్వమాలఙ్కారికైరుక్తం. అగ్నివేశ్యం అగ్నివేశ్యనామానం మునిం ఋషిం అస్త్రపరిశ్రమాయ అస్త్రవిద్యాభ్యాసాయ ప్రశ్రయేణ వినయేన సహ శుశ్రూషమాణస్సహ పరిచర్యాం కుర్వత్వాం మత్కృతే మహ్యమిత్యర్థః పితుర్జనకస్యానన్తరం మమ అధిరాజ్యపదస్య + అధికో రాజా అధిరాజః తస్య భావః ఆధిరాజ్యం తస్య పదస్య సామ్రాజ్యస్థానస్య ఆధిరాజ్యశబ్దస్య చ ॥ని॥ పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః, ప్రథమం పూర్వం అర్ధం భవతే తుభ్యం వితీర్య తతః అనన్తరం పరమవశిష్టమర్ధమహమనుభవిష్యామీతి యత్ యథా సమశృణుథాః అఙ్గీకురుషే స్మ + సమోగమ్యృచ్ఛిభ్యామితి సూత్రాత్ ఇతి

థాహూపోత్కటానిష్టావాప్తిసత్త్వేపి శ్లేషమహిమ్నా అర్థరాజ్యరూపేష్టావాప్తివర్ణనాత్సమాలంకార ఏవ । స చ ॥ శ్లో॥ ఏవానిష్టంచ తత్సిద్ధిర్యదర్థం కర్తురుద్యమ ఇతి తల్లక్షణే, అనిష్టమంతరేణేష్టావాప్తావేవ తేనభావ్యమితివాచ్యం, వ్యాజస్తుతివిధయా ప్రాథమికస్తుతిరూపవాచ్యకక్ష్యాయాం సమాలంకారస్య దుర్వారత్వాత్, ప్రశ్న స్తుత్యానిందాభివ్యక్తికక్ష్యాయాం మానసవ్యథారూపానిష్టావాప్తి ప్రతీతేరనిష్టస్యాప్యవాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసముద్యమాదితి లక్షితో విషమప్రి

యపచనేన ప్రథిమసీం మనసివ్యథాంమమవితీర్ణ

వతా మహార్ణవరశనావతీం వసుమతీం స్వయమేవా

శ్రుద్భిర్భ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితివార్తికాదాత్మనేపద(౧)త్వాత్కర్మకాదేవ ప్రతిపూర్వాచ్ఛృత్యశృణోరిత్యేవతత్ప్రత్యయే వచనానుశాసనాభావాత్ తదాయుత్యథేత్యేవపాఠః యదతి కస్మై ఏతత్ప్రతిశ్రుతం విప్రలంభిగీతి ॥ని॥ ధిక్షేపార్థస్యనిందయోరిత్యమరః, + ధిగుపర్యాదిషుత్రిషుద్వితీయామ్రేడితాంతేష్వితి ద్వితీయా । క్షుద్రప్రవరస్య ఆయుధశ్రేష్ఠస్య ప్రాయేణసదృశేన విప్రియవచనేన ప్రథిమసీం అతిబృహతీం ॥ని॥ విశంకటంపృథుబృహదిత్యమరః + పృథుశబ్దాదీయసుని పె రితిటిలోపే రభుతో హలాదేరితి రాదేశేచరూపం మమమనసివ్యథాంబాధాం వితీర్ణవతాదత్తవతా మహార్ణవఏవరశనా కాంచీ ॥ని॥ స్త్రీకట్యాంమేఖలాకాంచీసప్తకీరశనాతథాఇత్యమరః, తద్వతీ వసుమతీంస్వయమేవానుభవతా భవతాత్వయాత నాప ప్రజ్ఞాని ... లుభవార్త క్షత్రియశ్రేష్ఠః యాదవోచ త్తదకరోన్నయా ...

(౧) చ ॥ అత్రియద్యథేతినపాఠః కింతు యత్సమశృణువా ... పాఠః । యదిత్యవ్యయస్యచ యేనప్రకారేణేత్యర్థ ఇత్యభిప్రేత్య ద అన్యథాయథేత్యనేనైవప్రకారార్థలాభేసిద్ధే యదిత్యస్యకర్మత్వేన్వేథాన్వయో వక్తవ్యస్స్యాదిత్యకర్మకత్వాసిద్ధిః ॥

భేదశ్చ, ద్వయోశ్చ స్తుత్యా నిన్దాభివ్యక్తిరూపవ్యాజస్తుతిప్రభేదేన ష
ట్కైకవాచకానుప్రవేశస్సంకర ఇతి సూక్ష్మదృశాం కలనీయం ॥౨౯॥ —
ఆబాలేతి ॥ యద్యస్మాదాబాలవృద్ధం బాలప్రభృతివృద్ధపర్యన్తం సమ
స్తాః జనాః ద్రోర్వృక్షస్య పదం మూలస్థానమాలవాలమితి యావత్ ॥ని॥
ద్రుద్రుమాగమా ఇత్యమరః - జడైరుదకైర్మూర్ఖైశ్చ - లడయోరభే
దాత్ సక్తం సంగతమేవాహుః వదన్తి స్మ - తస్మాత్కారణాత్స్వీకృ
తా తాదృశీ ద్రుపదేత్యాకారికా ఆఖ్యా నామధేయం తస్మిన్ త్వయి మిత్ర
స్య సఖ్యుః ఘమేతి యావత్ , సూర్యస్య చ తేజః కథం కేన ప్రకారేణ
న భజ్యేత భంగం న గచ్ఛేత్, సురామంత్రణే, కింతు గచ్ఛేదేవేత్య
ర్థః, జడసంగతేషు నాస్తి మిత్రావకాశ ఇతి భావః, అత్ర ద్రుపదా

నుభవతానసనుభవత్రా ॥౩౦॥ ప ।ఆబాలవృద్ధ-జలసక్త
మేవజనాస్సమస్తాద్రుపదం యదాహుః । తస్మాత్త్వ
యి స్వీకృతతాదృశాఖ్యే కథం న భజ్యేత న మిత్రతేజః ॥

ఆధిరాజ్యస్యాధ్యక్షం అధిపం ॥ని॥ పుంస్యాధిర్మానసీ వ్యథేత్యమరః, త్వ
మదత్త్వాత్త్వం రాజ్యమనుభవసీతి స్తుతివ్యాజేన నిన్దాప్రతీతేర్వ్యాజస్తు
తిః ॥౩౧॥—ఆవాలవృద్ధమ్మితి ॥ సమస్తాః సకలా జనా ఆవాలేతి ఆలవా
లెవృద్ధం అభివృద్ధం ॥ ని ॥ స్యాదాలవాలమావాలమిత్యమరః ద్రోః
వృక్షస్య పదం మూలం జలేడ ఉదకేన సక్తమేవ సంబద్ధమేవ యద్యస్మాదా
హుః వదంతి + బ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం వాచి బ్రువః పంచానామాదిత ఆ
హో బ్రువ ఇతి ణలాదయ ఆహాదేశశ్చ కించ జనాః బాలవృద్ధేభ్యః అ
భివ్యాప్య వబయోరైక్యాత్ + అజ్ఞైర్యాదాభిధిభ్యో రిత్యవ్యయీభావః
ద్రుపదం-ద్రుపదరాజం జడేషు జడజనేషు సక్తం లడయోరైక్యాత్ యద్య
స్మాత్ ఆహుః తస్మాత్కారణాత్ స్వీకృతా తాదృశీ ద్రుపద ఇతి ఆఖ్యా యే
న తస్మిన్ త్వయి మిత్రస్య సుహృదః ॥ ని ॥ మిత్రం సుహృది మిత్రో
ర్కే ఇతి విశ్వః, తేజః ప్రభావదీప్తౌ చేత్యమరః, మిత్రస్య- సూర్యస్య

ఖ్యా స్వీకరణస్య మిత్రతేజోభంగ హేతుత్వోక్తేః పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం,సూర్యసుహృదో శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో ఽనసంకీర్ణః ॥౭౦॥—ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాజస్తుతివచనేన గూఢనిందావాక్యేన కర్ణేన భార్గవస్య పరశురామస్యాంతేవసతాశిష్యేణ ద్రోణేనకర్త్రా, పౌరవాణాం యుధిష్ఠిరాదీనాం తేసమీపే ప్రధర్షితః భర్త్సితః కృత్యవిదాంకర్తవ్యేషు నిపుణానాంకపదః శ్లేషః అతఏవపార్షదః ద్రుపదః తేనసార్ధం ద్రోణే, న సాకం అర్ధరాజ్యస్య పరివర్ధనమాత్రం పరిపాలనమేవ, నతు సఖ్యమిత్యర్థః,(౧)అంగీకృత్య॥శ్లో॥సర్వనాశేసముత్పన్నే అర్ధంత్యజతిపండితః,ఇతిన్యాయాదితిభావః, కృతనివర్తనః ప్రత్యాగతస్సన్

౭౧॥గ॥ ఇతివ్యాజస్తుతివచనేన పౌరవాంతే భార్గ
వాంతే వసతా ప్రధర్షితః పార్షదస్తేన సార్ధమర్ధ
రాజ్య పరివర్ధనంపరమస్వీకృత్య కృత్యవిదాం

లేజఃకథం న భజ్యేతను భజ్యేతైవేత్యర్థః + భంజోఆమర్దనేకర్తకర్తరిలిజ్ కర్మవత్కర్మణాతికర్మవద్భావాచ్యగాత్మనేపదే॥౭౦॥ ఇతీతి ॥ ఇత్థం వ్యాజస్తుతేర్వ్యాజరూపస్తుతేర్వచనేన వాచా పౌరవాణా మంతేసమీపే భార్గవస్య పరశురామస్యాంతేవసతా శిష్యేణ ద్రోణేనప్రధర్షితోఽభిభూతః కృత్యవిదాంకార్యజ్ఞానాం మధ్యేకపదశ్లేషః ॥న॥ ప్రాధాన్యే రాజవిహ్నే చ (స్త్రీ)యామిత్యమరః, అతఏవపార్షతః అర్ధరాజ్యస్య రాజ్యార్ధస్య పరిపుష్టి నా మంగీకృత్య + ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాకుగతీతి సమాసః సమాసేఽనఞ్పూర్వేఇతిక్త్వోల్యప్ కుంభజంభరిపుసంభవా కలశేఽద్రిస

(౧) చ ॥ ఇదంచింత్యం భారతేసఖ్యస్యాప్యంగీకారోక్తేస్తద్విరోధాత్ । అతఏవమూలేమాత్రశబ్దప్రయోగోఽప్యధికః ॥

తాపప్రసిద్ధౌ జంభరిపుసంభవం అర్జునం కుంభసంభవః ద్రోణంచ, ఉభావపి క్రమేణ ఉపయమం వివాహం ॥ని॥ వివాహోపయమౌ సమావిత్యమరః, యమస్య సమీపంచ ప్రవర్తయితుం ప్రాపయితుం సోమశ్చంద్రః ఉమయా హైమవత్యా సహితః సోమః శివశ్చ తయోరివ కాంతిః కోపశ్చ క్రమాత్, ఆస్యే ముఖే యయోస్తౌ ॥ని॥ సామోలతావిశేషే స్యాచ్ఛశాంకే శంకరేపి చేతి విశ్వః, చంద్రకాంత్యాననం రుద్రవత్క్రుద్ధముఖంచేత్యర్థః, సోమకైః పాంచాలైరంతికే ఉత్సంగే ఉపాస్యౌ ఉపలాలనీయావితిచ, పృథీంచ పుత్రంచ పుత్రౌ ద్రుపదీ ధృష్టస్య మ్నౌ, భాగీరథ్యాః వనేతీరారణ్యే ఆవసథం స్థానం యస్యతస్య ॥ని॥ స్థానావసథవాస్తుచేతి గృహపర్యాయేష్వమరః, యాజస్య నామ మునిరాజస్య యాజనేన యాగకారయితృత్వరూపేణ అనుగ్రహేణ ప్రసాదేన పరిజగ్రాహ ఉత్పాదితవానిత్యర్థః, యత్తుకుంభజంభరిపుసంభవావితి పాఠాంతరం, యచ్చనాతదీర్ఘైర్యపన్నృసింహవ్యాఖ్యానం, తదుభ

కకుదస్త్రాజమ్భరిపుసమ్భవావృధాపవ్యపయమే ప్రవ

ర్తయితుం కృతనివర్తనసోమకాంతికోపాస్యౌపు

త్రౌ భాగీరథీవనావసథస్య యాజస్య మునిరాజస్య

మిత్వనన్వితౌ ద్రోణార్జునౌ ఉభావపి ఉపయమే యమస్య సమీపే + సామీప్యే వ్యయీభావః తృతీయాసప్తమ్యోర్బహుళమితి బహుళగ్రహణాదమోభావః ఉపయమే వివాహేచ॥ని॥ తథాపరిణయోద్వాహోపయమాః పాణిపీడనమిత్యమరః, నిర్వర్తయితుం నితరాం ప్రవర్తయితుం క్రమేణ ద్రోణం యమసమీపం ప్రాపయితుం అర్జునస్య పరిణయం కర్తుమిత్యర్థః కృతనిర్వర్తనః కృతప్రతిజ్ఞస్సన్ భాగీరథ్యాః గంగాయావనం ఆవసథం స్థానం యస్య తస్య యాజస్య యాజనామ్నః మునిరాజస్య మునిశ్రేష్ఠస్య + రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్ యాజనరూపేణానుగ్రహేణ సోమకైరంతికే సమీపే ఉపాస్యౌ సోమ

యమప్యశక్తం, వివాహ ప్రాపక చంద్రికాంత్యనసత్వస్యద్రాప
ద్యాంయమసమీప ప్రాపకరుద్రరౌద్రాన్యత్వసన్ధత్వ ద్వేప్యే చక్ర
మేణాన్వయమాత్రకయథాసంఖ్యాలంకారధంగాపత్తేః, పుమాన్ స్త్రియే
త్యేకశేషశాస్త్రేణ, పుత్రీచ పుత్రశ్చ పుత్రావిత్యేపవ్యాఖ్యయిత
యా సోమకైరంతికేడపాస్యావిత్యర్థాంతరాప్రసక్త్యాపత్త్యాచసోమ
కోపకాంత్యాస్యావితిపారకల్పనాయోగాచ్చేతి ॥ ౨౯ ॥—తాతఇతి॥ తా
తో ధృతరాష్ట్రోపి తపోభిర్లబ్ధంచక్షురివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, శం
శ్రేషాదిగుణసంపత్త్యాపరమప్రేమాస్పదమిత్యర్థః - జాత్యంధస్య
భాగ్యాతిరేకాదాచిదుత్పన్నే చక్షుష్యతిరేకానురాగాదితిభావః, ధర్మ
స్యయమస్య తనయంయుధిష్ఠిరం ధర్మస్య ప్రథమపురుషార్థస్య
తనయం మూర్తంధర్మమివస్థితమిత్యపి, ఆత్మావై పుత్రనామాసీతి
శ్రుతేరితిభావః, తపనీయపీఠమారోప్య కనకపీఠే ఉపవేశ్యేత్యర్థః,
ఆవర్జితైరానమితైః కలశేషువారిభిః పుణ్యైర్మంత్రపూతైశ్చ జ

యాజనానుగ్రహేణ పరిజగ్రాహ ॥ ౨౯౹౫ ॥ తాతో
పి ధర్మతనయం తపనీయపీఠమారోప్య చక్షురివ లబ్ధ
మముం తపోభిః । ఆవర్జితైః కలశవారిభిరభ్యషించ

స్య చంద్రస్య ఉమయాసహవర్తత ఇతి సోమోరుద్రస్తస్యచ+సరూ
పాణామిత్యేకశేషః కాంతిశ్చకోపశ్చ కాంతికోపౌ సోమయోఃకా
ంతికోపౌ ఆస్యేయయోస్తౌపుత్రౌదుహితృసుతౌ + భ్రాతృపుత్రౌ
స్వసృదుహితృభ్యామిత్యేకశేషః చంద్రకాంతిముఖీం కన్యాం రుద్రకో
పముఖం పుత్రంచపరిజగ్రాహ గ్రహః ఉపాదానే లిట్ ॥ ౨౨ ॥—॥
తాతోపీతి ॥ తాతోపి ధృతరాష్ట్రోపి ధర్మతనయం యుధిష్ఠిరం త
పనీయపీఠం సువర్ణాసనం ॥ని॥ తపనీయం శాతకుంభం ఇత్యమరః,
సింహాసనమిత్యర్థః ఆరోప్య తపోభిః లబ్ధం ప్రాప్తం చక్షుర్నేత్ర
మివస్థితం అముం ధర్మరాజం ఆవర్జితైరానీతైః కలశానాం వారిభిః

తైరభ్యషించత్, పట్టాభిషేకం కృతవాన్ + ఉపసర్గాదిత్యనుష్ట త్రా ప్రాక్సితాదడ్వ్యవాయేపీతి షత్వం పౌరాశ్చ ఆనందేన చిరాత్కాంక్షితార్థలాభజనితేన యాని బాష్పసలిలాని తైరవనీం తద్భార్యాం భూమిం అభ్యషించన్, భర్తుః పట్టాభిషేకే భార్యాయా అపి తస్యా విత్యాదితి భావః, పౌరాస్తదానన్దురితి పరమార్థః, వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా, వసంతతిలకా వృత్తమ్ ॥౬౩॥—అబిభ్రత ఇతి॥ ధరణీం భూమిం అంగదేన కేయూరేణ సహ నిర్విశేషం తారతమ్యరహితం యథా తథా, అబిభ్రతః హేలయా భుజేన వహత ఇతి ప్రభావోత్కర్షః వాసవసన్నిభస్య ఇంద్రతుల్యస్య అస్య యుధిష్ఠిరస్య నయేన పష్ఠాంశో గ్రహణరూపేణోదితాభిః ఆర్జితాభిరిత్యర్థః నానామణికనకరూప్యాది రూపాణాం ధనానామాయతిభిః లాభైః సమస్తం వస్త్యం గృహమపి ।ని॥ నిశాంతవస్త్యసదనేత్యమరః, కౌరవాణాం దుర్యోధనా

ఖానందబాష్పసలిలైరవనీం చ పౌరాః ॥౬౩॥ప॥ అబి
భ్రతో ధరణిమంగదనిర్విశేషం నానాధనాయతిభిరస్య
నయోదితాభిః । వస్త్యం సమస్తమపి వాసవ సన్నిభ
స్య కోశీబభూవ పుతుకైస్సహ కౌరవాణామ్ ॥ ౬౪ ॥

గంగాది సరిదంబుభిః అభ్యషించత్ అభిషిషేచ + షిచ క్షరణే లజ్ శేముచాదీనామితి నుమ్ ప్రాక్సితాదితి షత్వం పౌరాః పురేభవాః జనాః తత్రభవ ఇత్యణ్ ఆనందబాష్పసలిలైరవనీం భూమిం చ అభ్యషించన్ విభక్తివిపరిణామః ॥౬౩॥—అబిభ్రత ఇతి ॥ ధరణీం భూమిం అంగదేన కేయూరేణ నిర్విశేషమవిశేషం అబిభ్రతః వాసవేన ఇంద్రేణ సన్నిభస్య సదృశస్య అస్య యుధిష్ఠిరస్య నయేన రాజనీత్యా ఉదితాభిః ఉత్పన్నాభిర్నానాధనానాం అనేకవసూనాం ఆయతిభిస్సంగమైః ॥ని॥ ఆయతిస్సంగమే దైర్ఘ్యే ప్రభావాగామికాలయోరితి విశ్వః, సమస్తం వస్త్యమపి నిశాంతవస్త్యసదనేత్యమరః, కౌరవా

దీనాంకుతుకైః కుతూహలైస్సహకోశీబభూవ ధనభవనీబభూవముకు
లీబభూవేతిచ, యుధిష్ఠిరస్యతాదృక్సమృద్ధ్యా దుర్యోధనాదయోఖి
ద్యంతేత్యర్థః ॥ని॥ కోశో(స్త్రీ)కుట్మలేఖడ్గపిధానే ధనవేశ్మనీతివిశ్వః
మహతామభ్యుదయేఖలానాంఖేదస్యౌత్సర్గికత్వాదితిభావః, అత్రధన
గృహముకుళయోశ్శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తి సంకీ
ర్ణస్సహోక్తిరలంకారః ॥శ్లో॥ సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతేజన
రంజనఇతి లక్షణాత్ ॥౫౮॥—పారఇతి ॥ అథరాజాధృతరాష్ట్రః ప్రీ
తః భక్తిప్రజారంజన ధనార్జనాదిభిస్సంతుష్టోపి, పారేసింధుసము
ద్రతటపర్యంతం ప్రథితం ప్రసిద్ధం, కించ- అహన్యహని ప్రత్యహం
వర్ధమానంతం పార్థస్య యుధిష్ఠిరస్యాభ్యుదయమైశ్వర్యంసోఢుం
క్షంతుంఅపటౌరశక్తస్య, తదసహిష్ణోరిత్యర్థః, స్వాత్మజస్య దుర్యో

ప ॥ పారేసింధుప్రథితమథతం ప్రత్యహంవర్ధమా
నం సోఢుంపార్థాభ్యుదయమపటోః స్వాత్మజస్యా
నురోధాత్ । ప్రీతోరాజాప్యనుజ తనుజప్రేమమా

ణాం దుర్యోధనాదీనాం కుతుకైస్సహకుతూహలైస్సార్థంకోశీబభూ
వ ॥ని॥ కోశో(స్త్రీ)కుట్మలేఖడ్గ పిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః, +
అభూతద్భావేచ్విః అస్యచ్వావితీత్వం చ్వావితిదీర్ఘః కృభ్వస్తియోగే ప
నంచ కౌరవాణాంకుతకం కుట్మలీబభూవ సమకుచత్ తస్యగృహంసర్వ
మప్యర్థపూర్ణంబభూవేతి తాత్పర్యమ్ ॥౫౮॥—పారెసింధ్వితి ॥ అథా
నంతరం రాజాధృతరాష్ట్రః ప్రీతోపిసంతుష్టోపి పారేసింధుసము
ద్రస్యపారె + పారెమధ్యేషష్ట్యావేత్యవ్యయీభావః పారశబ్దస్యై
దంతత్వం నిపాతనాత్ ప్రథితంఖ్యాతం ॥ని॥ ప్రతీతెప్రథితఖ్యాతేత్య
మరః, ప్రత్యహం అహన్యహనివీప్సాయా మవ్యయీభావః అనశ్చేతి
టచ్ అహ్నష్ఠఖోరెవేతి టిలోపః తంపార్థాభ్యుదయం ధర్మ
రాజాభ్యుదయంసోఢుం అపటోరదక్షస్య॥ని॥ దక్షేతుచతురపెశలపటు

ధనస్యానురోధాదనుసరణాత్ తద్దుర్బోధానువృత్తేరితియావత్, అనుజతనుజేయుధిష్ఠిరేయత్ప్రేమతస్య మార్గాత్ ప్రయాతుంగంతుంమాతురంబికాయాః దోషాత్పురతసమయేవ్యాసరూపావలోకన జుగుప్సాకృతనేత్రమీలనరూపాత్।బహిః నేత్రయోరివేత్యర్థః, అంతర్మనస్యపి అంధస్య భావం అంధత్వమగాత్ ప్రాప్తవాన్ తత్తాదృశం ప్రేమతత్యాజేత్యర్థః, పురాకిలసత్యవత్యాజ్ఞయా అమ్బికాపుత్రోత్పాదనాయవ్యాసేన సార్ధంసంగతా తద్రూపదర్శన జనితజుగుప్సాభయకృతలోచనమీలనాత్ జాత్యంధంజనయామాస ధృతరాష్ట్రమితి భారతకథాత్రానుసంధేయా, మందాక్రాంతావృత్తమ్ ॥౨౫॥—॥

తదన్వితి ॥ తదనుప్రేమత్యాగానంతరం, సౌబలీగాంధారీజాయాయస్య సౌబలీజానిః + జాయాయానిఙితినిఙ్, అసౌ ధృతరాష్ట్రః బలీయసా మహతాఅమర్షేణ ద్వేషేణేత్యర్థః, ధర్షితః ఆక్రాంతస్సన్; సహ

గాత్ ప్రయాతుం మాతుర్దోషాదివబహి రగాదం
తరప్యంధభావమ్ ॥౨౫॥౫॥ తదనుసౌబలీజానిరసౌ బలీ
యసామర్షేణధర్షితస్సహజవినయంధర్మజాతనయమా

వ ఇత్యమరః, స్వస్యాత్మజస్య దుర్యోధనస్యానురోధాదనువర్తనాత్ అనుజతనయానాం పాండవానాం ప్రేమమార్గాత్స్నేహవర్త్మని ప్రయాతుం గంతుంమాతుర్జనన్యాః దోషాత్ నేత్రనిమీల్యాభిగమన దోషాత్ బహిరివ అంతరప్యంధభావమాంధ్యమగాత్ ప్రాపత్ జ్ఞానశూన్యోభూదిత్యర్థః + ఇణ్గతౌలుఙ్ ఇణోగాలుఙితిగాదేశః గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥౨౬॥—తదన్వితి ॥తదనుసుబలస్యాపత్యం స్త్రీసౌబలీ + అతఇఞ్ ఇతో మనుష్యజాతేరితి ఙీష్సాజాయాయస్యసౌబలీజానిః + జాయాయానిఙితినిఙాదేశః లోపోవ్యోర్వలీతి యలోపః అసౌ ధృతరాష్ట్రః బలీయసాఅత్యంతం బలవతాఅమర్షేణకోపేన ధర్షితః అభిభూతస్సన్ సహజః ఉత్పత్తిసిద్ధఃవినయోయస్యతం ధర్మజాత

జః స్వాభావికః వినయః యస్యతంధర్మతనయమవహిత్థాయకృత్వా అవహిత్థా ఆకారగోపనం యేనతథోక్తశ్చసన్ స్వకైతవ పరిజ్ఞానభయేనేతి భావః-ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరంవాచముత్థాపయామాసఉత్థాపితవాన్, ఉవాచేత్యర్థః ॥౭౮॥—వత్సేతి ॥ హేవత్సయుధిష్ఠిరత్వం సంప్రతిఅద్యవారణావతంనామపురం అనుజైస్సహభీమాదిభిస్సముపేత్య, వారణస్యగజస్యేవాననంముఖంయస్యతస్యవిఘ్నేశస్య, యోగురుఃపితాసదాశివః తస్యఉత్సవంనైత్యికపాక్షికాదికం విపదాంవారణాయనిషేవ్య, తత్రవారణావతేవాస్తవ్యస్య నివాసినః పౌరజనస్య భవ్యయాకుశలాన్వితయాగిరాస్తోతుం యోగ్యః స్తవ్యస్సన్- నిరవధిఅవహిత్థాయకృత్వావహిత్థాగిరమిత్థముత్థాపయామాస॥౭౮

వత్ససంప్రతివారణావతంపురముపేత్యవారణాననగు
రోరుత్సవంవారణాయవిపదాంనిషేవ్యసహానుజైస్తత్ర
వాస్తవ్యగిరాపౌరజనభువాస్తవ్యోనిరవధిసుఖా(ద)

ఘ్యం యుధిష్ఠిరం అవహిత్థాయకృత్వా అవహిత్థా ఆకారగుప్తిర్యేన తథోక్తస్సన్ ॥ని॥ అవహిత్థాకారగుప్తిరిత్యమరః, ఇత్థంగిరంవాచ ముత్థాపయామాచ, ఉవాచేత్యర్థః + ప్రాగతినిర్వృత్తాభ్యాంతాల్లిట్ అమ్ఉదస్థాస్తమ్భోర్వరితి పూర్వసవర్ణః ॥౭౮ ॥—వత్సేతి ॥ హేవత్స సంప్రతీదానీం వారణావతం వారణావతీనామకంస్వార్థేణ్ పురముపేత్య ప్రాప్యవిపదామాపదాం వారణాయ వారణాననస్య వినాయకస్య గురోఃపితురీశ్వరస్య ॥ని॥ గురూగీష్పతిపిత్రాద్యావిత్యమరః, ఉత్సవంనిషేవ్య తత్రపురివాస్తవ్యఃవసన్ వసేస్తవ్యత్-తత్కరిణిచ్చేతికర్తరితవ్యత్ప్రత్యయః పౌరజనభువా పౌరజనోత్పన్నయాగిరా వాచాస్తవ్యః స్తోతుంయోగ్యః + అర్హేకృత్యతృచశ్చేతియత్ప్రత్యయః (౧) నిరవధింమర్యాదారహితాంవసుధాం భూమిం సుఖాత్ నిరవధి,

(౧) స్తవ్యఇతిచిన్త్యమ్। పతిసుఇతిక్యపాయతోబాధాత్ ॥

వధిరహితం సుఖంయస్యాస్తాం- వసుధాంభూమిమనుశాధిపాలయ- ఇ
త్యువాచేతి పూర్వేణాన్వయః ॥౨౭॥——తస్యేతి ॥ ధర్మస్యయమస్య
సూనుర్యుధిష్ఠిరః ॥౧౧॥ సూనుఃపుత్రేనుజేరవావితివిశ్వః - తస్యకృతావ
హిత్థస్య తాతస్యపితుః ధృతరాష్ట్రస్య ఆశయ దష్టాభిప్రాయం
హృదివిదన్ జానన్నప్పి, అనుక్తమప్యూహతిపండితో జనఇతిన్యాయాది
తిభావః, అవిలంబ్యకార్యాకార్యాలోచనే కాలక్షేపమకృత్వాన్క త
థావారణావతీంగచ్ఛామిఇత్యుక్తప్రకారాంవాచం,అగృహ్ణాత్ జగ్రా
హ, ఉవాచేతియావత్, నన్విదమయుక్తం*గురోరప్యవలిప్తస్యకార్యా
కార్యమజానతః।ఉత్పథంప్రతిపన్నస్యకార్యంభవతిశాసనమితి న్యా
యాదిత్యతఆహ ॥ తదితి ॥ పూరోఃకురువంశ్యస్యరాజ్ఞః కులంతత్తా
దృశేషు అతిదుష్షఖకరత్వేన దుర్భరేషు గురోః పితుశ్శాసనంఆజ్ఞాత
త్పాలనేషు తత్కారణేషు విషయే, గుణానాంవినయవివేకాదీనాం గ
ణేన కూలంకషం పరిపూర్ణంఖలు, సామాన్యేనవిశేష సమర్థన
రూపోర్థాంతరన్యాసః, పూరుర్నామపుత్రః పితుర్యయాతేర్జ

(మ)నుశాధివసుధామితి॥౨౮॥తస్యాశయంహృదివిద

న్నపిధర్మసూనుస్తాతస్యవాచమవిలంబ్యతథేత్యగృహ్ణా

త్।తత్తాదృశేషుదుశాసనపాలనేషుకూలంకషంగుణ

సుఖాదితివా అనుశాధిశిక్షయ + శాసుఅనుశిష్టౌలోట్ శాహావితి
శాదేశః తస్యాభీయత్వేన్నాసిద్ధత్వాద్ధుర్ఝల్భ్యఇతిహేర్ధిః ॥౨౮॥——।
తస్యేతి ॥ తస్య తాతస్య ధృతరాష్ట్రస్య హృదిహృదయేస్థితమితిశేషః
ఆశయమభిప్రాయంవిదన్నపి జానన్నపివాచం లదీయాంవచనం అవ
లంబ్యాశ్రిత్య తథేతి అగృహ్ణాత్ స్వీచక్రే + గ్రహఉపాదానేలజ్ హి
యస్తాత్కారణాత్ పూరోఃకులం సంతతిః తత్తాదృశేషు తాదృశ్విధే
షు సదృశాంతరరహితేష్విత్యర్థః గురుశాసనస్య పిత్రాజ్ఞాయాఃపా
లనేషు రక్షణేషు గుణానాంసత్త్వాది గుణానాం గణేన సమూహేన

ణాంపరిగృహ్య జుగుప్సితాం దశసహస్రవత్సరాణ్ స్వతారుణ్యం త స్మైదత్తవానితి భారతకథా, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౭౮॥—ధర్మేతి॥ ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః తస్యధృతరాష్ట్రస్య గిరాతత్పురం వారణావతం ప్రతిఅనుజైస్సాకం జీవః అంతఃకరణప్రతిబిమ్బచైతన్యం కర్మణః ప్రారబ్ధస్య చోదనయాప్రేరణయా ఇంద్రియైశ్చక్షురాదిభిస్సహ అన్యం కాయందేహాంతరమివయయాప్రాప్తవాణ్, ఉపమాలంకారః, తేన హాస్తినపురత్యాగో దేహత్యాగవదతి దుఃఖాయాభూదితిప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః యుగ్మవిపులావృత్తమ్ ॥౭౯॥—సవినయమితి ॥ అథ వారణావత ప్రాప్త్యనంతరం తత్ర వారణావతేపౌరాః అశేషైర్వస్తుభిర్భాగ్యైఃపూర్ణం, అతఏవమహీయః రమణీయం కిం చ, శత్రోః దుర్యోధనస్యసచివవరేణ మంత్రిముఖ్యేన పురోచనేన నామ్నా మ్లేచ్ఛేన సవినయంయథాతథా దర్శితంవిజ్ఞాపితం జతుగృ

గణేనకులంహిస్ఫారోః ॥ ౭౮ ॥ ధర్మభూరనుజైస్సా
కం తద్గిరాతత్పురంయయా । కర్మచోదనయాజీ
వః కాయమన్యమివేంద్రియైః ॥ ౭౯ ॥ సవినయమ
థదర్శితంమహీయస్సచివవరేణ పురోచనేనశత్రోః ।

కూలంతీరం కషతీతి కూలంకషం + సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకషఇతిఖచ్ అరుర్ద్విషదితిముమ్ ॥౭౮॥—ధర్మభూరితి ॥ ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః తస్యధృతరాష్ట్రస్య గిరావాచాఅనుజైస్సార్ధం తత్పురంవారణావతం జీవఃకర్మణః స్వకృతకర్మణశ్చోదనయాప్రేరణయా ఇంద్రియైర్జ్ఞానేంద్రియైస్సహఅన్యం ఇతరంకాయం దేహమివ యయౌజగామయా ప్రాపణే ప్రాపణంగతిఃలిట్ ॥౭౯॥—సవినయమితి ॥ అథానంతరం తత్రపురేశత్రోర్దుర్యోధనస్య సచివవరేణ, మంత్రిశ్రేష్ఠేన పురోచనేన పురోచనాఖ్యేన స వినయం వినయేనసహితం యథాతథా దర్శితం మహీయశ్శ్రేష్ఠం మహచ్ఛబ్దాదీయసునిటిలోపః అశేషైర్వ

షూం, లాక్షాగృహం- నూత్నం నవం జగత్ లోకాంతరమివ అభజంత ఇతి విశేషః, ఉపమాలంకారః, అత్రశత్రోస్సచివవరేణైవ త్యక్తత్వాత్తద్గృహస్య వాసాయోగ్యత్వంధ్వన్యతే, పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥౩౦॥—తత్రేతి ॥ తేషాం ధార్తాః విదురభృత్యస్య తత్ప్రేషిత ఖనకస్య భాషితైర్వాక్యైః దుర్యోధనో జతుగృహదాహాయ్మన్నిష్టాన్ నారభిష్యతీత్యాదిభిః తత్రతస్మిన్ జతుధామ్ని లాక్షాగృహే సౌబలేయానాం దుర్యోధనాదీనాంయచ్ఛతం తస్యమన్యుః క్రోధః సఏవ హేతుర్యస్య తేన, సౌబలేయః దుర్యోధనఏవశతమన్యురింద్రః హేతుర్యస్య తేనేతిచ॥ని॥ శతమన్యుర్దివస్పతిరిత్యమరః, ధనంజయస్యవహ్నేరర్జునస్యచ ప్రాపణేనపూరణేనపరాం సంఖ్యాభిన్నాం పంచతాం మరణమపి మేనిరేతరితుం శక్యంతః ॥ని॥ ధనంజయోర్జునే నేవహ్నౌ, స్యాత్పంచతా కాలధర్మ ఇతి

జతుగృహమభజంతతత్ర పార్థాః జగదివనూత్నమ
శేషవస్తుపూర్ణమ్ ॥ ౩౧ ॥ తత్ర తే విదురభృత్యభా
షితైస్సౌబలేయశతమన్యుహేతునా । పంచతామపి
పరాంధనంజయప్రాపణేనజతుధామ్ని మేనిరే ॥౩౧॥

స్తుభిః పూర్ణం జతునః గృహం లాక్షావేశ్మ ॥ని॥ రాక్షాలాక్షాజతుక్లీబే ఇత్యమరః, నూత్నం జగదివపార్థాః పాండవా అభజంత + భజసే. వాయాం లజ్ స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదమ్ ॥౩౦॥ —తత్ర తే ఇతి ॥ తత్ర పురి తే పాండవాః సౌబలేయానాం దుర్యోధనాదీనాం శతస్యమన్యుః క్రోపః హేతుః కారణం యస్య తేన ॥ని॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి ఇత్యమరః, శతమన్యురింద్రః హేతుర్యస్యేత్యపి ధనంజయస్యార్జునస్యాగ్నేశ్చ ప్రాపణేన జతుధామ్ని లాక్షాగృహే పరాం అన్యాం పంచతామపి పంచసంఖ్యావత్త్వాం కాలధర్మ మపి ॥ ని ॥ స్యాత్పంచతా కాలధర్మ ఇత్యమరః, విదురస్య భృత్యానాం కింకరణాం భాషితైర్వచనైర్మేనిరే మనజ్ఞానే లిట్ అతఏకహల్మధ్య ఇత్యేత్వాభ్యాస,

విశ్వామరౌ, రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥౩౦॥—శిశమయిషురితి ॥ నిభృతః ప్రచ్ఛన్నః సచాసౌ శరారుఘాతుక ఇతి విశేష్యత్వే వివక్షయా సమాసః, ద్విషాం మన్త్రిసపురోచనః నిగూఢః దుర్విజ్ఞేయః భావోభిప్రాయో యేషాం తాన్ అప్రకాశితవిదురభృత్యభాషితానిత్యర్థః, ఇమాన్ పార్థాన్ అనలేనాగ్నినా ఆవృతే దగ్ధనికేతే జతుగృహే శమం క్షయం ప్రాపయితుమిచ్ఛుః శిశమయిషురపి సన్ దినేదినే ప్రతిదినమేధయితుం వర్ధయితుమితి విరోధః, వహ్నేరిన్ధనీకర్తుమిత్యవిరోధః అత ఏవ విరోధాభాసాలంకారః, అవసరం సమయం దహనయోగ్యం ప్రతీక్షతే స్మ నిరీక్షితవాన్ పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥౩౧॥ జాత్వితి ॥ జాతు కదాచిత్ భృత్యభావస్య పరిచారకత్వస్య మిషాద్వ్యాజాత్ అమీ

శిశమయిషురపి ద్విషాం సమన్త్రీ నిభృత శరారురిమా
న్నిగూఢభావాన్ । అవసరమనలావృతే నికేతే ప్రతి
దినమేధయితుం ప్రతీక్షతే స్మ ॥ ౩౧ ॥ X ॥ జాతు
చిదపత్యైస్సహ భృత్యభావ మిషాదమీషామావిషఫ

లాపో ॥౩౦॥—శిశమయిషురితి ॥ నిభృతం శరారుఘాతుకః ॥ని॥ శరారుఘాతుకో హింస్ర ఇత్యమరః, ద్విషాం శత్రూణాం మన్త్రీ సచివః సః పురోచనః నిగూఢభావాత్ అత్యంతగుప్తైః ఇమాన్ శిశమయిషురపి శమయితుమిచ్ఛురపి + శమేర్ణ్యన్తాత్సని సనాశంసేత్యాః న లోకేతి షష్ఠీనిషేధః అనలేన వసునా ఆవృతే నికేతే గృహే ప్రతిదినం దినేదినే వీప్సాయామవ్యయీభావః ఏధయితుం వర్ధయితుం గూఢభావస్తు అనలేన అగ్నినా ఆవృతే పరివృతే ॥ని॥ అనలో వసుభేదేగ్నావనలో వసుపాకయోరితి విశ్వః॥ నికేతే ఏధయితుం ఏధాని ఏధాంసి వా కర్తుం + తత్కరోతి తదాచష్ట ఇతి ణిచ్ । ణావిష్ఠవద్భావాట్టిలోపః ప్రతీక్షతే స్మ ఈక్షతేర్లట్ ॥ ౩౧ ॥— జాతుచిదితి ॥ జాతుచిత్ కదాచిదపత్యైస్సహ పఞ్చభిరితి శేషః అమీషాం పాణ్డవానాం భృ

షాం పాణ్డవానాం ఆమిషేషు భోగ్యేషు ఫలేషు రసాలాదిషు ఆమి షేషుమాంసేషు ఫలేష్వితివా ॥ని॥ ఆమిషంపలలే క్లీబం త్రిషుస్యాద్భో గ్యవస్తునీతి విశ్వః, విషం నేతుం ప్రాపయితుమిచ్ఛన్త్యాః నినీషన్త్యాః నిషాదయోషితః దుర్యోధనప్రేషితాయాః కిరాత్యా ఇవ, అపత్యైస్త త్పుత్రైః పంచభిస్సహ తస్య నిభృతశరారోః పురోచనస్య నిద్రా యామపి ద్రాఘిమాణం దీర్ఘత్వం దీర్ఘనిద్రాసంజ్ఞం మరణమితి యా వత్, దాతుంకామో యస్య తేన, జనన్యాః కున్త్యాః సోదరజనస్య యు ధిష్ఠిరాదేశ్చ నీచేతరదనల్పం సంవేశసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం యస్మిం స్తాదృశో మణిమయో మంచ ఇవ ఆచరన్తీ మణిమంచాయమానా భుజశి ఖరయోస్సీమాప్రదేశో యస్య తేన, నీచేతరసంవేశసుఖహేతురితి పా

లేషు విషం నినీషన్త్యా నిషాదయోషిత ఇవ తస్య పు
రోచనస్య నిద్రాయామపి ద్రాఘిమాణం దాతుకామే
న తత్ర సద్మని క్షణదాయామాశుశుక్షణిం క్షణాన్ని
క్షిప్య జననీ సోదరజననీచేతరసంవేశ సుఖమణిమం
చాయమానభుజశిఖరసీమేన భీమేన విదురకింకర కృత

త్యభావస్య భృత్యత్వస్య మిషాత్ వ్యాజాత్ ఆమిషఫలేషు మాంసఫ లేషు విషం గరళం నినీషన్త్యాః నేతుమిచ్ఛన్త్యాః నిషాదయోషిత ఇవ నిషాదస్త్రియా ఇవ తస్య పురోచనస్య నిద్రాయామపి ద్రాఘిమాణం దైర్ఘ్యం + దీర్ఘశబ్దాదిమనిచ్ ప్రియస్థిరేత్యాదినా దీర్ఘశబ్దస్య ద్రాఘాదేశః దాతుం కామో యస్య తేన + తుం కామమనసోరితి మలో పః తత్ర సద్మని జతుగృహే క్షణదాయాం రాత్రౌ ఆశుశుక్షణిమగ్నిం క్షణాత్ నిక్షిప్య నిజానాం జననీసోదరజనానాం మాతృభ్రాతౄణాం నీచేత రస్య అనల్పస్య సంవేశస్య ఆసనస్య శయనస్య వా ॥ని॥ సంవేశస్స్యాదనే చాస నేపి చేతి విశ్వః ॥ మణిమంచాయమానా మణిపర్యంక వదాచరన్తీ భుజ యోస్సీమా యస్య తేన భీమేన విదురస్య కింకరైర్భృత్యైః కృతం తం

వ్యాఖ్యేయం ॥౨॥ సుఖహేతౌసుఖాసుఖమితివిశ్వః,భీమేనతత్రత్రస్థిత్వా సద్మనిజతుగృహేఅశుశుక్షణిం అగ్నింనిక్షిప్య ॥౨॥ శిఖావానాశుశుక్షణిరిత్యమరః, క్షణాదగ్నినిక్షేపకాలఏవ, అన్యథా స్వేషామప్యగ్నావృతంకాపత్తేరితిభావః- క్షణదాయాంరాత్రౌ విదురస్యకింకరేణభృత్యేన కృతంలింగం నిర్గమనచిహ్నం యస్యాస్తయాసురంగయాబిలేన నిర్జగ్మే నిర్గతం గమేర్భావేలిట్, అగ్నిదోగరదశ్చేత్యాదినా వహ్నివిషదాతృపురోచనకిరాతోర్వాతతాయిత్వ స్మరణాత్ ॥శ్లో॥ ఆతతాయినమాయాంతం హన్యాదేవావిచారయన్నితి స్మరణాచ్చ తద్వధో భీమస్యనానుచితఇతి ధ్యేయమ్॥౩౩॥—పార్థేతి ॥ కృశానోరగ్నేః సప్తాపిశిఖాః పార్థద్విషాం కిరాతితత్పుత్రపురోచనానాం ఏకమేకమేకైకంవిగ్రహంశరీరం విభజ్య విభాగంకృత్వాస్వీకృత్య ఆస్వాద్యేత్యర్థః, తృప్తాస్సత్యః స్వశిరసః ఆత్మాగ్రభాగస్య ప్రకర్షేణకంపైః సమీరపుత్రంభీమం శశ్లాఘిరేశ్లాఘనంచక్రురిపేత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా శ్లాఘతేఃకర్తరిలిట్,ఉపజాతివృత్తమ్॥౩౪

ప్రపశ్యతామితి ॥ ప్రభాతే ప్రాతఃప్రపశ్యతాం అగ్నిహరాతిర్వి

లింగయా సురంగయానిర్జగ్మే ॥ ౩౩ ॥ ప ॥ పార్థద్విషాంవిగ్రహమేకమేకం విభజ్యసప్తాపిశిఖాః కృశానోః। స్వీకృత్యతృప్తాస్స్వశిరః ప్రకంపైశ్శశ్లాఘిరేతత్రసమీరపుత్రమ్ ॥ ౩౪ ॥ ప్రపశ్యతాం పౌరన్న

గం చిహ్నంయస్యాస్తయా సురంగయా అంతర్గూఢప్రమార్గేణ నిర్జగ్మే + గమ్ధగతౌభావేలిట్ ॥౩౩॥—పార్థద్విషామితి ॥ కృశానోరగ్నేస్సప్తశిఖాఅపి పార్థద్విషాంపాండవవిరోధినాం ఏకమేకం పిప్పాయాం ద్విర్భావఃవిగ్రహంశరీరం విభజ్య స్వీకృత్య తృప్తాస్సత్యః తత్ర జతుగృహే స్వాసాం శిరసః శిఖరస్య + సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః ॥ ప్రకంపైశ్చాలనైస్సమీరపుత్రం భీమం శశ్లాఘిరే శ్లాఘతేర్లిట్ ॥ ౩౪ ॥ — ॥ ప్రపశ్యతామితి ॥ ప్రభా

యామితిలభ్యతే, అతఏవసంక్రమాదాగతం సాంక్రామికం రోగమ
ప్యామయాదిమివస్థితమ్, ఆధినామనోవ్యథయాయస్తాపః తం ఆబిభ్రి
తాం పౌరనృణాం అశ్రుభిరేవ, తత్రజతుగృహేఅగ్నిసంబంధిన్యాః
హరాత్క్రియాయాః బలాద్దాహస్యశాంతిః నిర్వాపణం ఆపాదికృ
తా + పద్యతేఃకర్తణిలుఙ్, తాదృగ్ధర్షశిలానాం కిమిదమాకస్మికమాప
తితంబతేతి పౌరారురుదురిత్యర్థః, ఉపజాతివృత్తమ్ ॥౩౫॥— తత్రే
తి ॥ అథలాక్షాగృహదాహానంతరం నిజానామాత్మీయానాంచారా
ణాం వాచావాక్యేన, దగ్ధాస్పృహమాత్రాపాండవా ఇత్యాదినా త
త్రాలయేజతుగృహే, ఏతాన్పార్థాన్ దగ్ధాతనుశ్శరీరమేషాం తే
థోక్తాన్ నిశ్చిత్య, సుయోధనాద్యాః తదానీం సభాయాందుఃఖస్య
అపదేశేన వ్యాజేనసమ్మోదబాష్పం ససృజుః ముముచుః, అద్యజాః
తం నిష్కంటకమస్మత్సామ్రాజ్యమితి ముముదిరే ఇత్యర్థః, యత్తుద
గ్ధతనూనేతాన్ పురోచనాదీన్ పార్థాన్నిశ్చిత్యతత్రైవనష్టాత్స్వోత్కర్ష

ణాం ప్రభాతే సాంక్రామికంరోగమివా(ధి)భి) తా
పమ్ । ఆబిభ్రితామశ్రుభిరేవశాంతిరాపాదితత్రాగ్ని
హరాత్క్రియాయాః ॥ ౩౫ ॥ తత్రాలయేదగ్ధతనూ
నథైతాన్నిశ్చిత్యపార్థాన్నిజచారవాచా । దుఃఖాప
దేశేన సుయోధనాద్యాస్సమ్మోదబాష్పం ససృజుస్స

తే ప్రాతః ప్రపశ్యతామీక్షమాణానాం సాంక్రామికం సంక్రమా
త్ప్రాప్తం రోగమివ అపస్మారాదిరోగమివ అభితాపం సంతాపమాబి
భ్రితాం పౌరనృణాం అశ్రుభిరేవ బాష్పైరేవతత్రజతుగృహే అగ్ని
హరాత్క్రియాయాః దహనబలాత్కారస్య శాంతిశ్శమఃఆపాది+ ప
ద్యతేఃకర్తణిలుఙ్ చిణ్భావకర్మణోరితిచిణ్ చిణోలుగితిలుక్ ॥ ౩౫ ॥
తత్రేతి ॥ అథానంతరం నిజానాంచారాణాం వాచాఏతాన్ పార్థాన్
పాండవాన్ తత్రాలయేజతుగృహే దగ్ధాతనుర్యేషాం తాదృశాన్ని

ఇతి తన్న, పురోచనాదీనాం పక్షకృతత్వాభావేనైతచ్ఛబ్దేన తత్ప
రామర్శాయోగాత్, అన్యథా ఉత్తరగద్యే ప్యేతానవతార్యేత్యత్ర త
త్పరామర్శః కిన్నస్యాదితి, ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥౩౬॥— తావదితి ॥
తావత్సురంగానిర్గమసమకాలమేవసః గంధవహస్యవాయోస్సూను
ర్భీమోపి అంధతమసేన గాఢతమసా ॥ని॥ ధ్వాంతేగాఢేంధతమసమి
త్యమరః, బంధురంసాంద్రం, సక్థ్నో రూర్వోః జవాద్వేగాత్ సము
త్థితేనమరుతావాయునా ఉత్పాటితానామున్మూలితానాం తరూణాంవి
టపేషు శాఖాసుయాః వసతయః కులాయాః తాసాంవిఘటనేన నాశే
న సముద్భ్రాంతానా మాకాశముత్పతితానాం శకుంతానాంపక్షిణాం
కులేనబద్ధః నిధ్వానః కోలాహలరవః యస్మిన్ తంఅధ్వానమరణ్యమా
ర్గం విలంఘ్యాతిక్రమ్య కస్యచిత్కాననే కాసారస్యసరసస్తీరే త

భాయాం॥౩౭॥ గ॥ తావత్సోపి గంధవహసూనురంధతమ
స(బంధురం)ఘురంధరం)సక్థిజవసముత్థితమరుదుత్పాటిత
తరువిటపవసతివిఘటనసముద్భ్రాంతశకుంతకులబద్ధని
ధ్వానమధ్వానంవిలంఘ్యకస్యచిత్కాననకాసారతీరత

శ్చిత్య సుయోధనాద్యా దుర్యోధనాదయస్సభాయాం దుఃఖస్యాపదే
శేనవ్యాజేన ॥ని॥, వ్యాజోపదేశోలక్ష్యంచేత్యమరః, ఆనందబాష్పం
సస్పృజుః సృజంతిస్మ +సృజవిసర్గే లిట్ ॥౩౬॥— తావదితి ॥ తావత్సః
గంధవహసూనుః భీమోపి అంధతమసస్య గాఢతమసః ॥ని॥ ధ్వాం
తేగాఢేంధమసమిత్యమరః + అవసమంధేభ్యస్తమస ఇత్యచ్, ధురంధ
రంధురీణం సక్థ్నోరూర్వోర్జవేనవేగేన సముత్థితేన మరుతా ఉత్పాటి
తేషు తరూణాం విటపేషు వసతీనాం విఘట్టనేన వియోగేన సము
ద్భ్రాంతేన శకుంతానాం కులేనబద్ధః నిధ్వానో యస్మిన్ తం అధ్వా
నం విలంఘ్యకస్యచిత్ కాననకాసారస్య వనసరసః తీరతరోరోధోవృ
క్షస్యాధిపరిసరం సమీపేవిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః ఏతాన్ జనస్యా

రోః అధిపరిసరం సమీపేపి తాన్ కున్త్యాదీనవతార్య ఉపవేశ్య తదీయే కున్త్యాదిసంబంధిని పరిరక్షణే దుష్టసత్వేభ్యస్త్రాణే విచక్షణః కుశల స్సన్ క్షణం అవతస్థే స్థితవాన్, జాగరూక ఇతి పాఠస్త్వనుప్రాసభంగాదు పేక్ష్యః యత్తు తావత్ దుర్యోధనాద్యానందసమయ ఇతి-తన్న, దుర్యోధనాద్యానందస్య భీమగమనాదర్వాక్స్థితౌ తస్యైకకాలికత్వస్యాసంభావ్యతయా సందర్భవిరోధాత్, యదపి అత్రభవాభీమనిర్గమనానంతర మితి వ్యాఖ్యాంతరం తదపి న, భీమనిర్గమనానంతరం భీమో వతిష్ఠ ఇతి సందర్భవిరోధాత్ ॥ ౩౭ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర తరుమూలే తటిత విద్యుత ఇవ ఆభా యస్యాస్సా, (౧)జతుగృహే సుహితేన అసహ్యవస్తుకభక్షణతృప్తేన అతఏవ ప్లుతవహేన అగ్నినా, వనమూర్ఛతమసాం చూషణాయ పానాయ ధ్వంసనాయ చోదితా ప్రేషితా శిఖాజ్వాలేవ స్థితా కాపిత

రోరధిపరిసరమేతా నవతార్యతదీయ పరిరక్షణ విచక్షణః క్షణమవతస్థే ॥ ౩౭ ॥ ప ॥ తత్ర కాపితరుణీ తటిదాభా తం యయా జతుగృహే సుహితేన । చూషణాయ

దీనవతార్య ఉపరోప్య తదీయేం క్షణాజాగరూకః క్షణం క్షణమాత్రం అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా అవతస్థే + స్థాగతినివృత్తౌ లిట్ సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౩౭॥— తత్రేతి ॥ తత్ర తరుపరిసరే తటితః విద్యుతః ॥ని॥ తటిత్సౌదామనీవిద్యుదిత్యమరః ఆభేవ ఆభాయస్యాస్సా కాపితరుణీ స్త్రీ జతుగృహే లాక్షాగృహే సుహితేన తృప్తేన ప్లుతవహేన అగ్నినా వనమూర్ఛతమసాం అంధకారాణాం చూషణాయ అపసారణాయ చోదితా ప్రేరితా శిఖేవ హేతిరివ ॥ని ॥ అర్చిర్హేతి

(౧)చ॥ రాక్షసానాం స్వభావతో నైల్యేపి మాయావితయా వంచనాయ తటిదాభత్వం కాల్పనికమితి జ్ఞేయం తటిత్ సదృశీ తటిదాభేత్యస్వపదవిగ్రహో పియుజ్యతే ఆభా ప్రఖ్యోపమాభిఖ్యా ప్రకాశస్సన్నిభో నిభః స్త్రీకాశాద్యాశ్చసామ్యార్థాన్ స్సు మెస్యన్నబద్ధతః పరే ఇతి మేదినీకోశాత్

రణితంభీమం యయౌ ప్రాప, అత్రజతుగృహసుఖపదార్థపాతక్ష
శావ్యలింగోజ్జీవితా అగ్నిశిఖాతోప్యుత్ప్రేక్షితి తయోరంగాంగిభావేనసం
కరస్య తటిదాభేత్యుపమయా సంసృష్టిః, స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౩౭ ॥
అధరేతి ॥ అస్యాః భీమం ప్రతి ఆగతాయాః పురోవర్తిన్యాః ఇతిభావః సు
దృశః వదనే ముఖే అధరస్య ఓష్ఠస్య ఊర్ధ్వస్య చ ద్వయోః విభజ్యతే
అనయేతి విభాగా రేఖైవ రేఖికా, అధరశబ్దసన్నియోగాదుపరితనోష్ఠవి
వాష్ఠశబ్దో వర్తతే అర్థస్య చ ద్విత్వాత్ ద్వివచనమితి ఓష్ఠాధరావి
త్యత్ర వివృతమితి, సా అస్తి వా న వా ఇతి ఉక్తప్రకారం సంశయం, త
స్య భీమస్య హృదిపరిమార్ష్టుం కిలనివారయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-సా
తరుణీమానమత్యజత్, ఉవాచేత్యర్థః అత్ర మానత్యాగే తాదృశసం
శయవారణ ఫలకత్వోత్ప్రేక్షయా తన్ముఖకాంతినైర్మల్యం తథాదృ
ష్టిప్రతిరోధకమితివస్తుప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః, ఔపచ్ఛందసి
కమ్ ॥౩౮॥ అ॥ తముక్తిప్రకారమాహ ॥ ఏతామితి ॥ నరభుజాంపుష్ట

తమసాంవనమార్గచారిణాహ్యుతవక్త్రేణశిఖేవ॥౩౭॥

అధరోష్ఠవిభాగరేఖికాసుదృశోస్యావదనేస్తివానవా

ఇతిసాహృదితస్యసంశయం పరిమార్ష్టుంకిలమానమ

త్యజత్ ॥ ౩౮ ॥ ఏతాం ప్రశాస్తిభుజయోర్వనరాజ్యసీ

మ్నిక్షాంత్రియామిత్యమరః, తం భీమం యయౌ ప్రాపయ్యా తెర్వేట్
౩౭ ॥—అధరేతి ॥ అస్యాస్సుదృశః స్త్రియాః వదనే ముఖే అధరశ్చ ఓష్ఠ
శ్చ అధరోష్ఠం ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః తస్య విభాగస్య విభజన
స్య రేఖికా అల్పాపి రేఖా + అల్పే ఇతి కః కేన ఇతి హ్రస్వే ప్రత్యయస్స్యా
దితిత్వం అస్తి వా విద్యతే వా న వా న విద్యతే వా ఇతి తస్య భీమస్య హృది
సంశయం పరిమార్ష్టుం కిల మోచయితుమివ సా స్త్రీ మానం అత్యజ
త్ అముచత్ ఉవాచేత్యర్థః త్యజహానౌ లఙ్ ॥౩౮॥—ఏతామితి ॥
యక్షిహిడిమ్బః తుల్యం సమానం అభిధానపదం నామధేయపదం హి

ష్వ్యశనానాం రక్షసాంబుషభః శ్రేష్ఠః అతఏవజనానాం వధేహింసా
యాం విషయేఅంతకేన సమః యమేనసహ, అర్ధాంశంతుల్యభాగం
భజతీతి తథోక్తః, హిడింబోనామరాక్షసః- స్వయమేకః అసహాయః
స్సన్నేవ భుజయాబాహుబలేనేత్యర్థః, ఏతాం వనరాజ్యసీమాం
ప్రశాస్తిరక్షతి - ఏతద్వనస్యరాజేత్యర్థః యోహిడిమ్బః తుల్యం అ
భిన్నం అభిధానపదం సంజ్ఞాశబ్దః యస్యాస్తయామయాస్వస్రామా
తస్యాహంభగినీత్యర్థః- సః హిడిమ్బ ఇతి సంబంధః - వసంతతిలకా
వృత్తమ్ ॥౪౦ ॥—వీతేతి ॥ ఇహాయమతుల్యహిడిమ్బవనే వీతశంకంగ
ళ్ఛభయం యథాతథాతిష్ఠతః తేతవ కకుద్మద్ధైర్యంకీదృశం- ఇతి ఉక్తపత్రి

హామేకస్స్వయంనరభుజామృషభో హిడిమ్బః । అ
ర్ధాంశభాగ్జనవధే సమమంతకేన తుల్యాభిధానపద
యాస్వస్రమాస్తయాయః ॥ ౪౦ ॥ వీతశఙ్కమిహ తే
దృక్తిష్ఠతః కీదృశం కకుదమిత్యయంమమ । చిత్తరంగ

డిమ్బేతి యస్యాస్తయామయా స్వస్రమా సఇతి శేషః జనానాం
వధేసంహార విషయేఅంతకేన సమంయమేన, సహ అర్ధాంశం భజతీ
త్యర్ధాంశభాక్ భజోణ్విః నరభుజాం పురుషాదినాం + భుజపాల
నాభ్యవహారయోఃక్విప్ ఋషభః శ్రేష్ఠః హిడిమ్బః హిడిమ్బాసురఃస్వ
యం ఏకః అద్వితీయః ఏతాంపరిదృశ్యమానాం వనమేవరాజ్యం తస్య
సీమాం ॥ని॥ సీమసీమేస్త్రియాముభె ఇత్యమరః, భుజయాబాహునా
ప్రశాస్తి+శాసుఅనుశిష్టౌలట్ ॥౪౦॥—వీతశంకమితి. ॥ ఇహఅస్మిన్
కాననే అద్యరాత్రౌ వీతాశంకాయస్మిన్ కర్మణితద్యథాభవతితథా
తిష్ఠతఃసతః తేతవ కకుదంధైర్యంకీదృశం ॥ ని ॥ ప్రాధాన్యే రాజచి
హ్నేచ వృషాంగేకకుదోస్త్రియామిత్యమరః, ఇతి అయంచిత్రమాశ్చ
ర్యమేవ లాసకః నర్తకః మమ చిత్తమేవ రంగభూమిర్నృత్తస్థానం త
స్యాం నృత్తస్య నర్తనస్య కౌశలం నైపుణ్యం + కుశలశబ్దాత్ష్య

శాగః అయంచ త్ర్యమ్బకస్యైవ మేవలానకః నర్తకః మేమమవిత్తమేవ రంగభూర్నాట్యదేశః తస్యాం నృత్తకౌశలీం నాట్యనైపుణ్యం ఉత్తరంగయతి వర్ధయతి- అత్యాశ్చర్యమత్రేత్వదవస్థానమిత్యర్థః- పథ్యోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౪౧ ॥—రుధిరమితి ॥ కించరుధిరం యుష్మద్రక్తంపాతుం కామః యస్యతథోక్తేన తేన హిడిమ్బేనవః యుష్మాక్- హంతుం ఈరితా ప్రేరితాఽహం- తేతవసంబంధిన్యా రూపస్యసౌందర్యస్యసంపదా సమృద్ధ్యా హేతునా అధరంభవదోష్ఠ మాధుర్యం పాతు కామాఽస్మి ఇదంతిత ఆశ్చర్యం- యుష్మాన్ హంతుమాగతాయా మమవిస్మృత్య సర్వంత్వద్రూపసంపదాత్వయి రాగోదయ ఇత్యర్థః, అత్ర విరుద్ధకార్యసంపత్తిరూపో విభావనా భేదః - ఉపగీతివిపులావృత్తం॥ ౪౨॥—అద్యేతి ॥ కించ అసౌహిడిమ్బః హేధీర తేతవసవిధంసమీపం ప్రతి అద్య ఆప తేదా గచ్ఛేత్ అతః హృద్యం మనోజ్ఞంఅతఏవ ఉచితం

భువిన్నృత్తకౌశలీముత్తరంగయతి చిత్ర్యలానకః ॥ ౪౧ ॥
రుధిరంపాతుకామేన తేనవో హంతుమీరితా । అధరం
పాతుకామాహమస్మి తే రూపసంపదా ॥ ౪౨ ॥ అద్య
తేసవిధమాప తేదసౌ హృద్యమేతదుచితంవచశ్శృణు ।
మారణం రిపుమతన్వతా మునా మారణం కురుమహాన్వలే

ఇంత్యాత్మిత్వాన్నిషిహల స్తద్ధితస్యేతి యలోపః ఉత్తరంగయతి అభివర్ధయతి + ఉత్పూర్వాదుత్తరంగశబ్దాత్తత్కరోతీతిణిచిలట్ ॥ ౪౧॥— రుధిరమితి ॥ రుధిరం శోణితం పాతుం కామో యస్య తేన తేన హిడిమ్బేనవః యుష్మాన్ హంతుం ఈరితా ప్రేరితా అహం తే తవరూపసంపదా సౌందర్యసమృద్ధ్యా అధరంపాతుకామాఽస్మి + అసభువిలట్ ॥ ౪౨॥— అద్యేతి ॥ అసౌహిడిమ్బః అద్యాస్మిన్ సమయే తేసవిధం సమీపం అపతేత్ అగచ్ఛేత్- సంభావనాయాం లిజ్ హృద్యం హృదయస్యప్రియం + హృదయస్యప్రియ ఇతియత్ హృదయస్య హృల్లేఖేతిహృదా

ఏతద్వక్ష్యమాణంవచశ్శృణు, మమేతిశేషః రిపుషు-శత్రుషు విషయే మారణం వధంతన్వతాకుర్వతా అమునాహిడిమ్బేన సహారణంయుద్ధం మాకురు- యతస్సహిడిమ్బః బలేనమహాన్ సర్వోత్తరః- అత్రబలాధిక్యేన రణాకరణసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం, రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥౪౩॥—ఉపయామేతి ॥ కించ, హేధీరత్వం కృపయాదయయా మేమమ ఉపయామవిధౌ వివాహకర్మణివిషయేత్వరస్వత్వరస్వ ఆభవ, యతఃమారస్య మన్మథస్య శరాశ్చ ॥ని॥ మారో మన్మథశాత్రవావితివిశ్వః- తస్యశరాః బాణాః శరారవః ఘాతుకాః అథమద్వివాహానంతరందివిస్వర్గేవా భువివాదిక్షు కాంక్షితాసువారంహసావేగేన త్వాముపనీయతం దేశం (ప్రా)పయ్యరమయేక్రీడయామి- స్వస్యనసః ॥ ౪౩ ॥ ఉపయామవిధౌత్వరస్వమేకృపయామా

శరారవః । దివివాభువివాథదిక్షువారమయే

దేశః ఉచితంయోగ్యం ఏతద్వచశ్శృణు + (ప్రా)ర్థనేలోట్ శ్రవః శృచేతిశ్నః శృఇత్యాదేశశ్చరిపుషు శత్రుషు మారణంనాశం ॥ని॥మారణం ప్రవిఘాతనమిత్యమరః, తన్వతాఅమునారాక్షసేన రణం యుద్ధం మాకురునాయంమాఙ్ కింతు నిషేధార్థకోమాశబ్దః అన్యథాలుఙ్స్యాత్, హియస్మాత్ సః హిడిమ్బః బలేనశక్త్యా ॥ని॥ద్రవిణంతరస్సహోబలశౌర్యాణీత్యమరః, మహాన్ అధికః ॥ ౪౩॥—ఉపయామేణ కృపయాదయయామే ఉపయామవిధౌ వివాహవిధానే ॥ని॥ తథాపరిణయోద్వాహోపయామాః పాణిపీడనమిత్యమరః, త్వరస్వఞిత్వరాసంభ్రమేలోట్, కుతఇత్యత్రాహ మారస్యమన్మథస్య శరాబాణాశ్శరారవః ఘాతుకాః దివిఆకాశేవా భువిభూమావా అథదిక్షువాక్వచిద్దిక్షువా ॥ని॥ మంగళానంతరారంభప్రశ్నకాత్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః, అసత్త్వార్థకత్వేపి(౧)అథస్సుపయాంబభూవేతివత్సప్తమ్యా

---

(౧) చ॥ఇదంచకోశ్రధఃలింగంమేషామితివిగ్రహలేఖనంచచింత్యం॥

కామచారిత్వాదితి భావః- జొఆచ్ఛందసితమ్ ॥ ౪౪ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ భాషమాణాంవదంతీంభీమమితి శేషః - ఏనాం హిడింబాం క్రోధస్య లింగైశ్చిహ్నైః అక్ష్ణోస్స్ఫులింగైరగ్నికణైః-తత్ప్రాయైరీక్షణైరితియావత్ దగ్ధాదహన్నివస్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - తృన్నంతత్వాత్ నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః- అభీక్ష్ణంముహుఃస్ఫుటైః ప్రకటైః ఘటితయోరన్యోన్యం సంఘృష్టయోః భుజయోరాస్ఫోటై రాస్ఫాలనశబ్దైః వాచాటితాః ముఖరితాః ఆశాఃయేనతథోక్తః-బభ్రుకపిలవర్ణాంకైశ్యం కేశబృందం బిభ్రాణః వహాణ్ రజనిచరపతిఃహిడిమ్బః హేదుర్బుద్ధే మూఢఇహ మదీయేవనేవససి- మృత్యోర్వక్త్రేణ అర్ధజగ్ధః భక్షితః త్వంకఃతిష్ఠ- పునఃఇతఃపరం క్వకుత్రయాసిగచ్ఛ

త్వాముపనీయరంహసా ॥ ౪౫ ॥ ఇత్యేనాంభాషమా
ణాంరజనిచరపతిఃక్రోధలింగైస్స్ఫులింగై దగ (ద్గ్వ)
ద్గ్ధే) వాక్ష్ణోరభీక్ష్ణం స్ఫుటఘటితభుజాస్ఫోటవాచా
టితాశః । బిభ్రాణో బభ్రుకైశ్యంత్వమిహవససికో
మృత్యువక్త్రార్ధజగ్ధోదుర్బుద్ధేతిష్ఠయాసిక్వపునరితిగి

ర్ధకత్వం త్వాంరంహసావెగెన ॥ని॥రంహ స్తరసీతురయస్స్యదఇత్యమరః, ఉపనీయ (ప్రా)పయ్యైరమయె+రమక్రీడాయాం ణ్యంతాల్లట్ ॥౪౫ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంభాషమాణాం ఏనాంరజనిచరాణాం రాక్షసానాం పతిహిడిమ్బఃక్రోధః లింగం చిహ్నంయెషాంతైః అక్ష్ణోస్స్ఫులింగై రగ్నికణైః దగ్ధ్వెవ అభీక్ష్ణంఅసకృత్ స్ఫుటంయథాతథాఘటితేనభుజయోరాస్ఫోటెనతాడనేనవాచాటితాఃవాచాలాః కృతాఃవాక్ఛబ్దాదాలజాటచౌబహుభాషిణీతిఆటచ్ తత్కరోతీతిణిజంతాల్ క్తః తాఆశాయస్యసః బభ్రుపింగళం ॥ని॥ బభ్రునకులపింగళావిత్యమరః, కైశ్యంకెశసమూహం+కెశాశ్వాభ్యాంయఞ్ఛావన్యతరస్యామితియఞ్ప్రత్యయః బిభ్రాణఃహేదుర్బుద్ధే ఇహవనెత్వంమృత్యోర్వక్త్రేణార్ధజగ్ధఃఅర్ధగి

సి ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరా వాచా మేదురః ముఖరస్సన్ ప్రాదురా
సీత్ ఆవిర్బభూవ స్రగ్ధరావృత్తం- స్ఫుటం యథా తథా ఘటితేత్యస్య సుశ్లి
ష్టస్య రణ ఇతి శేష ఇతి- తన్న- పదాంతరసాపేక్షత్వే ససమాసానుపప
త్త్యా చ్యుతసంస్కృతిదోషాపత్తేః వ్యాఖ్యాసంప్రదాయ విరుద్ధత్వా
చ్చేతి ॥ ౮౫ ॥—తస్మిన్నితి ॥ తాదృక్షాణి తాదృశాని దుర్వ్యాహృతానీత్యా
దీని పరుషాణి నిష్ఠురాణి అక్షరాణి వచనాని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే త
స్మిన్ రక్షసి హిడిమ్బే నేదిష్ఠే సన్నిహితే సతి - అనిలస్యాత్మసంభవో భీమః
అపమృత్యుః అకాలికమృత్యురివ ఉదస్థాత్ ఉత్థితవాన్ యుద్ధాయ స
న్నద్ధో భూదిత్యర్థః- అత్ర నాశ్లీలం కీర్తయేదితి పరుషవచసామమం
గళత్వ శ్రవణాత్- తత్కీర్తనేన హిడిమ్బస్య మంగళార్థకామంగళ
స్ఫోరణాయ భీమే అపమృత్యూపమేత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౮౬ ॥
వృక్షేణేతి ॥ ఏతౌ భీమహిడిమ్బౌ వృక్షేణ వృక్షం పరస్పరేణ అన్యో

రామేదురః ప్రాదురాసీత్ ॥ ౮౫ ॥ ప ॥ తస్మిన్ రక్ష
సి నేదిష్ఠే తాదృక్షపరుషాక్షరే । అపమృత్యురివోద
స్థాదనిలస్యాత్మసంభవః ॥ ౮౬ ॥ వృక్షేణ వృక్షం గిరిణా

శితస్సన్ ॥ని॥ అభ్యవహృతాన్న జగ్ధాత్యమరః + అదదాతోః క్తేః అదోజ
గ్ధిల్యప్తికితీతి జగ్ధ్యాదేశః వసనికః శితిస్సంక్ష్వుధరాసి ఇతి గిరా వాచా మె
దురః ॥ని॥ సాంద్రస్నిగ్ధస్తు మేదుర ఇత్యమరః, ప్రాదురాసీత్ ॥ ౮౫ ॥—
తస్మిన్నితి ॥ తాదృక్షాణి తాదృశాని + త్యదాదిష్వతి దృశేఽక్స ప్రత్యయే
దృక్షే చేత్యాత్త్వం పరుషాణి నిష్ఠురాణి అక్షరాణి యస్య తస్మిన్ రక్షసి నే
దిష్ఠే అంతికతమే సతి ॥ని॥ నేదిష్ఠమంతికతమమిత్యమరః + అంతికబా
ఢయోర్నేదసాధావితి నేదాదేశః అనిలస్య వాయోః ఆత్మసంభవః భీ
మః అపమృత్యురివ ఉదస్థాత్ ఉదతిష్ఠత్ తిష్ఠతేర్లుఙ్ గాతిస్థేతి సిచో
లుక్ ॥ ౮౬ ॥—వృక్షేణేతి ॥ ఏతౌ భీమ హిడిమ్బౌ వృక్షేణ ద్రుమేణ వృ
క్షం గిరిణా శైలేన గిరిం ద్రుం హస్తేన పాణినా హస్తం పదసా పదేన పద

స్యేన ప్రతిరుధ్య నివార్యఇతి పదద్వయమగ్రేపియోజ్యం - గిరిణాగి
రీన్ద్రం హస్తేనహస్తం వపసా వచశ్చ- ఏవం సమంతుల్యం ఘోరం దా
రుణం సమీకం యుద్ధం ఆదధాతే అకురుతాం దధాతేర్లిట్ - ఉపజాతి
వృత్తమ్ ॥ ౪౭ ॥—స్వసురితి ॥ భీమః స్వయం వజ్రస్య అశనేస్సఖ్యా
తద్వదతి సాంయేత్యర్థః- ముష్ట్యాముష్టిఘాతే నైవనత్వాయుధేనేత్య
ర్థః- స్వసుర్భగిన్యాః హిడింబాయాః సమక్షం ప్రత్యక్షే ఏనం హి
డింబం బిడౌజాః ఇంద్రః బలం వలాసురమివ యమరాజధాన్యాం కుటు
మ్బినం వాస్తవ్యేనం ముఖ్యం కురుతేస్మ అవధీదిత్యర్థః - ఉపమాలం
కారః- ఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥ ౪౮ ॥—— తదన్వితి ॥ తదనుహిడిం

గిరిన్ద్రంహస్తేనహస్తం వచసావచశ్చ । పరస్పరేణప్ర
తిరుధ్యఘోరం సమీకమేతౌ సమమాదధాతే ॥ ౪౭ ॥
స్వసుస్సమక్షం స్వయమేవముష్ట్యా వలం బిడౌజా ఇవ వ
జ్రసఖ్యా । హిడింబమేనం యమరాజధానీకుటుమ్బి
ముఖ్యం కురుతేస్మభీమః ॥ ౪౮ ॥ ౫ ॥ తదనుతిమిర

స్వరేణ అన్యోన్యేన + కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో ద్వేవాచ్యే స
మాసవచ్చ బహులమితి బహుల వచనాత్పరశబ్దస్యాసమాసవద్భావేపూ
ర్వపదస్థస్యసుపస్సుకస్సాదిత్వాద్విసర్జనీయస్యసః ప్రతిరుధ్య నిరు
ధ్యఘోరం భయానకం సమం తుల్యం సమీకం యుద్ధం ఆదధాతేదధాతేర్లి
ట్ ॥౪౭॥——స్వసురితి॥ భీమస్స్వయమేవ స్వసుర్భగిన్యాః తస్యేతిశే
షః సమక్షం అన్వక్షం + ప్రతిపర సమనుభ్యోక్ష్ణ ఇత్యచ్ వజ్రస్య
సఖ్యామిత్రభూతయా ముష్ట్యా బిడౌజా ఇంద్రః బలం బలాసుర మి
వ ఏనం హిడింబం యమస్య రాజధాన్యాః కుటుంబిను ముఖ్యం కుర్వ
తేస్మ చకార + లట్స్మే ఇతి భూతేలట్ ॥౪౮॥——తదన్వితి॥ తదనుతిమిర
స్య తమసః కదమ్బేనేవ సమూహేనేవ హిడిమ్బేన నిర్ముక్తాత్త్యక్తాద
ఘర్ఘుఖాత్ ప్రత్యూషాదివ తస్మాద్వనాత్ సంధ్యయేవ సరాగయా ష

బవధానంతరం తిమిరస్యకదంబేన సమూహేనేవ హిడిమ్బేన రాక్ష సేననిర్ముక్తాత్- ఉభాభ్యామపిత్యక్తాదిత్యర్థః- ఏవమగ్రేపి అహ ర్ముఖాత్ప్రాతః కాలాదివతస్మాద్వనాద్దిడింబారణ్యాత్ రాగేణ రక్తకా న్త్యా అనురాగేణచసహితయా సంధ్యయేవతయాకమలపాలికయాహి డింబయాసహనిష్క్రమ్యనిర్గత్య - తపనస్యసూర్యస్య భానవః కిర ణాఇవతేరాజసూనవః పాండవాఃశాలిహోత్రస్య నామమునేస్సరసి తత్తీరఇత్యర్థః- వీతిహోత్రస్య అగ్నేరివభాః కాంతిర్యస్యతం భగవం తం వ్యాసంమునిమాసేవ్య- తస్యవ్యాసస్య నిదేశాదాజ్ఞాయాః-కతిచి ద్దినానితత్ర శాలిహోత్రమునిసరస్తీరె అతివాహయాంచక్రుః గమయా మాసుః- అత్ర నిర్మోచనక్రియయావనప్రాతః కాలయోఃనిర్గమ న క్రియయాపాండవరవికిరణానాంచ ధర్మైక్యేనప్రస్తుతాప్రస్తు తాస్పదం దీపకద్వయం - తథాహిడింబతమః కదంబయోర్గమ్యమాన

కద్బమెనెవహిడిమ్బేన నిర్ముక్తాత్తస్మాదహర్ముఖాది
వవనాత్సంధ్యయేవసరాగయా తయాకమలపాలిక
యాసహతపనభానవఇవ రాజసూనవస్తే నిష్క్రమ్య
శాలిహోత్రమునేస్స(ర)ద) సివీతిహోత్రభాసంవ్యా
సంభగవంతమాసేవ్యతత్ర తన్నిదెశాదహానికానిచిదతి

లోహితయా సానురాగయాచ ॥ని॥ రాగోనురక్తామాత్సర్యేక్లేశాదా లోహితాదిషు ఇతివిశ్వః, తయాకమలపాలికయా సహకమలపాలికె తి తస్యానామకమలానాంపఙ్క్తిశ్చ ॥ని॥ పాళిఃకర్ణలతాగ్రేశ్రే వఙ్క్తివంశప్రభేదయోరితివిశ్వః। తపనస్యసూర్యస్య భానవః కిర ణాఇవతెరాజసూనవః నిష్క్రమ్యశాలిహోత్రమునేః శాలిహోత్ర ఇతి కశ్చనముని స్తస్య సదసిసభాయాం వీతిహోత్రస్యాగ్నే ర్వీతిహో త్రోధనంజయ ఇత్యమరః, భాఇవభాయస్యతం వ్యాసంభగవన్తం ష డ్గుణైశ్వర్యసంపన్నం*ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్యయశసశ్శ్రియః।

నైల్యేనహిండిబాసంధ్యయోశ్శ్లేషభి త్తికాభేదాధ్యవసితరాగేణచ సా
ధర్మ్యాదుపమాద్వయం - చతుర్ణామేషాం పీతిహోత్రభాసమిత్యుప
మయాసంసృష్టిః ॥ ౪౯ ॥—పుత్రమితి ॥ తత్రాశాలిహోత్ర నర స్త్రీరా
అనంగాతురాకామపీడితానక్తంచరీహిడింబా- పవనభువాభీమేనసహ
సంగాత్- సంభోగాద్ధేతోః సర్వైర్గుణైః శౌర్యధైర్యాదిభిః మ
నోజవసతాంపితృతుల్యత్వం ప్రాప్తం భీమతుల్యమితియావత్ ॥ని॥ అ
థమనోజవసః పితృసన్నిభఇత్యమరః - ఘటోత్కచం నామ పుత్రం
ప్రాసూతజనయామాస-సఃఘటోత్కచస్తుభోపితరః వఃయుష్మాకం
కర్మసుకార్యసమయేషు స్మృతఏవస్మృతిమాత్రసన్నిహితఏవేత్యర్థః
హరేరింద్రస్యశక్తేః సామర్థ్యస్యాపిఇంద్రదత్తకర్ణముక్తశక్త్యాయు
ధస్యాపీతిచ -స్రంసనాంచ్యుతింకుర్యాం-ఇతిఉక్త ప్రకారేణపిత్రూన్

వాహయాంచక్రుః ॥ ౪౯ ॥ ప ॥ పుత్రంతత్రఘటో
త్కచంపవనభూసంగాదనంగాతురాప్రాప్తం సర్వ
గుణైర్మనోజవసతాం ప్రాసూతనక్తంచరీ । కా
ర్యాంవస్మృతఏవకర్మసుహరేశ్శక్తేరపిస్రంసనామి

'జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాంభగఇతీరణాతి ప్రాచీనైరుక్తత్వాత్
ఆసేవ్యతత్ర తస్మిన్ప్రదేశే తన్నిదేశాత్ తచ్ఛాసనాల్, కానిచిద
హానిదినాని అతివాహయాంచక్రుః+వహలేణ్యంతాల్లిట్ ॥౪౯॥—॥
పుత్రమితి ॥ తత్రతదాశ్రమేఅనంగేన మన్మథేనాతురానక్తంచరీ
రాక్షసీ + చరేష్టఇతిటః టిత్వాన్ఙీప్ పవనభువః భీమస్య సంగాత్
సంయోగాత్ సర్వగుణైఃశౌర్యాదిభిః మనోజవసతాం పితృసాదృ
శ్యం॥ని॥ అవాచిమూకోథమనోజవసఃపితృసన్నిభఇత్యమరః ప్రాప్తం
ఘటోత్కచంఘటోత్కచనామానం పుత్రంతనయం ప్రాసూత+
షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమోచనేలఙ్ వఃయుష్మాకంకర్మసుకార్యేషు స్మృ
తఏవచింతితఏవహరేరింద్రస్య శక్తే రపిపరాక్రమస్యాయుధవిశేషస్యా

యుధిష్ఠిరాదీన్ ప్రత్యుక్త్వా తయా హిడింబయా మాత్రా యుక్తస్సన్ యథాభిలషితం స్వైరం యథా తథా నిర్యయౌ నిర్గతవాన్-శాపాన్తం లబ్ధ్వా ప్రస్థితం వృత్తమ్॥౫౦॥ తత ఇతి॥ తతః సుతోత్పత్తినిర్గమనానన్తరం సమేధమానైః వన్యైః అశనైః కన్దమూలాదిభిః ధన్యాః శ్లాఘ్యాః తే పాండవాః-ధారితా ధృతా వసుధాయాం భువి సుధాశనాః దేవాః బ్రాహ్మణా ఇతి యావత్ తేషామాకృతిర్వేషః యైస్తథోక్తాస్సన్తః- బకస్య నామాసురస్య బలేన భృత్యామాత్యాదినా ఆక్రాన్తాం బకవక్త్రకులాక్రాన్తామితి చ అతఏవ ప్రావృషం వర్షర్తుమివ స్థితాం ఏకచక్రాపి అహన్యహని ప్రత్యహం వర్ధమానః బలినా బకాసురేణ దేయేన యస్యాం కః సమయస్తాం తాం- వర్ధమానవైరోచనిశాకాం చ పాతాళభువమివ పాతాళలోకమివ పాతాళేనాగపాశైః ఋతేర్బద్ధాః...

త్యుక్త్వా సపిర్యా యథాభిలషితం యుక్తస్తయా స్వ

యా ॥ ౫౦ ॥ ౫ ॥ తతస్తే వన్యాశనైర్ధన్యాః ధారితా

సుధాసుధాశనాకృతయః ప్రావృషమివ బకబలాక్రా

న్తాం పాతాళజగతీమివ ప్రత్యహం వర్ధమాన బలిశా

సితామ్ ॥౫౧॥ శక్తిర్బలే ప్రభావాదౌ ... ప్రజాపాలనాం ... ఉక్త్వా సఘటోత్కచః తయా మాత్రా యుక్తస్సన్ యథాభిలషితం యథేచ్ఛం నిర్యయౌ నిర్గతః యాతి స్మ ॥౫౦॥—తతస్తే ఇతి ॥ తతః తే పాండవా వన్యైర్వనసంభవైః ... కందమూలైః ధన్యాః పుణ్యవన్తః । ... సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధన్య ఇత్యమరః, + ధనగణం లబ్ధేతి యత్ ధారితాః ధృతాః నివృత్త... ప్రాకృతైర్ధీయతేఽజిష్యత ఇతి ... బహుభిః మునిభిః ప్రయోజకకర్తృభిరితి వా వసుధాసుధాశనానాం బ్రాహ్మణానాం ఆకృతయో యైస్తే ప్రావృషమివ వర్షాకాలమివ బకా

యాయాః యమునాయాః అనుకూలం తీరే ప్రతిష్ఠాస్థితిర్యస్యాస్తాం కాశోర్ణ చితిపాలనామితిచ అంగరాజ్యసీమాం అంగాఖ్యం దేశమివ-ఏ కచక్రాంతేన జ్ఞాం ఏకంచక్రం రథాంగం యస్యాస్తామితిచ - రవిర థస్య సూర్యరథస్య సంబంధినీం అక్షధురంచ క్రావలంబతిర్యస్థార విశేషమివ- పురీం క్రమాత్ కతిపయప్రయాణై రాక్రమ్య ప్రాప్యక స్యచిద్గృహమేధినః గృహస్థస్య గృహమధ్యమేత్యసుఖం యథాతథా అధ్యవాత్సుః వసంతిస్మ +వస లేః కర్తరిలుజ్ - సస్యార్ధధాతుక ఇతిసస్యతత్వం - అత్ర బకబలాక్రాంతామిత్యాదౌ శబ్దమాత్రసాధ ర్మ్యార్ణశ్లేషచతుష్టయ సంసృష్టిః ॥ శ్లో ॥ ప్రకృతాప్రకృతోభయ

కామంగరాజ్యసీమామివ సూర్యతనయానుకూలప్రతి
ష్ఠాం రవిరథాక్షధురమివైక చక్రాం పురీం క్రమాదాక్ర
మ్యకస్యచిద్గృహమేధినో గృహమధ్యమేత్యసుఖమధ్య

నాం పక్షివిశేషాణాం + క్రౌఞ్చో థబకః కహ్వ ఇత్యమరః, బలేన సంఘేనా క్రాంతాం అన్యత్ర బకస్య బకాసురస్య బలేన సామర్థ్యే నాక్రాంతాం పాతాళగతామివ పాతాళలోకమివ ప్రత్యహం ప్రతిది నం వర్ధమానః బలైర్వైరోచనేశ్శోకో యస్యాం అన్యత్ర బలేః రా క్షసోపహారస్య శోకో యస్యాంతాం అంగరాజ్యస్య అంగాఖ్యరాష్ట్ర స్య సీమాం మర్యాదామివ సూర్యతనయస్య కర్ణస్యానుకూలా ప్రతి ష్ఠా స్థితిర్యస్యాస్తాం అన్యత్ర సూర్యతనయాయాః కాళింద్యా అనుకూ లం తీరే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ప్రతిష్ఠాయస్యాస్తాం రవిరథస్య సూర్యస్యందనస్య అక్షసంబంధినీం ధురమివ ॥ని॥ అక్షః కర్షే తుషేచ క్రోశకటవ్యవహారయోరితి విశ్వః, ధూస్త్రీక్లీబే యానముఖమిత్యమరః, ఋక్పూరితి సమాసాంతస్తు న అనక్ష ఇతి నిషేధాత్ ఏకం చక్రం య స్యాస్తాం రథస్యైకం చక్రమితి ప్రాచీనవ్యవహారాత్ అన్యత్ర ఏకచ క్రేతినామైవ తాదృశీం పురీం క్రమాదాక్రమ్య కస్యచిద్గృహమేధినః గృ

గతముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యేణ । శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వం సర్వత్రా వ్యద్వయేనాంత్యఇతిలక్షణాత్ ॥ ४౧ ॥—భిక్షామితి ॥ అథఏకచక్రపురప్రవేశానంతరం తత్ర ఏకచక్రాయాం భిక్షాంఅటద్భిః భైక్షాన్నమార్జయద్భిరిత్యర్థః- పృథాకుమారైః పార్థైః అన్నరాశేః ఆర్జితాదితి శేషః- అర్ధం సమాంశం యథాతథావిభజ్యపృథగర్పితం అన్నరాశిం ఆకంఠం కంఠపర్యంతం అభ్యవహరన్ భుంజానఃమరుతః వాయోఃపుత్రఃభీమః అఖిలైః ప్రతీకైః రవయవైః పునరుక్తః ద్విగుణితః పోషః మాంసలత్వం యస్యతథోక్తో బభూవ అతిమాంసలోభూదిత్యర్థః - వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ४౨ ॥—తత్రేతి ॥ ఏతే పాండవాః తత్ర తత్రగోష్ఠీషుద్విజైర్బ్రాహ్మణైః పృథాభువాం పాండవా

వాత్సుః ॥४౧ ॥ ప ॥ భిక్షామటద్భిరథతత్ర పృథాకు
మారైరర్ధంవిభజ్యపృథగర్పితమన్నరాశేః । ఆకంఠమ
భ్యవహరన్నఖిలైఃప్రతీకైఃపుత్రోబభూవమరుతఃపున
రుక్తపోషః॥४౨॥తత్రతత్రద్విజైరేతేప్పష్టానాశంపృథా

హస్థస్య గృహమధ్యమేత్య ప్రాప్యసుఖం యథాతథాఅధ్యవాత్సుః+ వసనివాసేలుఙ్ సిచిఅనుదాత్తత్వాదిణ్ని షేధేవదవ్రజేతివృద్ధౌసస్యేతి తాదేశః సిజభ్యస్తేతి ఝుజ్జస్ ॥ ४౧ ॥—భిక్షామితి ॥ తత్రపురి భిక్షాంఅటద్భిః నలోకేతి షష్ఠీనిషేధః పృథాయాఃకుంత్యాః కుమారైః ధర్మాదిభిః పృథక్ ప్రత్యేకంభీమంవినేతి శేషః అర్ధంవిభజ్య అర్పితంఅన్నస్యరాశింస్వార్జితంవిశిష్టంఇతరేషామర్థమర్థంచఆకంఠం కంఠమభివ్యాప్య ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః అభ్యవహరన్ అదన్ మరుతః పుత్రఃభీమః అఖిలైస్సమస్తైః ప్రతీకైరవయవైరంగంప్రతీకోవయవఇత్యమరః, పునరుక్తఃద్విగుణఃపోషఃపుష్టిర్యస్యసబభూవ ॥ ४౨ ॥— తత్రతత్రేతి ॥ ఏతేపాండవాః తత్రతత్రతస్మిన్ తస్మిన్ప్రదేశే పృథాభువాంపాండవానాంనాశంద్విజైర్బ్రా

నాంనాశం దాహజన్యం పృష్టాః కింనష్టా ఇత్యనుయుక్తాస్సంతః వయ మత్రైకచక్రాయామేవ తేషాం సంస్థితిం నాశం సమ్యక్ స్థితిం చవి ద్మః జానీమః ఇతి ఉక్త ప్రకారమూచుః - అత్రైవ వర్తమానానాం కథమస్మాకం నాశవార్తేతి చ భావః - యుగ్మవిపులా వృత్తమ్ ॥ ౫౩ ॥— యక్షేణేతి ॥ కేనాపి అవిజ్ఞాతనామగోత్రేణ యక్షేణ హిడింబో హత ఇతి ద్విజేషు మిథః అన్యోన్యం బ్రువాణేషు కథయత్సు సత్సు - సమా నైకస్మిన్ గర్భే భవాస్సగర్భ్యాః సహజా యుధిష్ఠిరాదయః సమీర సూనోః భీమస్య ముఖం వీక్ష్య ఆకూతః అభిప్రాయః గర్భే యస్య త థోక్తం హసితం హాసం చక్రుః - నైతే జానంతి త్వయా సహ తత్ఛ్రుతి సాభి ప్రాయం హసంతి స్మేత్యర్థః - ఉపజాతివృత్తమ్ ॥ ౫౪ ॥— ఏకదే

భువామ్ । ఇత్యూచుర్వయమత్రైవ విద్మస్తేషాం తు సం
స్థితిమ్ ॥ ౫౩ ॥ యక్షేణ కేనాపి హతో హిడిమ్బ ఇతి
బ్రువాణేషు మిథో ద్విజేషు । ఆకూతగర్భం హసితం స
గర్భ్యాశ్చక్రుర్ముఖం వీక్ష్య సమీరసూనోః ॥ ౫౪ ॥
౫ ॥ ఏకదా సాయమన్తర్గృహే నిరవగ్రహం నిష్పత

హ్మణైః పృష్టా అనుయుక్తాస్సంతః అకథితం చేతి ద్వికర్మకత్వం అప్ర ధానే దుహాదీనామితి అప్రధానకర్మణి వాచ్యే క్తః వయం అత్రైవ అ స్మిన్ గ్రామే ఏవ తేషాం పాండవానాం తు సంస్థితిం నాశం సంపూ ర్వకస్థాధాతో రాన్తశార్థకతా। గూఢార్థస్తు సమ్యక్ స్థితిం వసతిం వి ద్మః జానీమః ఇతి ఊచుః + వచపరిభాషణే లిట్ వచిస్వపీతి లిట్యభ్యా సస్యేతి చ సంప్రసారణద్వయం ॥ ౫౩ ॥—యక్షేణేతి ॥ కేనాపి య క్షేణ దేవజాతివిశేషేణ హిడిమ్బః హతః ఇతి ద్విజేషు మిథః అన్యో న్యం బ్రువాణేషు వదత్సు సత్సు సగర్భ్యాః సోదర్యాః సమీరసూనో ర్భీమస్య ముఖం వీక్ష్య ఆకూతమభిప్రాయో గర్భే యస్య తద్ధసితం చ క్రుః + డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౫౪ ॥— ఏకదేతి ॥ ఏకదా ఏకస్మిన్

తి॥ ఏకదాకదాచిత్ - సాయందినాంతే అంతర్గృహే గృహాభ్యాంతరే నిరవగ్రహం నిష్ప్రతిబంధం నిష్పతద్భిస్స్రవద్భిః॥ని॥ వృష్టిర్వర్షణం తద్విఘాతే వగ్రహావగ్రహౌ సమావిత్యమరః- బాష్పైఃతరంగితం సిక్తం ఉత్తమాంగం శిరః యస్య తథోక్తం- అపత్యం పుత్రం ఉత్సంగభువి ఊరుదేశే పత్యుః పురోధాయ అగ్రేకృత్వా- యాతుధానస్య బకస్య అపరాధాత్ ప్రతికూలాచరణరూపాత్ యద్భయం తేనమందితం మందరవం క్రందితం రోదనం ఉత్సృజంతీం ఉర్వీం- నిశ్శబ్దం రుదతీమిత్యర్థః అన్యథా నగరమాత్రస్యైవ క్షయాపత్తేరితి భావః- విప్రస్య నిజావాసదాతుః ఆయతాక్షీం పత్నీం ఉపసృత్య సన్నిధిం ప్రాప్య - కుంతీ విషాదస్య దుఃఖస్య నిదానం ముఖ్యకారణం అప్రాక్షీత్ ప ప్రచ్ఛ + వృచ్ఛ తే ఃకర్తరి

ద్భిర్బాష్పైస్తరంగితోత్తమాంగముత్సంగభువి పత్యు
రపత్యం పురోధాయ యాతుధానాపరాధభయాను
రోధేనమందితం క్రన్దితముత్సృజంతీం కుంతీసముపసృ
త్య విషాదనిదానం విప్రాయతాక్షీమప్రాక్షీత్ ॥౫౫॥

కాలె + సర్వైకాన్యేతి కాలెవాప్రత్యయః సాయంసాయం సమయే అంతర్గృహే గృహమధ్యే నిరవగ్రహం అనావృష్టిరహితం యథాతథా ॥ని॥ వృష్టిర్వర్షణం తద్విఘాతే వగ్రాహావగ్రహౌ సమావిత్యమరః, నిష్పతద్భిః బాష్పైరశ్రుభిస్తరంగితం సంజాతతరంగం ఉత్తమాంగం శిరో యస్య తదపత్యం పుత్రం పత్యుర్భర్తురుత్సంగభువి అంకప్రదేశే పురోధాయ పురస్కృత్య యాతుధానస్య బకస్య అపరాధే భయానురోధే నభీత్యనువర్తనేన మందితం అల్పం క్రందితం రుదితం ॥ని॥ క్రందితం రుదితం కృష్టమిత్యమరః, ఉత్సృజంతీం త్యజంతీం విప్రాయతాక్షీం బ్రాహ్మణస్త్రియం విషాదనిదానం చింతాకారణం అప్రాక్షీత్ + ప్రచ్ఛక్షీప్సాయాంలుజి శ్లొస్సిచిఆనుదాత్తత్వాదిణ్ని షేధే వ్రశ్చేతిషత్వేవదవ్రజేతివృద్ధౌషఢోః కస్సితికత్వే ఆదేశప్రత్యయయోరితి షత్వేక

లుజ్ ॥౫౫।—సేతి ॥ సావిత్రపత్న్యపికృపాళుతయా దయాశీలతయా హృదిమనసిలగ్నావ్యాపృన్నవర్ణా గదఃరోగః శోకాత్మకఃయస్యాస్తాం మహాంతోన్యసంతాపాత్ ఖిద్యంతె ఇతిభావః తాం కుంతీంప్రతిగద్గదానిదుఃఖతరళానిఅక్షరాణివచనానియస్మింస్తద్యథాతథాఆచచక్షేఉవాచ - దుఃఖినిదామితి శేషఃచక్షతేఃకర్తరిలిట్॥౫౬॥—సాధయెయమితి ॥ ధర్మః పితృఋణాపాకరణరూపః సంగృహ్యతెనేనేతిధర్మసంగ్రహం- పుత్రంసాధయెయం సంపాదయెయం ఇతిహోతొః మిథునంస్త్రీపురుషౌ పరస్పరంసందధాతిసంగచ్ఛతే. ప్రజయాపితృభ్య ఏషవా అనృణోయః పుత్రీతిశ్రుతెః - ప్రజార్థైగృహమెధినామితిస్మృతెశ్చ - మహతామపత్యార్థమెవదారసంగ్రహఇతి భావః

సాపితాం కృపాళుతయాహృదిలగ్నదాంగద్గదాక్షర
మేవమాచచక్షే॥ ౫౬ ॥ ప॥సాధయెయమితిధర్మసంగ్ర
హం సందధాతిమిథునంపరస్పరమ్।ఆథయేపరమనెకజ

పయోగె క్షె అస్మిసిచఇతీటిరూపమ్ ॥ ౫౫ ॥—సాపీతి ॥ సాపివిప్రపత్న్యపి + కృపాంలాతి ఆదదాతీత్యర్థె మృగయ్వాదిత్వాత్కుప్రత్యయె కృపాళురితిరూపం తస్యాభావస్తయా హృదిహృదయేపద్దన్నితి హృదాదెశః లగ్నగదోరోగోయస్యాస్తాం ॥ ని । రోగవ్యాధిగదామయాఇత్యమరః, గద్గదాని అక్షరాణి వర్ణానియస్యాంతాం గిరంవాచం ఆచచక్షే + చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచిలిట్ దుహ్యాజితి పరిగణనస్యార్థనిబంధనత్వాద్ద్వికర్మకత్వం వాలిటీతిఖ్యాఞాదెశాభావః ॥ ౫౬ ॥—సాధయెయమితి ॥ మిథునంస్త్రీపుంసౌ ధర్మస్య పుణ్యస్య ॥ని॥స్యాద్ధర్మమస్త్రియాంపుణ్యశ్రెయసీఇత్యమరః,సంగ్రహం సాధయెయం పుత్రద్వారెతి శేషః + సాధేర్ణ్యంతాల్లిఙ్ ఇతీత్థం పరస్పరం అన్యోన్యంసందధాతి సంఘటతె అనెకానిజన్మాని యయోః ప్రథయోరావయోరాధయెమనోవ్యథాయైపుంస్యాధిః మానసీవ్య

అనేకానిజన్మాని పూర్వాణియయో స్తయోరితి బహుతరపాపసంచయ
ద్యోతనాయేదం విశేషణం - ఆవయోః దంపత్యోస్తుపరం కేవలం అధ
మేమనోవ్యథార్థం - పాపంతత్ఫలం దుఃఖం సంగృహ్యతే అనేనేతి
పాపసంగ్రహః అల్పాయుః పుత్రః అజనిజాతః - అత్ర పుత్రోత్పత్తికధర్మా
య యతమానయోః అల్పాయుః పుత్రోత్పత్తికపాపావాప్తివర్ణనాద్విష
మప్రభేదః - రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౫౭ ॥ అయీతి ॥ అయి హా సఖి అంహసాం
పాపానాంమమేతి శేషః - పరిపాకం దుఃఖాత్మనా పరిణామం కిం బ్రవీమి
కథం వక్ష్యామి అనిర్వాచ్యం మద్దుఃఖమిత్యర్థః - తదేవవిశదయతి ॥ అ
తీతి ॥ అతిభీషణః అత్యంతదారుణః బక ఇతి బకసంజ్ఞః క్షపాచరో
రాక్షసః స్వసుర్భగిన్యాః యమునాయాః ఆదరాత్స్వయం సాక్షాదా
గతో యమ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ యమునాయాః వనాన్తం తీరారణ్యం అవల
మ్బ్య ఆక్రమ్య వర్తతే ॥ మంజుభాషిణీవృత్తమ్ ॥ ౫౮ ॥ — మా
భూదితి ॥ నః అస్మాకం సర్వేషాం యుగపత్ ఏకకాలే నాశో మా

స్మనోరావయోరజనిపాపసంగ్రహః ॥ ౫౭ ॥ అయికిం
బ్రవీమిపరిపాకమంహసామతిభీషణో బక ఇతి క్షపాచ
రః । స్వసురాదరాత్స్వయమివాగతో యమో యము
నావనాంతమవలమ్బ్య వర్తతే ॥ ౫౮ ॥ మాభూన్మా

ధేత్యమరః, పరం కేవలం పాపసంగ్రహః అజని జజ్ఞే + జనీ ప్రాదుర్భా
వే లుఙ్ దీపజనేతిచిణ్ జనివధ్యోరితి వృద్ధిప్రతిషేధః ॥ ౫౭ ॥ — అయీ
తి ॥ అయి కుంతి ॥ ని ॥ ఊం ప్రశ్నేనునయేత్వయీత్యమరః, అంహసాం
పాపానాం ॥ ని ॥ అంహో దురితదుష్కృతమిత్యమరః, అస్మాకమితి శే
షః పరిపాకం కిం బ్రవీమి వదామి అతిభీషణః అత్యంతదారుణః బక
ఇతి బకాభిధః క్షపాచరః రాక్షసః స్వసుర్భగిన్యాః కాళింద్యా ఆద
రాత్ స్వయమాగతః యమ ఇవ యమునాయాః కాళింద్యా వనాంతం
వనసమీపమవలమ్బ్య ఆశ్రిత్య వర్తతే + వృతు వర్తనే లట్ ॥ ౫౮ ॥
మాభూదితి ॥ నః అస్మాకం యుగపత్ ఏకదైవ నాశో మాభూత్ +

భూత్- ఇతి హేతోః భీరుభిః భయశీలైః అతఏవ పూర్వైః పురాతనైః పౌరైః ఏతత్పత్తనవాసిభిః జాతు కదాచిత్ అవసరం ప్రార్థనావకాశం లబ్ధ్వా అసకృత్ బహువారం ప్రార్థనాభిః ప్రక్లిప్తం నిర్ణీతం ఏకైకస్మిన్నహని ఏకమేకం పుమాంసం తుంగమత్యున్నతం పర్వతకల్పమితియావత్- అన్నస్య రాశిం ఏతదుభయరూపం బలిం నిత్యం దినేదినె తస్మై బకాయ ఇహ ఏతత్పత్తనె జనః వితరతి దదాతి- నిత్యం తస్మై ఇత్యేవపాఠః- కృత్వా తస్మై ఇతి పాఠస్త్వేనన్వయత్వాదుపెక్ష్యః ॥ మందాక్రాన్తావృత్తమ్ ॥ ౪౯ ॥—॥

తాదృశఇతి ॥ తాదృశః ఉక్తబలిప్రదానాత్మకః అతఏవ ప్రళయకాలఇవ కఠోరః ప్రాణిహింసకత్వాద్దారుణః వాసరః దినం పరితు

శోయుగపదితినోభీరుభిర్జాతుపౌరైః పూర్వైర్లబ్ధ్వావసరమసకృత్ప్రార్థనాభిః ప్రక్లప్తమ్ । ఏకైకస్మిన్నహనివితరత్యేకమేకంపుమాంసం(నిత్యం)కృత్వా) తస్మై బలిమిహజనస్తుంగమన్నస్యరాశిమ్ ॥ ౪౯ ॥

తాదృశఃప్రళయకాలకఠోరో వాసరస్సతుపమాలయ

మాజెలుజెణిలుజ్ ఇతి భీరుభిః కాతరైః ॥ ని ॥ అధీరెకాతరత్రిస్సుభీరుభీరుకభిలుకాఇత్యమరః ॥ పూర్వైః ప్రాచీనైర్జాతుచిత్కదాచిదవసరం సమయంలబ్ధ్వా అసకృదభీక్ష్ణం ప్రార్థనాభిః ప్రక్లప్తం బలిమిత్యస్య విశేషణం ఇహ అస్మిన్గ్రామె జనః ఏకైకస్మిన్ ఏకం బహువ్రీవదితి బహువ్రీహివద్భావాత్సుబ్లుక్,అతిదిష్టబహువ్రీహౌర్న బహువ్రీహావితి నిషేధోన అహని దినే తుంగముచ్ఛ్రితం అన్నస్య రాశిమపి కృత్వా ఏకమేకం + వీప్సాయాంద్విర్భావః ఉభయత్రాపి । పుమాంసం పురుషం బలిం తస్మై వితరతిదదాతి + తౄప్లవనతరణయోఃలట్ ॥ ౪౯ ॥—తాదృశఇతి ॥ తాదృశః తాదృగ్విధః ప్రళయకాలఇవ కఠోరః కఠినః సవాసరస్తు పరితుష్టాత్ సంతుష్టాత్

ష్టాత్ బ్రాహ్మణోద్యబలిం దదాతీతి ప్రియవాక్యశ్రవణేనసంతుష్టాత్ బకాద్రాక్షసాత్ పారితోషికం ప్రియవార్తాహారదేయద్రవ్యం గృహ్ణత్నుః గ్రహీతుమిచ్ఛురివ మమాలయభూమేః నివాసస్యద్వారి ద్వారదేశే అద్యశ్వః ప్రాతరితి వర్తమానసామీప్యేవర్తమానవన్నిర్దేశః తిష్ఠతి- తత్తద్గృహద్వారానుపూర్వ్యాశ్వః ప్రాతః బలిరస్మాభిర్దేయ ఇత్యర్థః ॥ స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౬౦ ॥—బాలానితి ॥ అయం నరాశనో బకః బాలాన్ మాణవానివేత్యర్థః- ప్రవయసః వృద్ధానపి భుంజీత చేత్ భక్షయేద్యది సః వృద్ధభక్షణమేవ పుణ్యానాం పాకో హి ఫలం ఖలు తస్మాత్ర్మమపి నాస్తీత్యత ఆహ ॥ బాలేనేతి ॥ తస్య బకస్య బలిష విషయే బాలేనభావ్యం భవితవ్యం ఇతి ఉక్త ప్రకారావ్యవస్థా ప్రాచీననిష్కర్షః పునః కంఠే కృకదస్య కరపత్రస్య ధాటీం భంగీం కలయతి యోజయతి, అనయోర్దమ్పత్యోర్వృద్ధత్వాత్తరుణః

భూమేః । ద్వారితి ప్రతిబకాత్పరితుష్టాత్పారితోషిక
మివాదిత్సుఃకృత్యుః ॥ ౬౦ ॥ బాలానివప్రవయసోపి న
రాశనోయం భుంజీత చెన్మమపవహి పుణ్యపాకః ।

బకాత్ పారితోషికం సంతోషకతుష్టేయం ద్రవ్యం పారితోషికం పరితోషః ప్రయోజనం ప్రయోజకమస్యేత్యర్థే ప్రయోజనమితిఠఞ్ । అవ్య జిఘృక్షుః గ్రహీతుమిచ్ఛురివ +గ్రహెస్సన్నంతాదుప్రత్యయః రుదవిదేతి సనఃకిత్త్వాద్గ్రహిజ్యేతి సంప్రసారణం సనిగ్రహగుహోశ్చేతీణ్నిషేధః మమ ఆలయభూమేర్ద్వారి ద్వారేతి ప్రతి సన్నిహితఇతిభావః + ప్రాగతి నివృత్తౌ లట్ షాష్ఠ్యుత్తిష్ఠతీతిప్రాదేశః ॥ ౬౦ ॥—బాలానివేతి ॥ అయంనరాశనః రాక్షసః బాలానివ మాణవకానివ ॥ని॥ బాలస్తుస్యాన్మాణవక ఇత్యమరః ॥ ప్రవయసోపి వృద్ధానపి భుంజీత చేత్॥ + భుజోర్లిఙ్ భుజోనవనఇతితఙ్, సఏవ మమ పుణ్యపాకోహి బాలే ప్రభావ్యం బాలెన్నైవావశ్యంభవితవ్యం + ఓరావశ్యక ఇతిణ్యత్ ఇతి త

పుత్రపివాయం తద్బల్యర్థం దేయఇతి మహద్దుఃఖమితిభావః ॥ వస
న్తతిలకావృత్తమ్ ॥ ౬౧ ॥—సన్తానేతి ॥ సన్తానస్య అస్మద్వంశస్య
మూలం అవిచ్ఛేదకారణం ఇదం పురోవర్తి అపత్యం పుత్రః ఏకమే
వాస్తే వర్తతే తద్దానాద్వంశోచ్ఛేదఇతిభావః, నను కదాచిత్కృ
పయా బకః పునః పుత్రం దదాత్విత్యతఆహ ॥ సంవర్తేతి ॥ సరా
క్షసేంద్రశ్చ బకస్తు సంవర్తకాలస్య ప్రళయకాలస్య సహజః సదృ
శఇత్యర్థః- తథాచ ప్రాణిహింసా విహారాణాం కుతః కృపేతిభావః
నను కాలాంతరభావినీమాపదం విచిన్త్య కిమద్యైవ శోచసీత్యాహ ॥
సమ్మ్యాయతఇతి ॥ మహాత్మా దుఃఖదుర్భరయా క్షపయా ఏకస్యైవరా
త్ర్యా సమయః బలిప్రదానావసరః సమ్భాయతే సమ్ప్రాప్యతే
ప్రభాతాయాం రజన్యామేవ బలిర్దేయఇత్యర్థః- అతోనకాలాన్త

బాలేనభావ్యమితితద్బలిషువ్యవస్థా కంరేపునఃకలయ
తిక్రకచస్యధాటీమ్ ॥౬౨॥ సన్తానమూలమిదమేకమ
పత్యమాస్తేసంవర్తకాలసహజశ్చసరాక్షసేన్ద్రః। స
మ్భాయతేచసమ(యక్షి)యఃక్ష)పయామహాత్యాసంతి

స్యరాక్షసస్య బలిషు వ్యవస్థా పునఃకంఠే గళే క్రకచస్య కరపత్రస్య
॥ ని ॥ క్రకచోస్త్రీకరపత్రమిత్యమరః ॥ ధాటీం రీతింకలయతికరో
తి + కలగతౌసంఖ్యానేచస్వార్థణిజంతాల్లట్ ॥ ౬౨ ॥—సంతా
నేతి ॥ సంతానస్య వంశస్య మూలం కారణం ఇదమపత్యం ఏకమద్వి
తీయమాస్తే సరాక్షసేంద్రః బకః సంవర్తకాలస్య ప్రళయకాలయ
మస్య సహజః భ్రాతా॥ యమస్యాపి కదాచిద్దయాస్యాదితి సర్వథా
తదభావద్యోతనార్థంసంవర్తపదంమహాత్మా గుర్వ్యా సమయక్షిప
యా కాలక్షేపేణ ॥ ని ॥ క్షిపాయాంక్షేపణంగిరీరిత్యమరః ॥ సం
భూయతే + భావేలట్, సమయఃక్షపయేతిపాఠేతు మహాత్యా క్షప
యా రాత్ర్యా సమయః కాలః సమ్భాయతే అనుభూయతే + క

రీణావిపత్తిరితి భావః- ఇయముక్త్వా మే మదీయా విపత్తిః హే సఖి కథం కే
న ప్రకారేణ సంకీర్త్యతామితి క్రియ్యతాం + తరతేఃకర్మణి ప్రా
ప్తకాలే లోట్ ॥ ౬౨ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఉదీర్య ఉ
క్త్వా సరభసమతి వేగం అవగాహనం నిమజ్జనం యస్య తథోక్తేన హృ
దయేన మనసా సముత్కాలిత స్తటం ప్రాపితః శోక ఏవ రసః జలం
తస్య పూరం ప్రవాహమివ స్థితం నయనయోస్సలిలం విశ్శృంఖలం ని
ష్ప్రతిబన్ధం యథా తథా ఖేలయన్త్యై ప్రసారయన్త్యై తస్యై బాష్పా
ణపత్యై హే సఖి తే తుభ్యం మమ తనయేషు ద్వితీయోపి సమరే
ష్వద్వితీయః అసదృశః సుతః భీమః దీయతే మయేతి శేషః సభీమవ
వ తస్య బకస్య ప్రాణ్యతే జీవ్యతే అనేనేతి ప్రాణనం యదశనం అన్నం

ర్యతాం కథమియం సఖి మే విపత్తిః॥ ౬౨ ॥ ౫ ॥ ఇత్యుదీర్య
సరభసావగాహనహృదయసముత్కాలితశోక (సరః)
రస) పూరమివనయనసలిలం విశ్శృంఖలం ఖేలయన్త్యై తస్యై
తనయేషు ద్వితీయః సమరేష్వద్వితీయస్సుతస్సఖి తే

ర్మణి లట్ హే సఖి మే ఇయం విపత్తిః కథం సంకీర్త్యతాం మయేతి శే
షః + తౄప్లవనతరణయోః కర్మణి లోటి యకి ఋత ఇద్ధాతోరితీ
త్వే హలి చేతి దీర్ఘః ॥ ౬౨ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం ఉదీర్య ఉక్త్వా సర
భసం సవేగం ॥ ని ॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః ॥ అవగాహనేన
ప్రవేశేన హృదయేన కర్త్రా సముత్కాలితస్య సమ్యక్కాలం ప్రాపి
తస్య శోకసరసః పూరం ప్రవాహమివ నయనయోస్సలిలం బాష్పం వి
శృంఖలం నిరర్గళం ఖేలయన్త్యై తస్యై విప్రస్త్రియై సా నరదేవ
మహిషీ కుంతీ హే సఖి తనయేష్వాత్మజేషు ద్వితీయః ద్వయోః పూర
ణః + ద్వేస్తీయ ఇతి తీయప్రత్యయః సమరేషు యుద్ధేషు అద్వితీయః అ
సహాయః తే తుభ్యం దీయతే + దుదాఞ్ దానే కర్మణి లట్, స ఏవ
తస్య బకస్య క్షీణనం చ ప్రాణానాం నాశశ్చ తయోస్తృప్తిహేత్వోః బ

తద్విషయే బలీభవిష్యతి-ఆహారీభవిష్యతి, తత్ప్రాణానాం నాశనే విషయే సబలీ బలవాన్ భవిష్యతీతిచ అతో మాస్మైషీః నత్రాసేః +బిభేతేఃకర్తరిలుఙ్, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ సానరదేవస్య పాండోఃపత్నీ కుంతీ ప్రత్యశ్రౌషీత్ ప్రతిజ్ఞామకరోత్- + ప్రతిపూర్వాత్ శృణోతేఃకర్తరిలుఙ్- విరోధాభాసశ్లేషయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౩ ॥—॥

అనయోరితి ॥ అథ కుంతీప్రతిజ్ఞానంతరం అనయోఃదమ్పత్యోఃబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణయోః అశ్రువాహేతోః బాష్పకారణస్య శుచః దుఃఖస్య పదే స్థానే మనసీతియావత్, శుచఇతి రాహోశ్శిరఇత్యాదివదభేదేషష్ఠీ- తథాచశుగభిన్నేపదేశ్వైఇతిచ- ఆనందస్యాతిరేకః సంతోషాతిశయః ఆదేశః అతిథిరివవ్యాకరణశాస్త్రప్రసిద్ధశబ్దాంతరమివేతిచ- తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణమభూత్ - వ్యాకరణె యుష్మదాదిపదేఆదేశవిధయాత్వమాదిపదమివ శుక్పదందూరీకృత్యఆనందాతిరేకపదమభూ

దీయతే సఏవ (తత్ప్రాణనప్రణాశయోః)తత్ప్రాణనా
శనే) బలీభవిష్యతిమాస్మైషీరితి సానరదేవమహిషీప్ర
త్యశ్రౌషీత్ ॥ ౬౩ ॥ ప ॥ అనయోరథదమ్పత్యోర
శ్రువాహేతోశ్శుచఃపదే । ఆనన్దస్యాతిరేకోభూదాదేశ

లీభవిష్యతి బలిశబ్దాదభూతతద్భావేచ్విః, చ్వౌచేతిదీర్ఘః అస్యత్రిబలీ బలవాన్ బలశబ్దాదతఇనిఠనాదితీనిః భవతేర్లృట్ మాస్మైషీః+ఞిభీభయేమాఙి లుఙితిలుఙ్ సిచివృద్ధిరితివృద్ధిః ఇతీత్థంప్రత్యశ్రౌషీత్ - ప్రతిజజ్ఞే + శ్రుశ్రవణేలుఙ్ వృద్ధిః పూర్వవత్ ॥ ౬౩ ॥—అనయోరితి ॥ అథానంతరం అనయోర్దంపత్యోరశ్రుణః బాష్పస్యహేతోఃకారణస్యశుచఃశోకస్య॥ని॥మన్యుశోకౌతుశుక్స్త్రియామిత్యమరః ॥పదే-స్థానే ఆనందస్య హర్షస్య అతిరేకోతిశయః ఆదేశఇవ యథా శాస్త్రే స్థాన్యపహారేణ ఆదేశఃతిష్ఠతి ఏవం శోకమపహృత్యఆనందస్యాతిరేకః అభూత్ + భవతేర్లుఙ్ ॥ ౬౪ ॥—తమిమమితి ॥ రహసి

దిత్యర్థః- ఉపమాలఙ్కారః ॥౬౪॥—తమితి ॥ వాయుసుతః తమి మం పూర్వోక్తం ఉదంతం వార్తాం ప్రతి - రహసి ప్రసువా జనన్యా గదితః కథితస్సన్- బలావలేపాత్ శౌర్యగర్వాద్ధేతోః బకమసురం మనసా నలిలేహ నస్పృష్టవాన్ నగణయామాసేతి యావత్ కింతు అనసా శకటేన ధారితం సంభరితం అన్నరాశిమేవ మనసా రాత్ర్యాం లిలేహ ఆస్వాదితవాన్ - శ్వః ప్రాణాహారో మమ భవేదితి సర్వామపి రజనీం ధ్యాయన్నతిష్ఠదిత్యర్థః + లిహేః కర్తరి లిట్ - ఉపజాతివృత్తమ్ ॥ ౬౫॥—అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యురపరస్మిన్ దినే- నిఖిలజనానామానందకరే- దృష్టిరోషధితి మిత్రవాణ్ణాదితి భావః అఖిలజననయనానందకర ఇతి క్వచిత్పాఠః భగవతి దినకరే సూర్యేపీత్యపినా భీమస్య బకావసూందనం సముచ్చీయతే- మందేహానాం నామ రాక్షసానాం పలం

ఇవ తత్ క్షణమ్ ॥ ౬౪ ॥ తమిమం ప్రసువా రహస్యుదం
తం గదితో వాయుసుతో బలావలేపాత్ । మనసా న బకం
లిలేహ రాత్ర్యాం మనసా ధారితమన్నరాశిమేవ ॥ ౬౫ ॥
గ ॥ అపరేద్యురఖిలజనానందకరే భగవతి దినకరేపి

పకాంతే ప్రసువా మాత్రా కర్త్ర్యా ॥ ని ॥ జనయిత్రీ ప్రసూర్మాతేత్యమరః । సూత ఇతి సూః + సత్సూద్విషేతి క్విప్, ప్రకృష్టా వసా సూశ్చేతి శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః- ప్రశబ్దస్య సూధాతుం ప్రత్యుపసర్గత్వాభావాదేరనేకాచ ఇతి యణ్ణ ॥ యద్యపి ప్రకృష్టం సూతే ఇతి వివక్షాయామపి సత్సూద్విషేతి క్విబ్భవత్యేవ తథాచ యణాస్యదతః స్థితస్య గతిశ్చింతనీయా । రాత్ర్యాం ఇమం ఉదంతం వృత్తాన్తం గదితః ఉక్తః + గద వ్యక్తాయాం వాచి కర్మణి క్తః పరిగణనస్యార్థనిబంధనత్వాదకథితం చేతి ద్వికర్మకత్వం వాయుసుతః భీమః బలస్య శౌర్యస్య అవలేపాత్ గర్వాత్ ॥ ని ॥ అవలేపస్తు గర్వేస్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః ॥ మనసా బకం అసురం నలిలేహ + లిహ ఆస్వాదనే లిట్ -మనసి నచకారే

బృందమితి వా పాఠః అవస్కందితుం నాశయితుం (౧) ఉదయగిరేః శిఖరమధిరూఢే (ప్రా) ప్తే సతీత్యుత్తరేణాన్వయః మందేహా నామ రాక్షసాః సంధ్యాసు సూర్యం క్షణం నిరుధ్య నశ్యంతీతి శ్రుతిసిద్ధమ్ ॥ ౬౬ ॥ స ఇతి ॥ సః భీమసేనః దధికలశీనాం దధికుంభానాం కులం బృందమశ్నుతే వ్యాప్నోతీతి వ్యుత్పత్త్యా - శకంధ్వాదిత్వాత్పరరూపే - పిప్పల్యాదిత్వాత్ జీషి చ కులశీప జ్కిణితాం విభర్తీతి భరః (౨) తాదృశః అన్న

మందేహకులమవస్కందితుముదయగిరిశిఖర మధి
రూఢే ॥ ౬౬ ॥ స శకటమధిరుహ్య భీమసేనో దధికల
శీకులశిభరాన్నరాశిమ్ । బకభవనవనం ప్రవేశ శాఖాన

త్యర్థః, కింతు అనసా శకటేన ధారితం న్యస్తాత్ క్తః అన్నరాశిమేవ మనసా లిలేహ ॥ ౬౭ ॥—అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః అపరస్మిన్నహని + సద్యః పరుత్పరార్యైషమ ఇతి అపరశబ్దాదహన్యేద్యుస్ప్రత్యయః అఖిలజనానాం అన బకరే సంతోషకరే + కృష్ణో హేతుతాం ఛల్యానులోమ్యే షివతిటః భగవతి ఐశ్వర్యసంపన్నే దినకరే మన్దేహానాం మందేహాభిధానయాతుధానానాం కులం అవస్కందితుం శోషయితుం ఉదయగిరేశ్శిఖరమగ్రం అధిరూఢే సతి ॥ ౬౬ ॥—సశకటమితి ॥ స భీమసేనః దధ్నః కలశీనాం ఘటానాం (ని॥ కలశస్తు త్రిషు

---

(౧) చ॥ అవస్కందః ప్రపాతశ్చ సౌప్తికశ్చ నిగద్యతే ఇతి హలాయుధః రాత్రౌ ఛలాదాక్రమణమవస్కందనమితి శ్రీమదప్పయదీక్షితాః ॥

(౨) కులం బృందమశ్నుతే ఇత్యాద్యభ్యుత్పత్త్యా విభర్తీతి భరః ఇత్యేతావజ్కిణిః క్లిష్టా । కలశీకులేన ఘటసమూహేన శిభరోన్నమ్యోన్నరాశిర్యస్మిన్నిత్యర్థః ఉచితః । శిభరః స్ఫారరమ్యయోరితి కోశః । అత ఏవ యాదవాభ్యుదయ తృతీయసర్గే తు శ్లోకవ్యాఖ్యానే శిశిరశీకరశిభరితాంబరైరిత్యత్ర శిభ్యకత్థనే ఇతి ధాతోర్గణాదికేఽరన్ ప్రత్యయే శిభరశబ్దః శిభరితం స్ఫారీకృతం రమణీయీకృతం చేత్యప్పయదీక్షితాః ॥ కించ కులశీంబిభర్తీత్యర్థే కర్మణ్యణి కులశీభార ఇతి స్యాత్ ॥

స్యరాశిర్యస్మింస్తథోక్తం - దధికలశికులపీవరాన్నరాశిమితి పార స్తుసుగమః- శకటమధిరుహ్య అంతకవీరస్య యమస్యయా రాజధానీ సంయమనీతస్యాః శాఖానగరం ఉపపత్తనమివస్థితం ॥ని॥ యన్మూలన గరాత్పురం- తచ్ఛాఖానగరమిత్యమరః- బకస్యభవనం యస్మిన్ తద్వ నంవిశేశ ప్రాప- ఉత్ప్రేక్షా- వృషి ఏతాగాగ్రివృత్తమ్ ॥౬౭॥— కం కాలేతి ॥ కంకాలానాం శరీరశల్యానాం ఉచ్ఛ్రయేనసమూహేన కల్పి తః అంతకచమ్వాః యమస్యసేనాయాః శాటీకుటీవిభ్రమఃపటగృహ విలాసః యస్మింస్తథోక్తే ॥ ని ॥ స్యాచ్ఛరీరాస్థ్నికంకాలఇత్యమరః- క్రుద్ధస్య కుపితస్య తద్భోపవాహ్యస్య యమవాహనస్య మహిషస్య శ్వాసాఇవ ఉగ్రాః దారుణాః చక్రానిలాః ఆవర్తవాయువః {యస్మిం

గరమివాంతకవీరరాజధాన్యాః ॥ ౬౭ ॥ కంకాలో

చ్ఛ్రయకల్పితాంతకచమూశాటీకుటీవిభ్రమేతత్ర క్రుద్ధ

తద్భోపవాహ్యమహిషశ్వాసోగ్రచక్రానిలే । గృధ్ర

ద్వయోః । ఘటఇత్యమరః ॥ కులేనసమూహేన శీఘరః మధుకస్వాద్యః అన్నరాశిర్యస్మిన్ తం శీఘరశబ్దో మధుపరతయానిపాతితః శకటం అ నః అధిరుహ్య అంతకవీరస్య యమస్య రాజధాన్యాః శాఖానగరమి వ ॥ ని ॥ అన్యత్తు యన్మూలనగరాత్పురంతచ్ఛాఖానగరమిత్యమరః॥ స్థితం బకస్య బకాసురస్య భవనం గృహభూతం వనం వివేశ + విశ ప్రవేశనేలిట్ ॥ ౬౭ ॥—కంకాలేతి॥కంకాలానాంశరీరాస్థ్నాం ॥ని॥ స్యాచ్ఛరీరాస్థ్నికంకాలఇత్యమరః ॥ ఉచ్ఛ్రయేణ ఉత్సేధేన॥ని॥ నగా ద్యారోహఉచ్ఛ్రాయఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయశ్చసఇత్యమరః ॥ కల్పితః అంతకస్య యమస్య చమ్వాస్సేనాయాశ్శాటీకుట్యాః పటమందిరస్య విభ్రమోయస్మిన్ తస్మిన్ క్రుద్ధస్య తద్భోపవాహ్యస్య మహిషస్యశ్వా సవదుగ్రః చక్రానిలః చక్రాకారవాయుర్యస్మిన్ తస్మిన్ గృధ్రాణాం ధ్వాంక్షాణాం వాయసానాం ॥ ని ॥ ధ్వాంక్షాత్మఘోషపరభృదిత్యమ

స్తథోక్తే- గృధ్రధ్వాంక్షాణాం కంకకాకానాం సృగాలానాం శివానాం
చ ఘోషైః ఘోరధ్వనిభిః- వికసన్ వర్ధమానః రక్షసః బకస్య అ
పదానాని ప్రాణిహింసాత్మకకర్మాణి తత్సంబంధీ స్తవః యస్మిం స్తథో
క్తే- తాదృగ్ధ్వనివ్యాజతద్విరుదస్తుతిరవముఖరితఇత్యర్థః - తత్రబకవ
నేశకటస్థస్సన్నేవభుంజానః అన్నరాశింక్షభయన్- సభీమః మహత్
బకహృదయభేదకం క్ష్వేళితంసింహనాదంచక్రే; అత్ర బలిభక్షణక్ష్వే
ళితాభ్యాం భీమస్యతృణీకృత బకబలావలేప ప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వ
నిః - శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥౬౮॥—స ఇతి ॥ సబకోఽపి తదిదం భీమ
సింహనాదం నిశమ్యశ్రుత్వా- బలినాన్నేన బలవతేతిచ పురుషవిశే
షేణ మహాపురుషేణభీమేనచ- ద్వాభ్యాంమందితేన విలంబితేన శక
టస్యాగమేన హేతునా ప్రథమం సింహనాదశ్రవణాత్పూర్వమేవకృ
తః ఉన్మేషః ఉత్పత్తిర్యస్యతంరోషం క్రోధంద్విగుణయన్ పునరుక్త

ధ్వాంక్షసృగాలఘోషవికసద్రక్షోఽపదానస్తవే భుం
జానశ్శకటస్థఏషసతదాచక్రేమహాక్ష్వేళితమ్ ॥౬౮॥
గ॥ సోఽపితదిదంనిశమ్యబలిపురుషవిశేషభార మందితశ
కటాగమేనప్రథమమేవకృతోన్మేషంరోషంద్విగుణ

రః ॥ సృగాలానాం క్రోష్టూనాం ॥ ని ॥ సృగాలవంచకక్రోష్టుఫేరుఫే
రవఫేలవాఇత్యమరః ॥ ఘోషేణవికసన్ రక్షసః బకస్యఅపదానస్య
వృత్తకర్మణః ॥ ని ॥ అపదానంకర్మవృత్తమిత్యమరః ॥ స్తవఃస్తుతిర్య
స్మిన్తస్మిన్ తత్రవనే సభీమః శకటస్థఏవ అనసిస్థితఏవ సుపిస్థఇతి
కః భుంజానస్సన్ మహాక్ష్వేడితం అతిశయసింహనాదం ఆన్మహతఇ
త్యాకారః చక్రే దుష్కృతిష్కారణబలిట్ ॥ ౬౮ ॥— సోఽపీతి ॥ సోఽపి బ
కోఽపి తత్ క్ష్వేళితం నిశమ్య శ్రుత్వా బలేః పురుషవిశేషస్యచ భారే
ణహేతునా మందితేన శకటస్యాగమేన ప్రథమమేన పూర్వమేవకృ
తోన్మేషం కృతోదయం రోషం ద్విగుణయన్ గిరేః కందరమేవ మం

యస్మాత్సన్ గిరేః కందరం గుహా సైవ మందిరం తస్య ముఖాత్ ద్వారాత్ సరభసం సవేగం యథా తథా నిర్గత్య బహిరాగత్యేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥౬౯॥—ఏవమితి ॥ వ్యక్తాభిః స్ఫుటాభిః ఉరసి రక్తరేఖాభిః రుధిరలేపధారాభిః కృతాని విరుదాని జయచిహ్నాని యస్యాస్తథోక్తా(౧) జాఘృశీ జగతో ఘాతుకత్వేన వధేన యా ప్రశస్తిః శ్లాఘా సా యస్య తథోక్తః- క్రోశతాం వేదనయా రుదతాం మర్త్యానాం బలీభూతానాం అంగఖాదే అవయవభక్షణే త్వరణేన వేగేన పరితశ్చలతోః సృక్విణోరోష్ఠప్రాంతయోః లగ్నా అస్థిదండా ఏవ స్థూలా దంష్ట్రేతి విశేషవృత్త్యా వివక్షయా న ఘాసః- దంష్ట్రా దంతవిశేషా- దధానః యాతుధానః బకః ఆముం బాహుం అవిగణయన్ అవిచారయన్ ఏవముక్తప్రకారం అత్రిమయి విషయన్ గిరికందరమందిరముఖాత్సరభసం నిర్గత్య ॥౬౯

॥ప॥ ఏవం క్రోశ అపరాధ్నోత్యముమవిగణయన్ బాహు
మత్రిసూనుషు వ్యక్తోరో రక్తరేఖాకృత విరుద జగ
ఘ్రాతుకత్వ ప్రశస్తిః । క్రోశన్మర్త్యాంగఖాదత్వర
ణపరిచలత్సృక్విలగ్నాస్థిదండస్థూలదంష్ట్రో దధానః ప

ధనం తస్య ముఖాత్సరభసం సవేగం నిర్గత్య +నిరూప్యాప్యకర్తృగ్రమేః క్షోప్యపివాగమ ఇత్యనునాసికలోపే హ్రస్వస్య పితితుక్ ॥౬౯॥ ఏవమితి ॥ అత్రివసౌ అముం బాహుం మమ్ముకు అవిగణయన్ క్రోవా ఏవం అపరాధ్నోతి + రాధసాధ సిద్ధావిలట్ ఇత్యేన ప్రకారేణ సుషు వ్యక్తాభిః ఉరసి రక్తరేఖాభిః శోణితరేఖాభిః కృతా విరుధరూపా జగతాం ఘాతుకత్వస్య ప్రశస్తిః ప్రసిద్ధిర్యస్య తథాభూతః క్రోశతాం రుదతాం మర్త్యానాం మనుజానామంగానామవయవానాం ఖాదే భక్షణే త్వరణేన త్వరయా పరిచలతోః సృక్విణోరోష్ఠప్రా

(౧) చ॥ సపత్నవిజయఖ్యాతిచిహ్నం విరుదమస్త్రియామిత్యమరశేషః

యేకోవాఽపరాధ్నోతీతి అపరాధం కరోతి, ఇతి ఘుష్యన్ ఘోషం కుర్వం
త్సన్ పవనసుతమభిభీమస్యాభిముఖం ప్రాద్రవత్ ధావతి స్మ స్రగ్ధరా
౭౦॥ నిజేతి ॥ తౌ ఉభౌ భీమబకౌ నిజాభ్యాం భుజయోర్యుగళీభ్యాం ని
యంత్రణాభిః బంధనైః, నియమితః నిరుద్ధః యత్నః యయోస్తాదృశౌ ప
రస్పరమన్యోన్యం యయోస్తథోక్తౌ సంతౌ- పరస్పరం బాహుభ్యాం బం
ధనేధృతయత్నావిత్యర్థః- నిలింపానాం దేవానాం పఙ్క్తిః నిగళితే
ఆశ్చర్యేణ శృంఖలితే నయనే యస్మిం స్తథోక్తం- దేవైరాశ్చర్యాత్ప్రతి
హృతవిషయాంతరమాలోక్యమానమిత్యర్థః- నియుద్ధశిల్పం బాహు
యుద్ధకర్మ, నిపుణం యథాతథా నిరవహతాం కృతవంతౌ, నిర్పూ
ర్వాద్వహతేః కర్తరి లఙ్, పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥౭౧॥—పుత్రస్యే

వనసుతమభిప్రాద్రవద్యాతుధానః ॥ ౭౦ ॥ ప ॥ ని
జభుజయుగళీనియంత్రణాభిర్నియమితయత్నపరస్ప
రావుభౌ తౌ। నిగళితనయనం నిలింపపఙ్క్తిర్నిరవహ
తాం నిపుణం నియుద్ధశిల్పమ్ ॥౭౧ ॥ పుత్రస్యవాయో

ప్రయోః ॥ ని ॥ ప్రాన్తావోష్ఠస్య సృక్విణీ ఇత్యమరః॥ లగ్నైరస్థిదంష్ట్రై
రుపమితసమాసః స్థూలె పీవరె దంష్ట్రే దధానః యాతుధానః బకాసు
రః ॥ ని ॥ యాతుధానః పుణ్యజన ఇత్యమరః ॥ పవనభువం భీమం అ
భిప్రాద్రవత్ అభిముఖం ప్రదుద్రావ + దుద్రిగతౌ లఙ్ ॥ ౭౦॥—
నిజేతి॥ నిజాయాస్స్వీయాయా భుజయుగళ్యా బాహుద్వంద్వస్య నియం
త్రణాభిర్బంధనైర్నియమితః + నిరుద్ధో యత్నః యయోస్తౌ యత్నపర
స్పరావితి పాఠేతు నియమితౌ యత్నపరస్పరాయాభ్యాం తావితి
బోధ్యం పరస్పరౌ అన్యోన్యా యాభ్యాం తౌ తావుభౌ భీమబకౌ
నిలిమ్పానాం దేవానాం పఙ్క్తిః నిగళితాని సంజాతనిగళాని నయనా
ని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా నియుద్ధస్య బాహుయుద్ధస్య నిగళి
తాని నిశ్చలీకృతాని నయనాని యస్మిన్నితి శిల్పవిశేషణం వా శిల్పం క్రియాక్షా

తి ॥ తతః వాయోః పుత్రస్య భీమస్య భుజయోః దోర్లలిత్యందర్పః, తత్ర వనే అరణ్యే జలేవ చిరం చరంతం సత్త్వాని ఘ్నంజానం బకం రాక్షసం పక్షివిశేషంచ రాక్షసస్త్రీణాం నేత్రాణ్యేవ అభ్రాణి మేఘాః, తేషాం వర్షతౌ యోవిలాసః వృష్ట్యాత్మకః తస్యయోగ్యాం ఉచితాం-కామపిదశాం దురవస్థాం నిన్యే గమయామాస-భీమబాహుబలేనబకో మమారేత్యర్థః నయతేర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం - నేత్రాభ్రవర్షర్త్విలిపారో నేత్రపదవైయర్థ్యాపత్తేరుపేక్ష్యః-ఉపజాతివృత్తమ్ ॥౭౨॥—తమితి ॥ మారుతసూనుః భీమః తంనిహతంబకం తచ్ఛవమితియావత్- నిశీథే అర్ధరాత్రౌ పురసీమ్నినగరద్వారే వికృష్యపాతయిత్వేత్యర్థః- తత్క్షణాత్కుణపస్య శవస్యమర్శనేనస్పర్శనేనయో

ర్భుజదోర్లలిత్యంబకంవనేతత్ర చిరంచరంతమ్ । ని
న్యేదశాంకామపిరాక్షసస్త్రీనేత్రా(oబు)భ్ర)వర్ష
ర్తువిలాసయోగ్యామ్ ॥ ౭౨ ॥ తంవికృష్య పురసీ
మ్నినిశీథేతత్క్షణాత్కుణపమర్శనదోషమ్। మార్ష్టు

కిలం నిరవహత్ తాం + వహ్ప్రాపస్నాలజ్ ॥ ౭౩ ॥— పుత్రస్యేతి ॥ వాయోః పుత్రస్య భీమస్య భుజయోర్బాహ్వోః దోర్లలిత్యం దార్ఢ్యం తత్రవనే అరణ్యే ఉదకేవాచిరం చరంతం బకం అసురం పక్షిణంచ రాక్షసస్త్రీణాం రక్షోయువతీనాం నేత్రాంబూనాంవర్షా ఇతి ఋతుః వర్షర్తుః ఆద్గుణఇతిగుణః ఉరణ్రపరఇతిరపరత్వం తస్య యోవిలాసస్తస్యయోగ్యాం కామపిదశాం అవస్థాంనిన్యే + నీఞ్ ప్రాపణేలిట్, అకథితంచేతిద్వికర్మకత్వం భీమో బకం జఘానేతిభావః ॥ ౭౨ ॥—తమితి ॥ మారుతసూనుః భీమః తంబకం నిశీథే అర్ధరాత్రౌ పురస్యసీమ్ని మర్యాదాయాం వికృష్య ఆకృష్య తత్ క్షణాత్ కుణపమర్శనస్య శవస్పర్శనస్య దోషం మార్ష్టుకామఇవపరిహర్తుమిచ్ఛురివ మాతుర్జనన్యాః అంఘ్రిం పాదం ఉపసేవితుం అంకమి

దోషఃతంమార్ష్టుంక్షాళయితుం కామోయస్యలఘోక్తఇవేత్యుత్ప్రే
క్ష్యాతుంకామమనసోఽపీతిమకారలోపః,మాతుఃకుంత్యాఃఅంఘ్రించర
ణం ఉపసేవితుమాగాత్ ఆగతవాన్ - సమాతుర్దైవతంపరమితిస్మర
ణాత్తదంఘ్రిసేవాయాస్సకలదోషనివారకత్వాదితి భావః - స్వాగతా
వృత్తమ్ ॥ ౨౩ ॥— ఆలోక్యేతి॥ అశేషైఃపౌరైఃఅహ్నోముఖేప్రాతః
ఏతత్ పురసీమ్ని నికృష్టంయాతునోబకస్యశవమాలోక్య- ఆశ్చర్యస్య
రసస్యయఃపూరఃప్రవాహః తస్యపరిణామేళనేన సంగమేన ఫేనిలా
భిః ఫేనవతీభిః- ఏకస్మిన్జలెజలాంతరస్య మేళనేమిథస్సంఘర్షణేన
ఫేనోదయాదిదముక్తమితిధ్యేయమ్- ఆనందసాగరస్యతరంగాణాంపరం
పరాభిః చేతఃపౌరమనః పరవశీక్రియతెస్మ- అత్రాశ్చర్యోయంబకవ

శామిఇవమారుతస్సూను మాతురంఘ్రి ముపసేవితు
మాగాత్ ॥ ౨౩ ॥ వ ॥ ఆలోక్యయాతుంశవమేతదశే
షపౌరైరహ్నోముఖెపరవశీక్రియతెస్మచేతః । ఆశ్చ
ర్యపూరపరిమేళనఫేనిలాభిరానందసాగరతరంగపరం

తిపాఠే ఉత్సంగమిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ ఉత్సంగచిహ్నయోరంక ఇత్యమరః
శవంస్పృశతాం అగ్నౌ హస్తతాపనేన ఘృతప్రాశనేన దేవతాదర్శ
నేనచ విశుద్ధిరితిస్మృతిమాక్తత్వాన్నమాతుఃపరదేవతేతిమాతృపాదసే
వయా తద్దోషశాంతిరితిభావః ఆగాత్ (ప్రా) ప్తః + ఇణ్గాలుఙ్ ఆ
ఙ్పూర్వాదిణఃఇణోగాలుఙితిగాదేశః గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౨౩ ॥
ఆలోక్యేతి ॥ అహ్నోదినస్యముఖె ప్రాతః ఏతత్ యాతునః రక్ష
సః శవం కుణపం ఆలోక్య దృష్ట్వా అశేషైస్సమస్తైః పౌరైః పురేభ
వైర్జనైః+తత్రభవఇత్యణ్కర్తృభిః ఆశ్చర్యపూరస్య అద్భుతప్రవా
హస్య పరిమేళనేన సంసర్గేణ ఫేనిలాభిః ఫేనవతీభిః+ఫేనాదిలచ్చే
తిఇలచ్ లజ్వాలచితు ఫేనలాభిరితిపాఠః ఆనందసాగరస్య ప్రమో
దాబ్ధేః తరంగాణాం పరంపరాభిః కర్తృభిః చెతః మనఃకర్మ పరవశీ

ఘోనేన కృతఇత్యాశ్చర్యేణ పౌరానసందురిత్యర్థః- వసంతతిలకా వృత్తమ్॥ ౭౪ ॥—భవనమితి ॥ తత్రపురితదా ప్రాంతః మహాజనః(౧) ప్రముదితస్సన్- గృహమేధినః భీమావాసగృహస్తస్య భవనంగృహం ఏత్య- ప్రవణకృతానమ్రీకృతః మూర్ధాశిగః యేనతస్మిన్ పవనజేభీమె విషయే- అక్షతైస్సమమాశిషం ప్రయయుజేఉదీరితవాన్+ ప్రపూర్వాద్యుజేః కర్తరిలిట్ - ఉపకృతస్యప్రత్యుపకారావశ్యకత్వాదితి భావః- ద్రుతవిలమ్బితవృత్తమ్ ॥ ౭౫ ॥—నిశీతి ॥ జాతుకదాచిత్ప

పరాభిః ॥ ౭౪ ॥ ప ॥ భవనమేత్యతదా గృహమేధి
నః పవనజేప్రణీకృతమూర్ధని । ప్రయుయుజేసమ
మాశిషమక్షతైః ప్రముదితః పురితత్రమహాజనః॥౭౫॥
నిశిజాతునికేతవేదికాయానికటేసుప్తిసుఖంనిషేవ్యపా

క్రియతేస్మ + అభూతతద్భావవివక్షాయాం కృభ్వస్తియోగే సంపద్యకర్తరితిచ్విః అస్యచ్వావితీత్వం చ్వౌచేతిదీర్ఘః చ్వ్యంతత్వాదవ్యయత్వం డుకృఇఞ్కరణేకర్మణిలట్ సార్వధాతుకేయగితి యక్ రిఙ్శయగ్లిఙ్క్ష్వితిరిఙ్ ॥ ౭౪ ॥— భవనమితి ॥ తదా తస్మిన్సమయే తత్రపురి ప్రముదితః సంతుష్టః మహాజనఃపూజ్యజనః+సన్మహత్పరమేతి సమాసః ఆన్మహతఇత్యాత్వం గృహమేధినః గృహస్థస్య భవనం గృహం ఏత్యఆగత్య ఆఙ్పూర్వాదిణఃక్త్వాప్రత్యయేసమాసేఽనఞ్పూర్వే ఇతి క్త్వోల్యప్ షత్వమకారసిద్ధఇతిఏకాదేశస్యాసిద్ధత్వాద్ధ్రస్వస్యపితికృతితుక్ ప్రవణీకృతమూర్ధని వినమ్రీకృతశిరసి పవనజేభీమె అక్షతైస్సమం ఆశిషం ప్రయుయుజే +యుజిర్యోగేలిట్ప్రోపాభ్యాం యుజేరయజ్ఞపాత్రేష్వితిఆత్మనేపదమ్ ॥ ౭౫ ॥ —నిశీతి ॥ జాతుక

(౧)మహాంశ్చాసౌజనశ్చేతికర్మధారయః జాత్యేకవచనం । తేనచజనసంఘఇతిలభ్యతే । జనోలోకేసమూహేపీతికోశాజ్జనశబ్దస్యైవసమూహపరత్వేనమహతాంజనఇతి ఎగ్రహేఆన్మహతఇత్యాత్వంనస్యాత్ ॥

ధికః కశ్చనపాంథః నిశి రాత్రౌ నికేతస్య పాండవావాసగృహస్య-వేది కాయాః ప్రాంగణవేదికాయాః నికటే సమీపే సుప్తిసుఖం నిద్రాసౌ ఖ్యం నిషేవ్య ప్రాప్య అపరరాత్రే అరుణోదయవేళాయాం జాగరూ కః ప్రబుద్ధస్సన్- ప్రసంగాత్ కథాప్రస్తావాత్- పార్థాన్ప్ర తి ఈదృశీం వక్ష్యమాణప్రకారాం గిరం వాచం ప్రబభాషే ఉక్తవాన్ ఔ పచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥౭౬॥—పాంచాలికామితి ॥ అద్య నృపాం యూ నాం తరుణానాం మనోరథేషు కామేష్వేవ సౌధేషు హర్మ్యేషు ర త్నమయీం పాంచాలికాం కృత్రిమపుత్రికాం పాంచాలికాం ద్రౌప దీమ్ ॥ని॥ పాంచాలికా పుత్రికా స్యాద్వస్త్రదంతాదిభిః కృతేత్యమరః-మ మేయం భవేత్ మమేయం భవేదితి హృది కృత్వా మనసి నిశ్చిత్యేత్యర్థః

ర్థాః। పథికోపరరాత్రిజాగరూకః ప్రబభాషే గిరమీదృ శీం ప్రసంగాత్ ॥౭౬॥ పాంచాలికాం యువమనోరథ(ర త్నసౌధ) సౌధరత్న) పాంచాలికాం హృది మమేతి మమే

దాచిత్ నిశి రాత్రౌ పర్ద్యన్నితి నిశాయామసిత్ నికేతస్య గృహస్య వేది కాయాః పరిష్కృతభూమేః ॥ ని ॥ వేదిః పరిష్కృతా భూమిరిత్యమ రః ॥ స్వార్థేకః నికటే సమీపే సుప్తిసుఖం నిద్రాసుఖం నిషేవ్య అపరస్మిన్ రాత్రేరపరరాత్రే + పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకా ధికరణ ఇతి సమాసః అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేరితి సమాసాంతోచ్ జాగరూకః పథికః పాంథః + పథస్కన్నితి ష్కన్ ప్రసం గాత్ ప్రసక్తేః హేతౌ పంచమీ పార్థాన్ పాండవాన్ ఈదృశీం టిడ్ఢాణఞితి జీప్ గిరం వాచం ప్రబభాషే ఉవాచ + భాషవ్యక్తా యాం వాచిలిట్ అకథితం చేతి ద్వికర్మకతా ॥ ౭౬ ॥—పాంచాలికామి తి ॥ యూనాం తరుణానాం మనోరథ ఏవ రత్నసౌధస్తస్య పాంచాలి కాం వస్త్రపుత్రికాం ॥ ని ॥ పాంచాలికా భవేద్వస్త్రపుత్రికాగీతభేద యోరితి విశ్వః॥ పాంచాలికాం ద్రౌపదీం మమేతి మమేతి హృది స్వాంతే

స్వయంవర ఇతి మహః ఉత్సవః త స్మైదూతైః ఆహ్వానార్థమాగతైః ద్రౌపదైస్సమం ద్రుపదభూపతిరాజధానీం ప్రయాంతి - ద్రుపదపుర, మిత్యర్థః- అత్ర సౌధరత్న పాంచాలికేతి పరంపరితకేవలరూపకం- వ, సంతతిలకావృత్తమ ॥౭౭॥——అ॥ రహోరాజానః ప్రయాంతు స్థానో కం బ్రాహ్మణానాం కిమిత్యత ఆహ ॥ భోక్తుమితి ॥ ద్విజానాంకిమగ ఋభోక్తుం సూపేనసమగ్రం సంపూర్ణంఅన్నమపి-దోగ్ధుంఅభినవ, నూతనః ప్రసవః ప్రసూతిర్యాసాం తాః గా అపి దుహితుః సుతాః,

తికృత్వా । అద్యస్వయంవరమహాయన్నృపాఃప్రయాంతి
దూతైస్సమంద్రుపదభూపతిరాజధానీమ్ ॥౭౭॥ప॥భో
క్తుమన్నమపిసూపసమగ్రందోగ్ధుమప్యభినవప్రసవా
గాః । లప్స్యతేద్విజగణోపిచతస్మాద్వత్సలాద్దుహితు

కృత్వా మామేవవరిష్యతి మామేవ వరిష్యతీత్యేవం హృది నిశ్చిత్య అన్యథా కథమేకస్యాః కృతే బహూనాం యుగపదేవం సంభ్రమస్స్యా దితిభావః । నృపాః రాజానః అద్య అస్మిన్నహని స్వయంవరమహాయ స్వయంవరోత్సవాయ ॥ ౨ ॥ మహఉద్ధవఉత్సవ ఇత్యమరః, ॥ క్రియా ర్థోపపదస్యేతి చతుర్థీ- దూతైస్సమం ద్రుపదప్రేషితైరిత్యర్థః ద్రుపదభూపతేః రాజధానీం ప్రయాంతి గచ్ఛంతి + యా ప్రాపణే లట్ ॥ ౭౭ ॥——స్వయంవరే విప్రాణాం కిం ప్రయోజనమిత్యత్రా హ ॥ భోక్తుమితి ॥ దుహితుః పుత్ర్యాః ఉత్సవకాలే వత్సలాత్ ఇ చ్ఛావతః +వత్సాంసాభ్యాంకామబలఇతి మత్వర్థీయో లచ్ ॥ తస్మాత్ ద్రుపదాత్ సూపేన వ్యంజనవిశేషేణ ఘృతస్యాప్యుపలక్షణం సమగ్రం సంపూర్ణం అన్నమోదనం భోక్తుమపి బ్రాహ్మణో భోజనప్రియ ఇ త్యుక్తత్వాదితి భావః । అభినవః ప్రసవః ప్రసూతిర్యాసాం తాః గాః ధేనూః దోగ్ధుమపి ద్విజగణోపి విప్రసమూహోపి లప్స్యతే ప్రా ప్స్యతి + డులభష్ ప్రాప్తౌ లృట్ స్యతాసీల్లృలుటోరితిస్యః లిప్స

యోః ద్రౌపద్యాః ఉత్సవకాలే స్వయంవరోత్సవసమయే - వత్సలాత్ దుహితృప్రియవతః తస్మాత్ లప్స్యతే ప్రాప్స్యతే - స్వాగతా వృత్తమ్ ॥ ౭౮ ॥—నహీతి ॥ కించ ॥ తత్ర ద్రౌపదీస్వయంవరోత్సవే హియస్మాత్కారణాత్ అపార్థతా వ్యర్థత్వం నభవేత్ పార్థోర్జునోనభవతీత్యపార్థః తస్యభావ స్తత్తా - అర్జునరహితా నభవేదితిచ - తతః కారణాత్ విజయః గమనమిత్యర్థః - ఉపసర్గేణధాత్వర్థోబలాదన్యత్రనీయతఇత్యనుశాసనాదితి భావః సిద్ధిం సాఫల్యం ఉపైష్యతిలప్స్యతే - విజయోర్జునః సిద్ధిం ద్రౌపదీలాభరూపాం ఉపైష్యతి, స్ఫుటం నూనమిత్యర్థః స్ఫుటం నిశ్చితమితిచ దధిస్ఫుటితరూపసమృద్ధాన్నరాశిలాభాత్ మత్స్యయంత్రభేదనద్వారా ద్రౌపదీలాభాచ్చేత్యుభయత్రభావః - హేమహారాజసః ఉత్కృష్టతేజశ్శాలినః వఃయుష్మాకం మహత్సుఖంయుగపదేకదైవసాహిత్యేనేతిచ అస్తు, తత్తస్మాత్ కారణాత్ ద్రుతం సత్వరం ఆగచ్ఛత,

రుత్సవకాలే ॥ ౭౮ ॥ ప ॥ నహితత్రభవేదపార్థతా విజ

యస్సిద్ధిముపైష్యతిస్ఫుటమ్ । యుగపత్సుఖమస్తు

వో మహద్ద్రుతమాగచ్ఛతతేస్తహాజసః ॥ ౭౯ ॥ ప ॥

లేఇతి పాఠే లబ్ధుమిచ్ఛతి + వర్తమానసామీప్యేలట్ । ధాతోఃకర్మణస్సమానకర్తృకాదితిసన్ సన్యఙోరితిద్విత్వం సనిమీమేతిఇస్ అత్రలోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః పూర్వవత్సనఇత్యాత్మనేపదమ్॥ ౭౮ ॥—నహీతి తత్ర తస్మిన్విషయే అపార్థతా అపగతార్థత్వం అర్జునాభావవత్త్వంచ నహి విజయః జయః అర్జునః సిద్ధిం కార్యనిష్పత్తిం ॥ ని ॥ సిద్ధిర్నిష్పత్తియోగయోరితివిశ్వః ॥ ఉపైష్యతిప్రాప్స్యతి + ఇణ్ణతౌల్బ్రట్, స్యఃసార్వధాతుకేతిగుణః ఏత్యేధత్యూఠ్స్వితివృద్ధిః ధ్రువంనిశ్చయః వఃయుష్మాకం మహత్ అధికంసుఖంయుగపదేకదా అస్తు + అసభువిలోట్ తత్ తస్మాత్కారణాత్ హేమహారాజసః మహాదీప్తయః ॥ ని ॥ ఓజోదీప్తౌబలేస్రోతఇత్యమరః ॥ ధ్రువం శీ

వైతాళీయమ్ ॥ ౭౯ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారాముపశ్రుతిం వ్యంజ-
నయా భావ్యర్థసూచనీం, అర్జునద్వారా ద్రౌపదీలాభేన సర్వేషాం
సౌఖ్యలాభవ్యంజికామితి యావత్, అతఏవ సుధయా అమృతేన నిర్మి-
తామివస్థితాం ద్విజాతేః బ్రాహ్మణస్య తాం వాదం హృదికృత్వా అంగీ-
కృత్యేత్యర్థః- తే పాండవాః పథి మార్గే భూసురసంఘస్య బ్రాహ్మణ
బృందస్య మధ్యం భజంతి ప్రాప్నువంతీతి భాజస్సంతః - పాంచాలస్య
ద్రుపదస్య పురం ప్రతి ప్రతస్థిరే నిర్జగ్ముః, ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౮౦ ॥
తేపీతి ॥ తే పాండవా అపి అనేకైః దినైః నీతా అతిక్రాంతాః జనపదా-
నాం దేశానాం వనానామరణ్యానాంచ సీమానః భాగాః యైస్తథోక్తాః

ఇతి వాదముపశ్రుతిం ద్విజాతేర్హృది కృత్వా సుధయేవ ని
ర్మితాం తామ్ । పథి భూసురసంఘమధ్యభాజః ప్రతి
పాంచాలపురం ప్రతస్థిరే తే ॥ ౮౦ ॥ X ॥ తేపి పునరనే
కదిననీత జనపదవనసీమానః పథి కౢప్తోదయేన భగవ
తా పరాశరదాయాదేన జతుసదనపరిచ్య వనేనవా

ఘ్రం ఆగచ్ఛత + గమ గతౌ లోట్ ఇషుగమీతిచ్ఛః ॥ ౭౯ ॥—॥
ఇతీతి ॥ ఇత్థం సుధయా అమృతేన నిర్మితామివస్థితాం ద్విజాతేః
బ్రాహ్మణస్య తాం వాదం ఉపశ్రుతిం శుభసూచికాం హృది హృదయే
కృత్వా పథి మార్గే భూసురాణాం విప్రాణాం యూథస్య సమూ-
హస్య మధ్యం భజంతీతి మధ్యభాజః + భజో ణ్విః, తే పాండవాః పాం-
చాలపురం ప్రతి ప్రతస్థిరే ప్రస్థితాః + స్థాగతినివృత్తౌ లిట్, సమ
వప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౮౦ ॥—తేపీతి ॥ తేపి పునః పాండవాస్తు
అనేకైర్దినైర్నీతాః జనపదానాం(౧) దేశానాం వనానాంచ సీమానో
యైస్తే పథి మార్గే కౢప్తోదయేన కృతావిర్భావేన భగవతా *ఉత్ప

(౧) జనానాం పదం జనపదః । నాద్యపజనోపపదాని వ్యర్ణాంగపదా-
న్యతిలింగానుశాసనేన నాభీవ్రాణః అపాంగః ఇత్యత్రావాతత్రపుంస్త్వమేవ

స్సంతః పథిమార్గమధ్యే, పునరపికృతః ఉదయః సాక్షాత్కారః యే
న తేన - శాలిహోత్రాశ్రమే పూర్వం దత్తదర్శనత్వాత్పురస్కృతం
భగవతా త్రైకాల్యవేదినా పరాశరస్యమునేః దాయాదేనపుత్రేణ
వ్యాసేన ॥ని॥ దాయాదౌసుతబాంధవావిత్యమరః-వహ్నియుష్టాజ్జతు
గృహాద్దహ్యమానాత్ పరిచ్యవనేననిరుపద్రవంనిర్గమనేన- పృషతో
ద్రుపదపితా తదపత్యస్య పార్షతస్యనవఃనూతనః స్మృత్వాపునరుద్ధృతి
కృతతుల్యఇతియావత్ - హర్షఃసమున్మిషతిజాయతేఇతిఉక్తప్రకార
యాగిరాఅనుగృహీతాస్సంతః సాక్షాత్ మూర్తిభూయ ప్రరోహ
తానిర్గచ్ఛతాభుజయోః ప్రతాపఏవానలఃఅగ్నిః తేనైవస్థితేనఫ
ల్గునకరవల్లితేన మహతా అలాతస్య కరధృతకాష్ఠాగ్రాంగారస్య తేజ

నవో నవో హర్షః పార్షతస్య సమున్మిషతీతి గిరాను
గృహీతాః సాక్షాత్ప్రరోహతా భుజప్రతాపానలేనైవ
ఫల్గున కరవల్లితేన మహతాऽలాతతేజసా నితాం
తసీమంతితసంతమసయా పదవ్యా త్రివిష్టపతటినీం (స

త్తించవినాశంచభూతానామాగతింగతిమ్। వేత్తివిద్యామవిద్యాంచస
వాచ్యోభగవానిత్యుక్తధర్మవతా పరాశరదాయాదేన పరాశరపుత్రే
ణ ॥ని॥ దాయాదౌసుతబాంధవావిత్యమరః ॥ వ్యాసేన వహ్నియుష్టా
త్ జతు సదనాల్లాక్షాగృహాత్ పరిచ్యవనేన నిర్గమేన పార్షత
స్య ద్రుపదస్య నవోనవఃనూతననూతనః హర్షః ప్రమోదః సమున్మి
షతి వికసతి ఇతి గిరావాచా అనుగృహీతాస్సంతఃసాక్షాత్ప్రత్యక్షేణ
ప్రరోహతా ఉత్పద్యమానేన ప్రతాపానలేనైవ ఫల్గునస్యార్జునస్య
కరేణ హస్తేన వల్లితేన ఆకంపితేన ॥ని॥ వల్లితప్రేంఖితాధూతచ
లితాకంపితాధుతేఇత్యమరః ॥ మహతా అలాతస్య తేజసా దీప్త్యా॥ని॥
తేజఃప్రభావేదీప్తౌ చేత్యమరః । సీమంతితం ద్విధాకృతంసంతమసం
విష్వక్తమః యస్యాం తయా + అవసమంధేభ్యస్తమస ఇత్యచ్ ॥ని॥

సా- నితాంతం సీమంతితం పార్శ్వయోర్విభాగానిస్సారితం సంతమసం అన్ధకారః యస్యాం తయా- పదవ్యా వనమార్గేణ త్రివిష్టపస్య స్వర్గస్య తటినీం నదీం గంగాం సమయాత్ స్యాన్సమీపమిత్యర్థః+అభితఃపరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా- ప్రావిశన్ విశ ప్రవేశనే కర్తరి లుఙ్ -॥౮౧॥ తత్రాఖిలు గంగాయామిత్యుత్తరేణాన్వయః॥ ఇందీవరాదితి॥ ఇందీవరాత్ నీలోత్పలాత్- రాత్రౌ ప్రతిబలక్ష్మ్యాస్తిష్ఠపరితి భావః- తం గంగేతరంగే ప్రతితరంగం అనుప్రవిష్టైః క్రమేణ సంక్రాంతైః అబ్ధిదుహితుర్లక్ష్మ్యాః బింబైః ప్రతిబింబైరివస్థితైః తరుణీనాం కదంబైః సమూహైస్సమం- తైస్సహేత్యర్థః- పయసి గంగాజలే క్రీడన్ చిత్రరథో నామ గంధర్వః- పార్థాన్విలోక్య సపితః కుపితః స్త్రీభిస్సహైకాంతస్థితౌ పరేషామాగమనస్య లజ్జాకరత్వేన క్రోధోత్పాదకత్వాదితి భావః- అతఏవ ప్రధనం కర్తుమిచ్ఛుః చికీర్షన్ స్సన్ రుషాధనిరుద్ధవాన్- అత్ర పార్థావలోకనస్య ప్రధనేచ్ఛాం ప్రతితస్యాప్పృతన్నిరోధం ప్రతి హేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయం ఘంగాంగిభావేన సంకీర్ణం

మయా) ప్రావిశన్ ॥ ౮౧ ॥ తత్రాఖిలు ॥వ॥ ఇందీవ
రాత్ప్రతితరంగమనుప్రవిష్టైర్బింబైరివాబ్ధిదుహి
తుస్తరుణీకదంబైః । క్రీడంత్సమం పయసి చిత్రరథో వి

విష్వక్సంతమసమిత్యమరః ॥ కేశవేశార్థక సీమంతశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్ క్తః పదవ్యా మార్గేణ త్రివిష్టపస్య స్వర్గస్య తటినీం నదీం గంగామిత్యర్థః ప్రావిశన్ ప్ర విపూర్వః + విశ ప్రవేశనే లుఙ్ కలఇగుపధాదితిక్సః ॥ ౮౧ ॥—ఇందీవరాదితి ॥ ఇందీవరాత్ నీలోత్పలాత్ ప్రతితరంగం+ వీప్సార్థేఽవ్యయీభావః, అనుప్రవిష్టైః అబ్ధిదుహితుః లక్ష్మ్యాః బింబైరివ ప్రతిబింబైరివ ॥ ని ॥ బింబం ఫలే బింబికాయాం ప్రతిబింబేపి మండలేఇతి విశ్వః॥ తరుణీనాం కదంబైః సమూహైః ॥ ని ॥ కదంబమాహుస్సిద్ధార్థే నీపేపి నికురుంబకే ఇతి విశ్వః॥

వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౭౧॥—అస్త్రమితి ॥ ధనంజయోఽర్జునః స మరే చిత్రరథేన సహ యుద్ధే. ఆత్మనా సమం తుల్యం నామ ధనంజయ ఇత్యాఖ్యా యస్య తాదృశం దైవతమగ్నిః యస్య తచ్చాగ్నేయమస్త్రం సమ్యక్ ప్రయుజ్య తత్ర గంగాతటె అగ్రిస్వస్య పురః వర్తత ఇతి తథోక్తం తస్య చిత్రరథస్య రథం జాతుషాలయస్య లాక్షాగృహస్య సహాయం సఖ్యత్వేన సదృశమిత్యర్థః- ఆతనోత్ కృతవాన్ ఆగ్నేయాస్త్రేణ తద్రథం దగ్ధవానిత్యర్థః ॥౭౧॥ ధనంజయోఽర్జునే వహ్నావితి విశ్వః - రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥౭౩॥—గంధర్వాణామితి ॥ గర్వంజుషత ఇతి గర్వజుషః అహంకారాన్వితస్య, గంధర్వాణాం పత్యుః చిత్రరథస్య సురసింధోః

లోకస్య పార్థాను రోధకుపితః ప్రధనం చికీర్షుః ॥౭౨
అస్త్రమాత్మసమనామదైవతం సంప్రయుజ్య సమరే ధనంజయః । తత్ర తస్య రథమగ్రవర్తినం జాతుషాలయసహాయమాతనోత్ ॥౭౩॥ గంధర్వాణాం పత్యు
ర్గర్వజుషస్సారసైంధవేతస్మిన్ । పార్థసిభం గశ్శిరో

సమం సహాపయసిజలే క్రీడన్ చిత్రరథః పార్థాన్ విలోక్య కుపితః అతఏవ ప్రధనం యుద్ధం చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛన్ సన్ రుక్రోధ+ రుధిర్ ఆవరణే లిట్ ॥౭౨॥—అస్త్రమితి ॥ ధనంజయః అర్జునః ఆత్మనా సమం తుల్యం నామ యస్య తద్దైవతం యస్య తత్ బహువ్రీహి గర్భో బహువ్రీహిః అస్త్రం ఆగ్నేయాస్త్రం సమరే యుద్ధే సంప్రయుజ్య తత్ర గంగాతీరే అగ్రవర్తినం పురోవర్తినం తస్య చిత్రరథస్య రథం జతునో వికారః జాతుషః+త్రపుజతునోష్షుగితి అణ్, షుగాగమశ్చ తస్యాలయస్య గృహస్య సహాయం ఆతనోత్ + తసువిస్తారే లజ్ దదాహేత్యర్థః ॥౭౩॥—గంధర్వాణామితి ॥ గర్వజుషః గర్వయుజః గంధర్వాణాం పత్యుశ్చిత్రరథస్య సురసింధోరిదం సారసైంధవం తస్యేదమిత్యణ్ హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపదవృద్ధిః తాదృశే తస్మిన్

గంగాయాస్సంబంధిని సౌరస్సైంధవేతస్మిన్పాథసిజలేభంగ స్తరంగః శిశిరఃశీతలః అభూత్- రోధసితాదృశతటేభంగః పరాజయస్తు తాపహేతుః సంతాపజనకః అభూత్- అత్ర తరంగపరాజయయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అనుప్రాణితోవిరోధాభాస ఇతి తయోరంగాంగిభావేనసంకరః- గీత్యార్యావృత్తమ్ ॥శ్లో॥ ఆర్యాప్రథమదళోక్తంయదికథమపి లక్షణం భవేదుభయోః। దళయోఃకృతయతిశోభాంతాంగీతిం గీతవాన్భుజంగేశఇతిలక్షణాత్ ॥ ౯౪ ॥ సఖ్యస్యేతి ॥ సపదితదానీం కుశీలవానాంగాయకానామింద్రః చిత్రరథః- సఖ్యస్యపాండవైస్సహమైత్ర్యాలాభాత్ ప్రహృష్యంత్సంతుష్యంత్సన్- ప్రథమమాదౌకురునందనానాం పాండవానాంస్వాం స్వకీయాంవిశేషేణనీతిం పురోహితానుగామిత్యాదిరూపాం ప్రాదర్శయత్ బోధితవాన్- రాజాగచ్ఛేత్ప్రయాణేతుపురస్కృత్య పురోహితమిత్యాదిస్మరణాదితిభావః - పశ్చాదనంతరంతు అమీషాం పార్థానాం రమ్యాంపదవీం మార్గంచ ప్రాదర్శయత్ దర్శయామాస-ఉ

రోధసిభంగస్తుతాపహేతురభూత్ ॥ ౯౪ ॥ ప ॥ స
ఖ్యస్యలాభాత్సపదిప్రహృష్యన్కుశీలవేంద్రః కురు
నందనానామ్। ప్రాదర్శయత్స్వాంప్రథమంవినీ

పాథసి ఉదకే భంగస్తరంగః శిశిరశ్శీతలః రోధసి కూలే భంగస్తు పరాజయస్తు ॥ ని ॥ భంగస్తరంగేరుగ్భేదేతథాజయవిపర్యయే ఇతి విశ్వః ॥ తాపస్య హేతుః కారణమభూత్+భూసత్తాయాంలుఙ్॥౯౪॥ సఖ్యస్యేతి ॥ కుశలవానాం గాయకానాం ఇంద్రశ్శ్రేష్ఠశ్చిత్రరథః కురునందనానాం పాండుపుత్రాణాం సఖ్యస్య మైత్ర్యాః+సఖ్యుర్యఇతిభావార్థేయః లాభాత్ ప్రాప్తేః సపది తత్కాలే ప్రహృష్యన్ సంతుష్యన్ ప్రథమం పూర్వం అమీషాం పాండవానాం స్వాంఆత్మీయాం వినీతిం వినయం ప్రాదర్శయత్ పశ్చాత్ రమ్యాంపదవీంమా

పజాతివృత్తమ్ ॥౮౪॥—ధర్మేతి॥ అథమార్గాద్వయపరిదర్శనానంతరం-అ యం ధర్మాద్యమాద్భవతీతి ధర్మాభూర్యుధిష్ఠిరః విశ్రుతంజ్ఞానవిజ్ఞాన నిధిత్వేన ప్రఖ్యాతం ॥౫॥ విత్తవిఖ్యాతవిశ్రుతాఇత్యమరః-ధౌమ్యం నామబ్రాహ్మణం అధ్వనిమార్గామధ్యేసమీక్ష్య- ప్రాణినాం అహిం సకోపిసన్ అముష్యధౌమ్యస్య పాదయోఃపీడనం బాధనంనమస్కా రంచ, అనుజైర్భీమాదిభిస్సమంక్లప్తవాన్- కృతవాన్ విరోధాభా సః- రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౮౬ ॥— యథేతి ॥ సః ధౌమ్యః ప్రీతః పౌరోహిత్యవరణేనసంతుష్టస్సన్ ఆతిథ్యవిధౌ అతిథిపూజాయాం తా న్యుధిష్ఠిరాదీన్ యథాపురస్కురుతేస్మ సంమానితవాన్ అగ్రేకృత వాంశ్చేతిచ- పరిశ్రియవశంవదాః వినయపరాధీనాః తేయుధిష్ఠిరాద

తిం పశ్చాదమీషాంపదవింవరమ్యాన్ ॥ ౮౫ ॥ ధర్మ
భూరథసహోదరైస్సమంధౌమ్యమధ్వనిసమీక్ష్యవిశ్రు
తమ్। ప్రాణినామయమహింసకోపి సన్పాదపీడన
మముష్యక్లప్తవాన్ ॥ ౮౬ ॥ యథాతిథ్యవిధౌ ప్రీత
స్సపురస్కురుతేస్మతాన్ । తథాధ్వగమనేతేపితంపరి

గ్రాంచ ప్రాదర్శయల్ + దృశిర్ప్రేక్షణేణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౮౭ ॥ ధర్మభూరితి ॥ అథానంతరం ధర్మభూః యుధిష్ఠిరః సహోదరైస్స మం భ్రాతృభిస్సహ విశ్రుతం ప్రసిద్ధం ధౌమ్యం ధౌమ్యాచార్యం అ ధ్వని మార్గే సమీక్ష్య అయంరాజా ప్రాణినాం జంతూనాం అ హింసకోపిసన్ అముష్యధౌమ్యస్య పాదపీడనం పాదయోః బాధాం క్లప్తవాన్ చకార ॥ ౮౬ ॥—యథేతి ॥ ప్రీతః సంతుష్టః సధౌమ్యః తాన్పాండవాన్ ఆతిథ్యవిధౌ యథా పురస్కురుతేస్మ పురశ్చకార + డుకృఞ్కరణేలట్ । నమస్పురసోర్గత్యోరితిసత్వం తథా తేపి పాండవాఅపి పరిశ్రయేణవినయేన వశంవదాస్సంతః అనుకూలాస్సం తః + ప్రియవశేవదఃఖజితిఖచ్ అరుద్విషదితిముమ్ । అధ్వనః మా

మోపి అధ్వనిమార్గగమనేవిషయే. తం ధౌమ్యం తథాపురస్కుర్వ తైస్స సమ్మానితవంతశ్చేతి ॥ ౮౭ ॥—ధౌమ్యస్యేతి ॥ సుధామధురిమ్ణః అమృతమాధుర్యస్య ధౌరేయీభిః ధురంధరాభిః ధౌమ్యస్యసంబంధినీభిః తతఽధ్యమానాభిరితి యావత్ - స్వయంవరకథాభిః ద్రౌపద్యా ఇతిభావః - ద్రుపదపురస్యసరణిర్మార్గః ద్వేవాత్రీణివాద్విత్రాణిపదానీవ - ద్విత్రిపదపరిమితమార్గఇవాభవత్ - ఆర్యావృత్తం ॥శ్లో॥ లక్ష్మైతత్సప్తగణాగోపేతాభవతినేహవిషమేజః । షష్ఠోయంనలఘూవా ప్రథమేఽర్ధేనియతమార్యాయాః । షష్ఠేద్వితీయలాన్నెపరకేముఖలాచ్చసయతిపదనియమః । చరమేఽర్ధేపంచమకేతస్మాదిహభవతిషష్ఠోలఇతి లక్షణాత్ ॥ ౮౮ ॥—భూదేవేష్వితి ॥ అతినిబిడేషు అత్యంతసాంద్రేషు భూదేవేషు బ్రాహ్మణేషు, మధ్యభాజాంపం

శ్రియవశంవదాః ॥ ౮౭ ॥ ధౌమ్యస్యసుధామధురిమ
ధౌరేయీభిస్స్వయంవరకథాభిః । ద్రుపదపురసరణి
రేషాంద్విత్రాణ్యభవత్పదానీవ ॥ ౮౮ ॥భూదేవేష్వ

ర్గస్య గమనే తంధౌమ్యంపురస్కుర్వతైస్స విభక్తివిపరిణామః॥౮౭॥ ధౌమ్యస్యేతి ॥ ధౌమ్యస్యసంబంధినీభిః సుధాయాఃఅమృతస్యమధురిమ్ణః మాధుర్యస్య + పృథ్వాదిభ్యఇమనిచ్ । ధౌరేయీభిఃధూర్వహాభిః +ధురోయడ్ఢకావితిఢక్ టిడ్ఢాణఇతిఙీప్, స్వయంవరస్యకథాభిర్దమయంతీం దమత్యాది స్వయంవరవృత్తాన్తకథనైరిత్యర్థః + ద్రుపదస్యపూర్ద్రుపదపురం ఋక్పూరితిసమాసాంతః లింగస్య లోకాశ్రయత్వాత్ క్లీబత్వం తస్యసరణిః మార్గః ద్వేవాత్రీణివాద్విత్రాణి+సంఖ్యయావ్యయాసన్నేతిసమాసఃబహువ్రీహౌ సంఖ్యేయేడజితిడచ్ పదానీవ పాదన్యాసాఇవ సత్కథాశ్రవణేన గమనాయాసోనబుద్ధఇతిభావః । అభవత్ + భూసత్తాయాంలఙ్ ॥ ౮౮ ॥ -- భూదేవేష్వితి ॥ అతినిబిడేషు భూదేవేషు బ్రాహ్మణేషు మధ్యభాజాంమధ్యం

చానామపి- పృథాకుంతీతత్సుతానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పురఃప్రదేశే ద్రుపదపురం- యుగపదేకదైవపుస్ఫోరస్ఫురితమభూత్ - తేద్రుపథ పురందద్మశరిత్యర్థః - వక్త్రాబ్జే తెషాంముఖపద్మేదక్షిణమక్షినయనం చ- యుగపత్ సరభసం పుస్ఫారస్పందతెస్మ-అత్ర,ద్రుపదపురదృగ్వి షయీభవనాక్షిచలనయోర్యౌగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః - గుణ క్రియాయాౌగపద్యం సముచ్చయఇతిలక్షణాత్- ప్రహర్షిణీవృత్తమ్.

౮౯॥—కుమారికాయాఇతి ॥ కురూద్వహాః పాండవాః తత్రపురె ద్రుపదస్యభూపతెః కుమారికాయాః ద్రౌపద్యాః కుచయోఃఉపమా ద్రవ్యం సదృశపదార్థం ఘటమితియావత్ కుతూహలాత్ప్రథమం,

తినిబిడేషుమధ్యభాజాం పంచానామపి యుగపత్పృ

థాసుతానామ్ । పుస్ఫోరద్రుపదపురంపురః ప్రదేశే

వక్త్రాబ్జేసరభసమక్షిదక్షిణంచ ॥౮౯॥ కుమారికాయా

ద్రుపదస్యభూపతెఃకుచోపమాద్రవ్యమివాభీవీక్షితుమ్

గతానాం పంచానామపి పృథాయాఃకుంత్యాః సుతానాం పురఃప్రదే శె అగ్రతఃప్రదెశె ద్రుపదపురం సమాసఃపూర్వవత్ యుగపత్ ఏక దా పుస్ఫారచకాశె + స్ఫురస్ఫురణెలిట్, దక్షిణంసవ్యేతరత్ అక్షిచ ఉభయత్ర జాతావేకవచనం యుగపదెకదా పుస్ఫార చచాల పుంసాం దక్షిణాక్షిచలనం దక్షిణభుజచలనంచ, శుభసూచకమితిభావః(౧)॥౮౯॥ కుమారికాయాఇతి ॥ ద్రుపదస్య ద్రుపదాఖ్యస్య భూపతేః రాజ్ఞః కు మారికాయాః పుత్ర్యాః కుచయోరుపమాయాస్సాదృశ్యస్యద్రవ్యం ఘ టమితియావత్ అభివీక్షితుమివ తత్రపురె ద్రుపదపురె కురూద్వహాః

(౧) తదుక్తంనిమిత్తనిదానే । స్పందాస్మూర్ధిచ్ఛత్రలాభంఫాలే పట్టంశుభంభ్రువి । ఇష్టప్రాప్తిం దృశోరూర్ధ్వేఘప్రాంగెహానిమాదిశే త్ । వామభాగస్తునారీణాం శ్రేష్ఠః పుంసాంతుదక్షిణః । దానేదేవ్యా ధిపూజాయాంస్పందెలంకరణెపిచ ఇతి ॥

ద్రౌపదీదర్శనాత్పూర్వమేవ అభిషేక్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా- కులాల
స్యకుంభకారస్య గేహంసమావిశన్ ప్రవిశంతిస్మ-వంశస్థవృత్తమ్॥౯౦
తామితి ॥ అథపాండవప్రవేశానంతరం స్మారంమన్మథమయం అతఏవ
అద్భుతంయుగోదయం స్పృష్ట్వావిభావమిత్యర్థః - ఆవహంతః కు
ర్వంతఇవస్థితాఇత్యుత్ప్రేక్షా- సర్వేప్యతికందర్పసౌందర్యశాలినఇత్య
ర్థః - స్వసైన్యాఃభూపాఃదక్షిణంభుజముదస్యఉద్ధృత్య-నిబద్ధానిబిరు
దానిజయవిహ్నశబ్దాఃయస్మింస్తత్ పద్యంశ్లోకం-జాత్యేకవచనంఅగ్రే
పఠద్భిరుచ్చరద్భిః పటుభిః స్తవనసమర్థైః వందినాంవైతాళికానాం
బృందైఃస్తుతాః స్తూయమానాస్సంతఃశతశఃతాంద్రుపదపురీమాగమన్-

కుర్వాద్వహాస్తత్రపురైకుతూహలాత్కులాల గేహం
ప్రథమంసమావిశన్ ॥ ౯౦ ॥ వ ॥ తామాగమన్మథ
పురింశతశస్స్వసైన్యాః స్మారంయుగోదయమివాద్భుత
మావహంతః । భూపాస్స్తుతాభుజముదస్య పఠద్భిర

పాండవాః ప్రథమం పూర్వం కుతూహలాత్ కౌతుకాత్ కులాలస్య,
కుంభకారస్య గేహే సద్మని + కర్మణోధికరణత్వవివక్షయాసప్తమీ,
సమావిశన్- తస్థుః కర్మత్వవివక్షాయాంతు ద్వితీయా సమావిశన్
ప్రావిశన్ + విశప్రవేశనేలఙ్ ॥ ౯౦ ॥—తామితి ॥ అథానంతరం,
శతశః శతంశతం + సంఖ్యైకవచనాచ్చవీప్సాయామితిశస్ సమేతాః
మిళితాః అద్భుతమాశ్చర్యం స్మారం స్మరసంబంధినం తస్యేదమిత్యణ్,
యుగస్యఉదయం కృతాద్యన్యతమస్యైవయుగసంజ్ఞా॥ని॥యానాద్యంగె
యుగః పుంసే యుగం యుగ్మకృతాదిష్వమరోక్తేః। అయంతుస్మరయు
గోదయఇత్యాశ్చర్యం ఆవహంతఇవ భూపాః రాజానః అగ్రే భుజం
బాహుం ఉదస్య ఉత్క్షిప్య నిబద్ధం సంబద్ధంబిరుదం(౧)యస్మిన్ తత్ ప
ద్యం పఠద్భిః పటుభిర్దక్షైః వందినాం స్తుతిపాఠకానాం వృందైస్స

(౧) నపత్నవిజయఖ్యాతిచిహ్నంబిరుదమస్త్రియా మిత్యుక్తమ్ ॥

లిగతవంతః- వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౯౧॥—ద్యావాభూమీఇతి ॥ సీరః హలంపాణౌయస్య తథోక్తస్సీరః బలరామః యదూనాం యాదవానాం యద్బలంచతురంగం తస్యరజసాం శ్రేణిభిః పఙ్క్తిభిః-ద్యావాభూమీఅంతరిక్షం భూమించ నిరుంధన్నాచ్ఛాదయన్ సన్స్వస్యావినయేనగురుణాశ్రేష్ఠేణ శౌరిణాకృష్ణేన అన్వీయమానః అనుగమ్యమానస్సన్, వేగాద్వాగాత్ ద్రుపదపురమితిశేషః, యేనబలరామేణ ద్విషతాం అవమతయేతిరస్కారాయసమ్యక్సేవ్యమానేఉదరే

గ్రపద్యం నిబద్ధబిరుదంపటువందిబృన్దైః ॥ ౯౧ ॥

ద్యావాభూమీనిరుంధన్యదుబలరజసాం శ్రేణిభిస్సీర
పాణిర్వేగాద్వాగాత్స్వకస్య వినయ గురుణా శౌరి
ణాన్వీయమానః । ఆహారశ్చాయుధంచద్విషదవమత
యేయేనసంసేవ్యమానే తే ద్వేహాలాహలత్వం రణభువి

మూర్ధ్నాస్తుతాస్సంతః తాంపూర్వోక్తాంపురీం ఆగమత్ + గమ్ల గతౌ లుఙ్, పుషాదిద్యుతాద్యదితఇతిచ్లేరఙ్ ॥ ౯౧ ॥ — ద్యావాభూమీఇతి ॥ యదూనాం యాదవానాం యదుశబ్దస్య తదపత్యేలక్షణా బలస్య సైన్యస్య రజసాం ధూళీనాం శ్రేణిభిః పఙ్క్తిభిః ద్యావాభూమీ దివం భూమించ + దివో ద్యావా ఇతి ద్యావాదేశః, నిరుంధన్ సవినయశ్చాసౌగురుశ్చేతికర్మధారయః॥ని॥గురుర్నిషేకాదికరః పితాదౌ సురమంత్రిణి । దుర్భరాలఘునోఃప్రోక్తోగురుర్మహతివాచ్యవదితి విశ్వః ॥ శౌరిణా కృష్ణేన అన్వీయమానః పశ్చాదనుగమ్యమానః సీరః ససీరంపాణిర్బలరామః వేగాజ్జవాద్వాగాత్ యేనబలరామేణద్విషతాం శత్రూణాం అవమతయే అవమానాయ సంసేవ్యమానే ఆహారః ఆయుధంచ తే ద్వే ఆహారాయుధే రణభువి యుద్ధభూమ్యాం నామతః సాధ్యాత్ హాలాహలత్వం హాలాహలయోర్భావం ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణత్వప్రత్యయస్య ఉభయత్రాన్వయః హాలాత్వం హలత్వంచేతి

ణాకరేణచ గృహ్యమాణౌ తేప్రసిద్ధౌ ఆహారః హాలాచఆయుధం హాలం చద్వౌఅపి రణభువిహాలాహలత్వం నామతః సంజ్ఞాతః కృత్యాతః కర్త ణోపిచ ఉభయథాపివహతః హాలామద్యంహాలం సీరః తయోర్భా వోహాలాహలత్వం కాలకూటత్వం తత్ర సంజ్ఞాపక్షే పంచవర్ణాత్మ కసంజ్ఞాత్వం, చేష్టాపక్షే కాలకూటవన్మారకత్వమితి వివేకః ॥ని॥ సు రాహలిప్రియాహాలా కృషకోలాంగలంహాలం । కాలకూటోహాలాహ లఇతిచసర్వత్రామరః, హాలాహలోహాలహలఇతిచ పాఠః, స్రగ్ధరా వృత్తమ్ ॥ ౯౨ ॥—బిభ్రాణఇతి ॥ మణిభిః దీప్రాణిఉజ్జ్వలాని కుండలానిబిభర్తీతిభరం, అతఏవ అఖిలేషు అంగేషుకరచరణాదిషు అంగాఖ్యజనపదేషుచ ప్రఖ్యాతం ప్రసిద్ధమ్ ॥ని॥ అంగంగాత్రాంతి కోపాయ ప్రతీకేష్వప్రధానకే । అంగోదేశవిశేషేస్యాదితి విశ్వఃఅతి

వహతోనామతఃకృత్యతశ్చ ॥ ౯౨ ॥ బిభ్రాణోమ
ణిదీప్రకుండలభరం కర్ణత్రయంపార్శ్వయోరగ్రేచా

హారః హాలాత్వం ॥ ని ॥ సురాహలిప్రియాహాలేత్యమరః ॥ ఆయుధం హాలత్వం ॥ ని ॥ కృషికోలాంగలంహాలమిత్యమరః ॥ కృత్యతశ్చ కా ర్యతశ్చ హాలాహలస్య భావంహాలాహలత్వం విషభావం॥ని॥ కాలకూట హాలాహలాఇత్యమరః ॥ ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ తస్యభావస్త్వతలావితి త్వ ప్రత్యయః, వహతః ప్రాప్నువతః + వహప్రాపణేలట్, సఆగా దితిపూర్వేణాన్వయః(౧) ॥౯౨॥—బిభ్రాణఇతి॥ మణిభిర్దీప్రయోః దీప్తయోః నమిఃకం పీతిరః కుండలయోర్భారం పచాద్యజంతేన కృద్యో గాచషష్ఠీసమస్యతఇతిసమాసఃఉపపదసమాసేతుకర్మణ్యణిత్యణ్స్యా త్ నిఖిలేషు సమస్తేషు అంగేషు అవయవేషు అంగదేశేషుచ అతిమ నోజ్ఞాకాంతిర్యస్యతత్ త్రయోఽవయవాఅస్యత్రయం +సంఖ్యాయా

(౧) హాలాంపీత్వాహాలంగృహీత్వారణరంగమరతరేచ్ఛేదయం । త దుభయమపివైరిణాం కాలకూటప్రయోగకృత్యం కుర్యాదితిభావః॥

మనోజ్ఞం రూపం సౌందర్యం యస్య తత్ కర్ణానాం శ్రోత్రాణాం రాధే యస్య చ త్రయం, పార్శ్వయోః సవ్యదక్షిణయోః అగ్రే చ బిభ్రాణః సః ప్రసిద్ధో దుర్యోధనః, స్వస్యాత్మనః అనుబింబాయితైః ప్రతిబింబతు ల్యైరిత్యర్థః నవత్యా నవదశకసంఖ్యాకైః నవ అధికా యేషాం తైశ్చ అనుజైః నవాధికనవతిసంఖ్యాకైః దుశ్శాసనాదిభి రిత్యర్థః, పరివృతాః ప్రాంతాశ్చతుః పార్శ్వా యస్య తథోక్తస్సన్, సేనాసు అనుయాత్రికేషు యే దుందుభయః భేర్యః తేషాం నాదైః భాంకారైః తుందిలం పూర్ణం నభః ఆకాశం యస్య తథోక్తశ్చ సన్ ఆసీదత్ ఆగతవాన్ అత్రాపి దుప్రదపురీమితి శేషః, శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥౯౩॥

తదన్వితి ॥ తదను రాజలోకాగమనానంతరం, పరితః కీర్ణై రలంకృ

తి మనోజ్ఞరూప మఖిలేష్వంగేషు దుర్యోధనః । సేనా

దుందుభి నాదతుందిలనభాస్స్వస్యానుబింబాయితైరా

సీదత్స ⸗వాధికైః పరివృతప్రాంతో నవత్యానుజైః ॥౯౩

తదను పరితః కీర్ణైః పుష్పైః ప్రసరంగిత సౌరభం మణిమయ

ఆపము పేతయబితితయప్, ద్వితిభ్యాం తయస్యాయ జ్వేత్యయజాదేశః, కర్ణానాం శ్రోత్రాణాః రాధేయస్య చ త్రయం పార్శ్వయోః పక్షభాగయోరగ్రే చ పురతశ్చ క్రమాదితి శేషః బిభ్రాణః దధానః సేనాయాః దుందుభేర్భేర్యా నాదేన ధ్వనినా తుందిలం పూరితం + తుందశబ్దాత్ + తుందాదిభ్య ఇలచ్చేతి లచ్ ॥ని॥ తుందిలస్తుందిభస్తుందీ బృహత్కుక్షిః పిచండిల ఇత్యమరః ॥ నభో యస్య సః స్వస్య ఆత్మనః అనుబింబాయితైః ప్రతిబింబవదాచరితైః + క్యజంతాత్ క్తః నవభ్యోధికైర్నవత్యా ॥ ని ॥ వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరః ॥ అనుజైః పరివృత ప్రాంతః స దుర్యోధనః ఆసీదత్ ప్రాప్తః + పద్లవిశరణగత్యవసాదనేషు లట్ పాఘ్రాధ్మేతి సీదాదేశః ॥ ౯౩॥—తదన్వితి॥

తదను తదనన్తరం పరితః సర్వత్ర + పర్యభిభ్యాం చేతి తసిః । కీర్ణైః

స్తైః పుష్పైః తరంగితంవర్ధితం సౌరభంయస్యతత్, మణిమయేషుమ
హత్సుచమంచేషు ఆసనేష్వారూఢాః అధిష్ఠితాః అవనీంద్రాణాంరా
జ్ఞాం పరంపరాః పఙ్క్తయోయస్మింస్తత్, అగురుభిః జనితైర్ధూ
పైః పరిమళధూపైః ఆలిహ్యమానాని స్పృశ్యమానానివితానానిఉ
ల్లోచాః యస్మింస్తత్, స్వనితాస్ధ్వనాయమానాఃపటహావాద్యవిశేషాః
యస్మింస్తత్ స్వయంవరమండపం ప్రాపుః ప్రాప్తాః పాణ్డవాఇతిశేషః వృ
త్తమ్॥ శ్లో ॥రసయుగహయైర్నౌఽమ్రాస్లాగోయదాకథితాహరిరితిల
క్షణాత్॥ ౯౪ ॥—జాగ్రదితి॥తతః జాగ్రతానిత్యప్రకాశేన సోమకా
నాం పాంచాలానాం కీర్తిరేవసోమశ్చన్ద్రః తేననిమిషత్సుసర్వదా
ముకుళీభవత్సు పద్మేషు అవకాశస్యనివస్తుమాస్పదస్య, అత్యయేన అప

మహామంచారూఢావనీంద్రపరంపరమ్ । అగురుజని
తైర్ధూపైరాలిహ్యమానవితానకం స్వనితపటహం
ప్రాపుఃపార్థాస్స్వయంవరమండపమ్ ॥౯౪ ॥ జాగ్ర
త్సోమకకీర్తిసోమనిమిషత్పద్మావకాశాత్యయప్రా

విక్షిప్తైః కుసుమైః తరంగితం సంజాతతరంగం సౌరభంపరిమళో య
స్మిన్ తం మణిమయేషు మణివికారేషు + మయడ్వైతయోరితి
మయట్ మహత్సు మంచేషు ఆరూఢా అవనీంద్రాణాం పర
మ్పరాయస్మిన్తం అగురుభిః కృష్ణాగురుభిర్జనితైరుత్పాదితైర్ధూ
పైః ఆలిహ్యమానాని ఆస్వాద్యమానాని వితానాని ఉల్లోచాయస్మిన్
తం ॥ ని ॥ అస్త్రీవితానముల్లోచఇత్యమరః ॥ శేషాద్విభాషేతికప్ స్వ
నితాః ధ్వనితాః పటహాయస్మిన్తం స్వయంవరస్య మండపం ॥ ని ॥
మండపోస్త్రీజనాశ్రయఇత్యమరః ॥ పార్థాః పాండవాః తస్యేదమి
త్యణ్ అపత్యేతుఢక్స్యాత్ ప్రాపుః + ఆప్లవ్యాప్తౌలిట్ ॥౯౪—
జాగ్రదితి ॥ జాగ్రతా జాగరూపేణ సోమకానాం కీర్త్యేవసోమేన
చంద్రేణ నిమిషత్సు సంకుచత్సు పద్మేషు కమలేషుఅవకాశాత్యయా

*మేన ప్రాప్తః యః ఇందీవరె నీలోత్పలె నిత్యవాసస్తేనఘటితాయో
జితా శ్యామప్రభా నీలకాంతిర్యస్యాః తథోక్తా- శ్రీః లక్ష్మీరివస్థితేతి త
థుణోత్థాపితోత్ప్రేక్షా- పాఞ్చాలస్య సుతా ద్రౌపదీ పురః అగ్రే ప
శ్యతాం రాజ్ఞాం బుద్ధిమివ- శిబికామాందోళికాం ద్వే అప్యధిరుహ్యే
త్యర్థః- పరిజనైస్సార్థం సఖీభిస్సహ రంగస్థలీం స్వయంవరమండ
వం ప్రావిశత్- అథాగచ్ఛతి ద్రౌపదీతి సర్వేషు రాజసు తద్గతాం
తః కరణేషు సమాగచ్ఛదిత్యర్థః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥౯౫॥
ద్రౌపదీతి ॥ తత్క్షణం ద్రౌపదీ ప్రవేశక్షణే రంగ ఏవ తటాకె సరసి-
ద్రౌపద్యాముఖస్యైవ శశినః ద్యుతేస్సంపదేవ కౌముదీ చన్ద్రికా త

స్యైందీవరనిత్యవాసఘటితశ్యామప్రభా శ్రీరివ । పా
ఞ్చాలస్య సుతా తతః పరిజనైస్సార్థం పురః పశ్యతాం
రాజ్ఞాం బుద్ధిమివాధిరుహ్య శిబికాం రంగస్థలీం ప్రావిశ
త్ ॥ ౯౫ ॥ ద్రౌపదీముఖశశిద్యుతిసంపత్కౌముదీమ
హతి రంగతటాకె । పక్ష్మచక్రియుగళం నృపతీనాం త

దనవకాశాత్ ప్రాప్తేన ఇందీవరేషు నీలోత్పలేషు నిత్యవాసేనాన
వరతస్థిత్యా ఘటితా శ్యామా నీలా ప్రభా యస్యాస్సా శ్రీరివ లక్ష్మీరివ
స్థితా తస్యాః కృష్ణవర్ణత్వాదితి భావః ॥ పాంచాలస్య పంచాలానాం
రాజ్ఞః+క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజన్యపత్యవదిత్యఞ్ సు
తా పుత్రీ ద్రౌపద్యపి తతః అనంతరం పరిజనైస్సార్థం పురః అగ్రే
పశ్యతాం రాజ్ఞాం నృపాణాం బుద్ధిమివ శిబికాం ॥ ని ॥ శిబికాయాప్య
యానం స్యాదిత్యమరః ॥ అధిరుహ్య ఆరుహ్య రంగస్థలీం । నృత్తమల్ల
యుద్ధస్వయంవరాదిభూవిశేషస్య రంగమితి సంజ్ఞా, ప్రావిశత్ ప్రవివే
శ + విశప్రవేశనే లఙ్ ॥ ౯౫॥—ద్రౌపదీతి ॥ ద్రౌపద్యాః ముఖం ల
వనమేవ శశీ చంద్రః తస్య ద్యుతిసంపత్ కాంతిసమృద్ధిరేవ కౌముదీ చం
ద్రికా తయా మహతి అధికె రంగమేవ తటాకస్తస్మిన్ ॥[illegible]॥ పద్మాకరస్తు

యామహతి మనోజ్ఞే సతి - నృపతీనాం పక్ష్మణీ ఏవ చక్రా - కోకదంపతీ తయోర్యుగళం ద్వంద్వం, భృశమదూరం విజఘటే వియుక్త మాసీత్ - అత్యాదరాద్రాజానో విష్వగ్వ్యాలోచ నేతా మద్రాక్షు రిత్యర్థః - చన్ద్రికాయాంచక్రవాకావియుజ్యంత ఇతి ప్రసిద్ధిః - సమస్తవస్తువర్తినా సావయవరూపకం- స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౯౬ ॥—తామితి ॥ సదసిస్వయంవరమండపే మహీసురాణాం మధ్యే-స్థిత్వేతి శేషః. తాం ద్రౌపదీం పశ్యతః తస్య వాసవనందనస్య అర్జునస్య సంబంధిని - వామేతరే దక్షిణే మహతి ప్రతాపేన శ్లాఘ్యే భుజే స్ఫురణం స్పందః సపది తత్కాలే ప్రకటీభవితుమిచ్ఛోః ప్రకటీబుభూషోః + భవతే స్సన్నంతాదు ప్రత్యయః అస్య చ్వావితి పూర్వపదాకారస్యేత్వం - అంతర్బలస్య ఉద్వలనం కిలఊర్ధ్వముత్థితిర్లిప్తేత్యుత్ప్రేక్షా- బభూవ ॥శ్లో॥ దక్షి

త్క్షణంవిజఘ్నుతెబహుమారమ్॥౯౬॥ తాంపశ్యతస్స
దసితస్యమహీసురాణాంవామేతరేమహతివాసవనం
దనస్య । అంతర్బలస్యసపదిప్రకటీబుభూషో రుద్వల్గ

టాకో(స్త్రీ)కాసారస్సరసీసరఇత్యమరః ॥ నృపతీనాం రాజ్ఞాం పక్ష్మాణ్యేవ చక్రాశ్చక్రవాకాః ॥ని॥ కోకశ్చక్రశ్చక్రవాక ఇత్యమరః ॥ సర్వత్ర మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః ॥ తేషాం యుగళం ద్వంద్వం ఏకవచనం ప్రత్యేకాభిప్రాయేణ తత్క్షణం+ కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే ద్వితీయా బహుమారం విజఘటే వియుక్తం+ఘటచేష్టాయాం లిట్ రాత్రౌ చక్రవాకానాం వియోగాదితి భావః ॥ ౯౬ ॥— తామితి ॥ మహీసురాణాం విప్రాణాం సదసి సభాయాం తాం ద్రౌపదీం పశ్యతః వాసవనందనస్య అర్జునస్య వామః ఇతరోయస్యేతి బహువ్రీహిః ఉపసర్జనత్వాత్సర్వనామసంజ్ఞానిషేధః యద్యపి పంచమీతత్పురుషాయుక్తః తథాప్యత్ర బహువ్రీహిః అన్యథా వామేతరస్మిన్నితి స్యాత్ మహతి భుజే బాహౌ సపది ద్రాక్ ॥ని॥ ద్రాక్ మంక్షు సపది ద్రుతమిత్యమరః॥ప్ర

క్షిపరిస్పందో దక్షిణస్యభుజస్యచ ॥ హృదయస్య ప్రసాదశ్చ సద్యస్సంసిద్ధిసూచకా ఇతి శాకునాః ॥ మహీసురాణాం సదసిస్థిత్వా తాంపశ్యత ఇతివాయోజనా - వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౯౭ ॥—తావదితి ॥ తావత్ తదా సాక్షాత్ మూర్తిఃభూయ సరభస ముపేత్య ఆదేష్టుం వక్ష్యమాణరీత్యా వక్తుం మనో యస్య సః తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః- ప్రద్యుమ్నః మన్మథ ఇవస్థితః ధృష్టద్యుమ్నః ద్రుపదస్యపుత్రః కంకిలభుజస్స్ఫురణం బభూవ(౧)॥ ౯౭ ॥ గ ॥ తావత్సరభసముపేత్యసాక్షాదాదేష్టుమనాః ప్రద్యుమ్న ఇవ ధృష్టద్యుమ్నస్సాయమైకస్సాకం సకాశముపనీతం స్వకటీబుభూషోఃచవ్యంతాత్పరస్యభవతెస్సన్నంతాత్సనాశం షేత్యుః (౨) అంతర్బలస్య అంతశ్శౌర్యస్య ఉద్వల్గనంకిల ఉత్ప్లవనమివ స్ఫురణం చలనం బభూవ + భవతెర్లిట్ ॥ ౯౭ ॥—తావదితి ॥ తావత్ సరభసం సవేగం సహర్షంవా ॥ ని ॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః ॥ ఉపేత్యాగత్య సాక్షాత్ప్రత్యక్షం ఆదేష్టుం శాసితుం మనో యస్య సః + తుంకామమనసోరపీతి మలోపః ॥ ప్రద్యుమ్న ఇవ కామ ఇవ ॥ ని ॥ ప్రద్యుమ్నో మీనకేతన ఇత్యమరః ॥ ధృష్టద్యుమ్నః ద్రౌపదీభ్రాతా(౩) సా

(౧) దక్షిణభుజస్ఫురణస్యాలింగనఫలకత్వాద్ద్రౌపదీపరిరంభసూచకం నిమిత్తమభూదిత్యాకూతం । తథాచ శాకుంతలే కాళిదాసః— శాంతమిదమాశ్రమపదంస్ఫురతిచబాహుఃకుతఃఫలమిహాస్య । అథవా భవితవ్యానాం ద్వారాణిభవంతిసర్వత్ర ॥ ఇతి ॥ తథాచ క్షేమీశ్వరః ॥ స్పందతేవామనయనంబాహుస్స్ఫురతిదక్షిణః । వ్యసనాభ్యుదయౌప్రాప్తావిదం కథయతీవమే ॥ ఇతి ॥(౨) తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కమిత్యాదినా పుల్లింగవద్భావం(౩) దృష్టంజనైక్షితంద్యుమ్నం బలంయస్యసః । ద్యుమ్నంబలేఽర్థే ఇత్యమరశేషః ॥ ధృష్టద్యుమ్న ఇతిపాఠేధృష్టంప్రగల్భంద్యుమ్నంబలం యస్యేత్యర్థః ॥

త్రః- సాయకైః బాణైస్సాకం సకాశంసమీపం ఉపనీతం ప్రాపితాం, అతఏవస్వయంవరం ద్రష్టుమిచ్ఛయాదిదృక్షయా ప్రత్యాసన్నం స న్నిహితం సపరివారం పరిజనసహితం పన్నగపతిం శేషమివస్థితంచా పంపురస్కృత్య అగ్రేనిధాయ- కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః అవలోక నేన ధన్యాః కృతార్థాః రాజన్యాస్రాజ్ఞః ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అవాదీత్ ఉక్తవాన్ వదేఃకర్తరిలుఙ్- ఉత్ప్రేక్షాద్వయసంసృష్టిః॥

౧౯॥—అ॥ ఉక్తిప్రకారమాహ ॥ బాణేనేతి ॥ హేనృపాః యఃయు ష్మాకమన్యతమఃకోవాసంప్రతిఅద్యదివి ఆకాశేస్థితం ఏతల్లక్ష్యంయం

యంవరదిదృక్షయాసపరివారం ప్రత్యాసన్నమివప
న్నగపతిం చాపం పురస్కృత్య కన్యావలోకన ధ
న్యాన్రాజన్యానేవమవాదీత్ ॥౧౯॥ ప ॥ బాణేన
సంప్రతినృపాదివిలక్ష్యమేతత్తచ్ఛాయవద్భువి నిపాత

యత్కైస్సమం బాణైస్సహ సకాశం సమీపముపనీతంప్రాపితం స్వయం వరస్యదిదృక్షయా దర్శనేచ్ఛయా + దృశేస్సన్నంతాదప్రత్యయాదిత్య, కారప్రత్యయః ప్రత్యాసన్నంసమీపమాగతంసపరివారంపరివారసహి తం తేనసహేతితుల్యయోగఇతిసమాసః వోపసర్జనస్యేతి సహస్య, షః పన్నగపతిమివ వాసుకిమివ ॥ ని ॥ వాసుకిస్తు సర్పరాజఇత్యమ రః ॥ చాపం ధనుః పురస్కృత్య పురోనిధాయ+పురోవ్యయమితిగతి సంజ్ఞా కుగతిప్రాదయఇతిసమాసః సమాసేనఞ్పూర్వఇతిక్త్వోల్యప్ న మస్పురసోరితి సత్వం కన్యాయా అవలోకనేన దర్శనేనైవ ధన్యాన్ ధనం లబ్ధ్వాన్ ధనగణంలబ్ధేతియత్ రాజన్యాన్ ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణావాదీత్ అవోచత్ + వదవ్రజాయాంవాచి లుఙ్ వదవ్ర జేతివృద్ధిః ॥ ౧౯ ॥—బాణేనేతి ॥ హేనృపాః హేరాజానః దివిఆకా శే విద్యమానమిత్యధ్యాహారః ఏతల్లక్ష్యం శరవ్యం॥ ని ॥ లక్షంలక్ష్యం శరవ్యంచేత్యమరః ॥ తస్యచ్ఛాయా తచ్ఛాయం విభాషాసేనాసురా

త్రవిశేషం- తస్యలక్ష్యస్య ఛాయామివతచ్ఛాయవత్ తదనాతపమితి చే త్యర్థః + విభాషాసేనేత్యాదినా క్లీబతా ॥ ని ॥ ఛాయాసూర్యప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బమనాతపఇత్యమరః-బాణేన భువి నిపాతయితుం ప టుఃసమర్థః- సఏవనృపఃస్వస్యసారం ప్రదర్శ్య ప్రకటీకృత్య- ఇ మాం ఏతచ్చాపసంబంధినీంమౌర్వీం శింజినీమివ ఇమాంపురోవర్తినీం మమస్వసారం భగినీం ద్రౌపదీం దక్షిణపాణౌకుర్యాత్ వివహేత్- స్వీకుర్యాదిత్యర్థః- సఏవనృపఇత్యపియోజ్యం- వీర్యశుల్కేయం నతు లవమశ్శీలాదిశుల్కేతిభావః అత్ర ద్రౌపదీశింజిన్యోః ప్రకృతయోః పాణిగ్రహణధర్మే ఔపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః యు త్తుతచ్ఛాయవద్బిలక్ష్యచ్ఛాయావత్యామేవ భువీతివ్యాఖ్యాయా అ న్యత్రపాతయితుం సర్వోపిసమర్థా భూపాఇతి నృసింహః-తన్న-రవి గత్యనుసారిణ్యాలక్ష్యచ్ఛాయాయాః భగ్నలక్ష్యపాతస్యచద్వయో

యితుంపటుర్యః। మౌర్వీమిమామివసదక్షిణఏవపాణౌ

కుర్యాత్స్వసారమభిదర్శ్య మమస్వసారమ్ ॥౯౯॥

చ్ఛాయేతినపుంసకత్వం తచ్ఛాయమస్యామస్తీతితచ్ఛాయవతీ తత్ప్రతి బింబవతీత్యర్థః తస్యాంభువిభూమౌపుంవద్భావఃపిత్స్యేత్యధ్యాహారః బా ణేననిపాతయితుంయఃపటుఃదక్షఃసరాజాస్వసారంస్వబలం॥ని॥ సారో బలేస్థిరాంశేచేత్యమరః॥ అభిదర్శ్య ప్రదర్శ్య+దృశేర్ణ్యన్తాల్ క్త్వా ల్యప్ ఇమాం పురోవర్తినీం మౌర్వీమివ శింజినీమివ ॥ ని ॥ మౌర్వీ జ్యాశింజినీగుణఇత్యమరః ॥ మమస్వసారం భగినీం దక్షిణే అపసవ్యే పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేతి స్మిన్నాదేశవికల్పః। పాణౌ హస్తేఏవకు ర్యాత్ అథవా పాణౌ కుర్యాదేవ సంశయోనాస్తీతిభావః + దుకృ ఞ్కరణేవిధిలిఙ్ కరోతేస్తిపితనాదికృఞ్భ్యఉరిత్యుప్రత్యయేసార్వధా తుకార్ధధాతుకయోరితిగుణే యాసుటి ఇతోలోపెసలోపె అతఉ త్సార్వధాతుకఇత్యుకారేయేచేతిప్రత్యయోకారలోపేనభకుర్ఛురామి

రేకది క్తస్యస్య కదాప్యసంభవాత్ భారతవిరుద్ధత్వాచ్చ తత్ర అధి జ్యధనుస్సంహితబాణేన లక్ష్యభేదనమాత్రస్యైవ శల్యతయా శ్రావ ణాదితి ॥ ౯౮ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ ప్రగల్భం సప్రా ఢియథాతథా ఉదితాః ధృష్టద్యుమ్నేనోక్తాః తాః మహీపతీనాం పఙ్క్త యః రభసేన వేగేన హర్షేణ వా ॥ని॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః పీఠాదుత్థాయ చాపముపసృత్య సన్నిధాయ కరే పికృత్వా - చాపమితి యోజ్యం ఆదాయేత్యర్థః- కృతః యత్నః ధనురారోపణవ్యాపారో యేన తమాత్మానం నిజశరీరమేవ- పీడామార్తిం అనైషుః ప్రాపితవ త్యః మౌర్వీలతాం తు అతిం ధనుష్కోటిం నానైషుః నయతేః కర్త రి లుఙ్- దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వమ్ ॥ ని ॥ అతిః పీడా ధనుష్కో ట్యోరిత్యమరః- అత్ర అతిప్రాపణస్య శరీరమౌర్వ్యోరుభయత్ర ప్రాప్తౌ శరీరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః - పీడాధను ష్కోట్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యను ప్రా

ఇత్థం ప్రగల్భముదితా రభసేన పీఠాదుత్థాయ చాప ముప
సృత్య కరే పికృత్వా । ఆత్మానమేవ కృతయత్న మనైషు
రార్తిం మౌర్వీలతాం న తు మహీపతి పఙ్క్తయస్తాః ॥

ణితి దీపూర్ణభానేచరూపం ॥ ౯౯ ॥ —ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం పూర్వోక్త ప్రకారేణ ప్రగల్భం యథాతథా క్రియావిశేషణత్వాత్కర్మత్వం క ర్మణి ద్వితీయా ఉదితాః ఉక్తాః వదేః క్తః వచిస్వపి యజాదీనామితి స మ్ప్రసారణం తాః ప్రసిద్ధాః మహీపతీనాం రాజ్ఞాం పఙ్క్తయః శ్రే ణ్యః రభసేన వేగేన పీఠాత్ ఆసనాత్ ఉత్థాయ ఉపసృత్య సమీప మాగత్య చాపం ధనుః కరే హస్తే కృత్వా కృతో యత్నో యేన తం ఆత్మా నమేవ స్వమేవ ఆర్తిం పీడాం అనైషుః ప్రాపయామాసుః కదా చన మౌర్వీలతాం జ్యాలతాం తు ఉపమితసమాసః ఆర్తిం ధనుః కోటిం ॥ ని ॥ అతిః పీడా ధనుః కోట్యోరిత్యమరః ॥ నానైషుః + ణీఞ్ప్రా

ణీతఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - తస్యచధనురారోపణరూపేష్టార్థః సముద్యమాచ్ఛరీరపీడావాప్తివర్ణనాత్మకవిషమ ప్రభేదస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః- తస్యచధనురారోపణసామగ్రీసత్త్వేపి తదనుత్పత్తికథనాత్మికాయావిశేషోక్తేశ్చ పునరేకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి సూక్ష్మదృగ్భిరాకలనీయం- వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౨౦ ॥—దృష్ట్వేతి ॥ అథనిలింపపతేః ఇంద్రస్యకుమారోర్జునః- ఇదంధనురారోపణాశక్తంరాజకంరాజబృందం సంసదిసభాయాం దృష్ట్వా - ద్విజసంఘస్య మధ్యాన్నిర్గత్యధనుస్సమీపమాగత్యేత్యర్థః కరేణధృతేచాపెఆరోపితజ్యేశరం సమధత్తసంఘటితవాన్ భూపేషుగుణారోపణమాత్రేప్యశక్తేషు లజ్జాంసమధత్త - వసుధేంద్రపుత్ర్యాం ద్రౌపద్యాంభూరికుతుకం కుతూహలంచసమధత్తఅత్రార్జునస్యైకేనశరసంధానవ్యాపారేణలజ్జాకౌతుకద్వయాత్మకవస్త్వంతరసంధానవర్ణనాద్విశేషాలంకారభేదః ॥ శ్లో ॥ కించిదారంభతోశక్యవస్త్వంత

దృష్ట్వాథరాజకమిదంద్విజసంఘమధ్యాన్నిర్గత్యసం
సదినిలింపపతేఃకుమారః।చాపేశరంకరధృతేసమధత్త
లజ్జాంభూపేషుభూరికుతుకంవసుధేంద్రపుత్ర్యామ్॥

పణేలుజ్ సివివృద్ధిరితివృద్ధిఃసిజభ్యస్తేతిఝోర్జుస్ ॥ ౧౨౧॥—దృష్ట్వేతి॥ అథానంతరం నిలింపానాం దేవానాం+నౌలింపేర్వాచ్యఇతిశః। శేముచాదీనామితిముమ్। పత్యురింద్రస్య+పతిస్సమాసఏవేతిఘిసంజ్ఞాకుమారః అర్జునస్సంసది సభాయాం ఇదంపురోవర్తిరాజకం రాజసమూహం + గోత్రోక్షోష్ట్రేతివుఞ్ యువోరిత్యకాదేశఃనస్తద్ధితఇతిటిలోపః దృష్ట్వాద్విజానాం విప్రాణాం సంఘస్య సమూహస్య మధ్యాత్ నిర్గత్య నిష్క్రమ్య కరధృతే చాపె ధనుషిశరం సమధత్తసంధానంకృతవాన్+డుధాఞ్ధారణపోషణయోఃలిట్ భూపేషురాజసులజ్జాంసమధత్తపురుషేంద్రపుత్ర్యాంద్రౌపద్యాంభూరిబహుళం

శకృతిశ్చ స ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౦౧ ॥—వీరేణేతి ॥ తేన వీరేణార్జునే న కర్త్రా విశిఖేన బాణేన కరణేన విలూనం ఛిన్నం మూలం ఆదిర్యస్య తత్ - చక్రవద్భ్రమేణ భ్రమణేన ఉపలక్షితం పతయాళుపతత్ ॥ ని ॥ పతయాళుస్తు పాతుక ఇత్యమరః - అత ఏవ శరవ్యం లక్ష్యయంత్రం తదా అస్మిన్ సమాజస్య రాజద్విజసంఘస్య వలయే మండలే - అయమర్జున ఏవ దోష్మాన్ సఫలభుజబలశాలీ - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఆహితా ఘటితా అభినయస్య ఉక్తార్థాభివ్యంజకాత్మక చేష్టాయాః లీలా విలాసః యేన తథోక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా - అబభాసే రరాజ - భాసతేః కర్తరి లిట్ ౧౦౨ ॥—నిష్పతదితి ॥ తదానీం సురాణాం కరయోః అంజలీనాం సం

౧౦౧ ॥ వ ॥ వీరేణ తేన విశిఖేన విలూనమూలం చక్ర
భ్రమేణ పతయాళు తదా శరవ్యమ్ । అస్మింత్సమాజవల
యే త్వయమేవ దోష్మానిత్యాహితాభినయలీలమివా బ
భాసే ॥ ౧౦౨ ॥ వ ॥ నిష్పతత్సురకరాంజలిపుంజా

కుతుకం కుతూహలం సమధత్త ॥ ౧౦౧ ॥—వీరేణేతి ॥ వీరేణ తేనార్జునేన కర్త్రా విశిఖేన కరణేన విలూనం ఛిన్నం మూలం యస్య తత్ చక్రభ్రమేణ చక్రవద్భ్రమణేన పతయాళు పతత్ + పతేర్ణ్యంతాత్ స్పృహిగృహీతి ఆళుచ్ అయామంతేతి ణేరయాదేశః శరవ్యం లక్ష్యం తదా తస్మిన్ కాలే అస్మిన్ సమాజస్సంఘః వలయ ఇవ కంకణ ఇవ + సంపూర్వాదజేర్ఘఞ్ అజేర్వ్యఘఞపోరితి వీభావాభావః ॥ ని ॥ పశూనాం సమజోఽన్యేషాం సమాజ ఇత్యమరః ॥ వలయః కంఠరోగే స్యాద్వలయః కంకణేపి చేతి విశ్వః ॥ తస్మిన్నపి అయమేవార్జున ఏవ దోషౌ వస్య స్త ఇతి దోష్మాన్ బాహుశాలీ + తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి ప్రశంసాయాం మతుప్ ఇతి ఆహితా కృతా + దధాతేః క్తే దదాతేర్హిరితి హిః అభినయస్య వ్యంజకస్య ॥ ని ॥ వ్యంజకాభినయౌ సమావిత్యమరః ; లీలా విలాసో యేన తదివ అబభాసే చకాశే + భాస్రు దీప్తౌ లిట్ ॥ ౧౦౨ ॥—నిష్పతదితి ॥

పుటాత్మకవిన్యాసానాం పుంజాత్సమూహాత్ ॥ ని ॥ తోయతావంజలిః పుమానిత్యమరః - తౌకరావిత్యేకే - కురువీరమభితః అర్జునస్య సర్వపార్శ్వేషు + అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయా- నిష్పతత్ పుష్పవర్షంవిక్రమలక్ష్మ్యాః మందహాసః విక్రమసంపద్ధాసభావ ఇత్యానందకృతోదరహాసః ఇతిఉత్ప్రేక్షాత్మికాంబుద్ధిం భ్రాంతింసకలస్య పశ్యతోజనస్య చేతసిమనసి సందధేసుబయామాస- భ్రాంతిమదలంకారః- స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౧౦౩ ॥— పాంచాలేతి ॥ పాండోస్తనూజంపరితః అర్జునస్య సర్వభాగేష్వపి పూర్వవద్ద్వితీయా - పాంచాలపుత్ర్యాద్రౌపద్యాప్రహితాః ప్రేరితాః కటాక్షాః నేత్రాంతదర్శనాని ఇహ అర్జునేమాంగల్యాస్స్వయంవరశుభయోగ్యామాలా అవతరే

త్పుష్పవర్షమభితఃకురువీరమ్ । మందహాసఇతివిక్ర
మలక్ష్మ్యాస్సందధేసకలచేతసిబుద్ధిమ్ ॥ ౧౦౩ ॥ప॥ పాం
చాలపుత్రీప్రహితాఃకటాక్షాఃపాండోస్తనూజం పరి
తోవవల్గుః । మాంగల్యమాలావతరేవహేతి మాధ్వలి

సురాణాం దేవానాం కరాణాంహస్తానాం అంజలీనాం ॥ ని ॥ పాణిర్నికుబ్జఃప్రసృతిస్తాయుతావంజలిఃపుమానిత్యమరః ॥ పుంజాత్ సమూహాత్ కురువీరంఅర్జునంఅభితః+అభితఃపరితఇతిద్వితీయా నిష్పతత్ పరిపతత్ పుష్పవర్షంకుసుమవృష్టిఃవిక్రమస్యఅతిశక్తేః।ని॥ విక్రమస్త్వతిశక్తితేత్యమరః ॥ లక్ష్మ్యాస్సంపదః ॥ ని ॥సంపత్తిశ్శ్రీశ్చలక్ష్మీశ్చేత్యమరః ॥ మందహాసఇతిస్మితమితిసకలానాం నిఖిలానాం చేతసి మనసి బుద్ధిం సందధే చక్రే+ దధాతేర్లిట్ ॥ ౧౦౩ ॥ —పాంచాలపుత్రీతి ॥ పాంచాలపుత్ర్యా ద్రౌపద్యా ప్రహితాః ప్రేరితాః హింగతావిత్యస్మాత్ క్తః కటాక్షాః పాండోస్తనూజం అర్జునం పరితః సర్వతః పూర్వవద్ద్వితీయాఇహాస్మిన్ అర్జునే మాంగల్యమాలా వరణమాలా అవతరేత్ ఆగచ్ఛేత్ + త్వాఙ్గవనతరణయోః+సంభావనాయాం

ద్రాగచ్ఛేత్ ఇతి హేతోః పూర్వమేవోపయాతాః ఆగతాః మాధ్వీలి
హః భృఙ్గా ఇత్యేతత్యుత్ప్రేక్షా- వవల్గుః పరివవ్రుః- ఇన్ద్రవజ్రావృత్తం
॥౧౦౪॥—జననేతి ॥ తయా ద్రౌపద్యా జననాన్తరే పూర్వజన్మని నా
ళాయనీనామని ॥ నేత్రవారిభిః పత్యలాభశోకేన జాతైః స్పృష్టాని
ఉత్పాదితాని యాని త్రిపథాయాం గఙ్గాయాం హేమపయోజాని కనకక
మలాని తైర్గుమ్భితా సంఘటితేవ స్థితా- చమ్పకానాం చామ్పేయకుసు
మానాం మాలికా వలవైరిభువః అర్జునస్య కణ్ఠే అధికణ్ఠం + విభక్త్య
ర్థేऽవ్యయీభావః వరణపతిత్వేన స్వీకరణనిమిత్తం +నిమిత్తాత్కర్మ
యోగ ఇతి సప్తమీ - విలేసే నిక్షిప్తా- తనోతేః కర్మణి లిట్ - పూర్వజ
న్మని కిలేయం నాళాయనీసమాఖ్యా పత్యర్థం తపస్యన్తీ తుష్టేన మహా
దేవేన చోదితా దేవేన్ద్రాహ్వానాయ గఙ్గాతటం ప్రాప్య తదాగమ
నే విలమ్బాద్రురోద- తద్బాష్పాణి గఙ్గాయాం హేమతామరసాన్య
భూవన్నితి భారతకథాऽత్రానుసన్ధేయా - యద్యపి వరణమాలాయా
శ్చమ్పకకుసుమకల్పితత్వేన కటాక్షాణాం భావిత దపేక్షా హేతుక మ
ధుకరత్వోత్ప్రేక్షా- పూర్వశ్లోకోక్తా విరుధ్యతే - చమ్పకానాం మధు

హః పూర్వమివోపయాతాః ॥ ౧౦౪ ॥ ప॥ జననాన్తర
నేత్రవారిస్పృష్టత్రిపథా హేమపయోజగుమ్ఫితేవ । వ

లిజ్, ఇతి ధియేతి భావః పూర్వం ప్రథమం ఉపయాతాః మాధ్వీలిహ
ఇవ భ్రమరా ఇవ వవల్గుః సఞ్చేరుః వల్గతేర్లిట్ ॥ ౧౦౪॥ —జననాన్
తరేతి ॥ అన్యజ్జననం జననాన్తరం మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః
తస్మిన్ పూర్వజన్మని నేత్రవారిభిర్బాష్పైః స్పృష్టైః ఉత్పాదితైః త్రయః
పన్థానో యస్యాస్సా త్రిపథా గఙ్గా ఋక్పూరితి సమాసాన్తో ప్ర
త్యయః టాప్ తస్యా హేమపయోజైః కనకకమలైః గుమ్భితేవ గ్రథితేవ
స్థితా చమ్పకమాలికా ॥ ని॥ ఛణ్డీలోప్యథ చామ్పేయశ్చమ్పకో హేమ
పుష్పక ఇత్యమరః ॥ బలవైరిభువః అర్జునస్య వరణావృతా అధికణ్ఠం

కరమారకత్వేన ప్రసిద్ధౌ తథాపి తదానీం తదభావేఽపుష్పమాలాత్వే
వ తదవతరణస్య పూర్వం మధుకరాణాం మాలాజననే బాధకాభావాన్న
క్షతిరితి కవేరాకూతమితి ధ్యేయమ్ ॥ ౧౦౫ ॥—తదన్వితి ॥ తదనువ
రణానంతరం మహావీరాణామగ్రేసరః ప్రథమః సోఽర్జునః సమగ్రైస్సక
లైః గుణైః సౌందర్యాదిభిః అఖండశింజిన్యాచ శేఖరితాం భూషితాం
సమ్యగగ్రయోః కోట్యోర్గుణేనేన శేఖరితామిత్యప్యన్యత్రయోజ్యం నర
పతిసుతాం ద్రౌపదీమివ శరాసనం ధనుః లతేవ తాముద్వహన్ బిభ్ర
త్ వివహన్నితి చ - రాజ్ఞాం బలం శౌర్యం చతురంగం వా అవజ్ఞాయ తిర
స్కృత్య - క్షణేన సభాయాః స్వయంవరమండపస్య అంగణాన్నిశ్చ
క్రామ నిర్గతవాన్ - అత్ర మహావీరాగ్రేసరత్వస్య విశేషణగత్యా

లవైరిభువస్తయాధికం వరణేచమ్పూగమాలికా వితె
నే ॥ ౧౦౫ ॥ ౫ ॥ తదనుసమహావీరాగ్రేసరస్సమగ్ర
గుణశేఖరితాం నరపతిసుతామివశరాసనలతాముద్వ
హన్ రాజ్ఞాంబలమవజ్ఞాయసభాంగణాత్ క్షణేన నిశ్చ

క్రాంతే + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ తయా ద్రౌపద్యా కర్త్ర్యా వి
తేనే + తనోతేః కర్మణి లిట్ ॥ ౧౦౫ ॥— తదన్వితి ॥ మహావీరా
ణామగ్రేసరః శ్రేష్ఠః + పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేః రితి టచ్ ఏదంతత్వం ని
పాతనాత్ సః అర్జునః సమగ్రైరనూనైః గుణైశ్శేఖరితాం భూషి
తాం ॥ ని ॥ శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః ॥ తస్మాత్తారకాదిత్వాది త
చ్ నరపతేర్ద్రుపదస్య సుతాం ద్రౌపదీమివ సమగ్రేణ పూర్ణేన గు
ణేన మౌర్వ్యా శేఖరితాం ॥ని॥ మౌర్వ్యాం ద్రవ్యాశ్రితే సత్వశౌక్లస
న్ధ్యాదికే గుణ ఇత్యమరః ॥ శరాసనలతాం ధనుర్లతాం ఉద్వహన్ ప
రిణయన్ అన్యత్ర ఉత్క్షేపణవహన్ రాజ్ఞాం బలం సైన్యం సామర్థ్యం
వా ॥ ని ॥ స్థౌల్యసామర్థ్యసైన్యేషు బలమిత్యమరః ॥ అవజ్ఞాయ అవ
మత్య సభాంగణాత్ క్షణేన క్షణమాత్రేణ నిశ్చక్రామ నిరగాత్

రాజబన్ధ్వనాదరం ప్రతి హేతుత్వేన పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గ
మలంకారః ॥ ౧౦౬॥— తదాత్వ ఇతి ॥ తదాత్వే నిర్గమనకాల ఏవ.
॥ని॥ తత్కాలస్తు తదాత్వం స్యాదిత్యమరః - ఖల్వితి వాక్యాలఙ్కారే.
ఖలః దుర్జనో౽యం ద్రుపదః అఖిలాన్ సర్వాన్ అతిస్మయేన అతిగర్వేణ వి
స్మరన్ అగణయన్ సన్ యస్మై కస్మై చిదజ్ఞాతకులశీలనామధేయాయే
త్యర్థః- విప్రాయ ద్విజవ్యాజాయేత్యర్థః- తేన ద్విజత్వం వా తస్య
నో జానీత ఇతి భావః- దుహితరం పుత్రీం ప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ - ఇ
తి హేతోః ద్రుతం ద్రుపదాయ ద్రోహమున్నిద్రయతః ప్రకటీకుర్వతః
అత ఏవ జన్యాయ యుద్ధాయ ఆభిముఖ్యాన్ ఉద్యుక్తాన్ ॥ ని ॥ యుద్ధ
మాయోధనం జన్యమిత్యమరః- కతిచన రాజన్యాన్ రాజ్ఞః ప్రతిస్ఖల

కాగ్రిమః ॥౧౦౭॥ తదాత్వ ఏవ ఖలు ఖలో౽యమఖిలానస్మాన
తి స్మయేన విస్మరన్ యస్మై కస్మై చిద్దుహితరం విప్రాయ
ప్రాయచ్ఛదితి ద్రుతం ద్రుపదాయ ద్రోహమున్నిద్ర
యతః కతిచన రాజన్యాన్ జన్యాభిముఖాన్ ప్రతిసు
లభోన్మేషరోషసరభసభుజోన్మీలితైరుపవీతైః కం

ఠముపాదవిక్షేపేలిట్ ॥ ౧౦౭ ॥—తదాత్వ ఇతి ॥ తదాత్వ ఏవ తత్
కాల ఏవ ఖలః పిశునః అయం ద్రుపదః అఖిలాన్ సమస్తాన్ అ
స్మాన్ నః అతిస్మయేనాతిగర్వేణ విస్మరన్ సన్ కస్మై చిద్విప్రాయ బ్రా
హ్మణాయ దుహితరం పుత్రీం ప్రాయచ్ఛత్ అదదాత్ + దాణ్ దా
నే లఙ్ పాఘ్రాధ్మేతి యచ్ఛాదేశః ఇతి ద్రుతం శీఘ్రం ద్రుపదాయ ద్రో
హం అపకారం ఉన్నిద్రయతః ఉన్మీలయతః జన్యస్య యుద్ధస్య అభి
ముఖాన్ ॥ ని॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యమిత్యమరః కతిచన రాజన్యాన్
రాజ్ఞః ప్రతి అభితః పరిత ఇతి ద్వితీయా సులభః ఉన్మేష ఉదయో యస్య
తేన రోషేణ క్రోధేన సరభసం సవేగం భుజాభ్యాం బాహుభ్యాం ఉన్మీ
లితైః ఉత్క్షిప్తైః ఉపవీతైః యజ్ఞసూత్రైః కణ్ఠం గళం ఆవేష్ట్య వలయీకృత్య

భిః ఉన్నైషః ఉత్పత్తిర్యస్య తేనరోషేణ - స్వయమేతేషులాసిరు ధతి తికర్త్రీ ధేన సరభసం సవేగం భుజాదున్నిద్రైః ఊర్ధ్వమాక్షిప్తైః-ఉ పవీతైర్యజ్ఞసూత్రైః కంఠమావేష్ట్య - సప్రుదేః తు,టనభయాదితి భావః- మమయష్టేహ్ స్తదండస్య అయంపురస్థితో రాజాలక్ష్యం భే ద్యః- మమవిష్టరస్య పీఠస్య అయంలక్ష్యంఇతి ఉక్తప్రకారేణ వచ నేనైవఉపలక్షితాః జాతేః వ్రాహ్మణ్యస్య సంబధిచాపలంచపలచేష్టితం కుర్వాణాః ధరణీగీర్వాణాన్ బ్రాహ్మణాః భవతాంపునరాశీః జయా శంసావాక్యమేవ జయానాంరాశీకరణాయరాశ్యాత్మనా సమ్పాదనా య సంపద్యర్థఃకకరోతియోగాల్ + చ్వావికారస్యదీర్ఘః - అలం పర్యాప్తానతుబాహుబలమిత్యర్థః- వాగ్భిర్మ్నా రాద్విజాతయఇతి స్త

రమావేష్ట్య మమాయంయష్టేర్మమాయంవిష్టరస్య ల
క్ష్యమితివచనేనైవజాతిచాపలంకుర్వాణాః ధరణీగీ
ర్వాణాఃభవతాంపునరాశీరేవమమజయరాశీకరణా
యాలమితిసస్మితం నివర్తయన్నమర్త్యపతికుమారో
యుధిసమారోపితధనుర్గుణనిరర్గళనిర్గళితేనశరనికరే

అయంరాజా మమ యష్టేర్దండస్య అయంరాజా మమ విష్టరస్య ద ర్భాసనస్య లక్ష్యం శరవ్యం ఇతి ఇత్థం వచనేనైవ వాచైవ నతు క్రి యయేతిభావః అతఏవ భవభూతినా దృష్టం హ్యేతద్వాచివీర్యంద్విజా నామిత్యుక్తంవాగ్భిర్మ్నారాద్విజాతయఇతిభారతేచ॥జాతేశ్చాపలంచా పల్యం+యువాదిత్వాదణ్ జాత్యభిమానమిత్యర్థః కుర్వాణాఃకుర్వతః ధరణీగీర్వాణాఃబ్రాహ్మణాఃభవతాంపునఃయుష్మాకంతుఆశీరేవమమ జయరాశీకరణాయకరోతౌచ్వ్యంతమవ్యయంఅలంపర్యాప్తాఇతిసస్మితం యథాతథా నివర్తయన్ నివారయన్ అమర్త్యపతికుమారఃఅర్జునఃయు ధి యుద్ధే సమారోపితస్యతస్యధనుషః స్వయంవరధనుషః గుణేనమౌ ర్వ్యా నిరర్గళం నిర్నిరోధం నిర్గళితేన నిస్సృతేన శరనికరేణ శ

రశాదితిభావః ఇతి ఉక్త్వేతి శేషః- స స్థితంయథాతథానివర్తయే రాజ్ఞో
ఽతిచాపలాదితిభావః - అమర్త్యపతేరిన్ద్రస్య కుమారోఽర్జునః సవ్య
గారోపితాత్ కోటీనీతాత్ ధనుషోగుణాత్ నిరర్గళంనిర్నిరోధం
యథాతథానిర్గళితేన ప్రసరతాం శరాణాం నికరేణ యుధియుద్ధేతే
షాంద్రుపదాయద్రుహ్యతాం పరేషాంశత్రూణాం దిశిదిశి ప్రతిదిశం
కాందిశీకతాంభయాత్పలాయనం అధికమత్యంతందిదేశదదౌ సర్వే
రాజానః పలాయమానా బభూవురిత్యర్థః ॥ ౧౦౭ ॥—తావదితి ॥తావ
త్ తదానీం అస్యపలాయమానస్య రాజసంఘస్య జంఘాలతాం పలా
యనజవమ్ ॥ని॥ జంఘాలోఽతిజవస్తుల్యావిత్యమరః- అనుకుర్వద్భిరివస్థి
తైః రథస్యఅర్వద్భిః అశ్వైః అణ్ణోజానాంజలజానాం బంధౌసూ

ణ తేషాంపరేషామధి(కాం)కం)దిశిదిశికాందిశీకతాం
దిదేశ॥౧౦౭॥ క॥తావదస్యరాజసంఘస్యజంఘాలతామ
నుకుర్వద్భిరివరథార్వద్భిరపరార్ణవాభ్యర్ణమవతీర్ణ
వతితూర్ణమర్ణోజబంధౌతేననిహితాందీప్తిమప(ర
ఇ)శామి) వతాం దయితామనురంజయన్నయమపి

షాం రాజ్ఞాం దిశిదిశిపిహ్నాయాంద్విర్భానః అధికాం కాందిశీకతాంభయ
ద్రుతతాం ॥ ని ॥ కాందిశీకో భయద్రుత ఇత్యమరః ॥ దిదేశ దదౌ +
దిశ అతిసర్జనే, అతిసర్జనందానం లిట్ ॥ ౧౦౭ ॥—తావదితి ॥తా
వత్ అస్యరాజసంఘస్య రాజసమూహస్య ॥ ని ॥ సంఘసార్థౌతు
జంతుభిరిత్యమరః ॥ జంఘాలతాం అతిజవత్వం ప్రాణిస్థాదాతోలజ
తిలచ్ తతోభావేత్వప్రత్యయః ॥ ని॥ జంఘాలోఽతిజవస్తుల్యౌ ఇత్యమ
రః ॥ అనుకుర్వద్భిరివస్థితైః రథస్య స్యందనస్య అర్వద్భిరశ్వైః + అ
ర్వాణస్త్రుసావనఞ ఇతితృత్వం అర్ణసి ఉదకే ॥ ని ॥ అంభోఽర్ణస్తోయ
పానీయేత్యమరః ॥ జాయంత ఇత్యర్ణోజాని కమలాని స ప్తమ్యాం జ
నేర్డ ఇతిడః తేషాంబంధౌ సూర్యే ॥ ని ॥ బంధుర్భ్రాతరిబాంధవే

ర్యే - అపరార్ణవస్య పశ్చిమాబ్ధేరభ్యర్ణం సమీపం తూర్ణం స త్వరం యథాతథా అవతీర్ణవతి (ప్ర) ప్తవతిసతి- తేనార్ణోజబన్ధు నానిహితాం నిక్షిప్తాం అపరాం అగ్నినిహితేతరాం దీప్తిం ప్రభామివస్థి తాం తాం దయితాం ద్రౌపదీమనురంజయన్ అనురాగిణీం రక్తవర్ణాం చ కుర్వన్- అయమపత్యపినా అగ్నిః సముచ్చయః ధనంజయః అర్జునః అ గ్నిశ్చ - తాం కులాలసంబన్ధినీమేవ వాసభువమాససాద ప్రాప్త వాన్- సూర్యస్యకిరణానాం రాత్రావగ్నిప్రవేశనమాగమసిద్ధం- ఉ త్ప్రేక్షాద్వయస్య ధనంజయశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్తేశ్చ అంగాంగిభా వేన సంకరః ॥ ౧౦౫ ॥—స్వేదాంబుభిరితి ॥ చాపః పాణౌ యస్యత థోక్తః- సః అర్జునః తయా ద్రౌపద్యాసహ నిటిలజైః లలాటోత్థైః స్వేదాంబుభిః సవిత్రీం మాతరం కుంతీం పదయోరార్ద్రీచకార స్నిగ్ధా

ధనంజయస్తామేవవాసభువమాససాద ॥ ౧౦౫ ॥ ప ॥

స్వేదామ్బుభిర్నిటిలజైః పదయోస్సవిత్రీమార్ద్రీచ

కారసతయాసహచాపపాణిః । మోదామ్బుభిర్నయ

నజైస్తమియంచమాశ్లేషి స్నేహచేతసికులాలవసూసమా

ఇతి విశ్వః ॥ అపరార్ణవస్య పశ్చిమసముద్రస్య అభ్యర్ణం సమీపం, తూర్ణం శీఘ్రం ఆవతీర్ణవతిసతి అవతరతిసతి తేనసూర్యేణనిహితాం నిక్షిప్తాం దీప్తిం అపరః అన్యః ధనంజయఇవ అగ్నిరివ తాం దయితాం ప్రియాం ద్రౌపదీం అనురంజయన్ అయమపి ధనంజయః అర్జునో పితామేవపూర్వోక్తామేవవాసభువం నివాసభూమిం కులాలగృహమితి యావత్ ఆససాద (ప్రా) ప+షద్ధవిశరణగత్యవసాదనేషులిట్ ॥ ౧౦౫ ॥ స్వే దాంబుభిరితి ॥ చాపం పాణౌ యస్య చాపపాణిః పరిహార్ణార్థేభ్యః పరె నిష్ఠాసప్తమ్యావితిస ప్తమ్యాః పరనిపాతః సః అర్జునః తయాసహ ద్రౌప ద్యాసమం నిటిలజైః ఫాలజాతైః స్వేదాంబుభిః ఘర్మోదకైః సవిత్రీం జ ననీం పదయోః పాదయోరధికరణేస ప్తమీ ఆర్ద్రీచకార క్లేదయామాస

మకరోత్ మాతుః ప్రణామమిత్యర్థః- ఇయంచ కుంత్యపి విస్మేరం విస్మయాన్వితం చేతః యస్యాస్తత్ తస్యాః కులాలవధూనాం సమాజే సంఘే నయనజైః మోదాంబుభిరానందబాష్పైః తమర్జునం మూర్ధ్ని శిరసి ఆర్ద్రీచకార, తచ్ఛిర ఆజిఘ్రదిత్యర్థః ॥ ౧౦౮ ॥—కువలయేతి ॥ కువలయే ఉత్పలే ఇవ దృశౌ నేత్రే యాసాం తాః స్త్రియః కుచైః కుంభం కుంభశబ్దార్థం ఘటం గజశిరశ్ఛద్వయమపి జిగ్యుః జితవత్యః + జయతేః కర్తరి లిట్ - సర్వ లిట్యాజేః రితి కుత్వం- ఇతి ఉక్తప్రకారే భాషితే వచనే కింవదంత్యామితి యావత్ - కరివరస్య గజేన్ద్రస్య శిరః మూర్ధానం ఏవ కర్మ ద్వితీయాంతకుంభపదవాచ్యం - నత్వస్మదీయో ఘట ఇత్యేవం చిరం జన్మప్రభృతి తత్ క్షణపర్యంతం - ప్రహృష్టం సంతుష్టం మనః యస్య తథోక్తః; కులాలపతిః - తుంగౌ పృథులౌ ఉన్నతౌ ద్రుపదదుహితుః ద్రౌపదె ॥ ౧౦౯ ॥

ప ॥ కువలయదృశః కుమ్భం జిగ్యుః కుచై
రితి భాషితే కరివరశిరః కర్మేత్యేవ ప్రహృష్టమనా
శ్చిరమ్ । ద్రుపదదుహితుర్దృష్ట్వా తుఙ్గౌ కులాలపతిః

ఇయంచ కుంతీ చ కులాలవధూనాం కుంభకారస్త్రీణాం సమాజే సంఘే విస్మేర చేతసి విస్మితమనసి సతి నయనజైర్నేత్రజాతైర్మోదాంబుభిస్సమ్మదాశ్రుభిర్మూర్ధ్ని శిరసి కర్త వ్యాప్తరా తన్నిష్ఠక్రియాధారత్వాదుభయత్రాప్యధికరణసంజ్ఞా ఆద్రీచకార ఆద్రీ ఇతి చ్వ్యంతమవ్యయం + కరోతేర్లిట్ ॥ ౧౦౯ ॥—కువలయేతి ॥ కువలయానీవ దృశో యాసాం తాః స్త్రియః కుచైః స్తనైః కరణైః కుంభం కుంభశబ్దవాచ్యం జిగ్యుః న్యూనీచక్రుః + జి అభిభవే లిట్; సన్లిటోర్జేః రితి కుత్వం ఇతి ఇత్థం భాషితైర్వచనైః కుంభౌ ఘటౌ ఇభమూర్ధాంశావిత్యపరోక్తేః కుంభశబ్దస్యోభయార్థకత్వేపి కరివరస్య గజశ్రేష్ఠస్య శిరః మూర్ధాంశ ఏవ కర్మ న ఘటః ఇతి ఇత్థం చిరం ప్రహృష్టం మనో యస్య తథాభూతః కులాలపతిః కుమ్భకారస్వామి ద్రుపదదుహితుః ద్రౌపద్యాస్త

త్యాః కుచౌ దృష్ట్వా నిజమాత్మీయం ఘటమపి ఏవమపకర్షానుకూల
వ్యాపారాశ్రయః కుంభః అర్థాత్స్వార్థాన్వయిద్వితీయాంత కుంభపదవాచ్యత్వే
నేత్యర్థః- నిశ్చిత్యనితాంతమలజ్జతలజ్జితవాన్- కుచలక్ష్మ్యోః కుంభం
జిగ్యతుఃకుచైరితి కింపదంత్యాజ్యం, కుచాభ్యాం సుమధ్యమానాం శాపితి కో
శాత్కుంభమితిద్వితీయాంతపదస్య గజకుంభవృత్తిత్వం తదన్వితాపక
ర్షానుకూలవ్యాపారాశ్రయత్వం సాధ్యపస్య జధాంశోశ్వార్థ ఇ
త్యాత్మీయ ఘటే అభిమాన కృతో హావోఽపి విచారితరమణీయః యతః
(స్త్రీ)మధ్యపాతి ద్రౌపదీకుచయోర్నిజకుటౌ పుష్పస్థితేనైవ దృశ్యమా
నత్వాదిమమపి తౌ జిగ్యతురేవేతినిశ్చిత్యాలజ్జతవానిత్యర్థః - మానినా
మాత్మనఇవ ఆత్మీయస్యాపి పరాజయోలజ్జాకరఏవేతిభావః ద్రౌపదీకు
చసౌందర్యం తౌ వ్యావర్తయతి శేత ఇతి పరమార్థః - అత్ర ద్రౌపదీకుచా
వలోకనహేతుకఘటజయనిశ్చయస్య విశేషణగత్యా కులాలలజ్జాహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగవ్యయమంగాంగభావేన సంకీర్ణం
హరిణప్లుతావృత్తమ్ ॥ ౧౧౦ ॥—అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుఃపరస్మి
దినేపాంచాలః ద్రుపదః వ్యాసస్యమునేరుక్త్యా వాక్యేనపురారాతే
శ్శివస్యవిదితః । వరః ద్రౌపద్యాః నాడాయనీస్తనిపంచపతి లాభాత్త

కుచౌ నిజమపి ఘటం నిశ్చిత్యైవ నితాన్తమలజ్జత॥౧౧౦

॥ప॥ అన్యేద్యుర్గృహముపనీయపూజితాంస్తాన్వ్యాసో

క్త్యావిదితవరఃపురారాతేః । పంచాపిక్షితిపతిసద్ద

గా ఉన్నతౌ కుచౌ స్తనౌ దృష్ట్వా నిజం స్వీయం ఘటం కలశమపి
ఏవం కుమ్భశబ్దవాచ్యత్వేన కర్తేతి నిశ్చిత్య నితాన్తం భృశం అలజ్జత
అపాత్రపత కులాలః స్త్రీవ్రీడనే లజ్ ॥ ౧౧౦ ॥—అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యు
రన్యస్మిన్నహని పాఞ్చాలః ద్రుపదః వ్యాసస్య ఉక్త్యా వచనేన పు
రాం త్రిపురస్య అరాతేశ్శత్రోరీశ్వరస్య విదితవరః జ్ఞాతప్రసాదః
॥ ష ॥ వరోఽభీష్టే దేవతాదేర్వరో జామాతృషిడ్గయోరితి విశ్వః ॥ అత్ర

కః యేన స తథోక్తస్సన్- పంచాపి క్షితిపతినందనాన్ పాండవాన్ నిశిరాత్రౌ గృహం ప్రత్యుపనీయ ప్రాపయిత్వా - సుతాయాః ద్రౌపద్యాః పరిణీతయే వివాహాయ అనుమేనే అంగీకృతవాన్ + క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వం, ఇయం జన్మాంతరే నాడాయనీ భర్తృార్థం తప స్తప్త్వా తుష్టేన సదాశివేన వరం వరయేత్యుక్తా- పతిం మే దేహీతి పంచకృత్వో నియతివశేనోక్తవతీ- పంచ పతీన్ లభస్వేతి తదుక్త్యా అస్మిన్ జన్మని తావతః పతీన్ లభత ఇతి వ్యాసోక్తి ప్రకారః -తదుక్తం బాలభారతే అలం చరిత్వా వ్రతమర్ధితో హం పతిం త్వయా సమ్ప్రతి పంచకృత్వః । తదన్యజన్మన్యవచాత వృత్తాత్వం లప్స్యసే పంచ పతీన్ ప్రతీతాన్ ॥ ఇతి ॥ ॥౧౧౧॥—తత ఇతి ॥ తతః పరమీదృశస్య పతిపంచక పరిణయాత్మకస్య ఉత్సవస్య శ్రవణాద్ధేతోః పరమం అన్యదుర్లభత్వేన సర్వోత్కృష్టమానందమనుభవంతీభిః । శ్లో ॥ నాగ్నిస్తృప్యతి కాష్ఠానాం నాపగానాం మహోదధిః । నాంతకస్సర్వభూతానాం న పుంసాం వామలోచనా ఇతి స్మరణాదప్రత్యవాయబహుపతిలాభస్య స్త్రీణామానందకరత్వా

నాంతస్సత్యాః పాంచాల్యా నిశి పరిణీతయె నుమేనె ॥

౧౧౧॥౪॥ తతః పరమీదృశోత్సవశ్రవణాత్పరమానన్దమ

నుభవంతీభిరంతః పురికాభిః పరివృతాంతాః సఖీజనాః

మండనమండపికా ముపనీయ ప్రసాధయితుమారభంత

ఏవ గృహముపనీయ ప్రాపయ్య పూజితాన్ తాన్ పఞ్చాపి క్షితిపతినన్దనాన్ పాండుపుత్రాన్ నిశి సుతాయాః పరిణీతయె వివాహాయ అనుమెనే అనుజానాతిస్మ + మనజ్ఞానేలిట్ ॥ ౧౧౧ ॥—తత ఇతి ॥ తతః పరం తదనన్తరం ఈదృశస్యైతాదృశస్య ఉత్సవస్య శ్రవణాత్ పరమానన్దం ఉత్కృష్టసంతోషం అనుభవంతీభిః + శేష్మ్యన్నారితి నుమ్। అన్తః పురికాభిః అన్తః పుర స్త్రీ గృహం తద్వాసామస్తీత్యర్థే + అత ఇనిఠనావితి ఠన్, పరివృతాంతాం ద్రౌపదీం, సఖీజనాః ఆళిజనాః మండనమండపికాం ప్రసాధన మండపం ॥ని॥ మండపో స్త్రీ జనాశ్రయ ఇ

దితిభావః, అంతఃపురికాభిరంతఃపురస్త్రీభిః పరివృతాం ద్రౌపదీం-సఖీజనాః మండనమండపికామలంకారశాలాం ఉపనీయప్రసాధయితుమలంకర్తుం ఆరభంత- ఉపచక్రమిరే॥ ౧౨ ॥—॥అ॥ అధ దశభిశ్లోకై స్తదలంకరణం వర్ణయతి ॥ ద్రౌపద్యాఇతి ॥ సఖికాచిత్ప రిచారికా - ద్రౌపద్యాః పంచానాంపత్నీ త్వేవిషయె - లిఃంభాత్ర లిఖితాక్షరవిన్యాసందృష్టుముత్సుకెవ ॥ని॥ ఇష్టార్థోద్యుక్తఉత్సుక ఇత్యమరః- సీమంతె కేశమధ్యే రేఖాయాం శిల్పస్య అలంకరణస్య వ్యాజెన శిరోజాన్ కేశాన్ వ్యభజత్- విభాజయామాస - అత్ర కేశమధ్య రేఖాకరణస్య పంచపత్నీత్వ బోధకభాత్మలిపిదర్శనఫలకత్వ సంభావనాత్ఫలోత్ప్రేక్షా- సీమంతశిల్పవ్యాజెనేత్యపహ్నుతిగర్భా॥౧౩॥ మృగేతి ॥ తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః మృగమదెన కస్తూర్యాయత్తిలకం ముఖెనైవశశిరాచంద్రేణకర్త్రా - మహసా తేజసాకరణెన బలా

౧౨ ॥ ప ॥ ద్రౌపద్యాఃపంచపత్నీత్వే న్యస్తుంలిపి

మివోత్సుకా । సీమంతశిల్పవ్యాజేన శిరోజాన్వ్యభ

జత్సఖీ ॥ ౧౩ ॥ ప ॥ మృగమదతిలకంరరాజతన్వ్యా

త్యమరః॥స్వార్థైకఃకచిత్ప్రార్థికాఃప్రత్యయాఃప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యతివర్తంతఇతి స్త్రీలిఙ్గతాఉపనీయ ప్రాపయ్యప్రసాధయితుంఅలంకర్తుం ప్రారభంత + రభరాభస్యేలఙ్ రభేరశబ్లితోరిత్యుక్తేర్న శమ్ ॥ ౧౨ ॥—ద్రౌపద్యాఇతి ॥ద్రౌపద్యాః పంచానాంపత్నీత్వేజాయాత్వే లిపిం బ్రహ్మలిపిం ॥ ని ॥ లిఖితాక్షరవిన్యాసే లిపిర్లిబిరుభేస్త్రియావిత్యమరః॥ద్రష్టుంవీక్షితుంఉత్సుకేవ అహోత్సాహేణతుల్యేనోత్ప్రేక్షాసఖీఆలిఃసీమంతిస్య కెశవేశస్యసీమంతః కెశవెశేఇతిశకంధ్వాదిగణపాఠాత్పరరూపం శిల్పస్యక్రియా కౌశలస్యవ్యాజేన శిరోజాన్ కెశాన్ వ్యభజత్ ద్విధావిబభాజ+భజసేవాయాంలఙ్ ॥౧౩॥—మృగమదేతి ॥ తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః మృగమదస్యకస్తూర్యాఃతిలకం విశేషకః ॥ ని ॥ తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణివిశేషకమిత్యమరః॥

హాహృతాయాః అనియబందీకృతాయా ఇత్యర్థః- చికురాణాం కేశానాంమిషంవ్యాజంజుషత ఇతితధోక్తాయాః - అంధకారస్తమఏవబంధీ, బంధనగృహేనిబద్ధాఽంగనా - తస్యాస్సంబన్ధిఅపరాధస్య, శాంతైర్వనిర్యాపాయనమితంసతిం (ప్రా)పితంఅపత్యంపుత్రీఇవరరాజ అపరాధినః క్షమాపనాయపుత్రాదికంజేతారం ప్రణామయంతీతిభావః ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః, పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౧౧౪ ॥—అధీతి ॥ నరపతెర్దుహితుః ద్రౌపద్యాః అధినాసికాశిఖరంనాసాగ్రే + విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- ఆకలితంసంఘటితం నవంమౌక్తికంకర్తృ- ముఖమేవామ్బురుహంపద్మంతస్యమధ్యేచరన్త్యాస్స్థితైవహంసికయాహం స(స్త్రీ)య్యాజనితం అండంకోశఇవ శుశుభేరరాజ +శోభతేః కర్తరిలిట్ అ

ముఖశశినామహసాబలాహృతాయాః । చికురమిషజు
షోపరాధశాంత్యై నమితమపత్యమివాన్ధకారబం
ద్యాః ॥ ౧౧౫ ॥ ప ॥ అధినాసికాశిఖరమాకలితం న,
వమౌక్తికం నరపతేర్దుహితుః । శుశుభేముఖామ్బు

ముఖశశినా ముఖచంద్రేణకర్త్రా- మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః పరిణామాలంకారః ॥ మహసా కాన్త్యా కరణేన కర్తృకరణయోరితి, తృతీయా బలాత్ బలాత్కారాదాహృతాయాః చికురః కుంతలఇతి మిషం వ్యాజంజుషతఇతిజుట్ తస్యాః + జుషిప్రీతిసేవనయోః క్విప్ ॥ అంధకారబంద్యాః తిమిరరూపకారాస్త్ర(స్త్రీ)యాః అపరాధస్య శాంత్యై నమితం అపత్యం తోకమివ రరాజేత్యుత్ప్రేక్షా పరిణామద్వయేనాంగాంగిభావేనసఙ్కరః ॥ రాజ్యదీప్తౌలిట్ ॥ ౧౧౫ ॥ —అధీనాసికేతి ॥ నరపతేః ద్రుపదస్య దుహితుః పుత్ర్యాః అధినాసికాశిఖరం నాసాగ్రే + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, ఆకలితం కృతం నవం మౌక్తికం ముక్తాఫలం ముఖాంబురుహస్య ముఖకమలస్య మధ్యేచరతీతి మధ్యచర్యాస్స్థితమేవహంసికా తయాజనితం ఉత్పాదితం అండ

(శ్రో)పి ధావళ్యగుణనిమిత్తాస్వరూపో త్ప్రేక్షారూపకో జ్జీవితా సేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః, (ప్ర)మితాక్షరావృత్తమ్ ॥ శ్లో ॥ (ప్ర)మితాక్షరాసజస సైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥ ౧౦౫ ॥—సుతరామితి॥ సుతనోః ద్రౌపద్యాః మౌక్తికరత్నానాం కర్ణపత్త్రే కర్ణౌ కామ్యేకర్ణ భూషణేకర్ణికే- ఆననస్య ద్రౌపదీముఖ స్యైవేందోఃచన్ద్రస్య సేవాం పరిచేతుం అభ్యసితుం- సమీపభాజౌ పరివేషస్య శిశూవాలకావివ- జనానాం మోదంహర్షం సుతరాంఅదధాతే కురుతః స్మ + ఆజుహ్వా ర్వాద్దనాతేఃకత -రిలిట్ - అ(త్రా)పివతుర్ణలత్వ ధావళ్యగుణనిమిత్తామౌ క్తికకర్ణపత్త్రయోః పరివేషశిశుత్వోత్ప్రేక్షా - ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౧౦౬ ॥—కర్ణభూషణమేవ ప్రకారాంతరేణోత్ప్రేక్షతే ॥ తాటంకేఇతి ॥ తరళోజ్జ్వలస్తైః మణీనాం (ప్ర)భాతరంగాఃకాన్తిపరం

రుహామధ్యవర స్థితహంసికాజనితమండమివ ॥౧౦౫ ॥

ప॥ సుతరాంజనమోదమాదధాతేసుతనోర్మౌక్తికరత్న

కర్ణపత్త్రే। పరిచేతుమివాననేందుసేవాంపరివేషస్య

శిశూసమీపభాజౌ ॥౧౦౬॥ ప ॥ తాటంకేతరళమణి

ప్రభాతరంగేతన్వఙ్గ్యాముఖమభితస్తదావ్యభాతామ్ ।

మివ కోశఇవ ॥ ని ॥ పేశీకోశోదిషీమాణ్డమిత్యమరః ॥ శుశుభేద కాసే + శుభశుంభశోభాయాంలిట్ ॥౧౦౫॥ ॥—సుతరామితి ॥సుతనోద్రౌపద్యా మౌక్తికానాం ముక్తానాం రత్నానాం పద్మరాగాదీనాంచ కర్ణపత్త్రే తాటంకే ఆననేందోర్ముఖచంద్రస్య సేవాం పరిచేతుం సమీపభాజౌ నికటంప్రాప్తౌ పరివేషస్య పరిధేః॥ ని ॥పరివేషస్తుపరిధిరిత్యమరః ॥ శిశూఇవ బాలావివ సుతరాంజనానాంమోదం ప్రీతిం అదధాతే కుర్వాతే + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౧౦౬ ॥—ఏవమేవాభరణం (ప్ర)కారాంతరేణ వర్ణయతి ॥ తాటంకేఇతి ॥ తన్వంగ్యాఃద్రౌపద్యాః +అంగగాత్రకంతేజ్యఇతిజ

శరాః యయో స్తైతాటఙ్కే కర్ణపత్రే ॥ ని ॥ కర్ణే తాకర్ణపత్రించే
తాటఙ్కం కర్ణభూషణమితి త్రికాండ శేషః - ప్రకటంస్ఫుటంమూ ర్త
త్వంశరీరం ఉపేత్యలబ్ధ్వా - జాగరూకెప్రకాశమానే - నయనేవిహా
రౌ బాణవిశేషావివతయోర, న్త్యే- చరమే ద్వేవర్ణే రకారావివతదాత
న్వంగ్యాః శ్రావద్యాః- ముఖమభితః ముఖస్యపార్శ్వద్వయిఇత్యర్థః
వ్యభాతాం రేజతుః + భా దీప్తౌ కర్తరిలజ్ - నయనవిహారయో రంత్యేవ
ర్ణే ఇత్యత్ర వాచ్యవాచకయోరభేదాభిమానాన్నావాచ్యవచనత్వ
దోషః- బహుదేశలిపిషు రవర్ణస్య మధ్యబిందుకత్వ వతుర్లత్వద
ర్శనా త్తత్వేన తాటఙ్కయోరుత్ప్రేక్షా + ప్రహర్షిణీ ॥౧౧౭॥

మూర్తత్వప్రకటము పేత్యజాగరూకేవర్ణే ద్వే న
యనవిహారయోరివాన్త్యే ॥ ౧౧౭ ॥ ప ॥

క్ష్, తరళాః మణిప్రభానాం రత్నకాంతీనాం తరంగాయయో స్తేతా
టఙ్కే కర్ణపత్రే నయనవిహారయోః నయనే నేత్రే విహారావివ బా
ణావివేత్యుపమితసమాసః తయోః అన్త్యే జఘన్యే ॥ ని ॥ అథాస్త్రి
యాం । అంతోజఘన్యం చరమమంత్యపాశ్చా త్యపశ్చిమా ఇత్య
మరః ॥ ద్వేవర్ణే ఇవ రకారావివ ॥ని॥ సుతౌవర్ణంతువాక్షరేఇత్య
మరః ॥ ముఖం అభితః ఉభయతః పర్యభిధ్యాంచేతితసిఃఅభితఃపరిత
ఇతిద్వితీయా తదా తస్మిన్కాలె వ్యభాతాం + భాదీప్తౌలజ్ ॥౧౧౭॥

(౧)చ ॥ విహారశబ్దస్య బాణార్థకత్వం తత్రతత్రకవి రేవవ్యవృతి
॥ప॥ శరాన్విహారానపి హారదృశ్వేనఇతి । విహితవర్షణం విససర్జ
ఘోరమితిచ । అన్యత్రాప్యుక్తమ్ ।ప ॥జిత్వాసర్వాణ్యరణ్యాన్యతి
విష మగుహాగుల్మమార్గాణి మార్గాత్ప్రాప్తం మాం పశ్యణాంతం
ఖతభషకతతిబుర్కన్ర్షైర్ధిర్కన్రోతి । లజ్జాలెహంతుమేనాం మదక
రటిఘటాకంఠపీఠవిహారక్రీడాధౌరెయధారాః ఖలుమామనఖరాః కిం
కరోమీక్షయామి । ఇతి ॥

సఖ్యా ఇతి ॥ సఖ్యాః కస్యాశ్చిత్ యః కరః- అంజనవిధౌ ద్విపద్యా నేత్రయోః కజ్జలాలంకరణే- అపాంగభాగం నేత్రాన్తపర్యన్తం సకృదేకవారమేవ- నతు ద్విత్రివారమిత్యర్థః-గన్తుం ప్రాప్తుం అపటురశక్తస్సన్- నయనయోరతిదైర్ఘ్యాదితి భావః, శ్రమం ఖిదమానశ్శ్రాన్తవాన్ + అశ్నోతేః కర్తరి లిట్, సః కరః రేఖావధేః నేత్రాన్తసీమాయాః(౧) అనవగాహితయా దుర్జ్ఞేయత్వేన హేతునా పూర్వం ప్రథమం అక్తం కజ్జలలిప్తమేవ, దృశోః నయనస్య అంగం ఏకదేశం పునః పునరాలలంబే జగృహే- అత్ర నయనయోస్తాదృగ్దైర్ఘ్యాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్త్యతిశయోక్త్యుజ్జీవితోఽయం పునఃపునరక్తాంజనభ్రాంతి మద

సఖ్యాః కరోఽంజనవిధౌ సకృదేవ గన్తుమాపాంగభాగ
మపటుశ్శ్రమమాససాద। రేఖావధేరనవగా (హ)మి)
తయాదృగఙ్గం పూర్వాక్తమేవ స పునః పునరాలలమ్బే॥

సఖ్యా ఇతి ॥ సఖ్యాః యః కరః అంజనవిధౌ అంజనకరణే సకృదేవ ఏకవారమేవ ఆపాంగభాగం అపాంగభాగమభివ్యాప్య + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః॥ గన్తుం అపటుః అక్షమస్సన్ శ్రమం ఆససాద ప్రాప + అషూవ్యాప్తౌ లిట్; అశ్నోతేశ్చేతి నుట్, స కరః రేఖాయా అవధేః కర్మణి షష్ఠీ అనవగామితయా అజ్ఞాతృతయా ఖంజనదృశ ఇతి వ్యవహారాదక్తానక్తయోరైక ॥ సాఙ్గ్యం ప్రథమం అక్తం అంజేః క్తః అనిదితామితి నలోపః యస్యావిధాషేతీణ్నిషేధః దృగంగమేవ దృగవయవమేవ పునః పునః ఆలలమ్బే శిశ్రియే

(౧) ఏవమర్థవర్ణనే పూర్వార్ధోక్తచక్షుర్దైర్ఘ్యవ్యంజనేఽపి వపర్యవసానాత్పౌనరుక్త్యం । కింతు రేఖావధేరంజనరేఖాంతస్యేత్యర్థో వర్ణనీయః । ఏవం సత్యక్తానక్తభేదాభావసూచనాన్నైకల్యాతిశయః ప్రతిపాద్యత ఇతి న పౌనరుక్త్యమితి బోధ్యమ్ ॥

లంకారఇతిద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౧౭ ॥—సకలమితి॥ సఖీ కాచిత్ తన్వంగ్యాః ద్రౌపద్యాః సకలమపివపుఃమధ్యాతిరక్తాఖిల గాత్రం- సపది ముద్రితం విభూష్య అలంకృత్య స్వయం విపులేవిశాలే ఈక్షణే అంబుజే ఇవ యస్యాస్తథోక్తాపి, మధ్యదేశం ద్రౌపద్యాః మధ్యభాగం చిరతరం అతిచిరేణాపి అనవేక్ష్య, కరేణ ధృతా కాంచన కాంచీ మేఖలాయయా తథోక్తాసత్యేవతస్థౌ, చిరతరంతస్థావితివాయోజనా, అత్రమధ్యస్య అనవలోకనా సంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ఏవం విశాలనేత్రరూపసామగ్రిసత్వేప్యవలోకన కార్యానుత్పత్తే ర్విశేషోక్తిశ్చ, ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశ స్సంకరః, తదుజ్జీవితాచేయం సఖ్యాః కాంచీమనలంకృత్య తూష్ణీంస్థిత్య సంబంధోక్తి రూపాతిశయోక్తిరితిద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః, మధ్యయష్టిమితి పాఠాంతర మనవలోకనాప్రసక్త్యాసందర్భవిరోధాపత్తేరుపేక్ష్యం, పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౧౧౮ ॥— కాంచీతి ॥ అవన్తీంద్రసుతా ద్రౌపదీ,

ని॥ సకలమపివపుర్విభూష్య తన్వ్యాస్సపదిసఖీ విపులే
క్షణామ్బుజాపి । చిరతరమనపేక్ష్యమధ్యయష్టిం కరధృ
త కాంచనకాంచి రేవతస్థౌ ॥ ౧౧౮ ॥ వ ॥ కాంచీక

+ లబిఅవస్రంసనేలిట్, ఇదిత్యాన్నుమ్ ॥ ౧౧౭ ॥— సకలమితి ॥ సఖీ వయస్యా తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః సకలమపి సమస్తమపి వపుశ్శరీరం సపది ముద్రితం ॥ ని ॥ ద్రాఙ్మంక్షుసపది ద్రుతమిత్యమరః ॥ విభూష్య భూషయిత్వా విపులే ఈక్షణే నేత్రే అమ్బుజే ఇవ యస్యాస్సాపి మధ్యం యష్టిరివ తాం చిరతరం అనపేక్ష్యాదృష్ట్వా అత్యంతపౌష్ట్యాదితిభావః కరేణ ధృతా కాంచనస్య సువర్ణస్య కాంచీ మేఖలా ॥ ని ॥ స్త్రీకట్యాంమేఖలాకాంచీత్యమరః ॥ యయాసాగోస్త్రియోరితిహ్రస్వః తథాభూతైవ తస్థౌ తిష్ఠతిస్మ + ష్ఠాగతినివృత్తౌ లిట్ ఆతఔణలఇత్యౌత్వమ్ ॥ ౧౧౮ ॥— కాంచీతి ॥ కాంచీతి కలాపః

కాఞ్చీకలాపే మేఖలాభూషణే యే మణయః తేషు బిమ్బితా ప్రతిఫలితా పార్శ్వేషు యోషితాం కౌశేయపఙ్క్తిః పట్టవస్త్రమాలా యస్యాస్తథోక్తా సతీ ॥ని॥ కౌశేయం క్రిమికోశోత్థమితి వస్త్రభేదేష్వమరః, అధిగోష్ఠి ద్యూతసభాయాం ఆవిర్భవిష్యత్, కించ ఇదానీం కట్యాం నితమ్బే నిమగ్నం లీనం వాసశ్శతం వస్త్రశతం, శతశబ్దోఽనేకత్వపరః జనానాం దృశాం సూచయన్తీ బోధయన్తీవ బభాసే, ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥౧౦॥—ఆతఙ్కేతి॥ అహం లాక్షాధామ జతుగృహం పురా వారణావతనివాససమయే; అస్యాః ద్రౌపద్యాః ద్రుతం భావిషు భవిష్యత్సు వల్లభేషు పతిషు పాణ్డవేషు విషయే ఆతఙ్కేన కదాచిదత్రాయం దగ్ధా భవేమేతి శఙ్కయా, పీడాం దుఃఖం అదదాం అకరవం, దదాతేః కర్తరి

లాపమణిబిమ్బితపార్శ్వయోషిత్కౌశేయపఙ్క్తిరవ
నీన్ద్రసుతా బభాసే । ఆవిర్భవిష్యదధిగోష్ఠికటీనిమ
గ్నం వాసశ్శతం జనదృశామివ సూచయన్తీ ॥ ౧౦ ॥

ప॥ ఆతఙ్కపీడామదదాం పురాహమస్యా ద్రుతం భా

భూషణం ॥ని॥ కలాపో భూషణే బర్హే ఇత్యమరః ॥ తస్య మణిషు బిమ్బితా పార్శ్వయోర్యోషితాం స్త్రీణాం కౌశేయానాం వస్త్రాణాం ॥ ని ॥ కౌశేయం క్రిమికోశోత్థమిత్యమరః॥ పఙ్క్తిర్యస్యాస్సా అవనీన్ద్రసుతా ద్రౌపదీ అధిగోష్ఠి సభాయాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, ఆవిర్భవిష్యత్ ఉత్పత్స్యమానం కట్యాం శ్రోణ్యాం॥ని॥ కటో నా శ్రోణిఫలకం కటిశ్శ్రోణిః కకుద్మతీత్యమరః ॥ నిమగ్నమన్తర్యాతం వాససాం శతం శతమిత్యుపలక్షణమనేకేషాం। జనదృశాం లోకనేత్రాణాం దర్శయన్తీవ బభాసే. దిదీపే + భాసృదీప్తావిత్ ॥ ౧౦ ॥— ఆతఙ్కేతి ॥ అహం పురా పూర్వం ॥ ని ॥ స్యాత్ప్రబన్ధే చిరాతీతే నికటాగామికే పురేత్యమరః ॥ అస్యాః భావిషు భవిష్యత్సు వల్లభేషు ప్రియేషు ద్రుతం శీఘ్రం ఆతఙ్కేన తాపేన ॥ ని ॥ రుక్తాపశఙ్కాస్వాతఙ్కః

లజ్ ॥ ౨ ॥ రక్తాపశంకాస్వాతంక ఇత్యమరః - ఏవముక్తప్రకారం విచింత్యస్త్రీత్వా, భయేనైవ తదా ద్రౌపద్యా అలంకరణసమయే, లాక్షయా అలక్తకేనకృతం ధామ తేజ ఏవ గృహమితి శ్లిష్టరూపకం ॥౨॥ ధామస్స్యాద్గృహతేజసోరితి విశ్వః, తస్యాః ద్రౌపద్యాః పాదేపపాత ప్రణనామేత్యర్థః రూపకానుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా, ఇంద్రవజ్రా వృత్తమ్ ॥ ౧౨౧ ॥ — తస్యా ఇతి ॥ సకలాసు సఖీషు తస్యాః ద్రౌపద్యాః తత్తత్ చికురాద్యంగం వివాహవేషైః పరిణయోచితతత్తదలంకారైః, వేగాత్ శీఘ్రం విభూషితవతీషు సతీషు, కుచయోశ్శిల్పకర్త్ర్యా అలంకారిణీ సఖీ ఏకైవ కాలస్యక్షేపం అలంకరణేన విలంబం సహంతమిత్యసహనాః యేన్వృద్ధాః పురోహితాః దీర్ఘదర్శిత్వాద్యోతనాయవృద్ధత్వవిశేషణం, తేషాం కోపస్యను హూర్తకాలాతిక్రమణంకాజనితస్యపాత్రమభవత్, అత్ర ద్రౌపదీతత్తాదృశ చాలంకారకృత

విషయపల్లవోయం । ఏవం విచిన్త్యైవ భయేనైవ పాదేలాక్షాకృతం ధామపపాత తస్యాః ॥ ౧౨౦ ॥ ప ॥ తస్యాస్సఖీషు సకలాస్వపి తత్తదంగం వేగాద్విభూషితవతీషు వివాహవేషైః । కాలక్షేపాసహానవృద్ధపురోహితానాం కో ప

త్యమరః ॥ ఏషాం బాధాం అదదాం అయద్బుధ్ + దుదాఞ్ దానేలజ్, ఏవం విచిన్త్యైవ అల్పూచ్యైవ లాక్షయా జతునా కృతం ధామ తేజః గృహంచ ॥ ౨ ॥ గృహదేహత్విట్ప్రభావా ధామానీత్యమరః ॥ భయాత్ భీతేః హేతౌ పంచమీ తస్యాః స్త్రియాః పాదే పపాత + పత్లృగతౌలిట్ ॥ ౧౨౨ ॥— తస్యా ఇతి ॥ తస్యాః ద్రౌపద్యాః సకలాసు సమస్తాస్వపి సఖీషు వయస్యాసు తత్తదఙ్గం తత్తదవయవం వివాహస్య వివాహసమ్బన్ధిభిః వేషైరాకల్పైః వేగాజ్జవాద్విభూషితవతీసు సతీషు కుచయోః స్తనయోశ్శిల్పస్య మకరికాపత్రశిల్పస్య కర్త్రీ సఖీ కాలక్షేపాయాః కాలక్షేపస్య కర్తృకమ్ముదా

విలమ్బస్య విశేషణగత్యా పురోహితకోపహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తాదృశవిలమ్బాసమ్బన్ధేపి సమ్బన్ధోక్తిరూపాతిశయోక్తిశ్చ ఉజ్జీవితమ్మితి, తయోరంగాఙ్గిభావేన సఙ్కరః, వసన్తతిలకా వృత్తమ్ ॥ ౧౨౨ ॥— ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారేణ అలఙ్కృతామేనాం ద్రౌపదీమాలోక్యేవ స్వయమాత్మనాపి సన్ధ్యాయాః అరుణిమా సాన్ధ్యారుణవర్ణ ఏవ లాక్షాకృత్యం యావకాలంకరణం విరచితం యస్యాస్తథోక్తా, అఞ్జనస్తిలకశ్చ వృక్షవిశేషౌ తావేవాఞ్జనం కజ్జలం తిలక ఇతి చ శ్లిష్టరూపకం, తాభ్యాం రఞ్జితౌ అలఙ్కృతౌ ముఖస్య అగ్రస్యేవ వదనస్య భాగౌ నేత్రలలాటదేశౌ యస్యాస్తథోక్తాం ప్రతీచీం దిశం పరిణేతుముద్వోఢుమివ, భగవతి భాసాం తేజసాం నిధౌ స్థానే సూర్యే ఉపగతవతి ప్రాప్తవతి సతీత్యుత్తరేణాన్వయః, తామాలోక్యేవ భాసాం నిధౌ స్వయమపి తాదృశీం ప్రతీచీం పరిణేతుమివోపగతవతీతి వా యోజనా, అత్ర రూపకద్వయోజ్జీవితపరిణయోత్ప్రేక్షాయాః ద్రా

స్య పాత్రమభవత్కుచశిల్పకర్త్రీ ॥ ౧౨౨ ॥ గ ॥ ఏవమలం-
కృత్వా మేనామవలోక్య స్వయమపి సన్ధ్యారుణిమసం-
పాదితలాక్షాకృత్యామఞ్జనతిలకమఞ్జులముఖభాగాం
పరిణేతుమివ ప్రతీచీం దిశముపగతవతి భగవతి భాసాం

జోరితి షష్ఠీ, అసహనానాం అక్షమిణాం ॥ ని ॥ సహిష్ణుస్సహనః క్షన్తా తితిక్షుః క్షమితా క్షమీత్యమరః ॥ వృద్ధానాం పురోహితానాం కోపస్య పాత్రం భాజనం అభవత్ + భాసన్తాపహాంలః ॥ ౧౨౩ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ అలఙ్కృతాం ప్రసాధితాం ఏనాం, ద్రౌపదీం అవలోక్య స్వయమపి సన్ధ్యాయా అరుణిమ్నా సన్ధ్యారాగేణ సమ్పాదితం లాక్షాకృత్యం యావకకార్యం యస్యాస్తాం అఞ్జనమేవ అఞ్జనాఖ్యగజ ఏవ తిలకస్తైవ మఞ్జులః మనోజ్ఞః ముఖభాగః అగ్రభాగో యస్యాస్తాం అన్యత్ర అఞ్జనతిలకాభ్యాం మఞ్జులము

పద్యాలోకనోత్ప్రేక్షాసాపేక్షత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥౧౩॥—తస్యామితి ॥ తస్యాం ద్రౌపద్యలంకరణదివససంబన్ధిన్యాం క్షపాయాం రాత్రావేవ, నిజస్య ఆత్మీయస్య కులస్యవంశస్యఉత్తంసానాం శిరోభూషణాయమానానామిత్యర్థః, పార్థానాం సంబన్ధినాం ఉత్సవానాం వివాహోత్సవానాం, సాక్షాన్నిష్ప్రతిబన్ధం ఆలోకాయ, అవలోకితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా + తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ, హిమాంశోః రుచయోయస్యతస్మిన్ చన్ద్రే, ద్యామాకాశం సపదిద్రుతం విశతిసతి ఏతేకుమారాః పార్థాః అలంకారేణ వైవాహికేన సహితాస్సాలంకారాస్సంతః, శుభంయాశుభయోగయుక్తే ॥౨॥ శుభంయుస్తుశుభాన్వితఇత్యమరః, మరకతఖచితైః హరిన్మణిఘటితైః

నిధౌ ॥ ౧౩ ॥ ప ॥ తస్యామేవక్షపాయాంసపదినిజకులోత్తంసపార్థోత్సవానా మాలోకాయేవసాక్షా ద్విశతిహిమరుచౌద్యాంశుభంయాముహూర్తే ।సా పానైరధ్యరుక్షన్మరకతఖచితైర్వేదిమే తేకుమారాస్సా

ఖభాగాం రమ్యనక్షత్రప్రదేశాం ప్రతీచీందిశం వారుణదిశం పరిణేతుమివ వివోఢుమివ భగవతి శ్రీమతిభాసాంనిధౌసూర్యేఉపగతవతి సతి ప్రాప్తవతిసతి అస్తంగతేఇతిభావః ॥ ౧౩ ॥—తస్యామేవేతి ॥ తస్యామేవక్షపాయాం రాత్రావేవ సపది తస్మిన్ క్షణే ॥౨॥ సద్యస్సపదితత్క్షణేఇత్యమరః ॥ నిజకులస్య ఆత్మకులస్య ఉత్తంసానాం శేఖరాణాం ॥ ౨ ॥ పుంస్యుత్తంసావతంసౌద్వౌకర్ణపూరేపి శేఖరేఇత్యమరః ॥ పార్థానాం పాండవసమ్బన్ధినాం ఉత్సవానాం కర్మణిషష్ఠీ సాక్షాత్ ప్రత్యక్షం ఆలోకాయ దర్శనాయేవ హిమరుచౌ చంద్రే ద్యాం ఆకాశం విశతిసతి శుభంయాంశుభాన్వితే ముహూర్తే లగ్నే సాలఙ్కారాః అలఙ్కారసహితాఃఏతేకుమారాః పాండవాః పురోధోభిః పురోహితైః సరభసం సవేగం నిహితైర్ని

ణైబద్ధైః సోపానైః పురోధోభిః పురోహితైః నిక్షిప్తైస్సంవిధానైః సమిత్కుశాదివైవాహికోపకరణైః సమగ్రాం సంపూర్ణాం, వేదిం వైవాహికీంఅధ్వరుక్షా అరురుహుః, అధిపూర్వాద్రుహేః కర్తరిలుఙ్, సర్గ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౧౩౮ ॥— తత్రేతి ॥ తత్రవివాహవేద్యాం ముహూర్తస్య వివాహలగ్నస్యగుణేషుచంద్రతారాబలాదిష్వివదీపేషు ద్వయేష్వపీత్యర్థః, ఏవమగ్రేపి ఓజాయమానేషు ఓజాఖ్యశుభయోగవదాచరత్సుప్రకాశమానేషుచసత్సు+ఏకత్రఉపమానాదాచారఇతిక్యఙ్, అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘః + అన్యత్రఓజశ్శబ్దః తద్వత్పరః కర్తుఃక్యఙ్ సలోపశ్చేత్యుపమానాదాచారార్థే క్యఙ్ ఓజసోప్సరసోనిత్యమితిసకారలోపశ్చ, ఓజాఖ్యయోగాఖ్యాతిషేప్రసిద్ధః, మంత్రవిదాం వైవాహికమంత్రకోవిదానాం పురోహి

లంకారాః పురోధస్సరభస నిహితైస్సంవిధానైస్స
మగ్రామ్ ॥ ౧౩౮ ॥ X ॥ తత్ర ముహూర్తగుణే
ష్వివసమంతాదోజాయమానేషు దీపేషు మంత్రవి

క్షిప్తైస్సమ్భారైస్సమ్యగ్విధానైస్సమగ్రాంపూర్ణాం వేదిం మరకతైర్గారుత్మతరత్నైః ॥ ని ॥ గారుత్మతంమరకతమిత్యమరః ॥ ఖచితైః ప్రత్యుప్తైః సోపానైః ॥ ని ॥ ఆరోహణంస్యాత్సోపానమిత్యమరః కరణేతృతీయా, అధ్వరుక్షా ఆరురుహుః + రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావేచలుఙ్,శలఇగుపధాదితిక్సః హోఢః షఢోఃకస్సితికః షత్వంకషయోగేక్షః ॥ ౧౩౮ ॥— తత్రతస్మిన్సమయే ముహూర్తానాం లగ్నఘటికానాం గుణేష్వివ దీపేషు ఓజాయమానేషుసత్సుదీవ్యమానేషు సత్సు+ఓజశ్శబ్దాద్వృత్తివిషయే తద్వతి వర్తమానాత్కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్సలోపౌ ఓజసోప్సరసోనిత్యమితరేషాం విభాషయేతి నిత్యస్సలోపః మంత్రవిదాం మంత్రవేత్తౄణాం +సత్సూద్విషతిక్విప్, వదనేష్వివ ముఖేష్వివ వాద్యేషు ఘనతతాదిషుశబ్దాయమా

తానాం వదనేషు వక్త్రేషు ప్రసన్నః వాద్యేషు సునతతసుషిరానద్ధభేదేన చతు ర్విధేషు శబ్దాయమానేషు శబ్దం ఏకత్రవణాం స్త్రః ముచ్చారయత్సు అన్య త్ర ప్రసన్నా సుశ్లోక వాణాం నేన కుర్వత్సు సత్సు + శబ్దవైరేత్యాదినా కరోత్య ర్థే క్యఙ్ ప్రత్యయః, కమనీయైః మనోహరైః మణిభిః కోరకితైః సం జాతకోరకైః సంవర్ద్ధితైః + తారకాదిత్వాదితచ్ - కనకభూషణైః కటకాంగ దాదిభిః అవికృతమప్రాపిత రూపాంతరం సహజం స్వాభావికం రా మణీయకం సౌందర్యం యస్యాస్తాం, అవ్యాజసుందరత్వాన్న భూషణైః కార్యమితి భావః, కన్యకాం ద్రౌపదీమమీషాం పాండవానాం సకాశే సన్నిధౌ కులపాలికాః కులస్త్రియః నివేశయామాసుః ప్రవేశితవత్యః అత్ర ముఖాత్మగుణానాం దీపానాం చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితే నౌజాయమానత్వేన వాద్యానాం మంత్రవిద్వదనానాం చ శబ్దాయమా నత్వేన చౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవల ప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయో గితాద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౧ ౧౪ ॥—ప్రాతేతి ॥ కుశాంకూరైః భిన

దాంవదనేష్వివశబ్దాయమానేషు వాద్యేషు కులపాలి
కాః కమనీయమణిని కాయకోరకితైః కనకభూషణైరవి
కృతసహజరామణీయకాం కన్యకామమీషాం సకాశే ని
వేశయామాసుః ॥ ౧౨౪ ॥ ప ॥ ప్రాతఃపార్శ్వే కుశాం

నేషు శబ్దం కుర్వత్సు సత్సు + శబ్దవైరకలహేతి క్యష్ (౧) వాక్యష ఇత్యాత్మ నేపదవిధానాచ్చానచ్ ॥ కులపాలికాః కులస్త్రియః ॥ ని ॥ కులస్త్రీః కు లపాలికేత్యమరః ॥ కమనీయైః రత్నైః కోరకితైః + తారకాదిత్వా దితచ్ కనకభూషణైస్సువర్ణభూషాభిః అవికృతం సహజం స్వభా వసిద్ధం రామణీయకం సౌందర్యం యస్యాస్తాం కన్యకాం అమీషాం పాండవానాం సకాశే సమీపే నివేశయామాసుః ఉపవేశయామాసుః + విశ ప్రవేశనే ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౧౨౪ ॥—ప్రాతపార్శ్వ ఇతి ॥ కుశాం

---

(౧) ఇదం చింత్యం। శబ్దవైరేత్యాదినా క్యఙ్విధానే సక్యషభావాత్

స్తైః పరిస్తరణదర్భైః పూతాః పరిశుద్ధాః పార్శ్వాశ్చత్వారః యస్య తస్మిన్, మణిభిః కుట్టిమే నిబద్ధభూమా వేద్యామితి యావత్ తస్య ధౌమ్యస్య పాండవపురోహితస్య పురస్తాదగ్రే ప్రతిబింబః ధౌమ్యప్రతిచ్ఛాయేవ అనలః వైవాహికాగ్నిః ప్రాజ్వలత్ ప్రజజ్వాల పురోహితోదగ్ధాన్ పరిస్తీర్య వేద్యామగ్నిం ప్రతిష్ఠాపితవానిత్యర్థః ఉత్ప్రేక్షాలంకారః శ్లోకవృత్తమ్, పంచమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః । షష్ఠం గురు విజానీయా దేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితి లక్షణాత్ అస్యైవ యుగ్మవిపులావక్త్రమితి నామాంతరమితి జ్ఞేయమ్॥౧౭౯॥—ధర్మానితి॥ హే పార్థాః యూయం అనయా ద్రౌపద్యా సహ ధర్మాన్ శ్రౌతస్మార్తాన్ ప్రజాః పుత్రాంశ్చ బహు యథా తథా సంచినుత సంపాదయత +చినోతేర్విధ్యర్థే లోట్ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ బ్రువాణః వదం స్తస్మిన్ ద్రుపదరాజ ఇవ అనలోఽగ్నిరపి సచస చేత్యర్థః, శామ్యంతి

కూ రైః పురస్తాన్మణికుట్టిమే । ప్రాజ్వలత్తస్య ధౌమ్యస్య ప్రతిబిమ్బ ఇవానలః ॥ ౧౭౯ ॥ ప ॥ ధర్మాన్ప్రజాశ్చ బహుసంచినుతానయేతి శామ్యత్త్వమిచ్చట చటాకృతిభిర్బ్రువాణః । తామాత్మజాం ద్రుపదరా

కూ రైః దర్భాం కురైః+ మందివాశిమధిచతి చంక్ర్యం కిభ్యడుర జిత్యురవిఅం కురః ఖ ఈ రాదిత్వాదం కూరో పిపూతౌ పార్శ్వౌ యస్య తస్మిన్ పురస్తాత్ ప్రాచ్యాం మణీనాం కుటిమే నిబద్ధభూమౌ అనలః వివాహాగ్నిః తస్య ధౌమ్యస్య పురోహితస్య ప్రతిబిమ్బ ఇవ ప్రాజ్వలత్ +జ్వల దీప్తౌ లఙ్॥౧౭౯ ధర్మానితి॥ అనయా నవోఢయా వధ్వా ధర్మాన్ గృహస్థోచితానౌపాసన వైశ్వదేవయజ్ఞాదీన్ ప్రజాశ్చ సంతతీశ్చ బహు అధికం సంచినుత సంగృహ్ణీత +చిఞ్ చయనే విధౌ లోట్; ఇతి శామ్యంతీనాం సమిధాం చటచటాకృతిభిః చటత్ చటదితి శబ్దైః +అవ్యక్తానుకరణాద్ద్వ్యజవరార్ధాదనితౌ డాజితి డాచ్, డిత్వసామర్థ్యాదభస్యాపి టేర్లోపః (౧) డాచి బహుళం

(౧) డాచో జాదిస్వాదిత్వేన భత్వాసిద్ధేర్డిత్వాట్టిలోప ఇతి వక్తవ్యం

నాం దహ్యమానానాం సమిధాం పాలాశాదీనాం సంబంధిభిః చటచ
టాకృతిభిః చటచటశ్శబ్దైఃతద్వ్యాజేనేత్యర్థః, ధర్మాద్యాః పాణ్డవాశ్చ
బహుళసంచినుతానవమేతి బ్రువాణస్సన్, ఉన్నతాశిఖాజ్వాలైవఅగ్రక
రస్తేన, ఉన్నతాశ్శిఖాశిఖాకాంతిః రాజముద్రాంగుళీయకం వాయ
స్య తథోక్తేన అగ్రకరేణ్వాతిచ తేభ్యః పాండవేభ్యః తామాత్మజాం
ద్రౌపదీం తస్యావహ్నేరుత్పన్నత్వాదితిభావః ప్రాదాత్ దత్తవా
నిత్యుత్ప్రేక్షా + దదాతేఃకర్తరిలుఙ్, అత్ర ఆత్మజాదానేన ప్ర
కృతయోరేవాగ్నిద్రుపదయోః రూపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగి
తాయాః అగ్నిదానోత్ప్రేక్షాయాశ్చైకవాచకానుప్రవేశస్సంక
రః, ఉత్ప్రేక్షాయాస్తు అపహ్నవరూపకాభ్యాముజ్జీవితత్వాత్తాభ్యా
మంగాంగిభావేన సంకరః- వసంతతిలకా ॥ ౧౨౮ ।—అథేతి ॥ అథ
పాణిగ్రహణానంతరం పృథాసుతాః ధర్మాదయః వధ్వాద్రౌపద్యాస
హితాః వధూసఖాస్సంతః జతునానిర్మితః జాతుషః + త్రపుజతు

జఇవానలోపి ప్రాదాదివోన్నతశిఖాగ్రకరేణ తే
భ్యః ॥౧౨౮ ॥ ప ॥ అథజాతుషాలయసమర్పణాత్కృ
తంపరిపోషమస్యవపుషాభివీక్షితుమ్ । స్పృహయాళ

వైభవతఇతిద్విత్వంనిత్యమామ్రేడితేడాచీతిపూర్వోత్తరవర్ణయోఃపర
రూపం బ్రువాణః వదన్ అనలోపిఅగ్నిరపిద్రుపదరాజఇవేత్యుపమా
తామాత్మజాం పుత్రీం స్వస్మిన్ జాతత్వాదితిభావః ఉన్నతేనశిఖాగ్రే
ణైవ కరేణ హస్తేన పరిణామః తేభ్యః పాండవేభ్యః ప్రాదాత్
అయచ్ఛదిత్యుత్ప్రేక్షా + డుదాఞ్దానేలుఙ్ ఉపమాపరిణామో
త్ప్రేక్షాణామంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౨౮॥—అథేతి॥అథానంత
రం జతునోవికారఃజాతుషఃత్రపుజతునోష్షుగితిఅణ్ప్రత్యయష్షుగాగ
మశ్చ తాదృశస్యాలయస్య సమర్పణాత్ దానాత్ కృతం అస్యాగ్నే
ర్వపుషః శరీరస్య పరిపోషం పుష్టిం అభివీక్షితుందృష్టుం స్పృహయా

నోష్టఃగితినిర్వృత్తా ఘోణాఘగాగమా॥ని॥జతుత్రపుభ్యాంనిర్వృత్తంజా
తుషంత్రాపుషంత్రి|ప్పి|కామినః(౧)సచాసావాలయో గృహంతస్యసమ
ర్పణాత్ భక్షణార్థం ప్రదానాత్ - కృత జనితమన్యాః పఞ్చపః
శరీరస్యపరిపోషం మాంసలత్వమభిసిక్తలుం స్పృహాయావః కిలేతి
సంభావనాయాం - కౌతుకిని ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఉపాక్రమాత్ జ్యే
ష్ఠానుక్రమేణ అగ్నింపరిచక్రముః ప్రదక్షిణంచక్రుః - మంజుభాషిణీ
వృత్తమ్ ॥ ౧౫౫ ॥ —కఠినత్వేతి ॥ సాధు... ద్రౌపదీ - కు
చకుమ్భః ... కఠినత్వ ... వర్జితయోః
... గర్భా ...
జపవేత్యాలం । ...
వేత్యుత్ప్రేక్షా ...

ప కలవృధానుకానః ...

వధూసఖాః ॥ ...

చకుట్మలస్యకురుపీఠపధూః । ...

శవ.కిల కాంక్షావంతిఇవ స్పృహిగృహపతీతిస్పృహాణ్య ...
చ్ అయామం చేతిశౌరయాదేశః, వృథానుతాః పాండవాః తేషాం వి
వాహసమయేవధ్వాస్సఖాయః వధూసఖాస్సంతి + రాజాహస్సఖిభ్యశ్చ
తిటచ్ కన్యాసహితాఇత్యర్థః, హుతవహం అగ్నిం పరిచక్రముఃప్ర
దక్షిణీచక్రుః + క్రముపాదవిక్షేపేలిట్ ॥ ౧౫౬ ॥ —కఠినత్వేతి ॥
కుచః కుట్మలఇవ తస్య కఠినత్వం కాఠిన్యమేవ స.చలోతయా అవతె
పస్య గర్వస్య భరాత్ హేతోర్గృహీతః నిజయోవిజయో యయాసా
నాకురువీరవధూః పతినాంభార్యాణాం పాణిభిహస్తైర్ధృతంపదమం
ఘ్రింఅశ్మనఃపాషాణస్య శిరసి ఆతిష్ఠిపమితిమంత్రేణనిదధేనిక్షిప్తవతీ
(౧)నిర్వృత్తార్థేఇతిజతుత్రపుభ్యాంనిర్వృత్తంజాతుషమిత్యమరసారక్షణ
సమ్యక్ ।వికారార్థేణ్విధానాజ్జతుత్రపుణోర్వికారోజాతుషమిత్యర్థః

ణస్య శిరసిఉపరినిదధేనిహితవతీ- వైవాహికంకర్మ సప్తపద్యాఖ్యమక రోదిత్యర్థః ప్రమితాక్షరావృత్తమ్ ॥౧౨౯॥— కన్యయేతి ॥ కన్యయా ద్రౌపద్యా అభ్యవహుతాః అభిసమీపే హోమవిషయాఃకృతాః విధయోలాజహోమాఖ్య వైవాహికకర్మణ్యేలాజాః - పంచానాంపల్లభానాం కరాగ్రైర్విమర్దాత్ పాణిగ్రహణసమయే పీడనాద్ధేతోః బాహురేవవంశో వేణుః తస్మాద్గళితాః ముక్తాఃమౌక్తికానీవేత్యుత్ప్రేక్షా, కందళతిప్రజ్వలతి అనలస్య వైవాహికాగ్నేః రోచిషి జ్వాలాయాం పేతుః అత్ర విధిలాజానాం ధావళ్యాదిగుణ నిమిత్తకోత్ప్రేక్షాయా బాహువంశేతి రూపకానుప్రాణితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః, అభ్యవహృతా ఇతి పాఠాంతరముక్తార్థస్య లాక్షణికత్వాపత్తేరుపేక్ష్యమ్; స్వాగతా ॥ ౧౩౦ ॥—విధీతి ॥ విధయేవధూకర్తృకవైవాహికకర్మకరణార్థం చోదనాసు ప్రేరణాసు విషయే, మణిమయీషుదీపయష్టికాసుపరితఃస్ఫురంత్యాఃప్రతిఫలన్త్యాఃప్రతికృ

ధృతంపదమక్ష్ణనశ్శిరసిసానిదధే ॥ ౧౨౯॥ కన్యయా
భ్యవ(హు)హృ)తావిధిలాజాఃకందళత్యనలరోచిషిపే
తుః । పంచపల్లభకరాగ్రవిమర్దాద్బాహువంశగళి
తా ఇవముక్తాః॥౧౩౦॥విధిచోదనాసుమణిదీపయష్టికా

+ డుధాఞ్ధారణపోషణయోర్లిట్ ॥ ౧౨౯ ॥—కన్యకేతి॥ కన్యకయా అభ్యవహృతాః దత్తాః విధిలాజాః విధానలాజాః పంచానాంపల్లభానాం కరాగ్రైర్హస్తాగ్రైర్విమర్దాత్పీడనాత్ బాహురేవవంశః బాహువంశః తస్మాత్ భుజవేణోర్గళితాః ముక్తాఇవముక్తాఫలానీవకందళత్యంకురతి + ఆచారక్విబంతాత్కర్తరిక్విప్, అనలస్యాగ్నేః రోచిషిపేతుః + పత్లృగతౌలిట్, అతఏకేత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥౧౩౦॥ విధీతి ॥ విధేశ్చోదనాసు ప్రేరణాసు మణిదీపయష్టికాయాం దీపస్తంభేస్ఫురన్త్యాఇందిరాయాలక్ష్మ్యాః ప్రతికృతేః ప్రతిమాయాః స్తు

తేః ద్రౌపదీప్రతిబిమ్బస్య సుభ్రువా ద్రౌపద్యాశ్చ ఉభయోర్వివేచన విధౌ ఇయం ద్రౌపదీ ఇయం తత్ప్రతికృతిరితి పార్థక్యేన జ్ఞానవివపురోధసః ధౌమ్యస్య స్ఖలనం ప్రమాదో బభూవ, మంత్రో వైవాహిక కర్మాంగం తంత్రం తదనుష్ఠానం తయోస్తు స్ఖలనం న బభూవ, అత్ర ద్రౌపదీతత్ప్రతికృత్యుభయవివేచనే మంత్రతంత్రద్వయే చ ప్రసక్తస్య ప్రమాదస్యాపూర్వస్మిన్నేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః యత్తు స్ఫురదిన్దిరాప్రతికృతేరితి పాఠాంతరం యచ్చ వా మణిమయ్యాం దీపయష్టికాయాం దీపస్తమ్భోపరి స్ఫురంత్యాః ఇందిరాప్రతికృతేః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పూజార్థం నిక్షిప్తాయా ఇతి నృసింహవ్యాఖ్యానం, తదుభయమప్యశుద్ధం జగత్పూజ్యాయాః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పీఠికాయామేవ స్థాప్యతయా దీపస్తమ్భోపరివిన్యాసస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్ తన్నామకదోషాపత్తేః ఉక్తార్థస్య మహతాం వ్రీడావహత్వాదశ్లీలదోషాపత్తేశ్చ,(౧)కల్యాణమితి మంగళశ్లోకే నైతత్కావ్యకర్తుః

(పరిత)స్స్ఫుర(దిందిరాప్ర)(త్ప్ర)తికృతేశ్చసుభ్రువః। ఉభ
యోర్వివేచనవిధౌపురోధసఃస్ఖలనంబభూవ నతుమంత్రతం

భ్రువశ్చ ద్రౌపద్యాశ్చ ఉభయోర్వివేచనవిధౌ వివేకకరణే పురోధసః పురోహితస్య స్ఖలనం స్ఖలితం బభూవ మంత్రతంత్రయోస్తు స్ఖలనం న

---

(౧) వస్తుతస్తు స్ఫురదిందిరాప్రతికృతేశ్చేతి ప్రాచీనపాఠే వైవాహికకర్మణి వేదికాసమీపే పీఠే పూజార్థం నిక్షిప్తాయా లక్ష్మీప్రతిమాయాః మణిమయదీపయష్టౌ ప్రతిఫలనసంభవాన్న కాపి హానిః; తేన చ ద్రౌపద్యా ఇందిరాసాదృశ్యప్రతీతేరుత్కర్షస్యైవ ప్రతీతిః; శైవత్వేన లక్ష్మ్యాం పూజ్యతాజ్ఞానాభావేపి తత్సౌందర్యస్య లోకోత్తరత్వే నిర్వివాదత్వేన తదుపమయా సౌందర్యాతిశయప్రతీతేరక్షతత్వాన్నాయం దోషః, కించ రఘువంశసప్తమసర్గే సాన్నిధ్యయోగాత్కిలతత్రశచ్యా ఇతి తృతీయశ్లోకవ్యాఖ్యానే, శచీసన్నిధాయే విఘ్నము

శ్చైవతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ , అధునోపస్థితాయాస్తస్యా ఇతి వక్తవ్య
త్వేపి గౌరీప్రతిమాయా ఏవ తథాత్వావశ్యకత్వాత్ప్రబంధానాం తత్రా
ద్వేషేపి ప్రకృతాయాః ద్రౌపద్యాః ప్రకృతే ప్రసక్త్యాపత్తేః ప్రక
రణాక్షరాద్యదోషాపత్తేశ్చేతి సుధీభిర్విభావనీయం, మంజుభాషిణీవృత్తమ్
॥ ౧౩౭ ॥ — బాహుప్రతాప ఇతి ॥ అవనీంద్రస్య పాండోః పు
త్రాః యుధిష్ఠిరాదయః, బాహుప్రతాప ఇవ హవ్యవాహే అగ్నౌ ఉభ
యస్మిన్నపి సాక్షిణి సతి, ద్వయసాక్షికృత్యేతి యావత్ - సామంత రా
జానాం శత్రునృపాణాం ధరణేః రాజ్యస్యేవ యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌప
ద్యాః కరం పాణిం భలిం చ క్రమశః జ్యేష్ఠానుక్రమేణ కాంక్షాసమం

త్రయోః ॥ ౧౩౮ ॥ బాహుప్రతాప ఇవ సాక్షిణి హవ్య
వాహే సామంతరాజధరణేరివ యాజ్ఞసేన్యాః । కాం

బభూవ * భవతేర్లిట్ ॥ ౧౩౭ ॥—బాహుప్రతాప ఇతి॥ బాహ్వో
ర్భుజయోః ప్రతాపేఇవ హవ్యవాహే అగ్నౌ సాక్షిణి సతి సామంత
రాజానాం శత్రుభూపానాం ధరణేరివ భూమేరివ యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌ
పద్యాః కరం హస్తం రాజదేయద్రవ్యం చ కాంక్షయా సమం సదృశం

ప్రజనయంతి తేత్వచిరాత్ప్రలీయంత ఇతి ప్రవాదః, వివాహే శచీపూజ
నం నారదీయసంహితాయాముక్తం *సమ్పూజ్య ప్రార్థయిత్వా తాం శచీం
దేవీం గుణాశ్రయామ్ । ఇతి తథా చ ప్రయోగరత్నాకరే; తతో దాతా ప్ర
తిష్ఠసితతండులపుంజే శచీమావాహ్య షోడశోపచారైః పూజయేత్ -
తాంచ కన్యైవం ప్రార్థయేత్ * దేవేంద్రాణి నమస్తుభ్యం దేవేంద్రప్రి
యభామిని । వివాహం భాగ్యమారోగ్యం పుత్రలాభం చ దేహి మే ॥ ఇతి॥
చారిత్రవర్ధన సుమతివిజయయో ర్వ్యాఖ్యానే చ ॥ ఇంద్రాణ్యా సా
న్నిధ్యాత్ప్రత్యూహం వినా పాణిగ్రహణసిద్ధిర్భవతీతి, ఇత్యాదినా వివా
హే శచీపూజాయా ఏవ విధానాద్గౌరీపూజావల్లక్ష్మీపూజాయా అపి మాం
గలికత్వాత్సౌఖ్యముపపన్నమేవ ॥

వాంఛాసమకాలమేవ గృహీత్వా- హర్షేణయావృద్ధిః తాంసంతో
షసమృద్ధిమితియావత్ - అభజన్ ప్రాప్తుః అత్రబాహుబలప్రతాప హస్య
వాహయోస్సాక్షిత్వకరణేన సామంతిఫణీయాజ్ఞ సేనాన్యాః శ్లేషభిత్తికా
భేదాధ్యవసితకరగ్రహణేన చౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా
ద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః-ఏవం తాదృశగ్రహణస్య విశేషణగ
త్యాసంతోషసమృద్ధి ప్రాప్తిహేతుత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్య
లింగం - ద్వయోశ్చసంసృష్టిః - వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౩౨॥—॥
పాంచాలేతి ॥ పూజకః పూజాకర్తా - పూజ్యః పూజార్హః తయో
ర్భావంపూజకత్వం పూజ్యత్వంచ పుష్యత్తమాఅతిశయేన పోషయ
న్తౌ - ఏకఃపూజయన్ అపరఃపూజ్యమానఇతి యావత్ - సప్రసిద్ధః
పాంచాలరాజో ద్రుపదశ్చ స పాండవః ధర్మరాజశ్చతౌ ద్వౌ యౌ
తక్తైఃవివాహకాలదేయద్రవ్యైఃకరక్లైః ఆఢ్యంభవిష్ణుత్వంధనికత్వం అ

ఘ్నాసమంక్రమశఏవకరంగృహీత్వాహర్షేణవృద్ధిమభ
జన్నవనీంద్రపుత్రాః ॥ ౧౩౨ ॥ పాంచాలరాజశ్చస
పాండవశ్చపుష్యత్తమౌపూజకపూజ్యభావౌ । ఆఢ్యం

యథాతథాక్రమశఏవజ్యేష్ఠక్రమేణైవగృహీత్వాస్వీకృత్య అవనీంద్రపు
త్రాః పాండుపుత్రాః హర్షేణ ముదా వృద్ధిం అభజన్ ప్రాపుః
+ భజసేవాయాంలఙ్, బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాపన్నపూర్ణోపమా
లఙ్కారః ॥ ౧౩౨ ॥—పాంచాలరాజఇతి । పూజకపూజ్యభావౌపూ
జాకర్తృత్వపూజార్హత్వే పుష్యత్తమౌ అతిశయేన పుష్యన్తౌ +
అతిశాయనేతమబితితమప్ పాంచాలరాజః ద్రుపదః సపాండవశ్చ ధ
ర్మరాజశ్చ ఉభావితి శేషః యౌతకైః స్వైః వివాహదేయైః ధనైః
॥ ని ॥ స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వంత్రిష్వాత్మీయే స్వోస్త్రియాంధనే ఇత్య
మరః ॥ అనాఢ్య ఆఢ్యోభవతీత్యాఢ్యంభవిష్ణుః+ఆఢ్యసుభగేత్యనువర్త
మానేకర్తరిభువఇష్ణుచ్; అరుద్విషదితిముమ్ తస్యభావః ధనిక

కిఞ్చనత్వం దారిద్ర్యంచ ద్వే అపికర్మణీతే ధనికత్వదారిద్ర్యే తౌ పూజకపూజ్యభావావివవ్యత్యస్యతాం విపరీతీచక్రతుః + వ్యతిపూర్వాత్స్యతేఃకర్తరిలఙ్, ప్రథమం ద్రుపదః కన్యాయాతకదానాభ్యాం పూజకోఽకిఞ్చనశ్చ అభూత్- తదుభయప్రతిగ్రహాభ్యాం యుధిష్ఠిరః పూజ్య ఆఢ్యంభవిష్ణుశ్చాభూత్- పశ్చాచ్చ శ్వశురస్య గురుత్వస్మరణాదకిఞ్చనస్యైవ ప్రతిగృహీతృత్వాచ్చ ద్రుపదః పూజ్యోఽభూత్- ధనికస్యైవ దానసమర్థత్వాజ్జామాతృత్వాచ్చ యుధిష్ఠిరః పూజకోఽభూదితి సముదాయార్థః + ఆఢ్యంభవిష్ణుత్వమిత్యత్ర- కర్తరిభువః ఖిష్ణుచ్ ఖుకఞావిత్యాఢ్యోపపదాద్భువః ఖిష్ణుచిఖిత్త్వాత్ అరుర్ద్విషదత్యాదినాముమ్- తస్యభావస్త్వతలావితిత్వప్రత్యయేచరూపం- అనాఢ్య ఆఢ్యోభవతీతి ఆఢ్యంభవిష్ణుః- నాస్తికిఞ్చన యస్యేత్యకిఞ్చన ఇత్యుభయత్రవిగ్రహః, అత్రద్రుపదయుధిష్ఠిరయోః ధనికత్వదారిద్ర్యయోశ్చ వ్యత్యాసీకరణే నౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః అత్రవ్యత్యస్యతాంతావివయాతక్తేస్త్రైఇత్యేవపాఠః-

భవిష్ణుత్వమకించనత్వంవ్యత్యాస్తతాం తావివయాతక్తై

త్వం ॥ని॥ ఇభ్య ఆఢ్యోధనీస్వామీత్యమరః ౹ నాస్తికించనయస్య అకించనః దరిద్రః మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః తస్యభావః దారిద్ర్యంచ తావివ పూజకపూజ్యభావావివవ్యత్యాస్తతాంవ్యత్యస్తీచక్రతుః+ అసుక్షేపణేలుఙ్ అస్యతివక్తీత్యఙ్ అస్యతేస్థుగితిథుక్ తస్థమిపామితితామాదేశః అయంవ్యతిశబ్దో విపర్యయద్యోతకః నతు క్రియావినిమయద్యోతక ఇతి కర్తరికర్మవ్యతిహారఇతినాత్మనేపదం (౧)పూర్వంపాంచాలఃపూజకః ధర్మరాజఃపూజ్యః ఇదానీం॥ని॥ పూజ్యస్తుశ్వశురేపిచేత్యమరోక్తేఃపాంచాలఃపూజ్యస్సతుపూజకః తద్వత్ పూర్వంపాంచాలోధనికః అయమకించనః ఇదానీంతు జామాత్రే సర్వస్వందత్వా అయమకించ

(౧) వస్తుతిసుపరస్పరమిత్యర్థాహారేఇత రేతరేత్యాదినాతఙ్నిషేధః ॥

యౌతకైస్సైన్యైరితి పాఠాంతరంతు సంతావివేతిపదత్రయార్థా న్వయ
స్యాసంగతత్వాదిదోషాదుపేక్ష్యం- ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥ ౧౩౩॥—
ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారేణ అంతరిక్షే ఆకాశేనిక్షిప్తస్యవేణ్వా
ద్యూర్ధ్వదండే బద్ధస్యలక్ష్యస్య వేధనలక్షణేన భేదనాత్మకేన శు
ల్కేన కన్యాయా ఆవర్జనార్థం వరదేయేన - నిష్కేణదీనారేణేతి
జాత్యేకవచనం - నిజేషుకంఠేషు నిష్కాయితాభూషణ వదాచరం
తీకన్యాయాః ద్రౌపద్యాః భుజలతాయేషాంతాన్ తాదృశశుల్కలబ్ధ
ద్రౌపదీభుజాలింగితానిత్యర్థః॥ని॥ సాష్టేశతేసువర్ణానాంహేమ్న్యు
రోభూషణేపలే ॥ దీనారేపిచనిష్కో(స్త్రీ)త్యమరః- ఏతాన్ ద్రౌపదీ
పరిణేతౄన్ కౌంతేయానవగంతారః పార్థా ఇతిజానంతఇత్యర్థః ఏ
తాన్ కౌంతేయాన్ అవగంతారః అవజ్ఞాతారః తిరస్కర్తారఇతి

(స్తై)స్సైః) ॥ ౧౩౩ ॥ ౫ ॥ ఏవమంతరిక్షనిక్షిప్తలక్ష్య
వేధ(న)లక్షణేన(౧)శుల్కనిష్కేణనిజకంఠనిష్కాయి
తకన్యాభుజలతానేతాన్ పథి కౌంతేయానవగంతారో
దురహంతారోపితనివర్తనమతయో వికర్తనతనయో

నోజాతస్సుతుధనికోజాతఇతిభావః ॥ ౧౩౩ ॥—ఏవమితి ॥ ఏవం అం
తరిక్షే నిక్షిప్తస్య లక్ష్యస్య శరవ్యస్యవేధః వ్యధఏవ లక్షణంచిహ్నం
యస్యతేనశుల్కేన పణేనైవ నిష్కేణ హేమ్నా నిజేషు ఆత్మీయేషు
కంఠేషు నిష్కాయితేభూషణవదాచరితే కన్యకాయాః భుజౌ లతే
ఇవయేషాంతాన్ ॥ ని॥సాష్టేశతేసువర్ణానాం హేమ్న్యురోభూష
ణేపలే । దీనారేపిచనిష్కో(స్త్రీ)త్యమరః ॥ ఏతాన్ కౌంతేయాన్ ప
థి మార్గే అవగన్తారః నిశ్చేతారః దురహంతయా దురహంకారేణ

---

(౧)శుల్కంవరేణ కన్యాయైదేయద్రవ్యం।యౌతకంతు కన్యాదాతృవ
రవధ్వోః దేయద్రవ్యమ్।యౌతకాదితుయద్దేయంసుదాయోహరణంచత
దిత్యమరః।వాహ కాలేయద్దేయంయౌతకంతదుదీరితమితికోశాన్తరంచ

యావదితి వా- అత ఏవ పథి మార్గమధ్యే దురహంతయా దురహంకారే
ణ ఆరోపితా ప్రాపితా- నివర్తనే పాండవేభ్యో ద్రౌపద్యా అపహర
ణే పాండవానాం ద్రౌపదీవివాహమధ్యే పాండవపలాయనే వా విష
యే మతిర్నిశ్చయః యేషాం తే, శకునేర్భగినీ గాంధారీ తత్పుత్రాః భా
గినేయాః దుర్యోధనాదయః- భాగినేయానాం మాతులానుకారిణీ ప్ర
కృతిరితి ప్రసిద్ధ్యా శకునివద్దుర్మతిత్వద్యోతనాయ తేషాం తథా నిర్దే
శః- వికర్తనసూనోర్యః తత్తనయస్య కర్ణస్య ఉపాయేషు కార్యాలో
చనేషు విధేయైః వచనే స్థితైః తదుపాయాః కర్ణేన తచ్చిత్తానువర్తిభి
రిత్యర్థః విధేయో వినయగ్రాహీ వచనే స్థిత ఆశ్రవ ఇత్యమరః - సహా
యైః దుశ్శాసనాదిభిః సంమంత్ర్య సమ్యగాలోచ్య పూర్వం ద్రుపదా
య ద్రోహకాలే ఆరబ్ధస్య ఉపక్రాంతస్య ఆరబ్ధపూర్వస్య తదా నానా
దేశ్యైస్సహైషామపి పలాయితత్వాదితి భావః. యుద్ధే పలాయనస్యై
వాధ్యయనస్య ద్వితీయాయాః ఆవృత్తేరభ్యాసస్య విచ్ఛిత్తిం విచ్ఛేదం పరి

పాయ విధేయైస్సహాయైస్సహ సమ్మంత్ర్య సమారబ్ధపూ
ర్వస్య యుద్ధపలాయనాధ్యయనస్య ద్వితీయావృత్తివి

ఆరోపితా నివర్తనే మతిర్యేషాం తే వికర్తనతనయస్య కర్ణస్య ఉ
పాయస్య విధేయైరనుకూలైః ॥ ని ॥ విధేయో వినయగ్రాహీ వచనే స్థిత
ఆశ్రవ ఇత్యమరః ॥ సహాయైస్సమ్మంత్ర్య ఆలోచ్య సమారబ్ధపూర్వ
స్య పూర్వమారబ్ధస్య సుప్సుపేతి సమాసః+ భూతపూర్వే చరడితి ని
ర్దేశాత్ క్తాంతస్య పూర్వనిపాతః యుద్ధే పలాయనమేవాధ్యయనం
స్వాధ్యాయస్తస్య ద్వితీయావృత్తేః విచ్ఛిత్తిం విచ్ఛేదం పరిజిహీర్ష
మాణా ఇవ పరిహర్తుమిచ్ఛవ ఇవ శకునేర్భాగినేయాస్స్వస్రీయా
స్తే దుర్యోధనాదయః సేనాయాః సైన్యస్య పురస్సరంతీతి పురస్సరేభ్యః+
పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేరితి టచ్ నిస్సాణశబ్దేభ్యః పటహేభ్యః నిస్సారితైః
ఉద్గమితైః నిస్సాణనిర్ఘోషణిభిః లాలితైరౌత్సుక్యం ప్రాపితైః క్ష్వే

జిహీర్షమాణాః పరిహర్తుమిచ్ఛన్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా+పరిపూర్ణాత్ హృష్టాత్ సన్నద్ధాల్లటశ్శ్రసభ్-సేనాయాః పురస్సరాత్ అగ్రవర్తినః నిస్సాణాత్ జయదున్దుభేః నిస్సారితైః ప్రవర్తితైః నిస్స్వనైః ధ్వానైః లాలితైః మిశ్రితైః క్ష్వేళితైః సింహనాదైః - క్షాళితం నిరస్తం గవాక్షాణాం మానమేవకక్ష్యం మాలిన్యం యస్య తత్ ప్రతిధ్వనిత గవాక్షమిత్యర్థః- కాక్ష్యమితిపాఠే కక్ష్యైవకాక్ష్యం వ్రతమిత్యర్థః ద్రుపదస్యపురం పునరపి నిరుధ్య నిరుచ్ఛ్వాసయాంచక్రుః నిర్బన్ధః చక్రుః నిశ్శ్వాసోఽపి యథా తత్రత్యానాం న నిర్గచ్ఛేత్ తథాచక్రురిత్యర్థః ॥ ౧౩౮ ॥—తదితి ॥ తత్క్షణం నిరోధనసమకాలమేవ వివిధైః ఖడ్గగదాతోమరశరాసనాదిభిరాయుధైః అమూన్యేషు సహితేషు ద్రు

చ్ఛత్రిం పరిజిహీర్షమాణా ఇవ లోకనిధానినేయాః
సేనాపురస్సరనిస్సాణనిస్సారితనిస్స్వనలాలితైః క్ష్వే
ళితైః క్షాళితగవాక్షమాన(కా)క)క్ష్యం(౧)ద్రుపదనగ
రం పునరపి నిరుధ్య నిరుచ్ఛ్వాసయాంచక్రుః ॥ ౧౩౮ ॥
తత్క్షణమేవ సత్వరం నిర్గత్వరేషు వివిధైరాయుధైర

ళితైస్సింహనాదైః క్షాళితం నిరస్తం గవాక్షాణాం వాతాయనానాం మానమభాషణమేవ రౌక్ష్యం పారుష్యం ॥ ని ॥ రూక్షః పాదపజాతౌ స్యాదప్రియేఽప్యమృణేఽపి కఠినేఽపి ఇతి విశ్వః॥ యస్మిన్ తత్ ద్రుపదస్య నగరం పురం నిరుధ్య నిరుచ్ఛ్వాసయాంచక్రుః+ ఉచ్ఛ్వాసరహితం చక్రుః+నిరుచ్ఛ్వాసశబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యన్తాదామ్ప్రత్యయః సర్వం పూర్వముక్తమేవ ॥ ౧౩౮ ॥—తత్క్షణమితి ॥ తత్క్షణమేవ వివిధైర్నానావిధైరాయుధైః ప్రహరణైః అమూన్యేషు అరికేషు ద్రుపదస్య సైన్యేషు సైనికేషు నిర్గత్వరేషు నిర్గచ్ఛత్సు సత్సు గత్వరశ్చేతి నిపాతనాద్గమేః క్వరప్ అనునాసికలోపస్తుగాగమశ్చ ॥ ౧౩౯ ॥—

(౧)భేరీనిర్ధ్వానోజ్జృమ్భితసింహనాదప్రతిధ్వనితగవాక్షమిత్యర్థః

పదస్సైన్యేషు సత్వరం నిర్గతేషు యుద్ధార్థమాగతవత్సు సత్స్విత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౧౩౫ ॥— పృథేతి ॥ తే పృథాసుతా అపి రథేష్వధిరూఢాస్సన్తః శరైర్బాణైః ద్విషతః శత్రూన్ దుర్యోధనాదీన్ చూర్ణాన్ లవశశ్ఛిన్నానిత్యర్థః- తేషాం ద్విషతాం సమ్బన్ధినీనాం సుభ్రువాం స్త్రీణామలకాన్ చూర్ణకున్తలాన్ అచూర్ణానపి వైధవ్యేన కుఙ్కుమాదిచూర్ణరహితాంశ్చ విధాతుం కర్తుమేవం ద్విధా విచార్య ఆలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా, పురాత్ ద్రుపదాన్నిరీయుః నిర్గతవన్తః ఉపజాతిః ॥ ౧౩౬ ॥—శఙ్ఖానితి ॥ తే ద్వయేఽపి పాఞ్చాలాః కౌరవాశ్చ ప్రవీరాః-ద్యువి స్వర్గే అన్తరిక్షే చ సీదన్తి వసన్తీతి ద్యోస

ఘూన్యేషు ద్రుపదసైన్యేషు ॥౧౩౫॥ ప ॥ పృథాసుతా
స్తేఽపి రథాధిరూఢా ద్విధా విచార్యైవ పురాన్నిరీయుః ।
శరైర్విధాతుం ద్విషతోఽపి చూర్ణాన్ తత్సుభ్రువామప్య
లకానచూర్ణాన్(౧)॥౧౩౬॥ శఙ్ఖాన్ దధ్ముస్తాడయన్తి

పృథాసుతా ఇతి ॥ తే పృథాసుతాః పాణ్డవా అపి రథానధిరూఢాస్సన్తః ద్విధా ద్విప్రకారేణ + సంఖ్యాయా విధార్థే ధా ఇతి ధాప్రత్యయః, విచార్యైవ విచారణం కృత్వైవేత్యుత్ప్రేక్షా విచారప్రకారస్తు శరైర్బాణైర్ద్విషతోఽపి శత్రూనపి చూర్ణాన్ క్షోదాన్ ॥ ని ॥ చూర్ణాః క్షోదస్సముత్పింజపింజలౌ భృశమాకులే ఇత్యమరః - విధాతుం తేషాం ద్విషతాం సుభ్రువాం స్త్రీణాం అలకాన్ చూర్ణకున్తలాన్ అచూర్ణాన్ అవాసయోగాన్ ॥ ని ॥ చూర్ణాని వాసయోగాస్స్యురిత్యమరః ॥ పతినాశేన స్నానాద్వాసనాద్రవ్యరహితానిత్యర్థః విధాతుం కర్తుం పురాన్నగరాన్నిరీయుః నిర్యయుః ఇణ్గతౌ లిట్ ॥౧౩౬ ॥— శఙ్ఖానితి ॥ సిద్ధాదీనాం సిద్ధప్రముఖానాం ద్యవి సీదన్తీతి ద్యోసదః

---

(౧) ఇతః పూర్వం కాన్దిశీకా అప్యపత్రపామపాస్యానుపదమాహవం కర్తుం పునరప్యాగతా ఇత్యమర్షాదితి భావః ॥

దః సిద్ధాః యోగసిద్ధాః నారదాదయో దేవయోనివిశేషాశ్చ ఆదయో యేషాం తేషాం లాలనీయే శ్లాఘనీయే యుద్ధస్య ఆరమ్భే శంఖాన్ దధ్ముః ఆపూరయన్ + ధ్మాయతేః కర్తరి లిట్ - భేరీః తాడయన్తి స్మ అతాడయన్ క్ష్వేళాం సింహనాదాన్ చక్రుః అకుర్వన్ చాపస్య ధనుషః నాదాన్ టంకారాన్ వివవ్రుః చక్రురిత్యర్థః + వృఞో తేః కర్తరి, లిట్ అత్రా నేకక్రియా యౌగపద్యాత్ సముచ్చయాలంకారః శాలినీ, వృత్తమ్ ॥ శ్లో॥ శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥౧౩౭

అనయోరితి ॥ అనయోర్బలయోః కౌరవపాంచాలచతురంగయోః యుధ్యమానయోరితి శేషః- మహారథానామవలోకాయ వర్ణనం కర్తుమిత్యర్థః + క్రియార్థోపపదస్య కర్మణిస్థానిన ఇతి చతుర్థీ నభోజుషాం గగనభాజాం సురీణాం దేవస్త్రీణాం + జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీష్- సౌధభాజాం ప్రాసాదాగ్రగతానాం పు

స్మ భేరీః చక్రుః క్ష్వేడాం చాపనాదాన్ వివవ్రుః। సిద్ధాధీనాం ద్యోసదాం లాలనీయే యుద్ధారంభే తే ద్వయేపి

వవ్రుః రాః ॥ ౧౩౭ ॥ అనయోర్బలయోర్మహారథానామ

వలోకాయ నభోజుషాం సురీణామ్ । సుదృశాం చ పుర

దేవాస్తేషాం లాలనీయే స్పృహణీయే యుద్ధస్యారంభే ద్వయేపి+సంఖ్యాయా అవయవే తయప్ ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వేత్యయజాదేశః॥ తస్య స్థానివద్భావేన తయపత్యయాంతతయా పథమచరమేతి జసే సర్వనామసంజ్ఞావికల్పా జ్జసశ్శీభావవికల్పః తే వవ్రిరాః శంఖాన్ దధ్ముః+ధ్మాశబ్దాగ్నిసంయోగయోః లిట్, భేరీః తాడయన్తిస్మ + తడ ఆఘాతే స్వార్థే ణిజంతాల్లట్ స్మే ఇతి భూతే లట్ క్ష్వేళాం సింహనాదం చక్రుః చాపానాం నాదం వివవ్రుః + వృఞ్ వరణే లిట్ ॥ ౧౩౭ ॥ — ॥

అనయోరితి ॥ అనయోర్బలయోస్సేనయోః మహారథానాం మహారథవతాం అవలోకాయ నభోజుషాం ఆకాశగతానాం సురీణాం దేవస్త్రీ

రస్య సుదృశాం పౌరాఙ్గనానాం చోభయీనాం విధృతాకరే గృహీతావరణస్య యద్దైవమ్ప్రశానాం పత్రిత్వేన వరణార్ద్రాస్రక్ - మందారమాలైవేతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః- ఛేదికా ఇమాస్సూర్యః వరణస్రగ్ధారణాత్ ఇమాః పౌర్యః తదభావాదితి మిథోభేదానుమాపికా అభూత్ ఇత్యనుమానాలంకారః- తేన పౌరాఙ్గనానాం పార్వత్యతిశాయి సౌన్దర్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౧౩౮॥

ఆసీదతామితి । ఆశుసత్వరమాసీదతాం యుద్ధాయ సన్నహ్యతాం-అతామ్యత్ అవిచ్ఛిద్యమానం కరయోః కౌశలం ధనుర్గ్రహణశరసంధానాదిషు నైపుణ్యం యేషాం తేషాం ధనుర్ధరాణాం మిథః అన్యోన్యం బాణగణానాముపరోధాన్నిరోధాద్ధేతోః, కస్యాపి ధనుర్ధరస్య వ్రణం క్షతం నాభూత్ యద్యస్మాత్కారణాత్ రణం యుద్ధం నవంనూతనం నవిద్యతే వకారో యస్మిం స్తథోక్తమితి చ, రణశబ్దస్య వకారసహితత్వే వ్రణం స్యాదిత్యర్థః అత్ర చ పక్షే వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయః, బాణైర్బాణానాం నిరోధే శరీరభేదనాయోగాద్వ్రణస్యాప్రసక్తిరితి తత్వం బాణగణోపరోధాద్వ్రణం న కస్యాపి రణం నవం యది

స్యసౌధభాజాంవరణస్రగ్విధృతైవ భేదికాభూత్ ॥౧౩౮

ఆసీదతామాశుధనుర్ధరాణామాసీదతామ్యత్కరకౌశలా

నామ్ । క్షణం మిథో బాణగణం నిరుధ్య వ్రణం వినా

శాం + జాతైరితిజీవ్, నగరస్య పురస్య సౌధభాజాం సుదృశాంచ విధృతా వరణస్రగేవ వరణమాలికైవ భేదికా భేదబోధికా అభూత్ + భూనత్వాయ్యాలుక్ ॥ ౧౩౮ ॥—ఆసీదతామితి ॥ ఆశు శీఘ్రం ఆసీదతాం ఆసన్నానాం + సదేశ్మత్వప్రత్యయః సీవాదేశః, అతామ్యంతి అగ్లాయంతి కరాణాం హస్తానాం కౌశలాని యేషాం తేషాం ధనుర్ధరాణాం ధానుష్కాణాం తత్ర తస్మిన్ ప్రదేశే క్షణం మిథః అన్యోన్యం బాణగణం శరసమూహం నిరుధ్య నివార్య వ్రణం వినా పృథగ్వినేతి

త్యేనహారః, బాణగణాన్నిరుధ్య వ్రణంవినాతత్రరణంమహీయఇతిపా
ఠాంతరేతు- తత్రేతి మహీయన్నితిచ పదద్వయస్య వైయర్థ్యాన్నిరర్థ
కత్వదోషః ఉక్తస్యాంస్యాయోగశ్చేతిధ్యేయమ్ ॥ ౧౩౯ ॥— ద్విరద
మితి ॥ ద్విరదః గజః తదారూఢఇత్యర్థః, ఎవమగ్రేపిద్విరదం తుర
గః అశ్వః తురగం రథికో రథారూఢః రథికం పదగః పాదచారీ పది
గంచ ఏవమితరేతరం అన్యోన్యమేత్య సంగత్య దివి అంతరిక్షే నార
దస్యమునేర్యోవిస్మయః ఆశ్చర్యం తస్య నాకతరుః కల్పవృక్షంఆశ్చ
ర్యజనకమిత్యర్థః, రణం యుద్ధం విదధే చకార, రథికం రథికఇత్యాది
పాఠస్తు క్రమభ్రష్టదోషామపెక్ష్యః(౧)॥౧౪౦॥—రజఇతి॥ రజాంస్యే

తత్రరణంమహీయః ॥ ౧౩౯ ॥ రథికంరథికోద్విరదం

ద్విరదస్తురగంతురగః పదగంపదగః॥ఇతరేతరమేత్యర

ణంవిదధేదివినారదవిస్మయనాకతరుః॥ ౧౪౦ ॥ రజోం

ధకారెపుదృశోంధయత్సుకరైఃకరాన్యాశోకసూత్ర

ద్వితీయా మహీయః+మహచ్ఛబ్దాదీయసుని టేరితిటిలోపః రణంయుద్ధేర
ఆసీత్+అసభువిలఙ్ అస్తిసిచఇతీట్, ముష్టీముష్టియుద్ధమభూదిత్యర్థః
॥ ౧౩౯ ॥—రథికమితి ॥రథికంరథినంరథికఃరథీ+అతఇనిఠన వితిఠన్,
ద్విరదం గజం ద్విరదః గజః తురగం అశ్వం తురగః అశ్వః యద్వా
ద్విరదతురగశబ్దౌ లక్షణయా తద్వత్పరౌ పాపదగం పదాతిం పదగః
పదాతిః ॥ ఇతరేతరం అన్యోన్యం ఏత్య ప్రాప్య + ఇణ్ పూర్వాత్
దిణోల్యప్, దివి ఆకాశే నారదస్య సంబంధార్థేషష్ఠీ విస్మయస్య
ఆశ్చర్యస్య నాకతరుం కల్పవృక్షం తస్యాప్యాశ్చర్యప్రదమిత్యర్థః
రణం యుద్ధంవిదధే + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలిట్ ॥౧౪౦॥—
రజోంధకారెష్వితి ॥ రజాంసి ధూళయఏవ అంధకారాస్తమాంసి తే

---

(౧)అయమేవాపేక్ష్యః,రథగజతురగపదాతీతిక్రమస్యప్రసిద్ధేఃఇతఏవ
వనవమస్తబకారంభేరథాంగమాతంగతురంగమోద్ధురితికవిరేవవక్ష్యతి

హాన్ధకారాః రజాంస్యన్ధకారాణీవేతి వా తేషు దృశః నేత్రాణి అన్ధయత్సు అన్ధీకుర్వత్సుసత్సు పాండుపుత్రాః కరైః స్వైః కౌతుకసూత్రం ప్రతిసరః చిహ్నంయేషుతాన్ కరాన్ పరామృశన్తః స్పృశన్తస్సన్తః ప్రహారాన్ శస్త్రఘాతాన్ పర్యహారన్ పరిహృతవన్తః మిథ ఇతిశేషః, అత్ర నవకౌతుకహస్తస్పర్శేన పాండవానాం స్వీయత్వానుమానాదనుమానాలజ్కారః తథాఅసమ్బన్ధేపి సమ్బన్ధోక్తిరూపాతిశయోక్తిశ్చ, ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సజ్కరః ॥ ౧౪౨ ॥ సోమకేష్వితి ॥ సూర్యసూనోః కర్ణస్య శితైస్తీక్ష్ణైర్బాణైః సోమకేషు పాఞ్చాలేష్వపసర్పత్సు పలాయమానేషుసత్సు కులిశం వజ్రం ఆయుధంయస్యతస్య ఇన్ద్రస్య నన్దనః అర్జునః కోదండం చాపంకూజ

చిహ్నాన్(౧)పరామృశంతోయుధిపాణ్డుపుత్రాఃపర
స్పరంపర్యహరన్ప్రహారాన్(౨)॥౧౪౩॥సోమకేష్వపస
ర్పత్సు సూర్యసూనోశ్శితైశ్శరైః । కూజయామాస

పుదృశః దృష్టీః అంధయత్సుసత్సు + అంధదృష్ట్యుపఘాతేసావర్ధణ్యాస్తాచ్ఛతృప్రత్యయః, యుధి యుద్ధే పాండుపుత్రాః పాండవాః కౌతుకసూత్రాణి వివాహకంకణసూత్రాణ్యేవ చిహ్నాని లక్ష్మాణి యేషాంతాన్ కరాన్హస్తాన్ కరైర్హస్తైః పరామృశంతస్స్పృశంతః స్పృశంతస్సంతః పరస్పరం అన్యోన్యం ప్రహారాన్ తాడనాని పర్యహారన్ అత్యజన్ + హృఞ్హరణేలఙ్ ॥ ౧౪౨ ॥— సోమకేష్వితి ॥ సూర్యసూనోః కర్ణస్య శితైస్తేజితైశ్శరైర్బాణైః సోమకేషు ద్రుపదదేశభవానాం సోమకాఇతిసంజ్ఞా తేషు అపసర్పత్సు పలాయమానే

---

(౧) రజోవ్యాప్త్యాదృష్టిప్రసారాభావేన స్వపరభేదాగ్రహేసతిసమ్ముఖాగతాన్ ధృత్వా కరేపరామృశ్య కజ్కణస్పర్శేసతిస్వీయా ఇతిజ్ఞాత్వాతత్యజుః।అన్యథాతలముష్టిజాన్వాదిభిర్నిష్ఠురంప్రజహ్రురితిభావః ॥

(౨) కౌతుకం మఙ్గళేహర్షేహస్తసూత్రేకుతూహలేఇతివిశ్వః ॥

యామాస-గుణాకర్షణేన ధ్వనయతిస్మ, సూర్యసూనోస్తత్ప్రసూతా యాదీప్తైః శితైస్తీవ్రైః శ్లక్ష్ణైరివ శరైరంశుకిరణైః సామకేషు ఛన్దస్సద్భవ లేషు జలేషు అపసర్పత్సు శుష్యత్సుపతత్సు కులిశాయుధం నన్దయతి వాహనత్వేనేతినన్దనః మేఘః కస్యబ్రహ్మాణః ఉత్ ఊర్ధ్వంఅండంబ్ర హ్మాండోర్ధ్వభాగం ఆకాశం కూజయామాస-గర్జితైరితిభావః ని ॥ శాశ్చిత్తోత్తరవిబ్రహ్మవాతానూర్ధ్నిముఖెపుంకమితివిశ్వః ॥ ఇత్యర్థా న్తరం! నతుశ్లేషః అభిధాయాఇత్యాదెరుక్తత్వాదితి ॥ ౧౪౭॥—తేనే తి ॥ జననే జన్మనీవ ప్రథనే యుద్ధేపి ఉభయత్రచేత్యర్థః, వృకోద రస్యభీమస్యద్వితీయః వృకోదరోద్వితీయస్సహాయోయస్యేతివ తేనార్జు నేన కరస్య ఉదరేమధ్యే పరికర్మీకృతస్య అలఙ్కారీకృతస్య కార్ము కస్య చాపస్య సమ్బన్ధిభిః వర్మాణి కవచాని నిర్భిన్నస్తీతి లబ్ధోక్తైః

కోదండం కులిశాయుధనందనః ॥ ౧౪౭ ॥ గ ॥ తేనజ
ననఇవ ప్రథనేపివృకోదరద్వితీయేన కరోదర పరిక
ర్మీకృతస్యకార్ముకస్య వర్మనిర్మాథిభిః శరో
ర్మిభిర్ని(కృత్త)ర్మితైర్మర్మాణో(?)భయవిసారిభి
స్స్వేదవారిభిస్స్వపచాన్యేవ యానపదెభిషేంచంశః

ష్వసత్సు కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య నందనః పుత్రోర్జునః కోదండం ధనుః కూజయామాస + కూజఅవ్యక్తేశబ్దే హేతుమణ్ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౧౪౭ ॥—తేనేతి ॥ జననేఇవజన్మనీవ ప్రథనేయుద్ధేపివృకోదరస్యభీ మస్య ద్వితీయేన వృకోదరసహాయకేనచ తేనార్జునేన కరోదరె హ స్తమధ్యే పరికర్మీకృతస్య భూషణీకృతస్య॥ ని ॥ పరికర్మాంగసంస్కా రఇత్యమరః ॥ కార్ముకస్య ధనుషస్సంబంధిభిః వర్మాణి దంశనాని॥ని॥ తనుత్రంవర్మదంశనమిత్యమరః ॥ నిర్భిన్నంతీతినిర్మాథినస్తైఃశరోర్మిభిః బాణతరంగైః ॥ నిర్మితైర్మాణిఉత్పాదితవ్రణానిమర్మాణియేషాంతెభ యాద్భీతెః విసారిభిర్విసృత్వరైఃస్వేదవారిభిః ఘర్మోదకైఃపచాన్యేవ

శరాణామూర్మిభిః పరమ్పరాభిః నికృత్తాని ఛిన్నానిమర్మాణి ఆయు
స్థానానియేషాంతే, సౌబలెయాః మర్యోధనాదయః భయేన విసారిభి
స్స్రవద్భిః స్వేదవారిభిస్స్వేషాంపదానిచరణాన్యేవయానపదేవాహ
నస్థానేఽభిషించంతః పాదచారిణస్సంతః సమరాజిరెయుద్ధప్రాంగణె
కందళితమంకురితం పార్థయశఏవ చతుర్థీచంద్రః తస్య కలాయా అ

(౧)సమిరాజిరకందళితపార్థయశశ్చతుర్థీచంద్రకలావ
లోకనం పరిహర్తుమివ ముఖం నిర్వర్త్య సౌబలే
యాః కేవలై రేవబాహుభిః (౨)కురుపుటభేదనం ప్రతిప

పాదానేవయానపదేవాహనస్థానేఽభిషించంతః పాదచారిణఇతియో
వత్ సమరాజిరే యుద్ధాంగణె కందళితస్య ఉత్పన్నస్య పార్థయ
శసఏవ అర్జునకీర్తేరేవ చతుర్థీచంద్రస్య వినాయకచతుర్థీచం
ద్రస్య కలాయాః అవలోకనం దర్శనంపరిహర్తుమివ*భాద్రేమాసి
చతుర్థ్యాంతుశుక్లచంద్రస్యదర్శనమ్ । మిథ్యాభిమాషణంకుర్యాత్త
స్మాత్పశ్యేన్నతంతదెతి వచనాదితిభావః॥(౩) ముఖంవదనం నివర్త్యప

(౧) సాధ్వసాశ్రాన్తవిత్రతయా స్విన్నగాత్రాః ప్రాణత్రాణెచ్ఛ
యా స్వచ్ఛన్దధావనపరిపన్థీని వాహనాన్యుత్సృజ్య పాదై రేవ పలా
యామాసురితిభావః ॥ (౨) కేవలైరనాయుధైః । ఆయుధధారణస్యా
నర్థహేతుత్వాద్ద్రుతతరధావనవిరోధిత్వాచ్చేతిభావః ॥

(౩) అతఏవ యాదవాభ్యుదయ ప్రథమసర్గే ద్వావింశశ్లోక
వ్యాఖ్యానె॥నహిశుద్ధైతిగృహ్యేత చతుర్థీచంద్రచంద్రికేత్యత్రభాద్ర
పదశుక్లచతుర్థీవివక్షితా । తదుక్తం * కన్యాగతచతుర్థ్యాంతు శు
క్లెచంద్రస్యదర్శనమ్' మిథ్యాభిమాషణంకుర్యాత్తస్మాత్పశ్యేన్నతంతదె
తిశ్రీమదప్పయ్యదీక్షితైరుక్తం - అత్రపార్థయశసశ్చతుర్థీచంద్రక
లాత్వ రూపణెనాగ్రే చంద్రకలాయాఇవ వర్ధిష్ణుత్వం సర్వజనతం
జకత్వం సకలదిగ్వ్యాపకత్వంచ సూచితమ్ ॥

షలోకనం పరిహర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, చతుర్థీచంద్రదర్శనమపవాదహేతురితిప్రసిద్ధం, ముఖం నివర్త్య పరావర్త్య లజ్జావశాదితిభావః, కేవలైర్నిరాయుధైరేవ బాహుభిరుపలక్షితాః కురుపుటభేదనం హాస్తినపత్తనం ప్రతి పలాయాంబభూవుః పలాయనంచక్రుః ॥ ౧౪౩ ॥—బీభత్సావితి.॥ యుధి యుద్ధే బీభత్సోరర్జునస్య చాపేనవిసృతేషు ప్రకటితేషు మహత్సు శ్లాఘ్యేషు కర్మసు క్రియాసు, తన్మధ్యే ఇత్యర్థః, విమతేషు శత్రుషు సన్నద్ధేష్వసత్సు, పృష్ఠం చాపదండపశ్చాద్భాగం ప్రకాశ్య పృథునా మహతా జవేన వేగేన విలోలా జీవా శింజినీ యస్మిన్కర్మణి తత్తథాగమనం బాణప్రయోగార్థం ఆకర్షణాన్మండలీభవనం నమనోన్నమనాత్మకమితియావత్ ఏకం కర్మ, దృఢం ధార్తరా

లాయాంబభూవుః ॥ ౧౪౩ ॥ ప ॥ భీభత్సుచాపవిసృ
తేషుమహత్సుకర్మస్వేకం దృఢం జగృహిరే యుధిధార్త
రాష్ట్రాః ॥ వీక్ష్యస్థితేషువిమతేషువిలోలజీవం పృష్ఠం

రావర్త్య సౌబలేయాః గాంధారీపుత్రాః కేవలైరేవ ఆయుధరహితైరిత్యర్థః । బాహుభిః కురుపుటభేదనం ప్రతిహాస్తినాపురం ప్రతి పలాయాంబభూవుః + అయపయగతౌలిట్ దయాయాసశ్చేత్యామ్ ఉపసర్గస్యాయతావితిలత్వమ్ ॥ ౧౪౩ ॥ — బీభత్సావితి॥ ధార్తరాష్ట్రాః యుధి యుద్ధే బీభత్సోరర్జునస్య * అర్జునఃఫల్గునః పార్థః కిరీటీశ్వేతవాహనః । బీభత్సుర్విజయః కృష్ణస్సవ్యసాచీ ధనంజయ ఇతి దశనామాని పురాణోక్తాని॥ చాపేన ధనుషా విసృతేషు దర్శితేషు మహత్సు గుణవత్సు కర్మసు మధ్యే ఏకం కర్మ దృఢం యథా తథా జగృహిరే స్వీచక్రుః + గ్రహ ఉపాదానే లిట్, తత్కిమితిచేత్తత్రాహ "వీక్ష్యేతి॥ విమతేషు శత్రుషు వీక్ష్య విలోక్య స్థితేషు సత్సు విలోలా జీవా జ్యా, జీవితవృత్తిశ్చ యస్మిన్కర్మణి తద్యథా భవతి తథా ॥ ని ॥ జీవాజీవంతికాభూమిమౌర్వీ జీవితవృత్తిష్వితి విశ్వః ॥ పృష్ఠం ప్రకాశ్య పృథునా బృహ

ష్టాః। తదా పలాయనకాలే జగృహిరే గృహీతవంతః, కుతః॥ విమతేషు వి
క్షృష్టిలేష్వసత్సు విలోలః గతాగతః జీవః ప్రాణధారణం యస్మిం స్తద్యథా
తథావ్యష్టం దేహాపశ్చాద్భాగం ప్రకాశ్యా పృథునా జవేన గమనం జగ్మ
హురితి వేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకా ప్రయోగాద్ధర్మ్యా శ్లేషానుప్రాణితా చ ॥
వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౪౪ ॥—విజయాదితి ॥ ఏతేషాం పాండవా
నాం సంబంధినః గుణాః శౌర్యధైర్యాదయః ఋజవః వినయాన్విత
త్వాన్మృదవోపి అకుటిలా అపీతి వా అవక్రా అపీతి చ, విజయాత్పరం
కౌరవజయానంతరం అతిభీషణాః అతిభయంకరాస్సంతః సద్యః తత్క్ష
ణమేవ సమున్నెముః సమ్యగున్నతిం ప్రాప్తాః ఉన్నమ్రా బభూవురి
తి చ, ధన్వనాం చాపానాం గుణాః శింజన్యః అతిభీషణా అపి విజయా
త్పరమవనేముః అవనమ్రాః అవరోపితా ఇతి చ; ఏతేషాం గుణాః విజ
యాదర్జునాత్ తత్ప్రీతాపాద్ధేతోరితి యావదిత్యపి ప్రాహుః, అతఏ
వ శ్లేష ప్రతిభోత్థాపితస్య విరోధాభాసద్వయస్య సంసృష్టిః॥౧౪౫॥
తఇతి ॥ తే పాండవాః నగరం ద్రుపదపురం ప్రతినివృత్య యుద్ధా

ప్రకాశ్య గమనం పృథునా జవేన ॥ ౧౪౪ ॥ వ ॥ విజ
యాత్పరమేతేషామృజవోప్య(తి)(రి)భీషణాః । సద్యో
గుణాస్సమున్నెమురవనేముస్తు ధన్వనామ్ ॥ ౧౪౫ ॥
వ ॥ తేనివృత్య నగరం సమావసన్ద్రూపితాద్రుపదరాజ

త్రా ॥ ని ॥ నిశంకటం పృథుబృహదిత్యమరః ॥ జవేన గమనం ని
మనరూపమితిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౪౪ ॥—విజయాదితి ॥ విజయా
త్ జయాత్ అర్జునాచ్చ పరం ఋజవోపి అరీణాం శత్రూణాం భీషణాః
భయానకాః తేషాం పాండవానాం గుణాః శౌర్యాదయః సమున్నె
ముః సమ్యగున్నతాః ధన్వనాం ధనుషాం గుణాస్తు జ్యాస్తు అవనె
ముః అవనతా బభూవుః + ణమ ప్రహ్వత్వే శబ్దే లిట్, అతఏకత్ర హల్లధ్య ఇ
త్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౧౪౫॥—తేనివృత్యేతి॥ తే పాండవాః నివృత్య

త్పత్త్యాగత్య అశేషాణాం లోకానాం జనకేనాపి జన్యస్య భావము
త్పత్తిం వరైస్సఖ్యంచ ఉపజగ్ముషా (ప్రా) ప్తవతా ॥ ని ॥ జన్యాస్స్ని
గ్ధావరస్యయే ఇత్యమరః ॥ శౌరిణా సమం శ్రీకృష్ణేనసహ ద్రుపదరా
జస్య పూజయా భూషితాస్సంతః సమావసన్ వసంతిస్మ; ద్రుపదపుర

పూజయా । అప్యశేషజనకేన శౌరిణా జన్యభావముపజ

యుద్ధాత్పరావృత్య ద్రుపదరాజస్య పూజయా అపచిత్యా భూషితా
అలఙ్కృతాస్సంతః అశేషాణాం లోకానాం జనకేనాపి జన్యభావం
జన్యత్వం జననార్హత్వం ఉపజగ్ముషేతి విరోధః సర్వస్య జనకర్తురపి
ఇతరస్య జనయితురభావాజ్జన్యత్వం విరుద్ధం ఉభయోస్సంబంధికత్వా
త్ పరిహారస్తు జన్యభావం వరవయస్యభావం ॥ ని ॥ జన్యాస్స్నిగ్ధావ
రస్యయే ఇత్యమరః ॥ ఉపజగ్ముషా (ప్రా) ప్తేన ÷ ఛందసిలిటః క్వసుః
విధీయతే లోకేతు భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి ఏషామేవ విధీ
యతే తథాపి శ్రేయాంసి సర్వాణ్యధిజగ్ముషస్తే ఇత్యాది మహాకవిప్ర
యోగాద్ధర్మేరపి లోకేక్వసుః ॥ లోకే సర్వస్యాపి నిరూపకభావాజ్జనకని
రూపితజన్యత్వం పుత్రనిరూపితజనకత్వంచ వర్తతే తద్వదశేషప్రపం
చస్య జనకత్వేపి తాత్పర్యవశాదశేషపదస్య దశరథవసుదేవాదిభిన్న
త్వేన శక్తిసంకోచం స్వీకృత్య దశరథాదినిరూపితజన్యత్వమస్తీతి కోవి
రోధ ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే ॥ జన్మభావమితి ॥ సమం మయాలక్ష్మ్యా సహ
వర్తతే యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా ॥ జనేరుత్పత్తేరభావం *
పుమాన్ పుంసోధికే శుక్లే స్త్రీభవత్యధికే స్త్రియా ఇత్యాది ధర్మశాస్త్రరీ
త్యా న ॥ కింతు ఆవిర్భావమాత్రం అవతారాదిష్వప్యప్రాకృతశరీరత్వా
దితి భావః ఇదంతు వేదాంతరామాయణభాగవతాదిషు ప్రసిద్ధం ॥ యది
జన్మనో భావస్తర్హి శౌరిణేతి ప్రయోగో నుపపన్నః అపత్యార్థం వినా
ఇఞ్ప్రత్యయానుపపత్తేరితి చేత్తత్రాహ ॥ జన్యభావం లోకవాదస్వభా
వం అభిప్రాయం వా ॥ ని ॥ జన్యం స్యాల్లోకవాదేపి ॥ భావస్సత్తా

ఇతిభావః, అత్రాపి విరోధాభాసః శ్లేషానుప్రాణితశ్చ ॥ రథోద్ధతావృత్తమ ॥ ౧౮౬ ॥—పార్థఇతి ॥ అఖిలేషు సహజేషు భ్రాతృణాంమధ్యఇత్యర్థః పార్థః అర్జునఏవ యుధి యుద్ధే బలం ఆత్మశౌర్యం ప్రాయశః శ్రుతవత్యాః రాజసుతాయాః ద్రౌపద్యాఃఈక్షణవృష్టిః కటాక్షపాతాత్ అర్జకస్య అంశమధికం భాగమివ అన్యభ్యాత్ అనుభూతవాన్, అర్జకస్యాంశద్వయస్మరణాదితిభావః, ఉగ్నదాసుఖమ్ ॥ ౧౮౭ ॥ ప ॥

పార్థఏవసహజేష్వఖి
లేషు ప్రాయశోయుధిబలంశ్రుతవత్యాఃఅన్వభూదధి
కమీక్షణవృష్టి(౧)రాజకాంశమివరాజసుతాయాః॥

స్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మస్వితిచామరః ॥ జానకీ సీతా రాధేయః కర్ణఇత్యాదివన్నానుపపత్తిరితిభావః(౨)శౌరిణాకృష్ణేనసమం తత్ నగరం తస్మిన్నగరేఇత్యర్థః । ఆవసత్-ఊషుః + వసనివాసే ఉప్రాన్వధ్యాఙ్వసఇత్యాధారస్య కర్మత్వమ్ ॥ ౧౮౬॥ పార్థఏవేతి ॥ పార్థఃఏవఅర్జునఏవఅఖిలేషుసహజేషుసహోదరేషుమధ్యేయుధియుద్ధేప్రాయశఃబహుశః+బహ్వల్పార్థాదితిశస్ బలంసామర్థ్యం శ్రుతవత్యాః రాజసుతాయా ద్రౌపద్యా ఈక్షణానాం దృశాం వృత్తిః స్థితిః ఈక్షణాన్యేవవృత్తిర్జీవనాని కృష్యాదీని ॥ ని॥ వృత్తిర్వర్తనజీవనే । స్త్రియాంకృషిఃపాశుపాల్యంవాణిజ్యంచేతివృత్తయ ఇత్యమరః ॥ అర్జకస్య సాధకస్య అంశంభాగమివ*అనుభవన్నపి త్యాదిద్రవ్యం శ్రమేణ యముపార్జయేత్ । దాయాదేభ్యోనతద్దద్యాద్విద్యయా లబ్ధమేవవేతి మనువచనే శ్రమేణేత్యస్య యుద్ధసేవాదినే(౧) లక్ష్యవేనసేన తస్య తదార్జకత్వాద్యుధిష్ఠిరాద్యపేక్షయా తస్మాన్నారదాతిశయోభూదితిభావః । అర్జకోంశమితిపాఠే అధికమంశం ద్విగుణాత్మకం సమ్పాదకఇవేత్యర్థః ॥ (౨) అత్రిలోకేసర్వస్యాప్తిత్యాదర్థ్యానానుపపత్తిరిత్యంతాపత్తేఃప్రకృతానుపయోగినీ॥

త్ప్రేక్షా, స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౧౪౭ ।—వృత్తాన్తమితి । అథ సరాజవృద్ధః ధృతరాష్ట్రః ఏనం ఆజతుగృహాచ్యవనం ఆకౌరవపలాయనం; ప్రసిద్ధం వృత్తాన్తమవకర్ణ్య శ్రుత్వా క్షత్త్రా విదురేణ అనుజాతైః భ్రాతృభిర్భీమాదిభిస్సహ సకాశం స్వసమీపం ప్రతి ఉపనాయ్యప్రా

౧౪౭ ॥ ప ॥ వృత్తాంతమేతమవకర్ణ్యసరాజవృద్ధఃక్ష

త్త్రా(౧)సకాశముపనాయ్యసహానుజాతైఃధర్మాత్మజా

తి విజ్ఞానేశ్వరేణ వ్యాఖ్యాతత్వాత్సర్వం వాయేనచైషాం స్వయమాజితం సద్వ్యంశమేవలభేతేతివసిష్ఠవచనేన ద్వ్యంశమివవా అధికమున్వభూత్ అనుభూతవాన్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౧౪౭ ॥—వృత్తాన్తమితి ॥ రాజసువృద్ధః పండితః ॥ ని ॥బుద్ధవృద్ధౌపండితేపీత్యమరః ॥ యద్వా రాజాచాసౌవృద్ధశ్చ ॥ ని ॥ప్రవయాస్థవిరోవృద్ధఇత్యమరః ॥ సధృతరాష్ట్రః ఏతం వృత్తాన్తంవార్తాం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా క్షత్త్రా విదురేణ ప్రయోజ్య కర్త్రా అనుజైస్సహ భ్రాతృభిస్సమం సకాశం సమీపం ఉపనాయ్య ప్రాపయ్య+నయప్రాపణేంతాత్క్త్వోల్యప్, ధర్మాత్మజాయయుధిష్ఠిరాయ +కర్మణాయమభిప్రైతిసంప్రదానసంజ్ఞా సంప్రదానే చతుర్థీతిచతుర్థీ ' కంసంభినత్తీతికంసభిత్ +సత్సూద్విషేతిక్విప్, తస్యకృష్ణస్య ధురి అగ్రే స్వనామ్నః రాజవృద్ధఇతి నామధేయస్య అర్థస్య రాజశబ్దస్య భావాత్ ప్రకృతిజన్యబోధేప్రకారతయా భాసమానాత్ యథా ఘటాదీనాం ఘటత్వాదితథా+రాజశబ్దాత్ తస్యభావఇత్యధికారేరాజాసేఇతియఃయేచాభావకర్మణోరితిభావకర్మణోః ప్రకృతిభావాభావేన స్తద్ధితఇతిటిలోపే రాజ్యమితిరూపంతస్మాదిత్యర్థః విభాగంప్రత్యవధిత్వాదపాదానసంజ్ఞా అపాదానేపంచమీ । అన్వర్థతాం రాష్ట్రం అథ విభజ్యకృత్స్నంవిభజ్య ॥ని॥ మంగళానంతరారంభప్రశ్న

(౧) క్షత్త్రాభుజిష్యాతనయేనియుక్తేచప్రజాస్రజీతిశ్వః ॥

పయ్యా ధర్మాత్మజమితి విభక్తివిపరిణామేనయోజ్యం, కంసభిదః శ్రీకృష్ణస్య ధురి అగ్రే ధర్మాత్మజాయ యుధిష్ఠిరాయ స్వస్యనామ్నః ధృతరాష్ట్ర ఇతిసంజ్ఞాయాః అన్వర్థతాం ధృతరాష్ట్రత్వం రాజ్యధారణమితి యావత్, అర్ధభావాద్విభజ్య అర్ధత్వేనవిభాగంకృత్వా దదౌ అర్ధరాజ్యం దత్తవానిత్యర్థః; వసన్తతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౪౮ ॥—॥

యద్ధురికంసభిదర్ధభావాదన్వర్థతామథ విభజ్యద

కౌన్తేష్వేష వధో అథేర్ష్యమరః ; మనోరమాయామథస్నపయాంబభూవ మంగళస్నపనంచ కారేతి శ్రీహర్షప్రయోగస్యదాహృతత్వాత్సత్త్వార్థకత్వేపి నక్షతిః॥ దదౌ + డుదాఞ్ దానే లిట్, ఆతఔణలఇత్యాత్వమ్ ॥ అత్రకేచిత్ స్వనామ్నః ధృతరాష్ట్రఇతినామ్నః అర్ధభావాత్ అర్ధసత్తాయా ఇతివదంతి, తన్న, విశేషతో నుపాత్తత్వేనార్ధపదస్య పూర్వార్థపరత్వాత్ యదికశ్చిద్విపరీతాద్యుశే ఉత్తరార్ధాదితి అపరార్ధాదితివా బ్రూయాత్, యదపి స్వోక్తిసాధనతయావదంతి యదుపాత్తం రాజవృద్ధఇతిపదంతన్నామ న॥ లోకే అసాధారణస్యైవ నామత్వవ్యవహారఇతి । తదపి నకవిసంప్రదాయసమ్మతం । అయెపృథాపత్యతవాభిధేవక్లీబత్వమహీత్యాదౌ వ్యభిచారాత్ తత్ర యదసాధారణం అర్జునేత్యాదితన్న క్లీబం । యదుపాత్తం పృథాపత్యేతి తన్నాసాధారణమితి(౧)తస్మాన్నదుక్తపవాదః కవిసమ్మతశ్చ ప్రసమ్మతఇతి మాత్సర్యముత్సార్య సుధీభిరాకలనీయమ్॥ ౧౪౮॥

---

(౧) అతఏవోక్తం రఘువంశే చతుర్దశసర్గే త్రయస్త్రింశత్తమశ్లోకవ్యాఖ్యానే మల్లినాథసూరిభిః । వైదేహిబంధోరిత్యత్ర జ్యాయోస్సంజ్ఞోచ్ఛందసోఽబహుళమితిహ్రస్వః కాళిదాసఇతివదితి । యద్యసాధారణస్యైవనామత్వంస్యాత్ । తర్హి వైదేహిబంధుశబ్దస్య జనకాదిషాధారణత్వేన నామత్వాభావాదుక్తసూత్రేణహ్రస్వోక్తౌరసంగతిః స్యాదేవ ॥ అతస్సాధారణవాచకస్యాపి నామత్వమస్తీతి కేచిత్ ॥

తస్మిన్నితి ॥ ఆహితాని సంఘటితాని లక్షణాని ఛత్రచామరాదిరాజ చిహ్నానియస్మింస్తథోక్తే తస్మిన్ నృపసుతే ధర్మరాజే రాజ్యే అభిషిక్తే సతి ధృతరాష్ట్రేణేతిభావః, యద్యస్మాత్ స్వాని స్వీయాని అక్షీణి నేత్రాణి శిశిరం శీతలం అంబు ఆనందోద్భవం బాష్పం దధుః ధృతవన్తి, ఏవం తస్మిన్నృపసుతే కుంకుమైశ్చందనమిశ్రైః లిప్తాన్యంగానియస్యతస్మిన్ తథోక్తే సతి శైశిరికాలకప్రవృత్త్యయా, స్వాక్షీణి యద్యస్మాత్ రాగమారుణ్యం అనురాగంచ విభరాంబభూవుః దధుః + భీహ్రీభృహువాంశ్లువచ్చేతిబిభర్తేరామిశ్లువద్భావాద్ద్విత్వం, భృఞామిదిత్యభ్యాసస్యేత్వం తస్మిన్నృపసుతే వందిభిః స్తుతిపాఠకైః వర్ణితే స్తుతేసతి యద్యస్మాత్ స్వాన్యక్షీణి నిష్పందత్వం నిశ్చలత్వం ఉత్సేకాదవిక్రియత్వమితి యావత్, అవహన్ వహంతిస్మ, అతఏవ ఉక్తహేతుత్రయాత్ పౌరాః పురజనాః తంధర్మరాజం స్వేషాం దృష్టిశ్చక్షురితి వినమ్రాః సంభావయంతిస్మ స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా, సాచాభిషేకకుంకుమానులేపవందివ

చోస్వనామ్నః॥ ౧౪౭ ॥వ॥ తస్మిన్నాహితలక్షణేనృ
పసుతే(నరపతౌ)రాజ్యాభిషిక్తేసతిస్వాన్యక్షీణి దధు
ర్యదంబుశిశిరంలిప్తాంగకేకుంకుమైః । రాగంయద్బిభ

తస్మిన్నితి ॥ ఆహితలక్షణే గుణైః ప్రతీతే ॥ ని ॥ గుణైఃప్రతీతేతు కృతలక్షణాహితలక్షణావిత్యమరః ॥ తస్మిన్ యుధిష్ఠిరే నరపతౌ రాజ్యే అభిషిక్తేసతి పట్టాభిషిక్తేసతి యద్యస్మాత్కారణాత్స్వాని స్వీయాని అక్షీణి నేత్రాణి కర్తౄణి సర్వత్ర । శిశిరం శీతలం అంబుదధుః కుంకుమైః లిప్తాంగకేసతి అనులిప్తావయవేసతి యద్యస్మాత్ రాగం రక్తిమానం అనురాగం విభరాంబభూవుః + డుభృఞ్ ధారణపోషణయోఃలిట్, భీహ్రీభృహువాంశ్లువచ్చేత్యామ్ శ్లువద్భావాచ్ఛ్లావితిద్విత్వంవందిభిస్స్తుతిపాఠకైఃవర్ణితేస్తుతేసతియద్యస్మాత్ నిష్పందత్వం నిశ్చలత్వం అవహన్ + వహప్రాపణేలఙ్, అతః అస్మా

ర్ణనైః రాజ్ఞఇవ స్వదృష్టేరప్యంబుధారణరాగభరణాదివిశిష్టత్వవహ
నవాక్యార్థానాం హేతుత్వేనకావ్యలింగత్రయోజ్జీవితేతి, తస్యాః తె
షాంచాంగాంగిభావేనసంకరః ॥ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥౧౪

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌ చమ్పూభారతవ్యాఖ్యానే
లాస్యాభిఖ్యానె ద్వితీయస్తబకః

రాంబభూవ పురవహన్యద్వర్ణితైర్వందిభిర్నిష్పందత్వమ
తస్స్వదృష్టిరితి(౧)తంపౌరావివవ్రుస్స్ఫుటమ్॥౧౪॥

ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ చంపుభారతేద్వితీయస్తబకః.

త్కారణాత్ పౌరాః పురేభవాఃజనాః + తత్రభవఇత్యణ్, తం యు
ధిష్ఠిరం స్వదృష్టిరితి స్వేషాంలోచనమితిసర్వేషాంరాజా నేత్రభూ
తఇతి ప్రాచీనోక్తైరతిభావఃస్ఫుటంవ్యక్తంవివవ్రుఃవివృతవంతఃఅభిషే
కాదినాశిశిరాంబుధారణాదిరాజధర్మాణామక్షిషుసత్త్వాదితిభావః౧౪

ఇత్యంబాళరామసూరివిరచితాయాం చమ్పూభారతోజ్జీవన్యాం
ద్వితీయస్తబకః.

(౧)యస్యాభిషేకస్తస్మిన్ శిశిరాంబునాభావ్యమ్।నాన్యస్మిన్ఏవంస్థితేక
థంతదిదముక్తమితిచేత్ ।ఉచ్యతే । తస్యరాజ్యాభిషేకేసతి పౌర
దృష్టీనామానందబాష్పక్లిన్నత్వాత్తస్య స్వదృష్టీనాంచాభేదకథనము
పపద్యతే । ఏవముత్తరత్రాపి ।నిష్పందత్వమేకత్రానౌద్ధత్యాదన్య
త్రానందాతిశయపారవశ్యాచ్చేతిభావః । అతస్తదభిషేకాదిభిస్స్వ
ష్టానాం శిశిరాంబ్వాదిధారణాద్ధేతోరిత్యర్థః । తేనచ పౌరాణాం త
స్మిన్నాదరాతిశయోభూదితితాత్పర్యమ్ ॥

శ్రీరస్తు.

తృతీయస్తబకప్రారమ్భః.

పితృవ్యేతి ॥ అథ అర్ధరాజ్యాభిషేకానంతరం ఏషఃపృథాతనూజోధర్మరాజః పితృవ్యస్య పితృభ్రాతుర్ధృతరాష్ట్రస్య వాచాఇంద్రప్రస్థే వసేత్యాజ్ఞికయా పరస్పరస్య స్వేషాందుర్యోధనాదీనాంచ స్నేహంప్రేమరసంమాతుం ప్రమాణీకర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా- ఖాండవేతిశబ్దః పూర్వఃయస్యనామనితథోక్తం ప్రస్థంఇంద్రప్రస్థం ప్రతీత్యర్థః - ఖాండవో బలసూదనఇతి ఇంద్రపర్యాయేషు శబ్దార్ణవః హరింకృష్ణంపురోధాయ అగ్రేకృత్వా - బలౌఘైస్సమంయయౌ ॥ని॥ కుడుపఃప్రస్థఇత్యాద్యాఃపరిమాణార్థకాః పృథగిత్యమరః - ఉపజాతివృత్తమ్ ॥ ౧ ॥—తత్రేతి ॥ వనీపకజనస్య యాచకజనస్య మనీషి

పితృవ్యవాచాథపృథాతనూజోహరిం పురోధాయ స
మంబలౌఘైః । పరస్పరస్నేహమివైషమాతుం ప్ర
స్థంయయౌఖాండవశబ్దపూర్వమ్॥ ౧॥౫॥తత్రవనీభవతివ

శ్రీహయగ్రీవాయనమః ॥ పితృవ్యేతి ॥ అథానంతరం ఏషపృథాతనూజః ధర్మరాజః పితృవ్యస్య ధృతరాష్ట్రస్య వాచా-వచనేన, హరిం-కృష్ణం, పురోధాయ పురస్కృత్య బలౌఘైస్సమం-సైన్యసంఘైస్సహ, పరస్పరస్య-అన్యోన్యస్య, స్నేహం-ప్రేమాణం;తైలాదిరసద్రవ్యం॥ ని ॥ స్నేహస్తైలాదికరసద్రవ్యేస్యాత్సౌహృదేపిచేతివిశ్వః మాతుమివ-పరిమాతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, ఖాండవఇతిశబ్దః పూర్వోయస్యతం ప్రస్థం-ఖాండవప్రస్థంతదేవేంద్రప్రస్థమితివదంతి,పరిమాణవిశేషంచ॥ని॥అస్త్రీయామాఢకద్రోణౌఖారీవాహోనికుంచకః। కుడుపః ప్రస్థఇత్యాద్యాః పరిమాణార్థకాఃపృథగిత్యమరః ॥ యయౌ-జగామ, + యాప్రాపణేలిట్ ॥ ౧ ॥—తత్రేతి ॥ అవనేవనేసమృధ్యమానే

తానాం కామితానాంపూరకాః సమగ్రసంపాదకాః పూరోర్నామరాజ్ఞః కులంవంశోయేషాం- తేచతేఅవనీపాః రాజానః తఏవసురసురభయః కామధేనవః తాసాంగోష్ఠీసమూహః తస్యాః గోష్ఠీనేపూర్వతనస్థానే ॥ ని ॥ వనీపకోయాచనికోమార్గణోయాచకార్థినౌ- గోష్ఠంగోస్థానకం తత్తుగోష్ఠీనంభూతపూర్వకమిత్యుభయత్రాప్యమరః- తత్రదేశే ఇంద్రప్రస్థభాగే వనీభవత్యరణ్యాయమానేసతిచిరాద్రాజ్ఞామవావాసాదితిభావః । స్మరణమాత్రేణకృతంసన్నిధానంసమీపస్థితిర్యేనతేన- సకలానాంశిల్పానాం గృహాదినిర్మాణవ్యాపారాణాం పారదృశ్వనాపారంగతేన విశ్వకర్మణా దేవశిల్పినాకర్త్రాస్వేన స్వీయేనైవ కర్మణా వ్యాపారేణ నత్వన్యదీయేనేత్యర్థః నిర్మాపితంరచితం

నీపకజనమనీషితపూరకపూరుకులావనీపసురసురభిగో
ష్ఠీగోష్ఠీనేదేశే (ప్రవిశ్య) స్మరణమాత్రనయనపాత్రేణ
సకలశిల్పకలాపారదృశ్వనర్మణా విశ్వకర్మణా స్వేనైవక
ర్మణా నిర్మాపితం కామనీయకనిలోకనసులభవిస్మయ

ఘూర్ణితేవనీభవతి + చ్వ్యర్థాద్భవతేశ్శతృప్రత్యయః, వనీపకజనానాంయాచకజనానాం మనీషితానామభీప్సితానాం పూరకాః పూరుకులస్య- పూరువంశస్య, అవనీపా ఏవ సురసురభయః- కామధేనవః, ॥ ని ॥ సురభిర్గవిచస్త్రియామిత్యమరః ॥ తాసాం గోష్ఠ్యాస్సల్లాపస్య సభాయా వా ॥ ని ॥ గోష్ఠీసభాయాంసల్లాపే ఇతివిశ్వః ॥ గోష్ఠీనే-భూతపూర్వగోస్థానే + గోష్ఠాత్ఖఞ్భూతపూర్వే ఇతిఖఞ్ తత్రదేశే తస్మిన్విషయే స్మరణేనైవ-స్మరణమాత్రేణ మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః నయనయోర్నేత్రయోః, పాత్రేణ-భాజనేన, సకలానాం-సమస్తానాం, శిల్పకలానాం-శిల్పవిద్యానాం, ॥ ని ॥ కలాశిల్పే కాలభేదేఇత్యమరః ॥ పారదృశ్వపారంగతం + దృశేః క్వనిబితిక్వనిప్, నర్మక్రీడాయస్యతేన విశ్వకర్మణా-దేవశిల్పినా, ని ॥ విశ్వకర్మాదేవశిల్పిమునిభేదోష్ణరశ్మిష్వి

అతఏవ కామనీయకస్య తత్పురసౌందర్యస్య అవలోకనేన యోవిస్మయభారః ఆశ్చర్యాతిశయః తేన గురుతరానతిదుర్భరాన్ అమరాన్ దేవాన్ వోఢుమక్షమతయా అశక్తత్వేన క్ష్మాతలం భూప్రదేశం ప్రత్యవలంబమానైః విమానైః దేవయానైరివస్థితైః కురువిందమణిమయైః మందిరైర్గృహైః- అభ్రంలిహమాకాశచుంబి- జంభరిపోరింద్రస్యనిదేశేనాజ్ఞయా- లంభితం ప్రాపితం తస్యేంద్రస్య నామ ఇంద్రసంజ్ఞా ఉపపదం స్వసంజ్ఞాయాం పూర్వశబ్దః యస్య తథోక్తం పురాతన రాజభిరితి శేషః - పురమింద్రప్రస్థమధిష్ఠితాయ - తత్రప్రవిష్టాయేత్యర్థః- యుధిష్ఠిరాయనివేద్యస్వపురంగచ్ఛామీతి విజ్ఞాప్య- స్వస్యపురేద్వారకాయామపి ఈదృశీమింద్రప్రస్థసుషమాసదృశీం సుషమాం కాంతి

భారగురుతరానమరాన్వోఢుమక్షమతయా క్ష్మాతల
మవలంబమానైర్విమానైరివకురువిందమణి మందిరైర
భ్రంలిహంజంభరిపునిదేశేన లంభితతన్నామోపపదం
హరిప్రస్థమధిష్ఠితాయ యుధిష్ఠిరాయ వినివేద్యస్వ
పురేపి సుషమామీదృశీం పరీక్షితుమివస్యందనే

తి విశ్వః ॥ నిర్మాపితం-నిర్మితం-ప్రాపితం, ణ్యన్తాత్క్తః కామనీయకస్య-సౌందర్యస్య, అవలోకనే-దర్శనే, సులభస్య విస్మయస్య భారేణ గురుతరాన్-దుర్భరాన్, ని ॥ దుర్భరాలఘునోఽపి ప్రోక్తో గురుర్మహతి వాచ్యవదితి విశ్వః ॥ అమరాన్-దేవాన్, వోఢుం అక్షమతయా అసహనతయా, క్ష్మాతలం-భూతలం, అవలమ్బమానైరాశ్రయద్భిః, విమానైరివ-వ్యోమయానైరివ, కురువిందమణీనాం మందిరైరభ్రంలిహం ఆకాశం స్పృశత్ + వహాభ్రేలిహ ఇతి ఖశ్, జమ్భరిపోరింద్రస్య, నిదేశేన-శాసనేన, లమ్భితం-ప్రాపితం, తన్నామ-ఇంద్రపర్యాయనామ, ఉపసమీపే ఉచ్చారితంపదముపపదంయస్య తత్ ప్రస్థం-ఇంద్రప్రస్థమితియావత్ అధిష్ఠితాయ + అధిశీఙ్ స్థాసామితి కర్మత్వం,యు

విశేషం పరీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా యదునందనేన శ్రీకృష్ణేన స్యందనేన రథేన ప్రయయే ప్రస్థితం రథమారుహ్య కృష్ణః ప్రస్థితవానిత్యర్థః + యాతేర్భావే లిట్ స్మరణమాత్రనయన పాత్రేణేతి పాఠాంతరం ॥ని॥ కురువిందః పద్మరాగ ఇత్యమరశేషః ॥ ౧ ॥ —ప్రాణేతి ॥ అథకృష్ణగమనానంతరం ఉదారః మహాన్ భూమా ప్రభావో యస్య సః ఏణాజినేన మృగచర్మణా ఘటితం ఉద్గమనీయస్య ధౌతవస్త్రద్వయస్య కృత్యముత్తరీయాంతరీయకార్యం యేనసః వీణావినోదరసికో మునిర్నారదః ప్రాణవదాచరంతీ ప్రాణాయమానా మహిళా యేషాం తాన్ ప్రాణతుల్యద్రౌపదీకానిత్యర్థః ఇమాన్ పాండుపుత్రాన్ అనుగ్రహీతుమిచ్ఛుః అనుజిఘృక్షుస్సన్ గృహ్ణాతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - క్షోణౌ పాండవావాసభూమౌ ఆవిరాసీత్ సాక్షాద్బభూవ - వసంతతిల

న యదునందనేన ప్రయయే ॥ ౧ ॥ ప ॥ ప్రాణా
యమానమహిళానథపాండుపుత్రాన్ క్షోణావిమాన
నుజిఘృక్షు(రపా)రుదా)రభూమా । ఏణాజినేన ఘ
టితోద్గమనీయకృత్యో వీణా వినోదరసికో ముని

ధిష్ఠిరాయ-ధర్మరాజాయ, వినివేద్య స్వపురేపి-ద్వారకాయామపి ఈదృశీం సుషమాం ॥ ని ॥ సుషమాపరమాశోభేత్యమరః ॥ పరీక్షితుమివ-పరీక్షాంకర్తుమివ, యదునందనేన-కృష్ణేన, కర్త్రా స్యందనేనరథేన కరణేనప్రయయే-ప్రయాతం॥ ౧॥—ప్రాణాయమానేతి ॥ అథానంతరం క్షోణౌ-భూమ్యాం; ప్రాణాయమానా-ప్రాణవదాచరంతీ, మహిళా పత్నీ యేషాం తాన్ ఇమాన్-పాండుపుత్రాన్, అనుజిఘృక్షుః-అనుగ్రహీతుమిచ్ఛుః, అపారః భూమా మహిమా యస్య సః ఏణాజినేన కృష్ణమృగచర్మణా, ఘటితం ఉద్గమనీయస్య ధౌతవస్త్రద్వంద్వస్య ॥ని॥ తత్స్యాదుద్గమనీయం యద్ధౌతయోర్వస్త్రయోర్యుగమిత్యమరః॥ కృత్యం కార్యం యేనసః వీణాయాః వినోదే రసికః రసవాన్ మునిః నారదః

కావృత్తమ్ ॥ ౩ ॥—తపఇతి ॥ విభోఃధర్మరాజస్యసభా తపోనిధే
ర్నారదస్యాగమనేనసద్యఃస్తబ్ధః శాంతః జనానాం సభాసదాం ఆర
వఃకలకలః యస్యాంతథోక్తాపి వీణాయాఃనారదమహత్యాః రవాత్
తంత్రీనాదాత్ అనుద్రుతాయాః అనుధావంత్యాః భృంగాణాం మా
లాయాః పఙ్క్తేఃకోలాహలైర్ఝంకారైః ఘోషితానిముఖరితానిది
శాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యస్యాస్తథోక్తా, అభూత్ అత్రశాంతేపి
కోలాహలేసభాయాః పునస్తద్వృత్తకథనాత్పూర్వరూపాలంకారభే
దః- పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతేసతి వస్తునీతితల్లక్షణాత్- యత్తు
వీణారవానుద్రవణంభృంగాణాంరవసామ్యాత్సాజాత్యభ్రాంతేరితినృసిం
హః- తదబోధాత్- యతస్తేషాంపరిమళానుధావనమేవలోకసిద్ధం క
వికులక్షుణ్ణంచ- ఆలాపకాలసమపల్లవితాం కవిశేత్యత్ర గ్రంథకారే
ణాపి సౌరభ్యపాతిమధుపారవేత్యుక్తం- ఏవంచ వీణారవానుతత్సమ
కాలమేవ ద్రుతానామిత్యర్థః, గానమాధుర్యేణ వీణాయాస్సద్యః
కుసుమితత్వాదితివ్యాఖ్యేయం- అన్యథాప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వదోషాపత్తేః-
ఉపజాతిః ॥ ౪ ॥—దృష్ట్వేతి ॥ అయంనృపః ధర్మరాజః దేవమునిం

రావిరాసీత్ ॥ ౩ ॥ తపోనిధేరాగమనేనసద్యస్స
భావిభోస్తబ్ధజనారవాపి । వీణారవానుద్రుతభృంగ
మాలాకోలాహలైర్ఘోషితదిఙ్ముఖాభూత్ ॥ ౪ ॥దృ
ష్ట్వానృపోదేవమునింవినీతోమౌళిస్రజాం ధూళిమధూ

ఆవిరాసీత్ ॥౩॥—తపోనిధేరితి॥తపోనిధేర్నారదస్యాగమనేనవిభోర్యు
ధిష్ఠిరస్య సభా సద్యస్సపది స్తబ్ధః జడీభూతః జనానాం ఆరవో య
స్యాంసా తథాభూతాపి వీణాయాంరవేణ అనుద్రుతానాం-అనుయాతా
నాం, భృంగమాలానాం-భ్రమరపఙ్క్తీనాం, కోలాహలైః కలకలైః,
ఘోషితాని-శబ్దాయితాని, దిశాంముఖానియస్యాంసా అభూత్+భూ
సత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౪ ॥—దృష్ట్వేతి ॥ తతః-అనంతరం, దేవమునిం-

నారదంద్రృష్ట్వా, వినీతఃవినయాన్వితస్సన్ మౌళౌకిరీటే ॥ని॥ మౌళి మూర్ధకిరీటయోరితివిశ్వః- స్రజాంపుష్పమాలికానాం సంబంధి భిఃధూళీనాంపరాగాణాంమధూళీనాం మకరందానాం బృందైః తం నారదం అంఘ్రియుగ్మే పాదయుగళే సపంకంపంకేనసహితంఆధాయకృత్వాతం నమస్కృత్యేత్యర్థః ఆత్మానంవిపంకంనిష్పాపం వ్యతానీత్ అకరోత్ +తనోతేఃకర్తరిలుజ్ ॥ని॥ పంకఃకర్దమపాపయోరితివిశ్వః- అత్రనారదనమస్కారకరణస్య విశేషణగత్యా నిష్పాపత్వకరణస్య హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకంకావ్యలింగమలంకారః- ఉపజాతిః ॥ ౫ ॥—మేధ్యామితి ॥మేధ్యాంపవిత్రాం బృసీంకుశాదినిర్మితాసనం॥ ని ॥ పూతంపవిత్రం మేధ్యంచ వ్రతినామాసనం బృసీతిచామరః- అధిగతస్యతత్రోపవిష్టస్యేత్యర్థః విరించేర్బ్రహ్మణస్సూనోః

ళిబృందైః । సపంకమాధాయతమంఘ్రియుగ్మే విపంక

మాత్మానమయంవ్యతానీత్ ॥ ౫ ॥ మేధ్యాంబృసీమధి

గతస్యవిరించిసూనోరాస్థాయసన్నిధిముదార ము

దాంకురూణామ్ । తస్యోద్భుతాగమనహేతు పరిచ్ఛి

నారదం, దృష్ట్వా వినీతః అయం యుధిష్ఠిరః మౌళిస్రజాం-శిరోమాల్యానాం, ధూళిమధూళీనాం వృందైస్సనూపైస్సపజటాం సకర్దమం తస్యనారదస్య అంఘ్రియోః-పాదయోః, యుగ్మం-ద్వంద్వం; ఆదాయ గృహీత్వా ఆత్మానం-స్వం, విపఙ్కం-కర్దమరహితం పాపరహితం చ ॥ ని ॥ పఙ్కః కర్దమపాపయోరితివిశ్వః ॥ వ్యతానీత్-అకార్షీత్, ॥ ౫ ॥—మేధ్యామితి ॥ మేధ్యాం-పవిత్రాంబృసీం-ఆసనం,అధిగతస్య-ప్రాప్తస్య, విరించేర్బ్రహ్మణస్సూనోః-పుత్రస్య, నారదస్య సన్నిధిం-సమీపం, ఆస్థాయ-ఉపవిశ్య, ఉదారముదాం-మహాప్రీతీనాం ॥ ని ॥ ఉదారోదాతృమహతోరిత్యమరః॥ కురూణాం-పాండవానాం చిత్తాని-మనాంసి, తస్య నారదస్య అద్భుతస్య ఆగమనహేతౌరాగమ

నారదస్య ॥ని॥ సూనుః పుత్రేఽనుజే రవావితి విశ్వః। సన్నిధింసమీపమా
స్థాయ ప్రాప్య ఉదారా మహతీముత్ ఆనందః యేషాం తేషాం కురూణాం
యుధిష్ఠిరాదీనాంచిత్తాని- తస్య అద్భుతే ఆకస్మికత్వాదత్యాశ్చర్యకరే
ఆగమనే యో హేతుః కారణం తస్య పరిచ్ఛిదాయాం నిర్ధారవిషయే
దూరపథేవర్తనతాం స్థితిం అవాపుః సుదీర్ఘాలోచనపరాణ్యాసన్ని
త్యర్థః- వసంతతిలకా ॥ ౬ ॥—నికుంచితఇతి ॥ నికుంచితే ఆకుంచి
తే నిజే స్వీయే అంకే ॥ని॥ నిజమాత్మీయనిత్యయోరితి విశ్వః, ధృతానిహి
తా విపంచికా మహతీ పాంచాలికాయాః ద్రౌపద్యాః వందనవాదః
భో పాంచాల్యహమభివాదయే ఇతి వచః తస్య శీలమేవ శైలీ ఆచారః ఉ
చ్చారణమితి యావత్-తస్యాః మాధుర్యమాకర్ణ్య (౧) విశేషేణ లజ్జితేవే
త్యుత్ప్రేక్షా మౌనం తూష్ణీంభావం అవాప్య తస్థౌ స్థితా- అత్యపీణామా

దాయాం చిత్తాని దూరపథవర్తనతామవాపుః ॥ ౬ ॥

నికుంచితే తేన ధృతా నిజాంకే విపంచికా మౌనమవాప్య త

స్థౌ । పాంచాలికావందనవాదశైలీ మాధుర్య మాక

నకారణస్య పరిచ్ఛిదాయాం పరిచ్ఛేదే + భిదాదిత్వాదఙ్, దూరే
పథి ఋక్పూరబ్ధూః పథామితి సమాసాంతోఽప్రత్యయః, వర్తనతాం-వ
ర్తిష్ణుతాం, + అనుదాత్తేత ఇతి కర్తరి యుచ్ ॥ ని ॥ వర్తిష్ణుర్వర్త
నస్సమావిత్యమరః ॥ అవాపుః-ప్రాపుః + ఆప్లృవ్యాప్తౌ లిట్, కిమర్థ
మాగత ఇత్యచింతయన్నితి భావః ॥ ౬ ॥—నికుంచితే ఇతి ॥ తేన నార
దేన నికుంచితే-న్యంచితే, నిజాంకే-ఆత్మోత్సంగే, ధృతా విపంచికా-వీ
ణా, పాంచాలికాయాః-ద్రౌపద్యాః, వందనవాదస్య-అభివాదనవాచః
శైల్యాః స్వభావస్య ॥ ని ॥ శీలం స్వభావే సద్వృత్తావిత్యమరః + ప్ర
జ్ఞాదిత్వాదణ్; అణ్ణంతత్వాన్ఙీప్, మాధుర్యం-మధురత్వం, గుణవచనబ్రా
హ్మణాదిభ్య ఇతి ష్యఞ్, ఆకర్ణ్య-శ్రుత్వా, విలజ్జితేవ మౌనమవాప్య

(౧) శబ్దగతమాధుర్యస్య కర్ణగ్రాహ్యత్వాదితి భావః ॥

నస్య పాంచాల్యుక్తిమాధుర్యాకర్ణన జనితలజ్జాహేతుకత్వోక్తేర్హే
తూత్ప్రేక్షా- ఉపజాతివృత్తమ్ ॥ ౭ ॥—రాజ్ఞేతి॥ ధాతృసూనుః నా
రదః అమునా రాజ్ఞా ధర్మరాజేన కరాగ్ర పాణిభిః పరిజనహస్తైః వి
ధృతైః పాత్రైః పూజాద్రవ్యభాజనైః కరైః సమ్యగుచితేషు అర్హే
షు సభాజనేషు పూజనేషు నిర్వర్తితేషు కృతేషు సత్సు ॥ ౧ ॥ ఆనం
దనసభాజనే ఇత్యమరః- కించేతి చార్థః పాణివిధృతైః కంచుకిహస్తగృ
హీతైః ప్రచలైర్వేత్రైః దండైః సభాయాం జనేషు సభాసత్సు రభసే
న నివర్తితేషు నిస్సారితేషు సత్సు- మిథః రహసి స్మిత్వా ॥ ౧ ॥ మిథోన్యో
న్యం రహస్యపీత్యమరః - గిరం వక్ష్యమాణామభాషత ఉక్తవాన్ ॥ యత్తు
సభాజనానామర్ఘ్యాదిపూర్వకం ధనాదిభిర్బహుమానం కృత్వా తే
షు యాపితేషు సత్స్వితి, తన్నందం ప్రక్రాంతనారదపరిత్యాగేన పూ
జాయాం తేషాం ప్రసక్త్యభావాదితి- వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౮ ॥—॥
లాక్షేతి ॥ హే కురవః యుష్మాభిః లాక్షాగృహాత్ తద్దాహాదిత్యర్థః-

ణ్యేవిలజ్జితేవ ॥ ౭ ॥ రాజ్ఞామునా సముచితేషు సభా
జనేషు పాత్రైశ్చ పాణివిధృతైః ప్రచలైశ్చ వేత్రైః ॥ ని
ర్వర్తితేషు రభసేన నివర్తితేషు స్మిత్వా మిథో గిరమభా
షత ధాతృసూనుః ॥ ౮ ॥ లాక్షాగృహాద్యదహ్యవిసం

ప్రాప్య, తద్ధా + ప్రాగతినివృత్తాలిట్ ॥ ౭ ॥— రాజ్ఞేతి ॥ అమునా
రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ, సముచితేషు-యోగ్యేషు ॥ ౧ ॥ ఉచితంప్రోక్తమ
భ్యస్తేమితేజ్ఞాతేసమంజసేఇతివిశ్వః ॥ సభాజనేషు సేవాసు సభాజప్రీ
తిసేవనయోః భావేల్యుట్, సభాయాం జనేషు సభాస్థేష్విత్యర్థః పా
ణిభిః-హస్తైః, విధృతైః- తంత్రేణోభయత్రాన్వేతి పాత్రైః అర్ఘ్యా
దిపాత్రైః ప్రచలైశ్చంచలైః వేత్రైశ్చ-వేత్రదండైశ్చ, క్రమేణాన్వ
యః నిర్వర్తితేషు-నిష్పాదితేషు, రభసేన-వేగేన, నివర్తితేషు-ఉ
త్సారితేషు సత్సు, ధాతృసూనుః - నారదః, స్మిత్వా- ఈషద్ధసిత్వా,
మిథః-రహసి, గిరం-వాచం; అభాషత ॥ ౮ ॥— లాక్షేతి ॥ యుష్మా

అచ్వ్యావిముక్తమితియత్ + చ్వవలేర్బావెలుఙ్ -కించసాక్షాద్రతిః స్మ రపత్నీవస్థితాప్రియాప్రాసదీవ్యవాహేడో ఘాతీయత్ +విపూర్వాద్వహే లౌకర్తణిలుఙ్- తద్ద్వయంలాక్షాగృహాముక్తిః ద్రౌపదీపాణిగ్రహణం చ సతాంఛుదెసంతోషాయభవతి, పరేషాం ఆపద్భ్యో శ్రేయస్సం గేచసంతస్సంతుష్యంతీతిభావః ॥ ౯ ॥ —స్వత ఇ ॥ స్వతిః ఆత్మనైవ భాస్వతీప్రతిభాశాలినీమతిః యేషాంతేషాం అర్థానర్థవింతనసమ ర్థసహజబుద్ధిమతామిత్యర్థః వఃయుష్మాకం అన్యన్యసంబంధి అను శాసనంకర్తవ్యాకర్తవ్య శిక్షణంకుతో హేతోర్వా, వాశబ్దో హ్యర్థ కః- నకుతోపీత్యర్థః- తహికథంనుశాస్సీత్యతఆహ ॥ మానమితి కింతు సుహృదాంమిత్రాణాం ఆఖ్యేయమేవ క్తవ్యేవిషయే + సుహృ ద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతనాత్పాధుః మానంకర్తృవ

క్షాదివగతిఃప్రియా। (౧)యద్వ్యవాహిచయుష్మాభిస్త
ద్ద్వయంహిసతాంముదే॥ ౯ ॥స్వతోధా(తమ)స్వన్త)
తీనాంవఃకుతోవాన్యానుశాసనమ్ । మానంతు సు
హృదాఖ్యేయమూనంవక్తారమా(వహే)దితే)త్ ॥ ౧౦॥

భిః కర్తృభిః లాక్షాగృహాత్-జతుసదనాత్, అచ్వ్యావి-అగాలీతియ త్ + చ్వ్యవమెభావెలుఙ్, చిణ్భావకర్మణోరితిచ్లేశ్చిణ్, సాక్షా త్ప్రత్యక్షం, రతిరివ-మన్మథపత్నీవ, స్థితా ప్రియా-దయితా, వ్యవాహి తి-పర్యణాయీతిచయత్, తద్ద్వయం తదుభయం సతాం-సుధియాం; ముదేహి-సంతోషాయైవ, భవతీతిశేషః గమ్యమానాపి క్రియాకారక విభక్తౌప్రయోజికేతి కారకవిభక్తిః సాచ క్రియయాయమభిప్రైతిసోపీ తిసమ్ప్రదానసంజ్ఞాయాం చతుర్థీ ॥ ౯ ॥—స్వతఇతి ॥—స్వతః- స్వస్మాత్, + పంచమ్యాస్తసిలితితసిల్ భాతా దీప్తా మతయోధిషణా యేషాంతేషాం వః-యుష్మాకం, అన్యేషాం అనుశాసనం వివిచ్య జ్ఞాప

---

(౧) రతిఃస్మరప్రియాయాంచరాగెపిసురతెపిచ ఇతివిశ్వః

శ్రోతారంకథనసమర్థంజనం- దూనంకథనీయాకథనేన సంతప్తమాదిశే
త్ కుర్వీత- సుహృదాంకథనీయస్య సమయే అకథనేసతి కదాచిద్వి
పత్త్యాచ సత్యాం జానతాపిమయాతదాకిమితినోక్తమితిసుహృద్దూయ
తఇత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ —అష్టమీతి ॥ ఇయంవధూః ద్రౌపదీ- యాజేన
మునినాకారితోయోమఖః యజ్ఞఃతత్కారితపుత్రికామేష్టిరితియావత్
తత్సంబంధిన్యాం వేదౌవేదికాయాం బర్హిషః అగ్నేః ॥ ౨ ॥ బర్హి
శ్శుష్మాకృష్ణవర్త్మాశోచిష్కేశఉషర్బుధ ఇత్యమరః, అష్టమీసప్తాధికా
శిఖాకిలజ్వాలాఖలుతద్వదతిపవిత్రేత్యర్థః కిలశబ్దస్సంభావనాయాం;
హేపాండవాః యూయమభ్రసరితాగంగయావృతః బహుమానితః
అన్వయః వంశః యేషాంతథోక్తాంకిల- చంద్రవంశశ్చ భవదీయోగంగా
వదతినిర్మలఇత్యర్థః ఏతద్వంశ్యస్య శంతనోగంగయావృతత్వాది

అష్టమీకిలశిఖావధూరియంభాతియాజమఖవేదిబర్హిషః
యూయమభ్రసరితావృతాన్వయాఃపావనఃఖలుభవత్స

నం కర్తృషష్ఠ్యాసమాసః కుతఃకస్మాత్ +హేతుపంచమ్యాస్తాత్తసిల్ కు
తిహోరితికిమఃక్వాదేశః, యద్యపి తథాపీతిచాధ్యాహర్తవ్యంమానం
తు కర్తృ సుహృదా-మిత్రేణ, ఆఖ్యేయే-వక్తవ్యే, అర్థేఇత్యర్థః
వక్తారం-వాచమాకం, దూనం-తప్తం, ఆవహేత్-కుర్యాదిత్యర్థః,
+ ఎహపాత్రవణౌవిధిలిఙ్ ॥ ౧౧ ॥—అష్టమీతి ॥ ఇయంవధూః-పురో
వర్తినీ(స్త్రీ), భవజ్జాయేతివా ॥ ౨ ॥ వధూజాయాస్నుషా(స్త్రీ)చేత్య
మరః ॥ యాజస్య-యాజాఖ్యమునేః, మఖస్య-యజ్ఞస్య, వేదౌస్థితస్య
బర్హిషః-అగ్నేః, అష్టానాంపూరణీఅష్టమీ + తస్యపూరణేడట్, ఇతి
డటినాంతాదసంఖ్యాదేర్మడితిమటిటిత్వాన్ఙీప్, శిఖాకిల జ్వాలా॥౨॥వా
ర్తాసమ్భావ్యయోఃకిలేత్యమరః ॥ యూయం అభ్రస్యాకాశస్య, సరితా
నద్యా, గంగయేత్యర్థః, వృతస్స్వీయంవృతః అన్వయోయేషాంతే శం
తనుం గంగావృతవతీతి తద్ద్వారా వంశస్యాపి వృతత్వం॥సర్వే పావ

త్యపిచాహుః భవతీచభవంతశ్చ భవంతః తేషాంత్వాదృశ్యాః ద్రౌప ద్యాస్త్వాదృశానాంయుష్మాకంచసమాగమః దాంపత్యసంబంధఃపావనః అతిపవిత్రఃఖలు, ఉభయవంశశుద్ధత్వాదితిభావః ॥శ్లో॥ హిరణ్యాకనకా రక్తాకృష్ణాచైవాథపింగళా । బహురూపాతిరిక్తాచ సప్తజిహ్వాఃప్రకీ ర్తితాః ఇత్యత్రజిహ్వాశబ్దశ్శిఖాపరఏవేతి బోధ్యమ్ । రథోద్ధతావృ త్తమ్ ॥ ౧౧ ॥— జాయయేతి ॥ జాయయాభార్యయా ఏకయాపతిభి ర్బహుభిశ్చదంపతీఇతిశబ్దః కదాచిదపి నజాయతేస్మ ననిష్పద్యతే స్మ కింత్వేకయైవజాయయాఏకేనైవపత్యేత్యర్థః భవంతః ద్రౌపదీ యూయంచఉభయేతు జగత్యాంలోకే అద్భుతస్యభార్యాయా ఏకత్వే పి బహుత్వాత్పతీనా మాశ్చర్యకరస్య తస్యదంపతిశబ్దస్య అర్థతాం వాచ్యత్వముక్తవిధమనుభవంతి ఆశ్రయంతిఖల్విత్యర్థః శేషప్రథమ

మాగమః ॥ ౧౧ ॥ జాయయాచపతిభిశ్చకదాచిజ్జా
యతేస్మనహిదంపతిశబ్దః । అద్భుతస్యఖలుతస్యజగ

త్యర్థతాం గంగాంవరిష్యంతి ఇయంతు ఏతద్వంశ్యాం వృతవతీతి పావన త్వంచ॥భవతాం సమాగమః మేళనం పావనఃఖలు పవిత్రఃఖలు॥ఖలు శబ్దోవాక్యాలంకారే,పావకజాతాయాద్రౌపద్యా గంగాజాతానాం భవతాంచ సంగతిర్మణిసువర్ణమేళనసదృశీతిభావః ॥ ౧౧ ॥— జా యయేతి ॥ జాయయాఏకయాపత్న్యాపతిభిశ్చబహుభిర్భర్తృభిశ్చద మ్పతిశబ్దః దమ్పతీఇతిశబ్దఃకదాచిజ్జాత్వపి నహిజాయతేస్మ నైవోత్ప ద్యతే కాశికాకారాదిభిఃనిత్యద్వివచనాంతస్యైవసాధుత్వమిత్యుక్తేః జ గత్యాం-భూమౌ, అద్భుతస్యాశ్చర్యస్య ద్వివచనాంతత్వమసంభవి బ హువచనాంతత్వమసాధ్వితి కించ యదేకస్మిన్యూపే ద్వేరశనేపరి వ్యయతి తస్మాదేకోద్వేజాయే విందతే యన్నైకాంరశనాం ద్వయో ర్యూపయోఃపరివ్యయతి తస్మాన్నైకాద్వౌపతీవిందతే ఇతిశ్రుత్యా బ హుపతికత్వస్య నిషేధాచ్చ, చిత్రస్యతస్య దమ్పతిశబ్దస్యఅర్థతాం

ఇతి భవచ్ఛబ్దప్రయోగాత్ప్రథమపురుషః దంపతీత్యత్ర జాయాశబ్ద స్య దంభావః, స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౧౨ ॥— తతః కిమత ఆహ ॥ ఏక స్మా ఇతి ॥ ఏకస్మై ఇష్టాయ భోగ్యవస్తునే స్పృహయాళూనాం స్పృ హాన్వితానాం సుధియాం కర్తవ్యాకర్తవ్యకోవిదానామపి కిముతా న్యేషామిత్యర్థః, నిధనావధిం మరణాంతం కలహం యుద్ధం కరస్థం హస్తగతమేవ బ్రువతే వదంతి, బుధా ఇతి శేషః ॥ ౧౩ ॥— ఉక్తా ర్థేఽనుభూతార్థం దృష్టాంతయతి ॥ సుందేతి ॥ పురా పూర్వస్మి న్కాలే సుందోపసుందౌ నామ సహజౌ భ్రాతరౌ, కస్యాపి కస్యాం చిత్ సురాంగనాయాం అప్సరసి తిలోత్తమాఖ్యాయాం సురేషు దై త్యేష్వివ అభీకౌ కాముకౌ నిర్భీకౌ చ సంతౌ ॥ ని ॥ అభీకః కాముకే కా మే శంభౌ చ భయవర్జిత ఇతి విశ్వః— అన్యోన్యం ఆహత్య మనోభవేష్టో

ర్త్యామర్థతామనుభవంతి భవంతః ॥ ౧౨ ॥ ఏకస్మై
స్పృహయాళూనామిష్టాయ సుధియామపి । కరస్థమే
వ బ్రువతే కలహం నిధనావధిమ్ ॥ ౧౩ ॥ సుందోపసుం
దౌ సహజావభీకౌ సురేష్వివ కస్యాపి సురాంగనాయాం

స్వాక్షతయా అనిషిద్ధతయా చ వాద్యార్తతాం భవంతః అనుభవంతి + భూ సత్తాయాం లట్, భవద్యోగాన్మధ్యమోన, నారిప్రోక్తి కాలికవర్తమాన త్వాల్లట్ ॥ ౧౨ ॥— ఏకస్మా ఇతి ॥ ఏకస్మై - అద్వితీయాయ, ఇష్టాయ, ఈప్సితవస్తునే స్పృహయాళూనాం కాంక్షమాణానాం స్పృహిగృ హిత్యాళుచ్, సుధియాం-విదుషామపి, నిధనం-మరణం, అవధిస్సీమా యస్యతం కలహం-యుద్ధం, కరస్థమేవ-హస్తస్థితమేవ+ సుపిస్థ ఇతి కః బ్రువతే-వదంతి, వృద్ధా ఇతి శేషః, + బ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం వాచి లట్ ఆ త్మనేపదమేష ప్లవత ఇతి ఘురదాదేశః ॥ ౧౩ ॥— సుందోపసుందావితి ॥ పురా-పూర్వం, సుందోపసుందౌ-సుందోపసుందనామానౌ సహజౌ భ్రాతరౌ సురేష్వివ-దైవేష్వివ, కస్యాపి-కస్యామపి సురాంగనా

కామబాణస్యేవ, పురేతి కాకాక్షిన్యాయేనయోజ్యం, ప్రథమమిత్యర్థః, యమస్యలక్ష్యంభేద్యంచక్షుర్విషయాచఆస్తాం అభూతాం, హతావి త్యర్థః, పురాకిలసుందోపసుందౌ నామరాక్షసౌబ్రహ్మణోవరాద నితరవధ్యౌతద్వధాయస్రష్టాతిలోత్తమాం కామయమానౌ మమైవే యం మమైవేయమితి మిథోవిరుధ్య విద్వావ్యృతావితిభారతీకథాత్రా నుసంధేయా, అత్రాగ్నిభితికా భేదాధ్యవసితా భీకత్వధర్మేణ సు రసురాంగనానాం సుందోపసుందలక్ష్యకత్వేనయమకామబాణయో శ్చ ఔపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాద్వయమంగాంగిభావేనసం కీర్ణం, ఉపజాతివృత్తమ్ ॥ ౧౪ ॥—అథ పరిక్రృతేవివక్షితార్థమాహ ॥తదితి ॥ తత్తస్మాత్ భవతాంభ్రాతౄణాం సంబంధినః శోభనానాం భ్రాతృణాంశామిదం సౌభ్రాత్రం భ్రాతృస్నేహః తదేవశరవ్యంలక్ష్యం త స్యద్వైధీకరణం ద్విఖండనమేవకేళిఃక్రీడావ్యాపారః తస్మై, మార

అన్యోన్యమాహత్యపురాయమస్యమనోభవేషోరివల
క్ష్యమాస్తామ్ ॥ ౧౪ ॥ తత్సౌభ్రాత్రశరవ్యస్యద్వైధీ
కరణకేళయే । భవతాంమారచాపేమాధవతాం మాప

యాం-అప్సరస్త్రియాం, అభీకౌ అవిద్యమానాభీత్యయోస్తౌ బహువ్రీ హిః + శేషాద్విభాషేతికప్; అభీకౌ కాముకౌ+అనుకాభికాభీకఃక మితాఇత్యభిధానాత్కర్త వికల్పన దీర్ఘశ్చనిపాతితః అతఏవాన్యో న్యం పరస్పరం ఆహత్య- ప్రహృత్య, తదా-తస్మిన్కాలే, మనోభవస్య మన్మథస్య; ఇషోరివ-బాణస్యేవ, యమస్య కృతాంతస్య, లక్ష్యం-శర వ్యం, సమ్మతౌవా॥ ని ॥ లక్షంశరవ్యేసంఖ్యాయాంలక్ష్యంఛద్మనిసమ్మ తేఇతివిశ్వః ॥ ఆస్తామభవతాం + అసభువిలఙ్ ॥ ౧౫ ॥—తదితి ॥త త్-తస్మాత్కారణాత్, మారస్య-మన్మథస్య, చాపేమా-ధనుర్వ్యా[illegible] వధ్వాః-జాయాయాః, కృతే-కారణాయ + కరోతేఃభావేక్విప్, హ్ర స్వస్యపితీతితుక్ నిమిత్తపర్యాయప్రయోగే సర్వాసాంవిభక్తీనాం ప్రా

స్యైవ మ్మథస్య చాపః ఇషవశ్చ ధనుర్బాణౌ వధూకృతేవధూః ద్రౌపదీ
తాం నిమిత్తీకృత్యయుష్మాభవతాం ద్రౌపదీనిమిత్తకమా న్మథవికారేణ భ్రా
తృస్నేహశ్చమాభజ్యతామిత్యర్థః పరంపరితరూపకమ్ ॥ ౧౫ ॥—— ॥
ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం రహసిభవం రహస్యం తపస్వినో నారదస్య
నిదేశమాజ్ఞావాక్యం శుభం సౌభ్రాత్రవర్ధనాత్మకం ఉదర్కః ఉత్తరం
కాలఫలంయస్మాత్ తథోక్తం తర్కయంతః భావయంతస్సంతః అతఏవ
కౌన్తేయాః తస్యనారదస్య సమక్షమేవ తమేవసాక్షీకృత్యేత్యర్థః
అసేఃఖడ్గస్య ధారయాఅంచలేన సగంధాం సదృశీం దుర్లంఘ్యామితి
ధూకృతే ॥ ౧౫ ॥ X ॥ ఇతిరహస్యంతపస్వినిదేశంశు
భోదర్కంతర్కయంతస్తేకౌంతేయా స్తస్యైవసమక్ష
మసిధారాసగంధాం సంధామిమామాబబంధుః॥౧౬॥
యదర్శనాచ్చతుర్థః (౧) భవతాం-యుష్మాకం, సుభ్రాతృణాంధర్మ్యం
సౌభ్రాత్రం + యుతో ఇత్యణ్ తస్యైవశరవ్యస్య లక్ష్యస్యద్వైధీకర
ణం భేదనం ద్విశబ్దాద్విధార్థే + సంఖ్యాయావిధార్థేధాఇతి ధాప్రత్య
యస్యద్విత్ర్యోశ్చధముఞితిధముఞాదేశే ద్వైధమిత్యస్మాచ్చ్వి (౨) తదే
వకేళిః తస్యై మాభవతాం అయమాశబ్దః నతుమాఙ్ అతఏవమాఙిలుఙి
త్యలుఙ్న + ధూసత్తాయాంలోట్ ॥ ౧౫ ॥——ఇతీతి ॥ ఇత్థం రహ
స్యం-రహసిభవం + దిగాదిత్వాద్యత్ తపస్వినః నారదస్య, నిదేశం-
శాసనం, శుభం-కల్యాణం, ఉదర్కః-ఉత్తరఫలంయస్యతం తర్కయం
తః-సంభావయంతః, తేకౌంతేయాః-పాండవాః,+ (స్త్రీ) భ్యోఢగితిఢక్
తస్యైవ-నారదస్యైవ,సమక్షం-ప్రత్యక్షం ప్రతిపరసమనుభ్యోక్షణఇతి
టచ్, అసేః-ఖడ్గస్య; ధారాయా నిశితముఖస్య॥ని॥ధారాసైన్యాగ్రి
మస్కంధసంతత్యోర్ఘటపత్రసాంతరే । దర్వదర్వ ప్రపాతేపి ఖరంగగ

(౧) అద్వైకృచేచశబ్దౌ ద్వాతాదద్వైన్యయసంజ్ఞకావితివక్తుంయుక్తం (౨)
ధముఞోమాంతత్వాదీత్వంనస్యాదతసాన్వైధపత్యయోవ్యత్వవక్తవ్యః

యావత్ ఇమాంవక్ష్యమాణాం సంధాంప్రతిజ్ఞాం మాఽబబంధుః నిబద్ధవ
న్తః ॥ని॥ సంధాప్రతిజ్ఞాపర్యాదేత్యమరః, అత్రనారదని దేశస్య శు
భోదర్కత్వసమర్థనయా విశేషణగత్యా ప్రతిజ్ఞాబంధహేతుత్వాత్ప
దార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౧౬ ॥—ఏతఇతి ॥ ఏతేపంచపంకప
క్తి కావయంచాతకాః పక్షివిశేషాఇవ, జీవనమయంమిథోవిరోధనిరో
ధేనజీవనహేతుతయా జీవనాత్మకం, అయుజీవనశాలానేత్య్యక్తత్వా
దాయురాత్మకమితివామనః, అన్యత్రఉదకవికారంచ ॥ని॥ జీవనంజీవి
తేంబునీతివిశ్వః, ఏకైకంవర్షం సంవత్సరం వృష్టించ అవలంబ్యాశ్రి
కృత్య అనయాపంచానాంపత్న్యా ద్రౌపద్యాసమం సుఖనపత్న్యామః

ఏతేవయంచాతకాఇవ(౧) జీవనమయంవర్షమేకైక ము
లంబ్యప్రియయానమమనయాసుఖనవత్స్యామః॥౧౩॥

తిపంచకే । ఖడ్గాదీనాంచనిశితే ముఖధారాభికీర్త్యతేఇతివిశ్వః ॥స
గంధాం సదృశసంబంధాం సాదృశ్యార్థకసహశబ్దేనబహువ్రీహేఃనో
పసర్జనస్యేతినః ఇమాం సంధాం ప్రతిజ్ఞాం ॥ ని ॥ సంధాస్థితౌ ప్ర
తిజ్ఞాయామితివిశ్వః ॥ ఆబబంధుః + బంధబంధనేలిట్ ॥ ౧౬ ॥—
ఏతఇతి ॥ ఏతే వయంచాతకాఇవ-సారంగపక్షిణఇవ, జీవనం ప్రకృత
మస్మిన్ జీవనమయం+తత్ప్రకృతవచనే మయట్తిమయట్ ఉదకప్రచు
రం జీవనం ప్రకృతంజీవనమయం జీవనశబ్దస్య భావాధికరణవ్యుత్పంతే
త్వాదుభయసిద్ధిః ప్రాణధారణమూపమిత్యర్థః + అన్యత్రభావేల్యు
ట్ ఏకైకం+ఏకంబహువ్రీహివదితి బహువ్రీహివద్భావాత్సుబ్లుక్స
ముత్పత్తి వర్షం సంవత్సరం వృష్టించ, ॥ ని ॥ స్యాద్వృష్టౌభూతధా
త్ర్యంశే వత్సరేవర్షమస్త్రియామిత్యమరః । అవలంబ్య-ఆశ్రిత్య,
అనయా ప్రియయాసహ సుఖేనవత్స్యామః + వసనివాసేల్యృట్ ॥

(౧) మఱుగుటుకినహక్కి ॥ ఆం । వానకోగల ।ఇతి

ష్టాస్యామః ॥ ౧౭ ॥—తథేతి ॥ తథాభూతేషు ఉక్తప్రతిజ్ఞావలంబిషు అస్మాసు; యః అస్మాకమన్యతమ ఇత్యర్థః మిథునేన (స్త్రీ) పుంసాభ్యాం కృతః ఉపవేశనాయనం యస్మింస్తస్మిన్ దేశే దృశాపి ప్రవిశేత్ తంప శ్యతి చేదిత్యర్థః, సోయంమిథునోపవేశదష్టా అస్మాకమన్యతమః వృ జినంపాపంతద్దర్శన జనితం ॥ని॥ కలుషంవృజినైనోఘమిత్యమరః, వి హాతుం పరిహర్తుం అజినంమృగచర్మ పరిధాయధృత్వా, సుకృత సార్థస్య పుణ్యరాశేః సమర్థాపకైస్సంపాదకైః తీర్థైః నదనదీసరో భిః పరివృష్టాసుపవిత్రాసు అష్టాసుదిక్షు తాసామష్టదిశాం త్రిగు ణానిత్రిరావృత్తానిసంఖ్యాచతుర్వింశత్యాత్మికా యేషాంతాన్ తస్యా అష్ట త్వసంఖ్యాయాః (స్త్రీ) గుణసంఖ్యానితివా, పక్షాన్ పంచదశతిథ్యాత్మ కాన్ క్షపయేత్ సంవత్సరంతీర్థయాత్రయాగమయేదిత్యర్థః, ఇ

తథాభూతేష్వస్మాసుయోమిథునకృతోపవేశే దేశేదృ
శాపిప్రవిశేత్ సోయంవృజినంవిహాతుమజినం పరిధా
యసుకృతసార్థసమర్థాపకతీర్థపరి (జు) (ష్ట) ష్టా
స్వష్టాసుదిశాసుత త్రిగుణసంఖ్యాకాన్పక్షాన్ క్షపయే

౧౭ ॥—తథాభూతేష్వితి ॥ అస్మాసు తథాభూతేషుసత్సు యః మిథు నేన-(స్త్రీ) పుంసాభ్యాం కృతః ఉపవేశఆసనం యస్మింస్తస్మిన్ దేశే దృ శాపి-దృష్ట్యాపి కరణేతృతీయా ప్రవిశేత్ సోయంవృజినం పాపం విహా తుం-త్యక్తుం అజినం-చర్మ, పరిధాయ-ఆచ్ఛాద్య, సుకృతానాం-శ్రే యసాం సార్థస్య-సంఘస్య, సమర్థాపకైస్సాధకైస్తీర్థైః ఋషిజు ష్టజలైః పరివృష్టాసు అష్టాసు + అష్టనఆవిభక్తావిత్యాత్త్వం దిశాసు- దిక్షు, భాగురిమతేటాప్ త్రయోగుణాయేషాంతేత్రిగుణాః తేషామ ష్టానాం త్రిగుణాస్త్రివ్యాహతాఃసంఖ్యాః యేషాంతాన్ + శేషాద్విభా షేతికప్, నకపీతిహ్రస్వనిషేధః పక్షాన్ పంచదశదినాని ఏవంచ చతు ర్వింశతిపక్షాన్ సంవత్సరమిత్యర్థః; ప్రక్షిపేత్ + క్షిపప్రేరణే వి

త్యుక్తప్రకారాంసంధామాబబన్ధురితి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౮ ॥—
రాజేతి ॥ మృద్వీసుకుమారా, మధురేతియావత్ కంరస్య గీతిగాన
నంయస్యతస్యనారదస్యపాణేః, వీణాయాఃగుణాత్ తన్త్ర్యామితియావత్ ఏక
వచనం మహత్యాన్వితింత్ర్యేకత్వేప్యుపాదానేప్యభిప్రాయః, అంగుళీనాం వి
వశం అస్యాయత్తం రింఖణం అరోహణావరోహ పాలికం స్ఖలనం అక
రోదితియత్ ॥ తదిదంయత్నం విస్తృతం, రాజా ధర్మరాజః నిదే
శకృత్ ఆజ్ఞాకారీఅభూత్ ఇత్యుక్తప్రకారాం యాః నిరవద్యేరవంతా
యాః భ్రాతృహానోర్నారదస్యఅంతముఖనసి ముదివస్సంతోషస్య చి
హ్నాంబ్జాపరమాస అభూత్, సంతుష్టాఃమినే వసంకల్పం గాయతీతిభా
వః, అత్రవివశాంగుళీస్ఖలనేనాంతరమధరహాసః హనాపసమానాలంకా
రః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౯ ॥—తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్నిందుకోనభూ
దితి ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ రాజానిదేశకృదభూదితి భ్రాతృహానోరం
తర్ముదానివర్ధిరిదమాస(౧)హ్నామ ।యత్తస్యపాణిర
కరోత్ నృయ(కంరగీతేర్వీ(తానవానోపి)శాగుణాద్వివశ
రింఖణమ గుళీనామ్ ॥ ౧౯ ॥ తస్మిన్నభస్యుదమిత్యపి తే
ధిలిజ్ ॥ ఇతీద్ధమాబబన్ధురితిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౯ ॥— రాజేతి
రాజా-ధర్మరాజః, నిదేశకృత్-శాసనకారీ, అభూత్ + భూసత్తా
యాంలుఙ్, ఇతీద్ధం భ్రాతృహానోర్నారదస్య, నిర్వాణాన్నిస్సీమాయాః
అంతముదద అ తస్మిన్ ప్రతే, ఇదంప హ్నాంలక్షణం ఆస-జభూవ, ఆ
సేతిబభూవాదేశవిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమ । తత్రాంమినుత్రాప్రహ
యద్యపాత్ మృదుః తానవాక్ యస్యతస్య తాన మితి సాధనశాత్ర
క్త గాధ్రవ్యముత్పద్యతే తస్యనామ సంగీతశాస్త్రోక్తం తస్య నారద
స్య పాణిరహస్తః వీణాయాఃగుణాత్ తన్త్ర్యావివశరి ఖణం పరాధీన
స్ఖలనం అకరోత్ + డుకృఞ్ కరణేలఙ్ ॥ ౧౯ ॥—తస్మిన్నితి ॥ తస్మి

(౧) ఉవాచేత్యర్థే ఆహేతిబభూవేత్యర్థే ఆసేతి తిఙంతప్రతిరూప
కో నిపాత ఇతి శాకటాయనాద్యభియుక్తవాదః ॥

స్ఫురణిమాకాశమార్గంప్రతి, ఉత్ప్లుతితేగతేసతీత్యర్థః, సామ్యగాక్షీ ద్రౌపదీపంచసుతేషు పాండవేషు, దానలక్ష్మీః వితరణసంపత్ సాం క్రందనేషు ఇంద్రసంబంధిషు విటపిషుకల్పవృక్షేష్వివ జయసిద్ధిః మా నోభవేషుమన్మథసంబంధిషు ఆశుగేషు బాణేష్వివ ఉభయత్ర పంచ స్వితియోజ్యం, సమంఅవిశేషం వవృతేవర్తతేస్మ + వర్తతేఃకర్తరి లిట్, ఉపమాద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౭౦ ॥——విప్రఇతి ॥ తత్ర ఇం ద్రప్రస్థేజాతుకదాచననిఖిలాఃమేమమగావఃచోరైఃహృతాః, విధినా దైవేన(ప్రా)క్తనదుష్కృతేనవాహతో స్మివత్సోపిఏకవత్సమాత్ర మపి నోశిష్యతేనావశిష్టః, హేరాజన్ హేయధిష్ఠిరఇదమీదృగుపద్రవ భూయిష్ఠం రాజ్యంవిముంచత్యజ, వసుధాంరాజ్యంశాస్త్రేదుష్టనిగ్రహ

మునీన్ద్రే సౌ తేషుపంచసుసమంవవృతేమృగాక్షీ । సాం
క్రందనేషు విటపిష్వివదానలక్ష్మీర్మానోభవేషుజయసి
ద్ధిరివాశుగేషు ॥౭౧॥ విప్రఃకశ్చనతత్రజాత్వథభుజావు

న్నమ్రందత్రి-నాగద్రే, నభసః-ఆకాశస్య, సరణిం-మార్గం, ఉత్ప్లుతిసే సతి-ఉత్ప్లవమానేసతి, మృగస్య-హరిణస్య, అక్షిణీఇవ అక్షిణీ యస్యాః స్సా+బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోఃస్వాంగాత్షచ్ షిత్త్వాన్ఙీష్ సాద్రౌపదీ పంచ సు తేషు భర్తృషు సమంయథాతథా సాంక్రందనేషు ఇంద్రసమ్బంధి షు తస్యేదమిత్యణ్ విటపిషు-వృక్షేషు; దానలక్ష్మీరివ-దానసమ్పదివ్ మానోభవేషు-మన్మథసమ్బంధిషు పూర్వవదణ్, ఆశుగేషు బాణేషు, జయస్య సిద్ధిరివ వవృతే + వృతువర్తనేలిట్, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭౧ ॥——విప్రఇతి ॥ అథానంతరం తత్ర జాతు కదాచిత్ కశ్చనవి ప్రః-బ్రాహ్మణః, భుజౌ-బాహూ, ఉద్యమ్యోద్ధృత్య మే నిఖిలాస్సమ స్తాగావః చోరైస్తస్కరైర్హృతాః ముషితాః విధినా-దైవేన,హతః అస్మి వత్సోపి నోశిష్యతే-నావశిష్యతే, + శిషఅసర్వోపయోగేకర ణేలిట్ విధినేతివా చోరైరితివా కర్తా హేరాజన్ యుధిష్ఠి

శిష్టానుగ్రహరూపపాలనంకరోమి ఇతిసర్వాన్ పాలనసమర్థానపీ,
త్యర్థః - నృపాన్ కెంవాహతలోహసయసినర్వేపీద్రుశాపవరాజానఇత్య
పహాసం కాంయసి, జనైరితిశేషః, ఇతిఉక్తప్రకారేణ భుజావృద్ధ్యత్య,
రోషేణకటువ్యాపదు స్మోవాచః యస్యతిథాక్రః కశ్చనవిప్రః నృపతేఃధ,
మరాజస్య ద్వారంయయాప్రాప్తవాన్ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥,
౨౧॥—ద్రుష్ట్వేతి ॥ అథ విప్రాగమనానంతరం విజయోఽర్జునః మ,
ధురస్మితిః కృతదరహాసస్సన్ తంబ్రాహ్మణం దృష్ట్వాఆసనాదుత్థితి ము,
త్థానంకృత్వా ఉత్థాయేత్యర్థః, అంఘ్రౌతత్పాదేన త్వానమస్కృత్య
భృత్యంమాంసమ్యగవేక్ష్యఇహ అత్రవిపయేక్షణంసహాస్వక్షమస్వ లేత,
భగావః అథనాస్వయమాప్రియః గృహంప్రత్యాగచ్ఛాయః ఇతి ఆ

ద్రుత్యవో రైహ్యాతాగావోమే నిఖిలాహల్లో స్తివిధి
నావతాన్సపినో శివ్యతే । రాజనాజ్యమిదంవిముంచ
వసుధాంశాస్తీతి సర్వాన్నృపాన్కింవాహాసయసీతి,
రోషకటువాగ్ద్వారంయయాఘాపలేః ॥ ౨౧॥దృష్ట్వా
తంమధురస్మితోఽథవిజయఃకృత్వాసనాదుత్థితిం నత్వాం

ఠ ఇదంరాజ్యం విముంచ త్యజ వసుధాంశాస్తి దుష్టనిగ్రహశిష్టాను
గ్రహాభ్యాం పరిపాలయామి ఇతీద్దం సర్వాన్ సమస్తాన్ నృపాన్-
రాజ్ఞః, కింవా-కిమర్థం, హాసయసి + హసేహసనె ణ్యంతాల్లట్
త్వత్పరిపాలనంశ్రుత్వా సర్వేపి రాజానోహసంతిఇతి ఏవంప్రకారేః
ణరోషేణ కటుః తీక్ష్ణావాక్ యస్య తథాభూతస్సన్ భూపలేః-యుధి
ష్ఠిరస్య ద్వారం యయా-ప్రాప + యాప్రాపణేలిట్ ॥౨౧॥—
తంద్రుష్ట్వేతి ॥ అథానంతరం విజయః-అర్జునః, తంవిప్రం దృష్ట్వా వీ,
క్ష్య మధురం స్మితం యస్యతథాభూతస్సన్ బ్రాహ్మణానాం ఠీతిరేతా
ద్రుశీతికృతమందహాసస్సన్నిత్యర్థః, ఆసనాత్-పీఠాత్, ఉత్థితిం-ఉ
త్థానంకృత్వా అంఘ్రా-పాదే, నత్వా-నమస్కృత్య, ప్రాబ్రహ్మాన్-

శాస్త్రస్య విశోకం కృత్వా తమిత్యనుషజ్యతే, పురః ప్రథమం మనసాద్ర, స్యాగారాగ్రం ప్రావిక్షత్ ప్రవివేశ, చింతితవానిత్యర్థః తతో నంతరం శస్త్రాణ్యాయుధమాదాతుమితి, క్రియార్థేత్యాదినా సం ప్రదానత్వం, నృపతేః ధర్మరాజస్య ద్రౌపదీసహితస్య గేహం ఉప వేశగృహం స్వయమాత్మనా ప్రావిక్షత్ + విశప్రవేశనే లుఙ్, అ ర్జునః తత్పురా నగణయిత్వా ప్రియయోగక్షేమావితి భావః ॥౨౨॥—॥ తత్రేతి ॥ తత్ర నృపోపవేశగృహే తరస్వినా బలవతా ఆర్తత్రా ణత్వరావతా వా, ॥ని॥ బలే శౌర్యే తరః క్లీబమితి విశ్వః - సపది సద్య ఇత్యర్థః విప్రస్య వాసః గృహాంతయోర్ద్వయోరర,

ఘ్రాసమవేక్ష్య భృత్యమిహమాం బ్రహ్మం త్సహస్వక్ష
ణమ్ । గావస్తే స్వయమాహరేయ రఘునేత్యాశ్వాస్య గ
స్యాగ్నపురః ప్రావిక్ష న్మనసా తతస్తు నృపతేర్నస్త్రాయ గే
హం స్వయమ్ ॥ ౨౨ ॥ తత్ర తేన జగృహేంతరస్వినాచ

హావిప్ర, భృత్యం మాం సమవేక్ష్య-సమ్యగ్వీక్ష్య ఇహ అత్రక్షణం సహస్వ-క్షమస్వ, + షహమర్షణే లోట్, తే గావః అసునా అ స్మిన్ కాలే అధునా ఇతి ఇదం శబ్దాదధునా ప్రత్యయః ఇదమ ఇశ్ యస్యే తి చ తి లోపః స్వయం ఆహరేయుః-ఆగచ్ఛేయుః,+ హృఞ్ హరణే సం భావనాయాం లిఙ్ ఇతీత్థం ఆశ్వాస్య-సమాధాయ, పురః-అగ్రతః,ద స్యాగ్న-తస్కరాగ్న్, మనసా కరణేన ప్రావిక్షత్-ప్రవివేశ + వి శ ప్రవేశనే లుఙ్ శలఇగుపధాదిక్లేకః తతస్తు-అనంతరం తు, స్వ యం నృపతేః-యుధిష్ఠిరస్య గేహం-సదనం, శస్త్రాయ-శస్త్రమాహ ర్తుం క్రియార్థోపపదస్యేతి అప్రయుజ్యమానస్య తుమునః కర్మ ణిచతుర్థీ ప్రావిక్షత్ ॥ ౨౨ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర గృహేంతరస్వి నా-వేగవతా, శూరేణచ ॥ ని ॥ వేగిశూరౌ తరస్వినావితి విశ్వః ॥ తే జోఽర్జునేన విప్రవాసయోః విశేషప్రవసనభూసురగృహయోః స

పి పూర్తయే పూరణార్థం ఏకత్రతీర్థయాత్రయా అన్యత్రగాధనే నేతి భావః చక్షుషా అంగనాసఖః ద్రౌపదీసహితః నృపతిః ధర్మరాజః జగృహే దృష్ట ఇత్యర్థః - పాణినా సశరం శరాసనం ధనుశ్చ జగృహే గృహీతం + గృహ్ణో నేకమణిలిట్ ॥ ౭౩ ॥—వినిర్గత ఇతి ॥ అసౌ గృహీతశరాసనః అర్జునః వినిర్గతః పురాన్నిష్క్రాన్తస్సన్ స్వకాన్ స్వీయాన్ విశిఖాన్ బాణానివ తస్కరాన్ చోరాన్. ఉభయానపి విముక్తాస్త్యక్తా జీవామౌర్వ్యో యైస్తథోక్తాన్ త్యక్తప్రాణధారణాంశ్చ విరచయ్య కృత్వా ॥ని॥ జీవాజీవంతికాభూమి మౌర్వీజీవేష వృత్తిష్వితి విశ్వః, నితాంతః అత్యంతః వేగః చోరప్రకాలనాత్త్వరా తైక్ష్ణ్యంచ యస్యాస్తాం, ద్విజన్మనో బ్రాహ్మణస్య గవాం పరంపరాం పఙ్క్తిమిషశుచం యః ఖముభయమపి నివర్తయామాస ప్రత్యావర్తితవాన్ నాశితవాంశ్చ, అత్ర బాణానాం చోరాణాం చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్య

క్షుషా నృపతిరంగనాసఖః । పాణినా చ సశరం శరాస
నం పూర్తయే సపది విప్రవాసయోః ॥ ౭౩ ॥ వ ॥ విని
ర్గతోసౌ విశిఖానివ స్వకాన్ విముక్తజీవాన్ విరచయ్య త

రూపాణామిత్యేకశేషః ప్రవాసశ్చ దేశాంతరగమనం స్ఫాతమేష్టద్ధయేని ॥ స్ఫాతివృద్ధౌ ప్రథాఖ్యాతావిత్యమరః ॥ అంగనాయాః స్త్రియాస్సఖా మిత్రం నృపతిర్ధర్మరాజః చక్షుషా-నేత్రేణ, కరణేన జగృహే స్వీకృతః, దృష్ట ఇతియావత్ + గ్రహ ఉపాదానే కర్మణి లిట్, పాణినా-హస్తేన, సశరం-బాణసహితం, శరాసనం-ధనుశ్చ, జగృహే-స్వీకృతమ్ ॥ ౭౩ ॥—వినిర్గత ఇతి ॥ అసౌ అర్జునః వినిర్గతస్సన్-నిష్క్రాంతస్సన్, స్వకాన్-స్వీయాన్, ఆత్మీయార్థకస్వశబ్దాదవ్యయసర్వనామ్నామితి స్వార్థేకప్రత్యయః, విశిఖానివ-బాణానివ, తస్కరాన్-చోరాన్, విముక్తజీవాన్-త్యక్తమౌర్వీకాన్, త్యక్తప్రాణాన్ విరచయ్య-కృత్వా, +ర ఈస్నా వర్ణాన్యంతాత్ క్త్వోల్య

ప్రసితవిముక్తజీవత్వేన గోపరంపరాయాశ్చ చక్షుర్నివర్తనేన చౌపమ్యా
స్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాద్వయస్య అంగాంగిభావేన సంకరః, వం
శస్థవృత్తమ్ ॥ ౫౩ ॥—ప్రయాణేతి ॥ తదను బ్రాహ్మణగోనివర్తనానం
తరం ప్రయాణస్య తీర్థయాత్రాభ్యనుజ్ఞానార్థం నమ్రే నతే ఇతి
తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః- పార్థస్య స్వమౌళౌ ఆత్తస్య శిరసి, వియోగా
ద్భీరోః త్రస్తస్య తద్విరహమసహమానస్యేతి యావత్, నరేంద్రస్య ధ
ర్మరాజస్య పవిత్రైః నిర్దోషైర్బాష్పైః నియమాభిషేకః వ్రత
స్నానం అత్రాపి పూర్వవత్సమాసః, తీర్థానాం గంగాదీనాముపగమా
త్ప్రాప్తేః ప్రాక్ పూర్వమేవ జజ్ఞే జాత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకా ప్ర
యోగాద్గమ్యా అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః సంకీర్ణా చ, ఉ
స్కారః ।

నితాంతవేగామివ గోపరంపరాం నివర్త
యామాస శుచం ద్విజన్మనః ॥ ౫౪ ॥ ప్రయాణనమ్రే త
దనుస్వమౌళౌ పార్థస్య జజ్ఞే నియమాభిషేకః । ప్రా
గేవ తీర్థోపగమాత్పవిత్రైర్బాష్పైర్నరేంద్రస్య వియో

గే ల్యపి లఘుపూర్వాదితి ణేరయాదేశః, నితాంతవేగాం-తీవ్రవేగాం
ద్విజన్మనః గవాం ధేనూనాం పరంపరామివ శుచం శోకం నివర్త
యామాస-నివర్తితవాన్ + వృతు వర్తనే హేతుమణ్ణ్యంతాల్లిట్ పూ
ర్ణోపమాద్వయమ్ ॥ ౫౪ ॥—ప్రయాణేతి ॥ తదను ప్రయాణస్య ప్రయా
ణార్థం నమ్రే పార్థస్యార్జునస్య మౌళౌ-కిరీటే, తీర్థానాం ఉప
గమాత్ సమీపగమనాత్, ప్రాగేవ-పూర్వమేవ; అన్యారాదితి పం
చమీ పవిత్రైః పావనైః వియోగాత్ భీరోః కాతరస్య నరేంద్రస్య
యుధిష్ఠిరస్య, బాష్పైః-నేత్రోదకైః, నియమస్య ఆగంతుసాధనని
త్యకర్మణః ॥ ని ॥ నియమస్తు స యత్కర్మనిత్యమాగంతుసాధనమి
త్యమరః ॥ అభిషేకః-స్నానం, జజ్ఞే-జాతం + జనీ ప్రాదుర్భావే లి

పజాతివృత్తమ్ ॥ ౨౫ ॥— స ఇతి ॥ ధీరాసుఖమఃఖేవా అవికృతాధీ ర్మనోయస్య తథోక్తః అతఏవసోఽర్జునః రాజ్ఞాధర్మరాజేన అత్యు చ్ఛ్రితేన కృచ్ఛ్రేణమహతాదుఃఖేన కల్మ...స్యపాపస్య మిథునోప వేశదర్శనజనితస్యలంఘనాయనివృత్తయే, గృహీతాఅభ్యనుజ్ఞాతీర్థయా త్రానుమతిర్యేన తథోక్తస్సన్, ఘనంసాంద్రం వల్కలంపరిధాయ ధృత్వా, మనుష్యధర్మణాకుబేరేణ రాజన్వతీం సురాజవతీం కా ష్ఠాముత్తరదిశంప్రతిమలయానిలఇవ ప్రతిష్ఠమానోగచ్ఛన్ తపసాప్ర సాదితస్య అనుగ్రహంప్రాపితస్య భగవతోభవానీవల్లభస్య సాంబశివ

గభీరోః ॥ ౨౫ ॥౫॥ సధీరధీరత్యుచ్ఛ్రితేనకృచ్ఛ్రే

ణరాజ్ఞాగృహీతాభ్యనుజ్ఞోవల్కలం ఘనంకల్మలంఘ

నాయపరిధాయమలయానిలఇవమనుష్యధర్మణా రాజ

న్వతీంకాష్ఠాంప్రతిష్ఠమానః తపఃప్రసాదితస్యభగవతో

టే ॥ ౨౫ ॥—సధీరధీరితి ॥ ధీరా-గంభీరా, ధీర్యస్యతథావిధఃసః అర్జునః అత్యుచ్ఛ్రితేన-అత్యున్నతేన, కృచ్ఛ్రేణకష్టేన రాజ్ఞః యు ధిష్ఠిరాత్, గృహీతా-స్వీకృతా, అభ్యనుజ్ఞాసమ్మతిర్యేనసఃఘనస్య సాంద్రస్య కల్మస్య-పాపస్య ॥ ని ॥ కల్మం(స్త్రీ)శమలైనసారిత్యమ రః ॥ లంఘనాయ-అతిక్రాంతయె, వల్కలం-వృక్షత్వగ్భవం వసనం ॥ని॥సారోమజ్జాసమాత్వక్త్రీవల్కం వల్కలమ(స్త్రీ)యామిత్యమరె త్వజ్ఞాత్రీపరత్వంవర్తతె తథాప్యుపచారాత్తద్భవెపి । పరిధాయ ఆ చ్ఛాద్య మలయానిలఇవ-మలయవాయురివ,మనుష్యధర్మణా-కుబేరే ణ,రాజన్వతీంసురాజానం+రాజన్వాన్ సౌరాజ్యేఇతినలోపాభావో నిపాతితః ॥ ని ॥సురాజ్ఞిదేశేరాజన్వాన్నిత్యమరః ॥ కాష్ఠాందిశం ప్ర తిష్ఠమానః-ప్రస్థితః + సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదిత్వాచ్ఛానచ్, తపసా ప్రసాదితస్య సంజాతప్రసాదస్య, భగవతః ఐశ్వర్యవతః భ వాన్యాః-పార్వత్యాః, + ఇంద్రవరుణేత్యానుక్ పుంయోగాదితిజీష్

స్య సాక్షాన్మూర్త్తాం కృపాం దయామివస్థితాం; భగీరథస్య రాజర్షేః రథపథం రథమార్గ మనుసరతీత్యనుసారిణీం తరంగిణీం గంగానదీముపగమ్య ప్రాప్య, సాయంతనాయ సాయంకాలోచితాయ నియమాయతత్ర గంగాయాం పవిత్రాసు వీచిషు అఘమర్షణీః పాపభంజనీః ఋచః సముద్రాజ్జ్యేష్ఠాస్సలిలస్య మధ్యాదిత్యాదీః జపన్ పఠన్సన్, మజ్జనమవగాహం అకార్షీత్ కృతవాన్ కరోతేః కర్తరి లుఙ్ ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౬ ॥— నాళీకాదితి ॥ తత్ర గంగాయాం నాళీకాత్పద్మాత్, సాయమితి శేషః కువలయం ఉత్పలం ప్రతిసంక్రమే ప్ర

భవానీవల్లభస్య సాక్షాత్కృపామివ భగీరథ రథాను
సారిణీం తరంగిణీముపగమ్య తత్ర పవిత్రాసు వీచీ
షు సాయంతన నియమాయ ఋచోఘమర్షణీర్జపన్ మజ్జ
నమకార్షీత్ ॥ ౨౬ ॥ వ ॥ నాళీకాత్కువలయ

వల్లభస్య దయితస్య-రుద్రస్య, సాక్షాత్ప్రత్యక్షం కృపాం-దయామివ భగీరథస్య రథస్య స్యందనస్య అనుసారిణీం + సుప్యజాతౌ ఇతి ణినిః కర్తృషష్ఠ్యా సమాసః తరంగిణీం-నదీం, గంగాం ఉపగమ్య-ప్రాప్య, తత్ర గంగాయాం పవిత్రాసు వీచీషు-తరంగేషు, సాయంతనాయ-సాయంభవాయ + సాయంచిరంప్రాహ్ణేప్రగేవ్యయేభ్యష్ట్యుట్యులౌ తుట్చేతి ట్యుః ట్యుల్వా తస్య తు గాగమశ్చ నియమాయ నిత్యకర్మణే అఘమర్షణీః-అఘమర్షణీనామికాః వరుణోపామఘమర్షణ ఇత్యాద్యాః ॥ ని ॥ సర్వైనసామపధ్వంసిజప్యం త్రిష్వఘమర్షణమిత్యమరః ॥ ఋచః ఋఙ్మంత్రాన్ జపన్ అమార్జీత్ మగ్నః + టుమస్జో శుద్ధౌ లుఙ్ వదవ్రజేతి వృద్ధిః మస్జినశోర్ఝలీతి నుమ్ అస్త్యాత్పూర్వం నుమి సంయోగాదిలోపే అనుస్వారపరసవర్ణయోః కృతయోః రూపమ్ ॥ ౨౬ ॥— నాళీకాదితి ॥ నాళీకాత్-కమలాత్ ॥ ని ॥ నాళీకమబ్జషండే స్త్రీ నాళీకశ్శరశ

వే శేస్ఖలిత్వామధ్యేనిపత్య,పయసిఅధఃనిమగ్నానగమాలక్ష్మీరివస్థితా కాచి ద్భుజగసుతానాగకన్యా ఉలూపికానామ్నీ,తంఅంతఃస్నానాయమగ్న మర్జునందృష్ట్వా, మిథఃరహసిరంతుమిచ్ఛుఃరిరంసుస్సతీ,రమతేస్సన్తా దుపత్యయః, హృదయంస్వచిత్తమివస్వగేహంప్రత్యనయత్ ప్రా పయామాస, అత్రనయనేన మనస్సదనయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వా త్కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా, ప్రహర్షణీవృత్తమ్ ॥౨౭॥

ప్రహృష్యేతి ॥ తత్రస్వగేహే ఏషాఉలూపికా హృదిమనసి ప్రహృ ష్యసంతుష్య, కందర్పసమంమన్మథతుల్యం మనుష్యమర్జునం ఫణి నాం సర్పసంబంధిభిః రత్నైః సంభోగైః సమ్యక్తర్పయితుం తృప్తిం ప్రాపయితుం ఆరేభే ఉపక్రాంతవతీ ఆఙ్పూర్వాద్రభేః కర్తరిలిట్ మనుష్యఫణినాం రత్నైరితి పాఠే మనుష్యాణాం ఫణినాంచసంబంధి

(చం)సం)క్రమేస్ఖలిత్వామగ్నాథఃపయసిరమేవ తత్ర

కాచిత్ ।తందృష్ట్వాభుజగసుతామిథోరిరంసుస్సంతు

ష్టాహృదయమివానయత్స్వగేహమ్ ॥౨౭ప॥ (౧)ప్ర

హృష్యహృదితత్రైషామనుష్యంఫణినాంరత్నైః । సం

ల్యయోరితివిశ్వః ॥ కువలయాయ-ఉత్పలాయ, చంక్రమే-గమనే, స్ఖ లిత్వా-రింఖిత్వా, అధఃపయసి మగ్నా రమేవ-లక్ష్మీరివస్థితా,కాచిత్ భుజగస్య-సర్పస్య, సుతా-పుత్రీ, తమర్జునం దృష్ట్వా సంతుష్టా అ తఏవ మిథః-రహసి,అన్యోన్యంవా రిరంసుః-రంతుమిచ్ఛన్తీ, హృ దయం మనఇవ,స్వస్య గేహం-గృహం,అనయత్-ప్రాపయామాస, + ణీఞ్ప్రాపణేలఙ్ అకథితంచేతిద్వికర్మకత్వా॥౨౭॥—ప్రహృష్యేతి ॥ తత్రస్వగేహేఏషాభుజగపుత్రీ హృది-మనసి,ప్రహృష్య-సంతుష్య, మనుష్యఫణినాం-మనుజసర్పాణాం, రత్నైర్నిధువనైః కందర్పేణ-మ న్మథేనసమం-తుల్యం;పూర్వసదృశేతిసమాసః,అర్జునంసంతర్పయితుం

(౧) స్వసౌందర్యానురూపపురుషలాభేన హర్షంప్రాప్య ।

భిః రత్నైరిత్యర్థః, తయో రేకస్యాస్సర్పత్వాదన్యస్య మనుష్యత్వా చ్చేతి భావః, శ్లోకవృత్తమ్ ॥ ౨౫ ॥—భోగాయేతి ॥ తస్యాః భుజ గేంద్రపుత్ర్యాః ఉలూపికాయాః భోగాయ సంభోగసుఖార్థం ఇతి పదం వాక్యత్రయేపి యోజ్యం, ఫూత్కారః సర్పజాతీయ నిశ్వాసః స్ఫుటాసీత్క్రియాసీత్కారః ఆసీత్, కంఠే నైల్యం తజ్జాతీయం కస్తూరికయా అంకః చిహ్నం అలంకారః అజని ఆసీత్ ఫణాయాం మణిః పల్లవమయః శేఖరః శిరోభూషణమభూత్, స్త్రీణామలంకారస్యాపి ప్రియానురంజనేన తదుపభోగసాధకత్వాద్భోగాయేత్యుక్తం ఉపజాతిర్వృత్తమ్ ॥ ౨౬ ॥—పాణ్యోరితి ॥ తస్యార్జునస్య పాణ్యోః జ్యామర్శేన మౌర్వీఘర్షణేన యత్కాఠిన్యం కిణీభూతత్వేన దార్ఢ్యం

తర్పయితుం మారేభే కందర్పసమమర్జునమ్ ॥ ౨౫ ॥ ప॥
భోగాయ తస్యా భుజగేంద్రపుత్ర్యాః ఫూత్కార ఏవ స్ఫు
టసీత్క్రియాసీత్ । కస్తూరికాంకో జనికంఠ (కాంతిః)
(నైల్యం) ఫణామణిః పల్లవశేఖరోభూత్ ॥ ౨౬ ॥ పా
ణ్యోర్జ్యాఘర్షణకాఠిన్యం తస్య లత్కుచమర్దనే ।

ప్రీణయితుం, ఉత్సేహే + షహ మర్షణే ఉత్పూర్వాల్లిట్, అతఏకాత్వేత్యాభ్యాసలోపౌ ॥ ౨౫ ॥—భోగాయేతి॥ తస్యాః భుజగేంద్రస్య సర్పశ్రేష్ఠస్య, పుత్ర్యాః సుతాయాః భోగాయ-సుఖాయ, ఫూత్కారఏవ స్ఫుటావ్యక్తాసీత్క్రియా-సీత్కృతిః ఆసీత్ - అస భువిలఙ్ కంఠస్య -గళస్య, నైల్యం-కార్ష్ణ్యం, కస్తూరికాఙ్కః-మృగమదచిహ్నం అజని-జాతః, +జనీ ప్రాదుర్భావే లుఙ్ దీపజనేతి చిణ్, జనివధ్యోరితి వృద్ధినిషేధః ఫణాయాః స్ఫటాయాః మణిః-రత్నం, పల్లవశేఖరః పల్లవావతంసః అభూత్ ॥ ౨౬ ॥—పాణ్యోరితి॥ తస్యార్జునస్య పాణ్యోః హస్తయోః జ్యామౌర్వీం జిన్యాః ఆమర్శనాకర్షణేన యత్కాఠిన్యం-కఠినత్వం, తత్ తస్యాః నాగకన్యాయాః కుచయోః మర్దనే-పీడనే, విష

తత్కర్తృక, తస్యాః ఉలూపికాయాః కుచయోః మర్దనవిషయే, తస్యాః ఉలూపికాయాః ద్విజిహ్వతా చ తస్యార్జునస్య ముఖాస్వాదే అధరచుంబనే విషయే చ ఫలాయ అభూత్ ఉభయోరుభయముభయతోఽపకారకమాసీదిత్యర్థః అత్ర అర్జునపాణికాఠిన్యభుజగకన్యాద్విజిహ్వత్వయోరుభయతోఽపకారకఘనేన కుచకాఠిన్యాధరమాధుర్యయోర్లోకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౩౦ ॥—సుఖాదితి ॥ చక్షుషీ ఏవ శ్రవసీ శ్రోత్రే యస్యాః స్త్రియాః తస్యాః ఉలూపికాయాః దృశోర్నేత్రయోః సంబంధిసురతసుఖాత్ ఆనందాన్మీలనకర్తృక, తస్య అర్జునస్య మణితేషు రతికూజితేషు వైదగ్ధ్యం చాతుర్యం కాననే కౌముదీం చంద్రికాం చకార తస్యాశ్చక్షుషా రేవ శ్రోత్రా

తస్యాశ్చ తన్ముఖాస్వాదే ఫలాయాభూద్ద్విజిహ్వతా (౧)
౩౦ ॥ ప ॥ సుఖాచ్చక్షుశ్శ్రవస్తస్యాస్సురతే మీల
నం దృశోః । చక్రే మణితవైదగ్ధ్యం తస్య కాననకౌము

యసప్తమీ ఫలాయ తాదర్థ్యే చతుర్థీ అభూత్ తస్యాశ్చ నాగకన్యాయాశ్చ ద్వే జిహ్వే యస్యాస్సా ద్విజిహ్వా తస్యా భావః ద్విజిహ్వతా ‡ త్వతలోరితి పుంవద్భావః ద్విరసనావత్త్వం తస్యార్జునస్య ముఖాస్వాదే వదనలేహనే ఫలాయాభూత్ ॥ అన్యోన్యాలంకారః ॥ ౩౦ ॥ |
సుఖాదితి ॥ సురతే నిధువనే సుఖాత్ హేతౌ పంచమీ చక్షుషీ నేత్రే, శ్రవసీ శ్రోత్రే యస్యాస్సా చక్షుశ్శ్రవాః సా చ సా తన్వీ చ తస్యాః అతఏవ దృశోర్మీలనం తస్యార్జునస్య సమ్బంధినీం తత్క్రియాజన్యామిత్యర్థః మణితస్య రతికూజితస్య, వైదగ్ధ్యం ప్రౌఢిం ష్వక్షింతాన్నీష

(౧) సర్వసాచిత్వప్రయుక్తకరతలద్వయకాఠిన్యస్య తాదృశతత్కుచమర్దనానుగుణత్వేన నాగకన్యాజాతిసిద్ధద్విజిహ్వతాయాస్తాదృగ్విధతదధరరసాస్వాదానురూపత్వేన చ ఉభయోరుభయమన్యోన్య ముపకారకమభూదిత్యాశయః ॥

త్వాత్ తన్మీలనస్య శ్రోత్రపిధానాత్మకతయా మణితాకర్ణనాయోగా దర్జునస్య తద్వైదగ్ధ్యం నిష్ఫలమభూదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ చక్షుశ్శ్రవాః కాకోదరః ఫణీ, మణితం రతికూజితమిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ౩౮ ॥

శ్లాఘేతి ॥ తయాఉలూపికయా ప్రియస్య అర్జునస్య రతేస్సురతస్య శ్లాఘాయామభినన్దనే కమ్పాద్ధేతోః, శిరసోఽన్తఃపథాత్ ఆన్తరమార్గాత్ చ్యుతో మణిః ఫణారత్నమివస్థితః ఇరావాన్నామతనయఃసుషువే ప్రసూతః, ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౩౯ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతిఉక్తప్రకారేణ తత్ర నాగకన్యాగృహే- సోఽర్జునః ఏకామేవైకికాం రజనీం రాత్రిమపనీయగమయిత్వా- తయాస్వకులసంభవానాం సర్వాసాం ప్రసృష్టమిత్రైస్సదృశైః తద్వదతిదీప్తైరితియావత్ శ్వాసైస్సమం నిర్ధీమ్ ॥ ౩౦ ॥ శ్లాఘాకమ్పాత్ప్రియరతేశ్శిరసోఽన్తఃపథాదథః । చ్యుతో మణిరివేరావాన్ సుషువే తనయస్తయా ॥ ౩౯ ॥ ఇత్యైకికాం స రజనీమపనీయ తత్ర శ్వాసైస్సమం స్వకులసంభవప్రసృష్టమిత్రైః । ముక్తస్తయా

శానకకౌముదీం-అరణ్యచన్ద్రికాం చకే నేత్రనిమీలనే శ్రోత్రనిమీలనమపి జాతమిత్యశ్రవణాదితిభావః + డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౩౭ ॥

శ్లాఘాకమ్పాదితి ॥ ప్రియస్య-దయితస్య, రతేః-నిధువనస్య, శ్లాఘయా కత్థనేన కమ్పాత్-చలనాత్, అన్తఃపథాత్ - అన్తర్మార్గాత్, చ్యుతః-గళితః, శిరసః-మూర్ధ్నః, మణిరివ ఇరావాన్-ఇరావన్నామతనయః-సూనుః, కర్త, తయాసర్ప(స్త్రి)యా సుషువే-సూతః + షూఙ్ (ప్రా)ణిగర్భవిమోచనే కర్మణిలిట్ ॥ ౩౯ ॥ — ఇత్యైకికామితి । ఇతీత్థం సఅర్జునః తత్ర సర్పకన్యాగృహే ఏకికాం+ఏకాదాకినిచ్చాసహాయేఇతిసూత్రేచాత్కలుకావిత్యుక్తేః ప్రకృతేకనిఇత్వేచ ఏకికామితి । రాత్ర్యన్తరసంబన్ధరహితామిత్యర్థః ॥ రజనీం రాత్రిం, + కృదికారాదితిఙీషి రజనీ; అపనీయ-నీత్వా, తయా(స్త్రి)

శ్వాపైస్సహాముక్తస్సన్ ॥ ని ॥ దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠ ఇత్యమరః- తటగతః గంగాతీరం ప్రాప్తస్సన్ అనుచరాననుయాత్రికాన్ సమస్తాన్ ద్విజాతీన్ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్యవృత్త్యా వృత్తాంతేన హేతునా అద్భుతరసైరంతర్వతః సగర్భాన్ అతనోత్; ఆశ్చర్యస్ఫూర్ణాన్ హృదయాన్ చకారేత్యర్థః, + తనోతేణకర్తరిలఙ్ ॥ ని ॥ అంతర్వత్నీ తుగర్భిణీత్యమరః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౩౩ ॥—ఉలూపికాయా ఇతి ॥ అయమర్జునః ఉలూపికాయాస్సర్పకన్యాయాః సంబంధిభిః తైః ప్రసిద్ధైః రతౌ దంశనైర్దంతక్షతైః ఉన్మస్తకం మూర్ధానమతిక్రాంతం మోహం విషకృతవికారం, తద్దంతానాం సవిషత్వాదితి భావః అపనేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, ఉదగ్రం మహత్ వీర్యం విషవికారవారణశక్తిః

తటగతోనుచరాన్ ద్విజాతీనంతర్వతోద్భుతరసైరతనో
త్స్వవృత్త్యా ॥౩౩॥ ఉలూపికాయా రతిదంశనైస్తైరున్మస్త
కం మోహమివాపనేతుమ్ । ఉదగ్రవీర్యౌషధిజన్మ

యా స్వస్యాః కులం-సర్పకులం సర్పనామ్న ఇతి పుంవద్భావః (౧) తస్మిన్ సంభవానాం సర్పాణాం పృష్ఠానాం మిత్రాణి-సఖాయః, తైః సర్పపృష్ఠానాం దీర్ఘత్వాద్దీర్ఘైరిత్యర్థః, ముఖం చంద్రమిత్రమితివన్మిత్రశబ్దస్సదృశార్థకః శ్వాపైస్సమం ముక్తస్సన్ తటం తీరం గతః ద్వితీయాశ్రితేతి సమాసః అనుచరాన్-అనుసరమాణాన్ ద్విజాతీన్-బ్రాహ్మణాన్, స్వవృత్త్యా ఉలూపీనయనాదిస్వవార్తయా హేతునా అద్భుతరసైః-ఆశ్చర్యరసైః, అంతర్వతః-గర్భవతః, అతనోత్-అకరోత్, పురుషాన్ గర్భిణో కరోదిత్యాశ్చర్యం+యద్యప్యన్తర్వత్పతివతోర్నుగితి శాస్త్రమవలంబ్య ప్రయుక్తం తథాపి జీమాసన్నియోగశిష్టమగ్వధావేవ తయోర్నిపాతనాదన్యత్రాసాధుత్వమేవ

(౧)స్వాజ్ఞాతావాత్మని స్వమిత్యమరేణాత్మవాచక స్వశబ్దస్యనపుంసకత్వోక్తేః పుంవద్భావసాధనం స్వస్యా ఇతి విగ్రహకథనం చనసమ్యక్

యాసాంతాసామోషధీనాం లతామూలికాదీనాం జన్మభూమిముత్పత్తిస్థానం, ఉమాయాః పార్వత్యాః గురుం పితరం శైలం హిమవన్తం ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ గంగాతటాదితి శేషః, ఉపజాతివృత్తమ్ ॥౩౪ ॥—ఫాలస్యేతి ॥ తస్మిన్ హిమశైలే సోఽర్జునః పంచవిశిఖేమన్మథే ఫాలస్యలలాటనయనసంబంధి, కృతాంతే యమే పదయోస్సంబంధి, దానవపురేషు ఆకాశగతేషు హాసస్య సంబంధి, శంబౌ వజ్రం ఆయుధం యస్య తస్మిన్నింద్రే అవలోకనస్య సంబంధి, పశుపతేర్యదపదానం ప్రాక్తనం దాహో

భూమిముమాగురుం శైలమయం ప్రపేదే ॥౩౪॥ ఫాలస్య
పంచవిశిఖే పదయోః కృతాంతే హాసస్య దానవపురేష్వవ
లోకనస్య । శంబాయుధే పశుపతేరపదానపద్యం గాయం

(౧)అసామర్థ్యాత్ + తనువిస్తారే లఙ్ ॥౩౩॥—ఉలూపికాయా ఇతి॥ ఉలూపికాయాః ఉలూపికేతి తస్యా నామ తైః తథావిధైః రతౌ-సురతే దంశనైర్దంతక్షతైః, ఉన్మస్తకం-మూర్ధాన ముద్గతం, మోహం మూర్ఛాం అపనేతుమివ-నిరాకర్తుమివ, ఉదగ్రాణి ఉద్భిన్నాని వీర్యాణి సామర్థ్యాని యాసాంతాసాం ఓషధీనాం-లతావిశేషాణాం ॥ ని ॥ ఓషధ్యః ఫలపాకాన్తా ఇత్యమరః ॥ జన్మభూమిం-ఉత్పత్తిస్థానం, ఉమాయాః-పార్వత్యాః, గురుం పితరం శైలం-పర్వతం హిమవంతమితియావత్ అయమర్జునః ప్రపేదే-ప్రాప + పదగతౌ లిట్ ॥ ౩౪ ॥—ఫాలస్యేతి ॥ పశుపతేశ్శివస్యేతి సర్వత్ర సమ్బధ్యతే పంచవిశిఖా బాణా యస్య తస్మిన్ మన్మథే సర్వత్ర విషయసప్తమీ ఫాలస్య-నిటిలస్య, కృతాంతే-యమే, పదయోరంఘ్ర్యోః దానవానాం-దైత్యానాం పురేషు-నగరేషు, త్రిపురేష్విత్యర్థః, హాసస్య అట్టహాసస్య శంబః వజ్రం ॥ నీ ॥ శతకోటిస్స్వరుశ్శంబ ఇత్యమరః ॥ ఆయుధం యస్య తస్మిన్ ఇంద్రే అపదానస్య-వృత్తకర్మణః, పద్యం-శ్లోకాన్, జాత్యేక

అంతశ్శబ్దస్యాంతస్థపరత్వం లక్షణయాభ్యుపగమ్యకథంచిన్నిరావహ్యం

ఢికమర్జే తస్య పద్యం తద్బోధక శ్లోకాన్ పద్యమితి జాత్యేకవచనం గాయంతి గానం కుర్వాణాని సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం మిథునాని ద్వన్ద్వాని అశృణోత్, సిద్ధదంపతిగీయమానశైవమన్మథదాహాదిప్రతిపాదక పద్యాని శ్రుతవానిత్యర్థః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౩౫॥—॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హిమశైలే సోర్జునః ఖరాస్తీక్ష్ణాః ఖురాః పుటా ఇవ తేషాం వినిమయవిన్యాసైః పర్యాయప్రక్షేపైః చంద్రకితైః సంజాతచంద్రాకృతిచిహ్నైః + తారకాదిత్వాదితచ్ అవతారపథైః అవరోహణమార్గైః, రోమంథాచ్చర్వితగ్రాసపునశ్చర్వణాత్ యః ఫేనః

తిసిద్ధమిథునాన్యశృణోత్స తస్మిన్ ॥*॥౩౫॥౧॥ తత్రసత
స్యహిమాచలస్య ఖరఖురపుట(౧)వినిమయవిన్యాసచం
ద్ర(౨)కితైరవతారపథైరపి రోమన్థఫేనశకలతారకితైః
ప్రతీరనమేరుతలోపమైరప్యనుమేయహరవృషభసేవ

వచనం ॥ ని ॥ అపాదానం కర్మావృత్తమిత్యమరః ॥ గాయంతి సిద్ధానాం మిథునాని స్త్రీపుంసాః తస్మిన్ శైలే సః అర్జునః అశృణోత్-శ్రుతవాన్, + శ్రుశ్రవణేలట్ శ్రువః శృచేతి శృఇత్యాదేశః వీణాశబ్దాయంతే-అశ్రూయత, పాంచజన్యః పుష్పాణ్యాఘ్రాయంత ఇతివత్ ధర్మధర్మిణోరభేదోపచారాత్ సిద్ధమిథునానాం శ్రవణోక్తిః ॥ ౩౫ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ ప్రదేశే సోర్జునః తస్య హిమాచలస్య-హిమవతః, ఖురపుటానాం-శఫప్రదేశానాం ॥ ని ॥ శఫం క్లీబే ఖురః పుమానిత్యమరః ॥ వినిమయేన-పరివృత్త్యా, విన్యాసేన అర్పణేన చంద్రకితైః-సంజాతచంద్రకైః, అవతారపథైః-అవరోహణమార్గైరపి

(౧) పుటాః దధిక్షీరాద్యాశయనోపయుక్తాః పత్రపాత్రవిశేషాః ఆంధ్రభాషాయాం దొప్పలు (౨) ఖురాంకితస్థానాని చంద్రకాణీత్యుచ్యంతే । తదుక్తం మురారిణా । అనేన సస్పృజే తరాం తురగమేధముక్తభ్రమత్తురంగఖురచంద్రకచక్రకరదంతురా మేదినీ ఇతి ॥

డిండీరైః తస్య శకలైః ఖండైః తారకితైస్సంజాతతారకైః ప్రతీరనమే రూణాంతటరుహచ్ఛాయాద్రుమాణాంతలేషు మూలభాగేషు ఉపవే శైరపి శయనైశ్చ అనుమేయాః తర్క్యాః హరవృషభస్య స్వైరవి హారాః ఇచ్ఛావిహారాః యాసుతాసు తస్యహిమశైలస్య కటకసంసీ షునితంబసరస్సువృజినాని విశోధ్య పాపాన్యపనుద్య వనమదావళకల భైరరణ్యగజబాలకైఃవిదళితానాం భంజితానాం సరళప్రవాళానాం దే వదారుకిసలయానాం పరిమళైస్సురభిళేన సుగంధవతా – ఉపత్యకా యాం పర్వతాసన్నభూమౌవర్తనా ॥౧॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః- దివిస్వర్గేభువిచ భరణేపాలనేవ హనేచకుశలాభ్యాం సమర్థాభ్యాం మహేంద్రాభ్యాం ఇంద్రేణప

రవిహారాసుకటకసరసీషువృజినానివిశోధ్యవనమదా

వళకలభవిదళితసరళద్రుమప్రవాళసురభిళేనోపత్యకా

వర్తనాదివిభువిచ భరణకుశలాభ్యాం మహేంద్రా

రోమంథస్య-చర్వితచర్వణస్య, ఫేనైః తారకితైః-సంజాతతారకైఃనమే రోర్వృక్షవిశేషస్యతలె అధఃఉపవేశైః-ఆసనైరపి, అనుమేయాహారస్య ఈశ్వరసమ్బంధినః+తస్యేదమిత్యణ్, వృషభస్య వృషస్య, స్వైరవిహా రాఃస్వచ్ఛందవిహారాయాసుతాసు కటకసరసీషు-నితమ్బస్థనదీషువృ జినాని-పాపాని, విశోధ్య-శోధయిత్వా, వనమదావళానాం-వనగ జానాం, కలభైః-శాబకైః వంశకరీరనీలైరితివద్విశేష్యమాత్రపరతా విదళితానాం స్ఫుటితానాం, సరళద్రుమాణాం-ప్రవాళానాం కిసల యానాం పరిమళేన-సురభిలేన, సుగంధినా సురభింలాతీతి + లాఆ దానేఇత్యస్మాదాతోనుపసర్గేకఇతికః, ఉపత్యకాయా-ఆసన్నభూ మేః +ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోరితిత్యకన్ త్యకనశ్చని షేధఇతీత్వనిషేధః వర్తనా-మార్గేణ, దివి-స్వర్గే, భువి-భూమౌ చ భరణే పోషణే వహనేచ కుశలాభ్యాం-నిపుణాభ్యాం; మహేం

శ్వాలేనచ ద్వాభ్యాంపరిగృహీతాం భార్యాత్వం ప్రాపితాం హరితం దిశం ప్రాచీంఅవజగాహే ప్రాప్తవాన్ ॥ ౩౬॥—సంఫుల్ల్యమానేతి ॥ తత్ర ప్రాగ్దిశి- సపార్థః అర్జునః సంఫుల్ల్యమానానాం పునః పునర్వికసతాం నవానాంచ కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం పాంసవః పరాగాః గర్భేమధ్యేయేషాంతైః పర్యంతనిర్ఝరాణాం సమీపస్థిత ప్రస్రవణానాంజలైః ఫలితఃలబ్ధఃఅభిషేకఃస్నానంయస్యతథోక్తస్సన్ మహేంద్రంగిరిం జనకస్య ఇంద్రస్య అభిధయానామహేంద్రాఖ్యయా హృష్టఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, పాదేచరణౌప్రత్యంతపర్వతేచచిరం పరిచచార శుశ్రూషితవాన్,పరితస్సంచరతిస్మేతిచ ॥ని॥పాదాంబుధ్నేతురీయాంశే శైలప్రత్యంతపర్వతే।చరణేచమయూఖేచేతివిశ్వః,అత్రచరణశుశ్రూషా

భ్యాంపరిగృహీతాంహరితమవజగాహే॥౩౬॥వ॥సంఫు
ల్ల్యమాననవకైతకపాంసుగర్భైః పర్యంతనిర్ఝరజలైః
ఫలితాభిషేకః । పార్థస్సతత్రజనకాభిధయేవ హృ

ద్వాభ్యాం-దేవేంద్రపర్వతాభ్యాం ॥ ని ॥మహేంద్రఃపర్వతేశక్రేఇతివిశ్వః ॥ పరిగృహీతాం-స్వీకృతాం, హరితం కకుభం అవజగాహే + ప్రవివేశగాహూవిలోడనేలిట్ ॥ ౩౬ ॥—సంఫుల్ల్యమానేతి ॥ తత్ర దిశి సంఫుల్ల్యమానానాం పునఃపునర్వికసతాం+ఫలవిశరణఇత్యస్మాద్యఙంతాచ్ఛానచ్, చరఫలోశ్చేత్యభ్యాసస్యనుక్ ఉత్పరస్యాతఇత్యుత్వం నవానాం-నూతనానాం కేతకానాం-కేతకీకుసుమానాం + పుష్పమూలేషు బహులమితిబహులవచనాత్ప్రత్యయస్యలుక్ లుక్తద్ధితలుకీతిస్త్రీప్రత్యయస్యలుక్ పాంసవః పరాగాగర్భేయేషాంతైః పర్యంతనిర్ఝరాణాం-సమీపవారిప్రవాహాణాం ॥ ని ॥ ఉత్సఃప్రస్రవణంవారిప్రవాహోనిర్ఝరోఝరఇత్యమరః॥జలైః-ఉదకైః ఫలితఃనిష్పన్నః అభిషేకః యస్య సపార్థః అర్జునః జనకస్య ఇంద్రస్య అభిధయా నామ్నా హృష్టఇవ మహేంద్రం గిరిం పాదే ప్రత్యంతపర్వతే, అ

ప్రత్యంతపర్వత సంచారయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశ
యోక్తేరక్త్రోత్ప్రేక్షానుప్రాణితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంక
రః ॥ 32 ॥—(నిజేతి ॥ వాసవస్యేంద్రస్య అపత్యంవాసవిస్సొర్జున
వః సర్వాసు చతస్సృష్వపిదిక్షు, పరిణయానాం వివాహానాం హేతో
అతఏవకాఽపికస్మింశ్చిత్ అనిర్వాచ్యశుభదాయినీత్యర్థః, యాత్రా
ముహూర్తే-ప్రయాణలగ్నే, నిజనగరాత్ ఇన్ద్రప్రస్థాత్ నిరి
తఃప్రస్థితస్సన్నపి, సాదిక్ప్రాచీజనకేనేంద్రేణపరిగృహీతాఊఢా ఇతి
హేతోః తస్యాంప్రాచ్యాం కథమపికేనాపి ప్రకారేణజాతాంకన్య
కాంనపర్యణైషీత్ నోఢవాన్ + స్వసృభావాదితిభావః + పరిపూ
ర్వాన్నయతేః కర్తరిలుఙ్, అత్రాదైవికస్య కళత్రాలాభస్య స్వస్
త్వహేతుకత్వోక్తేర్హేతూత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా)॥ 33
జలధీతి ॥ అయమర్జునః రతిపతేః మన్మథస్య రథంమలయమారుతంక
రోతీతి తేనాద్రిణామలయేన లాంఛితాయాం చిహ్నితాయాం వివి
ధాః కృష్ణాగోదావరీకావేర్యాదయోబహువిధాః తటిన్యః యస్యాం

స్టః పాణ్డైచిరంపరిచచారగిరింమహేన్ద్రమ్ ॥ 32॥(ని
జనగరనిరితో వాసవిర్దిక్షుసర్వాస్వపి పరిణయహే
తౌ క్వాపియాత్రాముహూర్తే । జనక పరిగృహీ
తాసాదిగిత్యేవతస్యాం కథమపిసనజాతాం కన్యకాంప
ర్యణైషీత్ ॥ 33)॥ జలధితటపదవ్యాజర్ఝర్జరైశ్చీర
శబ్దైఃరవమయమనుకుర్వన్రాజతాళీవనానామ్ । రతి

పూాచి చిరం పరిచచార-పర్యటన్ జగామ్, సిషేవేవ + చరగతిభక్షణ
యోఃలిట్ ॥ 32 ॥ 33—జలధీతి ॥ జలధేస్సముద్రస్య తటపదవ్యా-తీర
మార్గేణ, జర్ఝరైః-జీర్ణైః, చీరస్య-వల్కలస్య, శబ్దైః - నినా
దైః రాజతాళీవనానాం రవం ధ్వనిం అనుకుర్వన్ అయమర్జునః ర
తిపతేర్మన్మథస్య రథకారేణమన్మథస్య రథో మలయమారుతఇప్రతీతిః+

తస్యాం దిశి దక్షిణస్యాం దత్తచక్షుః తదభిముఖస్సన్నిత్యర్థః అతఏవ జర్జరైః తథాత్మకైః చీరస్య వల్కలస్య శబ్దైః వల్కలజర్జరధ్వనిభిరితి యావత్ రాజతాళీవనానాం తాళవిశేషవనానాం సముద్రతీరగానాం రవం జర్జరశబ్దం అనుకుర్వన్ సన్, జలధితటే సముద్రతీరే పదవ్యా మార్గేణ కరణ్డనప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్ + తిష్ఠతేః కర్తరిలిట్ మలయమారుతస్య మస్తధరథత్వాం మలయమరుదాయోధనరథ ఇత్యాద్యాగమసిద్ధం, మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౩౯ ॥—(అక్ష్ణామితి ॥ అసావర్జునః అక్ష్ణాంపరిచారాత్ అతివర్తమానం దృష్టిపథమతిక్రమ్య తిష్ఠంతం పయోధిమాలోకమాలోకం దృష్ట్వాదృష్ట్వా + ఆభీక్ష్ణ్యేణములోద్విర్భావః, ఆశ్చర్యాదితిభావః, తటేనసముద్రతీరమార్గేణేత్యర్థః, తరసావేగేన గచ్ఛన్ సన్ చోళీనాం చోళదేశ్యాంగనానాం సంబంధినీభిః హరిద్రాభిః కుచకపోలాదిలిప్తాభిః సురభీన్ సుగంధాన్ సమీరాన్వాయూనుపలేభే లబ్ధవాన్ చోళదేశం ప్రాప్తవానిత్యర్థః - చోళదేశే స్త్రీణాం ప్రాయేణ హరిద్రాలేపఇతిప్రసిద్ధిః అక్ష్ణాంపరిచారాదిత్యాది శ్లోకః కేషుచిత్పుస్తకేషు దృష్టఇతి లిఖితః- ఉపజాతిః ॥ ౪౦॥) —

పతిరథకారేణాద్రిణాలాంఛితాయాం దిశివివిధతటిన్యాం
దత్తచక్షుః ప్రతస్థే ॥ ౩౯ ॥(అక్ష్ణాంపరిచారాదతివర్త
మానమాలోకమాలోకమసౌపయోధిమ్ । తటేనగ
చ్ఛంస్తరసావలేభే చోళీహరిద్రాసురభీన్సమీరాన్)॥౪౦

కర్మణ్యణ్, అద్రిణా-మలయపర్వతేన; లాంఛితాయాం-అంకితాయాం దిశి వివిధాయాం తటిన్యాం బహువిధాసు నదీషు జాతిత్వాదేకవచనం వివిధాస్తటిన్యోయస్యామితి బహువ్రీహౌతు సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వాన్నకప్ గోస్త్రియోరితిహ్రస్వేఃఇతిహ్రస్వశ్చేతినదీసంజ్ఞా । దత్తే చక్షుషీయేనతథాభూతస్సన్ ప్రతస్థే-ప్రయయౌ + స్థాగతినివృత్తౌ లిట్ సమవప్రవిభ్య ఇత్యాత్మనేపదమ్॥ ౩౯ ॥ ౪౦॥—

శైలఇతి॥యస్యఅగస్త్యస్యశాసనాత్ నిదేశాత్ శైలోవింధ్యః శిశురివభువః గర్భమధ్యేకుక్షౌచశేతేవసతీత్యర్థః అత్రవర్తమానార్థకలడ్యోగాదద్యాపి శైలస్తథైవాస్త ఇత్యాజ్ఞాయాః దుర్లంఘత్వంధ్వనితం. యోఽగస్త్యః వాతాపింనామదానవం విప్రభక్షకంజఠరదహనే ఔదరాగ్నౌ హవ్యం హవిః కల్పయామాసచ కి-ఇల్వలదత్తం మేషమాంసరూపిణం తం భుక్త్వాజరితవానిత్యర్థః- యస్యాగస్త్యస్యాయంయదీయః కోపస్యలేశః కణః న సర్వఇత్యర్థః - క్షోణ్యాః భూమికాంతాయాః నగ్నంకరణః వివస్త్రీకారీమహిమాప్రభావః యస్యతథోక్తోఽభూత్ + ఆఢ్యసుభగేత్యాదినా కృఞోయోగాత్ఖచి- ఖిత్వాత్ - అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమ్॥ని॥

ప ॥ శైలోగర్భేశిశురివభువశ్శాసనాద్యస్యశేతేవాతా
పింయోజఠరదహనే(వర్త)కల్ప)యామాసహవ్యం।(౧)
క్షోణీనగ్నంకరణమహిమాకోపలేశోయదీయ స్తస్యా
వాసందిశమభియయౌ తాపసస్యేంద్రసూనుః ॥ ౪౧॥

శైలఇతి॥యస్యమునేశ్శాసనాత్ - నిదేశాత్, శైలః-వింధ్యః, భువః-భూమేః, గర్భే శిశురివ-శాబకఇవ, శేతే-స్వపితి యోమునిః వాతాపిం వాతాపిరితి ఇల్వలభ్రాతా అసురః తద్రూపం హవ్యం ॥ ని॥హవ్యకవ్యే దైవపిత్ర్యేఅన్నే ఇత్యమరః ॥ వర్తయామాస + వృతువర్తనేణ్యంతాల్లిట్ అకర్మకత్వాద్గతిబుద్ధీత్యణౌకర్తుర్ణౌకర్మత్వం।యదీయః యత్సంబంధీ+త్యదాదీతిచేతివృద్ధసంజ్ఞా, వృద్ధాచ్ఛ ఇతిఛః కోపస్యక్రోధస్య లేశః లవః క్షోణ్యాః భువః నగ్నంకరణః అవాససంకర్తా+ ఆఢ్యసుభగేతిఖ్యున్ అరుర్ద్విషదితిముమ్ మహిమాయస్యసః తస్యతాపసస్యమునేః అగస్త్యస్యేతియావత్ ఆవాసం స్థానభూతాం దిశం ఇంద్రసూనుః అర్జునః అభియయౌ-ప్రాప్తః+ యా ప్రాపణేలిట్ ॥౪౧

(౧) వాతాపిర్భక్షితోయేనయేనపీతోమహోదధిః । యస్మయాభాషితంసర్వం తదగస్త్యోజరిష్యతి ఇతిమహాభారతే ॥

నగ్నో వాసాదిగంబర ఇత్యమరః- తస్య తాపసస్యాగస్త్యస్య ఆవాసంనిలయం దిశం దక్షిణామభియయౌ ప్రాప్తవాన్ - అత్ర వాక్యార్థత్రయే కధాత్రయం ప్రసిద్ధత్వాద్గ్రంథగౌరవభియా న లిఖితం, అత్ర శిశురివేతి వాక్యార్థ ఉపమా ఇతరత్ర వాక్యార్థద్వయే వాతాపిసంహరణవారాశిపానయోః భంగ్యంతరేణ కధనాత్పర్యాయోక్తిద్వయం-త్రయాణాం చ విజాతీయసజాతీయానాం సంసృష్టిః, మందాక్రాంతా॥ ౪౧॥—ధృత్వేతి ॥ అయమర్జునః అభ్రసరితో గంగాయాః గుణానాం మాధుర్యధావళ్యాదీనామోఘైర్బృంహితైస్సహసామ్యం పరీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కవేరజాయాః కావేర్యాః జలాని ఫలేషు ధృత్వా- అభ్రంలిహైః గగనస్పర్శిభిః తటయోర్యే నారికేళాః వృక్షాః తైర్నిబిడితాం పూర్ణాం చోళవసుధాం చోళభూమిమాలోక్య అభ్యనందత్ సంతుష్టవాన్, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౪౨ ॥—(కాలేనేతి ॥ కాలేన విరేణ సంగతతమాం అత్యంతసంజాతాం కటుతాం కాటవమవేత్య సంభావ్య- అథ సుధాయాం కటుత్వసంభావనానంతరం సుధాయాః అమృతస్య రసే మాధుర్యే సుధా

ధృత్వా ఫలేషు సలిలాని కవెర జాయాస్సామ్యం పరీక్షితు
మివాభ్రసరి(జ్జలౌ)ద్గుణౌ)ఘైః। అభ్రంలిహైర్నిబిడి
తాం తటనారికేళైరాలోక్య చోళవసుధామయమభ్య
నందత్ ॥౪౨॥ప॥ కాలేన సంగతతమాం కటుతామవేత్య
స్వర్గౌకసామథ సుధారసనిస్పృహాణామ్ । అభ్రంలి

ధృత్వేతి ॥ కవేరజాయాః-కావేర్యాః, సలిలాని-ఉదకాని, ఫలేషు ధృత్వా అభ్రసరితః-ఆకాశగంగాయాః, జలౌఘైః-ఉదకసమూహైః, సామ్యం-సమతాం, + భావేష్యఞ్, పరీక్షితుమివ-పరీక్షాం కర్తుమివ, అభ్రంలిహైః-ఆకాశం స్పృశద్భిః + వహాభ్రేలిహ ఇతి ఖశ్ ఖితిముమ్ తటనాళికేరైః-కావేరీతీరనాళికేరద్రుమైర్నిబిడితాం నిబిరీసాం చోళానాం చోళదేశానాం వసుధాం భూమిం ఆలోక్య అయమర్జునః ఆ

రసే అమృత ఇతి వా నిస్పృహాణాం స్వర్లోకస్థానాం దేవానాం అభ్రంలిహాః ఫలవతః తటవారికేళ్యః - సహ్యాత్మజాసలిలస్యైక వేరజాజలస్యైవ వధికాః వార్తావహాః ॥ ని ॥ వార్తావహో వైవధిక ఇత్యమరః - వివిధః శిక్యద్వయసహితో దండవిశేషః భారవహనసాధనం తేనహరతి భారమితి ఠక్ - అమీ స్తతర్కితవాః + మన్యతేః కర్తరి లుట్ - చిరం పర్యుషితాని మధురాణి కటూని భవంతీతి ప్రసిద్ధిః ఉత్ప్రేక్షా - కాలేన సంగతతమాం కటుతామవేత్యేతి శ్లోకో బహుషు పుస్తకేషు న దృష్టః ॥౪౩॥)—॥

వారాశీతి ॥ అథచోళదేశ (ప్రా) ప్త్యనంతరం వారాం వారిణాం రాశిస్సముద్రః తస్మిన్ వాసేన స్థిత్యా జడం శైత్యాన్వితం ॥ని॥ ఆపస్త్రీభూమ్ని వార్వారి సలిలం కమలం జలమిత్యమరః + రోరీతి రేఫలోపః - ఆత్మనో వపుః ఆతపస్య భరాత్ అతిశయాద్ధేతోః విశోషం శుష్కీభావం ఆనేతుం (ప్రా) పయితుం తటముత్తరేణ సముద్రతీరస్యోత్తరభాగే ఉత్తరతీర ఇతి యావత్ + ఏనపా ద్వితీయేతి ద్వితీయా నిజైః పౌరైః రా

హేః ఫలవత స్తటనారికేళ్యః సహ్యాత్మజాసలిలవైవధి
కానమం స్త ॥౪౩॥ వారాశివాసజడమాత్మవపుర్విశోష
మానేతుమాతపభరా త్తటముత్తరేణ । లంకామివాగ
తవతీం నిజపౌరవర్జం పార్థో వివేశ నగరీ మథపాండ్య

భృన్నందత్ - అతుషస్యత్ + టునదిసమృద్ధౌ లట్ ॥౪॥౪౩॥—వారాశీతి ॥ అథానంతరం వారాశౌ - వారిధౌ, వాసేన - వసత్యా, జడం శీతలం ఆత్మవపుః - నిజశరీరం, విశోషం శోషణం ఆనేతుం - ప్రాపయితుం తటం - తీరస్య ఉత్తరేణ - ఉత్తరం సమీపభాగం + ఏనబన్యతరస్యామదూరే పంచమ్యా ఇత్యేనప్ప్రత్యయః ఏనపా ద్వితీయేతి షష్ఠ్యర్థే ద్వితీయా నిజాన్ పౌరాన్ వర్జం వర్జయిత్వా ద్వితీయాయాం చేతి ణముల్ అమైవావ్యయేనేతి సమాసః, ఆగతవతీం - ఆయాతాం, లంకామివస్థితాం పాండ్యేన - పాండ్యరాజేన, గుప్తాం - రక్షితాం, నగరీం -

క్షసైక వర్జం యథా తథా ఆగతవతీం లంకామివస్థితా మిత్యుత్ప్రే
క్షా- పాండ్యేన రాజ్ఞా గుప్తాం రక్షితాం నగరీం మణలూరాఖ్యాం వివేశ
ప్రాప్తవాన్ ॥ ౪౪ ॥—(మణలూరేతి ॥ ఇదం ప్రక్షిప్తమపి వ్యాఖ్యా
యతే- కురుకుంజరోఽర్జునః- ॥ని॥ స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంగవర్షభ
కుంజరాః॥ సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరా ఇత్య
మరః- సంపదాం గుణైః ధనకనకరత్నాదిభిః లూనః నిరస్తః శ్రీలకా
యాః కుబేరపురస్య మదః సమృద్ధికృతః యేన తస్మిన్ మణలూరపురే - జన
దృష్టిభ్యః కృతః దత్తః ఆనందో యేన తథోక్తస్సన్ జగామ సంచచార-
అత్ర పురస్యాలకాతిశాయి సమృద్ధ్యాః విశేషణగత్యా అర్జునసంచార
హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౪౫ ॥)—త
త్రేతి ॥ తత్ర పాండ్యనగర్యాం ద్వయోరర్జునస్య స్వస్య చ క్రమేణ
దర్శనే దౌహృదార్తౌ గర్భధారణే చ- అనంగం మాన్మథవికారం దదా
తీత్యనంగదా అంగదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితా అనంగదేతి చ-
చిత్రాంగదా నామ రాజ్ఞః పాండ్యస్య కుమారికా తేనార్జునేన వ్యూ
ఢా పరిణీతా ఆసీత్ - ద్వయోః క్రమేణ దర్శనే దౌహృదార్తౌ అ
నంగదాపి చకారోఽప్యర్థకః స్వయం చిత్రాంగదేత్యాశ్చర్యమిత్యర్థ

గుప్తామ్ ॥ ౪౪ ॥ (మణలూరపురే సంపద్గుణైర్లూనా
లకామదే । జనదృష్టికృతానందో జగామ కురుకుంజ
రః ॥ ౪౫ ॥) తత్ర చిత్రాంగదా తేన వ్యూఢా రాజకు

పురీం, పార్థః-అర్జునః, వివేశ + విశ ప్రవేశనే లిట్ ॥ ౪౪ ॥ ౪౫ ॥
తత్రేతి ॥ తత్ర పురి చిత్రాంగదా నామ చిత్రే అంగదే యస్యా ఇతి చ
రాజ్ఞః పాండ్యస్య కుమారికా పుత్రీ తేనార్జునేన వ్యూఢా పరిణీతా
సతి దర్శనే ఆలోకనే దౌహృదస్య గర్భస్య ఆర్తౌ పీడాయాం చ
ద్వయోః పూర్వోక్తయోః అనంగదా + అనంగం దదాతీతి ఆతోఽనుప
సర్గే క ఇతి కః నవిద్యేతే అంగదే కేయూరే యస్యాస్సా క్రమేణ దర్శ

ఇతి ప్రాహుః- అత్ర అనంగదత్వేపి చిత్రాంగదేతి విరోధాభాసా లంకారః ॥ ౪౯ ॥—ఏలేతి ॥ ఏలాయాః లతాయాః లవంగస్య తరోః పిప్పలికాయాః లతాయాః పటీరస్య తరోః తాంబూలికాయాః లతాయాః క్రముకస్య తరోశ్చ దంపత్యోర్భావేన దాంపత్యేన రమ్యాం మనోహరాం- లతానాం స్త్రీత్వాత్ తరూణాం పుంస్త్వాచ్చేతి భావః- ఉద్యానభూమిముపగమ్య ప్రాప్య సపార్థ స్తయా చిత్రాంగదయా సహ సుఖ్యన్ సుఖమనుభవంత్సన్ + సుఖ మః ఖతత్క్రియాయామితి సుఖ్యతేః కండ్వాదేర్యగంతాల్లట శ్శత్రాదేశః- పితురింద్రస్య పదం స్వర్గం బల్బజేభ్యః తృణవిశేషేభ్యః అమన్యత, తానివానాదృతవాన్ + మన్యకర్మణ్యనాదర ఇతి చతుర్థీ- అత్ర తాదృగుద్యానవిహారసౌఖ్యస్య విశేషణగత్యా స్వర్గతృణీకరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకేన కావ్యలింగేన ఉద్యానతరూణాం కల్పవృక్షాధికసౌఖ్యదాయిత్వప్రతీతేరలం

మారికా। దర్శనే దౌహృదాతౌ చ(౧) ద్వయోరాసీద
నంగదా ॥ ౪౯ ॥ ఏలాలవంగతరుపిప్పలికాపటీరతాం
బూలికాక్రముకదంపతిభావరమ్యామ్ । ఉద్యానభూ
మిముపగమ్య తయా సపార్థస్సుఖ్యన్పితుః పదమమ

నే మన్మథదాయినీ గర్భే అంగానామపటుత్వాదంగదరహితా చ ఆసీత్ ॥ ౪౯ ॥—ఏలేతి ॥ ఏలాలవంగతర్వోః పిప్పలికాపటీరయోః తామ్బూలికాక్రముకయోః దమ్పతిభావేన జాయాపతిత్వేన రమ్యాం కాన్తాం ఉద్యానస్య ఆక్రీడస్య భూమిం భువం ఉపగమ్య ప్రాప్య సపార్థః అర్జునః తయా చిత్రాంగదయా సహ విహాపితద్యోగమిత్యుక్తైస్తృతీయా। సుఖ్యన్ + సుఖదుఃఖతత్క్రియాయామితి కండ్వాదేశ్శతృప్రత్యయః, పితుః పదం ఇంద్రపదం బల్బజేభ్యః బల్బజాఖ్యేభ్యస్తృణేభ్యః ॥ ని ॥ ఉలపా బల్బజాః ప్రోక్తా ఇతి వైజయంతీ ॥ అమ

(౧) దౌహృదం త్వభిలాషే స్యాద్దగ్భలక్షణగర్భయోరితి సజ్జనః ॥

కారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౭ ॥—దివసఇతి ॥ అథసాచిత్రాంగదాఆర్తి మతీగర్భధారిణీసతీ- క్రమేణేతి శేషః శుభంయుభిః శుభాన్వితైః గుణైర్వారనక్షత్రయోగకరణైః కోరకితేసంగతిఇత్యర్థః - దివసేదినే హృదిహృదయేఏకస్మిన్వాస్థితం దయితంప్రియమర్జునమివస్థితం- బభ్రువాహన ఇతినామ్నా ప్రథితం ప్రసిద్ధంకుమారం పుత్రం అవతార్య జనయిత్వా అవరోప్యేతిచభువి- అధాత్ నిహితవతీపుపోషేతిచ అస హ్యత్వేభారంభువినిక్షిపంతీతిభావః + దధాతేఃకర్తరిలుఙ్ - అత్రబభ్రువాహనేర్జునత్వోత్ప్రేక్షయాతదీయశౌర్యధైర్యాదియావద్గుణసంపత్తి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః- అత్రదురోహధవిజృంభితాః నృసింహకుసృష్టయోవిస్తరభయాన్నలిఖితాః - ప్రమితాక్షరావృత్తమ్ ॥ ౪౮ ॥—(అసావితి॥ ఉదారతల్లజః దాతృషుప్రశస్తః అసావర్జునః ॥ని॥ మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ఘతల్లజా విత్యమరః- అహంపూర్వమహంపూర్వమితిబుద్ధ్యా అహంపూర్వికయా - శోభనంశుభకరం

నృతబల్పక్షేభ్యః ॥ ౪౭ ॥ దివసేశుభంయుగుణకోరకి

తేదయితంహృదిస్థితమివార్తిమతీ। అవతార్యసాభువికు

మారమ(భా)ధా)దధబభ్రువాహనఇతిప్రథితం।౪౮।వి॥

(అసావహంపూర్వికయాప్రశంసతాంసుతోదయంశో

నృత తృణమజానాదిత్యర్థః + మన్యకర్మణ్యనాదరేవిభాషాప్రాణిష్వితిచతుర్థీ- మనుఅవబోధనేలఙ్ ॥ ౪౭ ॥—దివసేఇతి ॥ అథానంతరం శుభంయుభిశ్శుభాన్వితైః గుణైః నక్షత్రాదీనాం గుణైఃకోరకితే సంజాతకోరకేదివసే ఆర్తిమతీ ప్రసవవేదనావతీ సాచిత్రాంగదా హృదిస్థితం దయితం ప్రియమివ బభ్రువాహనఇతి ప్రథితం ఖ్యాతం కుమారం పుత్రమవతార్య ఉత్పాద్య అధాత్ అదీప్యత + ధాదీప్తౌలఙ్, అంగాదంగాత్సమ్భవసిహృదయాదధిజాయసే । ఆత్మావైపుత్రనామాసీతిశ్రుతేః తత్సాదృశ్యమితిభావః ॥ ౪౮ ॥౪౯॥

సుతస్య బభ్రువాహనస్య ఉదయం ఉత్పత్తిం ప్రశంసతాం స్తువతాం కించ ఈశ్వరం స్వేషాం రాజానమర్థయన్తి యాచయన్తీతి ఈశ్వరార్థినాం దక్షిణదేశవాసినాం జనానాం- తేభ్య ఇత్యర్థః- శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ- తం దాయాదం సుతం బభ్రువాహనం దదావేవేతి యోజ్యం నిసర్గవదాన్యానాం నకిమప్యదేయమితి భావః- అత్రోదారతల్లజ ఇతి విశేషణస్య ప్రాణేభ్యోపి ప్రియత్వేన అదేయస్యాపి పుత్రస్య దానకరణాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః-వంశస్థమ్॥౪౯॥——)

ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ సౌజన్యః తత్ర పాండ్యనగరే కానిచిత్కతిపయాని దినాని ఉషిత్వా స్థిత్వా, ప్రయామి గచ్ఛామీతి భాషితస్య వచనస్య అర్జునోక్తస్య - పక్ష్మణోరవలంబి వర్తమానం న తు పక్ష్మభ్యాం పతదిత్యర్థః - తథా సతి పత్యురమంగళకరత్వాదితి భావః - బా

భనమీశ్వరార్థినామ్ । దదౌ తదా దక్షిణదేశవాసినాం
తమేవ దాయాదముదారతల్లజః ॥ ౪౯) ౫ ॥ ఇతిత
త్ర దినాని కానిచిదుషిత్వా ప్రయామీతి భాషితస్య వ

ఇతీతి॥ఇతీత్థం తత్ర కానిచిత్ దినాని అహాని ఉషిత్వా వాసం కృత్వా + యజాదిత్వాత్సంప్రసారణం, శాసి వసీతి షత్వం ప్రయామి గచ్ఛామి ఇతి భాషితస్య వచనస్య పక్ష్మణీ నేత్రలోమనీ ॥ ని ॥ పక్ష్మసూత్రాది సూక్ష్మాంశే కింజల్కే నేత్రలోమనీతి విశ్వః ॥ అవలమ్బతే ఆశ్రయతీతి తథాభూతం + సుప్యజాతావితి ణినిః కర్మషష్ఠ్యాసమాసః బాష్పం నేత్రజలమేవ ॥ ని ॥ బాష్పో నేత్రజలోష్మణోరితి విశ్వః ॥ అత ఏవ పుంస్త్వమపి ఉత్తరయంతీం ఉత్తరమాచక్షాణాం + తత్కరోతి తదాచష్ట ఇతి ణిచ్, తస్మాచ్ఛతా ప్రేయసీం ప్రియతమాం + ప్రియశబ్దాదీయసుని ప్రియస్థిరేత్యాదినా ప్రాదేశః రహసి ఏకాన్తే దృఢాలింగనేన గాఢాశ్లేషేణ తరంగితేన ఉత్తరీయస్య సంవ్యానస్య మర్మరేణ ధ్వనినా సహోద్భూయా సహ వరితా సీత్కారో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా పుల

ప్పంనయనజలమేవ ఉత్తరయంతీం ప్రత్యుత్తరం కుర్వతీం రహస్యే
కాంతేదృఢంఆలింగనేనతరంగితైః జనితైఃఉత్తరీయవల్కలస్యమర్మ
రైధ్వనిభిఃసహాధ్యాయిన్యస్సదృశ్యఃసీత్కృతయః సీత్కారాః దుః
ఖజనితాః యస్యాస్తథోక్తాంప్రియసీంచిత్రాంగదాం పులకైః జ
ర్ఘరేవిషమేకపోలతలేపరిచుంబ్య-కథంచిత్కష్టేనఉదంచితాకృతాఅ
నుమతిఃగమనాభ్యనుజ్ఞాయేనతథోక్తస్సన్ నిర్గత్య పాండ్యనగరాదితిభా
వః రక్షోభిస్సహయుధ్య న్తఇతితథోక్తైః ఇక్ష్వాకుకులపతేఃరామస్యసే
నాధ్యక్షైస్సేనాపతిభిరంగదజాంబవదాదిభిఃఉత్పాటితానా ముద్ధృతా
నాం మలయదర్దురమహేంద్రాణాం శైలానాంసంబంధినాంపాదా
నాంప్రత్యంత పర్వతానాం మూలశిలాతలేషు అధఃపాషాణప్రదేశే

ష్వావలంబినం బాష్పమేవోత్తరయంతీం ప్రియసీంర
హసిదృఢాలింగనతరంగితోత్తరీయ వల్కలమర్మర
సహాధ్యాయిసీత్కారం పులకజర్ఘరే కపోలతలేపరి
చుంబ్య తస్యాఃకథంచిదుదంచితానుమతిర్నిర్గత్యరక్షో
యోధిభిరిక్ష్వాకుకులపతి సేనాధ్యక్షైరుత్పాటితానాం

కైః రోమాంచైః జర్ఘరే నంతురేకపోలే గండస్థలే పరిచుమ్బ్యత
స్యాఃప్రియాయాః కథంచిత్ ప్రయాసేన ఉదంచితా ఉత్పన్నాఅ
నుమతిస్సమ్మతిర్యస్యసన్ నిర్గత్యప్రస్థాయరక్షాంసియుధ్యంతితైః
రక్షోనాశకైః ఇక్ష్వాకుకులపతేః రామస్య సేనాధ్యక్షైః బలాధికృతై
ర్వానరైః ఉత్పాటితానాం ఉద్ధృతానాం మలయః ప్రసిద్ధః ॥ ని ॥ద
ర్దురస్తో యదేభేకే వాద్యభాండాద్రిభేదయోరితి విశ్వః ॥ మహేం
ద్రోపి ప్రసిద్ధః తేషాం పాదానాం ప్రత్యంతపర్వతానాం మూలశిలా
తలేషుఅద్యశిలాభాగేషు ॥ ని ॥ మూలమాద్యేశిఖాభయోః। అథస్స్వ
రూపయోరత్రీతలంస్యాదితిచామరః ॥ పరిదృశ్యమానాభిః వీక్ష్య
మాణాభిః తేషాంవానరాణాం కరాంగుళీనాం నఖరేఖాభిః వ్యాప

షు పరిదృశ్యమానాః యాః కరయోరంగుళయః తాసాం నఖాః రేఖాః తాభిః వ్యావర్తితాని వర్తితాకులిశాద్వజ్రాద్యద్భయేనోచ్ఛలితానాం ఉద్ధాయగతానాం శైలానాం సంస్థానస్య నివేశస్థానస్య బుద్ధిః ఊహాం యేషాం తైః సన్నివేశావర్తైః పర్వతాధారగర్తైః స్థపుటితాం నిమ్నోన్నతాం ॥ ని ॥ గర్తావటౌ భువశ్వభ్రే- స్థపుటం తూన్నతానతమిత్యభయత్ర చామరః- అటవీం విలంఘ్య అతిక్రమ్య పుత్ర్యాస్సీతాయాః నికారేణావమానేనయా రుట్ క్రోధః తయా హేతునా పులస్త్యాన్వయస్య రావణస్య పురీం లఙ్కాం ఉన్మూలయితుం ప్రసారితేన భువో భుజేనైవస్థితేన సేతునా- కృతః సీమంతః మధ్యరేఖా యస్య తముదన్వంతం ఘక్షుద్రం దక్షిణమభజత (ప్రాప్తవాన్) భజసేవాయాం కర్తరిలఙ్ ॥ ౫౦ ॥

మలయదర్దురమహేంద్రపాదానాం మూలశిలాతలప
రిదృశ్యమాన కఠినతరతత్కరాంగుళినఖరేఖా వ్యావ
ర్తితకులిశభయోచ్ఛలితశైలసంస్థానబుద్ధిభిస్సంనివే
శావర్తైః స్థపుటితామటవీం విలఙ్ఘ్య పుత్రీనికారరుషా
పులస్త్యాన్వయస్య పురీమున్మూలయితుం ప్రసారితేనభు
వో భుజేనైవ సేతునా కృతసీమంతముదన్వంతమభజత ॥ ౫౦ ॥

ర్తితా నిరాకృతా కులిశాద్వజ్రాత్ భయేన భీత్యా ఉచ్ఛలితానాం ఉద్గతానాం శైలానాం పర్వతానాం సంస్థానబుద్ధిః స్థితిభ్రాంతిర్యేషు తైః సన్నివేశావర్తైః స్థితిగర్తైః స్థపుటితాం నిమ్నోన్నతాం అటవీమరణ్యం విలంఘ్యాతీత్య పుత్ర్యాస్సుతాయాస్సీతాయా ఇతి యావత్ న్యక్కారస్యానాదరస్య రుషా క్రోధేన పులస్త్యాన్వయస్య పులస్త్యబ్రహ్మర్షివంశస్య పురీం నగరీం లఙ్కాం ఉన్మూలయితుముత్పాటయితుం ప్రసారితేన భువః భుజేనైవ-బాహునైవ, సేతునా కృతస్సీమంతః కేశవేషో యస్య తం ఉదన్వంతం-సముద్రం+ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతితః అభజత్ అసేవత + భజసేవాయాం లఙ్ ॥ ౫౦ ॥

సమీక్ష్యేతి ॥ సధనంజయోఽర్జునః రఘువీరేణ శ్రీరామేణ నిర్మితం కారితం సేతుం సమీక్ష్య చిత్రన్యాశ్చర్యస్య చాలేఖ్యమితి శ్లిష్టరూపకం తస్య భిత్తీకృతం కుడ్యీకృతా ధీర్మనో యస్యసః ప్రోక్తస్సన్ ॥౧॥ ఆశ్చర్యాలేఖ్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః, దినేశవంశస్య సూర్యవంశస్య తపసః విచారణే ఇదమేతాదృగిత్యాలోచనే విపయే చేతస్యవకాశం చిరం వితేతానవిస్తారితవాన్, కీదృగ్వానేనతపసాకృతం యదయమీదృక్సభావాభిరామో రామోఽప్యస్మిన్నవతతారేత్యాలోచితవానిత్యర్థః, అత్ర తాదృక్సేతుదర్శనజనితాశ్చర్యస్య విశేషణగత్యా రవివంశతపశ్చర్యవిచారణం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, తస్యచోక్తశ్లిష్టాశ్లిష్టపరంపరితరూపకేణ సంసృష్టిః, వంశస్థవృత్తమ్ ॥ ౧౦ ॥—— ॥

అబ్ధావితి ॥ అసావర్జునః అబ్ధౌ వానరైః హనుమజ్జాంబవదాదిభిః, పాతితానాం సేత్వర్థమితి భావః । అచలానాం పర్వతానాం సంబంధిభిః శిలాఖండైః పాషాణఖండైః యేఽభిఘాతాః ప్రహారాస్తైః, చిరాత్ప్రా

॥ ప ॥ సమీక్ష్య సేతుం రఘువీరనిర్మితం సచిత్రభి
త్తీకృతధీర్ధనంజయః । దినేశవంశస్య తపోవిచారణేచి
రావకాశం వితతా (ర)న చేత(సే)సి ॥౧౦॥ అబ్ధౌ వా
నరపాతితాచలశిలాభంగాభిఘాతైశ్చిరాదక్ష్ణాం ద్రైః క

సమీక్ష్యేతి॥ సధనంజయః-అర్జునః, రఘువీరేణ శ్రీరామేణ, నిర్మితం ఉత్పాదితం సేతుం సమీక్ష్య చిత్రస్య ఆశ్చర్యరూపాలేఖ్యస్య, విద్వన్నానహం సేతివ త్తం లోకే ఉభయప్రసిద్ధిః భిత్తీకృతా- కుడ్యీకృతా, ధీర్బుద్ధిర్యస్య తథావిధస్సన్ దినేశవంశస్య-సూర్యవంశస్య, తపసాం విచారణే చేతసే మనసే చిరావకాశం అత్యవకాశం- వితతార దదౌ + త్యాప్లవనతరణయోరిటి ॥ ౧౦ ॥—అబ్ధావితి ॥ అబ్ధౌ-సముద్రే, వానరైః పాతితానాం అచలశిలానాం-పర్వతపాషాణానాం-సంఘాతస్య-సమూహస్య, పాతైః చిరాత్-చిరకాలాత్, అక్ష్ణా-నేత్రేణ, అంద్రైః కలాకైః

భృతి అక్షాచక్షురింద్రియేణ అంధైఃకరేణఇంద్రియేణకుణిభిః కుక
రైః పదాఖ్యేంద్రియేణఖంజైః, పంగుభిః పయోమానుషైర్జలమను
ష్యైఃవీచీష్వేవ వేదిషు, వెదిష్వితిక్వచిత్ పాఠః ఉపవిశ్యేతిశేషః కీ
ర్త్యమానంగీయమానంనవిద్యతేఅఘంపాపంయస్యతదనఘంరఘూణాం
ప్రభోఃరామస్యవృత్తంచరిత్రంశ్లాఘుఃశ్లాఘంశ్లాఘిత్వాశ్లాఘిత్వా
+ ఆభీక్ష్ణేణముల్, తటేనసముద్రప్రాంతమార్గేణ కరణేనప్ర
చేతసోవరుణస్యేమాంప్రచేతసీంహరితం ప్రతీచీందిశమభ్యగాత్ ప్ర
స్థితవాన్ + గమేరభిపూర్వాత్కర్తరిలుఙ్, అక్షైత్యాది పదత్రయే
యేనాంగవికారఇతి తృతీయాశార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ౫౨॥— గోకర్ణ
[illegible]॥పురుహూతసూనుస్సపార్థః గోకర్ణంనామశివక్షేత్రంఏత్యప్రా
ణిభిఃకరేణచపదాఖంజైఃపయోమానుషైః । వీచీవేది
షుకీర్త్యమానమనఘం వృత్తంరఘూణాంప్రభోఃశ్లా
ఘుఃశ్లాఘమసౌతటేనహరితంప్రాచేతసీ మభ్యగాత్ ॥
౫౨ ॥ గోకర్ణమేత్యసకులాద్రిసుతాప్రియస్యపుష్పా
కరేణ-హస్తేన, కుణిభిః కుకరైః పదా-పాదేన, ఖంజైః-ఖోరైశ్చ,
యేనాంగవికారఇతిసర్వత్ర తృతీయా, పయోమానుషైః-జలమనుజైః,
వీచీనాం-తరంగాణాం, వేదిషు-తరంగైర్జాతవేద్యాకారస్థలీషు,కీర్త్య
మానం-వర్ణ్యమానం, రఘూణాం ప్రభోః-రామస్య, అనఘం-అ
కళంకం, వృత్తం-చరిత్రం, శ్లాఘుంశ్లాఘుం వికత్థ్యవికత్థ్య + ఆభీ
క్ష్ణ్యేణముల్చేతిణముల్, తటేన-సముద్రతీరేణ, ప్రాచేతసీం వారు
ణీం + తస్యేదమిత్యణ్; టిడ్ఢాణఇతిఙీప్ హరితం దిశం అభ్యగాత్
ప్రాపత్ ॥౫౨॥—గోకర్ణమితి ॥ సః పురుహూతస్య-ఇంద్రస్య
సూనుస్తనయః అర్జునః గోకర్ణం-గోకర్ణాఖ్యంక్షేత్రం, ఏత్య-
ప్రాప్య, ఆగామినాం-ఆగమిష్యతాం, నిజస్య-స్వీయస్య, శరాస
నస్య-ధనుషస్తాడనానాం-ప్రహారాణాం, అత్రాస్మిన్ శిరసి అవకా

ప్య, కులాద్రిసుతాయాః పార్వత్యాః ప్రియస్య శమ్భోః మూర్ధ్ని శిరసి ఆగామినాం కైరాతయుద్ధే భవిష్యతాం నిజశరాసనేన గాండీవేన తాడనానాం అత్ర అస్మిన్నేవ భాగే అవకాశః, ఆస్పదం ఇతి ఇమమర్థం సూచయితా జ్ఞాపయితేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా, దోష్ణా హస్తేన పుష్పాణి సదధే నిహితవాన్, వసంతతిలకా ॥ ౫౩ ॥—(గోపృష్ఠేతి॥ గోః వృషభస్య పృష్ఠే లగ్నం ఆరూఢం కులశైలకన్యాసహాయం పార్వతీవల్లభం అంతర్మనసి సతతం దధానః ధ్యాయన్ కురురాజసూను రర్జునః, తం గోపృష్ఠలగ్నమేవ గోకర్ణవాసః యస్యతం గోకర్ణక్షేత్రవాసమితిచ- దేవం సాంబశివం ఆశ్చర్యం యథాతథా ఐక్షిష్ట ఈక్షితవాన్ శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః ॥ ౫౪) ॥—పాపేతి ॥ పాపస్య మిథునదర్శనజనితస్య అపనుత్త్యై నివారణార్థం యయోః ప్రథితః ప్రసిద్ధః ప్రభాసనామతీర్థే అభిషేకః స్నానం పరికల్పితః కృతః, అర్జునో

ణి మూర్ధ్ని సదధే పురహరాత్ సూనుః । ఆగామినాం
నిజశరాసనతాడనానామవకాశ ఇతి సూచయితేవ
దోష్ణా ॥ ౫౩ ॥ ప॥ (గోపృష్ఠలగ్నం కులశైలకన్యాస
హాయమంతస్సతతం దధానః । ఆశ్చర్యమైక్షిష్టతమేవ
దేవం గోకర్ణవాసం కురురాజసూనుః ॥ ౫౪ ॥) ప॥
పాపాపనుత్త్యై పరికల్పితో యైః ప్రభాసతీర్థే ప్రథి

తః స్థలం ఇతీత్థం సూచయతేవ-పిశునయతేవ, దోష్ణా-బాహునా, కులాద్రేః-హిమవతస్సుతాయాః, ప్రియస్య-ఈశ్వరస్య, మూర్ధ్ని-మస్తకే, పుష్పాణి కుసుమాని, సదధే-నిహితవాన్ +డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥౫౩॥౫౪॥—పాపాపనుత్త్యై ఇతి ॥ ప్రథితే-ప్రఖ్యాతే, ప్రభాసతీర్థే-ప్రభాసాఖ్యతీర్థే; యః అభిషేకః-స్నానం, పాపస్య-కలుషస్య, అపనుత్త్యై-అపనోదాయ + జతిహ్నిన్స్వశ్చేతి సదీత్వం ఆణ్ణాదాభ్య ఇత్యాట్, ఆడ్శ్చేతి వృద్ధిః యణ్ ॥ పరికల్పితః విరచితః

తి శేషః సోఽసౌ ప్రభాసతీర్థాభిషేకః సేతుం రామనిర్మితం దృశా చక్షుషా స్పృష్టవతః దృష్టవతః అస్య అర్జునస్య, సాధయితుం యోగ్యం సాధ్యం ఫలం పాపాపనోదాత్మకం వినా జాగరితా ప్రబుద్ధః బభూవ ఫలాంతరప్రవణస్సన్నతిష్ఠదిత్యర్థః; సేతుం దృష్ట్వా సముద్రస్య బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతీత్యత్ర బ్రహ్మహత్యావదన్యసర్వపాపోప లక్షకత్వాదితి భావః ॥ ౫౫ ॥—అ ॥ తర్హి నిష్ఫలత్వాపత్తిస్తస్యేత్యాహ॥ పాపేతి ॥ అర్జునస్య పాపానోదే ప్రాక్ ప్రభాసతీర్థాభిషేకాత్పూర్వమేవ, సేతోః నవలోకనేన ఫలితే సిద్ధే సతి - పశ్చాత్ప్రభాసతీర్థే నియమాభిషేకః వ్రతస్నానం-సుభద్రస్య శ్రేష్ఠశుభస్య సుభద్రాయాః శ్రీకృష్ణకనీయస్యాః అగమే ప్రాప్తౌ హేతుః ఆసీత్ - పాపనాశశ్శుభం వా పుణ్యస్య ఫలం - తత్ర పాపస్యైవాసత్త్వే తన్నాశరూపఫలస్యా

(తే)(తా)భిషేకః । సేతుం దృశా స్పృష్టవతోఽస్య సోఽసౌ
సాధ్యం వినా జాగరితా బభూవ ॥ ౫౫ ॥ ప ॥ పాపాప
నోదే ఫలితేఽర్జునస్య ప్రాగేవ సేతో రవలోకనేన ।
ప్రభాసతీర్థే నియమావగాహః పశ్చాత్సుభద్రా

సోఽసౌ అభిషేకః సేతుం-నలసేతుం, దృశా దృష్ట్యా, స్పృష్టవతః-స్పృశతః పశ్యత ఇతి యావత్ అస్యార్జునస్య సాధ్యం వినా జాగరితా జాగరూకః బభూవ అర్జునః పాపాపనోదవాన్ ప్రభాసతీర్థాభిషేకాదిత్యనుమానం సేతుదర్శనమపి తాదృశమితి తస్మాదేవ పాపాపనుత్తేరస్యా సాధ్యాభావ ఇతి భావః ॥ ౫౫ ॥—పాపాపనోద ఇతి ।. అర్జునస్య ప్రాక్ పూర్వం సేతోర్నలసేతోరవలోకనేనైవ పాపస్యాపనోదే ఫలితే నిష్పన్నే సతి పశ్చాత్ ప్రభాసతీర్థే నియమాయ ఆగంతుసాధన నిత్యకర్మణే అవగాహోఽభిషేకః సుభద్రాణాం శోభనకల్యాణానాం సుభద్రాయాః కృష్ణస్వసురాగమస్య ప్రాప్తేః హేతుః కారణం ఆసీత్ + ఆసభువిలఙ్, పూర్వేణానిష్టనివారణమనేనేష్టప్రాప్తిరితి ఫలద్వయా

సంభనామ్నఘరూపం ఘలంఘుటయతీతి ననిష్ఫలత్వమితిభావః ॥౫౬॥
తతఇతి ॥ తతోనంతరంఘనానాం మేఘానాంతత్కాలస్యవా ఆవిర్భవ
నామదయాత్- భియాభయేనేవేతు ఽత్ప్రేక్షా, యదుకన్యకాయాస్సు
భద్రాయాశ్శోభాయశః సౌందర్యాజాతాకీర్తి రేవమరాళఃహంసఃతత్ర
ప్రభాసతీర్థే తస్యఅర్జునస్య సంబంధిఅమలంమానసంమనఏవమా
నసాఖ్యంసరః ॥ని॥ మానసంసరసిస్వాంత ఇతివిశ్వః - కర్ణయోరంత
రంమధ్యరంధ్రమేవ క్రౌంచపథఃకౌంచశైలస్య రంధ్రమార్గః తేన
కరణ్ణనభేజెనివెన, సుభద్రాసౌందర్యం కర్ణాకర్ణికయా శ్రుతవా
నిత్యర్థః, సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకముత్ప్రేక్షాను ప్రాణిత
మితిద్వయోరంగాంగిభావేసంకరః, వర్షాకాలేహంసావిహాయ భార
తంవర్షం మానసంప్రవిశంతీతి ప్రసిద్ధిః ॥ ౫౭ ॥— స్మృతీతి ॥ అథ
సుభద్రాసౌందర్యశ్రవణానంతరం- స్మృతిపథేసంకల్పస్థితయాపి,కిము
గమహేతురాసీత్ ॥ ౫౬ ॥ ప ॥ తతోఘనావిర్భవ
నాద్భినేవతత్రామలంమానసమస్యభజే । కర్ణాం
తరక్రౌంచపథేన శోభా యశోమరాళో యదుకన్య
కాయాః ॥ ౫౭ ॥ ప ॥ స్మృతిపథస్థితయాపి సుభద్ర
సిద్ధిరితిభావః ॥ ౫౬ ॥ —తతఇతి॥తతోఽనంతరం యదుకన్యకాయా
వసుదేవపుత్ర్యస్సుభద్రాయాః శోభాయాః కాంతేర్యశః కీర్తిరేవ
మరాళః హంసః ఘనావిర్భవనాత్ మేఘావిర్భావాత్, భియేవ భీ
త్యేవ కర్ణయోః శ్రోత్రయోరంతరేణ ఛిద్రేణైవ క్రౌంచపథేనక్రౌ
ఞ్చాచలమార్గేణ + ఋక్పూరితిసమాసాంతః, తత్ర తస్మిన్ ప్రదే
శే అమలం స్వచ్ఛం అస్యార్జునస్య మానసం మనఏవ మానససరఃశ
బ్దితంత్రం భజే ప్రాప + భజసేవాయాంలిట్ త్యాఘలభజత్రప
శ్చేత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౫౭ ॥—స్మృతిపథేతి ॥ స్మృతిపథే-స్మృ
తీనాం ధర్మసంహితానాం, మార్గే స్మరణమార్గే స్థితయాపి సుభ

తత్సమక్షస్థితయోరిత్యర్థః, సుభద్రయా రతీశస్య మన్మథస్య వశంవదః పరతన్త్రః మన్మథవికారాయత్తచిత్త ఇతి యావత్ - అతఏవ సః పార్థః జనానాం సమక్షం ఆసితుం స్థాతుం ఆత్తా స్వీకృతా భీః యేన తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మహతాం మదనబాధాయా గర్హ్యత్వాదితి భావః - సహచరాణి అనయా త్రికాణి ద్విజకులాని బ్రాహ్మణబృందాని, తత్ర ప్రధానతీర్థే సమత్యజత్ అనుజ్ఞాతవానిత్యర్థః + సంపూర్వాత్త్యజతేః కర్తరి లఙ్ . ద్రుతవిలమ్బితమ్ ॥ ౫౮ ॥—(పయసేతి ॥ పాకశాసనిరర్జునః పథి మార్గే పయసా ఉదకేన పరిపూరితౌ పూర్తిం గమితౌ ఘటౌ కలశౌ జలపూర్ణఘటావిత్యర్థః, పరిపశ్యన్ సన్ కరస్థితౌ హస్తగతౌ క

యాజనసమక్షమివాసితుమాత్తభీః । ద్విజకులాని సత
త్ర సమత్యజత్సహచరాణి రతీశవశంవదః ॥౫౯(౧)॥
(పయసా పరిపూరితౌ ఘటౌ పరిపశ్యన్ (౨) పథి పాకశా
సనిః । కమలాక్షకనీయసీకువాకలయామాస కరస్థితావి

ద్రియా సహేత్యర్థః జనానాం సమక్షం ప్రత్యక్షం ఆసితుం ఉపవేష్టుం ఆత్తా ప్రాప్తా భీర్యేన తథాభూత ఇవ సః అర్జునః రతీశస్య మన్మథస్య వశంవదః అనుకూలస్సన్ + ప్రియవశేవదః ఖిజితిఖచ్ అరుర్ద్విషదితి ముమ్, సహచరాణి సాకం చరన్తి ద్విజానాం విప్రాణాం కులాని సమూహాన్ తత్ర తస్మిన్ ప్రదేశే సమత్యజత్ అజహాత్ + త్యజహానౌ ల

(౧) సమత్యజత్ । శ్రీకృష్ణమాలోక్యాగమిష్యామి భవద్భిరగ్రే హరిప్రస్థం ప్రతి గన్తవ్యమిత్యుక్త్వా ప్రేషయామాసేత్యర్థః

(౨) కన్యాగోభేరిశంఖాః దధిమత్స్యసుమం పానకం దీప్యమానం యానం వా విప్రయుగ్మం హయగజవృషభాః పూర్ణకుంభద్వయం చేత్యభిధానాత్ప్రయాణే పూర్ణకుంభద్వయాలోకనేన సుభద్రాప్రాప్తి ష్టువశ్యంభావినీమతర్కయదితి భావః ॥

మలాక్షస్య శ్రీకృష్ణస్య కనీయస్యాస్సుభద్రాయాః- కుచౌ స్తనావివ
కలయామాసకలయాంబభూవేత్యర్థః, జలపూర్ణకుంభవర్ణనంభాషణభూష
ణప్రాప్తిపేతురితిభావః ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥౫౯॥—)తదానీంఖలు.
ద్విజకులానజ్ఞాసమయఏవఅస్యాత్రకేణాన్వయః॥చక్రాంగీతి॥ చక్రం
రథాంగమివాంగంయేషాం తేషాం(స్త్రి)యశ్చక్రాంగ్యః + అంగగా
త్రకంఠేభ్యోనక్తవ్య ఇతిజీప్ - తాసాంయోమదఃదర్పః - అహ్నైన్యే
కంతద్యసమ్భోగకృతః తస్యపశ్యతోహరాణి ప్రసహ్యచోరాణి త.
త్ప్రాంపత్యసౌఖ్యసర్వస్వలుంపకానీతి యావత్ + వాగ్దిక్పశ్యద్భ్య
యుక్తిదండహరేష్వితిషష్ఠ్యాఅలుక్॥౯॥పశ్యతోయోహరత్యర్థం సచో.
రః పశ్యతోహరఇతి హలాయుధః- చలంతీనాం శంపానాం విద్యుతాం,
సమున్మేషణానివిలసనానియేషుతైః- సౌరప్రకాశఏవ తాపాం తత్రా
వ ॥ ౫౯ ॥తదానీంఖలు—॥వ ॥ చక్రాంగీమదపశ్య
తోహరచలచ్ఛమ్పాసమున్మేషణైః పుష్యత్కేతక గ
న్ధసింధువిలుఠత్పుష్పంధయాంధీకృతైః ౹ మేదస్వీకృ
త్॥౫౦॥౫౯॥—తదానీం తస్మిన్‌సమయేఖలు + తదో దా దానీం
చేతిదానీంప్రత్యయః ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే ॥ చక్రాంగీతి ॥చ.
క్రాంగీనాం హంసీనాం + జాతిత్వాన్ఙీష్, మదస్య గర్వస్య పశ్యతో
హరాణి మోషకాణి వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యోయుక్తిదండహరేష్వితి షష్ఠ్యా
అలుక్ చలంతీనాం శంపానాం తటితాం సమున్మేషణాని స్ఫురణాని,
యేషుతైః పుష్యతాం కేతకానాం కేతకీకుసుమానాం+పుష ఏవమా
తేష్వితిలుక్ గంధసింధుషు ఆమోదనదీషు సముద్రోషితివా॥౯॥ దేశే
నదవిశేషేద్వా సింధుర్నాసరితిస్త్రియామిత్యమరః ॥ విలుఠద్భిః విలు
ఠితైః పుష్పంధయైః భృంగైః + పుష ఏమితిపుష్పార్థకవిభక్తిప్ర
తిరూపకమాంతావ్యయస్య పాఘ్రాధ్మేతిశప్రత్యయాంతధయశబ్దేన స
మాసః అంధీకృతైర్దృశః కుర్వద్భిః మేదస్వీకృతాః పుష్టీకృతాః కే

ఖ్యషితి రామశాపేన నియమనాత్తస్య మేఘైరాచ్ఛాదనే తత్ప్రస
క్తేర్మార్గరత్వాపాస్తత్వాదితి భావః; పుష్యతాం వికసతాం కైతకానాం
కేతకీకుసుమానాం గన్ధః సిన్ధుస్సముద్ర ఇవ తస్మిన్ విలురద్భిః సంచరద్భిః
పుష్పంధయైః భృఙ్గైః గన్ధీకృతైః మలినీకృతైరిత్యర్థః + షాఘ్రాధ్మాధేట్ దృశః
శస్య ఇతి శప్రత్యయే- పృషోదరాదిత్వాత్సుమి పుష్పంధయ ఇతి సాధుః
మేదస్వీకృతాః సాన్ద్రీకృతాః కేకినీనాం మయూరాఙ్గనానాం కలకలాః
కోలాహలాః యైస్తైః మేఘంకరాణి మేఘాన్ కుర్వన్తి ఆశానాం ది
శాం ముఖాన్యగ్రభాగా యేషు తైః + మేఘర్తిభయేషు కృఞ ఇతి ఖచి
త్వాన్ముమ్- పాన్థానాం ప్రోషితానాం అపమృత్యుభిః తత్తుల్యైరి
త్యర్థః- కతిపయైః త్రిచతురైః దినైర్వార్షికైః ప్రాదుర్బభూవే ఆవి
ర్భూతం- భావే లిట్- శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౨౦ ॥ —కాలేతి ॥ ఘ
నకాలః వర్షాకాల ఏవ యోధః భటః క్షణదీప్తిస్తటిదేవ వర్తిః సాగ్నిర
జ్జుస్తయా సంధుక్షితాత్ సంయోజితాత్ కాలామ్బుదాలేర్నీలమేఘ పం

త కేకినీకలకలైర్మేఘంకరాశాముఖైః పాన్థానామ
పమృత్యుభిః కతిపయైః ప్రాదుర్బభూవే దినైః ॥ ౨౦॥
ప ॥ కాలాంబుదాళినళకాత్ క్షణదీప్తివర్తిసంధు
క్షితాత్సపది సధ్వనినిస్సరద్భిః । వర్షాస్తసీసగుళికా

కేకినీనాం మయూరస్త్రీణాం కలకలాః కోలాహలా యేషు తైః మేఘం
కరాణి ఘనాన్ కుర్వన్తి + మేఘర్తిభయేషు కృఞ ఇతి ఖచ్ అరుర్ద్విష
దితి ముమ్ ఆశానాం దిశాం ముఖాని అగ్రభాగా యేషు తైః పాన్థానాం
పథికానాం + పన్థో ణ నిత్యమితి ణః పన్థా దేశశ్చ అపమృత్యుభిః క
తిపయైః దినైః దివసైః ప్రాదుర్బభూవే- ప్రాదుర్భూతం + భూస
త్తాయాం భావే లిట్ ॥ ౨౦ । — కాలాంబుదేతి ॥ క్షణదీప్తిః క్షణ
ప్రభైవ వర్తిః దశా తయా సంధుక్షితాత్ సందీపితాత్ కాలాంబుదా
నాం నీలామ్బుదానాం ఆళిః పఙ్క్తిరేవ నళకం లోహయన్త్రం తత్

క్షేపణనళికాత్ అయోనాళాయుధవిశేషాత్, సపదిఅగ్నిసంయోజన
క్షణఏవ, సధ్వనిసరాంకారంయథాతథా నిస్సరద్భిః నిర్గచ్ఛద్భిః కరో
రైః దారుణైః కరిణైశ్చ వర్షాణ్యాం కరకాణామేవ సీసగుళికా
నాం నికరైస్సమూహైః, ఘర్మం-గ్రీష్మర్తుమేవ అభియాతిం శత్రు
మవధీత్ హంతిస్మ + హంతేఃకర్తరి లుజివధాదేశః, సమస్తవస్తువ
ర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౬౧॥—మాధ్వీతి॥
మాధ్వీలిహా భృంగేణ మలినీకృతమగ్రంయస్యాసాన నవాకైతకబర్హా
రేఖా కేతకీకుసుమపత్రం రేఖాకృతి ॥ ని ॥ దళెపిబర్హమిత్యమ
రః ॥ స్మరాద్భియా భయేనహేతునా దయితాజనేన ప్రోషితభర్తృ
కాజనేన, పథికేషు ప్రవాసిషు భర్తృషు పతిషువిషయే సంప్రేషితా

నికరైః కరోరైఘర్మాభియాతిమవధీష్ట నకాల
యోధః ॥ ౬౨ ॥ మాధ్వీలిహావిరురుచెమలినీకృతాగ్రా
కాంతారసీమ్నినవకైతకబర్హరేఖా। దగ్ధావ(గ్ధా)ం

స్మాత్ సపదితత్క్షణే సధ్వనిధ్వనినాసహవర్తతెయస్మిన్కర్మణితద్యథా
భవతితథానిస్సరద్భిః నిర్గచ్ఛద్భిః కరోరైః కరిణైః వర్షాణ్యానీవ
వర్షాఫలాఏవసీసగుటికాః తాసాం నికరైస్సమూహైః ఘనకాలః వ
ర్షాకాలఏవ యోధః భటఃఘర్మఏవ గ్రీష్మఏవ అభియాతిః శత్రుస్తం
అవధీత్ హంతిస్మ +హనహింసాగత్యోఃలుజ్ లుజిచేతివధాదేశః॥౬౧॥
మాధ్వీలిహేతి ॥ మాధ్వీలిహా-భ్రమరేణ, మలినీకృతం-శ్యామీకృతం,
॥ ని ॥ మలినందూషితేకృష్ణేబుతుమత్యాం మలిన్యథేతి విశ్వః ॥ అ
గ్రం ముఖభాగోయస్యాస్సా కాంతారస్య-వనస్య, ॥ని ॥ మహారణ్యే
దుర్గపథేకాంతారంపున్నపుంసకమిత్యమరః ॥ సీమ్నినవానాం నూ
తనానాం కేతకానాం-కేతకీకుసుమానాం బర్హరేఖా-దళపఙ్క్తిః ॥
ని ॥ బర్హందళేకేకిపుచ్ఛే ఇతివిశ్వః ॥ దయితాజనేన-ప్రియాజనేన
స్మరాన్మన్మథాద్భియా భీత్యా అంచలె-ప్రాంతే, దగ్ధా పథికేషు ప

'త్రంచలే దగ్ధా పత్త్రికాలేఖ ఇవ కాంతారసీమ్ని వనప్రదేశే విరురుచే రరాజ + రోచతేః కర్తరి లిట్, అపద్యతిపేగమాగమనాయాంతేద గ్ధ్వా పత్త్రికా ప్రవాసస్థస్య ప్రేష్యత ఇతి ప్రసిద్ధిః ॥ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౬౨ ॥— అర్జునేష్వితి ॥ అంబుభృతాం మేఘానాం సంబంధిని అనేహసి కాలే వర్షాకాల ఇతి యావత్ ॥ ని ॥ కాలో దిష్టోప్యనేహాపీత్యమరః ॥ సకలేష్వర్జునేషు కకుభవృక్షేషు పార్థేషు చ వికాసిషు ప్రకాశవత్సు సత్సు ముదితేషు సత్స్వితి చ ధృతః స్త్రాద్వ్యశః అర్జున ఇత్యాకారక శబ్దస్య జ్ఞాపదం యేనలిధో క్తః ఏకో ఽర్జున ఏవ అద్రిసీమ్ని రైవతకశైలప్రదేశే విశేషాద్భృశం విరహశోషణవారభూత్ ఇతి యత్ తదేతత్ చిత్రం సుభద్రావిరహచింతయా కృశోఽభూదిత్యర్థః ॥ ని ॥ అర్జునః కకుభే పార్థ ఇతి విశ్వః ॥ అత్రార్జునస్యాపి వార్షికావస

> చలే స్మరభియాదయితాజనేన సంప్రేషితాపవికభర్తృషు పత్రికేవ ॥ ౬౨ ॥ ప॥ (౧) అర్జునేషు సకలేషు వికాసిష్వద్రిసీమ్ని ధృతతాదృశశబ్దః । ఏక ఏవ విరహశోషవిశేషాదేతదంబుభృదనేహసి చిత్రమ్ ॥ ౬౩ ॥

ప్రాణం గచ్ఛత్సు + పథ ప్రస్థితి ప్రస్థిత భర్తృషు ప్రియేషు, విహమసప్మీ సంప్రేషితా పత్రికేవ లేఖ ఇవ విరురుచే దిదీపే + రుచ దీప్తావభిప్రీత్యాం చ లిట్ ప్రాణాంతకాలే దగ్ధపత్రికా ప్రేషణం క్రియతే తద్దర్శనేన సర్వకార్యాణి విహాయాగంతవ్యమితి నీతిరీతిః ॥ ౬౨ ॥— అర్జునేష్వితి ॥ అద్రేః రైవతకస్య సీమ్ని ఏతస్మిన్ అమ్బుభృతాం-మేఘానాం, అనేహసి కాలే సకలేషు సమగ్రేషు అర్జునేషు కకుభవృక్షేషు ॥ ని ॥ ఇంద్రద్రుమః కకుభోఽర్జున ఇత్యమరః ॥ వికాసిషు సత్సు ధృతః తాదృశః శబ్దః అర్జున ఇతి శబ్దో యేన సః ఏక ఏవ ఏకోఽర్జున ఏవ విశేషాత్ విరహశోష శుష్కోఽభూత్ చిత్రం ఇదమాశ్చర్యమిత్యర్థః + శేష

(౧) అర్జునః । మత్తిమర । మద్దిమాను । మరుధమరం ॥

శే వికాసాభావఇతివిరోధస్య పార్థాత్వేన ప్రమోదాభావఇతిశ్లేషే ణ ఆభాసీకరణాద్విరోధాభాసః, ఉతపాషీకావసరరూప కారణస త్త్వేపి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అర్జునేవికా సరూపకార్యానుత్పత్తిరూపావిశేషోక్తిరిత్యుభయత్ర సాధకసామ్యా త్ శ్లేషానుప్రాణితయోస్తయోస్సందేహాలంకారః ॥ ౬౩ ॥ —వియ తీతి ॥ వియత్యాకాశే అశేషాసు సకలాసు దిక్షువిదిక్షు దిక్సంధిషు, వియోగేన సుభద్రావిరహేణైవ శిల్పింద్రేణ-చిత్రకారశ్రేష్ఠేన, వి నిర్మితాయాః-ఆలిఖితాయాః, తస్యాః మృగాక్ష్యాస్సుభద్రాయాః త టితాంతతేస్సమూహస్యచ భేదం విశేషం ధనంజయః-అర్జునః,నసం వివిదే-నజ్ఞాతవాన్ + విదేఃకర్తరిలిట్, అత్ర తటితాం సుభద్రా యాశ్చవ్యక్తితోభేదేప్రతీయమానేపి ఇమాస్తటితః ఇయంసుభద్రేతివి శేషజ్ఞానాభావస్య గుణసామ్యప్రయుక్తత్వాత్సామాన్యాలంకారః ॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనవిశేషోనోపలక్షితః।ఇతిలక్షణాత్ ॥ఉపజాతిః॥ ౬౪ ॥ —మాన్మథఇతి ॥ అథ వర్షాకాలప్రాదుర్భావానంతరం,

వియత్యశేషాసువిదిక్షుదిక్షు వియోగశిల్పీంద్రవిని
ర్మితాయాః । తస్యామృగాక్ష్యాశ్చతటిత్తతేశ్చధనం
జయస్సంవివిదేనభేదమ్ ॥ ౬౪ ॥(మా)మ) స్థఖేజ్వల

శోషణాలిట్ ॥ ౬౩ ॥ —వియతీతి ॥ వియతి-ఆకాశే, అశేషాసు-స మస్తాసు, దిక్షు-ప్రాచ్యాదిదిక్షు విదిక్షు ఆగ్నేయ్యాదివిదిక్షువియో గఏవ శిల్పీంద్రః కారుశ్రేష్ఠః తేనవినిర్మితాయాః ఉత్పాదితాయాః త స్యాః మృగాక్ష్యాస్సుభద్రాయాః+బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోరితిషచ్ షి త్వాన్ఙీష్ తటితాం-సౌదామనీనాం, తతేస్సముదాయస్యచ ధనం జయోర్జునః భేదం నసంవివిదే-నజ్ఞానాతిస్మ + విదజ్ఞానేలిట్ సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యామితిసూత్రే విదిప్రచ్ఛిస్వరతీనాముపసంఖ్యానమిత్యుక్తే రాత్మనేపదం ॥ ౬౪ ॥—మన్మథఇతి ॥ అథానంతరం వాసవస్య ఇత

వాసవసూనురర్జునః, యదుపుత్ర్యాస్సుభద్రాయాస్సంబన్ధిని మానసే సంకల్పవిషయే పరిణయే వివాహసమయ ఇత్యర్థః, జ్వలతి మన్మథే మన్మథవికారాత్తు కేగ్నౌ లాజవాపం-లాజహోమం, వైవాహికం కర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, తస్యాస్సుభద్రాయాః సగర్భ్యం-సోదర్యం, ఉపేన్ద్రం-శ్రీకృష్ణం, చిత్తం-మానసం ప్రతి అనైషీత్-ప్రాపయామాస, తత్రైవోక్తవివాహాదితి భావః +దుహాదిత్వేన ద్వికర్మకత్వాన్నయతేః కర్తరి లుఙ్, లాజహోమస్య వధూసాధ్యకర్తృకత్వం ప్రసిద్ధం- చిన్తితార్థానుకూల్యాయ హరిం సస్మారేతి పరమార్థః ॥ స్వాగతా వృత్తమ్ ॥ ౬౫ ॥—అణ్వితి ॥ పురాణః పుమాన్-శ్రీకృష్ణః, అణుమాత్రం-అతిసూక్ష్మమిదమర్జునస్య మనః విశ్వంభరం బ్రహ్మాండధారిణం, అతిమర్భరమితీయావత్ మాం వోఢుం అద్య న సహేత-న క్షమేత, హిరవధారణే ఇతీవ ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా, తస్యార్జు

తివాసవసూనుమానసే పరిణయే యదుపుత్ర్యాః ।
లాజవాపమివ కర్తుముపేన్ద్రం తత్సగర్భ్యమథ చిత్త
మనైషీత్ ॥౬౫॥ అణుమాత్రమిదం సహేత వోఢుం న హి
విశ్వంభరమద్య మామితీవ । మనసో(ఽప్య)ప్య)వరుహ్యాత

ద్రస్య, సూనురర్జునః మన్మథే-మదనే, జ్వలతి-దీప్యమానే సతి, మానసే-మనసి, జాతే + తత్ర జాత ఇత్యణ్ యదుపుత్ర్యాః, సుభద్రాయాః, పరిణయే-వివాహే; లాజవాపం కర్తుమివ తస్యాస్సగర్భ్యం సహజం ఉపేన్ద్రం కృష్ణం చిత్తం అనైషీత్ + ణీఞ్ ప్రాపణే లుఙ్ సిచి వృద్ధిరితి వృద్ధిః ॥ ౬౫ ॥—అణుమాత్రమితి ॥ ఇదం మనః అణుమాత్రం అణుపరిమితం; విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరః తం సర్వాధారం+సంజ్ఞాయాం భృతౄవృజీతి ఖచ్ ముమ్ మాం వోఢుం న హి సహేత- న క్షమేత, + షహ మర్షణే లిఙ్ ఇతీవ-ఇత్థమివ; పురాణః-పురాతనః పుమాన్ పురుషః కృష్ణః మనసాపి అవరుహ్య అపిశబ్దాద్రథాదితి గమ్య

నస్య మనసః హృదయాత్; అధ్యవరుహ్య దృష్టేఃపురతః ప్రాదురభూత్-ఆవిర్బభూవ, భక్తపరాధీనస్య హరేర్నైతదాశ్చర్యమితిభావః॥ ఔపచ్ఛందసికంవృత్తమ్ ॥ ౬౭ ॥—స్వేతి ॥ తత్ర రైవతకాద్రౌ తస్మిన్ శ్రీకృష్ణప్రాదుర్భావసమయే వా, మిథః నయనానందినోః పరస్పరమవలోకజనితానందవతోః తయోఃకృష్ణార్జునయోః స్వస్యస్వస్యాన్యోన్యస్య చేష్టా కథయా-వృత్తాన్తకథనేనైవనద్యా ద్వితీయస్య ఋతోః గ్రీష్మస్య గుణంశోషణంజానాతీతిజ్ఞయానబభూవే-నభూతం + భవతేర్భావేలిట్, వర్షాసు సరిదివ తత్కథా వవృధఇత్యర్థః, చిరాత్సంగమే సుహృదోస్సల్లాపోఽమృతాయతఇతిభావః ॥రూపకాలంకారః॥౬౮॥—విజయఇతి॥విజయోఽర్జునః,భావం-స్వాభిప్రాయంసు

స్వదృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్పుమాన్పురాణః॥౬౭
స్వస్వచేష్టాకథానద్యాద్వితీయర్తుగుణజ్ఞయా। నబభూ
వేతయో స్తత్ర నయనానందినోర్మిథః(౧) ॥౬౮ ॥వి
జయోమధుర స్మితస్యభావంవిదుష స్తస్యమతేనభిక్షువే

లే తస్యార్జునస్యదృష్టేః పురతోఽగ్రతః, ప్రాదురభూత్-ఆవిర్బభూవ, + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౬౭ ॥— స్వస్వేతి ॥ తత్ర-తస్మిన్ ప్రదేశే, మిథః-అన్యోన్యం, నయనయోర్నేత్రయోరానందినోః-ఆనందకర్త్రోః తయోః కృష్ణార్జునయోః స్వస్వయోశ్చేష్టానాం వ్యాపారాణాం కథా కథనం + చింతిపూజికథికుట్ స్నైవనదీ తస్యాః ద్వితీయర్తోః గ్రీష్మఋతోః గుణస్య శోషణాఖ్యస్య అజ్ఞయా- శోషణేనన బభూవే నభూతం + భూసత్తాయాంభావేలిట్ తయోఃకథా నవిరరామేతిభావః ॥ ౬౮ ॥— విజయఇతి ॥ విజయోఽర్జునః భావం అభిప్రాయం విదుషః జానతః + విదజ్ఞానేశతుర్వసురితివసుః, అతఏవ మ

(౧) పరస్పరావలోకనోత్కంఠితయోస్తయోశ్చిరకాలసమావేశాత్ స్వస్వచేష్టితకథనాని చిరాదప్యసమాప్తానీతిభావః ॥

భద్రావిషయకం విదుషా జానతః అతఏవ మధురం సాకూతం స్మితం యస్యతథ
స్య (శ్రీ) కృష్ణస్య మతేనానుమత్యా భిక్షోస్సన్న్యాసిన ఇవ వేషో యస్య
తథో క్తస్సన్ కుసుమాస్త్రాన్మన్మథాత్ భయాదివ రైవతకస్యాద్రేః కు
హరే గుహాయామతిగూఢః పరైరలక్షితస్సన్ తిష్ఠతిస్మ, ఉత్ప్రేక్షా, ఔ
పచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౬౮ ॥—కథమితి ॥ ఉన్నతశ్చతురో పికవిః
సుభద్రాయాః కమనీయతా సౌందర్యం తస్యాః నుత్యై స్తుతిం కర్తు
మితి- క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ ॥ ని ॥ స్తవః స్తోత్రం స్తుతిర్నుతి
రిత్యమరః ॥ కథంకల్పేత-శక్తో భవేత్ నభవేదేవేత్యర్థః, యేన కార
ణేన చతుర్థమాశ్రమం యత్యాశ్రమోపి అస్యార్జునస్య సాధనీభూ
య సుభద్రావాప్తి కారణంభూతాపి తాం సుభద్రాం దిదృక్షతేస్మ ద్ర
ష్టుమైచ్ఛత్, కిముతాన్యే ఆశ్రమాః తత్రాపి సచేతనాశ్చేత్యర్థః,
ఆశ్రమో స్త్రీత్యనుశాసనాదాశ్రమశబ్దస్యక్లీబతయాని ర్దేశః, అత్రా

షః । కుసుమాస్త్రభయాదివాతిగూఢః కుహరే రైవతక
స్యతిష్ఠతిస్మ ॥ ౬౮ ॥ ప ॥ కథం సుభద్రాకమనీయతా
యాః కల్పేతనుత్యైకవిరున్నతోపి । చతుర్థమప్యా

ధురం ప్రియం స్మితం-ఈషద్ధసనం యస్య తస్య కృష్ణస్య మతేన సమ్మత్యా
భిక్షోః పరివ్రాజః వేషః ఆకల్పో యస్య తథాభూతః వ్యధికరణబహువ్రీ
హిః అర్జున ఆద్యజంతో వా కుసుమాస్త్రాన్మన్మథాత్ భయాద్భీతేరివా
తిగూఢస్సన్-అతిచ్ఛన్నస్సన్, రైవతకస్య-రైవతకాద్రేః- కుహరే-
బిలే, తిష్ఠతిస్మ + స్థాగతినివృత్తౌ లట్ స్మే ఇతి భూతే లట్ ॥ ౬౮ ॥—
కథమితి ॥ ఉన్నత ఉచ్ఛ్రితః కవిరపి సుభద్రాయాః కమనీయతాయా
స్సౌందర్యస్యనుత్యై-స్తుతయే, + జితిహ్రస్వశ్చేతి విక ల్పేన నదీసంజ్ఞాక
త్వం కల్పేత-సమర్థో భవేత్ + కృపూ సామర్థ్యే సంభావనాయాంలిఙ్
కృఘోరోలఇతి లత్వం యేన కారణేన చతుర్థం చతుర్ణాం పూరణం తస్య
పూరణ ఇతి డట్ షట్కతికతిపయచతురాంథుగితి థుక్ ఆశ్రమమపికర్తృ

జ్ఞనాసంగప్రసంగమాత్రాత్ సహస్యాచేతనస్యాపి యత్రాశ్రమస్య సు-
భద్రాదిదృక్షాయామన్యేషాం తత్రాపి సచేతనానాంతద్దిదృక్షాయాః
కైముతికన్యాయసిద్ధేః అర్థాపత్త్యలంకారాత్మకవాక్యార్థేనకవీ-
నాం సుభద్రాసౌందర్యవర్ణనసామర్థ్యనిషేధసమర్థనాద్వాక్యా-
ర్థహేతుకం కావ్యలింగమితిద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః, తేనచ
తత్సౌందర్యస్య లోకాతిశాయిత్వప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ఉప-
జాతిః ॥ ౬౯ ॥—తదాత్వ ఇతి ॥ శ్రియః లక్ష్మ్యాః రుక్మిణీరూపిణ్యాః
పతిః కృష్ణః ప్రకృతే శుభస్య సుభద్రావివాహరూపస్య ఆగమే ప్రా-
ప్తౌవిషయే పరిప్లవం చంచలం భవేద్వానభవేద్వాఇతి సవికల్పమన-
స్కమితియావత్ ॥ ని ॥ చంచలంచపలంచైవపారిప్లవపరిప్లవేఇత్యమ-
రః ॥ తమర్జునంప్రతి హేఅర్జున తే తవాశయే అభిప్రాయే యు-
త్కాంక్షితంవర్తతే తత్ శయోహస్తఏవ భవేత్ ఇతిఉక్తప్రకారేణబ్రు-

శ్రమమస్యయేనతాంసాధనీభూయాదిదృక్షతేస్మ॥౬౯॥
తదాత్వసవాద్రితటాత్పతిశ్శ్రియఃపరిప్లవంతంప్రకృతే

॥ని॥ఆశ్రమో(స్త్రీ)త్యమరఃఅతఏవక్లీబత్వంభిక్షాప్యాశ్రమోపీతియావత్॥అ-
స్యార్జునస్య సాధనీభూయసాధనంకరణంభూత్వాతాంసుభద్రాందిదృ-
క్షతేస్మ-ద్రష్టుమిచ్ఛతిస్మ+దృశిర్ ప్రేక్షణేధాతోః కర్మణస్సమానకర్తృ-
కాదిచ్ఛాయాంవేతిసన్ సనాద్యంతాఇతిధాతుత్వాల్లట్ జ్ఞాశ్రుస్మృదృ-
శాంసనఇతితఙ్ సన్యఙోరితిద్విత్వంభిక్షు(స్త్రీ)దర్శనేప్రత్యవాయశ్రవ-
ణాత్ తదాశ్రమస్యాపి ప్రత్యవాయఏవ తద్ద్వారైవ తస్యానర్హత్వా-
త్ ప్రత్యవాయోవర్తతామిత్యంగీకృతౌవా ధర్మిణోదిదృక్షాస్తుధర్మ-
స్య తదసంభవాచ్చ నపుంసకత్వాదపి తస్యదిదృక్షాజాతాప్రత్యవాయ-
రహితస్య ధర్మీభూతస్య సచేతనస్య కిముతేతిసౌందర్యాతిశయోవ్య-
జ్యతే ॥ ౬౯ ॥—తదాత్వ ఇతి॥తదాత్వేతత్కాలేఏవఅద్రేః రైవతకస్య
తటాత్-రోధసః, శ్రియః-లక్ష్మ్యాః పతిః ప్రకృతే ప్రస్తుతే శుభస్యను

వన్ కథయంత్సన్ తదా శ్వే తదానీమేవ అద్రితటాత్పునః ద్వారవ
తీం ద్వారకాంప్రతి యయౌ గచ్ఛతిస్మ, తదాత్వఇత్యనేన హరేర్భ
క్తవాంఛితానుకూలనత్వరాపారవశ్యంధ్వన్యతే ॥ ౧ ॥ ఛందోఽభిప్రా
యఆశయః । పంచశాఖశ్శయః పాణిరిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ౭౦॥—
తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం కృష్ణస్య ద్వారకాప్రాప్త్యనంతరం అ
హస్కరస్య సూర్యస్య యో మదస్తేజస్వితావహంకారః తస్య తస్క
రః లుంపకం తత్సదృశం మహస్తేజః యస్యేతిథోక్తః మహాన్ మస్కరీ
సన్న్యాసీ రైవతకంగిరిముపస్కురుతే అలంకరోతి, తత్రాస్తఇతి
యావత్, మస్కరోవేణుదండోఽస్యాస్తీతిమస్కరీ ॥ ౧ ॥ వేణుమ
స్కరతేజనాఇత్యమరః ॥ తస్య సన్న్యాసినః నమస్కరణం నమస్కా

శుభాగమే । యదాశయోలేశయఏవతచ్ఛవేదితిబ్రువన్
ద్వారవతీంపునర్యయౌ ॥౭౦॥౫॥ తదనంతరమహస్క
రమదతస్కరమహామహామహాన్ మస్కరీ రైవతకగి(రే
ర)రిము)పస్కురుతే(౧) తస్యనమస్కరణమస్మాకంశ్రే

యశ్శస్య ఆగమే ప్రాప్తౌ పరిప్లవం చంచలం తమర్జునం తే ఆశయే
అభిప్రాయే యత్ వస్తు వర్తతే ఇతి శేషః తద్వస్తు శయఏవహస్తేఏవ
భవేత్ + భూనసత్తాయాంలిట్ ఇతీత్థంబ్రువన్ వదన్ సన్ ద్వారవతీం
స్వనగరీం పునర్యయౌ జగామ ॥ ౭౦ ॥—తదనంతరమితి ॥ తదనం
తరం అహస్కరస్య సూర్యస్య,+ అతఃకృకమితిసత్వం, మదతస్కరః
తద్వ్యపహర్తారితిసు ట్రలోపో గర్వాపహర్తృణ మహాత్ మహో య
స్యతథావిధః + అన్మహతఇత్యాత్వం మస్కరీభిక్షుః రైవతకగిరిం-
రైవతకాద్రిం, ఉపస్కురుతే-అలంకరోతి, ఉపాత్ప్రతియత్నవైకృత
వాక్యాధ్యాహారేషుచేతిచకారాద్భూషణసమవాయయోస్సుట్ త
స్య నమస్కరణమభివాదనం అస్మాకం శ్రేయస్కరం మోక్షహేతుః

(౧) షష్ఠ్యంతపాఠే కృష్ణస్యప్రతియత్న ఇతి కర్మణి శేషషష్ఠీ ॥

రః అస్మాకం శ్రేయసః కరణంసాధకతమం ఇత్యుక్తప్రకారేణ పురో ధోజనస్య పురోహితజనస్య బోధనాత్ కుతూహలమస్యాస్తీతికుతూ హలినా హలినా బలరామేణ నగరంప్రతి ఆనాయ్యమానంప్రాపయ్య మానం బహిరపి కిముత మనసీతిభావః, జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనే వస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా; కాషాయవాససాఽవకుంఠితం ఆచ్ఛాదితం వ పుర్యస్యేతిథోక్తం, సవ్యేనహస్తేనాపి సాచీబాణప్రయోక్తేత్యర్థః కేశ ష్టేసంజ్ఞారూపే మత్సరేణ-ద్వేషవతా, స్మరేణ మన్మథవీరేణ ప్రవాస మేవరంధ్రం ప్రహారయోగ్యమవకాశమన్విష్య విచార్య పన్నగకుమారి కా ఉలూపికా పాండ్యకుమారికా చిత్రాంగదా యదుకుమారికా

యస్కరణమితిపురోధోజనబోధనాత్కుతూహలినా
హలినానగరమానాయ్యమానం(౧)బహిరపిజ్వలతావిర
హానలజ్వాలేనేవకాషాయవాససావకుంఠితవపుషంసవ్య
సాచిశబ్దమత్సరేణస్మరవీరేణప్రవాసరంధ్రమన్విష్యప
న్నగపాండ్యయదుకుమారికాణాం కృతేపృథక్పృథగీరి

॥ ౨ ॥ శ్రేయోనిశ్శ్రేయసామృతమిత్యమరః ॥ + కృష్ణోహేతుత్వాచ్ఛ్రే ల్యానులోమ్యేపి విలిటట్ అతఃకృకమితిసః పురోధోజనస్య-పురో హితజనస్య, రహసి శ్రీకృష్ణప్రేరితస్య బోధనాత్ జ్ఞాపనాత్ కుతూ హలినా-కుతుకవతా, అతఇనిరనావితీనిః హలినా-బలరామేణ, నగరం పురం ఆనాయ్యమానం-ప్రాపయ్యమానం, బహిరపిబాహ్యదేశేపిజ్వల తా-దీప్యమానేన, విరహానలేనేవ-విరహాగ్నినేవ, కాషాయవాససా-రక్త వసనేన, అవకుంఠితవపుషం-ఆచ్ఛాదితగాత్రం, సవ్యసాచీతిశబ్దస్య మత్సరేణ ద్వేషేణ, స్వయమపి సవ్యసాచీత్యస్మిన్ తచ్ఛబ్దాసహనా దితిభావః, స్మరవీరేణ-మన్మథేన, ప్రవాసస్య దూరప్రయాణస్య రం ధ్రమన్విష్య విచిత్య పన్నగపాండ్యయదూనాం కుమారీణాం ఉలూపి

(౧) మంగళవాద్యస్వస్తివాచనాద్యుత్సవైఃప్రవేశ్యమానమిత్యర్థః

సుభద్రా తాసాంకృతే తదర్థమిత్యర్థః, పృథక్ప్రత్యేకమీరితాం ప్ర
యుక్తాం త్రయాణాం శరాః కాండాః దండా ఇవ తేషాం సమాహారం
త్రిశరకాండీమివస్థితాం త్రిదండీం వైణవీం పూర్వవత్సమాసః ద్వి
గోశ్చేతి జీప్, బిభ్రాణం దధతం నిజపల్లవస్య కోమలిమ్నః మార్దవ
స్య నిర్జయేన యశోకస్తస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా, శుష్కేణ నిర్ద్రవే
ణ పటీరదారుణా చందనకాష్ఠేన పాదుకే భూత్వా-పాదుకీభూయ్యప
రిచర్యమాణం శుశ్రూష్యమాణం పాదయోర్యుగళం యస్య తథోక్తం కు
హనాభిక్షుం మాయాసన్న్యాసినమర్జునం, యదుబృందేషు సంభ్ర
మేణ వందమానేషు నమస్కుర్వత్సు సత్సు ముకుందశ్శ్రీకృష్ణోపి సవి

తాం త్రిశరకాండీమివత్రిదణ్డీం బిభ్రాణం(౧)నిజపల్లవకో
మలిమనిర్జయశోకాదివపరిశుష్కేణ పటీరదారుణా
పాదుకీభూయపరిచర్యమాణ పాదయుగళంతంకుహనా
భిక్షుంసంభ్రమేణవందమానేషు యదుబృందేషు ము

కు॰ చిత్రాంగదాసుభద్రాభ్యాం కృతే నిమిత్తాయ పృథక్ప్రత్యేకం-ప్ర
త్యేకంప్రత్యేకం, ఈరితాం క్షిప్తాం; త్రిశరకాండీమివ-త్రయః శరాః దండా
ఇవ, త్రిదండీం త్రయః దండాః + తద్ధితార్థేతి సమాహారే సమాసః అ
దంతత్వాత్స్త్రీత్వం ద్విగోరితి జీప్ బిభ్రాణం దధతం నిజానామాత్మీయా
నాం పల్లవానాం కిసలయానాం కోమలిమ్నః మార్దవస్య + పృథ్వా
దిత్వాదిమనిచ్ నిర్జయేన విజయేన శోకాదివ శుష్కేణ + శుషఃక ఇ
తి నిష్ఠాతస్య కాదేశః పటీరదారుణా-చందనకాష్ఠేన, పాదుకీభూయ- ఉ
పానహౌ భూత్వా, + చ్వ్యంతాద్భువ లేఃక్త్వో ల్యప్ పరిచర్యమాణం శుశ్రూ
ష్యమాణం పాదయోర్యుగళం యుగ్మం యస్య తం తాదృగ్విధం భావ
నాభిక్షుం కృత్రిమభిక్షుం యదూనాం బృందేషు సమూహేషు సం
భ్రమేణ వందమానేషు సత్సు నమస్కుర్వత్సు సత్సు ముకుందోపి కృ

(౧) ఆచారభేదవిహితత్వాద్దండత్రయధారణమితిబోధ్యం॥

నయంయథాతథా ఉపాగతస్సన్ చేతసి పూరణాదవశిష్టైః స్వసోద
ర్యాం సుభద్రాయాం ప్రేమరసైరివస్థితై స్తీర్థజలైః పిచండిలం పరి
పూర్ణం కమండలుం తదీయాదర్జునసంబంధినః పాణేరాదాయ స్వ
యంగృహీత్వా హేభగవన్ ఇతఇతఃఏహీతివదన్నితిశేషః, రాజభవన
ముపనాయ్య ప్రాపయ్య కన్యకాంతఃపురే నివేశయామాస ఉపమ
యా ఉత్ప్రేక్షాచతుష్టయస్యచ సజాతీయవిజాతీయయోస్సంసృష్టిః ॥
౭౧ ॥—మార్గ ఇతి ॥ తదను-కన్యాంతఃపురప్రవేశానంతరం, స్మరో
మన్మథః మార్గే తీర్థయాత్రా మార్గే-అముష్య కృతే అర్జునార్థం
శరత్రయం బాణపంచకమధ్య ఇతి శేషః, విముచ్య ప్రయుజ్య ఉలూపి
శా చిత్రాంగదాసుభద్రాస్వనురాగజననాయేతి భావః, శేషం ద్వ

కుందోపి సవినయముపాగతశ్చేతఃపూరణావశేషైస్స్వ
సోదరీప్రేమరసైరివతీర్థజలైఃపిచండిలంకమండలుం
తదీయపాణే రాదాయ భగవన్నితఇతఇతి రాజభవనము
పనాయ్యకన్యకాంతః పురేనివేశయామాస ॥ ౭౧॥ప॥
మార్గేశరంత్రయమముష్యకృతే విముచ్య శేషంద్వయం పు

ష్టోపి సవినయం వినయసమేతం ఆగతః చేతసి మనసి పూరణేన పూ
ర్త్యా అవశేషైః శిష్టైః స్వస్య సోదర్యాః స్వసుః+నాసికోదరేతి
జీష్ ప్రేమరసైరివ-స్నేహద్రవైరివ తీర్థజలైః తీర్థోదకైః పిచం
డిలం పూర్ణం + పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్ కమండలుంకరకం తదీయాత్
తత్సంబంధినః పాణే హస్తాత్ ఆదాయ గృహీత్వా హేభగవన్ ఇ
తఃఇతః।ఆగంతవ్యమితి శేషః,ఇత్థం రాజభవనముపనాయ్య ప్రాపయ్య
కన్యాయా అంతఃపురే నివేశయామాస స్థాపయామాస + విశప్రవేశే
నేణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౭౧॥—మార్గే ఇతి॥ మార్గే అముష్యార్జునస్యకృతే
కారణాయ శరత్రయం-బాణత్రయం, విముచ్య త్యక్త్వా శేషంశిష్టం
ద్వయంపునః ఉజ్ఝితుం మోక్తుం ఆర్తలోభ ఇవ జాతతృష్ణ ఇవ స్మరఃతే

ఘం, బాణయుగం పునరుజ్ఝితుం ప్రయోక్తుం ఆ ర్తికిలోభః యేనతథో క్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, శుశ్రూషితుం అజుక్షనయా తేః పరిచర్యాంకర్తుం సాదరాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాంచోదితాయాః ప్రేరితాయాస్తస్యాః సుభద్రాయాః నయనం చక్షురేవ శరంవ్యతానీత్ బాణం చకార, త త్కటాక్షైరిక్షుచాపరూక్షతా క్షణేక్షణే సంధుక్షితాభూదిత్యర్థః, ఉ త్ప్రేక్షారూపకయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౭౨ ॥—వపుషేతి ॥ సమస్కరీ కపటసన్న్యాసీ మధురేణ కోమలే న మధుమతాచ సుభ్రువస్సుభద్రాయాః వపుషా శరీరేణ చిత్తభువో మన్మథస్య ధనుషా చౌక్షేణచ తర్జితస్సన్ తాపితస్సన్నిత్యర్థః, తపసేవేత్యుత్ప్రేక్షా, కపటసన్న్యాసినః వస్తుతస్తపఃప్రసక్త్యభా వాదిత్యర్థః, తనోశ్శరీరస్య తనిమానం కార్శ్యం జగృహే గృహీత వాన్, కృశోభూదిత్యర్థః ఏతేన పంచమీకృశతానామ మన్మథావస్థో

నరివాజ్ఝితుమార్తిలోభః । శుశ్రూషితుంతదనుసోద రచోదితాయాస్తస్యాస్స్వరోనయనమేవశరం(౧)వ్య తానీత్ ॥౭౨॥వపుషామధురేణ(౨)సుభ్రువాధనుషా

ఇను తదనంతరం శుశ్రూషితుం శుశ్రూషాం కర్తుం సోదరేణ భ్రా త్రా చోదితాయాః ప్రేరితాయాః తస్యాస్సుభద్రాయాఃనయనమే వ నేత్రమేవ శరం బాణం వ్యతానీత్ అకార్షీత్ + తనువిస్తారే లుఙ్ నయనయోర్ద్వయోరపి లౌభ్యాదేకమవశేషితవానితిభావః ॥ ౭౩ ॥— వపుషేతి ॥ శోభనేభ్రువౌ భృగూర్ధ్వేయస్యాస్తయా ఆ విష్ణుధాత్విత్యువఙ్ సుభద్రయా కర్త్ర్యా మధురేణ ప్రియేణ వపుషా శరీరేణ కరణేనచ చిత్తభువా - కామేన, కర్త్రా ధనుషా కరణేనచ తర్జితః భర్త్సితః అతఏవ సమస్కరీభిక్షుః తపసేవ

(౧) తద్దృష్టిప్రసారఃపంచశరశరపాతకల్పోభూదిత్యర్థః ॥

(౨)ఇదంధనుష్యపియోజ్యం।ఇక్షురూపత్వాచ్చాపస్యమధురరసః

క్తా, తతో ఘనావిర్భవనాదిత్యత్ర మనస్సంగః, వియత్యశేషాస్వితత్య
త్ర దృక్సంగః, మూర్ధ్ని జ్వలతీత్యత్ర సంకల్పః- విజయో మధురస్మి
తస్యేత్యత్ర హ్రీత్యాగశ్చ దిష్టవ్యః, వైతాళీయంవృత్తమ్ ॥ ౮౩ ॥—
ప్రతీతి ॥ అయంభావః అర్జునః దీర్ఘే ప్రతినిశ్వసితే నిశ్వాసే ని
శ్వాసే పాణినా నాసికాంస్పృశన్సన్ ప్రాణాయామస్య వాయు
ధారణాత్మకస్య తపసః సమాపనం సమాప్తిబుద్ధిమిత్యర్థః, భావయా
మాస జనయామాస, పశ్యతో జనస్యేతి శేషః, అన్యథా తైః స్వవికా
రస్య తర్క్యత్వాపత్తేరితిభావః; అత్ర నాసికాస్పర్శనక్రియయా ప్రా
ణాయామసమాప్తిర్న యాకృతేతి భ్రాంత్యుత్పాదనేన మదనసంతాప
జనితశ్వసితరూపమర్మాప్రకాశనాయ పరవంచనస్య కృతత్వాద్యుక్తిర
లంకారః, యుక్తిః పరాతిసంధానక్రియయా మర్మగుప్తయే ఇతి లక్ష

చిత్రభువా చ తర్జితః । తపసేవ దినే దినే తనోస్తనిమా
నంజగృహే స మస్కరీ(౧)౮౩॥ ప్రతినిశ్వసితే దీర్ఘే
పాణినా నాసికాంస్పృశన్ । భావయామాస పార్థో

దినేదినే ప్రతిదినం + నిత్యవీప్సయోరితిద్విర్భావః తనోశ్శరీరస్య త
నిమానం కార్శ్యం + పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ టేరితిటిలోపః జగృ
హే ఉపాదదే + గ్రహ ఉపాదానే లిట్ ॥ ౮౪ ॥— ప్రతినిశ్వసిత ఇ
తి ॥ దీర్ఘే ప్రతినిశ్వసితే-ప్రతినిశ్వాసే + వీప్సాయామవ్యయీభా
వే తృతీయాసప్తమ్యోర్బహుళమితి అమభావః, పాణినా-హస్తేన, నా
సికాం స్పృశన్సన్ అయంభావః అర్జునః ప్రాణాయామస్యస
మాపనం సమాప్తిం భావయామాస ఉత్పాదయామాస ప్రాణాయామ
లక్షణంతు విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తమ్ * గాయత్రీంశిరసాసార్ధం జపేత్
వ్యాహృతిపూర్వికామ్ । ప్రతిప్రణవసంయుక్తాం త్రిఃపఠేత్ప్రాణసం

---

(౧) తద్రూపనిరీక్షణసంజాతౌత్కంఠ్యకామకార్ముకకృత విస్ఫార
జనితకాతర్యాభ్యాం కృశోభూదితిభావః ॥

౯౦ శ్లోకః ॥ ౭౪ ॥—ప్రణవేతి ॥ తదా కపటయతిత్వసమయే ప్రణవస్య ఓంకారస్య ఉచ్చరణె పఠనే పురః పురస్తాత్ ప్రసర్పన్ ప్రసరన్ యతినః కపటసన్న్యాసినః,అధరోష్ఠః(౧)అగ్రగతాయాఃఅవనీంద్రపుత్ర్యాస్సుభద్రాయాః ముఖం అధరమిత్యర్థః ఆస్వాదయితుం, ముహుః ఉజ్జిహానః ఉద్గాయగచ్ఛన్ కిలేతిసంభావనాయాం+ఉత్ప్రా యం ప్రాణాయామసమాపనమ్(౨)॥౭౪॥ ప్రణవో

చ్చరణె పురః ప్రసర్పత్ప్రబభాసేయతిన స్తదా ధరో

ష్ఠం । ముహురగ్రగతావనీంద్రపుత్రీముఖమాస్వాదయి

ఘుమఇవ ॥ ౭౪ ॥—ప్రణవేతి ॥ ప్రణవస్య ఓంకారస్య ఉచ్చరణె ఉచ్చారె పురః అగ్రతః ప్రసర్పత్ గచ్ఛత్ తస్య కంఠోష్ఠ్యత్వాదితి, భావః, యతినః ఆరోపితయతేః ॥ ని ॥ యేనిర్జితేన్ద్రియగ్రామాయ, తినోయతయశ్చతెఇత్యమరః ॥ అధరోష్ఠం + ద్వంద్వశ్చ ప్రాణిత్వైక వద్భావః ఓష్ఠాధరయోస్సమాసేవేతి పరయాపం ॥ ని ॥ ఓష్ఠాధరా తురదనచ్ఛదౌదశనవాససీఇత్యమరః ॥ తదా తస్మిన్కాలే ముహుః పునఃపునః అగ్రం పురోభాగం గతాయాః అవనీంద్రస్యవసుదేవస్య

(౧) అధరోష్ఠఇతి పుల్లింగపాఠశ్చింత్యః । ప్రాణ్యంగత్వేన సమాహారద్వంద్వేనపుంసకత్వస్యైవఉచితత్వాత్ । అధరశ్చాసావోష్ఠశ్చేతి కర్మధారయాశ్రయణేతు ఏకేనోష్ఠేనచుమ్బనస్యాసమ్భవాదర్థవైరూప్యమ్ । తథాగ్రే షష్ఠస్తబకే ౫౮ శ్లోకె కవిరేవవక్ష్యతి, తస్యాధరోష్ఠముదవెపతనిగ్రామిషతస్తు రాక్షరావళివిమర్దనశంకయేవేతి॥

(౨) సవ్యాహృతింసప్రణవాంగాయత్రీం శిరసాసహ । త్రిఃపఠేదాయతప్రాణఃప్రాణాయామస్సఉచ్యతె ఇతిలక్షణలక్షితప్రాణాయామస్య సమాపనంసమాప్తింభావయామాస । అంతస్సంతాపసంజాతాన్ దీర్ఘనిశ్వాసాన్ ప్రాణాయామసమాపనసమయ సంజాతాన్ సమ్ముఖోపవిష్టానాంసర్వేషాం సంభావయామాసేత్యర్థః ॥

ర్వాజ్జహాతేస్తాచ్ఛీల్యేచానశ్, శ్లావితిద్విత్వే భృశామిదిత్యభ్యాసస్యే
త్వం, పరిబభాసే- అత్రార్జునాధరస్య ప్రణవోచ్చారణక్రియానిమి
త్తేన సుభద్రాధరోద్దేశ్యకతత్సమీపగంతృత్వోత్ప్రేక్షణాత్ క్రియా
నిమిత్తాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ఔపచ్ఛందసికంవృత్తమ్ ॥ ౩౫ ॥ —॥
కన్యేతి ॥ సపార్థః కన్యాయాః సుభద్రాయాఃకరే పాదపద్మంమృద్న
తి ప్రక్షాళయతిసతి గాత్రే స్వశరీరే పుష్యంతి వర్ధమానాని పులకాం
కురాణి, హాహారేహాహారే- హామాధవహామాధవ- ఇత్యుక్తప్రకా
రాయాః హరిస్తుతేః విష్ణుకీర్తనంకృత్వేతిల్యబ్లోపేపంచమీ, అన్య
థయాం చకారవాచయామాసేత్యర్థః - అత్రఅంకురశబ్దస్య క్లీబత్వే
న ప్రయోగశ్చింత్యః అతఃపుష్యత్సుగాత్రేపులకాంకురేష్వితి పాఠోఽర
మణీయః(౧)తత్రచతానన్యథయాంచకారేతియోజ్యంగమ్యమానార్థత్వా

త్తుం కిలోజ్జిహానం ॥ ౨౫ ॥ కన్యాకరే మృద్నతి.

పాదపద్మంపుష్యంతిగాత్రేపులకాంకురాణి । హారే

పుత్ర్యాః దుహితుస్సుభద్రాయాః ముఖం వదనం ఆస్వాదయితుం,
లేఢుం + స్వార్థణ్యంతాత్తుమున్ ఉజ్జిహానంకిల ఉద్గచ్ఛదివ +ఓహాఙ్
గతావిత్యస్మాచ్ఛానచ్, పరిబభాసే చకాశే + భాసృదీప్తావిలిట్ ॥
౨౫ ॥—కాంతాకరేఇతి ॥ కాంతాయాస్సుభద్రాయాః కరే హస్తే,
పాదయోరంఘ్ర్యోర్యుగ్మం యుగం మృద్నతి పీడయతిసతి గాత్రే,

---

(౧) యద్యపి అంకురోఽభినవోద్భిదిత్యమరవచనాత్పుంస్త్వమేవ,
ప్రతీయతే । తథాపిఅంకురో(స్త్రీ)నవోద్భిదిత్యమరశేషాత్ అంకూరో
ఽంకురమ(స్త్రి)యామితి వైజయంత్యుక్తేః అత్రైవపంచమస్తబకే కందాం
కురాణిచఫలానిభక్షయిత్వేతినపుంసకత్వేన వక్ష్యమాణత్వాత్ దీపాం
కురాణీవవసంతలక్ష్మ్యా ఇతి యాదవాభ్యుదయే శ్రీవేదాంతాచార్యో
క్తేశ్చ క్లీబతాయామపిసిద్ధాయాంసత్యాం క్లీబత్వేన ప్రయోగశ్చింత్య
ఇతివిలిఖ్యపుష్యత్స్విత్యాదిసప్తమ్యంతపాఠకల్పనం చింత్యమ్॥

దప్రయోగ ఇతి నన్యూనపదత్వాఖ్యదోష ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం, అత్ర హరికీ ర్తనక్రియయా తత్స్మరణానందాదినా పులకాంకురా ఇతి సుభద్రాయాః భ్రాన్తిముత్పాద్య తత్పాణిస్పర్శకృతసాత్త్వికవికారరూపమర్థా ప్రకాశనాయ తద్వంచనస్య కృతత్వాద్వ్యుక్తిరలంకారః, ఉపజాతిః॥౭౬॥

ఏకదేతి ॥ ఏకదా కస్మింశ్చిద్దినే ప్రత్యవసానకృత్యం భోజనాదికృత్యం నిర్వర్త్య సమాప్య॥ని॥ప్రత్యవసానం భోజనమభ్యవహారశ్చ జగ్ధిశ్చేతి హలాయుధః- క్షణే క్షణే ప్రతిక్షణం ఇక్షుచాపస్య మన్మథస్య క్షురప్రైః బాణవిశేషైః స్వంతక్షణేన చ్ఛేదనేన, సమంతాత్ప్రతితైః సత్త్వగుణస్యాంశై

హా తే మాధవ మాధవేతి హరిస్స్మృతేరన్యథయాంచకార

(౧)౭౬॥గ॥ఏకదా నిర్వర్త్య ప్రత్యవసానకృత్యం ప్రతి

క్షణమిక్షుచాపక్షురప్రసంతక్షణేన సమంతాత్ప్రతి

తైస్సత్త్వగుణాంశకైరివ స్వేదబిందుభిర్వ్యాకీర్ణాంచా

రేహే, పుష్యంతి పులకాంకురాణి రోమాంచాంకురాన్ అర్ద్రాభిః హాహా తే హా తే మాయాః లక్ష్మ్యాః ధవప్రియ మాధవ భక్త్యతిశయాద్విరక్తైః ఇతీత్థం హరేస్స్మృతేరాధ్యానాత్ ॥ ని ॥ స్యాచ్చింతా స్మృతిరాధ్యానమిత్యమరః ॥ అన్యథయాంచకార అన్యథా చక్రే, అన్యథాత్వవ్యయాత్ తత్కరోతీతి ణిచి ఇష్ఠవద్భావాట్టిలోపః తత ఆమ్ తతోఽనుప్రయుజ్యమానాత్కరోతేర్లిట్ అయం ప్రక్షిప్త ఇతి కైశ్చిత్త్యక్తః॥ ౭౬ ॥ —ఏకదేతి ॥ ఏకదా ఏకస్మిన్ కాలే + సర్వైకాన్యకింయత్తదః కాలే దా ఇతి దా ప్రత్యయః, ప్రత్యవసానస్య భోజనస్య కృత్యం కాత్యం నిర్వర్త్య నిష్పాద్య ప్రతిక్షణం క్షణే క్షణే + వీప్సాయామవ్య

(౧) సాత్త్వికతయా సముత్పన్నాన్ రోమాంచాన్ భక్తిపారవశ్యసంభూతాన్ సంభావయామాసేత్యర్థః । తత్కరస్పర్శాత్పులకేషు ప్రసరత్సు సత్సు మత్కరేణ తదంగస్పర్శసమయో ద్యాపి న లబ్ధ ఇతి కాతర్యాద్ధరిం ప్రతిచుక్రోశేత్యాకూతమ్ ॥

కలైఃఖండైరివస్థితైః- సత్త్వగుణస్య పరిశుద్ధత్వాచ్ఛుభ్రత్వేనవ్యవహారః స్వేదబిందుభిర్వ్యాకీర్ణాంవ్యాప్తాం - చమూరోర్హరిణస్యేమాంచా మూరవీంత్వచంఅజినమధ్యాస్య - తత్రోపవిశ్యేత్యర్థః, విశ్రామ్యం తంశ్రమమపనుదం తంతంకుహనాసన్న్యాసినంమాయాయతిం,ధవిత్రే ణమృగాజినవ్యాజనేనవీజయన్తీమృదుపవనంచాలయన్తీ ॥ని॥ ధవిత్రమి వ్యజనంతద్వ్యదిచితం మృగచర్మణేత్యమరః, తైస్తైరింగితైః పులకా ద్యాకారవిశేషైః యతిత్వేసంశయ్య అయంయతిర్వానవేతిసందిహ్య తస్యకపటసన్న్యాసినః తత్త్వస్యయాథార్థ్యస్యజ్ఞాతుమిచ్ఛయాజిజ్ఞాస యా(౧)అనుగహాసిపకాంతేసవినయం యథాతథావక్ష్యమాణప్రకారే

మూరవీం త్వచమధ్యాస్యవిశ్రామ్యన్తం (తం కుహ
నాసన్న్యాసినం)ధవిత్రేణవీజయన్తీసుభద్రా తైస్తైరిం
గితైర్యతిత్వేసంశయ్యతస్యతత్త్వజిజ్ఞాసయాసవినయము

యాభావః ఇక్షుచాపస్య మన్మథస్య క్షురప్రైరాయుధవిశేషైః స న్తక్షణేన కృశీకరణేన సమన్తాత్పరితఃపతితైః సత్త్వగుణస్యసత్త్వాఖ్య గుణస్య శకలైః ఖండైరివ శ్వేతైశ్శుభ్రైః బిందుభిః పృషద్భిః వ్యా కీర్ణాంవ్యాప్తాం చామూరవీం చమూరుసంబంధినీం + తస్యేదమిత్య ణ్ టిడ్ఢాణఇతి ఙీప్; త్వచం చర్మణి + అధిశీఙ్స్థాసామితికర్మత్వం అధ్యాస్య ఉపవిశ్య విశ్రామ్యన్తం తం భిక్షుం ధవిత్రేణ మృగచర్మ వ్యజనేన ॥ ని ॥ధవిత్రంవ్యజనంతద్యద్రచితంమృగచర్మణా ఇత్యమరః వీజయన్తీ సుభద్రా తైస్తైః తాదృశైస్తాదృశైః ఇంగితైః ఆకారైః య తిత్వే భిక్షుభావే సంశయ్య సందిహ్య +సంపూర్వాచ్ఛీఙః క్త్వోల్యపి అయఙ్యికిజీతిత్యయోజాదేశః తస్యయతేః తత్త్వస్య యాథార్థ్యస్య జి

(౧) అనురహాసీత్యపపాఠః । అన్వవతప్తాద్రహసఇత్యత్రవ్యయీభా వే సమాసాన్తాచ్ప్రత్యయప్రవృత్తేః అతోఽనురహసమేవమితి ప్రాచీన పాఠఏవసాధుః ॥

ణ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస + విపూర్వాల్ జ్ఞాపేఃకర్తరిలుజ్ ణి
'శ్రిం'త్యాదినాచజేసన్వద్భావాదభ్యాసస్య- సన్యత ఇతీత్వం ॥ ౭౭ ॥—
తపస్విన్నితి ॥ హేతపస్విన్, తవఅభ్యాగమాత్ సంభవతీతి సంభవా
మేమమప్రీతిః సంతోషః, కన్యాయాయస్థానంవ్రతం కన్యకాజనోచి
తాన్యజనసల్లాపానర్హత్వం తస్య అవకీర్ణిత్వే భంగేవిషయే ॥ని॥ అ
వకీర్ణీక్షతవ్రత ఇత్యమరః - కల్పస్యసురతరోశ్శాఖాయాశ్శిఖేవాచరతీ
తి కల్పశాఖాశిఖాయతే; బహుసల్లాపేచ్ఛాంజనయతీత్యర్థః+ ఉప

నురహాస మేవంవ్యజిజ్ఞపత్ ॥౭౭॥ప॥ తపస్విన్నద్య మేప్రీ

తి స్తవాభ్యాగమసంభవా । కన్యామానావకీర్ణ త్వేక

జ్ఞానయా బుభుత్సయా సవినయం వినయసహితం అనురహసం ఏకా
న్తే + అన్వవతప్తాద్రహస ఇతిటచ్ వ్యజిజ్ఞపత్ + జ్ఞాపవబోధనేణ్య
న్తాల్లుజ్ ॥ ౭౦—తపస్విన్నితి ॥ హేతపస్విన్ హేతాపస+ అస్మామె
తివినిః అద్య ఇదానీం తవ భవతః అభ్యాగమాదాగమాత్సంభవా ఉ
త్పన్నా ప్రీతిః కన్యాయాః మానస్య అధాపణవ్రతస్య అవకీర్ణిత్వే
భంగే ॥ ని ॥ అవకీర్ణీక్షతవ్రత ఇత్యమరః ॥ కల్పస్య కల్పవృక్షస్యశా
ఖాయాలతాయాః శిఖాయతే శిఖేవాచరతి దాత్రీభవతీత్యర్థః + క

తపస్విన్నితి ॥ హేతతస్విన్ తాపస । తవాభ్యాగమేనాగమనేన సం
భవతీత్య భ్యాగమసంభవా । మేప్రీతిరానందః అద్యేదానీం । కన్య
యాః యస్థానంవాఙ్మ్నియమవ్రతం తస్యావకీర్ణత్వే భ్రంశేవిషయే ॥
ని॥ అవకీర్ణీక్షతవ్రత ఇత్యమరః । కల్పశాఖాశిఖాయతే । కల్పశాఖా
శిఖేవాచరతి । కన్యానాం మానేనభాష్యమిత యద్వ్రతంతన్య బలా
ద్భ్రంశం దదాతీత్యర్థః । అభూతపూర్వేయం ప్రీతిరద్యమాం వా
చాలయతీతి భావః । ఇత్యేకోర్థః । హేతపస్విన్ తవ అభ్యాగమేన స
మాగమేన సంభవాసముత్పన్నా । మే ప్రీతిః కన్యేతివ్య స్తరూపకం
అద్యమానస్య భవత్స్థానవ్రతస్య అవకీర్ణిత్వేవిషయే । కల్పశాఖాశి

ఖాయతే కల్పశాఖాసదృశీ భవతి । త్వత్సమాగమ సంభూతా ప్రీతి క
న్యా మన్ముఖేన భవన్మౌనవ్రతం త్యాజయతీతి ద్వితీయః । హే తపస్విన్
మే ప్రీతిః । అద్య తవాభ్యాగమసంభవా । భవతీతి శేషః కిం వా న జానే
ప్రీతిరేతాదృశీ మమ కదాపి నాసీదితి భావః । ప్రీతేః ఫలమాహ । క
న్యేతి । కన్యా । ఇయమిత్యర్థః । మౌనావకీర్ణిత్వే భవన్మౌనత్యా
గే సతి । కల్పశాఖాశిఖాయతే । మనోరథం పూరయతీతి తృతీయః । హే
తపస్విన్ దయనీయ ॥ శ్లో ॥ తపసేవదినేదినేతనౌ స్సనిమానంజగృహే
సమస్కరిత్యుక్తత్వాత్ త్వదంగకార్శ్యాద్యవలోకనేన మే దయా భవతీతి
సాభిప్రాయసంబోధనం కృతమితి బోధ్యం ॥ ని ॥ తపస్వీ తాపసే శో
చ్యే ఇతి రత్నమాలా । తవాభ్యాగమే ఆగమనసమయే సంభవా ప్రీతిః ।
అద్యేదానీం । అస్తీతి శేషః । భవత్ప్రథమదర్శనే యావతీ ప్రీతిరాసీ
త్తావత్యద్యాపి విద్యత ఇత్యర్థః । దయాయా ఉపయోగమార్గమా
హ । కన్యేతి । కల్పశాఖాశిఖా త్వదభీష్టదాత్రీ । కన్యా । అహం మౌ
నావకీర్ణిత్వే భవన్మౌనత్యాగే విషయే । యతే । యత్నం కుర్వే । భవ
న్మౌనవ్రతం త్యాజయిత్వా త్వదభిలషితం విజ్ఞాయ తత్సఫలీకర్తుముత్సు
కాస్మీతి తురీయః । ఇతః పరముత్తరార్థే కతిచిద్విశేషాః ప్రదర్శ్యంతే । హే అ
యతే । యతివేషధారిన్ । కన్యా । అహమిత్యర్థః । మౌనావకీర్ణిత్వే
మునిత్వత్యాగే । దండకమండల్వాద్యుపస్కృతమునివేషం త్యక్త్వా
స్వరూపస్వీకారే సతీత్యర్థః । కల్పశాఖాశిఖా । కాంక్షితప్రదా । భ
వామీతి శేషః । కించ । న యతిః అయతిః ॥ తస్య సంబుద్ధిః । హే అయతే
యతిసదృశ । అత్ర సాదృశ్యం నఞర్థః ॥ శ్లో ॥ తత్సాదృశ్యమభావ
శ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా । అప్రాశస్త్యం విరోధశ్చ నఞర్థాః షట్ ప్రకీ
ర్తితా ఇత్యుక్తత్వాత్ । కన్యా । అహం । అమౌనావకీర్ణిత్వే । మౌ
నాపరిత్యాగే । అకల్పశాఖాశిఖా । భవేయమితి శేషః మౌనమవిసృజ్యైత్థం
వససి చేదియం కన్యా కాంక్షితప్రదా న భవిష్యతీత్యర్థ ఇతి కేచిత్ ॥ ౭౮ ॥

మానాత్కర్తరి క్యజ్లోపశ్చేతి క్యజంతాల్లట్ ॥ ౭౮ ॥ యదవ ఇతి ॥ యతఇంద్రియసంయమః ఏషామస్తీతి యతినః ॥ ని ॥ యేని ర్జితేంద్రియగ్రామా యతయో యతినశ్చ తే ఇత్యమరః హే యతినామిం

ల్ప్రశాఖాశిఖాయతే ॥౭౮॥ (ఇదానీమమీ) యదవః ఖలు
పుణ్యరాశయో యతినామింద్రిత వాంఘ్రి (సంగమే) సే

తుః క్యజ్లోపశ్చేతి క్యచ్ సనాద్యంతా ఇతి ధాతుత్వాల్లట్ ॥ ౭౮ ॥ ఇదానీం అమీ ॥ అస్యార్థతః అన్వయః ॥ యదవ ఇతి ॥ అమీ యదవః యాదవాః పుణ్యస్య శ్రేయసః రాశయః ఖలు పుంజాః ఖలు యతినాం భిక్షూణాం ఇంద్రః ఇంద్ర ఇవ ఇంద్రః ఇత్యుపచారాచ్ఛ్రేష్ఠార్థకః హే

ఇదానీమద్య అమీ భవంతం సేవమానాః ఏతయోరుత్తరశ్లోకేనాన్వయః। యదవ ఇతి। యదవః యాదవాః ఇదానీం। పుణ్యరాశయః మూర్తిమన్తః పుణ్యపుంజాః ఖలు ఇతః ప్రాక్ త్వమిద్ధశతాంగ సంబద్ధనాలాభాదితి భావః। హే యతినామింద్ర యతిశ్రేష్ఠ తవ అంఘ్రిసంగమే పాదాభి వందనే మౌళ్యుడుభిః శిరసా శిరోభిరిత్యర్థః। ఏకం రజః పరాగః అవాప్యతే ప్రాప్యతే। మౌళ్యుడుభి। మనసా మనోభిరిత్యర్థః। అన్య త్। రజః। రజోగుణః సాత్త్వమోపి। పరివర్జ్యతే పరిత్యజ్యతే। భవ త్పాదాభివందనాద్యే కేవలం సత్త్వసంపన్నా భవంతి। అమీ యదవ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః। పశ్చాంతరాపలంబనేనాప్యుచ్యతే। హే అయతినామి ద్ర। కుహనాయతిశ్రేష్ఠ। తవాంఘ్రిసంగమే। మౌళ్యుడుభిః। శిరసా శిరోభిః। ఏకం రజః పరాగః అవాప్యతే। అమనసా। మనోవ్యతిరిక్తైశ్చ క్షురాదిభిరిత్యర్థః। అత్ర నృత్వం నఇత్యర్థః। అన్యత్ రజః రజోగుణశ్చ। పరివర్జ్యతే పరిత్యజ్యతే। కపటయతిత్వానభిజ్ఞతయా పారమార్థి కయతిరితి నిశ్చయజ్ఞానసంపన్నత్వాదితి భావః। మనోగతం త్వయతిం ద్రపాదాభివందనాత్ తత్రైవాస్తీత్యాశయః। అమీ యదవః పుణ్యరాశయః ఖలు। పుణ్యరాశయో న భవంతి। అత్ర ఖలు శబ్దో నిషేధార్థకః। అహో పుణ్యాతిశయో మీషామవాఙ్మనసవిషయ ఇతి సాంతర్హాసోక్తిరిత్యాకూతం॥

ధ్రియదవః యాదవాః పుణ్యరాశయః ఖలుశరీరధారిణః పుణ్యసమూ
హాఏవ, యద్యస్మాత్ త్వైర్భవద్భిః తవఅంఘ్రిసేవనాత్ - పాదప్రణా
మాత్, శిరసాఏకం రజః రేణుంధివత్పదలగ్నమవాప్య- మనసా-చ స్తవ
ధః అన్యత్ రజః రజోగుణః తజ్జన్యకామాదివికారఇతియావత్ పరివ
ర్జ్యతేత్యజ్యతే + వర్జ-లెకకర్మణిలట్ ॥ ని ॥ రజస్త్వేవార్తవే
వేణౌ పరాగగుణభేదయోరితివిశ్వః, వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిం
గం- అత్రశిరసైకమవాప్యయద్రజఇత్యపితృతీయఃపాఠః- పాఠాంతరే
తు అన్యదిత్యస్యఏకమిత్యనేన సాకాంక్షత్వాత్సాకాంక్షత్వ దోషాప
త్తేః ఉక్తస్యాన్యస్యాయోగాచ్చేతి, వైతాలీయమ్ ॥ 28 ॥— భగవన్ని
తి ॥ హేభగవన్ యదీంద్రియఖిలం కాలత్రయవస్తుజాతం విబుధ్యసే
జానాసి త్వమిపశేషః- అత మేమమభావిభవిష్యత్ శుభంపరమార్థం
యథార్థం యథాతథావద- పరంభృశంఅర్థం అర్థశబ్దాగమ్యమా

పనాత్) శిరసైకమవాప్య(తెర)యద్రజో మనసాన్య
త్పరివర్జ్యతేచయైః ॥28॥భగవన్నఖిలంవిబుధ్యసేప
రమార్థంవదభావిమేశుభమ్ । ప్రియశాపతయోధ

యతిశ్రైష్ఠ్యర్థః యత్ యస్మాతాదరణాత్ త్వైర్భవద్భిఃతవాంఘ్ర్యోః
పాదయోస్సంగమే సంగత్యాప్రణామేఇతియావత్ శిరసా మూర్ధ్నా
రజః ధూళిః అవాప్యతే ప్రాప్యతే + ఆప్లవ్యాప్తౌ కర్మణిలట్ అ
త్రాప్యన్యదితిపాఠే అన్యద్రజఇత్యన్వయః మనసా చిత్తేన అన్యత్ ఇత
రత్ + ఆడ్డతరాదిభ్యఇత్యద్ డ్ంజ రజోగుణః ॥ ని । రజస్త్వేదార్త
వేగుణే । రజఃపరాగేరేణౌతు రజాన్యపరికీర్తితమితివిశ్వః ॥ పరివ
ర్జ్యతే త్యజ్యతే + వృజీవర్జనేకర్మణిలట్ ॥ 28 ॥—భగవన్ని
తి ॥ హేభగవన్ అఖిలం నిశ్శేషం పరమార్థం నిష్కృష్టార్థంతత్త్వ
మితియావత్ విబుధ్యసే జానాసి + బుధఅవగమనే దైవాదికఃకర్త
రిలట్ మే మమభావి భవిష్యత్ శుభం కల్యాణంవదబ్రూహి।హియస్మా

నంవదేతిచ- నను సర్వజ్ఞత్వం చేద్వక్తవ్యం తదేవకుతఇత్యతఆహ ॥
ప్రయతా ఇతి ॥ హియస్మాత్ ప్రయతాః జితేంద్రియాః భవతో విధాః
తిర్యేషాం తేయతయః- ప్రణిధానేన యోగేనదివ్యంసర్వదర్శిచక్షుః
యేషాం తథోక్తాభవంతీతియోజ్యం- అత్రయోగవైభవసంపన్న దివ్యచ
క్షుష్ట్వారూపవాక్యార్థేన సర్వావబోధనసమర్థనాద్వాక్యార్థహే
తుకం కావ్యలింగం ॥ ౨౦ ॥—అవకర్ణ్యేతి ॥ ఏషః అర్జునయతిః త
త్ సుభద్రావాక్యమవకర్ణ్య శ్రుత్వా- క్షణమక్ష్ణోర్మీలితః మీలితా
క్షస్సన్, కృత్రిమయోగప్రకాశనాయేతిభావః- ప్రతివాచంప్రత్యుత్త
రమాదదేస్వీకృతవాన్ అయిసుభద్రే బహునోక్తేనకిం - యోషితాం,
కులే స్వకీర్ణైః గుణైః సౌందర్యసౌశీల్యాదిభిః విజయంసర్వోత్క-

నద్విదాః ప్రణిధానేనహిదివ్యచక్షుషః ॥ ౨౦ ॥ ప॥ అవ
కర్ణ్యతదేషమీలితః క్షణమక్ష్ణోః ప్రతివాచమాదదే । బ
హునా(౧)కిమయిస్వకైర్గుణైర్విజయం ప్రాప్నుహియో

తాం కరణాత్ ప్రయతాః పూతాః ॥ ని ॥ పవిత్రః ప్రయతః పూతఇత్య
మరః ॥ భవద్విధాః భవాదృశాః ప్రణిధానేన సమాధినా ॥ ని ॥ ప్ర
ణిధానంప్రయత్నేస్యాత్ప్రవేశేచసమాహితేఇతివిశ్వః ॥ దివ్యేచక్షుషీ
యేషాంతే పరోక్షజ్ఞాఇత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ — అవకర్ణ్యేతి ॥ ఏషభి
క్షుః తద్వచనమవకర్ణ్య క్షణం క్షణమాత్రం అక్ష్ణోర్నేత్రయోః
మీలనక్రియాం ప్రత్యాధాగత్వాత్సప్తమీమీలితస్సన్ + గత్యర్థాః క
ర్మకేతి క్తః నిమీలితాక్షఇతిఫలితం ప్రతివాచం ప్రతివచనం ఆదదే స్వీ
చకార ఉవాచేత్యర్థః అయిసుభద్రే బహునావచనేనేతిశేషః కిం-కిం,
ప్రయోజనం ఇతిశేషః. స్వకైస్స్వీయైః అవ్యయసర్వనామ్నామిత్యక
చ్ గుణైః యోషితాం స్త్రీణాం కులేసమూహేవిజయః జయం అర్జునం

(౧) ఉక్తిబాహుళ్యేనేత్యర్థః। కిం।కింప్రయోజనం। త్వాముద్దిశ్యాస్మ
ద్ధ్యానగోచరం బహువక్తవ్యమస్తి ।తథాపిముఖ్యాంశంవదామీత్యర్థః

షణ్ఢం అర్జునంచ ప్రాప్స్యసి॥ని॥ విజయస్తుజయేపార్థఇతివిశ్వః ॥౨౧॥
పాదేతి॥యఃనరః తెతవపాదాంగుష్ఠనఖం ఫాలేస్వస్యలలాటేవిశేషకం
తిలకంకుర్యాత్-ప్రణయకలహాదికృతిమానాపనోదనాయపదయోఃపత్రి
ణమేదిత్యర్థః-సోపినరోఽర్జునశ్చస్మరేణార్తస్సన్ సద్యఇదానీమేవ
దృశోః భవన్నేత్రయోః ఆమిషం భోగ్యవస్తు దృశ్యఇతియావత్,స్యా
త్ భవేత్॥ని॥ఆమిషంభోగ్యవస్తునీతివిశ్వః-యఇదానీంపాదాంగుష్ఠన,
ఖంతేఫాలెవిశేషకంకుర్యాత్, సత్వయాప్రణమ్యమానఃనరోఽష్టాం, అ,
ఫిరేవకారార్థః, ఇత్యపియోజ్యం॥ని॥నరోఽర్జునేమనుష్యేపీత్యజయః
షితాంకురె॥*॥౨౧॥ప॥ పాదాంగుష్ఠనఖంయస్తేఫాలె
కుర్యాద్విశేషకమ్(౧)సనరోపి స్మరేణార్తస్సద్యస్స్యా
చ ॥ ని ॥ విజయస్తుజయెపార్థఇతివిశ్వః ॥ ప్రాప్స్యసి లప్స్యసే +
అష్టవ్యాప్తౌలృట్ స్యతాసీతిస్యః ॥ ౭౪ ॥—పాదేతి ॥ యఃనరః పా
దాంగుష్ఠస్య నఖం నఖరంతె ఫాలె ॥ ని ॥ ఫాలంశిరోవకరణ్ణకార్పా,
సాదికవాససీతివిశ్వః॥విశేషకం తిలకం కుర్యాత్ +డుకృఞ్ కరణెసం,
భావనాయాంలిఙ్ యద్వా తె పాదాంగుష్ఠనఖం ఫాలెస్వఫాలేఽతివి,
శేషేకుర్యాత్ అస్మిన్విశేషకం విశేషసుఖంయస్మిన్కర్మణీతిక్రియా
విశేషణం సనరోపి పుమాన్ అర్జునశ్చ॥ ని ॥ నరోఽర్జునేమనుజే

(౧) హేబాలెయోనరః పురుషోఽర్జునశ్చ తెపాదాంగుష్ఠస్య నఖం
విశేషకంతిలకం కుర్యాత్ ప్రణయాపరాధప్రశమనాయత్వత్పాదప్ర
ణతింకుర్యాత్ । ఏకానైకపాదగ్రహణెపాదాన్తరస్య ప్రహారప్రవృ
త్తత్వంప్రతీయతె । తథాచోక్తమ్ । దాసేకృతాగసిభవత్యుచితఃప్రభూ
ణాం పాదప్రహారఇతి సున్దరినాస్మిమానయే । దూయెశిరీషకుసుమాద
పికోమలస్తేపాదోమదష్టఘనమూర్ధ్ని హతోఽబలేతి।తథాచైవంవిధవి
షయేష్వేకపాదపతనస్యైవకవిసమయసిద్ధత్వాత్పాదాంగుష్ఠనఖమిత్యు
క్తమ్ । అస్తీత్యహమర్థేవిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమ్। శిష్టంస్పష్టమ్

ఘత్తుమస్తథబాణవిద్ధస్య మాంసభూతఏవ భవేదితి భావమాహ నృసింహః । తదామిషపదస్య జుగుప్సాధాయకత్వే నాశ్లీలత్వరూపదో షాపత్తేః తస్యైవహృద్యం ॥ ౯ ॥ —ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వక్రిమాణం అర్థాంతరసంగతతయా కౌటిల్యం స్పృశతీతి లేన- తస్య క పటసన్న్యాసినః వచసావాక్యేన చశ్రవసాశ్రోత్రేణవిశేషేణపూర్వం శ్రుతైః విశ్రుతపూర్వైః ఆగంతుకజనైరితిశేషః, తైస్తైర్లక్షణైః స్వ చిహ్నైః ప్రమాణరూపవయశ్శీలాదిభిశ్చ హేతుద్వయేన సాసుభ ద్రా, అయంకపటయతిః సఃప్రసిద్ధః సంక్రందననందనః ఇంద్రపుత్రో ర్జునః- ఇత్యుక్తప్రకారం నిశ్చయఏవమణిః తం హృదయమేవపేటి కాతస్యాః పుటెఅంతరేనిధాయబహిరప్రకటయ్యేత్యర్థః, హేభగవన్ భవతాఅభిహితయోరుక్తయోః విజయనగశబ్దయోః శ్లోకద్వయఘటిత యోఃక్రమేణధర్మీపరతావిశేషనామపరతాచ విజయశబ్దస్య విజయో

వామిషంద్రశోః ॥౧౦॥౫॥ ఇతిపాఠస్యవక్రిమస్పృ

శావచసాశ్రవసాచ(విశ్రు)నిపీతపూర్వైస్తైస్తైర్లక్షణై

స్సాయంసంక్రందననందనఇతి నిశ్చయమణిహృదయ

పేటకపుటె నిధాయభగవన్ భవదభిహితయోర్విజ

యైతివిశ్వః ॥ స్మశ్రేణా, మన్మథేన ఆర్తః పీడితస్సన్ సద్యః సపది ద్ర ష్టొదృష్టోః ఆమిషంవిషయః ॥ ౧ ॥ ఆమిషంసుందరాకారరూపా దివిషయోపిచేతివిశ్వః ॥ స్యాత్ భవేత్ + అనభువిపూర్వవల్లిజ్ ॥౧౦ ఇతీతి ॥ ఇత్థం సాసుభద్రా సరసస్యభావస్సారస్యంసరసత్వం + గు ణవచనేతిష్యఞ్ వక్రస్యభావఃవక్రిమా వక్రత్వం + పృథ్వాదిత్వాది మనిచ్, తాన్స్పృశతీతిలేన+స్పృశోనుదకఇతిక్విన్ తస్య యతేర్వచ నేన శ్రవసా శ్రోత్రేణ నిపీతపూర్వైః పూర్వంనిపీతైః సుప్సుపేతి సమాసః శ్రుతైరితియావత్ తైస్తైస్తథావిధైః గుణైశ్చ సోయం సం క్రందనస్య ఇంద్రస్య నందనః పుత్రః అర్జునఇతి ఇత్థం నిశ్చయమేవ

ధర్మనామ్నస్యాస్తీతి ధర్మీ అర్జునో విజయః- అర్జున ఆదిత్యాదజ-తః త్వరతా తత్తాత్పర్యం, నరశబ్దస్య సంజ్ఞాశబ్దత్వంచేత్యర్థః - వఃయుష్మాక మితి పూజాయాం బహువచనం, కృపయా-కరుణయా-భవితా-భవిష్యతీతి + భవతేర్లుట్, ఏవంవఃధర్మిపరతా యుష్మదభిన్న ధర్మిపరత్వం తాహో శ్చిరఇత్యాదివదభేదేషష్ఠీ - వఃయుష్మాకం విశేషనామతా చ అర్ధస్తుపూ ర్వవత్ ఇత్యపిబోధ్యం- ఇతిఉక్తప్రకారేణత స్మైకపటసన్నాహ్యసినే- ఉక్తేవతిశేషః- వదనంవ్రీళేన తరళతరే అత్యంతచంచలె నయనేయస్మిం స్తద్యథాతథా అవనమయంతీసతీతిష్ఠాతతిష్ఠత్ -అత్ర హేతుద్వయేనాజ్ఞ నత్వానుమానాదనుమానాలంకారః ॥ తదుజ్జీవితశ్చాయంనిశ్చయమణిం హృదయపేటికాపుటేఇతిసావయవరూపకాలంకారఇతిద్వయోరంగాంగి భావేనసంకరః॥౨3॥— యమితి॥ హేసుందరియంబాణం సేవక మర్జున

యనరశబ్దయోః క్రమేణధర్మిపరతావిశేషనామపర
తాచతనకృపయాభవితేతితస్మై వ్రీళతరళతరనయనం
వదనమవనమయంతీత(స్థౌ)స్థే(౧)॥ ౨3 ॥వ॥యమేవ
ముద్దిశ్యతవా కిథంగీసఏషదాసాస్మ్యనుకమ్పనీయః।

స మణిం రత్నం హృదయమేవ పెటకపుటె॥ ని ॥పిటకః పేటకః పేటీ మంజూషాథ విహంగికేత్యమరః ॥ నిధాయ నిక్షిప్య హేభగవత్ భ వతా అభిహితయోః-ఉక్తయోః, విజయనరావితిశబ్దయోః క్రమేణ ధర్మిపరతా జయపరతయా ప్రయుక్తస్య విజయశబ్దస్య తద్వత్పర త్వం సామాన్యపరతయా మనుజవాచకనరశబ్దస్య దేవదత్తాదివద్విశే షనామతా చ తె కృపయా భవితా + భూసత్తాయాంలుట్ ఇతి వ్రీ డేన-హ్రియా, తరళె-చంచలె, నయనె-నేత్రె, యస్మిన్తత్ వదనం ముఖం అవనమయ తీ-అవాఙ్ముఖ్యర్వతీ, తస్థౌ-స్థితా॥౨3 ॥—యమేవ

(౧) తస్మై ఇతిచతుర్థ్యన్తపదస త్త్వే ప్రకాశవస్థేయాఖ్యయోశ్చ త్యాత్మనేపదప్రాప్త్యాతస్థే ఇత్యేవపాఠస్సాధుః తస్థావితినసాధుః ॥